

LUND UNIVERSITY

Gränslösa rörelser för fred 1889–1914

Aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism

Egefur, Fredrik

2020

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Egefur, F. (2020). *Gränslösa rörelser för fred 1889–1914: Aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism* (1 uppl.). [Doktorsavhandling (monografi), Lunds universitet, Historiska institutionen]. Lund University (Media-Tryck).

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

AF THE G
KRUPP

Gränslösa rörelser för fred 1889–1914

– AKTÖRSKAP, STRATEGI OCH BEGREPPSVÄRLD HOS SOCIALISTISK OCH LIBERAL FREDSAKTIVISM

Fredrik Egefur

I denna avhandling i historia undersöker Fredrik Egefur de omfattande sociala rörelser som formades under decennierna före första världskrigets utbrott 1914 för att kämpa för fred och internationalism, mot krig och militarism. I fokus står en jämförelse mellan den liberala, eller borgerliga, freds rörelsen med paraplyorganisationen Internationella fredsbyrå som grundades 1891 och den socialistiska och antimilitaristiska arbetarrörelsen med organisationen Andra internationalen som grundades 1889.

I avhandlingen analyserar författaren dessa båda organisationers agenda och verksamhet utifrån de tre variablerna aktörskap, strategi och begreppsvärld. Inte minst belyses åtskilliga likheter mellan de båda organisationerna, som inte lyfts fram i tidigare forskning. Men han visar också varför de båda inte kunde samarbeta, ens när ett storkrig var på väg att drabba Europa.

Fredrik Egefur är historiker vid Lunds universitet och knuten till Nationella forskarskolan i historia. Han är även verksam vid Arbetarrörelsens arkiv i Skåne. Gränslösa rörelser för fred 1889–1914 är hans doktorsavhandling.

GRÄNSLÖSA RÖRELSER FÖR FRED 1889-1914

Gränslösa rörelser för fred 1889-1914

– aktörskap, strategi och begreppsvärld
hos socialistisk och liberal fredsaktivism

Fredrik Egefur

LUNDS
UNIVERSITET

STUDIA HISTORICA LUNDENSIA NR 33

Studia Historica Lundensia kan beställas via Lunds universitet:
www.ht.lu.se/serie/shl
e-post: skriftserier@ht.lu.se

Bilden på framsidan är hämtad från den amerikanska tidskriften Puck som föreställer sig avslutningen av den stora fredskonferensen i Haag 1907.

”Illustration shows representatives from many foreign nations converging on the figure of Peace who is returning weapons to each ruler; Edward VII, King of Great Britain, Emile Loubet, and William II, Emperor of Germany are walking away with their arms full. Andrew Carnegie stands off to the left handing out sheets of paper labeled "Words & Music of the Conference".

Upphovsman Carl Hassmann, tidskrift, Puck, 7 augusti, 1907. Källa: Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C. 20540 USA <http://hdl.loc.gov/loc.pnp/pp.print>

Copyright Fredrik Egefur, 2020

Forskarskolan
Historiska institutionen
Humanistiska och teologiska fakulteterna

Studia Historica Lundensia 33
ISBN 978-91-88899-87-3 (tryckt)
ISBN 978-91-88899-88-0 (PDF)
ISSN 1650-755X

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2020

Media-Tryck är ett svanenmärkt tryckeri. Läs mer om vårt miljöarbete på www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

Till Jacob

Innehållsförteckning

Förord	11
1. Inledning.....	15
Utgångspunkter.....	15
Syfte	17
Forskningsläge.....	18
Forskning om den Internationella fredsbyrån och den borgerliga freds rörelsen.....	19
Forskning om internationalism.....	21
Forskning om sociala rörelser	23
Forskning om Andra internationalen och den antimilitaristiska rörelsen	24
Utgångspunkter	27
Undersökningsmodell och frågeställningar.....	29
1. Aktörskapets innebörd: individ-rörelse-organisation.....	29
2. Teoretiska och praktiska överväganden för fredskampen – utarbetandet av ett taktiskt ramverk.....	30
3. Krig, fred och internationalism – begreppens innebörd.....	31
Disposition	32
2. Teori och metod.....	33
Sociala rörelser.....	34
Teoretiska utgångspunkter	34
1. <i>Kollektivt konfrontativt handlande</i>	35
2. <i>Täta informella nätverk</i>	35
3. <i>Solidaritet och kollektiv identitet</i>	36
Aktörskap.....	37
<i>Contentious politics</i> och repertoarer för påverkan	40
Skärningspunkter	42
Begreppshistoria	43
Korsningar och maktrelationer.....	47
Källor	53
Den borgerliga freds rörelsens material	54

Arbetarrörelsens material	55
Komparativa studier	57
Transnationella undersökningsobjekt.....	60
Precisering av undersökningen	63
Undersökningens avgränsningar	64
3. Organisationernas utveckling 1889–1914	67
Utsiktspunkt 1889.....	67
Vetenskapliga utgångspunkter	70
Borgerlig pacifism och Internationella fredsbyrån	71
Struktur	78
Medlemsbas och ideologi	80
Resurser för fredskampen	84
IFB vid tiden för krigsutbrottet	87
Socialistisk antimilitarism och Andra internationalen.....	88
Struktur	89
Resurser för fredskamp	93
Medlemsbas och ideologi	101
AI vid tiden för krigsutbrottet	105
Komparativ analys	106
Fredsrörelser som sociala rörelser	106
Ledarskapet inom rörelserna.....	109
4. Fred, krig och pacifismens gränser	113
Fred.....	115
Det sekulära borgerliga fredsbegreppet.....	117
Upplysningstidens tre skolor	117
1. <i>Thomas Hobbes och den maktpolitiska skolan</i>	118
2. <i>Hugo Grotius och den rättsliga skolan</i>	118
3. <i>Kant och den idealistiska skolan</i>	119
Fredsbegreppet inom IFB	121
Det kristna fredsbudskapet och frågan om absolut eller realistisk pacifism.....	122
Ett absolut eller ”realistiskt” fredsbegrepp?.....	125
<i>IFB 1889–1914 – en enad rörelse?</i>	127
<i>Diskussion</i>	133
Varför krig?.....	136
Den socialistiska freds rörelsen – krig och dess orsaker	140
Varför krig?	141
<i>1889–1904: Kolonialism och en stegrande internationell konfliktnivå</i>	142
<i>1907–1913: Från Stuttgartresolutionen till krig mot kriget</i>	146
<i>1913–1914: Från förhoppningar till katastrof</i>	154

<i>Karl Liebknechts invändning</i>	155
Komparativ analys	156
5. Aktörskap och relationer inom fredskampen	161
Klass	162
Den borgerliga freds rörelsen	162
1891–1904: <i>En strategi utarbetas</i>	164
1904–1908 <i>Ny offensiv</i>	173
1908–1914: <i>Olika tendenser</i>	184
Den antimilitaristiska rörelsen	188
<i>Arbetarrörelsen är den enda aktören?</i>	188
Komparativ analys – klassfrågan i två rörelser	198
Kön	202
Kvinnors fredsarbete och den borgerliga kvinnliga freds rörelsen	202
<i>Kvinnors fredsarbete</i>	203
<i>Den borgerliga freds rörelsen och kvinnorna</i>	205
Den socialistiska kvinnorörelsen och fredskampen	210
<i>Kvinnlig internationalism</i>	211
<i>Kvinnors fredsarbete</i>	214
<i>Samarbete med de borgerliga feministerna?</i>	215
Komparativ analys – kvinnors fredsarbete och kvinnligt fredsarbete	217
6. Strategi och taktik för fred och fredskamp	223
Den borgerliga freds rörelsens kamp	224
Förebyggande åtgärder	226
<i>Upplysning och avskräckning</i>	226
<i>Nedrustning och skiljedom</i>	235
<i>Vägen till skiljedom – Internationella överenskommelser – Haagkonferenserna</i>	244
Reaktioner på Haagkonferenserna	252
1908–1914: Vägen mot en tredje Haagkonferens, eller mot krig... ..	254
Den socialistiska fredskampen	255
Förebyggande åtgärder	257
<i>Demonstrationer/offentliga påtryckningar</i>	257
<i>Upplysning och avskräckning</i>	262
<i>Folkmilis</i>	265
<i>Skiljedom</i>	269
<i>Det individuella exemplet – värnpliktsvägran, desertering (emigration)</i>	273
Akuta åtgärder	275
<i>Generalstrejk – folklig resning/revolution</i>	276
Komparativ analys	282

7. Praktisk internationalism	289
Liberal internationalism	290
Arbetarinternationalism	292
Imperialism	293
Den borgerliga freds rörelsen	296
Internationell gemenskap	296
<i>Språk</i>	298
<i>Frihandel</i>	299
Internationell solidaritet	302
<i>Imperialism/kolonialism</i>	304
Den socialistiska freds rörelsen	307
Internationell solidaritet	307
<i>Språk</i>	309
<i>Migration</i>	311
<i>Imperialism/kolonialism</i>	315
Komparativ analys	322
Internationell gemenskap	322
Imperialism	324
8. Kollaps 1914.....	329
Kortsiktiga konsekvenser	336
Långsiktiga konsekvenser.....	338
9. Krig och fred – forskningsresultat	341
Aktör – organisation, ledarskikt, klass, kön, transnationalitet	343
Strategi – Teoretiska och praktiska överväganden”	351
Begrepp – fred och internationalism	356
English summary	363
Borderless Movements for Peace 1889–1914: agency, strategy and conceptual world of socialist and liberal peace activism.....	363
Referenser	371

Förord

Efter en något utdragen forsknings- och skrivprocess är det dags att sätta punkt, för såväl den här avhandlingen som tiden som doktorand i Lund. Vad som händer härnäst är öppet, men att det kommer kretsa kring historia är nog ganska klart. Mitt historieintresse har på något sätt alltid varit grundmurat, möjligen har det dock muterat lite med åren. Det började med Sagan om Grållen av Bertil Almqvist som jag läste i tioårsåldern (Grållen var en häst, som alltså var Sverige, med kungar som red på hans rygg, fatta vad tufft!). Intresset utvecklades genom grund- och gymnasieskolan (tack till alla fantastiska lärare). Sen fortsatte det genom diverse krokiga vägar även på universitetet, vilket så småningom ledde till en eftertraktad plats vid forskarutbildningen. Halvvägs in i min doktorandtid började jag dock undra lite vad jag höll på med. När jag sökte in till forskarutbildningen var jag intresserad av hur svensk socialistisk och anarkistisk ungdom förenade sin revolutionära glöd med en antimilitaristisk kamp, men nu satt jag plötsligt och plöjde protokoll på protokoll med välmående liberala gubbar som ville slå ett slag för att lite mer gemenskap i världen kanske kunde vara en god idé för att slippa krig. Hur blev det så här? En bra fråga, men som folk brukar konstatera, inte minst inom akademien, det blir inte alltid som man tänkt sig.

Det här med att studera diverse (revolutionära) ungdomsförbund var inte heller vad jag hade tänkt mig när jag inledde min universitetstillvaro på Historiska institutionen nån gång på 90-talet. Då ville jag helst läsa om kungar och krig (Lex Grållen). Så, vad säger man? Nu blev det en avhandling i alla fall. Om såväl revolutionärer som liberaler, inte så mycket om krig kanske, även om det ligger som bakgrund till hela ämnesvalet. Jag är ändå glad och tacksam för vart mitt (nya) ämnesval förde mig. Jag är glad för att jag vågade vidga vyerna från den svenska kontexten och tacksam för att jag har lärt mig så oerhört mycket under den här resan. På tal om resor, att besöka arkiv i främmande städer är det roligaste man överhuvudtaget kan göra med sin tillvaro. Lita på mig.

Avhandlingen behandlar alltså fredsrörelser före första världskriget. ”Det gick inte så bra för dem va?” Alltjämt det bästa svaret jag fått när jag berättat vad jag skriver om. Näväl, i dystopiska tider som vår egen kan vi väl kanske alla lära oss något om att man

alltid måste fortsätta kämpa för det man tror på. Att protestera mot krig blir hursomhelst aldrig omodernt.

Det brukar konstateras att arbetet inom akademien är en kollektiv insats. Så oerhört sant. Utan alla fantastiska människor jag träffat på, och hjälpen de givit mig, hade jag nog fortfarande suttit och läst Grållen någonstans. Först och främst vill jag tacka min handledare Lars Berggren. Han har handlett mig i olika sammanhang sedan jag skrev min magisteruppsats och inte en enda gång har jag känt att hans dörr inte stått öppen för nya samtal och frågor. Vi har haft handledning på snart sagt alla ställen man kan tänka sig, vissa mer oortodoxa än andra. Jag hoppas och tror att vår vänskap kommer fortsätta och att jag får återgälda åtminstone några av de öl eller de musiktips han har stått för under resans gång, samt att vi aldrig avslutar vårt vetenskapliga samtal.

Jag vill även tacka min biträdande handledare Eva Blomberg som stått för såväl nyfikenhet som lugn inför mina nya vändningar i skrivandet. I den något kaotiska slutprocessen var hon inte minst en fast punkt som sade åt mig att hålla linjen. Tack också till min tredjeläsare Lars Edgren som formellt sett inte dök upp i processen förrän på slutet men som, alltsedan han handledde min kandidatuppsats för evigheter sen, visat ett ständigt intresse för min forskning, och inte minst kommit med relevanta uppstramningar.

Ytterligare ett tack går till min slutseminarieopponent Silke Neunsinger. Har man någon gång utsatts för hennes vetenskapliga skärpa glömmar man det aldrig. Själv kändes det lite som att bli överkörd av ett tåg. Utan hennes insats hade avhandlingen knappast kunnat slutföras.

Det största kollektiva tacket går till mina olika doktorandkollegor under åren, flera av dem är nu några av mina närmaste vänner. Att man kan samla så mycket kompetens (och medmänsklighet) under samma tak talar för att vi trots allt kan ha underbara dagar framför oss här på jorden. Först och främst tack till Malin Arvidsson, Martin Ericsson, Emma Hilborn och Victor Pressfeldt för omfattande textläsning och förslag på förbättringar genom åren. Tack till Pål Brunnström, Björn Lundberg och Emma Severinsson, som, tillsammans med ovanstående kvartett, med kort varsel ryckte in och läste korrektur. Tack till Maria Persdotter som styrde upp den engelska sammanfattningen i avhandlingen och tack till Fabian Beijer som rättat så många av mina engelska texter under åren. Tack till alla ovanstående plus Johan Pries, Andrés Brink Pinto, Bolette Frydendahl Larsen, Karin Hongsaton Zackari, Josefin Hägglund, David Larsson Heidenblad, Magnus Olofsson, och mina olika skrivbordsgrannar i "Lekstugan" och "Redrum" för alla samtal, allt umgänge och all hjälp. De har varit ovärderliga. Tack till alla andra, doktorander såväl som seniora forskare, som jag umgåtts och diskuterat med på institutionen och på olika forskarinternat, seminarier, konferenser, och så vidare.

Tack till personalen på Historiska institutionen, på LUX-biblioteket och på alla arkiv jag besökt. Utan den typ av struktur de har stått för och som omgärdar ett sådant här projekt står man sig verkligen slätt. Tack även till Gunilla Albertén på Media-Tryck.

Tack till Nationella Forskarskolan i historia och de fantastiska möjligheter som den har stått för. Inte minst dess första upplaga som uppmuntrade alla doktorander till att ta del av det rika utbudet av internationella konferenser i världen. Ett tag trodde jag att det lyckliga livet skulle fortsätta för evigt, innan Stefan Nyzell använde sin barska myndighetsröst för att berätta att jag nu hade ”rekordet” i flest beviljade konferensresor under doktorandtiden och att det fick räcka. Ändå ett rimligt beslut, om det skulle bli en avhandling. Tack till Stefan, Hanne, Maria, Hans och de andra som varit verksamma där. Tack också till de stiftelser som jag fått pengar från till olika projekt: Stockholms arbetareinstitutsförening, Stiftelsen Karl Staafs fond för frisinnade ändamål, Kungliga Vitterhetsakademien, Forskraftstiftelsen Theodor Adelswärds minne, Smålands nation, Johannes och Gulli Blidforss stiftelse, HT-fakultetens rese- och forskningsstipendier m fl.

Min forskarutbildning har under alla år skett på halvtid och löpt parallellt med mitt arbete på Arbetarrörelsens arkiv i Skåne. Mina chefer inom Malmö kulturförvaltning har varit den sittande och den föregående stadsarkivarien i Malmö, Adam Hideståhl och Anna Svenson. Jag vill rikta ett varmt tack till båda två för att de hela tiden uppmuntrat mitt jobbarrangemang och på alla sätt hjälpt mig med tips, råd och möjliggjort internationella utbyten.

Parallellt med mina båda jobb har jag dessutom varit med att administrera det så kallade ”Listgängets” arbete. Att ranka skivor började som en hobby och slutade som en livsstil. Utan det projektet hade avhandlingen varit färdig för årtal sen, men mitt liv hade varit tråkigare. Tack till alla i gänget, inte minst vår ständige sekreterare Peter Holmberg.

Tack till Hanna och Martin för att ni finns.

Tack till mina föräldrar Agneta och Leif som alltid uppmuntrat sina barn att göra sina egna val i tillvaron och aldrig någonsin varit dömande när saker inte riktigt gått som man velat för ett tag. Jag misstänker dock att de ett tag började undra om den här avhandlingen aldrig skulle bli färdig. Ibland när de frågat hur det går för mig, har jag nästan trott att det var något slags skämt. Jag är nog allra stoltast över att få visa upp den här boken för just dem.

Till sist vill jag tacka Mirjam Katzin för all hjälp, allt stöd och all uppmuntran hon gett mig under den här nästan decennielånga arbetsprocessen. Även om vi inte längre är livskamrater så kommer hon fortsätta att vara min kamrat. Vi får, tillsammans med alla andra kämpar, fortsätta slåss för att vi ska lyckas lämna en lite fredligare, grönare och rättvisare värld efter oss. Inte minst till vår son Jacob Katzin Egefur, som jag också tillägnar den här avhandlingen.

MALMÖ, januari 2020.

1. Inledning

Utgångspunkter

Första världskrigets utbrott sommaren 1914, med över 15 miljoner döda som följd, framstår för många som ett av historiens mer ödesdigra ögonblick. Ett par decennier senare följdes det som bekant av ett andra krig med ännu värre konsekvenser. Vetskapen om detta gör att man lätt kan betrakta utvecklingen fram till 1914 som determinerad, där nationalismens framväxt under 1800-talets andra hälft, i kombination med omfattande militära rustningar och imperialistisk kapplöpning, får agera startpunkt och de båda världskrigen framstår som ett oundvikligt slutmål. De omfattande sociala rörelser som varit aktiva under decennierna före första världskriget för att skapa en global opinion mot krig och militarism framstår därför i ljuset av det skedda lätt som misslyckade. Bilden är dock mer komplicerad än så. Denna internationella fredskamp, som drevs i olika rörelser, hade betydande konsekvenser för samhällsdebatten under 1800-talets slut och fram till krigsutbrottet. Deras arbete märktes också av i viktiga delar av det ramverk för internationella relationer som utvecklades före och efter detta krig och sedan påverkade resten av 1900-talet.

En djupgående analys av dessa rörelser, med deras aktörer, strategier och begreppsvärldar, kan bidra med nya perspektiv på denna formativa period för sociala rörelser och fredskamp. En sådan analys kan även visa på försök att forma en övertygande agenda för att påverka regeringarna och den allmänna opinionen i Europa och världen. Detta är inte minst intressant i vår tid, eftersom det kan ge kunskap om tidigare försök att motstå kapprustningar och skadlig nationalism.

I fokus för denna bok står denna kamp – för fred och internationalism, mot krig och militarism – som bedrevs under tiden 1889–1914 av två olika internationella sociala rörelser med skilda ideologiska grundvalar. De här rörelserna samverkade i viss utsträckning men var grundade i olika ideologiska intressen med olika organisationer i täten. I studien kommer jag att undersöka dessa båda rörelser men också kontrastera dem. Den första av dem engagerade främst fredsvänner med liberala och/eller kristet

präglade ideal, i boken kommer jag oftast att referera till denna som den borgerliga freds rörelsen på grund av dess klasstillhörighet. Även om denna kategorisering inte täcker in hela dess spännvidd så är det uppenbart att dess klassbas främst låg hos medelklassen.¹ Denna rörelse leddes under min undersökningsperiod av Internationella fredsbyrån (IFB) som organisatoriskt kommit till stånd 1891 som en paraplyorganisation för diverse internationella fredsförbund med organisatoriska rötter tillbaka till 1815.² Dess främsta uppgift låg i att arrangera närapå årliga ”universella fredsmöten” i olika städer runt om i Europa, och vissa fall USA, ända fram till 1913. Den borgerliga freds rörelsen hade före IFB:s tillkomst länge präglats av intern splittring, vilket lett till att flera internationella fredsorganisationer agerat separat och stundtals fientligt gentemot varandra. Enandet av dessa i en internationell byrå var ett stort steg framåt för freds rörelsen och möjliggjorde en arena för debatter och diskussioner där ett stort antal frågor utöver fredsfrågan behandlades, såsom nedrustning, internationell skiljedom eller förslag på överstatliga federationer av stater. Ett av resultaten var begreppet *pacifism* som myntades som ett normativt uttryck av fransmannen och IFB-ledamoten Émile Arnaud 1901 just för att skapa en gemensam ideologisk beteckning för dessa olika borgerliga rörelser som agerade i Europa och USA. Minst lika viktigt var dock att skapa en skiljelinje mot socialismen, den andra stora ideologiska strömningen i tiden.³ Detta är också den andra av de rörelser jag studerar, det vill säga den socialistiskt präglade arbetarrörelsen och dess organisatoriska bas Andra internationalen (AI).⁴ Arbetarrörelsen såg sig som representant för den internationella arbetarklassen, dess samarbetsorgan AI grundades 1889, då som en efterföljare till Första internationalen som opererat under 1860- och 1870-talen, och samlade företrädare för olika nationella socialistiska partier och fackliga organisationer. AI agerade initialt i första hand för allmän rösträtt, åtta timmars arbetsdag och en allmän emancipation för arbetarklassen, men redan vid dess första kongress uppmärksammades militarismen och fredsfrågan. Dessa frågor behandlades sedan vid åtta av de nio kongresser som hölls före det första världskriget. När jag i denna undersökning väljer att behandla AI som företrädare för en socialistisk freds rörelse är det med vetskapen att jag då väljer att bryta ut en fråga från ett större ideologiskt paket. Dock ämnar jag visa hur den antimilitaristiska frågan med tiden hamnade i centrum för organisationens verksamhet och blev av central vikt även för den övriga politiska verksamheten.

Det finns flera vetenskapliga skäl för att analysera dessa rörelser och deras strategier, men även för att undersöka hur de centrala begrepp som präglade deras verksamhet

¹ Peter Brock & Nigel Young, *Pacifism in the Twentieth Century* (Syracuse 1999), s. 13.

² The International Peace Bureau/ Le Bureau International de la Paix.

³ Holger Nehring, ”Peace movements” i Stefan Berger & Holger Nehring (red), *The history of social movements in global perspective* (London 2017), s. 485.

⁴ The Second International (även kallad The Socialist International)/ La deuxième internationale (även kallad L’Internationale socialiste).

definierades. Ett skäl är att jag använder vissa andra källor än tidigare forskning gjort, ett annat är att min metodologiska ingång skiljer sig från tidigare forskares. Det viktigaste skälet är dock att en jämförelse mellan dessa båda olika fredskamper och deras ledande organisationer kan ge ny kunskap om den internationella fredskampen, uppbyggnaden av olika rörelser med sina olikheter och likheter. Det existerar, mig veterligen, inte någon systematiserad jämförelse mellan dessa båda rörelser och deras paraplyorganisationer, vilket är märkligt då till synes formerade centrala delar av sin agenda i relation till varandra. Härigenom har tidigare forskning missat en viktig dimension av den tidiga fredskampen. Utifrån en komparativ studie kommer jag att försöka fylla denna lucka genom att undersöka hur debatterna som fördes inom dessa rörelser influerade och influerades av sin samtid utifrån olika faktorer och på olika sätt, vilket, utifrån konkurrerande analyser, överfördes i praktisk handling.

Den liberala och den socialistiska fredskampen kan till synes betraktas som väsensskilda, såväl när det gäller ideologisk grund som klassbas, men de behandlade trots allt liknande frågor och möttes på liknande sätt för att debattera sin agenda. Decennierna runt sekelskiftet kan med fog anses ha utgjort en formativ period för de politiska konfliktlinjer som formade stora delar av 1900-talet. En viktig brytpunkt låg i relationen mellan socialister och liberaler, vilken ytterst handlade om relationen mellan arbetarklass och borgarklass och hur de arbetade politiskt i relation till varandra. Denna studie förtydligar hur den relationen såg ut genom att fokusera på en till synes gemensam fråga – kampen för fred – som visade sig inbegripa åtskilliga konfliktlinjer. Det finns viktiga slutsatser att dra av hur dessa till synes väsensskilda rörelser identifierade ett problem eller ett hot, och genom att tolka detta genom sina respektive ideologiska prismor kom de till olika eller lika slutsatser över hur de skulle angripa det, vilka man skulle samarbeta med och vilka som skulle påverkas.

Syfte

Syftet med den föreliggande avhandlingen är att systematiskt undersöka hur och varför olika perspektiv på den brännande frågan om fred kontra krig diskuterades och praktiserades av den borgerliga samt den socialistiska freds rörelsen på ett internationellt plan, under tidsperioden 1889–1914, och att jämföra rörelsernas agerande med varandra. Komparationen mellan de båda rörelserna är avhandlingens viktigaste metodologiska inslag. Men även när det gäller tidigare uppmärksammade sakområden kommer min studie visa på nya resultat utifrån tre olika undersökningsområden, dessa redovisas nedan som delsyften och hjälper mig att operationalisera huvudsyftet för avhandlingen. Målsättningen är att genom en sådan undersökning bidra med nya kunskaper om den internationella fredskampens formativa period. I en tid av

imperialism och västerländskt herravälde skapades olika motståndsrörelser för att föra fram utmanande tankar om fred. Denna avhandling behandlar dessa.

På en mer generell nivå vill den här studien dessutom bidra till förståelsen av hur framväxten av internationella sociala rörelser under decennierna runt sekelskiftet innebar olika nya former av politisk kamp och opinionsbildning.

Forskningsläge

För att definiera forskningsläget med relevans för min studie får jag räkna in ett flertal olika inriktningar. Det existerar såväl översiktsverk över fredsrörelsen och arbetarrörelsen som mer explicita organisatoriska framställningar om IFB:s och AI:s verksamhet. Närliggande är även skildringar av mer övergripande tidstypiska fenomen som nationalism/internationalism, sociala rörelser och internationella relationer. Jag kommer i den här framställningen främst att beröra de verk som kan sägas haft ett större genomslag för forskningen inom de olika kategorier som definierats ovan och peka på vilken betydelse de haft för min eget arbete inom de aktuella områdena.

Det är till att börja med viktigt att skilja på olika former av forskning kring fred och fredsrörelser, eftersom det döljer sig omfattande forskningslägen bakom de olika inriktningarna. Den amerikanske fredsforskaren David Cortright beskriver hur det idag omfattande vetenskapliga studiet kring *fredsskapande* som specifik disciplin har existerat på olika sätt sedan andra världskrigets slut.⁵ Däremot är det först mot slutet av seklet som det vetenskapliga inslaget i denna verksamhet professionaliserats.⁶ Freds- och konfliktkunskap, som ämnet oftast kallats i Sverige, har varit en av de ingångar jag haft till min undersökning men det är viktigt att betona att jag inte forskar inom denna disciplin. Det är inte fredsskapande per definition som jag studerar och det är inte heller krig och konflikter som är mitt studieobjekt, även om jag i en viktig delstudie undersöker organisationernas syn på varför krig som företeelse existerade.⁷ Däremot går det att spåra inslag av sociologi och idéhistoria i min undersökning, inte minst då jag ger utformandet av teorier kring sociala rörelser en central betydelse.

Begreppet *fredsrörelse* är mer närliggande för att beskriva vad det handlar om och täcker in ett brett spektrum av ståndpunkter, alltifrån en absolut vägran att personligen bruka våld eller tvång – eller att tillåta att det görs i olika sociala eller internationella relationer – till mer måttliga krav på reformer av det internationella systemet.⁸ För dessa

⁵ Bland annat knutna till institut som amerikanska *Center for Research on Conflict Resolution* och norska *International Peace Research Institute* (lett av Johan Galtung) och med publicering av texter i inflytelserika tidskrifter som *Journal of Conflict* (1957) och *Journal of Peace Research* (1964).

⁶ David Cortright, *Peace. A history of movements and ideas* (Cambridge 2011).

⁷ Cortright (2011), s. 2.

⁸ Nehring i Berger & Nehring (red) (2017), s. 485.

rörelser existerade en rad olika utgångspunkter, inte minst religiösa, men med tiden blev de politiska allt vanligare, vilket flera av de historiskt inriktade verken nedan anknyter till.

Forskning om den Internationella fredsbyrån och den borgerliga freds rörelsen

Den amerikanska historikern Sandi E. Coopers bok *Patriotic pacifism – Waging War on War in Europe 1815–1914* (1991) är den enda mer gedigna studien av den borgerliga freds rörelsen före första världskriget som gjorts där ganska omfattande fokus lagts på IFB.⁹ Coopers bok var resultatet av ett mångårigt arbete och hon följer flera olika fredsorganisationer som verkade under 1800-talets gång, men ägnar mest utrymme åt tiden runt sekelskiftet då IFB verkade. Den eventuella relationen till arbetarrörelsen och deras fredskamp avklaras dock på några enstaka sidor och hon gör inte heller någon jämförande analys mellan rörelserna. Detta gör att verket framställer IFB som agerande i en slags tomrum där möjligen det förflutna kunde spela en viss roll genom influenser från upplysningen och radikala strömningar från 1840-talet och framåt, men där den samtida idédebatten utanför det liberala eller kristna lägret lyste med sin frånvaro. Genom att sätta den borgerliga freds rörelsens och IFB:s agerande i kontrast till arbetarrörelsen och AI vill jag undersöka om ett idémässigt och interpersonellt utbyte mellan rörelserna var vanligare än vad som framgår av Coopers undersökning.

Även Rainer Santis *100 years of peace making: A history of the International Peace Bureau and other international peace movement organisations and networks* (1991) behandlar ovanstående delar av freds rörelsen men på ett mer översiktligt sätt.¹⁰ Han berör frågan om relationen mellan den borgerliga och den socialistiska freds rörelsen men sammanfattar bara kort 100 års strävanden på denna front vilket inte ger något utrymme att utveckla problematiken. I övrigt har IFB annars främst nämnts i samband med bakgrundshistoriker kring Nationernas Förbunds tillkomst eller som en systerorganisation till den Interparlamentariska unionen (IPU) som tillkom 1889 och var delaktiga i att skapa IFB. Kring IPU finns det mer forskning än om IFB, och denna organisation kommer att omnämnas i min bok, men min ingång är att IFB:s betydelse har tonats ned eller rent av negligerats i relation till IPU.¹¹

Ett undantag är en relativt nyutkommen artikel av E. Costa Bone: ”The International Peace Bureau and the Universal Peace Congresses, 1899–1914”, som lyfter fram IFB:s

⁹ Sandi E. Cooper, *Patriotic pacifists. Waging war on war in Europe, 1815–1914* (Oxford 1991).

¹⁰ Rainer Santi, *100 years of peace making: A history of the International Peace Bureau and other international peace movement organisations and networks* (Geneva 1991).

¹¹ Se t ex: Nicholas Albrecht & Yefime Zarjevski, *The people have the floor: a history of the Inter-Parliamentary Union* (Dartmouth 1989).

kongresser som ett nydanande forum för internationell debatt. Men Bone gör inga mer djuplodande studier av vilka sakfrågor som behandlas i kongressmaterialet, utan artikeln får ses som intressant främst på grund av att det är första gången på ett kvarts sekel som någon, mig veterligen, lyfter fram IFB.¹²

Flera forskare har däremot skrivit om fredsrörelsens allmänna framväxt i ett västerländskt perspektiv, ofta med fokus på 1800-talet. Fredsforskaren Peter Brock är här en central aktör med sina böcker *Pacifism in Europe to 1914* (1994) och, tillsammans med sin kollega inom disciplinen Nigel Young, *Pacifism in the Twentieth Century* (1999).¹³ Brocks och Youngs verk är viktiga på så sätt att de visar vilken bakgrund och vilka konfliktlinjer som existerade inom fredskampen innan själva IFB kom till. Inte minst fokuserar de i stor utsträckning på det kristet-utopiska inslaget i fredsrörelsen och lyfter fram grupperingar som kväkarna, mennoniterna och anabaptisterna som var centrala för hur de organiserade fredsrörelserna uppstod.

Den engelske historikern Martin Ceadel ligger i sin tur bakom flera omfattande verk om fredsrörelser i Storbritannien, och han placerar även in dessa i ett internationellt perspektiv. Framförallt är hans översikt över den inhemska fredsrörelsen *Semi-detached idealists – the British peace movement and international relations, 1854–1945* (2000) central då han här diskuterar teoretiska aspekter av fredsrörelsens innebörd och inte bara genomför en deskriptiv studie.¹⁴ På så sätt behandlar han fredsrörelsen på ett annat sätt än Brock och Young ovan och visar på åtskilliga kontakter med de olika engelska politiska aktörerna som agerade vid samma tidpunkt. Ceadels definition av fredsrörelsen utifrån ett rörelseperspektiv har på så sätt legat till grund för åtskillig vidare forskning och diskussion inom disciplinen. Hans skildring är även intressant då han, utöver en beskrivning av den organisatoriska utvecklingen, gör fördjupningar i olika relevanta begrepp för fredskampen, såsom militarism och imperialism, och argumenterar för fördjupade studier av rörelsens begreppsanvändning. Ceadel har även skrivit en inflytelserik artikel i brittiska *Encyclopedia of war* (2011) om kategoriseringen *pacifism*, som ursprungligen tillkom som ett borgerligt begrepp för att skilja den från socialismens antimilitarism men som idag är en del av den allmänna vokabulären. Begreppet fylldes snart med olika innebörder och dess betydelse har varierat under 1900-talets gång.¹⁵

Såväl Ceadel som Brock och Young har framförallt koncentrerat sig på den angloamerikanska sidan av fredsrörelsernas utveckling. Ytterligare ett viktigt inslag här är John Whiteclay Chambers: *The eagle and the dove, the American peace movement and*

¹² E. Costa Bone, "The International Peace Bureau and the Universal Peace Congresses, 1899–1914", i J. Olmstead (red), *Reconsidering peace and patriotism during the First world war* (Cham 2017).

¹³ Peter Brock, *Pacifism to 1914* (Toronto 1994); Peter Brock & Nigel Young, *Pacifism in the 20th century* (Syracuse 1999).

¹⁴ Ceadel Martin: *Semi-detached idealists: the British peace movement and international relations, 1854–1945* (Oxford 2000).

¹⁵ Martin Ceadel, "Pacifism" i Gordon Martel (red), *The Encyclopedia of War* (2012).

United States foreign policy 1900–1922 (1976). För en bredare förståelse av det kristet eller liberalt präglade fredsarbetet är det dock viktigt att även se till andra studier över nationella fredsrelsers historik i bland annat Tyskland och Sverige. Några exempel på omfattande skildringar av nationella fredsrelser är *Imperial Germany and a world without war* (1975) av Roger Chickering och *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst [...] (1974)* av Bert Mårald.¹⁶ Måralds avhandling framstår fortfarande som den enda vetenskapligt utförliga skildringen av den svenska fredsrelsen, och drar även vissa trådar ut i Europa. Det är den sannolikt enda skildringen på svenska språket av den tidiga internationella fredsrelsen om man bortser från den mer krönikeliknande *Kampen för fred – berättelsen om en okänd folkrörelse* av Per-Anders Fogelström (1971).¹⁷ För min egen studies del har Måralds verk varit av central betydelse för att visa hur den svenska fredsrelsen redan under det sena 1800-talet var kraftigt involverad i ett europeiskt utbyte av fredsaktivism vilket har inspirerat mig att följa dessa transnationella trådar utåt.

Forskning om internationalism

Ett område som har erhållit betydande forskningsinsatser under det senaste decenniet är frågan om internationalismen och dess olika innebörder. En viktig övergripande skildring är historikern Mark Mazowers *Governing the world – The history of an idea* (2012) som behandlar internationalismens framväxt ur ett juridiskt perspektiv och beskriver de omfattande försöken under det sena 1800-talet och hela 1900-talet att skapa ett överstatligt juridiskt system.¹⁸ I sin på många sätt epokgörande bok över utvecklingen mot en globaliserad liberal-kapitalistisk värld, reglerad av konventioner och överstatliga institutioner, lyfter Mark Mazower fram vad han benämner som *the arbitration movement* (skiljedomsrörelsen) som en central del före första världskriget. Vad han då talar om är ungefär den borgerliga fredsrelse jag kommer belysa, men hans fokus ligger på frågorna om skiljedomstolar, internationell rätt och juridikens betydelse för internationalismen som idé. Denna *arbitration movement* var enligt Mazower före 1914 ”the single most influential strand of internationalism – the campaign for international arbitration – a movement whose success in the years before the war was matched only by the marginalization that greeted it in the decades after it”.¹⁹ Men ändå missar Mazower en central pusselbit när han undersökt denna rörelse och uteslutande förlagt deras aktivism till den Interparlamentariska unionen. I

¹⁶ Roger Chickering: *Imperial Germany and a world without war* (Princeton 1975); Bert Mårald, *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst, ideologi, propaganda och politiska yttringar från Krimkriget till den svensk-norska unionens upplösning* (Göteborg 1974).

¹⁷ Per-Anders Fogelström, *Kampen för fred – berättelsen om en okänd folkrörelse* (Stockholm 1971).

¹⁸ Mark Mazower, *Governing the world - the history of an idea* (New York 2012).

¹⁹ Mazower (2012), s. 83–84.

Mazowers skildring nämns inte ens IFB vilket snedvrider hela bilden av den rörelse som han i övrigt skildrar på ett så utförligt sätt.

Även den australiensiske historikern Glenda Sluga har i flera nyare verk, som *Internationalism in the age of nationalism* (2015) och *Internationalisms – A twentieth century history* (2016), diskuterat internationalismens betydelse, dels som motstånd till nationalismen, dels som utgångspunkt för de internationella relationer som även Mazower berört.²⁰ Ytterligare en forskare som förtjänar att nämnas inom forskningen om internationalism, men med en annan ingång än de ovanstående, är Akira Iriye som i sin bok *Cultural internationalism and world order* (1997) argumenterar för en annan betydelse av internationalism under andra halvan av 1800-talet än ovanstående där fokus framförallt sätts på en kulturell innebörd med utbyten av information, teknologi, litteratur, musik och akademiska inslag.²¹ Enligt Iriye utspelade sig dessa kulturella utbyten dock i en strikt västerländsk kontext och den icke-västerländska världen var på det hela taget utesluten från utbytet.²²

Internationalismens själva motpol, nationalism, är i sig ett välkänt och väl utforskat ämne som dock inte står i explicit fokus för denna avhandling. Flera forskare har behandlat internationalism och nationalism i ett slags spegelförhållande vilket har betydelse för min del. Några centrala namn för den inriktning som intresserar mig, där nationalismens framväxt och betydelse före första världskriget behandlas i relation till sin synbara motsats internationalism, är historikerna Ernest Gellner och Eric Hobsbawm som båda skrivit var sin bok med nästan samma titel, *Nations and nationalism* (1983) respektive *Nations and nationalism since 1780* (1990).²³ Nationalism har här främst en politisk principiell betydelse som bygger på att den politiska och nationella enheten bör vara överensstämmande. Nationalism, betraktad som en känsla eller som en rörelse, kan bäst definieras i enlighet med denna princip. Nationalistiska känslor är således känslor av antingen ilska väckt av denna principns kränkning eller känslor av tillfredsställelse som uppstår genom att den uppfylls.

²⁰ Glenda Sluga, *Internationalism in the age of nationalism* (Philadelphia 2013) och Glenda Sluga (red), *Internationalisms – A twentieth century history* (Cambridge 2017).

²¹ Akira Iriye, *Cultural internationalism and world order* (Baltimore 1997).

²² Se Iriye (1997). Några andra omfattande skildringar av de transnationella nätverk som växte fram under det sena 1800-talet och låg till grund för en mera internationalistiskt präglad värld är Davide Rodogno, Bernhard Struck och Jakob Vogel (red), *Shaping the Transnational Sphere: Experts, Networks and Issues from the 1840s to the 1930s* (New York 2015) och Jürgen Osterhammel, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century* (Princeton 2015) som båda tar ett omfattande grepp för att visa hur den globaliserade världen vi pratar om idag hade åtskilliga referenspunkter redan runt det förra sekelskiftet.

²³ Ernest Gellner, *Nations and nationalism* (Blackwell 1983); Eric J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780* (Oxford 1990).

Forskning om sociala rörelser

Sociala rörelser har varit ett vida spritt forskningsfält alltsedan 1800-talet och framåt men med förnyad styrka sedan 1960-talet. Ett centralt namn i denna nyare forskning är den amerikanske sociologen Charles Tilly som fått flera efterföljare. Några viktiga verk i denna flora är Tillys verk tillsammans med Sidney Tarrow, *Contentious Politics* (2007), Tarrow's egen *Power in Movement – Contentious Politics and Social Movements* (1998) och Donnatella della Porta & Mario Diani's *Social movements: an introduction* (1997). Enligt en sammanfattande syn hos dessa är sociala rörelser framförallt en distinkt social process där aktörerna är engagerade i kollektiva aktioner utifrån olika utgångspunkter.²⁴

Ett intressant nytillskott till forskningsfältet är den omfattande antologin *The history of social movements in a global perspective* (2017) under redaktörskap av historikerna Stefan Berger och Holger Nehring.²⁵ Här visas bland annat hur studier av sociala rörelser tjänar på att anta ett globalhistoriskt perspektiv där olika rumsliga avgränsningar nedtonas. Denna frågeställning är ny och spännande; tidigare forskning om sociala rörelser under min undersökningsperiod (inte minst freds rörelsen) har nästan uteslutande antagit ett västerländskt perspektiv. Trots detta tvingas redaktörerna själva konstatera att de stundtals misslyckas med sitt syfte, då det västerländska perspektivet alltjämt framstår som själva utgångspunkten för de sociala rörelser som behandlas. En tredjedel av boken består dessutom av undersökningar indelade efter kontinentalt ursprung trots en uttalad vilja att göra annorlunda.

Jag kommer senare att diskutera mitt geografiska undersökningsområdes avgränsningar men det förtjänar redan nu att konstateras att det är ytterst svårt att frikoppla sig från en västerländsk ram när man behandlar de specifika rörelser och organisationer under den aktuella undersökningsperioden som jag valt. Samtliga av de ledande namnen inom dessa kom från Europa eller USA och samtliga konferenser eller kongresser ägde också rum på någon av dessa kontinenter. Däremot visar Bergers och Nehrings antologi på ett förtjänstfullt sätt hur det under 1900-talets gång, åtminstone efter första världskriget, på många sätt är värt att betrakta såväl arbetarrörelsen som freds rörelsen som globala sociala rörelser.

²⁴ Charles Tilly & Sidney Tarrow, *Contentious Politics* (Oxford 2007); Sidney Tarrow, *Power in Movement – Contentious Politics and Social Movements* (Cambridge 1998) och Donnatella della Porta & Mario Diani, *Social movements: an introduction* (Blackwell 2006).

²⁵ Stefan Berger & Holger Nehring (red), *The history of social movements in a global perspective* (London 2017).

Forskning om Andra internationalen och den antimilitaristiska rörelsen

Arbetarrörelsen, AI, och dess allmänna politiska historia är ett väl utforskat ämne. Framförallt publicerades ett par översiktsverk på 1950- och 60-talen som fortfarande fungerar som standardverk i ämnet: G.D.H. Cole: *Socialist thought – The Second International 1889–1914 Part I & II* (1956) och Julius Braunthal: *History of the International, vol. 1 1864–1914* (1966).²⁶ Cole var själv socialist och var aktiv inom *Fabian Society* under 1910-talet och framåt.²⁷ Braunthal i sin tur var redaktör och journalist och aktiv inom det socialdemokratiska partiet i Österrike.²⁸ Det gemensamma för Coles och Braunthals verk är, förutom avsaknad av ordentliga källhänvisningar, bland annat beskrivningar av AI:s kongresser, där de målar upp förloppen på ett utförligt sätt. Antingen har de båda haft tillgång till visst material som jag saknar, eller också har de antingen genom eget deltagande eller intervjuer med delegater haft tillgång till primärskildringar från kongresserna. Mark Mulholland har i en översikt betecknat dessa, som ”great activist-participant histories of socialism”.²⁹ Cole och Braunthals framställningar har överlag ett deskriptivt upplägg och går på ett detaljerat sätt igenom olika kongresser och andra sammankomster men gör sällan försök att höja blicken och analysera organisationen utifrån ett teoretiskt perspektiv. Skildringarna av arbetet ”bakom kulisserna” under framförallt kongresserna, med skapandet av motioner och annat, är dock information som inte går att återskapa utifrån källmaterialet och på så sätt har dessa böcker varit av stor vikt inte bara för min studie utan deras verk har även kommit att framstå som standardverk angående AI, vilka alla efterföljande forskare har varit tvungna att förhålla sig till. Då skildringarna tillkommit mot slutet av deras respektive liv, nära ett halvsekel efter själva förloppen, ställer det dock vissa källkritiska frågor. Dessa mer krönikelika redogörelser är centrala för att i kombination med källmaterialet kunna pussla ihop olika kronologiska förlopp, men själva förloppen måste teoretiseras för att kunna analysera organisationen, inte minst vad gäller relationen till den borgerliga fredsrörelsen.

Den franske historikern Georges Haupt fick i sin tur under 1960-talet uppgiften att bearbeta det omfattande källmaterialet från AI, vilket bland annat ledde till utgivningen av en svit i 18 band med detta i tryckt form. I sin egen forskning, framförallt *Socialism*

²⁶ G.D.H Cole: *A history of socialist thought. Vol. 3, The Second International, 1889–1914, Part I & II* (London 1956); Julius Braunthal: *History of the International, vol. 1 1864–1914* (London 1966).

²⁷ G.D.H. Cole (1889–1959) var historieforskare i Oxford, där författade han den sannolikt mest gedigna genomgången av den socialistiska rörelsen som existerar: *A History of Socialist Thought*, den inleds 1789 och sträcker sig över fem band fram till och med 1939.

²⁸ Julius Braunthal (1891–1972) tillbringade större delen av sin yrkeskarriär inom det socialdemokratiska partiet i Österrike och Socialistinternationalen. Mot slutet av sin gärning författade han ett omfattande trebandsverk om Internationalen: *History of the International*.

²⁹ Mark Mulholland, ”Marxists of strict observance? The second international, national defence and the question of war” i *The Historical Journal*, vol. 58:2 (2015).

and the great war – The collapse of the Second International (1972) behandlade han framförallt slutfasen av AI:s arbete, han argumenterade här för att AI i grund och botten var helt oförberedd när krigsutbrottet närmade sig.³⁰ Mycket av forskningen kring AI har kretsat kring just krigsutbrottet, vilket kanske inte är så underligt med tanke på den betydelse som första världskriget kom att få för den vidare historien. En intressant historiografisk genomgång av denna forskning har Marc Mulholland stått för: ”Marxists of strict observance? The second international, national defence and the question of war”. Han beskriver här hur narrativet skiftat i synen på AI:s agerande i samband med krigsutbrottet. Från att i ett halvt sekel ha stått mellan beskrivningarna ”betrayal” och ”helplessness” så fördjupade Haupts slutsats om ”unpreparedness” bilden. Men ingen samsyn har än så länge framkommit och även om min undersökning inte i första hand syftar till att undersöka varför ett storkrig utbröt i Europa, utan snarare kring de 25 föregående åren då det *inte* bröt ut något krig, så hoppas jag kunna utveckla de rådande linjerna kring AI:s agerande vid krigsutbrottet något.

På vår sida millennieskiftet har Geoff Eley gjort ett försök till att teckna en omfattande syntes över vänsterns historia: *Forging democracy – The history of the left in Europe 1850–2000* (2002). Detta verk har inneburit nya perspektiv på AI som de ovanstående verken missat, inte minst då Eley även väver in genusaspekten i sin analys, något som varit närapå helt osynligt i tidigare skildringar. Forskning kring den kvinnliga arbetarrörelsen har, till skillnad från forskningen om den kvinnliga borgerliga rösträttsrörelsen vid samma period, varit eftersatt. Jag kommer att undersöka på vilket sätt specifikt kvinnligt fredsarbete sågs som en tillgång eller anomali inom arbetarrörelsens fredskamp.³¹

Ett viktigt nyttillskott, som inte explicit kretsar kring krigsutbrottet, är Kevin J. Callahans analys av AI:s demonstrationskultur, i både sin artikel ”The International Socialist Peace Movement on the Eve of World War I Revisited: The Campaign of ‘War Against War!’ and the Basel International Socialist Congress in 1912” (2004) och sin bok *Demonstration Culture. European Socialism & the Second International, 1889–1914* (2010) visar han hur AI utvecklade en helt ny politisk kultur där kommunikationen av rörelsens budskap var centrerad kring massdemonstrationer. På så sätt lade man grunden till en repertoar som vi under större delen av 1900-talet tagit för given när det

³⁰ Georges Haupt, *Socialism and the Great War – The collapse of the Second International* (Oxford 1972).

³¹ Här har jag främst använt mig av: Richard J. Evans, *Comrades and sisters: Feminism, socialism and pacifism in Europe 1870–1945* (Brighton 1987); Michelle Parrot, ”1914: Great Feminist Expectations” i Helmut Gruber & Pamela Graves (red), *Women and socialism, socialism and women – Europe between the two world wars* (New York 1998); Sharon Smith, *Women and Socialism: Class, Race, and Capital* (Chicago 2015); Gerd Callesen, ”The International Socialist Women’s Conference” (2006) <<http://library.fes.de/si-online/frauen-intro-en.html>> (7/11–2019).

gäller publika politiska yttringar.³² Som ett komplement till Callahans studier vill jag, i en av undersökningens huvudmoment, visa på vilka fler inslag som ingick i de repertoarer för påverkan som AI och IFB utvecklade.

Frågorna om fred och antimilitarism finns självklart med i samtliga dessa framställningar över AI, då de i början av 1900-talet och framåt intog en central plats i organisationens arbete, men de står inte i eget fokus i någon av dem. Det gör de däremot i fransmannen Paul Millers gedigna genomgång av europeisk antimilitarism *From revolutionaries to citizens: antimilitarism in France, 1870–1914* (2002).³³ Enligt Miller var Frankrike det allt överordnade landet för den antimilitaristiska kampens utformning under min undersökningsperiod, och hans bok har inspirerat mig till att i vid några tillfällen göra utvecklingar från det kongressmaterial som oftast står i centrum för min undersökning för att även följa idédebatter mellan några ledande intellektuella socialister under tidigt 1900-tal.

Nyare forskning, mer inriktad på antimilitarism och anti-kolonialism, för att nämna ett par områden, har jag främst funnit i artikel- eller uppsatsform. Till exempel har forskare som den bulgariska historikern Rossitza Tasheva skrivit om den franske socialistiska galjonsfiguren och fredskämpen Jean Jaurès i sin artikel ”Jean Jaurès – An Apostle of Peace in Pre-War Europe, 1905–1914” och den tyske historikern Jens-Uwe Guettel behandlat det tyska socialdemokratiska partiet och deras relation till kolonialism i sin artikel ”The Myth of the Pro-Colonialist SPD: German Social Democracy and Imperialism before World War I” (2012).³⁴ Guettel undersöker hur samtida medier behandlade den tyska socialdemokratins syn på kolonialismen och visar hur den bild som länge existerat av SPD som positiva saknar stöd. Detta är ett stort paradigmskifte och visar på vilket sätt det är viktigt att återvända till källmaterial som annars kan ses som flitigt använt och ställa nya frågor. För att göra detta, och ställa nya frågor till materialet, är det viktigt att ha klart för sig vilka linjer som dominerat tidigare forskning. Här har inte minst nämnde Mulholland gjort en viktig insats med sin historiografiska genomgång av synen på AI:s agerande vid krigsutbrottet, där inget nytt egentligen tillkommit sedan 1970-talet.³⁵

Exemplen ovan visar på hur en ny generation av forskare har tagit sig an ämnen som till synes varit genomforskade och visat på nya ingångar, som Tasheva ovan, vederlagt vad vi tidigare trott oss veta, som Guettel gjort med uppfattningen att den tyska socialdemokratin innan första världskriget skulle ha varit generellt positivt inställd till

³² Kevin J. Callahan, *Demonstration Culture. European Socialism & the Second International, 1889–1914* (Leicester 2010).

³³ Paul B. Miller, *From revolutionaries to citizens: antimilitarism in France, 1870–1914* (Durham 2002). Oavsett vad titeln säger behandlar den alltså antimilitarism även i ett europeiskt perspektiv.

³⁴ Rossitza Tasheva, ”Jean Jaurès – An Apostle of Peace in Pre-War Europe, 1905–1914” (2013); Jens-Uwe Guettel: ”The Myth of the Pro-Colonialist SPD: German Social Democracy and Imperialism before World War I”, i *Central European History* 45 (2012).

³⁵ Mulholland (2015).

tysk kolonialism, eller sammanfattat ett forskningsläge för att visa på nya vägar framåt som Mulholland.

Sammanfattningsvis går det att säga att de olika omfångsrika framställningarna av den internationella arbetarrörelsens framväxt i allmänhet och AI i synnerhet spelar den borgerliga fredsrörelsen en mycket liten roll. Det gäller såväl standardverken från mitten av 1900-talet som de omarbetningar som gjorts de senaste decennierna.³⁶ Detta gäller dessutom inte minst för det svenska forskningsfältet. Ett viktigt konstaterande som ursprungligen ledde mig vidare utåt från det svenska arbetarhistoriska fältet gjordes av historikern Martin Grass redan 1985 i ett temanummer om fred i tidskriften *Arbetarhistoria*. Han konstaterade där att forskningen om såväl det svenska SAP:s relation till AI var bristfällig och att forskningen om arbetarrörelsens relation till den borgerliga fredsrörelsen var obefintligt inom det svenska forskningsfältet.³⁷ Jag skulle vilja hävda att detta på det stora hela gäller även för det internationella fältet. Det är uppenbart att de studier jag refererat till ovan har haft andra utgångspunkter och det kanske inte är så konstigt. Fredsfrågans betydelse inom AI berörs givetvis, eftersom den hade en så pass central roll, men vad som inte har undersökts är relationen till likasinnade organisationer och anammandet av olika taktiska vapen. Forskningen om den borgerliga fredsrörelsen erbjuder vissa utblickar till arbetarrörelsens antimilitaristiska kamp, men gör inga regelrätta komparativa undersökningar eller försök att definiera de likheter eller skillnader som fanns.

Utgångspunkter

Utifrån denna genomgång av forskningsläget vill jag göra en kort sammanfattning och lyfta några av de problem jag ser. Det existerar olika former av forskning om både den borgerliga fredsrörelsen, inte minst om dess kristet-utopiska bakgrund, och arbetarrörelsens tidiga verksamhet, även om denna sällan är nischad mot just fredskampen eller antimilitarismen förutom vid krigsutbrottet. Det finns ett flertal krönikor över AI:s verksamhet, men bara en över IFB, som å andra sidan är ingående. Däremot existerar det alltså ingen jämförande studie över dessa parallella verksamheter och deras interagerande. Referenser till den andra rörelsens verksamhet

³⁶ Författaren är medveten om att det existerar forskningslägen även på andra språk än engelska, franska och de nordiska språken. Detta gäller inte minst det tyska språket. Jag har vid tillfällen diskuterat olika i sammanhanget intressanta verk med kollegor. De allra flesta forskares resultat går dock numera att ta del av även på engelska

³⁷ Martin Grass, "Arbetarrörelsens plats är i spetsen av fredsrörelsen", *Arbetarhistoria* 33 (1985) s. 9. Grass har även i flera andra sammanhang behandlat den svenska och skandinaviska arbetarrörelsen och dess relation till den internationella debatten och Andra internationalen. Se t ex: Martin Grass, "Från arbetarkongress till samarbetskommitté. Om Skandinaviska samarbetskommitténs bildande.", *Arbetarhistoria* 42 (1987) och Martin Grass, "Konferensen kom aldrig till stånd. Stockholmskonferensen 1917. Den offentliga diskussionen i Social-Demokraten.", *Arbetarhistoria* 43 (1987).

förekommer stundtals i de olika verken och antydningar till interpersonella utbyten finns det gott om, men det saknas en systematiserad studie med syfte att undersöka likheter, skillnader och utbyten. Som några av de nyare artiklar eller böcker jag nämnt visar finns det samtidigt gott om skäl att ta sig an områden som tidigare varit förgivettagna, med nya metoder och teoretiska ingångar, med nya perspektiv på maktstrukturer och med nytt material, för att ge bidrag till förståelsen av hur dessa två parallella idéströmningar och sociala rörelser framstod och agerade i förhållande till varandra.

Ytterligare ett område jag identifierat där mer forskning behövs är hur de båda rörelserna definierade och praktiserade de båda nyckelbegreppen fred och internationalism. Jag vill koppla denna analys till en kamp om tolkningsföreträde och erkännande, och jag gör antagandet att det aktörskap som utgjordes av kollektiva sociala rörelser kan hjälpa oss att bättre förstå hur processen såg ut. Inbegripet i denna process är även relationen och interaktionen mellan de båda rörelserna. Cooper nämner relationen till arbetarrörelsens antimilitaristiska kamp men gör ingen djupare analys av den och studerar inte de områden jag nämner ovan.³⁸ I Millers bok, där den antimilitaristiska verksamheten är mest framträdande, är den borgerliga fredsrörelsen i sin tur helt frånvarande.

Detta gäller i stort sett genomgående även i krönikorna över AI:s verksamhet. Forskning kring AI tenderade under det första halvseket, efter dess upplösning i samband med första världskriget, att kretsa kring vad de ledande skikten sagt och gjort, men efter den socialhistoriska vändningen under 1960- och 1970-talen kom istället "arbetarna" att stå i fokus för arbetarhistorisk forskning snarare än arbetarrörelsens politiska utveckling. Vissa har argumenterat för att även arbetarna själva kom att försvinna som fokus i samband med den språkliga vändningen under 1980- och 1990-talen.³⁹ Den här avhandlingen fokuserar dock på just vad som kan ses som den politiska debatten inom AI, men även inom IFB. Det var omfattande diskussioner, på flera olika arenor, som ledde fram till den teoretiska och praktiska verksamheten. Fokus i min arbetsprocess har också legat främst på den empiriska undersökningen. Även om arbetarrörelsen och AI i första hand, men även fredsrörelsen och IFB, är väl utforskade områden sedan tidigare så har jag velat undersöka vad som går att tillföra genom att ta del av såväl välanvända som inte så välanvända källor. Den komparativa studien som föreligger kommer således att vara empiriskt gedigen och agera i dialog med forskningsläget.

³⁸ Cooper (1991), s. 73–76.

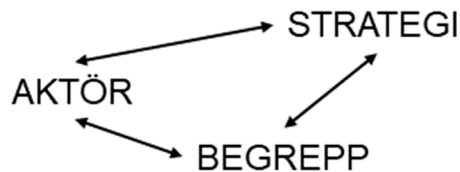
³⁹ Jay Winter, "Workers" i Jay Winter & Antoine Prost (red) *The Great War in History: debates and controversies, 1914 to present* (Cambridge 2005) s. 126–127; se även: Mulholland, (2015), s. 4.

Undersökningsmodell och frågeställningar

Min beskrivning av forskningsläget ovan ligger till grund för den operationalisering av det tidigare presenterade syftet som jag nu ska utveckla. Ytterst kan min studie delas upp i tre olika undersökningsområden som sammanfattas under rubrikerna nedan. Dessa kan i sin tur brytas ned i en rad delfrågor, som styr olika studier och syftar till att fördjupa innebörden av växelverkan mellan rörelse och begrepp. Modellen nedan visar hur jag ser på denna interna växelverkan.

- *Aktör* – ställer frågan vilka som ansågs som relevanta att föra den aktuella fredskampen och vilka som skulle övertygas.
- *Strategi* – utgår från hur respektive organisation ansåg att dess agenda skulle överföras till praktisk handling.
- *Begrepp* – syftar på en fördjupad analys och praktik av hur företeelserna fred och internationalism knöts till organisationernas ideologiska positioner.

Modell nr 1. Aktör–strategi–begrepp

Som ett raster över alla tre undersökningsområdena ligger även en maktaspekt utifrån klass och andra positioner i ett samhälle.⁴⁰

1. Aktörskapets innebörd: individ–rörelse–organisation

Ett första undersökningsområde utgörs av aktörskapet inom rörelserna och organisationerna, frågan om vilka personer som var extra inflytelserika samt hur deras internationella kontakter såg ut. Olika resurser såsom ekonomi, medier, tid och support påverkade rimligen hur framgångsrika rörelserna blev i sin kamp. Skiljde sig dessa faktorer åt inom de båda rörelserna? Vilken roll spelade resurser för de enskilda aktivisterna, vad bestämde vilka som skulle spela ledarrollerna i respektive organisation?

⁴⁰ Se även: Stefan Berger/Heiko Feldner & Kevin Passmore (red), *Writing history: theory and practice* (London 2003), s. 161–174; John Breuilly, *Labour and liberalism in nineteenth-century Europe. Essays in comparative history* (Manchester 1992), s. 3.

Det är även viktigt att identifiera vilka som fick komma till tals inom dessa internationella rörelser och diskutera vilka som inte fick göra det. Detta undersökningsområde inbegriper i första hand klass och kön, men även ras är en variabel – vilka gränser fanns för den internationella solidariteten?

Undersökningsområdet rymmer även frågan om måltavlorna för den propaganda som framfördes, och ställer frågan hur dessa definierades hos de båda rörelserna. Även den centrala frågan om relationerna mellan rörelserna ingår i detta undersökningsområde. Vilka interpersonella utbyten existerade och vilka likheter och skillnader uppvisade debatterna i frågor som rörde analys och taktik för fredskampen? Hur formades en sammansatt syn på den andra rörelsen, sågs den som konkurrent eller samarbetspartner?

Detta resonemang leder sammanfattningsvis fram till följande frågor:

- Hur såg organisationernas respektive medlemsbaser och ledarskikt ut?
- Hur förhöll man sig i relation till sina liberala/socialistiska motsvarigheter i den andra organisationen/rörelsen?
- Skiljde sig synen på vilka mottagarna av organisationernas propaganda var? Varför i så fall?

2. Teoretiska och praktiska överväganden för fredskampen – utarbetandet av ett taktiskt ramverk

Ett andra undersökningsområde utgörs av utbytet av idéer kring själva fredskampen. I den här delen vill jag undersöka dels vilka medel man ansåg sig ha till sitt förfogande för att föra ut sin propaganda beträffande en fredligare värld, dels vilka frågor man såg som centrala för att åstadkomma detta. Rubrikparen upplysning/avskräckning och nedrustning/skiljedom spelar här en viktig roll för min framställning. Båda rörelserna var intresserade av detta dubbeleggade svärd men frågan är om de fyllde sitt vapen med olika innehåll, detta kan i så fall visa på intressanta gemensamma nämnare eller skiljelinjer. Det handlar här om konkreta förebyggande och akuta åtgärder i en för rörelsen avgörande fråga.

Den här delstudien syftar således till att undersöka hur debatterna om taktikfrågan inom fredskampen fördes inom IFB och AI fram till och med krigsutbrottet och på vilka sätt de skiljde sig åt. Jag vill undersöka hur erfarenheterna för aktivister i olika nationer styrde hur förväntningshorisonten utvecklades och hur denna utveckling relaterade till, och styrdes av, maktrelationerna i samhället. Det komparativa perspektivet, när det gäller att studera debatterna angående dessa liknande frågekomplex, hjälper mig att komma nära kärnan i de båda rörelserna och analysera dess likheter och skillnader.

Detta resonemang leder fram till följande frågor att behandla i den här delstudien:

- Hur gick arbetet till för att utveckla respektive teoretiska ramverk kring taktiska frågor för fredsarbetet? Vilka praktiska överväganden gjordes?
- Hur debatterades och spreds dessa taktiska idéer i ett transnationellt perspektiv?
- Varför fick vissa tolkningar företräde framför andra och vilka eventuella diskrepanser fanns gentemot rörelsernas ideologiska grund?

3. Krig, fred och internationalism – begreppens innebörd

Ett sista område att undersöka är hur rörelserna kämpade för att definiera de centrala begreppen fred och internationalism och analysera hur det påverkade deras praktiska arbete. I synnerhet framstår uppgiften att definiera vad som rymdes inom fredsbegreppet, det vill säga respektive rörelses mål för själva kampen, som ett övergripande mål för avhandlingen. Med begrepp syftar jag här inte på begreppens strikt språkliga innebörd utan snarare på vilka ideologiska positioner rörelserna intog och hur de laddade begreppen med olika visioner.

Hur såg praktiken av internationalism och fred ut? Det är alltså denna explicita och implicita kamp om att fylla fred och internationalism med innehåll som står i centrum här. Men för att förstå dess ideologiska och praktiska innebörd måste de båda begreppen – i sin bredare betydelse – undersökas och jämföras på ett systematiskt sätt. Jag har valt de båda begreppen utifrån två olika ingångar. I fråga om ”fred” har jag en deduktiv ingång då fredsbegreppet är själva grunden för en freds rörelse, utan kampen för fred, av någon innebörd, finns det inga freds rörelser. I centrum för denna delstudie står då snarare frågorna vad detta begrepp har haft för historik och vilka olika tolkningar av det som präglade de båda rörelserna, men det handlar dessutom om hur man såg på begreppets synbara antites – krig och dess uppkomst. När det gäller begreppet internationalism har jag istället en induktiv ingång därför att mycket av den tidigare forskningen har kopplat ihop fredskampen med förespråkande för internationalism, en studie av hur detta begrepp teoretiserades och praktiserades framstår som centralt även för min studie, inte minst för att tydligare kunna ringa in freds begreppet.⁴¹

För att kunna analysera hur begreppen fylldes med innehåll av de båda rörelserna kommer jag att studera både hur man debatterade deras innebörder explicit och hur ett antal praktiska frågor relaterade till internationalism som tankestruktur hanterades. Min analys kommer att ske i relation till den begreppshistoriska dikotomin erfarenhetsrum och förväntningshorisont som jag hämtat från Reinhart Koselleck. Med

⁴¹ Se även: Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red), *Metod. Guide för historiska studier* (Valmiera 2018), s. 21.

utgångspunkt i det mer konfliktbaserade perspektiv som en förståelse av sociala rörelser och deras strävan efter genomslag och tolkningsföreträde innebär så kommer denna begreppshistoriskt inspirerade ingång att integreras med ett tydligt maktperspektiv.

Detta resonemang leder fram till följande frågor att behandla i den här delstudien:

- Hur påverkade och påverkades respektive rörelse av freds- och internationalismbegreppens ideologiska definition?
- Hur fyllde man freds- och internationalismbegreppens innebörd med praktiskt arbete, dvs hur yttrade sig respektive arbete för fred och internationalism i praktiken?

Disposition

Detta inledande kapitel har syftat till att diskutera mig fram till ett syfte och specifika frågeställningar. I nästa kapitel kommer jag introducera den metodologiska verktygslåda jag har till hjälp för mina undersökningar samt operationalisera olika teoretiska begrepp för att klargöra min syn på växelverkan mellan olika teoretiska ingångar. Jag kommer i kapitel tre sedan att inleda med en redogörelse för hur de båda organisationerna i täten för sina respektive rörelser var uppbyggda och vilka dess ledande aktivister var. I kapitel fyra gör jag en historisk kontextualisering av själva fredsbegreppet och undersöker hur de båda organisationerna såg på anledningarna till krigens utbrott. I kapitel fem fortsätter fokus på aktörskapet genom att jag undersöker relationen mellan de båda organisationerna och inte minst deras eventuella försök att hitta samarbetsmöjligheter. Kapitel sex ägnas åt det ramverk för taktiska vapen som de båda organisationerna utarbetade och dess praktiska implikationer. I kapitel sju vidgas ramarna en aning och jag sätter den internationalistiska strävan som präglade de båda rörelserna i centrum. Jag undersöker här hur begreppet internationalism fylldes med ideologiskt innehåll, teoretisk och praktiskt, under min undersökningsperiod.

I det åttonde kapitlet skildrar jag händelserna som föranledde krigsutbrottet 1914 och de båda organisationernas agerande, och i det nionde och avslutande kapitlet sammanfattar jag sedan mina undersökningar och pekar ut några frågor för framtida forskning.

2. Teori och metod

Det här kapitlet syftar till att etablera redskap för att tydligare kunna definiera de rörelser och de aktivister som bar upp organisationerna jag undersöker och analysera de metoder som de ville använda sig av. Framförallt är det viktigt att redogöra för hur jag ska hantera aktörskapets betydelse. Jag kommer här i första hand att diskutera teoribildningen kring sociala rörelser som ett användbart analysverktyg och i andra hand att diskutera hur en teoretisk ram inspirerad av den begreppshistoriska skolan kan hjälpa mig att jämföra ideologiskt styrd teori och praktik av de centrala begreppen fred och internationalism inom de två olika typerna av freds-rörelser.

Floran av forskning inom teoribildningen kring sociala rörelser har under det senaste halvsekleket blivit omfattande, forskarna jag har valt att använda mig av har gjorts med utgångspunkt i det komparativa inslag som undersökningen har. I första hand handlar det om Sidney Tarrow samt duon Donnatella della Porta och Mario Diani. Denna grupp bygger på flera sätt vidare på den inflytelserika sociologen Charles Tillys forskning vilken också får vägas in. Jag använder mig också av nyare forskning som kritiserat och vidareutvecklat dessa teorier, inte minst den omfattande antologin *The history of social movements in a global perspective* som historikerna Stefan Berger & Holger Nehring har redigerat.⁴²

I inledningen av förra kapitlet poängterade jag att min studie kretsar kring två olika organisationer som jag definierat som företrädare för olika sociala rörelser. Mitt sätt att komma åt dessa rörelser går främst ut på att analysera vad som behandlades och debatterades av delegater vid organisationernas olika kongresser, men i vissa fall låter jag dessutom ledande aktörer komma till tals genom olika former av skrifter. Mitt aktörsperspektiv kretsar således kring de ledande namnen inom organisationerna/rörelserna, men diskussionerna inom själva organisationerna handlade i sig om vilka grupper som ansågs utgöra den kollektiva kraften i kampen för freden och inte minst vilken grupp som skulle påverkas. Det teoretiska ramverket kring sociala rörelser kommer här hjälpa mig att analysera hur detta aktörskap samverkade med olika maktstrukturer.

⁴² Berger & Nehring (2017).

När det gäller taktikfrågan, det vill säga diskussionerna om vilka vapen som organisationerna/rörelserna ansåg att de hade i sin hand för att kunna bekämpa krig och militarism, så kommer jag i anslutning till den empiriska undersökningen att konstruera tablåer som jag med teoribildningens hjälp sedan använder för att analysera materialet utifrån ett historiskt perspektiv. Här vill jag framförallt undersöka på vilka sätt de båda skrev in sig i en tradition och på vilka sätt de möjligen var nyskapande. Ett av teoribildningens centrala undersökningsobjekt har varit att se vilken konfliktrepertoar som olika sociala rörelser använder sig av. Jag menar att denna inriktning kan hjälpa även mig att tydligare definiera aktörskapet inom rörelserna, men också att diskutera varför olika taktiska vapen ansågs relevanta och hur man hoppades att dessa skulle verka.

Sociala rörelser

Kollektiva protester mot överhet eller orättvisor är inget nytt påfund, men i mer organiserad form och med vissa strategiska inslag brukar man förlägga uppkomsten av sociala rörelser till 1700-talet. Den franska termen *mouvement social* började då att användas för att beteckna större förändringar i samhället, oavsett vilka orsaker dessa hade, och innebörden fördes strax därefter över till andra språk såsom engelska och tyska. Under 1830-talet började termen även användas för att beteckna olika grupper, speciellt socialistiska sådana, som medvetet försökte verka för större sociala förändringar. Den här dubbla innebörden av begreppet, som då kunde betyda både process och kollektiv aktör, finner man bland annat i Karl Marx skrifter i mitten av seklet. Mot slutet av 1800-talet tog dock den senare tolkningen över och sociala rörelser blev för en tid synonymt med samhällsutmaningar vänsterifrån. Under 1900-talets gång har emellertid kategoriseringen i sin tur tappat den ideologiska innebörden och istället använts för en rik flora av olika rörelseinriktningar.⁴³

Teoretiska utgångspunkter

Teoribildningen kring sociala rörelser har ett relativt omfattande förflutet. Tidiga teoretiker, i efterspelen till den franska revolutionen och 1830-talets revolutionära yttringar, fokuserade på hotfulla aspekter som extremism, störande av ordning och våld. Det här var en bild som fångades väl i kategoriseringen ”den galna massan” som gärna användes.⁴⁴ Denna bild kom dock att nyanseras ganska tidigt, vilket Tarrow

⁴³ Dieter Rucht, ”Studying social movements: some conceptual challenges”, i Berger & Nehring (red), (2017), s. 40.

⁴⁴ Tarrow (1998), s. 4.

demonstrerar i en översikt som istället mynnar ut i en specifik definition av den sociala rörelsen utifrån ett antal karakteristiska egenskaper sammanfattade som, *collective challenge, common purpose, social solidarity* och *sustained interaction*.⁴⁵

Forskarduon Donatella della Porta och Mario Diani gör i sin inflytelserika bok *Social movements: an introduction* en intressant definition av sociala rörelser som kretsar kring olika praktiker. Enligt dem är sociala rörelser framförallt en distinkt social process där aktörerna är engagerade i kollektiva aktioner utifrån tre olika utgångspunkter, *conflictual collective action, dense informal networks* och *collective identity*.⁴⁶

Utifrån de olika nyckelbegreppen hos Tarrow och Porta och Diani har jag skapat tre underavdelningar som ringar in vad en social rörelse kan sägas vara: kollektivt konfrontativt handlande, täta informella nätverk samt solidaritet och kollektiv identitet:

1. Kollektivt konfrontativt handlande

Enligt Porta/Dania är utgångspunkten för sociala rörelser att deltagare är engagerade i politiska och/eller kulturella konflikter som syftar till att propagera för (eller förhindra) social förändring. Med konflikt menas här en oppositionell relation till en annan grupp eller överhöghet som står för motsatta uppfattningar. Konfliktrelationen är central på så sätt att det måste finnas en tydlig måltavla för protesterna.⁴⁷ Detta ligger nära den tolkning som Tarrow gör, där uttrycket "*contentious politics*" framstår som centralt. Rörelser, menar han, engagerar sig i en rad olika aktiviteter där alltifrån direktaktioner eller lobbyingarbete till regelrätta förhandlingar med myndigheter förekommer, men där även rent kulturella inslag ingår som att utmana rådande normer eller att skapa ny mening hos dem.⁴⁸

2. Täta informella nätverk

Täta informella nätverk är kanske det mest särpräglade attributet för sociala rörelser. Dessa påverkar i hög utsträckning hur den interna utvecklingen ser ut i en rörelse och styr hur dess organiserade aktörer engagerar sig för att uppnå gemensamma mål menar Porta och Diani:

A social movement process is in place to the extent that both individual and organized actors, while keeping their autonomy and independence, engage in sustained exchanges of resources in pursuit of common goals.⁴⁹

⁴⁵ Tarrow (1998), s. 4–6.

⁴⁶ Porta & Diani (2006), s. 21.

⁴⁷ Porta & Diani (2006), s. 21.

⁴⁸ Tarrow (1998), s. 5.

⁴⁹ Porta & Diani (2006), s. 21.

Ett viktigt inslag att utläsa ovan är dock hur rörelsen kan inbegripa både individuella och organiserade aktörer. Samordningen av olika aktioner eller kampanjer inom rörelsen bygger på ständigt pågående förhandlingar mellan dessa olika individer och organisationer som tillsammans är inbegripna i den kollektiva aktionen. Ingen specifik individ kan således aspirera på att representera hela rörelsen, oavsett hur mäktig eller inflytelserik hen är, men organiserade individer i rörelsen kan gemensamt få ett större genomslag för sina idéer och tolkningar.⁵⁰ Jag har valt att betrakta IFB och AI som de främsta formella organisationerna i två olika sociala rörelser som till sin natur dock var betydligt bredare och mer löst strukturerade, deras resolutioner eller upprop var inte allenarådande utan förhandlingen om vilken väg rörelsen skulle ta var öppen för påverkan från såväl ledande aktivister som utomstående.⁵¹

Tarrow påpekar att det i första hand är gemensamma ideologiska intressen som får individer att engagera sig i en rörelse, men att attribut som klass, kön eller ras också spelar roll för i vilken mån olika aktivister kan ta del av verksamheten. Om en rörelse vill protestera mot hur olika eliter, myndigheter eller politiska motståndare behandlar vissa grupper är det inte orimligt att dessa har ett gemensamt ursprung som till exempel en klassidentitet. Olika intressen, klassidentiteter eller värderingar kan dock överlappa varandra och leda till oväntade rörelsegemenskaper.⁵²

3. Solidaritet och kollektiv identitet

Sociala rörelser är dock inte bara summan av olika arrangemang eller aktivister. Tvärtom, menar Porta och Diani, så är det svårt att tala om en utvecklad social rörelse utan att samtidigt ta i beaktande den vikt som framväxten av en gemensam identitet betyder. En kollektiv identitet är starkt associerad med omgivningens erkännande och skapande av samband. Detta ger en känsla av gemensamt syfte och ett gemensamt engagemang för en speciell sak som gör det möjligt för enskilda aktivister och/eller organisationer att betrakta sig som oupplösligt kopplade till andra aktörer, inte nödvändigtvis identiska men åtminstone förenliga, i en bredare kollektiv mobilisering.⁵³ Den här kategorin är således nära besläktad med de täta sociala nätverk jag diskuterade ovan. Den minsta gemensamma nämnaren för en social rörelse är ”intresse”, men det är först när detta intresse leder till en gemensam känsla av delaktighet i en kollektiv kamp som intresset kan innebära organiserad aktion.

⁵⁰ Porta & Diani (2006), s. 21.

⁵¹ Porta & Diani (2006), s. 21.

⁵² Tarrow (1998), s. 6.

⁵³ Porta & Diani (2006), s. 21.

Aktörskap

Vad är det då som får aktörer att engagera sig i sociala rörelser? Utifrån en strukturell förståelse spelar faktorer som upplevelser av orättvisor eller omoraliska handlingar liksom andra ideologiska innebörder en stor roll. För min egen studie är aktörsperspektivet framförallt intressant därför att jag undersöker två olika rörelser med delvis liknande syfte. Det finns dock skäl att antaga att deras medlemskadrer skilde sig åt ganska markant utifrån klasstillhörighet och att de dessutom vände sig till olika grupper även med sin propaganda. Kortfattat handlar det om vilka aktörer som skulle inbegripas i fredskampen. Synen på det egna aktörskapet och den egna rörelsen påverkade också rimligen hur man betraktade andra rörelser och organisationer, och detta dubbla perspektiv är också något jag vill studera i empirin.

Porta och Diani beskriver hur alliansbyggande mellan sociala rörelser generellt sett framstår som önskvärt när målen för olika rörelser är närliggande, men konstaterar samtidigt att konkurrens dem emellan också är en faktor att ta hänsyn till. En viktig aspekt att studera här är huruvida de olika rörelserna tävlar om samma sociala bas för erkännande och support och därmed de begränsade sociala resurser för potentiell mobilisering som denna bas utgör. Porta och Diani har tagit fram en modell som på ett förtjänstfullt sett visar hur relationen mellan två olika rörelser med liknande syfte kan se ut.⁵⁴

	SAMARBETE	AVSAKNAD AV SAMARBETE
KONKURRENS OM LIKNANDE KOLLEKTIVA GRUPPERINGAR	Tävlingsinriktat samarbete	Fraktionsbildning
AVSAKNAD AV KONKURRENS	Icke tävlingsinriktat samarbete	Neutralitet

Modell nr 2. Relationen mellan sociala rörelser

Den ena axeln syftar alltså på huruvida rörelser tävlar om samma sociala grupperingar för sin mobilisering och den andra på om rörelserna uppträder samarbetsinriktat eller inte. Det första möjliga utfallet från den första axeln, *Tävlingsinriktat samarbete* (competitive cooperation), syftar på ett slags tävlingsinriktat eller konkurrensbetonat samarbete mellan rörelser som tävlar om samma stödbas. Här utvecklas ändå ett slags samarbete mellan rörelserna, inte minst då de ofta kämpar med samma problem och är angelägna om att utveckla gemensamma initiativ baserade på kompatibla definitioner.

⁵⁴ Porta & Diani (2006), s. 157–158. (Min översättning.)

Dessutom präglas de gärna av en viss grad av gemensam identitet. Men samtidigt får man inte glömma bort att de trots allt befinner sig i en konkurrenssituation om samma stödbas vars intresse de önskar representera och resurser de önskar tillgodogöra sig. Porta och Diani menar att resultatet ofta kan kategoriseras som en slags interorganisatorisk polemik men att detta inte behöver leda till ett sammanbrott för resursutbyte och kommunikationer. Den andra rutan i denna axel, *Fraktionsbildning* (factionalism), visar istället hur höga konkurrensvåer och låga samarbetsnivåer mellan rörelserna snarare kan skapa fraktionsförhållanden eller tydlig åtskillnad mellan de båda grenarna.⁵⁵

Om det istället saknas konkurrens om aktivister och medlemmar, vilket Porta och Diani trots allt menar är den vanligaste situationen, så ser vifälten *Icke tävlingsinriktat samarbete* (noncompetitive cooperation) och *Neutralitet* (neutrality) som möjliga utfall. Även om rörelser till synes sysselsätter sig med liknande problem eller frågor så förhåller de sig ofta neutralt till varandra, inte sällan därför att de alltså vänder sig till olika grupper för sitt stöd. Frånvaron av samarbete korrelerar här till frånvaron av konkurrens och i den mån rörelseorganisationerna ens uppmärksammar varandra handlar det alltså om ett neutralt uttryck. Men det kan även förekomma intensivt utbyte mellan organisationer som inte behöver hantera någon specifik konkurrenssituation utan istället gör en objektiv bedömning att deras liknande uppdrag gynnas av samarbete. Samarbetet begränsas dock ofta av att det inte stöds av någon form av gemensam identitet eller bygger på en homogen syn på hur frågor ska hanteras eller hur strategin för kampen ska se ut.⁵⁶

Min empiriska studie tar sin utgångspunkt i två olika organisationer som jag bedömt agerar som företrädare för sina olika sociala rörelser. Mitt sätt att komma åt dessa rörelser, och deras kollektiva aktörskap, går främst ut på att analysera vad som sades och behandlades vid de kongresser som dessa båda organisationer arrangerade. Rörelserna var alltså betydligt större än bara organisationerna och kan inte reduceras till dem allena, men organisationerna växte med tiden fram till att agera som de främsta auktoriteterna för hela rörelserna vilket jag menar rättfärdigar min ambition att dra allmänna slutsatser om själva rörelserna genom att studera organisationerna. I vissa fall låter jag dock ledande aktörer komma till tals personligen genom pamfletter och andra skrifter. Mitt aktörsperspektiv kretsar således ytterst kring *de ledande personerna* inom organisationerna/rörelserna, men diskussionerna handlade också om vilka som skulle kämpa för freden och vilka som skulle påverkas. Aktörsperspektivet som jag vill anlägga är således mångfacetterat.

Det råder en omtvistad syn inom forskningen beträffande ledarskapet hos sociala rörelser. Vissa teoretiker har argumenterat för att utan ett formellt ledarskap organiserat genom förbund eller dylikt så kan rörelsen endast ses som ett primitivt försök till

⁵⁵ Porta & Diani (2006), s. 157–158.

⁵⁶ Porta & Diani (2006), s. 158.

maktutmaning och kommer högst sannolikt att upplösas inom kort. Andra har menat att ett formaliserat ledarskap snarare dränerar rörelsen på den energi som kännetecknar ett initialt skede. Denna teoribildning som framförallt betonar riskerna med den här utvecklingen kan sammanfattas som "oligarkins järnlag" och syftar på hur alla sociala rörelser som formaliseras så småningom sviker sina ursprungliga idéer och istället anpassar organisationen till det rådande samhället.⁵⁷

Den borgerliga freds-rörelsen och den socialistiska arbetarrörelsen präglades av olika sätt att organisera sig och jag kommer i min undersökning att titta närmare på hur deras respektive strukturer såg ut. I likhet med de flesta andra rörelser som växte fram under andra hälften av 1800-talet uppstod det så småningom både en mer eller mindre formell organisation i täten och ett ledarskikt med eller utan formella positioner. Tarrow lyfter fram dessa sammanbindande strukturer som länkar ledare och följare, center och periferi till varandra, samt hur dessa strukturer möjliggör koordination och aggregation.⁵⁸

Jag vill, utifrån mina undersökningsområden, uttala mig mer generellt om de olika freds-rörelsernas gärning och inte bara om deras ledande skikt. Därför behöver jag verktyg för att kunna undersöka hur världsbilden hos det ledande skiktet inom respektive rörelse, det vill säga de som kommer till tals i det bevarade källmaterialet, rimligtvis också delades av övriga aktivister längre ned i respektive hierarki. Hur såg den gemensamma upplevelsen av att tillhöra en specifik social rörelse ut?

Både Tarrow och Porta och Diani talar om definierade *ramar* (frames) för hur aktivism upplevs och utspelas. För att överhuvudtaget kunna utmåla någon kollektiv aktion som en social rörelse är vikten av att dessa ramar skapas för de olika aktivisterna central:

A frame is an interpretive schemata that simplifies and condenses the "world out there" by selectively punctuating and encoding objects, situations, events, experiences, and sequences of actions within one's present or past environment.⁵⁹

Kollektiva handlingsramar är, enligt Tarrow, accentuerade enheter som antingen understryker allvaret i orättvisa sociala förhållanden eller också omdefinierar förhållanden, som tidigare ansetts vara olyckliga men kanske tolerabla, som orättvisa och omoraliska. Sociala rörelser är djupt involverade i detta arbete med att artikulera missförhållanden, koppla dem till annan missbelåtenhet och bygga större meningsramar för att resonera utifrån en befolknings kulturella förutsättningar och kommunicera ett enhetligt budskap till maktinnehavare och andra.⁶⁰

⁵⁷ Tarrow (1998), s. 123.

⁵⁸ Tarrow, (1998), s. 124.

⁵⁹ Tarrow (1998), s. 110.

⁶⁰ Tarrow (1998), s. 110.

På så sätt blir hela kulturen kring en kollektiv aktion delaktig i att skapa ramarna för dessa känslor av orättvisa och mening och möjliggör också mobilisering av deltagare i en stor utsträckning för att driva kampen framåt. En central aspekt är hur aktivister, genom dessa ramar av betydelseinramning, ges en känslomässig stimulans som syftar till att omvandla passivitet till handling.⁶¹

Enligt Tarrow syftar de olika ramar, som så att säga skapar mening och identitet och möjliggör gemensam handling, även till en känsla av utvaldhet som rimligtvis påverkar självbilden och synen på rörelsen med dess organisationer. Detta påverkar givetvis också relationen till omvärlden och frågan huruvida det går att kombinera en självupplevd rättfärdighet med förståelse för att andras kamper och organisering är viktig. I mitt fall handlar det ytterst om relationen mellan de båda rörelser jag undersöker och skillnaden mellan vilka den borgerliga fredsrörelsen och den socialistiska antimilitaristiska rörelsen försökte påverka, men även hur de uppfattades av sin samtid och, inte minst, av varandra.

Contentious politics och repertoarer för påverkan

Den sociala rörelser-disciplin som Tarrow och Tilly är en del av kategoriseras ofta som "*contentious politics studies*".⁶² Begreppet *contentious* saknar en etablerad svensk översättning och har flera möjliga innebörder. De tre historikerna Andrés Brink Pinto, Martin Ericsson och Stefan Nyzell har i ett försök att överföra forskningsinriktningen till en svensk kontext föreslagit "omtvistad", "stridslysten" eller "bråkig" som möjliga synonymer men slutligen fastnat för "konfrontation". Mer utförligt handlar det om att krav ställs som i direkt mening berör någon annans intressen.⁶³ En ännu mer allmän tolkning av skolbildningen skulle kunna syfta på en konfliktorienterad politik driven i offentligheten som samtidigt väger in ett kollektivt aktörskap utifrån ett underifrånperspektiv. Den konfliktorienterade ingången är också utgångspunkten för när jag vill studera hur de båda rörelserna i min undersökning avgjorde vilka olika taktiska repertoarer de hade till sitt förfogande för att kunna driva sin kamp framåt.

Innebörden av *contentious politics* är central för synen på relationen mellan aktivister och rörelser menar Tarrow i sin inflytelserika bok *Power in movement. Social movements and contentious politics*. Det innebär inte att det enbart är konflikten i sig som är det centrala inslaget för de flesta sociala rörelser. De bygger organisationer, utvecklar ideologier och mobiliserar medlemsgrupper – inte sällan genom att förespråka och

⁶¹ Tarrow (1998), s. 112.

⁶² Tarrow (1998), s. 2.

⁶³ Andrés Brink Pinto, Martin Ericsson och Stefan Nyzell, "Contentious Politics Studies. Forskningsfältet social och politisk konfrontation på frammarsch i Skandinavien", i *Scandia* 2/2015 (2015), s. 94, 98.

möjliggöra personlig utveckling för sina aktivister. Men, man kommer inte ifrån det konfliktbetonade inslaget inom politiska sociala rörelser, eftersom det är själva utgångspunkten för det engagemang som växer fram:

Contentious collective action is the basis of social movements, not because movements are always violent or extreme, but because it is the main and often the only resource that ordinary people possess against better-equipped opponents or powerful states. [...] Organizers use contention to exploit political opportunities, create collective identities, bring people together in organizations, and mobilize them against more powerful opponents. Much of the history of movement – state interaction, can be read as a duet of strategy and counterstrategy between movement activists and power holders.⁶⁴

Tarrow pekar särskilt på hur rörelser per definition mobiliserar sig utifrån olika strategier för att nå inflytande. Det är dessa strategier, även möjliga att beteckna som taktiska vapen, som står i centrum här. Olika rörelser har använt sig av olika taktiska vapen, dessa har varierat med tid och rum och har inte sällan haft en förmåga att spridas även över landsgränserna. Under 1800-talets gång innebar framförallt spridningen av tryckpressar att diverse trycksaker som tidningar, böcker, pamfletter, flygblad och sånger – även riktade till de lägre klasserna – kom att användas på ett omfattande sätt. Möjligheten att ta del av idéer i tryckt form bidrog, enligt Tarrow, till att skapa känslor av delaktighet i större kollektiv och undervisade aktivister i vilka krav som borde ställas.⁶⁵ Om den tidigare repertoaren varit lokalt begränsad och direkt i sina aktioner så präglades de nyare formerna ofta av en nationell struktur, flexibilitet, och uppbyggandet av självständiga organisationer som skapades för att kunna föra mer långsiktiga strider.⁶⁶

Med tiden kom även en omfattande praktik för mer direkta och inte sällan våldsamma aktioner på gator eller torg att utvecklas, man brukar tala om en rörelses konfliktrepertoar. Det här är ofta är ett centralt inslag inom *contentious politics*-skolans undersökningar då man analyserar hur rent fysiska konfrontationer med en maktbärande part sker i offentligheten. Dessa konfrontationer utgår från en palett av praktiker som kan upprepas och modifieras med tid och rum men sällan ser exakt likadana ut varje gång de utförs. En vanlig liknelse, ursprungligen gjord av Tilly, är hur en jazzorkester framför ett visst stycke där själva grundtemat ligger fast men där utrymmet för improvisation är omfattande.⁶⁷

Det är här viktigt att skilja mellan de mer långsiktiga taktiska vapen för påverkan, som kan ingå i en rörelses repertoar och som sannolikt syftar till att långsiktigt förändra

⁶⁴ Tarrow (1998), s. 3.

⁶⁵ Tarrow (1998), kap. 3.

⁶⁶ Tarrow (1998), s. 42.

⁶⁷ Tilly & Tarrow (2007), s. 14–16, se även Brink Pinto, Ericsson & Nyzell (2015), s. 100–101.

den offentliga opinionen, och mer handgripliga metoder för hur ett konfrontativt uppträdande i offentligheten kunde se ut. Att publicera politiska pamfletter är ett uttryck för *contentious politics*, då det ställer krav på en överordnad motpart som påverkar dess ställning eller inflytande och uppenbarligen ingår i en rörelses repertoar för inflytande. Men det är inte en del av dess mer uttryckliga konfliktrepertoar där den kollektiva konfrontationen i rummet står i fokus.

Ett strategiskt vapen kan således vara våldsamt till sin natur, men har oftast inte varit det. Det behöver uppenbarligen inte ens vara fysiskt. Vad som är mest effektivt är en fråga som ofta debatterats inom olika sociala rörelser. Tarrow beskriver hur konflikter inom sociala rörelser historiskt sett ofta präglats av omfattande debatter om fördelarna med fysisk respektive moralisk kamp:

When moderate leaders institutionalize their tactics to retain mass support, radical competitors employ confrontational tactics to gain the support of the militants and prevent backsliding. The former have a repugnance for violence, whereas the latter often use it and sometimes elevate it to a higher form of politics to justify its use against their enemies.⁶⁸

Även inom sekelskiftets arbetarrörelse rådde det omfattande konflikter mellan socialdemokrater, kommunister, anarkister och andra angående vålds-användningens fördelar och nackdelar.⁶⁹ Det här var en debatt som i stor utsträckning kom att spela in när antimilitarismens kampmetoder diskuterades. Våldsanvändning ingick alltså som ett möjligt medel inom konfliktrepertoaren hos sociala rörelser under 1800-talet, för en rörelse fokuserad på fred eller antimilitarism blir frågan dock än mer komplicerad.

Avslutningsvis spelar även kategoriseringen *contentious politics* in. Den är relevant för min studie därför att den hjälper mig att diskutera olika former av "contention" inom de båda rörelserna. Hur mycket handlade motståndet mot krig om motstånd mot själva samhället i sig och hur mycket handlade det om moral eller om ideologi eller pengar eller religion? Här hjälper mig även den övergripande teoribildningen kring sociala rörelser att analysera aktörerna och deras bakgrund och att beskriva själva grundvalarna för varför rörelserna handlade som de gjorde.

Skärningspunkter

För att förklara och analysera de fredsrörelser jag undersöker utgår jag alltså främst från den teoribildning som existerar inom fältet sociala rörelser. Men för att utföra

⁶⁸ Tarrow (1998), s. 148–149.

⁶⁹ Tarrow (1998), s. 148–149.

undersökningen av båda delarna i skärningspunkten mellan rörelse och begrepp kommer jag även att låna in redskap från det så kallade begreppshistoriska fältet vilket nästa avdelning ägnas åt att diskutera. Jag har i det här avsnittet försökt visa hur definitionen av fredsrörelsen och den antimilitaristiska rörelsen som sociala rörelser hjälper oss att förstå deras utgångspunkter och organisationsmodeller. Men det behövs ytterligare inslag för att förstå deras praktiska arbete och agenda och tydligare definiera den skärningspunkt jag talar om. Relationen mellan sociala rörelser-fältet och det begreppshistoriska fältet förefaller underutvecklad men kan ändå bidra till att utveckla de verktyg jag behöver för min undersökning. Den teoretiska relationen har trots allt problematiserats något under senare år och jag vill framförallt knyta an till några frågor som ställs i den tidigare nämnda antologin *Social movements in a global perspective*. Holger Nehring diskuterar här problemkomplexet i avslutningen på sitt sammanfattande kapitel om fredsrörelser och påpekar hur vi dels behöver vidga bilden av det transnationella inslaget i fredsrörelsernas arbete, dels göra en fortsatt historisering av de begrepp som använts av såväl rörelsen/rörelserna i sig som inom forskningen om den/dem. På så sätt kommer man tydligare kunna se just de blinda fläckar inom bruket av praktik och språk som skapades på ett transnationellt plan under 1800- och 1900-talen inom fredsaktivismen. Nehring knyter här an till den inriktning som sociologen Margaret R. Somers har kallat "historical sociology of concept formation".⁷⁰ Nehring menar att framtida forskning om fredsrörelser har mycket att vinna på att fokusera på den transnationella, eller rent av globala, aspekten av dessa sociala rörelser och inte minst på att behandla de begrepp som kännetecknade rörelserna. Enligt honom borde forskare framöver undersöka de tvetydigheter, brister och knutpunkter som präglade samspelet mellan aktivisternas aktörskap och de strukturer som präglade dem.⁷¹ Min egen undersökning av de aktuella begreppen, där jag främst är intresserad av vilka ideologiska visioner dessa fylldes med och hur praktiken av dem påverkade rörelsernas utveckling, kan ses som en vidareutveckling av denna ingång. Rörelsernas inriktning blir således ett intressant inslag i studien av begreppens väsen, och tvärtom. Såväl aktörskapet som kampen om och själva definitionen av begreppen – praktiskt och teoretisk – blir således viktiga områden för denna studie.

Begreppshistoria

Begreppshistoria och begreppshistorisk metod har, alltsedan sitt ursprung inom 1960- och 70-talens framväxande socialhistoriska skolbildning, nått en ökad internationell spridning där olika forskare gett varierade ingångar. Denna skolbildning har etablerat

⁷⁰ Nehring i Berger & Nehring (red) (2017), s. 510; Margaret R. Somers, *Genealogies of citizenship: Markets, Statelessness, and the Right to Have Rights* (Cambridge 2008), s. 175.

⁷¹ Nehring i Berger & Nehring (red) (2017), s. 511.

flera viktiga analysområden för sina studier. Framförallt handlar det om det skifte i synen på framtiden som världen gick igenom i och med modernitetens genomslag efter franska revolutionen, och en öppning för att förvänta sig en annan, och bättre, framtid. Denna öppning innebar även att en rad nya politiska idéer och begrepp formades eller omformulerades. Sammanfattningsvis behandlar inriktningen dels begreppen i det förflutna, dels framställningen eller berättelsen om dem. Omvandlat till historisk metodologi är det således själva berättelsen om begreppen som avses och hur denna kan åstadkommas på bästa sätt från forskningssynpunkt.⁷²

För den så kallade *Begriffsgeschichte*-skolan är tidsperspektivet viktigt och syftar bland annat till att placera in begrepp i längre historiska sammanhang. Denna västtyska/tyska skolbildning kom i mångt och mycket att kretsa kring historieforskaren Reinhart Koselleck (1923–2006) som i en rik flora av arbeten från 1950-talet och fram till 1990-talet utvecklade sin syn på historieforskningen utifrån såväl teoretiska som metodologiska perspektiv.⁷³ I sin forskargärning ställde sig Koselleck framförallt kritisk till äldre forskningsdiscipliner där politiska idéer (begrepp) verkade flyta omkring fritt utan någon direkt påverkan från den historiska kontexten. Han kritiserade också den metodologiska utgångspunkt där historikerns uppgift endast låg i att samla ihop relevanta fakta från historiska källor och sammanfatta dessa. Koselleck ville istället se en historieforskning där språket gavs en större betydelse. Med utgångspunkt i den socialhistoria som just höll på att slå igenom som en självständig disciplin ville han dessutom koppla detta till den socioekonomiska utvecklingen. Enligt denna skolbildning är begrepp ”enheter i vilka mänskliga handlingar, idéer och socioekonomiska strukturer möter varandra”.⁷⁴

I centrum för min tolkning av disciplinen står framförallt Kosellecks eget bidrag till skolbildningen men även efterföljande teoretiker som sammanfattat och använt sig av honom. Enligt den norske filologen Helge Jordheims uttolkning är det unika med den begreppshistoriska skolbildningen just hur den rör sig mellan språk och historia utan att betona det ena på bekostnad av det andra. Det som förenar språk och historia (eller, som Jordheim konstaterar, ord och sakförhållanden) är alltså det ömsesidiga beroendet. Historien utspelar sig uppenbarligen hela tiden men är möjlig att beskriva tack vare språket, utan detta skulle vi inte ha någon möjlighet att spåra vad som hänt och när. Men språket är dessutom med och styr hur själva historien utvecklas. Jordheim lyfter här fram det som Koselleck betecknat som begreppshistoriens dubbla differenser. Begreppshistorien rör sig, enligt Jordheim, ”mellan den historia som utspelar sig och

⁷² Bo Lindberg, ”Introduktion” i Bo Lindberg (red) *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*. (Stockholm 2005), s. 6.

⁷³ För en introduktion till Koselleck och hans forskningsgärning se; Niklas Olsen, *History in the plural. An introduction to the work of Reinhart Koselleck* (New York 2012).

⁷⁴ Jussi Kurunmäki, ”Begreppshistoria” i Göran Bergström & Kristina Boréus (red), *Textens mening och makt* (Lund 2012), s. 181.

det språk som möjliggör den, liksom mellan historien som förgången tid och språket som medium för förmedling och representation av det förgångna”.⁷⁵ Härefter ligger historikerns uppgift, att bevara åtskillnaden mellan det historiska skeendet och det språkliga uttryck som använts för att beskriva detta. Att studera begrepp är således inte främst en lingvistisk verksamhet utan istället är syftet att placera in begreppen i deras historiska sammanhang.⁷⁶ Begreppen hänvisar till något som har hänt eller en vision av vad man önskar skall hända. Således laddas begreppet med antingen erfarenhet eller förväntning och vad som styr användningen är här det centrala.

I boken *Futures past. On the semantics of historical time* (ursprungligen 1979) som samlar olika texter av Koselleck, är en av poängerna att begreppshistoria som historisk metod har den förtjänsten att den förmår att ställa tydligt utmejslade frågor inom (främst) det socialhistoriska fältet. Den tidsmässiga aspekten blir här tydlig, alltså det som Koselleck kallar för *temporalitet*. Begreppshistorien har på så sätt utvecklats från en källkritisk ingång, när det gäller att specificera begrepp inom den socialhistoriska forskningstraditionen, till en mer historiserande ansats.⁷⁷

Det centrala är att analysera användningen av begrepp i deras speciella historiska och retoriska sammanhang. Eller att ständigt vara uppmärksam på vem som säger vad och när. Att veta vilka betydelser som olika historiska aktörer gav de använda begreppen är centralt, men viktigt är även hur begrepp kontrasterades mot närliggande begrepp och motsatser och vilka som kämpade för det.

Kosellecks historisering av de politiska begreppens uppkomst och vad han kallar ”temporalisering” – dvs deras inplacering i modernitetens tidsuppfattning – understryker hur begreppens innehåll förändras genom sociala krafters verkan i historiska förlopp. På annat håll har Koselleck broderat ut den centrala betydelse som den franska revolutionen fick för människans tidsuppfattning och hur det har påverkat vårt sätt att såväl tänka som uttrycka oss. Den franska revolutionen, eller åtminstone seklet mellan 1750 och 1850, menar han, innebar ett slutligt brott mot den cykliska tidsuppfattning som tidigare präglat oss. Denna rest från den antika tidsuppfattningen, där perioder av uppgång och nedgång följer på varandra i en form av evig rundgång, utmanades alltmer under den tidigmoderna perioden med start någon gång runt 1500 och kastades slutligen på sophögen när modernitetens tidsuppfattning slog igenom. Kort sagt lärde vi oss av den moderna framstegstanken att betrakta tiden linjärt, där vi förväntades gå mot ett högre och högre stadium för mänsklighetens vidkommande. Samtidigt inträffade, enligt Koselleck, den temporalisering som gjorde att tiden så att säga accelererade. Förändringsprocessen i samhället ändrades drastiskt vilket också gjorde att begreppens betydelse kom att stå under ständiga nytolkningar. Centrala

⁷⁵ Helge Jordheim, *Läsningens vetenskap* (Gräbo 2003), s. 128–132.

⁷⁶ Jordheim (2003), s. 128–132.

⁷⁷ Reinhart Koselleck, *Futures past. On the Semantics of Historical Time* (New York 1985), s. 80.

sociala och politiska begrepp fick under 1800-talets gång en karaktär av rörelsebegrepp riktade mot framtiden.⁷⁸

I och med den förändring av tidsuppfattningen som pågick i samklang med de genomgående samhällsförändringarna och modernitetens genombrott förändrades också relationen mellan erfarenheter och förväntningar. För att diskutera denna relation lanserade Koselleck de båda begreppen ”erfarenhetsrum” och ”förväntningshorisont”, vilka kommer att användas flitigt i min studie.⁷⁹ Utgångspunkten är att i och med den accelererande tidsuppfattningen, där den post-revolutionära eran dominerades av industrialisering och politisering, vilket bland annat resulterade i uppkomsten av ett modernt politiskt språk, så förändrades också relationen mellan det förflutna, nutiden och framtiden. Med en linjär tidsuppfattning pekar allt framåt, mot en bättre värld. För det samtida politiska handlandet blev förväntningarna viktigare än erfarenheterna.

Förväntningshorisonten vidgades alltså, enligt Koselleck, med tiden på bekostnad av erfarenhetsrummet. Det är värt att betona hur central denna aspekt är för det sociala och politiska livet under moderniteten då det också möjliggjorde en rad av nya rörelsebegrepp såsom ”framsteg” eller ”utveckling”, men även de politiska -ismer som slog igenom på allvar under 1800-talets gång, vilka alla på något sätt pekade framåt mot framtiden och innehöll förväntningar om vad den skulle innehålla; detta gällde såväl socialism som liberalism och till med konservatism.⁸⁰ Då framtiden låg öppen på ett helt annat sätt än tidigare kunde också idéer som tidigare setts som närapå aparta, utifrån det erfarenhetsrum som då rådde, nu uppstå och frodas, eller åtminstone tas på ett helt annat allvar. Koselleck betonade också hur den, i allt väsentligt, moderna åskådning där människan sågs som skapare av sin egen historia inte hade kunnat uttryckas före franska revolutionen. I den postrevolutionära världen däremot är detta uttryck ett exempel på en modern erfarenhet. Ytterst visar det dessutom på en modern förväntan: det är möjligt att planera och verkställa historien. En central del i denna strävan är just de språkliga uttryck som anammas, eller omdefinieras, för att uttrycka dessa mål eller, om man så vill, denna förväntningshorisont.⁸¹

Kosellecks laborerande med erfarenhet och förväntan är centralt även när man betraktar begreppshistoria som metod. Han konstaterar att ”erfarenhet och förväntan är två kategorier som, genom att få det förflutna och framtiden att haka i varandra, är lämpade att tematisera historisk tid”.⁸² Han fortsätter resonemanget utifrån ett metodologiskt perspektiv genom att hävda att kategorierna också är lämpade att ”på

⁷⁸ Helge Jordheim, ”Inledning” i Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia – om historiska tiders semantik* (Göteborg 2004), s. 12–13; Koselleck (2004), s. 47–49; Kurunmäki (2012), s. 182–183.

⁷⁹ Koselleck (2004), s. 170.

⁸⁰ Kurunmäki (2012), s.182.

⁸¹ Henrik Berggren & Lars Trägårdh, ”Historikerna och språket: teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar: en taktisk programförklaring” i *Historisk tidskrift*, 110 (1990).

⁸² Koselleck (2004), s. 170.

den empiriska forskningens område spåra upp historisk tid, eftersom de, innehållsligt berikade, styr de konkreta aktörerna i det sociala eller politiska skeendet”.⁸³

Detta är en process som sker i samklang med de socioekonomiska förändringar som löper parallellt i samhällsutvecklingen.⁸⁴ En undersökning av valfritt begrepp blir således en undersökning av hur begreppets laddning hänvisar till såväl det förflutna som till framtiden. Under undersökningsperiodens gång är det inte omöjligt att tolkningen förändras hos de olika undersökningsobjekten beroende på hur den samhälleliga kontexten utvecklats och, inte minst, på hur erfarenhetsrummet och förväntningshorisonten påverkats av denna utveckling. Hur vi väljer att tolka det förflutna avgörs av hur vi tänker oss framtiden. Kampen om makten över meningsskapandet pågår ständigt och en central del i denna är kampen om historien, just då denna tolkning samtidigt pekar i vilken riktning vi vill att samhället skall utvecklas framöver.⁸⁵

Korsningar och maktrelationer

Ett viktigt inslag i mitt teoretiska ramverk (se modell 1) är antagandet att aktörer använder sig av olika strategier för att förmedla sin syn på den materiella verkligheten och för att rättfärdiga sina aktioner, men även för att peka mot framtiden, det vill säga en samverkan mellan erfarenheter och förväntningar. Begrepp i sig blir i sin tur betydelselösa utan en aktör som försöker fylla dem med ideologiskt innehåll, men en rörelse kan inte heller måla upp någon framtidsvision eller mana till kamp mot rådande fenomen utan att kunna beskriva missförhållanden eller lösningar och få sina tolkningar accepterade av en större allmänhet. Den skärningspunkt som här är aktuell kombinerar alltså en politisk aktör, som en social rörelse, med kamp för vissa begrepp präglade av både erfarenhet och förväntan. Centrala begrepp för en fredsrörelse eller en antimilitaristisk rörelse, såsom krig, fred, internationalism och militarism, blir således öppna för en tolkningskonflikt. På den motsatta sidan står då framförallt upprätthållarna av det rådande systemet vars intressen ligger bakom den rådande situationen med risk för ett storkrig och samtidigt hindrar den egna rörelsens framväxt. Men även mellan närliggande aktörer kan det existera en varierad syn på tillståndets orsaker och dess lösningar, vilket kan leda till konflikter. För att studera en social konflikt måste vi utifrån det här perspektivet ta hänsyn till flera olika inneboende maktrelationer, eftersom det rådande samhällsklimatet i sista hand bestämmer vilka som blir lyssnade på.

⁸³ Koselleck (2004), s. 170.

⁸⁴ Koselleck (1985), s. 80; Kurunmäki (2012), s.183.

⁸⁵ Roger Johansson, *Kampen om historien: Ådalen 1931: sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000* (Lund 2001), s. 36–39.

I fokus för detta resonemang står syntesen mellan aktör och begrepp, dvs den ena av de relationer jag målat upp i min modell. Hur kan vi få teorierna kring sociala rörelser och begreppshistoria att korsbefrukta varandra för att bättre förstå kampen för genomslag och tolkningsföreträde hos rörelserna? Inom sociala rörelsespektrat är maktrelationer inneboende i själva grundförståelsen, men den begreppshistoriska disciplinen verkar däremot ha präglats av en tvetydig inställning till makt och historisk förändring och en del forskare har pekat på möjligheterna med att anamma inriktningen utifrån ett konfliktperspektiv, vilket jag kommer att lyfta fram här.

Statsvetaren Jussi Kurunmäki har poängterat att grundidén inom begreppshistoria är att ge forskare nya perspektiv på sociala och politiska fenomen som annars setts som självklara. Ett centralt drag inom den begreppshistoriska disciplinen är således att belysa hur begreppen upplevdes och användes av dåtidens aktörer. Det finns, enligt Kurunmäki, inga automatiska framstegshistorier om man tar historiska aktörers egna upplevelser som utgångspunkt för sin forskning, att anlägga en nutida definition på ett begrepp istället för att se till den kontext som rådde när det användes vid olika tidpunkter riskerar därför alltid att bli anakronistiskt.⁸⁶ Översatt till de aktuella förhållandena handlar det alltså om att studera hur olika frågor debatterades och diskuterades både utifrån ett erfarenhetsrum och en förväntningshorisont. För min studie kräver denna nödvändiga problematisering av maktaspektens betydelse, en problematisering som jag tycker ofta saknats i begreppshistoriskt präglade studier, att jag kompletterar den begreppshistoriska metoden med en tydligare undersökning av hur politisk kamp formerar sig.

Historikern Bo Stråth menar att det går att läsa Koselleck så att det tydligt framstår att den begreppshistoriska ansatsen handlar om någonting mer än bara historien om idéer. Den språkliga utvecklingen måste kartläggas empiriskt i samband med socio-politiska strider, menar han.⁸⁷ Således bör analysen av språket vara tydligt förankrad i en ”verklighet” av icke-språkliga händelser.⁸⁸ Det vill säga, det är konflikten mellan olika tolkningar och användningar av begrepp som är det centrala. Förmågan att lansera nya begrepp på ett övertygande sätt eller också att ”erövra” centrala begrepp och positioner och fylla dem med önskvärd innebörd är av avgörande betydelse i den historiska processen. Men, skriver Stråth, begrepp i sig själva orsakar aldrig förändring utan snarare etablerar de en specifik förväntningshorisont för möjlig politisk handling för till exempel sociala rörelser. Begreppen gör förändring möjlig men sätter också upp begränsningar för denna förändring, häri ligger en del av striden:

⁸⁶ Kurunmäki (2012), kap. ”Begreppshistoria”.

⁸⁷ Bo Stråth, ”Introduction. Production of Meaning, Construction of Class Identities, and Social Change”, i Bo Stråth (red), *Language and the Construction of Class Identities. The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800*, (Göteborg 1990).

⁸⁸ Stråth (1990), s. 3.

The same concepts were used by different agents in the political arena, but with varying meanings. Consequently, disputes arose over the 'correct' interpretation, attempts were made to exclude one's political opponents from using the same words to say and wish for that which might differ from one's own conception.⁸⁹

Till skillnad från den skolbildning som hävdade att klassmedvetandet avspeglade objektiva socioekonomiska realiteter och att grunden för den politiska kampen således var en upptäckt av dessa strukturer hos arbetarklassen, eller den som menade att klassmedvetandet endast grundade sig i levda erfarenheter, pekar Stråth på hur det är meningsskapandet i sig i den politiska kampen som driver utvecklingen framåt. Detta meningsskapande bottenar givetvis i sociala och ekonomiska processer men reaktionen på dessa sker i en växelverkan med språket. Utgången av en begreppslik strid är aldrig självklar och relationen mellan socio-ekonomiska strukturer, språkliga strider och politisk kamp är alltid komplex.⁹⁰

Collective protests, for example cannot solely be referred to changes in the economic bases of society. Nor can structural changes solely be expressed in intentional terms. The causal powers of a social formation are emergent ones, depending on interaction with other social formations. The causes cannot be reduced to the constituents of the formation but must also be looked for outside the formation. And for this very reason the effects of the performance of the formation are contingent.⁹¹

Här sätter Stråth fingret på det ömsesidiga utbyte mellan begrepp och aktörskap i form av sociala rörelser, eller med Stråths definition – kollektiva protester – som blir relevant för min del. Orsakerna till att fredsrörelsen och den antimilitaristiska rörelsen uppstod går rimligen inte enbart att finna i förändringar av den ekonomiska basen, även om det givetvis kan vara ett inslag. Men exakt vad är det som rörelserna protesterar emot och hur ser man på orsakerna till den föreliggande situationen? En central fråga som måste ställas är alltså hur rörelserna såg på orsakerna till krig och militarism. Detta kommer bli ett centralt område i min empiriska undersökning, inte minst eftersom rörelsernas analyser av orsaker även pekar på hur olika lösningar kunde se ut och hur den kollektiva kampen borde föras.

En närliggande tillämpning av den begreppshistoriska ansatsen gör historikern Håkan Blomqvist. Även han lyfter frågan om politisk förändring och konstaterar att uppfattningen att språket inte bara speglar sakförhållanden utan fungerar som en "föränderlig och handlingsskapande struktur i ett socialt spel av växlande innebörder" numera är självklar. Men att betrakta begrepp som meningsskapande och

⁸⁹ Stråth (1990), s. 3.

⁹⁰ Stråth (1990), s. 3–9.

⁹¹ Stråth (1990), s. 9.

inte bara som en återgivning av krafterna i historien betyder inte att man anammar en idealistisk historiesyn konstaterar Blomqvist i ett resonemang där han även knyter an till Stråth:

Att ekonomiska och andra icke-språkliga processer tolkas och omformas genom kulturen som en strukturerande faktor i samhället betyder inte att kulturen [...] betraktas som en drivkraft eller fristående kraft i förhållande till socioekonomiska processer'.⁹²

I Blomqvists tolkning är således kampen om begreppen intimt sammanknuten med kampen om den politiska och ekonomiska makten i samhället. Växelverkan mellan de båda relaterar dessutom till den balans mellan erfarenhet och förväntning som är en central del av disciplinen.

Även Stråth har påpekat hur den begreppsliga striden ytterst bygger på spänningen som kommer sig av vad vi försöker uttrycka utifrån våra respektive förväntningshorisonter. Man kan vara överens om ett begrepp i sig, framförallt om det har en stor attraktionskraft, men ändå vara oense om precis vad begreppet betyder: "Denna enighet och oenighet utgör politikens själva essens."⁹³

Det finns således en hel del möjligheter att kombinera studier av begreppens historiska betydelse med analyser av sociala rörelser som politiska aktörer. Den forskning som kombinerat sociala rörelser och begreppshistoria, som Stefan Berger och Holger Nehring efterfrågade, verkar relatera till öppningar som begreppshistoriskt inriktade forskare implicit diskuterat tidigare, vilket jag tycker är en viktig slutsats att ta med sig. Det finns dock ytterligare en ingång som kretsar kring maktaspekten i den politiska kampen. Hur betraktades de båda rörelserna av sin samtid och hur såg deras inbördes relation ut? I det rådande fallet är alltså frågan huruvida de två undersökningsobjekten behandlades olika av sin samtid, och om det i så fall går att spåra detta i synen på varandra ett intressant inslag. Det är rimligt att redan inledningsvis öppna upp för möjligheten att en maktstruktur som klass påverkade såväl mottagandet av rörelserna som deras syn på varandra. Den klassdefinition som jag använder mig av utgår från E.P. Thompsons teoribildning, där klass skapas som en relation utifrån delade livsomständigheter beroende på relationen till produktionsmedlen, där man förmår artikulera denna identitet i relation till andra klasser. Det handlar alltså inte om fasta enheter redo att aväckas utan det är

⁹² Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen* (Stockholm 2006), s. 439. Citatet från Stråth är hämtat från, Stråth (red) (1990), s. 1.

⁹³ Bo Stråth, "Historievetenskapen och minnet av det förflutna", *Historisk tidskrift* 123:4, (2003), s. 632. Detta var en kommentar till historikern Roger Johansson som i sin avhandling om bilden av Ådalen gjort en intressant slutsats i relation till konceptet erfarenhetsrum och förväntningshorisont då han pekat på maktperspektivet i synen på vem som tolkar vad som skett. Se: Johansson (2001), s. 36–39.

medvetandet och identifikationen som skapar klasstillhörigheten, vilket alltså gör skapandet till en evigt pågående process:

And class happens when some men as a result of common experiences (inherited or shared), feel and articulate the identity of their interests as between themselves, and as against other men whose interests are different from (and usually opposed to) theirs. The class experience is largely determined by the productive relations into which men are born – or enter involuntarily. Class-consciousness is the way in which these experiences are handled in cultural terms: embodied in traditions, value-systems, ideas, and institutional forms. If the experience appears as determined, class-consciousness does not. We can see a *logic* in the responses of similar occupational groups undergoing similar experiences, but we cannot predicate any *law*. Consciousness of class arises in the same way in different times and places, but never in just the same way.⁹⁴

När det handlar om maktresurser i samhällen finns det en diger forskningsflora. Ett av de mer intressanta perspektiven formulerades av den italienske aktivisten och författaren Antonio Gramsci (1891–1937). Centralt i hans teoretiska värld var synen på hur den dominerande klassen i ett samhälle befäster sin position genom en målmedveten prägling av de underlydandes verklighetsbilder, värderingar, normer och attityder. Då man, åtminstone i de industrikapitalistiska länderna, har alla samhällets institutioner såsom skola, kyrka och, till stor del, press, till sin hjälp lyckas man få sin världsbild accepterad även av de underordnade, som således uppgår i en borgerlighetens hegemoni.⁹⁵ Gramsci lyfte därmed in kampen om makten över tanken som ett väsentligt inslag i kampen om maktförhållandena i samhället.⁹⁶ Enligt denna skolbildning bygger ett hierarkiskt samhälle på att en viss grupp eller klass tillåts definiera vad som får uttryckas i samhällsdebatten eller inte.⁹⁷

Olika begrepp som används i den politiska debatten kan få olika betydelse om de förespråkas av denna dominerande grupp, eller klass, eller av en underordnad och oppositionell dylik. Aktörskapet betydelse är således omfattande även när det gäller till synes ”neutrala” begrepp som fred eller internationalism. En definition av makt utifrån vad som kallats ett hegemoniskt perspektiv hjälper mig att undersöka hur progressivt politiskt arbete var möjligt för såväl den borgerligt präglade fredsrörelsen – som kombinerade en överordnad klassposition i samhället med protester mot delar av den rådande samhällsnormen och äldre kvarlevande maktinstanser som adel och monarkier – som den antimilitaristiska rörelsen som agerade utifrån ett tydligt

⁹⁴ E.P. Thompson, *The making of the English working class* (London 1968), s. 9.

⁹⁵ Antonio Gramsci, *En kollektiv intellektuell* (Staffanstorps 1967), särskilt s. 235–246.

⁹⁶ Kristina Boréus, *Högerväg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969–1989* (Stockholm 1994), s. 20.

⁹⁷ Gramsci (1967), s. 241–246.

underifrånperspektiv. Samma maktdefinition hjälper mig även att undersöka relationen mellan rörelserna.

Genom fokuseringen på maktaspekten får jag anledning att åter referera till de undersökningsområden jag tidigare pekat ut, det vill säga kamp om språket/begreppen i den allmänna debatten, kamp om makt inom organisationerna, och kamp om strategier/taktik för det utåtriktade arbetet. Utifrån denna horisont är det viktigt att se hur en strid om att göra sina egna idéer och ideologier framgångsrika delvis är en kamp om innebörden av centrala begrepp.⁹⁸ I mitt fall handlar det således om hur definitionen av begreppen fred och internationalism inte var en determinerad process utifrån socioekonomiska förändringar utan ett resultat av medveten politisk och kulturell kamp. De centrala aktörerna för att bedriva denna kamp var, utifrån mitt teoribygge, de båda sociala rörelser, med sina respektive organisationer, som var verksamma vid ungefär samma tidpunkt och hade till synes liknande agendor, men med olika utgångspunkter. Men denna maktstruktur relaterar även till det inslag i min tidigare modell, som jag betecknat strategi: hur skulle man då gå till väga för att lyckas förändra maktförhållandena i samhället?

En viktig grupp aktörer inom de båda sociala rörelserna var de så kallade rörelseintellektuella. Gramsci skiljer mellan en äldre typ av historiskt intellektuella, som oftast var hämtade från den härskande klassen och kom från kyrkan eller de konservativa utbildningsstrukturerna, och organiskt intellektuella som var produkter av de sociala rörelser som växte fram under tiden runt sekelskiftet. Denna typ av så kallade *rörelseintellektuella* kombinerade en politisk och kulturell ingång och syftade till att få med sig folk i rörelse mot såväl ett nytt medvetande som en förändrad politisk och social verklighet.⁹⁹ I en tid när rörelser, partier och andra påtryckargrupper ofta var tydligt klasskonnoterade skapades även egna intellektuella som alltså var framvuxna ur den egna gruppen och talade utifrån dess villkor. Gramsci skriver:

Varje social grupp, som växer fram på grundvalen av en väsentlig funktion i den ekonomiska produktionens värld, skapar sig gemensamt, organiskt, en eller flera klasser av intellektuella, som ger den homogenitet och medvetenhet om den egna funktionen inte bara på det ekonomiska området, utan också på det sociala och politiska [...].¹⁰⁰

Alla människor är i någon mån intellektuella, menade Gramsci, men alla människor fungerar inte som intellektuella i samhället i den mån att deras tankar och argument

⁹⁸ Boréus (1994), s. 39.

⁹⁹ Kjell Östberg, *1968 – när allting var i rörelse: sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna* (Stockholm 2002), s. 72.

¹⁰⁰ Gramsci (1967), s. 143.

lyfts upp och påverkar andra.¹⁰¹ Därför har dessa rörelseintellektuella, som alltså vuxit fram inom den egna gruppen eller klassen, en extra viktig position.

Hur jag vill göra för att kunna jämföra dessa båda rörelser, deras strukturella uppbyggnad, teoretiska ramverk, praktiska ageranden och mottaganden, kommer jag att redogöra för i avslutningen av detta kapitel då jag diskuterar den historiska komparativa metodens för- och nackdelar. Men först vill jag presentera det källmaterial som står i fokus för själva den komparativa undersökningen.

Källor

Jag har använt mig av flera olika typer av källmaterial. I första hand av kongressmaterial från de båda organisationerna AI och IFB, resolutionerna därifrån, och debatterna som föranledde dem, står i centrum för många av mina undersökningsområden. För att fördjupa förståelsen har jag även använt mig av pamfletter, artiklar, tryckta tal och andra texter som tillkommit som ett led i debatten före eller efter kongresserna. Här har jag försökt identifiera så kallade rörelseintellektuella inom de båda organisationerna och använt skrifter, eller tal, från dessa. Jag har också gått igenom diverse rapporter från olika nationella förbund, framförallt från ledande länder som Tyskland, Frankrike och England, inför kongresserna. I undantagsfall har jag dessutom tagit del av viss privat korrespondens mellan ledande aktivister inom de olika förbunden. Jag kommer nedan att kort redogöra för hur respektive arkiv handskats med nämnt material.

Jag vill dock kort diskutera frågan om språk och källor samt de problem jag ställts inför. Ofta existerar materialet på såväl franska som engelska och tyska, då jag inte läser tyska har jag då använt det engelsk- eller franskspråkiga materialet. I särskilda fall har jag sett till att få längre pamfletter eller andra texter, som jag bedömt som centrala, professionellt översatta, detta kommer då att framgå i samband med översättningarna. Olika internetsidor har lagt ned mycket möda på att kunna presentera översättningar av pamfletter, tal och kongressmotioner på flera språk. Jag har använt mig av åtskilliga texter som tillgängliggjorts på dessa databaser, framförallt Nobelkommitténs sida: nobelprize.org och Marxists Internet Archive: marxists.org. Att använda sig av översatta dokument innebär alltid en viss risk för att de ger en missvisande bild av originaltexten, men de översättningar jag använt mig av har offentliggjorts av etablerade och seriösa databaser vilket tyder på att de genomgått språkgranskning innan de presenterats. Givetvis friskriver det inte forskaren från ansvaret för att bedöma vad som är rimligt eller inte att referera.

¹⁰¹ Gramsci (1967), s. 147.

Den borgerliga freds rörelsens material

I centrum för min undersökning av den borgerliga freds rörelsen står den Internationella fredsbyråns material. Detta finns bevarat vid Nationernas Förbunds arkiv i Genève (League of Nations' Archive: LONA).¹⁰² Främst innehåller arkivet Nationernas Förbunds material från verksamheten under mellankrigstiden. Att även IFB:s arkiv, som alltså rör tiden innan första världskrigets utbrott, hamnat här är intressant och visar på möjligheten att Nationernas Förbund på vissa sätt sågs som en uppföljare till IFB. IFB:s samling är omfattande och, trots sin arkivförteckning, stundtals svår att navigera i på grund av sin överskådlighet. Det handlar om nära 250 olika volymer med en rad spridda ämnen. Dock verkar man ofta ha gått efter en strikt proveniensprincip snarare än att försöka åstadkomma överskådlighet vid ordnandet av arkivet. För att få tag på till exempel verksamhetsberättelser eller kongressmaterial får man gå igenom en lång rad volymer som stundtals anges fokusera på andra ämnen. De serier som i första hand har varit angelägna för mig innehåller material från IFB:s 20 kongresser mellan 1889 och 1913. Detta material är omfattande, men inte på något sätt heltäckande. För vissa av kongresserna finns fullständiga tryckta rapporter bevarade, med program, motioner, rapporter och sammanfattning av debatterna. Men för många av kongresserna finns bara delar av materialet bevarat, framförallt har då resolutionerna varit av intresse för mig då det visar det samlade resultatet av organisationens debatter, men framförallt visar det hur man ville kommunicera sina ståndpunkter utåt. Resolutioner gör också det komparativa inslaget gentemot AI möjligt.

Språket som användes inom organisationen var oftast franska, men det finns även utförligt med material på engelska, inte minst när det gäller centrala dokument som kongressresolutioner och dylikt. Generellt sett är denna omfattande arkivsamling av central betydelse för att kunna undersöka den fas av den internationella freds rörelsen som utspelade sig före första världskriget. Samlingen har också använts av Sandi E. Cooper i hennes standardverk över IFB, men övriga referenser till den är sällsynta.¹⁰³

Vid Kungliga Biblioteket i Stockholm har jag använt mig av ett antal småskrifter av internationella aktivister som getts ut av svenska fredsföreningar. Värld att nämna är åter den hemsida som den svenska Nobelkommittén driver där utförlig fakta om varje års Nobelpris finns bifogad. För min del är det framförallt relevant att de Nobelpristal

¹⁰² League of Nations' Archive: <<http://libraryresources.unog.ch/leagueofnationsarchives>> (22/10–2019).

¹⁰³ Jag har även spenderat en kortare tid i arkivet vid Swarthmore College utanför Pittsburgh och arbetat med deras Peace Collection (Swarthmore College Peace Collection: SCPC). Detta college grundades ursprungligen av kväkarna som var en viktig faktor i den tidiga freds rörelsen. I första hand var jag här ute efter den amerikanska aktivisten Belva Lockwoods personarkiv, Lockwood fungerade som en länk mellan den amerikanska kvinnliga freds rörelsen och IFB i Europa och besökte ofta deras kongresser. Detta arkiv var dock inte lika intressant som jag hade hoppats eftersom alla privata papper bränts efter hennes död, men det finns åtskilliga intressanta samlingar för freds forskare att arbeta med där. <<https://www.swarthmore.edu/library/peace/index.htm>> (22/10–2019).

som hållits av olika fredspristagare finns utlagda i fulltext. Talen har varit ett tacksamt material att arbeta med, då deras kombination av vetenskapliga utläggningar, historik över rörelsen och inte minst propaganda gör dem unika i sitt slag.¹⁰⁴

Arbetarrörelsens material

Vad gäller den antimilitaristiska arbetarrörelsen är det framförallt Andra internationalen och dess material som står i fokus. Mycket av detta material finns tryckt och utgivet i en serie på 18 volymer, vissa av dem på över 1000 sidor. Ingen direkt sovring eller redigering verkar ha gjorts när dessa satts samman, utan olika former av material från respektive kongress har tryckts oredigerat så länge språken är franska, tyska eller engelska. Det kan handla om mer eller mindre officiella redogörelser från förhandlingarna i mötessalen eller inom olika kommissioner, men även olika former av motionslistor, pressrapporteringar eller rapporter från respektive nationella partier. Det dominerande språket är franska, följt av tyska och, mer sällan, engelska. Redaktörerna Georges Haupt och Michel Winock konstaterar själva flera gånger att delar av materialet stundtals motsäger sig själv, eftersom mer eller mindre professionella översättningar har gjorts. Vid flera tillfällen, så som vid kongressen i Stuttgart 1907, konstaterar man att den franskspråkiga rapporten var den mest tillförlitliga:

The official report (in French), drafted by the secretariat of the I.S.B. [International Socialist Bureau] is a more reliable and objective document than the German version, though the latter claimed to be based upon the shorthand record of the minutes. [...] Not only is this document more complete than the German version; it is more objective. Differing from the German minutes, where the speeches of some left-wing delegates, such as Lenin, had not always been faithfully reported, or has sometimes even been omitted, the French version rejected this method of operation, and reported in full - without toning down or altering in any way[...].¹⁰⁵

Andra gånger, som vid kongressen i London 1896, uppmärksammar man att den officiella rapporten bara är en resumé av de publika debatterna tillsammans med de omfattande resolutionerna som dock tryckts i sin helhet.¹⁰⁶ Det stora problemet med att arbeta med detta källmaterial är annars hur ostrukturerat det är. Det är stundtals

¹⁰⁴ "Nobels fredspris" <<https://www.nobelpeaceprize.org>> (22/10–2019).

¹⁰⁵ *Histoire de la IIe internationale. Congrès socialiste international Stuttgart 6–24 août 1907* (band 17), s. 16–17.

¹⁰⁶ *Histoire de la IIe internationale. Congrès socialiste international des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières Londres 26 juillet – 2 août 1896* (band 10), s. 10.

väldigt svårt att följa vad som är motioner, rapporter, debatter eller resolutioner, eftersom allt tryckts i originalutgåvor utan någon vidare struktur och på olika språk.

De flesta originalen till denna tryckta samling finns förvarade i det omfattande Socialhistoriska arkivet i Amsterdam (International Institute of Social History: IISH) där jag har spenderat en del tid för att kunna ta del av originalhandlingarna.¹⁰⁷ Även i Sverige finns en samling med material från AI, förvarad vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm (ARAB). Därifrån har även ytterligare material använts såsom Hjalmar Brantings personarkiv.¹⁰⁸ En del av det material jag funnit i Amsterdam eller Stockholm finns inte med i de tryckta samlingarna och en del av materialet i samlingarna finns inte bevarat i Amsterdam. Det lämpligaste sättet att förhålla sig till denna problematik är rimligen att betrakta de olika materialen som komplement till varandra.

I första hand är det serierna med kongressmaterialet som stått i fokus för mig. Liksom i IFB:s fall finns det i vissa fall fullständiga rapporter med motioner och resolutioner och sammanfattning av debatterna. Men i andra fall har jag fått använda mig av betydligt färre källor. Genom att pussla ihop material från IISH:s samlingar med den trycka 18-bandsserien och visst material från internetdatabaser tycker jag mig ändå ha fått fram ett tillräckligt stort material från dessa kongresser. Dock har jag även använt mig av tidigare forskning, där vissa ingående rapporter från kongresserna tyder på att författaren själv varit där, eller åtminstone intervjuat delegater som varit det.

Även när det gäller AI:s verkställande byrå International Socialist Bureau (ISB) finns det tryckta sammanställningar av stora delar av materialet. Dock saknas det även här vissa delar som jag istället funnit i dess mångåriga sekreterare Camille Huysmans personarkiv som finns bevarat i en källare tillhörande det socialhistoriska arkivet i Ghent (AMSAB).¹⁰⁹ Detta material finns inte med i den tryckta serien eftersom arkivet vid tillfället inte var tillgängligt för allmänheten, menade Haupt som var redaktör. Ytterligare annat material från såväl AI som framförallt den brittiska arbetarrörelsen och visst material från USA som jag använt finns i den engelska arbetarrörelsens arkiv Labour History Archive and Study Centre beläget i Peoples' History Museum i Manchester (PHMA).¹¹⁰ Mina nedslag i nationella arbetarpartiers samlingar syftar ytterst till att bredda bilden av AI och den internationella arbetarrörelsens arbete då arbetet inom AI på många sätt främst dominerades av nationella partier från kontinenten.

En databas som spelat en central roll för studien är den tidigare omnämnda Marxist Internet Archive som drivs av en självständig stiftelse. Här ligger pamfletter och andra

¹⁰⁷ "International Institute of Social History" <<https://socialhistory.org/en/archives>> (22/10–2019).

¹⁰⁸ "Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek" <<http://www.arbark.se/se>> (22/11–2019).

¹⁰⁹ "Amsab-Institute of Social History" <<http://www.amsab.be/index.php>> (22/10–2019).

¹¹⁰ "Peoples' History Museum" <<http://www.phm.org.uk/archive-study-centre>> (22/10–2019).

tidsaktuella dokument ute på en rad olika språk vilka knappast hade gått att finna i samma utsträckning annars.

Det finns alltså åtskilligt med forskning om den internationella rörelsen och AI:s verksamhet i allmänhet. Eftersom materialet och forskningen har varit så pass omfattande ställer det dock krav på mig att vara vaksam på vad som redan finns redogjort för, men det möjliggör också för mig att hitta andra ingångar i det rika källmaterialet. Jag har så långt det varit möjligt försökt att lägga mig så nära de primära källorna som varit möjligt. Språket har även här stundtals varit ett problem, tyska och franska var de dominerande språken inom AI:s verksamhet och jag har, ibland fått använda mig av översättningar till andra språk. Till synes professionella översättningar finns det å andra sidan gott om och det är min mening att jag inte har varit förhindrad att ta del av centrala dokument på grund av detta mer än i några sällfall.

Komparativa studier

Jag kommer i denna avhandling att tillämpa en komparativ metod som jag nu ska operationalisera utifrån två verk av historikerna Stefan Berger och John Breuilly.¹¹¹ En komparation kan ha två olika syften vilka har sammanfattats på lite olika sätt. Berger benämner de två perspektiven ”individualizing” eller ”universalizing”. Det förstnämnda syftar till att analysera skillnader och utgår från det unika i ett speciellt fall genom att jämföra det med andra. Problemet med den här inriktningen är att undersökningarna tenderar att bli asymmetriska på det sättet att de använder sig av ett flertal andra fall med olika utgångar med den enda gemensamma nämnaren att de inte utföll på samma sätt som det speciella fallet. Det andra perspektivet går ut på att visa likheter mellan olika fall, de är oftast symmetriska på det sättet att de lägger lika stor vikt vid samtliga fall som undersöks. Samtidigt kan historiker lika gärna vara intresserade av både likheter och skillnader mellan olika fall.¹¹² Här finner man även min studie. Jag har ju valt att använda mig av två rörelser som tidigare historiker inte bedömt relevanta att jämföra med varandra. Men jag har haft en öppen ingång på det sätt att jag inte bedömde exakt vad det var för likheter och skillnader jag letade efter inledningsvis. Min förförståelse visade dock på att det fanns en gemensam problemformulering i botten – risken för storkrig i Europa – hur analyserna av orsakerna till denna situation eller lösningarna på den såg ut är således viktiga inslag i själva studien.

¹¹¹ Som utgångspunkt för den här framställningen har jag främst använt mig av Stefan Bergers text ”Comparative history” från antologin *Writing history: theory and practice* (2003) och inledningskapitlet i John Breuillys bok *Labour and liberalism in nineteenth-century Europe. Essays in comparative history* (1992).

¹¹² Berger i Berger, Feldner & Passmore (red) (2003), s. 163.

Fördelarna med den komparativa metoden för historisk forskning, oavsett specifik inriktning, är enligt Berger flera:

No other method demonstrates so effectively the range of developmental possibilities. It allows historians to gain a vantage point outside one particular regional or national history, and makes history a less provincial undertaking.¹¹³

En viktig faktor är alltså möjligheten att sträcka sig utanför den nationella kontexten. Berger konstaterar dock att forskare med komparativ metod som tillvägagångssätt traditionellt oftast använt sig av nationer som undersökningsenheter. Så behöver dock inte alls vara fallet.¹¹⁴ Trots den problematiserande ingången fastnar ändå både Berger och hans kollega Breuille främst för jämförelser mellan andra geografiska enheter istället – som stater eller regioner – detta även när de vill utmana den klassiska nationella ramen för komparativa studier. Enligt min förståelse går det dock lika bra att använda de ramverk som målas upp till en jämförande studie av två transnationella rörelser.

Såväl Berger som Breuille anger viktiga krav för hur en ordentlig komparativ historisk undersökning kommer till stånd. Det första kravet, enligt Breuille, är att vara lika intresserad av samtliga de fall man överväger att införliva i undersökningen. Det innebär att inget av fallen kan sätta ribban för hur man ska behandla andra fall, det finns alltså inget ”normalt” utfall där övriga studieobjekt får utgöra avvikelser. Det andra kravet är att de fall som ska jämföras är så pass lika att det går att använda samma undersökningsmetoder. Om det råder fullständigt olika definitioner av de olika objekten är det knappast ett korrekt urval man har gjort för att studien ska bli meningsfull att genomföra. Sammantaget visar kraven hur viktigt det är att inleda med att ställa en konkret fråga som kan besvaras genom studier av samtliga undersökta enheter.¹¹⁵ I mitt fall har denna övergripande fråga formulerats som ”vilka försök förekom att stoppa vägen mot ett storkrig i Europa före det första världskriget?”

För att kunna besvara denna med hjälp av båda mina fallstudier är det dock viktigt att anamma en enhetlig ram för min komparativa undersökning. Som hjälp använder jag mig här av fyra punkter som Berger anger, jag presenterar dem en i taget och kommenterar sedan min relation till dem.

1. Forskaren behöver vara bekant med mer än en kontext
2. Forskaren måste reflektera över tids- och rumsliga avgränsningar
3. Forskaren bör ha en känsla för språkliga fallgropar och problem
4. Forskaren behöver överväga teoretiska begreppsmässiga ramverk

¹¹³ Berger i Berger, Feldner & Passmore (red) (2003), s. 165.

¹¹⁴ Berger i Berger, Feldner & Passmore (red) (2003), s. 162.

¹¹⁵ Breuille (1992), s. 2–3.

När det gäller det första kravet lyfter Berger fram svårigheterna med att vara lika insatt i sekundärlitteratur inom flera fält och, inte minst, svårigheterna att hitta liknande och jämförbara primärkällor i olika samhällen.¹¹⁶ Noggrann kontextualisering av varje fenomen som ska jämföras är nödvändig. För min del har jag tidigare lyft fram hur mitt urval bygger på en specifik frågeställning och en analys av vilka aktörer som går att finna. Jag har redovisat respektive forskningsläge och lyft fram var ny kunskap behövs och jag har även redovisat var relevant källmaterial för de båda undersökningsobjekten existerar, detta efter att själv ha tillbringat omfattande tid vid flera olika arkiv. Jag kommer vidare, i inledningen av de empiriska framställningarna, presentera en omfattande historisk kontextualisering av de båda rörelserna som sträcker sig bakåt i tiden, detta för att bättre kunna göra rättvisa till den aktuella undersökningsperioden.

Detta leder oss vidare till punkt 2 ovan, Berger delar upp den i tre led som behöver besvaras. Framförallt måste vi vara på det klara med våra geografiska och spatials avgränsningar, men vi måste också bestämma om vi vill utföra en synkron eller en diakron undersökning av de olika objekten. Av anledningar som ytterligare kommer att preciseras senare utspelar sig undersökningen i en västerländsk kontext mellan åren 1889 och 1914. Min egen empiriska undersökning kommer ske i form av en synkron studie, det vill säga en tidsmässigt parallell studie av de båda objekten men jag kommer även att kontextualisera de båda rörelserna bakåt i tiden.

Punkt 3 i Bergers ramverk ovan, om språkets möjliga fallgropar, finner jag extra intressant.¹¹⁷ Det kan dels handla om begränsningar i språkkunskaper hos mig som forskare, men det syftar, enligt Berger, dels också på den skiftande betydelsen av begrepp inom olika kontexter. Berger konstaterar att alla kvalitativa analyser bygger på texter på olika språk, men påpekar samtidigt att språk är ett veritabelt minfält för komparativa historiker.¹¹⁸ Olika begrepp har helt enkelt olika betydelse i olika språkområden menar Berger och lyfter fram kategoriseringar som ”liberal”, ”medelklass” eller ”arbetareparti” där innebörden skiftar från tyska till engelska eller franska. För att komma till rätta med detta problem menar Berger att en viktig ingång är att hitta en gemensam terminologi för relaterade fenomen.¹¹⁹

Innebörden hos olika begrepp kunde skilja sig åt i olika språkområden, men den kunde också skilja sig åt utifrån olika ideologiska bakgrunder, eller för den delen olika klassbakgrunder. En viktig delstudie som jag ämnar göra syftar till att undersöka hur de två begreppen fred och internationalism tolkades och praktiserades av freds-rörelserna, men detta utifrån den transnationella betydelse de gemensamt skapade

¹¹⁶ Berger i Berger, Feldner & Passmore (2003), s 166.

¹¹⁷ Jag har valt att behandla Bergers två sista frågor i omvänd ordning mot hur de anges i hans egen text. Min bedömning är att det inte ändrar något i hans argumentation men det hjälper min struktur i detta kapitel.

¹¹⁸ Berger i Berger, Feldner & Passmore (2003), s. 164.

¹¹⁹ Berger i Berger, Feldner & Passmore (2003), s. 169.

under sina internationella konferenser eller kongresser. Min tillämpning av Koselleck syftar alltså, i anslutning till det här resonemanget, till att definiera ett begrepps ideologiska innebörd och praktiska implikationer inom olika kontexter under en begränsad tidsperiod, snarare än att se till förändringen över en mer utdragen dylik.

Den sista punkten i Bergers modell handlar om vikten av att anamma ett relevant teoretiskt ramverk. Så långt en självklarhet för historisk forskning kan man tycka, men Berger visar samtidigt upp betydande ambivalens inför den teoretiska ramen: ”komparativa historiker måste vara skeptiska inför teorier” menar han och verkar åsyfta att det trots allt är undersökningen i sig som står i centrum. Men han konstaterar samtidigt att varje undersökning behöver en teoretisk ingång för att vi ska kunna ställa de frågor vi vill att undersökningen ska svara på och för att förklara vad den komparativa undersökningen visar när den väl är genomförd. Om vi inte närmar oss materialet med specifika frågor, formulerade utifrån en teoretisk ram, är risken att vi endast berättar två parallella historier utan att jämföra dem. Det är därför viktigt att se till att framställningen av de två rörelser och deras organisationer som jag undersöker inte bara blir två separata berättelser som utspelar sig vid samma tidpunkt, utan en analys av likheter och skillnader.

Transnationella undersökningsobjekt

Den nationella kontexten satte utan tvivel gränser för hur pass deltagande vissa fredsaktivister kunde vara. I vissa mer totalitära eller åtminstone auktoritära länder framstod det som förenat med stora risker att delta i transnationella replikskiften, för att inte tala om politisk verksamhet – inte minst när det gällde fredsfrågan. I andra länder hade man en helt annan syn på skiljelinjen mellan fredsarbete och humanitärt arbete eller politiskt arbete. Det går alltså inte att frikoppla sig från den nationella kontexten, den finns där hela tiden som bakgrund och det blir min uppgift att lyfta fram den vid behov, men för studien i sig står den transnationella dialogen i fokus. Jag använder mig här av *transnationell* som ett analytiskt begrepp i betydelsen överskridande av gränser. De berörda rörelserna talade istället om *internationellt* samarbete och det är detta begrepp jag refererar till i de empiriska undersökningarna. Men transnationella rörelser eller tankeströmningar innebär i det här sammanhanget något mer, vilket det här avsnittet hjälper till att visa. Det räcker inte med att analysera de sociala rörelsernas diskussioner och användande av vissa begrepp, utan för att kunna skapa en rättvisande bild måste jag kombinera denna ansats med ett inslag av transnationell metodologi. Det viktiga är att inte bara följa organisationernas utveckling, och dessas relationer till andra, utan att även ta hänsyn till flödet av idéer och diskussioner över landsgränserna.

En grundläggande utgångspunkt för transnationell historia är att historien bäst förstås genom att undersöka interaktionen mellan olika samhällen och kulturer, och att det är genom att se till denna ömsesidiga påverkan som vi bäst kan skapa oss en djupare förståelse för historisk förändring. Framförallt hjälper det historikern att ”bryta sin disciplins traditionella fixering vid den historiska utvecklingen inom ett enskilt samhälle och vidga sin undersökning till att även innefatta de historiska processer som har ägt rum mellan olika samhällen och kulturer.”¹²⁰ En pragmatisk definition ges av redaktörerna till den ambitiösa encyklopedin *The Palgrave Dictionary of Transnational History*:

Because of our idiosyncrasies, we just felt that 'transnational history' gave the most faithful indication of what we were trying to do. We are interested in links and flows, and we want to track people, ideas, products, processes and patterns that operate over, across, through, beyond, above, under, or in-between polities and societies.¹²¹

Såväl Michael Werner och Benedicte Zimmermann som Silke Neunsinger behandlar på var sitt håll det flöde av idéer och diskussioner som jag har identifierat ovan. Som utgångspunkt använder de sig av kategoriseringen *Histoire croisée* som syftar på en vilja att betrakta de gränsöverskridande processerna som meningsskapande i sig själva. När en aktör i form av en enhet eller ett objekt eller en idé bryter sig ur en nationell kontext får det konsekvenser. Det gränsöverskridande i sig påverkar objektet eller idén på ett sådant sätt att det per definition handlar om ett i viss mån förändrat objekt eller en förändrad idé efteråt. Processen förstärks ytterligare i ett mer eller mindre permanent tillstånd av gränsöverskridande karaktär fram och tillbaka, eller med Werners & Zimmermanns ord:

[T]o cross is also to crisscross, to interweave, that is, to cross over several times at a tempo that may be staggered.¹²²

Historie croisée ägnar sig, enligt denna definition, åt att följa idéerna och personerna i samband med detta korsande fram och tillbaka. Det transnationella inslaget i forskningssammanhanget kan inte bara betraktas som ett komplement till analysen av det lokala eller nationella, utan måste ses som en ny nivå vars existens bygger på interaktionen med utomstående stater där förändringslogiken inte är given på

¹²⁰ Stefan Eklöf Amirell, ”Den världshistoriska vändningen. Möjligheter och problem i relation till svensk historisk forskning.” *Historisk tidskrift* 128:4 (2008), s. 650.

¹²¹ Akira Iriye & Pierre-Yves Jauner (red), *The Palgrave Dictionary of Transnational History* (Basingstoke 2009), s. XVIII.

¹²² Michael Werner & Bénédicte Zimmermann, ”Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity” i *History and Theory* vol. 45, No. 1 (2006), s. 38.

förhand.¹²³ Erfarenhetsrummet och förväntningshorisonten kan uppenbarligen skilja sig åt i olika kontexter.

Histoire croisée är för Neunsinger inte en färdig modell eller metod utan en "hermeneutisk verktygslåda" för att undersöka transnationella processer.¹²⁴ Neunsinger ställer metoden mot de båda närliggande transnationella forskningsmetoderna komparationer och transferanalyser men poängterar att det här är något väsentligt annorlunda. Då komparationer går ut på att jämföra nationalstater enbart utifrån antagandet att de som enheter lämpar sig för en jämförande studie, låses de ändå fast i en fixering vid nationalstaten som sådan. I transferanalyser däremot läggs stor vikt vid växelverkan mellan dessa enheter, men de riskerar att fastna i en metodologisk nationalism då själva transferen bygger på att det finns en punkt A och en punkt B som utgör start- och slutpunkt. *Histoire croisée*, däremot, tolkar istället Neunsinger som en beteckning för att lägga i kors, att möta eller att fläta ihop. Det är alltså själva korsandet eller sammanflätningen som är det centrala och utgångspunkten är att det inte finns något historiskt fenomen som har existerat som en sluten enhet utan referenser utifrån, det vill säga utan de sammanflätningar som det talas om ovan. Historikern måste vara beredd på att "undersöka hur undersökningsenheter har påverkat varandra och problematisera deras ömsesidiga påverkan". Enheter behandlas alltså inte som parallella "utan även deras ömsesidiga inflytande och kontakten mellan dem måste analyseras." Målet är att undersöka hur aktörerna hanterar dessa nivåer, vilket kan skifta från situation till situation.¹²⁵

Histoire croisée innebär alltså ett försök att helt frigöra sig från nationalstater som enheter. Fredsfrågan är dock, såsom flera andra undersökningsområden, per definition extremt kopplad till nationen. Att försöka frigöra sig från nationalstaterna är poänglöst om man vill undersöka fredsrörelserna och deras kamp. Snarare handlar det om att frilägga vad som kunde formuleras på ett så att säga övernationellt plan i kampens syften utan att bli betraktad som politisk dissident, eller rent av förrädare, på hemmaplan. Oavsett inriktning kommer man inte undan den roll som de båda rörelserna ansåg att själva nationalstaterna spelade, framförallt som konfliktkälla, men i förlängningen även som garantier för vad som sågs som lösningen.

Däremot menar jag att det finns påtagliga vinster i att inte i första hand använda sig av nationalstaterna som utgångspunkt för min studie. Istället är det den transnationella diskussionen som står i fokus. Jag är intresserad av det korsande för idéer över landsgränserna som diskuteras ovan. När förslag läggs fram i form av pamfletter, korrespondens eller artiklar och dryftas på universella fredskongresser så förändras per

¹²³ Werrner & Zimmermann (2006), s. 43.

¹²⁴ Uttrycket hermeneutisk verktygslåda har hon ursprungligen lånat från Matthias Middell. Silke Neunsinger, "Cross-over! : om komparationer, transferanalyser, historie croisée och den metodologiska nationalismens problem" i *Historisk tidskrift* 2010:1 (2010), s. 17.

¹²⁵ Neunsinger (2010), s. 20–21.

definition den ursprungliga idén genom debatter där representanter från ett flertal länder och språkområden deltar, vilket inte sällan mynnar ut i något annat. Men även i de fall där idéer och förslag har sitt ursprung i en speciell stat eller ett område och sedan möts i replikskiften med motstridiga sidor så finns det något viktigt att studera i själva debatten.

För min egen del har vidare de metodförslag som Neunsinger presenterat varit av intresse. Hon förespråkar en öppen ingång när det gäller problemformuleringen i början av en undersökning för att sedan kunna omformulera denna under undersökningens gång i samspel med källmaterialet. Detta innebär en större lyhördhet för vart källmaterialet faktiskt leder en under arbetets gång och låser inte fast forskaren vid förutbestämda kategorier och perspektiv.¹²⁶ En rimlig analogi är historikern Marcel van der Lindens uppmaning om att ”följa källorna”.¹²⁷ Linden förespråkar generellt en tydligare transnationell agenda när det gäller den arbetarhistoriska disciplinen; om inte de studerade politiska rörelserna eller fackförbunden begränsade sig till en nationell kontext så bör inte forskaren heller göra det.¹²⁸ Det antagandet gäller rimligtvis i lika stor utsträckning för den borgerliga freds rörelsen. Var man hamnar källmässigt är då inte givet på förhand.

Precisering av undersökningen

Jag vill sammanfattningsvis undersöka hur två samtida rörelser, som båda verkade utifrån en transnationell grund, agerade i sin samtid, hur de kämpade för att få sin beskrivning av det rådande tillståndet, dess problem och dess lösningar, accepterade samt hur de agerade praktiskt för att förändra samhället i riktning mot sina mål. Jag använder mig av teoribildningarna kring sociala rörelser och begreppshistoria för att kunna analysera denna skärningspunkt mellan aktörer, kampen om begreppen och därmed spänningen mellan erfarenhetsrum och förväntningshorisont i debatterna. Det är alltså inte den längre historiska förändringen av begreppen jag primärt är ute efter, utan kampen om hur begreppen ideologiskt laddades med teoretisk och praktisk betydelse under de 25 år som studien sträcker sig över. Att definiera begreppen var en viktig del i den politiska kampen, men främst som medel för att kunna förändra den samhälleliga utvecklingen. För att kunna möjliggöra denna studie är det dock av vikt att presentera rörelser och begrepp i ett längre historiskt skede i syfte att kontextualisera och ge perspektiv på min egen undersökningsperiod.

¹²⁶ Neunsinger (2010), s. 19.

¹²⁷ Marcel van der Linden, föredrag vid internat med Svenska forskarskolan i historia 2010.

¹²⁸ Marcel van der Linden, ”Transnationalizing American Labor history” i *The Journal of American History*, vol. 86:3 (1999), s. 1080–1082.

Mitt angreppssätt för själva studien grundar sig i en komparativ metod där även en förståelse för transnationella flöden är viktigt. Jag vill i första hand jämföra två transnationella sociala rörelser och deras praktiker, men jag kommer även att väga in de nationella kontexter i vilka de lokala föreningarna och partierna verkade till vardags. Här hjälper mig tankegångarna från *histoire croisée* att tydligare se vad som är det viktiga i undersökningarna och förstärka just det transnationella perspektivet.

För att kunna utföra en komparation mellan dessa båda rörelser och framförallt deras samordnande organisationer är det viktigt att jag har klart för mig vad det är jag vill jämföra, vilket också har varit utgångspunkten för den här diskussionen. Den antimilitaristiska kampen var en del av den omfattande arbetarrörelse som på allvar växte fram just under min undersökningsperiod. Den borgerliga fredsrörelsen hade i sin tur helt andra utgångspunkter, delar av den var istället tätt sammanknuten med liberalismens framväxt. Under mina initiala studier av rörelsernas ledande organisationer har jag dock funnit att debatter och andra diskussioner vid IFB:s och AI:s kongresser, liksom utsagor i tal och pamfletter av olika aktivister, trots allt behandlade likartade områden, vilket motiverar en komparation. Om organisationerna sedan skilde sig åt beträffande problemformuleringar och lösningar kan det säkert bero på faktorer som ideologisk bakgrund och klassbas, men i vilken utsträckning detta skedde får studien visa. Skillnaderna i rörelsernas identitet blir således ett viktigt inslag i själva komparationen, vilket gör det intressant att se vilka synpunkter som fördes fram och vilka slutsatser som drogs teoretiskt och praktiskt, eller med andra ord hur erfarenhetsrummet och förväntningshorisonten påverkades.

Undersökningens avgränsningar

Min studie utspelar sig rumsligt sett i en västerländsk kontext som inbegriper Europa och Nordamerika, i vissa undantagsfall berörs dock även Asien och Afrika då händelser där påverkat arbetet för mina undersökta organisationer.¹²⁹ Särskilt fokus i min studie ligger på verksamheten under tiden 1889-1914, men trådar kommer att dras bakåt i tiden. Utöver denna ram kommer även en bakgrundsskildring att ges, detta som ett kontextualiserande inslag som syftar till att skapa förståelse för undersökningsobjekten och den aktuella tidsperioden.

Denna periodisering har flera anledningar, framförallt kom de olika organisationerna båda till 1889-1891 vilket gör att ett tydligt definierat material blir tillgängligt, och båda upplöstes mer eller mindre när kriget väl bröt ut 1914. Det går även att se kriget som ett naturligt slut för den verksamhet som de båda hade som utgångspunkt för sin

¹²⁹ För forskningsresonemang kopplade till så kallad eurocentrism se t ex: Arne Jarrick, Janken Myrdal & Maria Wallenberg Bondesson, *Methods in world history. A critical approach* (Lund 2016), s.12-13, samt Sebastian Conrad, *Globalhistoria – an introduction* (Lund 2015), s.105-112.

gärning. När såväl freds rörelsen som arbetarrörelsen omorganiserade sig efter kriget innebar det andra organisationsformer.

I den transnationella genrens utgångspunkt ligger en drivkraft att sträcka sig utanför den egna nationalstaten och således även utanför det egna språkområdet. Här ligger dock en rad potentiella problem. Att följa källorna är en god utgångspunkt för en transnationell studie, det vill säga genom ett slags process där nya uppslag leder till nya undersökningsområden. Detta är också målsättningen för min egen undersökning. Med det här arbetssättet stöter man dock strax på svårigheter, inte minst i fråga om språket hos källorna men också i risken att vilja infoga centrala aspekter i undersökningen utan att ha möjlighet att just där genomföra eget källarbete. Relationen mellan primärkällor och sekundärlitteratur är viktig att löpande reflektera kring.

3. Organisationernas utveckling 1889–1914

Utsiktspunkt 1889

Jubileumsåret 1889, hundra år efter den franska revolutionen, innebar inte bara en möjlighet för arbetarrörelsen att högtidlighålla vad man såg som sitt revolutionära arv. Även den borgerligt präglade liberala rörelsen passade på flera sätt på att manifesteras sin kamp för rösträtt, sociala reformer och nationellt självbestämmande runt om i Europa och Amerika. I Paris hölls under större delen av året en välbesökt världsutställning där bland annat det nybyggda Eiffeltornet visades upp för världen och under sommaren togs där även initiativen till de båda organisationer som står i centrum för min studie. Detta avsnitt syftar till att undersöka hur deras arbete fortlöpte under kvartsseket 1889–1914 och kommer att fokusera på deras respektive organisatoriska uppbyggnad, finansiering, medlemsbas och stöd i olika länder.

I allmänhet andades Paris och Europa under sommarmånaderna 1889 framtidstro och förhoppningar om en bättre värld. De senaste decennierna hade varit sällsynt fredliga utifrån ett europeiskt perspektiv, med avsaknad av regelrätta krigsutbrott på kontinenten. De tekniska och sociala framstegen hade varit omfattande trots återkommande ekonomiska kriser. Dock krävdes av såväl Parisborna som andra att de bortsåg från den hektiska kapplöpningen att lägga under sig de få kvarvarande icke-koloniserade områdena, i mestadels Afrika och södra Asien, som inletts i och med Berlinkonferensen 1885 och fortgick mellan framförallt Storbritannien, Frankrike och Tyskland, samt det bittra klimatet mellan Frankrike och Tyskland som alltjämt rådde efter kriget dem emellan 1870–71. För en fylligare bild av tidens strömningar måste vi som nutida betraktare dessutom se hur nationalismens genomslag som samhällsbärande kraft hade varit omfattande decennierna före 1889 och påverkade politiken på ett mera genomgripande sätt än tidigare. Även på handelsfronten fanns det smolk i bägaren då

1880-talet hade präglats av stigande protektionism och tullstrider i flertalet länder.¹³⁰ Framförallt pågick militära satsningar, som saknade motstycke i historien, från samtliga europeiska stormakter vilket alltmer började påverka olika aktörer med andra mål i sikte.¹³¹

Under sommarmånaderna i Paris 1889 kom dessa avvikande inslag från den officiella berättelsen om framåtskridanden att ge vissa viktiga utslag, något som också märktes i den strida strömmen av internationella konferenser som hölls där. I samband med aktiviteterna under sommarmånaderna samlades bland annat ett antal ombud för *The International Socialist Workers Congress*, där grunden lades för att bilda vad som i efterhand kommit att betecknas som Andra internationalen (AI). Detta var ett försök att åter skapa ett organ för organiserat samarbete inom arbetarrörelsen. Juni månad innebar dessutom två olika konferenser med en markant överlappning av deltagare. Den 29–30 juni hölls den första enade så kallade ”universella fredskongressen” sedan 1853, med representanter från fredsförbund i Europa och Nordamerika.¹³² I direkt anslutning höll även den nystartade Interparlamentariska unionen (IPU) sin första konferens i Paris. Vid dessa tillfällen träffades mestadels franska och brittiska liberala parlamentsledamöter för att diskutera samarbeten kring en rad frågor, bland annat freds- och skiljedomsinitiativ. Det sistnämnda var det första permanenta forumet för multilaterala samtal parlamentsledamöter emellan.¹³³

Initiativet till dessa båda arrangemang hade tagits av den välkände franske parlamentsledamoten Frédéric Passy i samarbete med hans motsvarighet i engelska parlamentet Randal Cremer. Andra aktiva européer vid bildandet av fredsföreningen *International Union of Peace Societies* (IUPS) som kom till stånd vid det här andra mötet som följde i Paris 1889 och som är av intresse för min studie, var Hodgson Pratt från Storbritannien, Élie Ducommun och Albert Gobat från Schweiz, Bertha von Suttner från Österrike, Ernesto Moneta från Italien, Fredrik Bajer från Danmark, Henri la

¹³⁰ För en beskrivning av tullstriderna och dess koppling till fredsfrågan se t ex: Eric J Hobsbawm: *Imperiernas tidsålder* (Kristianstad 1989), s. 58–62; Mårald (1974), s. 139ff; Fogelström: (1971), s. 31–40.

¹³¹ Hobsbawm (1989), s. 397–400.

¹³² I mitten av 1800-talet hölls en serie ”universella fredsmöten” i Bryssel 1848, Paris 1849, Frankfurt 1850 och London 1851. Dessa initierades av medlemmar i de angloamerikanska fredsföreningar som vuxit fram efter 1815. Enligt mediehistorikern Jakob Kihlberg har dessa gått till historien som något av fredsrelsens kulmen under 1800-talet. ”Frågan om fred fick med dessa möten ett genomslag i en europeisk offentlighet som var utan motstycke innan och även långt därefter. I drivande kretsar uppfattades mötena som en påtaglig framgång jämfört med tidigare mer begränsade försök att agitera för fred.” Jakob Kihlberg, *Gränslösa anspråk. Offentliga möten och skapandet av det internationella 1840–1860* (Lund 2018), s. 127; För en utförlig översikt av dessa möten se W.H. van der Linden, W.H., *The international peace movement 1815–1874* (Amsterdam 1987).

¹³³ Ceadel (2000), s. 136–137; Mazower (2012), s. 88–90; Roger Chickering: *Imperial Germany and a world without war* (Princeton 1975), s. 11–12.

Fontaine från Belgien och K-P Arnoldsson från Sverige.¹³⁴ Bland de här namnen rymms flertalet av de aktivister som under de följande decennierna kom att leda kampen för fred utifrån en europeisk borgerlig horisont. Två år efter de liberalt präglade organisationerna IPU:s och IUPS:s konferenser i Paris, och efter nya universella fredsmöten i London 1890 och Rom 1891, kom ett samordnande organ till stånd för att fokusera på just fredsarbetet, *The International Peace Bureau/ Bureau international permanent de la paix* med sitt säte i Bern. Jag kommer att löpande benämna denna som Internationella fredsbyrån (IFB) men bland aktivisterna själva blev den snart känd som ”Bernbyrån”.

Sommaren 1889 träffades även ett antal företrädare för den spirande arbetarrörelsen i samma stad. Vid den här tidpunkten bestod denna rörelse av en brokig samling av nationella socialistiska eller socialdemokratiska partier, fackförbund med diverse inriktningar, samt en inte oansenlig del anarkister. Målet var att åter försöka få till stånd en paraplyorganisation för det politiska arbetet. Den första arbetarinternationalen hade fallit samman 1876 och trots att försök gjorts under 1880-talet så var det först den 14 juli 1889 – det vill säga på hundraårsdagen av den franska revolutionen – som en seriös internationell ansats på nytt kom till stånd för att få företrädare från diverse länder att mötas. Inte bara ett utan två separata möten hölls faktiskt denna dag och resultatet blev, under tumultartade former, inledningsvis två olika socialistiska internationaler. De konkurrerande arrangemangen hade i första hand sin bakgrund inom den franska arbetarrörelsen. Det första arrangerades av så kallade ”possibilister” (ungefär: reformister) i samarbete med främst vissa engelska fackförbund och det andra av franska ”marxister”.¹³⁵ Större delen av den franska delegationen stöttade de förstnämndas arrangemang medan de flesta i den tyska, liksom Friedrich Engels (som dock inte deltog), ställde sig bakom den andra. Åtskilliga timmar lades vid respektive möte på att diskutera en sammanslagning, något som dock inte kom till stånd förrän vid nästa konferens, i Bryssel 1891, då den ”marxistiska” sidan träffades igen. Därefter kan vi alltså tala om en enad ny socialistisk arbetarinternational, i efterhand allmänt kallad den Andra internationalen men under sin samtid sågs den i första hand som en fortsättning på den International som arbetat under 1860- och 70-talen.¹³⁶

Det är lätt att se vissa gemensamma drag hos de båda organisationer som grundades sommaren 1889. Båda försökte samla en internationell opinion för sin sak och båda var framförallt resultatet av försök att ena rörelser som tidigare varit splittrade i olika mer eller mindre konkurrerande avdelningar. För den borgerliga freds-rörelsen handlade det framförallt om flera inbördes konkurrerande internationella organisationer framförallt en i Paris och en i Genève som båda opererat under olika namn och i olika omfattning sedan 1867. Men det fanns även flera självständiga nationella freds-föreningar som inte

¹³⁴ Santi (1991), s. 6–7.

¹³⁵ James Joll, *The Second International* (Oxford 1955/1974), s. 32–33.

¹³⁶ Joll (1955/1974), s. 35.

tillhört något internationellt förbund tidigare, men som nu anslöt sig till IFB. För AI:s räkning handlade det inledningsvis om att förena de båda försöken att starta nya Internationaler, men respektive nationella partier hade en fortsatt omfattande autonomi. Till det kom även den omfattande och disparata fackföreningsrörelsen samt den anarkistiska rörelsen som sällan delade den gängse socialdemokratiska analysen.

År 1889 innebar alltså en tydlig brytpunkt för såväl den borgerliga freds-rörelsen som för arbetarrörelsen. För första gången såg det ut att komma till stånd en enad borgerlig internationell freds-rörelse med kampen för en varaktig fred genom ett internationellt rättssystem på agendan. För arbetarrörelsen innebar pånyttfödelsen av ett gemensamt internationellt samarbetsorgan ökade möjligheter att manifesteras den arbetarsolidaritet som var dess ideologiska grund.

Tiden mellan sekelskiftet och 1914 präglades också av tilltagande internationella kriser. De båda allianserna som skulle stå emot varandra i kriget var mer eller mindre redan formade. På ena sidan Trippelalliansen med Tyskland, Österrike-Ungern och Italien och på andra sidan Trippelententen med Storbritannien, Frankrike och Ryssland. Boerkriget och det rysk-japanska kriget rönt stor uppmärksamhet och fördömdes av många, inte minst av arbetarrörelsen. Främst var det dock större kriser i Marocko och på Balkan som engagerade de båda allianserna och varje gång verkade vara på väg att kasta in Europa i ett storkrig.¹³⁷

Motståndet från styrande håll mot de organisationer som försökte bekämpa den tilltagande militarismen var i de flesta länder alltjämt hårt, inte minst i de större staterna. Dessa motsatte sig också att ingå permanenta avtal om att låta tvistefrågor hänskjutas till internationell skiljedom och att utöka demokratiska rättigheter eller nationellt självbestämmande. Dessutom präglades de båda nystartade paraplyorganisationen av samma motsättningar som präglat rörelsernas tidigare verksamhet och som fortfarande inte var lösta. För att kunna undersöka såväl dessa interna skiljelinjer som likheter och skillnader mellan IFB och AI är det av vikt att redogöra för hur dessas organisatoriska utveckling såg ut under perioden 1889–1914.

Vetenskapliga utgångspunkter

Detta kapitel syftar till att analysera hur de båda organisationerna IFB:s och AI:s arbete fortlöpte under kvartsseklet 1889–1914 och kommer att fokusera på deras respektive organisatoriska struktur, deras resurser och finansiering samt deras olika ideologiska och klassmässiga prägel. Jag kommer även beröra organisationernas medlemsbas och stöd både i ett internationellt och nationellt perspektiv. Framställningen i denna avdelning bygger främst på den sekundärlitteratur som existerar i ämnet, eller snarare ämnena då det handlar om forskning kring både den borgerliga freds-rörelsen och arbetarrörelsen.

¹³⁷ Hobsbawm (1989), s. 391–400.

I flera fall kommer jag dock använda mig av primärmaterial för att kunna fylla ut luckor i tidigare forskning.

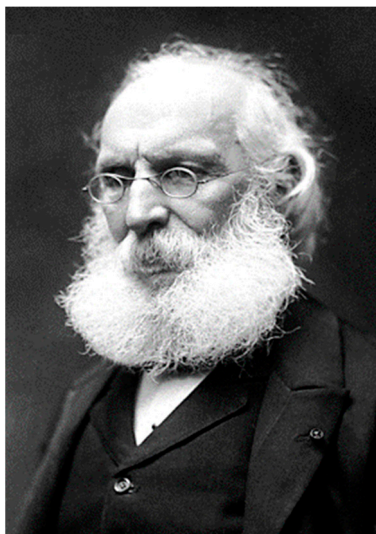
Syftet med framställningen är tvådelat. För det första vill jag visa på vilka organisatoriska skillnader och likheter som rådde mellan IFB och AI, med särskilt fokus på deras medlemsorganisationer. För det andra kommer jag att lägga en grund till de kommande empiriska undersökningarna genom att lyfta fram de ideologiska och organisatoriska kontexter som IFB och AI verkade inom. Denna översikt av organisationernas arbete ger mig även chansen att inleda en diskussion om individens kontra organisationens betydelse för verksamheterna genom att lyfta ett antal av de båda organisationernas ledande personer.

Jag har tidigare diskuterat hur en teoretisk ingång som betonar sociala rörelser som fenomen kan användas för att studera och jämföra dessa båda organisationer som företrädare för olika freds-rörelser. I detta avsnitt diskuterar jag även rimligheten i detta antagande.

Borgerlig pacifism och Internationella fredsbyrån

Det var de båda organisationerna Interparlamentariska unionen (IPU) och *International Union of Peace Societies* (IUPS) som tog det formella initiativet till IFB (själva förslaget lades av den danske fredsaktivisten och sedermera byråns första ordförande Fredrik Bajer). Bakom dessa olika sammanslutningar stod dock framförallt de båda liberala parlamentsledamöterna Frédéric Passy från Frankrike och Randal Cremer från England. Båda hade då en omfattande erfarenhet av fredsarbete bakom sig. Fransmannen Frédéric Passy (1822–1912) var skolad ekonom och verksam vid flera franska universitet. Under 1860-talet hade han gjort sig ett rykte som frispråkig kritiker av Napoleon III:s regim, och i samband med Luxemburgkrisen 1867 tog han initiativ till den parisbaserade internationella fredsföreningen *League internationale et permanente de la paix*, som efter flera turer slutligen tog namnet *Société d'arbitrage entre les Nations* 1889 ("Parisföreningen"). Denna organisation var en av de centrala delarna inom IFB, och en av utgångspunkterna för att byrån överhuvudtaget skulle komma till var att "Parisföreningen" och *League international de la paix et liberte* ("Genèveföreningen") som också existerat sedan 1867, kunde komma överens om att samarbeta för första gången. Passy tillbringade större delen av sitt liv åt fredskampen och fick med tiden smeknamnet "Fredsaposteln". Hans gärning kröntes 1901 med att han fick dela det första Nobelpriset i fred tillsammans med Röda korsets grundare Henri Dunant. Passys ideologiska ingång till fredsarbetet tog sin utgångspunkt i Richard Cobdens Manchesterskola. Som representant för denna liberala pacifism var han en typisk företrädare för en inriktning som kombinerade en frihandelsvänlig syn

med en moderat pacifism och som främst syftade till att påverka de ledande skikten om fredens fördelar.¹³⁸

Frédéric Passy (1822–1912), även känd som "Fredsaposteln", var en fransk ekonom, parlamentsledamot och mångårig fredsaktivist. Initiativtagarna till såväl Internationella fredsbyrån som Interparlamentariska unionen, fick Nobels fredspris 1901. Foto: Wikimedia commons.

Även hans medgrundare till IPU och IFB, engelsmannen Randal Cremer (1828–1908), uppmärksammades med Nobels fredspris 1903. Cremer var en av få ledande aktivister med bakgrund i arbetarklassen, han var snickare till professionen och agerade i många år som ledare för olika fackförbund och arbetarföreningar. När han blev invald i parlamentet 1885 var det dock på en liberal plattform. Cremer delade Passys ideologiska utgångspunkter och var en stor vän av utökat internationellt samarbete. Han hade arbetat aktivt för fredsfrågan sedan 1871 då han grundat *Workmen's Peace Association*, sedermera *International Arbitration League*. Denna förening var en central faktor när *The International Arbitration and Peace Association* (IAPA) kom till stånd 1880.¹³⁹ IAPA var en central aktör för IFB och det fortsatta arbetet. Ledare för denna förening var ytterligare en framtida nyckelfigur inom IFB, den brittiske statstjänstemannen Hodgson Pratt (1824–1907). Pratt såg det som fredsrörelsens övergripande uppgift att arbeta för ett juridiskt bindande internationellt system av skiljedomstolar. Med hjälp av det nybyggda järnvägssystemet reste Pratt på otaliga resor runt i Europa under 1870- och 1880-talen för att hjälpa till att organisera

¹³⁸ "Frédéric Passy – Biographical" <<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1901/passy/biographical>> (4/6– 2019).

¹³⁹ "Randal Cremer – Biographical" <<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1903/cremer/biographical>> (4/6– 2019).

fredsöreningar och anordna möten. Ett av de länder där en liknande förening kom till stånd var Sverige där en samling mestadels liberala riksdagsledamöter grundat Svenska freds- och skiljedomsöreningen 1883. Unikt för engelska förhållanden var att Pratt inte byggde sin fredsörening på kristen grund, vilket varit det vanliga alltsedan den ursprungliga *London Peace Society* grundats efter Napoleonkrigen. Istället närmade han sig den kontinentala teoribildningen.¹⁴⁰ Även Pratt erhöill ett Nobelpris i fred, år 1906 strax före sin död.

Sir William Randal Cremer (1828–1908), engelsk parlamentsledamot och medgrundare till Internationella fredsbyrån och Interparlamentariska unionen. En av få i den borgerliga fredsörelsens ledning med rötter i arbetarklassen. Fick Nobels fredspris 1903. Foto: Wikimedia commons.

Hodgson Pratt (1824–1907), engelsk statstjänsteman och ledare för den inflytelserika föreningen The International Arbitration and Peace Association. Fick Nobels fredspris 1906. Foto: Wikimedia commons.

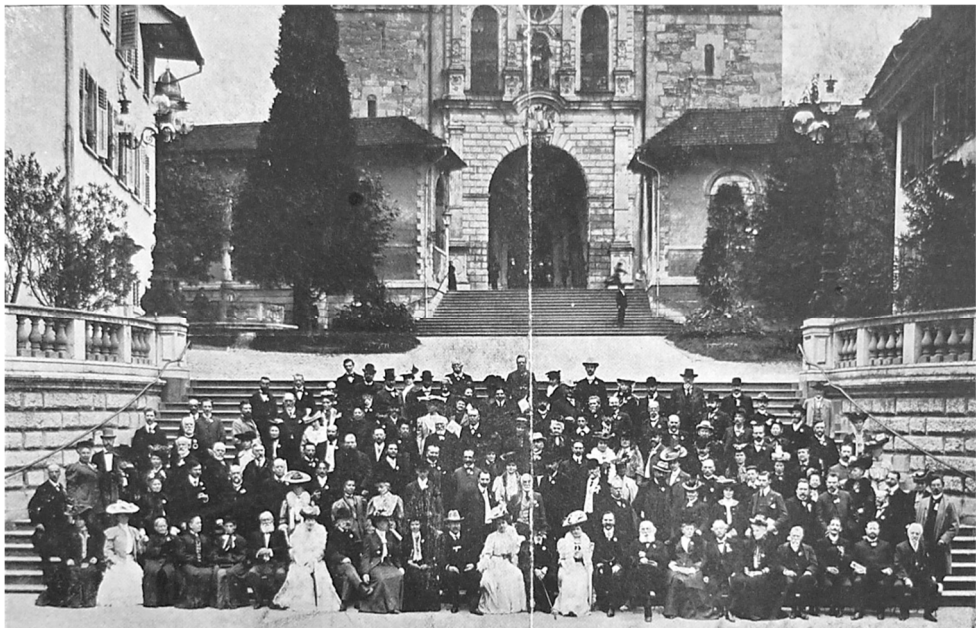
I tabell nr 1 har jag gjort en sammanställning över de viktigaste organisationerna inom IFB under åren 1891–1914 samt lyft fram några av dess ledande namn. Flera av ledarna var aktiva i flera organisationer och tablån innehåller både nationella och internationella förbund vilka skiljde sig en hel del åt. Tablån ska således främst ses som en hjälp till överskådlighet.

¹⁴⁰ Caedel (2000), s. 112–115; Cooper (1991), s. 53. Se även Fogelström (1971), s. 17–18.

Tabell nr 1. VIKTIGA ORGANISATIONER INOM IFB 1891–1914.¹⁴¹

ORGANISATION	GRUNDAD	LAND	LEDANDE NAMN
The (London) Peace Society (LPS)	1816	Storbritannien, åtskilliga lokala underavdelningar	Perris, Darby, Peckover, Robinson
League internationale de la paix et liberté (Genèveföreningen)	1867	Schweiz/flera underavdelningar	Ducommun, Arnauld
Société française pour l'arbitrage entre nations (Parisföreningen)	1867	Frankrike/med Europeiska underavdelningar	Passy
International Arbitration and Peace Association (IAPA)	1880	Internationellt/med europeiska underavdelningar	Pratt, Moscheles
Association de la paix par le droit (APPD)	1887	Frankrike	Prudhommeaux
Fédération internationale de l'arbitrage et de la paix (Underavdelning till International arbitration and peace association)	1889	Belgien	La Fontaine
Unione lombarda: Società internazionale per la pace	1891	Italien	Moneta
Österreicher Friedensgesellschaft	1891	Österrike	von Suttner
Deutsche Friedensgesellschaft	1892	Tyskland	Fried, Quidde
L'Institut international de la paix	1903	Frankrike/Monaco	G. Moch

Källor: Brock (1994), Ceadel (2000), Chickering (1975), Cooper (1991).

Internationella fredsbyråns kongress 1905. Foto: IPB collection – League of Nations Archive.

¹⁴¹ Se framförallt: Cooper (1991), s. 213–18.

De Universella fredskongresserna, som återuppstått 1889, och IPU:s konferenser arrangerades inledningsvis i ett slags tandem. Så var fallet i Paris 1889, i London 1890 och i Rom 1891.¹⁴² Under den tredje kongressen lyftes förslaget att skapa en permanent organisation för att kunna samordna de olika fredsföreningarnas verksamhet och fungera som en allmän ledning för den internationella fredsrörelsen. Följden blev alltså IFB med säte i Bern. Som den viktigaste uppgiften angavs tidigt att stå för arrangemangen av årliga fredskongresser. Efter 1891 arrangerade IFB i samarbete med respektive nationella fredsförbund ytterligare 18 universella fredskongresser i olika europeiska städer (och vid två tillfällen i USA). Detta innebar att det nästan varje år samlades representanter från den borgerliga fredsrörelsen under närapå en vecka, främst för att debattera fredsfrågan, men även för att ta del av ett rikt socialt program. Nätverksinslaget ska sannolikt inte underskattas här. De rikliga mötena och den tid och pengar de tog i anspråk pekar på att delegaterna kom från en social bakgrund med resurser att åtaga sig denna typ av uppdrag. För att kunna gästa en konferens vid den här tidpunkten krävdes sannolikt ett arbete som var möjligt att ta ledigt från under de veckor det tog att resa till och sedan uppehålla sig vid själva förhandlingarna, som ofta fortgick en hel vecka. Givetvis tog det ännu mer tid i anspråk för de icke fåtaliga aktivister som gjorde resan över Atlanten. Vidare var det relativt kostsamt att stå för kost och logi på egen hand då IFB knappast hade resurser att erbjuda detta. Inför fredskongressen i Stockholm hade den engelska resebyrån Cook & Son tagit fram en resplan London–Stockholm tur och retur. Det är en fascinerande detaljerad färdvägsbeskrivning som också lyfter fram vilket omfattande projekt det var att ta sig till och från kongresser runt om i Europa (för att inte tala om de två som hölls i USA). Resan planerades starta torsdagen 26 augusti i London med tåg till Harwich för vidare transport med ångare till Esbjerg och sedan nattåg till Köpenhamn. Efter ett stopp på några timmar i Köpenhamn och Malmö följande dag gick tåget till Stockholm på lördagskvällen, för att ankomma strax innan lunch på söndagen. Kongressen hölls sedan på måndag till och med fredag, och då fick delegaten ordna inkvartering på egen hand. Följande lördag startade så hemresan, den här gången via en annan rutt med flera dagars uppehåll i Göteborg och Kristiania (Oslo). Efter ytterligare en vecka avgick sedan ett fartyg tillbaka till England på lördagen för slutlig ankomst till London måndagen den 13 september. Resebyråns kostnad för arrangemanget, som krävde en grupp på minst tio personer, var 18 pund och 5 shillings och då ingick inte boenden i Stockholm eller Göteborg.¹⁴³ Det handlade alltså om att vara borta 2,5 vecka för londonbor, samtidigt som det handlade om en omfattande kostnad. I dagens penningvärde motsvarar 18,5 pund 1407 pund, vilket enligt det engelska riksarkivet motsvarade 54 dagars lön för en dåtida ”skilled craftman”.¹⁴⁴

¹⁴² Om Interparlamentariska unionen se: Albrecht & Zarjevski (1989).

¹⁴³ ”Stockholm Peace Congress. Itinerary A, Cook & Son”, box 107 (IPB Collection, LONA).

¹⁴⁴ 18 pund i dagens penningvärde= 1 407 pund 1910= 54 dagars lön för ”skilled craftman”.
<<http://www.nationalarchives.gov.uk/currency-converter/#currency-result>> (11/12–2019).

Det var alltså inte vem som helst som kunde bege sig på dessa årliga kongresser. Antalet kongressdeltagare steg ändå med åren, från 310 vid första mötet i Paris 1889, till 950 vid det sista i Haag 1913.¹⁴⁵ Detta gällde även antalet medlemmar kopplade till organisationen. Vid ingången till år 1914 organiserade IFB över 200 fredsföreningar och representerade runt en miljon medlemmar. Samtidigt publicerades 23 olika tidningar på tio olika språk.¹⁴⁶

STOCKHOLM SPADE CONGRESS		ITINERARY A.	
Thursday	August 26th.	Leave London (Liverpool Street) Great Eastern Railway at 7.12 p.m. for Harwich, embarking there on steamer for B&Sjerg.	(2) Accommodation consisting of meat breakfast, luncheon, dinner, bedroom, lights and service, as follows:-
Friday	" 27th.	Arrive B&Sjerg (p.m.) Leave by night train.	Saturday August 28th. Meat breakfast and lunch at Copenhagen. (Dinner at Malmo not included).
Saturday	" 28th.	Arrive Copenhagen 9.15 a.m. Leave Copenhagen (by steamer) 5.0 p.m. Arrive Malmo 5.30 p.m. Leave Malmo 10.15 p.m.	Wednesday September 8th. Luncheon en route to Christiania - dinner, bed.
Sunday	" 29th.	Arrive Stockholm 9.58 a.m.	Thursday September 9th. Meat breakfast, luncheon, dinner and bed at Christiania.
Monday	" 30th.		Saturday September 11th. Meat breakfast at Christiania, luncheon, dinner and bed on Wilson Line steamer.
Wednesday	Sept. 1st.	At Stockholm.	Sunday September 12th. Meals on Wilson Line steamer.
Thursday	" 2nd.		Monday September 13th. Meat breakfast on steamer, and luncheon en route to London.
Friday	" 3rd.		(3) Fees to hotel servants when we are responsible for accommodation, steamer stewards, and railway servants.
Saturday	" 4th.	Morning train to Gothenburg. Leave Stockholm 7.5 a.m. or 12.26 p.m. Arrive Gothenburg 6.30 p.m. or 9.3 p.m.	(4) Transfers of passengers and baggage at Harwich, B&Sjerg, Copenhagen, Malmo, Christiania and Hull. No arrangements are included at Stockholm or Gothenburg.
Sunday	" 5th.		(5) Free conveyance of 56 lbs. of baggage from London back to London.
Monday	" 6th.	At Gothenburg.	(6) Services of one of our representatives from August 26th until arrival in London on Monday September 13th.
Tuesday	" 7th.		
Wednesday	" 8th.	Leave Gothenburg 8.0 a.m. Arrive Christiania 8.30 a.p.m.	
Thursday	" 9th.		
Friday	" 10th.	At Christiania.	
Saturday	" 11th.	Leave Christiania 10.0 a.m. by Wilson Line steamer.	
Sunday	" 12th.	At sea.	
Monday	" 13th.	Arrive Hull 6.0 a.m. Leave Hull (Riverside Quay) 9.5 a.m. Arrive London (Kings Cross) 10.20 p.m.	

The fare for a party of not less than 10 persons:-
£ 18: 5: 0. each.
 or for a party of not less than 20 persons:-
£ 17: 5: 0. each.
 The above fare provides:-
 (1). Third class rail London - Harwich, first class steamer to B&Sjerg, 2nd class rail to Copenhagen, 1st class steamer to Malmo, 2nd class rail Malmo - Stockholm, 2nd class rail Gothenburg to Christiania. First class on Wilson Line steamer to Hull, and 3rd class rail to London. (It will be noticed that travel tickets from Stockholm to Gothenburg are not included.)

If first class travel throughout is required the supplementary charge will be 28 guineas over and above the fare quoted for 10 persons, and 26 guineas over and above the fare quoted for 20 persons.
 Providing good notice is given THOS. COOK & SON will provide, subject to accommodation being vacant, on receipt of instructions, sleeping car berths from B&Sjerg to Copenhagen and from Malmo to Stockholm.

Förslag på färdplan London–Stockholm 1910. Att ta sig till kongresser var både dyrt och tidskrävande. Källa: IPB collection – League of Nations Archive

I tabell nr 2 finns det en sammanställning över de kongresser som hölls. Siffrorna måste dessvärre ses som inexacta eftersom samma person kunde representera flera olika organisationer och således räknas flera gånger. Vid ett flertal tillfällen saknas dessutom uppgifter om antalet delegater. Med tiden kom delegater från så gott som samtliga kontinenter att någon gång medverka vid kongresserna.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Cooper (1991), s. 219.

¹⁴⁶ Cooper (1991), s. 87.

¹⁴⁷ Undantaget var inte oväntat Afrika., men även härifrån förekom det att ”speciella medlemmar” nämndes i protokollen från fredskongresserna, t ex i Stockholm 1910 så Mohamed Farid från Egypten angavs som ensam medlem från Afrika men utan att vara delegat. Det gällde vid samma år personer från Kina och Java. *Congrès universel de la paix, XVIII:e Congrès universel de la paix à Stockholm du 1:er au 5 août 1910*, (1911), s. 368–369.

Tabell nr 2. UNIVERSELLA FREDSKONGRESSER 1889–1914. Tabellen är långt ifrån komplett. I de fall det finns tryckt material från kongresserna har jag sammanställt listorna över delegaterna, men vid flera tillfällen saknas denna typ av material.

ÅR	STAD	ANTAL DELEGATER	KÄLLA/ KOMMENTAR
1889	Paris	310	Cooper (1991), s. 219.
1890	London	590	Den absoluta majoriteten av delegaterna, 439 stycken, var hämtade från brittiska föreningar, näst flest kom från USA, 108 stycken. Liksom vid flera andra tillfällen är tablåerna över delegater dock problematiska eftersom samma delegat kunde räknas upp flera gånger som representant för olika föreningar. Vid kongressen 1890 representerade t ex Fredrik Bajer, Frédéric Passy, Hodgson Pratt och Miss P.H. Peckover minst två föreningar var. "Proceedings of the Universal peace congress, held in the Westminster Town hall, London, from 14th to 19th July, 1890", s 234–241. < https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015031636320&view=1up&seq=7 > (11/11–2019)
1891	Rom	-	
1892	Bern	-	
1893	Chicago	-	
1894	Antwerpen	310	"Bulletin du VI ^{me} Congrès de la paix Anvers 1894", s. 17–32.
1896	Budapest	-	
1897	Hamburg	121	"Bulletin officiel du VIII ^e Congrès universel de la paix tenu à Hambourg du 12 au 16 août 1897", s. 106–111.
1900	Paris	153	"Bulletin officiel du IX ^e Congrès universel de la paix tenu à Paris du 30 septembre au 5 octobre 1900", s. 137–151.
1901	Glasgow	187	"Proceedings of the Tenth universal peace congress, held in the St. Andrew's Hall, Glasgow, from 10th to 13th September, 1901", s. 137–141.
1902	Monaco	346	Bulletin officiel du XI ^e Congrès universel de la paix tenu à Monaco du 2 au 6 avril 1902, s 137–146, 232.
1903	Rouen och Le Havre	-	
1904	Boston	-	
1905	Luzern	273	"XIV ^{me} Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 septembre 1905", s.129–142.
1906	Milano	208	"Bulletin officiel du XV ^{me} Congrès Universel de la Paix tenu à Milan du 15 au 22 septembre 1906", s. 162–176.
1907	Munchen	-	
1908	London	-	
1910	Stockholm	230	Congrès universel de la paix, XVIII ^e Congrès universel de la paix à Stockholm du 1 ^{er} au 5 août 1910, III Appendix: Emile Arnaud - Code international, s. 287–312 (Stockholm 1911), s 368–383.
1912	Genève	284	Bulletin officiel du XIX ^{me} Congrès universel de la paix à Genève 1912, s. 363–382.
1913	Haag	950	Cooper (1991), s. 219. (Siffran verkar väldigt hög jämfört med tidigare år, kanske har Cooper räknat in även åhörare? Hon anger ingen källa för denna siffra och jag har inte funnit någon uppgift i kongressmaterial från 1913.)

Källor: Cooper (1991) samt kongressmaterial.

Även IPU höll nästintill årliga möten fram till 1913 (18 stycken) och ett korsengagemang i de båda organisationerna var länge vanligt, men med tiden utvecklade båda sin egen särart. IPU var till sin natur en snävare gruppering eftersom den samlade parlamentsledamöter, men båda har ofta setts som delar av samma rörelse. De fyra första åren 1889–1892 arrangerades också deras respektive möten efter varandra i samma stad. Mellan 1893 och 1909 hände detta bara vid några få tillfällen, för att under de sista åren 1911–1913 åter bli standard. Möjligen berodde detta på att den mångårige ordföranden för IPU, schweizaren Albert Gobat (1843–1914), som suttit på den posten sedan 1892, tagit över sekreterarposten även för IFB från och med 1906. Mellan 1906 och 1909 hade de båda organisationerna således samma organisatoriska ledare vid sina respektive kontor i Bern, innan Gobat fortsatte som sekreterare för IFB på heltid.

Struktur

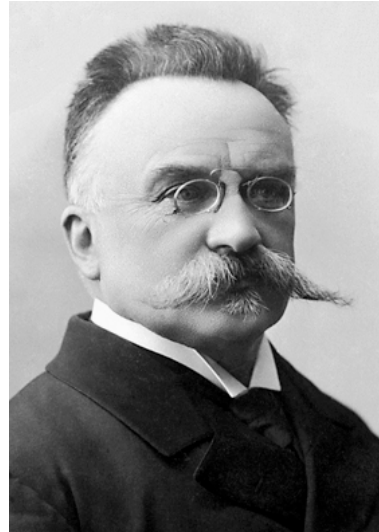
Syftet med IFB som permanent byrå, som det angavs vid dess tillkomst 1891, var att på ett praktiskt plan samordna den heterogena freds rörelse som då dolde sig i ett flertal organisationer med såväl kristen som liberal prägel i en rad olika länder. Ytterst var målsättningen att den skulle fungera som en paraplyorganisation för en enad freds rörelse. Även om det inte diskuterades vid tidpunkten för dess tillkomst är det tydligt att man såg sin medlemsbas som borgerlig. Med borgerlig syftar jag här som bekant i första hand på klasstillhörigheten hos rörelsens aktivister, då dess absoluta flertal var hämtade från medelklassen. Men det är också viktigt att lyfta fram den ideologiska inriktning som präglade organisationen, där liberala idéer samsades med kristna. En viktig del av byråns arbete gick ut på att fungera som ett center för medlemsorganisationerna och hjälpa dem i deras dagliga verksamhet. Detta gick till på olika sätt och i olika omfattning under de dryga två decennierna fram till första världskriget. Den politiska miljön var ofta fientlig. Både från höger och vänster kritiserades organisationen hårt och även inom organisationen uppstod hårda politiska debatter under hela perioden.¹⁴⁸ Till förste president valdes den danske före detta militären och adelsmannen (han hade av sagt sig båda sina titlar) Fredrik Bajer, men ett stort ansvar lades på den fåtaliga bemanning som förestod byråns sekretariat i Bern. Som förste sekreterare fungerade här i många år den schweiziske stats tjänstemannen Élie Ducommun (1833–1906) verksam vid den statliga järnvägen. Ducommun var hämtad från *League internationale de paix et liberté*, eller ”Genèveföreningen”, och var högst tveksam till att ta på sig uppgiften, inte minst av oro för hur hans arbetsgivare skulle reagera. Även i Schweiz sågs freds rörelsen uppenbarligen med viss skepsis av landets ledning, även om staten med tiden blev en viktig bidragsgivare.¹⁴⁹ Sannolikt var denna hållning ett led i landets neutrala roll i ett Europa präglat av imperier.

¹⁴⁸ Se t ex Chickering (1975), s. 218; Cooper (1991), s. 104–105.

¹⁴⁹ Arthur Eyffinger: ”A Place in Valhalla. A Portrait of Elie Ducommun Retraced in The Hague” i Roger Durand (red) *Elie Ducommun 1833–1906* (Genève 2002), s. 59.

Élie Ducommun (1833–1906), schweizisk statsjänsteman. Sekreterare för Internationella fredsbyrån från grundandet 1891 till 1906. Fick dela Nobels fredspris 1902 med Albert Gobat. Foto privat

Albert Gobat (1843–1914), parlamentsledamot från Schweiz. Mångårig sekreterare för Interparlamentariska unionen och från 1906 även för Internationella fredsbyrån. Fick dela Nobels fredspris 1902 med Élie Ducommun. Foto: Wikimedia commons.

Enligt flera uppgifter verkar fredsbyråns verksamhet under en lång tid ha stått och fallit med Ducommuns engagemang och hans förmåga att sy ihop kompromisser. Såväl Pratt som Passy kom senare att beskriva hur outhärligt Ducommuns kompromissinriktade arbete var vid organisationens ofta konfliktfyllda konferenser, inte minst i organisationens barndom: "The heart and brain of the whole movement, both in the old world and the new" som Passy uttryckte det.¹⁵⁰ Enligt rättshistorikern Arthur Eyffinger var en av Ducommuns större insatser att han tog sig an organisationen av fredsarbetet med ett vetenskapligt angreppssätt. Han var bland annat den förste att på ett systematiskt sätt samla ihop data över olika skiljedomar genom historien. Detta var något som bidrog till att hans mångåriga arbete slutligen kröntes med Nobels fredspris 1902, några år innan han avled 1906.¹⁵¹ Han ersattes då av sin landsman Albert Gobat, som alltså parallellt var ledare för IPU. Gobat var disputerad jurist och parlamentsledamot i Schweiz från 1882 där han stod för en moderat liberal

¹⁵⁰ "He waits until the delegates are worn out with excitement and mutual misapprehensions. Out of many contradictory resolutions and amendments he constructs one of his own, which is always a happy compromise, and is accepted by everybody with enthusiasm. Sweet Peace reigns once more, and the delegates proceed calmly to another imbroglio, which is ultimately settled in the same manner." Eyffinger i Durand (red) (2002), s. 57.

¹⁵¹ Eyffinger i Durand (red) (2002), s. 59.

reformpolitik.¹⁵² Då Gobat avled på våren 1914 lämnades IFB i orutinerade händer just som kriget bröt ut samma sommar.¹⁵³

Gemensamt för den kader av ledande aktivister jag lyft fram här är att alla var äldre män vid tillkomsten av IFB och hade årtionden av fredsarbete bakom sig. Denna generation av män var ofta präglade av händelserna på 1840–50- och 60-talet, där revolutionsåret 1848, Krimkriget, Tysk-franska kriget och Pariskommunen spelade centrala roller. Sannolikt var trovärdigheten de samlat på sig under sina mångåriga karriärer som fredsaktivister en viktig del i uppkomsten av de aktuella organisationerna.

Medlemsbas och ideologi

Generellt sett hämtades freds rörelsens aktivister från samhällets medelklass. Fredsforskarna Peter Brock & Nigel Young har beskrivit hur rörelsen vid den här tidpunkten, särskilt i USA och Storbritannien, präglades av bättre bemedlade *do-gooders* som av samvetsskäl agerade för fredsfrågan, men som sällan eller aldrig förenades med mer radikala element inom arbetarrörelsen eller stod bakom deras agenda. Även om de oftast hade en liberal bakgrund och samtyckte till rösträttsreformer och andra liberala hjärtefrågor sympatiserade de knappast med mer långtgående samhällsutjämningar.¹⁵⁴ Även Roger Chickering gör i sin jämförelse av den tyska och den franska freds rörelsen en liknande analys där han menar att freds rörelsen i allt väsentligt var ett medelklassfenomen med en rad olika internt konkurrerande synsätt. Vid sekelskiftet hade, enligt honom, en sekulär, humanitär och liberal doktrin med hemvist på kontinenten vunnit tolkningsföreträde på bekostnad av den religiösa antikrigsideologi som var vanlig inom de anglo-amerikanska förbunden.¹⁵⁵ Chickering lyfter dock fram hur en republikansk identitet, framförallt i Frankrike, kunde samexistera med en relativt konservativ syn på samhället i övrigt. Det saknades inte heller mer konservativa och/eller kristet anstrukna föreningar under min undersökningsperiod vilket gav upphov till flera av de konflikter som präglade IFB.

IFB var unik på så sätt att den lyckades samla en rad heterogena sammanslutningar under ett internationellt paraply. Att de två största internationella föreningarna på kontinenten, *Société française pour l'arbitrage entre les Nations* i Paris och *Ligue internationale de la paix et liberté* i Genève, kunde underordna sig en gemensam regim var överraskande och tidigare föga sannolikt eftersom de (alltsedan de båda grundats 1867) stått för olika politiska agendor där ”Genèveföreningen” var mer radikal. Såväl

¹⁵² Albert Gobat – ”Biographical” <<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1902/gobat/biographical/>> (4/6–2019).

¹⁵³ Albert Gobat – ”Biographical” <<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1902/gobat/biographical/>> (4/6–2019).

¹⁵⁴ Brock & Young (1999) s. 13.

¹⁵⁵ Chickering (1975), s. 13.

radikala och liberala som kristna, mer eller mindre konservativa, förgreningar kom nu att ingå i samma organisation. Detta var något som uppenbarligen stärkte rörelsen men som också öppnade upp för konflikter, inte minst under de Universella fredskongresserna med ledamöter från många länder. Liberal pacifism och ett kristet fredsbudskap fortsatte att vara tyngdpunkterna i propagandan och i organisationen men det fanns även utrymme för en radikalare falang.¹⁵⁶ Dessa olika inriktningar kom ofta att stå emot varandra inom IFB:s organisation. Ytterst var frågor som om fredskampen skulle ses som en del i en bredare progressiv agenda eller om den pacifistiska linjen i sig var nog, eller om allt våld var förkastligt eller om länder skulle ha rätt till självförsvar centrala. Ofta bröts skiljelinjerna på olika håll. Det går inte att säga att det var den kristna eller liberala linjen som ständigt stod emot varandra, utan aktivisternas personliga nationella hemvist verkar också ha spelat en inte oviktig roll.

Fredsföreningar från mindre länder som Belgien, Schweiz, Norge och Sverige spelade en viktig roll inom fredsrörelsen och IFB och inte minst var de stundtals inflytelserika på hemmaplan.¹⁵⁷ Men den stora frågan var trots allt hur framgångsrika de stora ländernas fredsföreningar skulle vara eftersom detta spelade en större roll för att bevara freden i Europa. I första hand handlade det här om Frankrike och Tyskland.

Enligt Chickering's djuplodande studie liknade den franska och tyska fredsrörelsen varandra på flera sätt. Båda hade sin bas i en socialt konservativ medelklass, om än med republikanska ideal, och försökte värva stöd för en värld reglerad av övernationella skiljedomstolar snarare än militärt våld.¹⁵⁸ På lokal nivå existerade olika mer eller mindre omfattande grupperingar, men huvuddelen av arbetet på nationell nivå sköttes av en grupp dedikerade aktivister som kan ses som en rörelseelit och inte sällan hade tunga poster även i de internationella samarbetsorganen. I Frankrike var denna elit dock betydligt större än i Tyskland. Vid franska nationella fredskongresser deltog i regel flera hundra personer, inklusive företrädare för anknutna organisationer, och franska delegationer till universella fredskongresser var nästan alltid mycket större än tyska. Gruppen av aktiva pacifister i Frankrike bestod förmodligen av flera tusen, medan det är tveksamt om siffran översteg ens femhundra i Tyskland.¹⁵⁹ Men skillnaden låg i mer än siffror. I Tyskland var fredsrörelsens ledande män och kvinnor isolerade personer som ofta fick utstå social utfrysning på grund av sin pacifism, som erhöll liten social respekt och ännu mindre politisk makt. I Frankrike var aktivister från denna typ av pacifistisk rörelseelit däremot mer ansedda och innehade inte sällan höga civila och politiska poster. Aktiva pacifister som Gaston Moch och Frédéric Passy hade förärats med den franska hederslegionen och företrädde liberala partier i parlamentet. Eftersom de generellt sett åtnjöt större respekt och var mer framgångsrika i samhället, menar

¹⁵⁶ Santi (1991), kap. 3.

¹⁵⁷ Cooper (1991), s. 69–73.

¹⁵⁸ Chickering (1975), s. 331.

¹⁵⁹ Chickering (1975), s. 346.

Chickering att de franska aktivisterna var betydligt bättre än de tyska motsvarigheterna på att agitera effektivt.¹⁶⁰ Väl framme vid 1914 hade Frankrike hela 28 riksomfattande fredsorganisationer som på olika sätt drev frågor om skiljedom eller nedrustning. Flera av dessa hade i sin tur lokala underavdelningar. De flesta av dessa var samlade i *Bureau Francais de la paix* som uppstått 1896 för att koordinera den franska freds rörelsen och fungera som en mellanlänk till IFB. Till detta tillkom en omfattande andel likasinnade organisationer som också hade anslutit sig till *Bureau Francais de la paix* och/eller IFB. Enligt Chickerings uppskattning hade den franska freds rörelsen över 300 000 medlemmar vid krigsutbrottet.¹⁶¹ Samtidigt är det oklart om de tyska freds förbunden ens kunde räkna in tusen medlemmar jämt. Chickerings slutsats är att "the pacifists' program was so hopelessly out of touch with [German] political reality that it might be more appropriate to ask why they found any sympathy at all."¹⁶² Cooper och Chickering verkar ha lite olika uppfattning kring hur man bäst bör kategorisera medlemsbasen inom de borgerliga freds rörelserna i Frankrike och Tyskland, där den sistnämnde betonar dess konservativa grundsyn, medan Cooper mer understryker den liberala ideologiska grunden.

Frankrike var alltså ett centralt land för IFB och den borgerliga freds rörelsen. Men allra mest intensivast freds verksamhet pågick dock i Storbritannien. Enligt Cooper var den brittiska freds rörelsen, framförallt efter sekelskiftet, världens största och bäst organiserade.¹⁶³ Verksamheten pågick i ett myller av olika organisationer och flera forskare har försökt kartlägga omfattningen. År 1905 bildades *British National Peace Council* (BNPC) för att försöka samordna de olika organisationernas verksamhet. Till skillnad från kontinenten stod kväkare och andra frikyrkor fortfarande för en ansenlig del av basen, men även kvinnoorganisationer och arbetarorganisationer deltog i samarbetet i ökande omfattning. Viktiga inslag i BNPC och sedermera IFB, var *The London Peace Society*, med runt 30 lokalföreningar i Storbritannien, och *The International Arbitration and Peace Association* (som togs över av Felix Moscheles efter Hodgson Pratts död 1907, även han viktig för IFB). Utöver dessa två utgjordes BNPC av ytterligare 15 oberoende freds föreningar med mer eller mindre egna agendor. Gemensamt, menar Cooper, är hur hela rörelsen låg nära *The Liberal Party* men även kunde förlita sig på stöd från delar av *The Independent Labour Party*, där bland annat Keir Hardie var aktiv. Däremot fick man inget stöd från H.M. Hyndmans *The Social*

¹⁶⁰ Chickering (1975), s. 346–347

¹⁶¹ Chickering (1975), s. 345.

¹⁶² Chickering (1975), s. 326.

¹⁶³ Vare sig Cooper eller någon av de forskare jag tagit del av som specifikt sysslat med den brittiska freds rörelsen, som Paul Laity, *The British Peace Movement 1870–1914* (Oxford 2001), föreslår dock någon numerär uppskattning för den brittiska freds rörelsens storlek.

Democratic Federation som stod längre till vänster och dessutom var svurna fiender till liberalerna.¹⁶⁴

Trots ”myllret” av diverse självständiga fredsföreningar inom den brittiska fredsrörelsen är det viktigt att se hur pass mångfacetterad även IFB:s medlemsflora var. Med tiden kom en rad olika typer av föreningar från övriga Europa och Nordamerika att ansluta sig till rörelsen. Åtskilliga kvinnoföreningar, kooperativa föreningar, folkskolor, tidningar, folkbibliotek, arbetarcentruma, studentföreningar, språkföreningar och allmänt humanitära föreningar var *affiliated* till IFB och skickade ofta ledamöter till dess kongresser.¹⁶⁵

Hur ska man då kategorisera den heterogena samling fredsaaktivister som samlades inom IFB? Jag kommer i min löpande redogörelse att använda mig av samlingsbeteckningen ”pacifister” för att beskriva den inriktning som förespråkade avståndstagande till våld. Idag är detta ett allmänt känt nyckelkoncept i frågan, men termen i sig kom inte i bruk förrän 1901 då Émile Arnaud, president för ”Genèveföreningen” *Ligue internationale de la paix et liberté*, gjorde ett försök att kategorisera den på flera sätt disparata fredsrörelsen:¹⁶⁶

Our great party needs a name; we have no name and this deficiency impedes our progress considerably. We are not passive types; we are not only peace makers; we are not just pacifiers. We are all those but also something more – we are pacifists [...] and our ideology is pacifism.¹⁶⁷

Pacifism syftar, i den övergripande betydelse som jag använder mig av, till att beskriva utgångspunkten för en omfattande fredsrörelse, som i relativ avskildhet från arbetarrörelsen växte fram med det övergripande målet att förhindra krigsutbrott med hjälp av överstatliga skiljedomstolar för konfliktlösning. Man ville även sätta press på regeringar runt om i Europa för nedrustning och etablerade olika former av internationella nätverk. Det centrala för den här avgränsningen är att målen skulle nås *inom* ramarna för det rådande kapitalistiska systemet. Den borgerliga fredsrörelsen var ingen systemförändrande rörelse.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Cooper (1991), s. 70.

¹⁶⁵ Det engelska ordet som oftast nämns i handlingarna för att beskriva relationen mellan diverse föreningar och IFB är *affiliate*, ansluta ligger närmast till hands i en svensk översättning men det är viktigt att se hur dessa föreningar alltså utövade sitt arbete på ett autonomt sätt men samtidigt hade formella samarbeten med IFB och inte minst ofta deltog i deras kongresser.

¹⁶⁶ Innebörden hos själva begreppet pacifism har förändrats flera gånger om under 1900-talets gång, för en omfattande diskussion se Martin Ceadel, *Thinking about peace and war* (Oxford 1989).

¹⁶⁷ Citatet återgivet i Cooper (1991), s. 60.

¹⁶⁸ Miller (2002), s. 4.

Resurser för fredskampen

Inledningsvis var IFB:s finanser usla och byrån opererade i flera år från Ducommuns privata hem i Bern. Med en minimal budget sände han inledningsvis ut ett handskrivet nyhetsbrev två gånger i månaden, betitlat *La Correspondence autographiée*. Även de årliga konferenserna finansierades inte sällan med hjälp av Ducommuns egna besparingar. Efter hand lyckades han dock erhålla ett årligt stöd från Schweiz och andra mindre stater i Västeuropa. Medvetet vände man sig dock aldrig till Frankrike eller Tyskland eftersom man då riskerade att anses som komprometterad. Efterhand blev istället de skandinaviska länderna stora bidragsgivare, framförallt Norge och Danmark.¹⁶⁹

Utöver det kontor som IFB drev med små medel i Bern så tillkom dock en omfattande verksamhet hos en rik flora av medlemsorganisationer. Bernbyråns verksamhet gick främst ut på att begära in information från dessa organisationer om deras respektive verksamheter och sedan förmedla denna vidare. Syftet var att både utbilda varandra och att öppna upp möjligheter för samarbete. Fredsrörelsens arbete var i mångt och mycket beroende av de enskilda aktivisternas tid och privatekonomier. De olika nationella och internationella fredsförbunden hade få anställda inom sina organisationer och arbetet sköttes ofta inom ramarna för annan verksamhet. Då flertalet av de ledande aktivisterna hade andra yrkeskarriärer som pågick parallellt och ofta var politiskt engagerade fick fredsarbetet skötas på ett mer informellt plan. Med tiden tillkom dock mer omfattande privat finansiering för såväl IFB som de nationella föreningarna. Framförallt skänktes stora summor av den amerikanske industrimiljonären, filantropen och fackförningsbekämparen Andrew Carnegie.¹⁷⁰ Han kom under 1900-talets första decennier att donera miljontals dollar i form av ett antal samlingsplatser för fredsarbete, så kallade fredspalats, skapandet av stiftelser ägnade åt fredsarbete och genom personliga kampanjer mot imperialism och för folkrätt och internationalism.¹⁷¹ Inte sällan riktade han sig också direkt till politiker och annan maktelit med sina krav. I Europa gladdes IFB åt donationerna, men störde sig inte sällan på stiftelsens försök att styra arbetet i de befintliga organisationer.¹⁷²

Ingen donation kom sannolikt dock, åtminstone indirekt, att betyda så mycket som den svenska affärsmannen och uppfinnaren Alfred Nobels instiftande av ett fredspris i sitt namn. I sitt testamente, som han skrev strax före sin död 1896, slog Nobel fast att

¹⁶⁹ Cooper (1991), s. 71–73.

¹⁷⁰ Carnegie är intressant i sammanhanget då han under många år kombinerade ett vidlyftigt filantropiskt intresse med ett furiöst motstånd och förföljelse av fackförbund och dess anslutna vid hans industrier. Mazower (2012), s. 82.

¹⁷¹ The Pan-American Union Building i Washington D.C, the Peace Palace i Haag och the Central American Court of Justice i Costa Rica. Den största, the Carnegie Endowment for International Peace, grundades 1910 och existerar fortfarande. Idag, över 100 år senare, har stiftelsen kontor i Washington, Moskva, Peking, Beirut och Bryssel. <<http://www.carnegieendowment.org>> (22/10–2019).

¹⁷² Cooper (1991), s. 82–83.

räntan på hans kvarlämnade förmögenhet årligen skulle delas ut till framstående forskare inom medicin, fysik och kemi samt till en framstående författare och till den som gjort störst insats för fredskampen. Den exakta utlysningen för fredspriset löd:

[O]ch en del åt den som har verkat mest eller best för folkens förbrödande och afskaffande eller minskning af stående armeer samt bildande och spridande af fredskongresser.¹⁷³

Till yrket var Alfred Nobel ingenjör och kemist. Han föddes i Stockholm 1833 och ägnade sig under många år åt egna uppfinningar, vilket resulterade i över 350 patent i Sverige och andra länder. Framförallt intresserade han sig för nitroglycerin, som nyligen uppfunnits, och 1867 lyckades han ta fram en blandning av nitroglycerin och svartkrut som han kallade dynamit. En rad patent följde på uppfinningen och Nobel var snart en mycket förmögen man. Han bosatte sig i Paris men ägnade stor tid på resande fot för att utveckla ett eget affärsimperium. Nobel drabbades under slutet av sitt liv av dåligt rykte för sina insatser för stridsindustrin och ett av svaren blev instiftandet av diverse priser i hans namn. En av Nobels närmare vänner var under många år Bertha von Suttner, som anses ha påverkat hans beslut att låta ett fredspris vara en del av de priser som han lät utforma i sitt testamente 1895. Nobel avled 1896 och fem år senare delades de första nobelpriserna ut, däribland fredspriset.¹⁷⁴

Under fredsprisets 13 första år, mellan 1901 och 1913, var nio av de 18 pristagarna knutna till IFB och dessutom fick själva organisationen priset 1910. Detta innebar en omfattande publicitet för verksamheten men även att prispengarna kunde användas då flera pristagare donerade sina prispengar till rörelsen. Utöver Passy 1901, Ducommun och Gobat 1902 och Cremer 1903 som nämnts ovan, kom under en tioårsperiod ytterligare flera medlemmar inom IFB få priset: 1907 de italienska aktivisterna Ernesto Teodoro Moneta och Louis Renault, 1908 skandinaverna Klas Pontus Arnoldson och Fredrik Bajer och 1913 den belgiske socialisten Henri de la Fontaine. Generellt sett innebar instiftandet av Nobels fredspris rimligen ett uppsving för fredsrörelsen vilket sannolikt även stärkte självförtroendet.

¹⁷³ "Alfred Nobels testamente"

<http://www.nobelprize.org/alfred_nobel/will/testamente.html> (8/5–2018).

¹⁷⁴ "Alfred Nobel biographical"

<<https://www.nobelpeaceprize.org/History/Alfred-Nobel>> (8/10–2019).

Bertha von Suttner (1843–1914), författare från Österrike med adlig bakgrund. Ofta betecknad som fredsrörelsens "Commander in chief" och mest kända namn utåt. Hennes roman *Ned med vapnen* från 1889 sålde över en miljon exemplar. Fick Nobels fredspris 1905. Foto: Wikimedia commons.

I särklass mest uppmärksammas av fredspristagarna var dock 1905 års vinnare Bertha von Suttner (1843–1914). Suttner växte upp i Prag i en adlig familj men bosatte sig så småningom i Wien där hon gifte sig med en baron. Härifrån slog hon igenom på bred front som författare med den pacifistiska boken *Ned med vapnen* 1889. Boken skildrar händelseutvecklingen från 1860-talet och framåt genom den österrikiska grevinnan Martha Altaus ögon. På ett föga förskönande sätt får läsaren följa hur fyra olika krig drabbar hennes familjemedlemmar och samhället omkring dem. Boken blev en storsäljare och översattes med tiden till över femton olika språk. Det har uppskattats att boken vid krigsutbrottet sålts i över en miljon exemplar.¹⁷⁵ Suttner framstod snart som en av fredsrörelsen främsta medlemmar, inte minst för en bredare allmänhet. 1891 grundade hon den första fredsföreningen i Österrike-Ungern och blev vald till vice ordförande för IFB. I sitt tal vid Nobelprisutdelningen nämnde Suttner bland annat Alfred Nobel och citerade från deras brevväxling:

If you keep me in touch with developments, and if I hear that the Peace Movement is moving along the road of practical activity, then I will help it on with money.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Chickering (1975), s. 12, 89–94.

¹⁷⁶ "Bertha von Suttner - Nobel Lecture: "The Evolution of the Peace Movement"
<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/suttner-lecture.html> (22/10–2019).

Suttner delade inte den allmänradikala inställning som flera inom freds rörelsen försökte styra IFB mot. Istället stod hon snarare för en linje som företräddes av Passy som gick ut på att hålla sig väl med regeringar och monarker och istället försöka upplysa dessa om vikten av fredliga förhållanden. Sannolikt var detta en av anledningarna att hennes rykte, och acceptans även i högre kretsar, ständigt växte med åren. I samband med fredspriset 1905 turnerade hon runt i Europa och talade om freden med monarker och presidenter, däribland den svenska kungen Oscar II.¹⁷⁷ Suttners roll som galjonsfigur för rörelsen är intressant då den sätter fingret på såväl klass- som genusrelationer inom rörelsen. Hos den socialistiska antimilitaristiska rörelsen blev hon tacksam att driva med då hon förkroppsligade en syn på överklassens pacifister som naiva drömmare.¹⁷⁸

IFB vid tiden för krigsutbrottet

Freds rörelsen verkar ha gått igenom en process där den med åren blivit alltmer accepterad från maktens håll. Även inom media skildrades den på ett positivare sätt.¹⁷⁹ Samtidigt väckte den fortfarande kraftigt negativa känslor när man från regeringshåll upplevde sig kritiserad. Detta gällde framförallt de olika stormakterna där viljan att släppa ifrån sig kontrollen över rustningar och tvistlösningar var högst begränsad. Men ju närmare första världskriget kom desto starkare framstod paradoxalt nog freds rörelsen. Vid ingången till år 1914 organiserade IFB, enligt en egen undersökning, 190 olika aktiva fredsföreningar internationellt och flera av dessa samlade i sin tur tusentals medlemmar. Sammantaget publicerades vid tidpunkten 23 olika återkommande tidningar eller tidskrifter på tio olika språk. Enligt en annan uppgift, från IFB:s ordförande Henri La Fontaine, hade IFB 1914 stöd från 600 olika organisationer som representerade runt en miljon medlemmar.¹⁸⁰ Enligt Cooper, som dock inte anger någon källa, arbetade runt 3000 aktivister aktivt inom någon av de ”över hundra nationella och regionala fredsorganisationerna” mellan 1880 och 1914.¹⁸¹ En stor del av rörelsens medlemmar var från och med 1890-talet och framåt kvinnor, vilket sannolikt var ovanligt vid den här tidpunkten. Detta innebar också ett viktigt tillskott för rörelsen och gjorde att andra frågor än tidigare hamnade i fokus.¹⁸²

¹⁷⁷ Ingrid Hammar, ”Ned med vapnen! Antimilitaristen Bertha von Suttner och Alfred Nobels fredspris” i Eva Österberg och Marie Lindstedt Cronberg (red) *Kvinnor och våld* (Lund 2005), s. 154.

¹⁷⁸ Se t ex Karl Liebknecht, *Militarism och antimilitarism : med särskild hänsyn till den internationella ungdomsrörelsen* (Malmö 1908), avd II, kap. 4, paragraf 3.

¹⁷⁹ Se till exempel hur Bertha von Suttner togs emot på sin turné efter hon tagit emot Nobelpriset 1905, Hammar (2005), s. 154.

¹⁸⁰ Cooper (1991), s. 87.

¹⁸¹ Cooper (1991), s. 60.

¹⁸² Marlene Targ Brill, *Women for peace* (United states 1997), s. 60–72; Cooper (1991), s. 62.

Samtidigt ökade rustningarna i Europa mer än någonsin. De internationella kriserna visade heller inga tecken på att avta i styrka och krigen på Balkan och Italiens krigsförklaring mot Turkiet 1911 skadade rörelsen svårt, inte minst då den vid det här laget ambitiösa italienska fredsrörelsen bröt samman på frågan om det var ett legitimt krig eller ej. Oavsett vad som gavs sken av utåt, motarbetades rörelsen kraftigt från regeringshåll i såväl Storbritannien som Frankrike. I Tyskland hade den knappast hunnit växa sig starkare än en kärna på 500 idealister. Där var det också en betydligt svårare situation för aktivism, trots en generellt sett moderat inställning, som avvisade politiskt känsliga frågor, sågs de med en omfattande misstänksamhet på hemmaplan.¹⁸³

In i det sista hoppades man dock på det bästa från IFB:s sida. De fortsatte att hålla sina årliga kongresser ända fram till 1913 då man träffades för sista gången i Haag för att samtidigt inviga det nya fredspalatset där. Planer fanns för ytterligare en fredskongress under hösten 1914, denna gång i Wien, Bertha von Suttners hemstad, med syfte att fira henne och den filminspelning av *Ned med vapnen* som just skulle inledas. Inför 1915 hade man även arbetat hårt för ytterligare en Haagkonferens. Den var planerad att hållas i det nya fredspalatset som just stod färdigt att invigas, men krigsutbrottet omkullkastade alla sådana planer.¹⁸⁴

Socialistisk antimilitarism och Andra internationalen

Splittringen vid bildandet av AI i Paris 1889 mellan så kallade ”possibilister” (ungefär: reformister) och ”marxister” var symptomatisk för hur den internationella arbetarrörelsens situation sett ut alltsedan Första internationalens fall på 1870-talet, och – med tanke på hur olika den politiska kampen bedrevs från land till land – inte ologisk. Åtskilliga aktörer som spelat och skulle komma att spela en central roll för den internationella arbetarrörelsen befann sig ändå i Paris på de olika mötena 1889. På ”marxisternas” möte, som var mer internationellt präglat och som samlade den mest namnkunniga skaran delegater, hittades flera framstående tyska aktivister: Wilhelm Liebknecht och August Bebel, grundarna av det tyska arbetarpartiet (SPD), det i särklass största dylika i världen vid den här tidpunkten och fram till det första världskrigets utbrott. Här fanns Eduard Bernstein (en framtida ledande teoretiker för den ”revisionistiska” marxismen), här fanns den framtida initiativtagaren till internationella kvinnodagen Clara Zetkin och här fanns även den holländske anarkisten Domela Nieuwenhuis som kom att spela en viktig roll för denna inriktning av den antimilitaristiska verksamheten. Närvarande var även fransmän som Jules Guesde, Édouard Vaillant och Paul Lafargue. En som däremot inte medverkade var den svenske

¹⁸³ Cooper (1991), s. 79.

¹⁸⁴ Cooper (1991), s.159, 186.

socialistledaren Hjalmar Branting som veckan därpå skulle infinna sig på Långholmen, dömd för gudsförnekelse.¹⁸⁵ Bland possibilisterna hittade man istället mestadels fransmän och några engelsmän, mestadels från den fackliga rörelsen.

Det viktigaste som formellt kom ut av kongresserna denna julivecka 1889 var resolutioner om åtta timmars arbetsdag och om ett internationellt firande av 1 maj som arbetarrörelsens dag. Men framförallt var själva försöket att åter samla den internationella arbetarrörelsen av stor betydelse, inte minst för den allt överskuggande kampen för rösträtt. Det var fortfarande mycket få länder som ens tillät rösträtt för män i någon större utsträckning och för kvinnor var det fortfarande en fråga som hörde framtiden till. Under det kvartssekel som följde kom dock rösträtt för män att införas i de flesta västeuropeiska länder, om än med omfattande begränsningar.

Struktur

Den stora skillnaden för den nystartade Andra internationalen jämfört med Första internationalens arbete under 1860- och 1870-talet var att ledamöter och delegater den här gången representerade nationella förbund och partier och inte bara sig själva. I åtskilliga länder stod socialdemokratiska partier på gränsen till genombrott och under det följande kvartsseket kom den politiska kartan i flertalet länder att ritas om från grunden. Utökningen av rösträtten i kombination med arbetarrörelsens framväxt ledde till exempellösa framgångar för de olika arbetarpartierna, även om detta sällan gick att överföra i politiska reformer. (Se tabell 3.)

Det politiska arbetet och arbetarrörelsens organiseringsgrad skiljde sig vid den här tidpunkten mycket åt från land till land. Marxismen i sin "ursprungliga" betydelse, ett omkullkastande av det kapitalistiska systemet med hjälp av en revolution, hade utvecklats till en mer eller mindre reforminriktad inriktning med det tydliga målet att ta makten på parlamentarisk väg. Ofta var det mer akuta politiska målet dock allmän rösträtt, det vill säga själva förutsättningen för den parlamentariska kampen. De flesta europeiska länder, och vissa icke-europeiska, hade vid inledningen av AI:s arbete någon form av socialdemokratiska partier, eller, som i England, partier med ursprung i fackföreningsrörelsen men med lite otydligare politisk inriktning. Få hade någon mer utvecklad struktur eller för den delen någon ansevärd mängd medlemmar. Tyska SPD utmärkte sig här redan under 1880-talet med en enad organisation för den politiska och fackliga rörelsen och kom att sätta agendan för den nya internationalens arbete under hela perioden fram till kriget.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Sverige hade dock två delegater vid den marxistiska konferensen, de båda exilsvenskarna Allard och Palmgren. Martin Grass, "Socialismen är en makt som ingen kommer förbi' Internationellt i Hjalmar Brantings arkiv" <http://www.arbark.se/pdf_wrd/vik15.pdf> (15/12-2014).

¹⁸⁶ För översikt av den tidiga arbetarrörelsens framväxt, se t ex, Gary P. Steenson: *After Marx, before Lenin: Marxism and socialist working-class parties in Europe, 1884-1914* (Pittsburgh 1991).

Under kvartseket före 1914 utvecklades dock stora, inflytelserika och växande arbetarpartier i de flesta aktuella länderna i Europa. Historikern Geoff Eley delar upp den geografiska utvecklingen i tre olika delar, detta med undantag för Storbritannien där arbetarklassens aktivism fortsatte att kanaliseras genom det liberala partiet vilket gjorde att de olika socialdemokratiska och socialistiska partier som fanns var svaga ända fram till strax före kriget. Vid krigsutbrottet kunde man då se den socialdemokratiska ”kärnan” med partier i Skandinavien och Centraleuropa där modellen med socialistisk parlamentarisk kamp och associerade fackförbund var det vanliga. I de västra Medelhavsländerna försvagade anarko-syndikalistiska sammanslutningar de socialistiska partierna medan situationen i Östeuropa, med Ryssland, Baltikum och stora delar av Österrike-Ungern, där den ekonomiska och politiska utvecklingen släpade efter, gjorde att framkomsten av omfattande socialdemokratiska partier fördröjdes, eller tvingade dem att agera under jord.¹⁸⁷

Tabell nr 3. SOCIALDEMOKRATISKA PARTIER I EUROPA FÖRE 1914¹⁸⁸

LAND	GRUNDAT	FLEST RÖSTER I VAL I %	HÖGST MEDLEMSTAL
Tyskland	1875	34,8 (1912)	1 085 905 (1914)
Danmark	1876	29,6 (1913)	57 115 (1914)
Tjeckien	1878	32,2 (1911)	243 000 (1913)
Frankrike	1880	16,8 (1914)	93 218 (1914)
Nederländerna	1881	18,6 (1913)	25 708 (1913)
Belgien	1885	22,5 (1900)	-
Norge	1887	26,3 (1912)	53 866 (1914)
Schweiz	1888	20,0 (1913)	29 730 (1913)
Österrike	1889	25,4 (1911)	89 628 (1913)
Sverige	1889	36,5 (1914)	133 388 (1907)
Bulgarien	1891	20,2 (1913)	6 168 (1912)
Italien	1892	22,8 (1913)	47 098 (1901)
Storbritannien	1900	7,0 (1910)	-
Finland	1903	43,1 (1913)	85 027 (1906)

Källor: Eley (2002).

Inom samarbetsorganet AI hade Tyskland under hela dess verksamhetstid den största betydelsen när det gällde inflytande och makt. Strax därefter kan man räkna in Frankrike följt av länder som Österrike, Italien, Belgien och, i viss mån, Storbritannien. Även i hårt kontrollerade stater som Ryssland existerade det partier, även om partisituationen just där präglades av en betydande inre splittring.¹⁸⁹ Mindre stater, som

¹⁸⁷ Geoff Eley, *Forging democracy – The history of the left in Europe 1850–2000* (Oxford 2002). s. 65.

¹⁸⁸ Eley (2002), s. 66.

¹⁸⁹ Haupt (1972), s. Xiii.

de nordiska länderna, fick med tiden omfattande medlemstal och fanns representerade vid de flesta av internationalens kongresser.

Efter den problematiska uppvisningen i oenighet med de båda konkurrerande mötena under 1889 års kongress så försonades trots allt de olika kombattanterna snart, åtminstone organisatoriskt sett. Den påföljande gemensamma kongressen i Bryssel 1891 visade att den utropade efterföljaren till "Marx international" var en varaktig skapelse, även om närmast permanenta fraktionsstrider skulle komma att prägla arbetet under hela dess existens. Vidare tog det över tio år för den nya internationalen att bli ett regelrätt förbund med stadgar, regler och ett verkställande utskott. Fram till 1901 existerade den bara i egenskap av arrangör för återkommande kongresser. Sådana ägde rum i Bryssel 1891, Zürich 1893, London 1896 och Paris 1900. För att följa arbetet under det första decenniet är vi således utlämnade till dessa möten. De här kongresserna, oftast betitlade "International Workers' Parliament" eller "Future International Socialist Parliaments", åstadkom en lång rad viktiga resolutioner med stundtals stort genomslag. Dock saknades det en organisation för att garantera fortsatt internationellt kontinuitet i den förda politiken eller ens koordinering av de respektive nationella partiernas aktioner. Först i och med Pariskongressen 1900 såg man till att skapa en form av permanent organisation för den löpande verksamheten då den Internationella socialistbyrån (ISB) grundades. Dess verkställande utskott bestod av valda representanter som samlades för regelbundna möten och den hade ett sekretariat med högkvarter i Bryssel som öppnade 1901. I arbetsbeskrivningen för ISB, som inledde sitt arbete följande år, angavs bland annat att "to initiate and organize co-ordinated protest movements and anti-militarist agitation in all countries on all occasions of international importance".¹⁹⁰

Liksom den Första internationalen präglades AI dock av starka skiljelinjer mellan olika skolor. Dessa löpte stundtals efter nationella linjer men ännu oftare var flera av de nationella delegationerna kraftigt splittrade även inbördes. Trots det hade AI en betydelse för arbetarrörelsens framväxt som knappast går att överskatta, vid krigsutbrottet kunde man räkna in över fyra miljoner medlemmar i sina olika medlemspartier.¹⁹¹

Till stor del låg förklaringen i att AI växte fram samtidigt som arbetarrörelsen lyckades mobilisera sympatisörer i en aldrig tidigare skådad utsträckning. Rösträtten växte sig åtminstone mer allmän i många länder och socialistiska partier formades i land efter land, nu under den gemensamma kategoriseringen socialdemokratiska partier. Men viktigt måste även det övernationella samfund som AI utgjorde ha varit. Möjligheten att utbyta idéer och erfarenheter vid återkommande träffar var sannolikt central för flera av de nationella partierna och förbunden som länge stred i motvind. Med tiden kom kongresserna att bli omfattande arrangemang; i Stuttgart 1907 samlades till exempel 886

¹⁹⁰ Haupt (1972), s. 15.

¹⁹¹ Haupt (1972), s. 132.

delegater från snart sagt samtliga kontinenter.¹⁹² Jag har inte funnit någon översiktlig statistik över kongressernas deltagare, utan jag har fått jämka ihop olika uppgifter. Det har inte heller gått att återfinna kompletta listor över delegater vid alla kongresser, utan vid ett par tillfällen har jag fått använda andrahandsuppgifter. Vid kongressen i London 1896 kan man dock se att av de sammantaget 846 deltagarna var hela 559 hämtade från Storbritanniens olika medlemsavdelningar, uppdelat på olika partier eller förbund. Till exempel stod de fackliga för en tredjedel av den brittiska delegationen och de båda socialdemokratiska partierna för ungefär 250 tillsammans (Social-Democratic Federation och Independent Labour Party).¹⁹³ Sammantaget 19 länder fanns representerade 1896, däribland Sverige med två delegater. Även två utomeuropeiska stater, USA och Australien, fanns med.¹⁹⁴ Vid extrakongressen i Basel 1912 var det sammanlagda antalet delegater färre, 555 stycken, men å andra sidan var inget land påtagligt mer representerat än andra. Här saknades dock utomeuropeiska länder, vilket kan ha berott på att det var en extrakongress med liten tid att ta sig dit på.¹⁹⁵

¹⁹² Braunthal (1966), s. 334.

¹⁹³ *Histoire de la IIe internationale. Congrès international socialiste des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières Londres 26 Juillet – 2 août 1896* (band 10): ”International Socialist Workers and Trade Union Congress. London, 1896: Report of Proceedings, List of British and Foreign Delegates, and Balance Sheet.”, s. 248–265.

¹⁹⁴ *Histoire de la IIe internationale. Congrès international socialiste des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières Londres 26 Juillet – 2 août 1896* (band 10): ”International Socialist Workers and Trade Union Congress. London, 1896: Report of Proceedings, List of British and Foreign Delegates, and Balance Sheet.”, s. 248–265.

¹⁹⁵ *Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, nr 10 (1912), s. 16–19.

Tabell nr 4. ANDRA INTERNATIONALENS KONGRESSER 1889–1914

ÅR	STAD	DELEGATER	KÄLLA
1889	Paris	Possibilister: över 600 (ca 500 fransmän) Marxister: 391, (221 fransmän) 19 länder representerade, de flesta av folk i exil i Paris.	Cole (1956), s. 7.
1891	Bryssel	337 delegater, 15 länder.	<i>Histoire de la IIe internationale. Congrès international ouvrier socialiste. Tenu a Bruxelles du 16 au 23 août 1891</i> (band 8); "Liste des délégués des diverses nationalités représentés au congrès", s. 273–282, se även: Cole (1956), s. 15.
1893	Zürich	410 delegater, 20 länder.	<i>Histoire de la IIe internationale. Congrès international ouvrier socialiste tenu à Zürich du 6 au 12 août 1893</i> (band 9): "Congrès international ouvrier socialiste de 1893 à Zürich" i s. 187–200.
1896	London	846 (mer än hälften från Storbritannien).	<i>Histoire de la IIe internationale. Congrès international socialiste des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières. Londres 26 juillet – 2 août 1896</i> (band 10): "International Socialist Workers and Trade Union Congress. London, 1896: Report of Proceedings, List of British and Foreign Delegates, and Balance Sheet." s. 248–265.
1900	Paris	Runt 20 länder representerade.	"Second International Congress in Paris, 23rd to 27th September 1900" < https://www.marxists.org/glossary/events/c/congress-si.htm#1900 > (23/10–2019)
1904	Amsterdam	25 länder representerade, från fyra kontinenter.	"Second International Congress in Amsterdam, August 14th to 20th 1904" < https://www.marxists.org/glossary/events/c/congress-si.htm#1904 > (23/10–2019)
1907	Stuttgart	884, från fem kontinenter.	<i>Histoire de la IIe internationale. Congrès socialiste international Stuttgart 6–24 août 1907</i> (band 17): "Congrès socialiste international Stuttgart 6–24 août 1907 tenu à Stuttgart du 16 au 24 août 1907 compte rendu analytique", s. 377–401.
1910	Köpenhamn	896, från 33 länder.	<i>Histoire de la IIe internationale. Congrès Socialiste International tenu à Copenhague du 28 août au 3 septembre 1910</i> (band 19) "Huitième Congrès Socialiste International tenu à Copenhague du 28 août au 3 septembre 1910. Compte rendu analytique", s. 254–285.
1912	Basel	555	<i>Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International</i> , nr 10 (1912), s. 16–19.

Källor: www.marxists.org samt kongressmaterial.

Resurser för fredskamp

Vid 1890-talets ingång hade den reformistiska delen av arbetarrörelsen formulerat sin ideologiska inriktning som socialdemokratisk. De flesta europeiska länder liksom Australien, Nya Zeeland, USA, Japan och vissa andra, hade någon form av socialdemokratiskt betonat politiskt parti, eller åtminstone fanns det ambitionen att skapa ett. Graden av aktivism, liksom antalet medlemmar, varierade dock kraftigt. Det gjorde även själva organisationen och uppbyggnaden av partierna samt skillnaden i taktik och, inte minst, framgångar i den parlamentariska kampen. Den nationella kontexten går inte att frikoppla från den internationella, och inte heller går det att

bortse från nationella förhållanden när vi ser hur partierna agerade inom AI:s ram. Olika forskare har behandlat de här faktorerna på lite olika sätt. Redan i en av de första större studierna av AI konstaterar James Joll att mycket utrymme måste ägnas åt framförallt de tyska och franska socialistiska partierna och deras relation till varandra.¹⁹⁶ Denna ingång plockas upp av de båda statsvetarna Meral Ugur Cinar och Kursat Cinar i en artikel från 2013 där de behandlar AI utifrån teorier om hur inhemska faktorer kan leda till dysfunktionella beteenden inom internationella organisationer.¹⁹⁷ Utgångspunkten för deras studie är hur de tyska valframgångarna ledde till att det tyska partiet drog helt andra taktiska slutsatser än det franska, som inte alls var lika framgångsrikt parlamentariskt sett, vilket ledde till mångårig oförståelse för varandras agerande inom AI. Detta gällde inte minst hur man såg på taktiken i fredskampen¹⁹⁸. De socialistiska inriktningarna i Tyskland och Frankrike grundade sig på helt olika traditioner, vilket fick följder för utvecklingen under lång tid framöver. Framförallt eftersom det påverkade möjligheterna till enade socialdemokratiska partier och i vilken mån den politiska och fackliga kampen kunde föras utan interna strider och splittring.¹⁹⁹

Det överlägset mest framgångsrika partiet inom hela arbetarrörelsen före 1914 var alltså det tyska socialdemokratiska partiet *Sozialdemokratische Partei Deutschland* (SPD). Trots idoga försök från den tyske rikskanslern Otto von Bismarck att knäcka rörelsen med sina socialistlagar, mellan 1878 och 1890, hade partiet istället expanderat kraftigt. Detta gav en enorm prestige i övriga Europa och tillsammans med den numerära storleken och förmågan att hålla sams inbördes, åtminstone när det kom till omröstningar, borgade det för en tydlig tysk dominans inom AI:s arbete.²⁰⁰

Den tyska socialdemokratin hade redan 1875 förenats i SPD och snabbt utvecklats till en välorganiserad och disciplinerad enhet med egna kvinnoförbund och ungdomsförbund. Men SPD:s organisatoriska struktur var i själva verket inte särskilt centralistisk, åtminstone formellt sett, utan gav lokala föreningar stort utrymme att utforma sina egna krav och sin taktik. Detta öppnade upp för starka lokalföreningar att utgöra en faktor vid utformandet av politiken på riksplanet, då de sände sina delegater till partikongresserna. Inte heller förband sig lokalföreningarna att stödja partistyrelsen ekonomiskt eller att ta hänsyn till styrelsens vilja när det gällde driften av den lokala partipressen eller liknande. Ändå utformades en stark form av partidisciplin redan under åren av mer eller mindre illegal verksamhet under socialistlagarnas tid 1878–1890 och fortsatte utvecklas under 1890-talet. Den officiella partidisciplinen gav redan

¹⁹⁶ Joll (1955/1974), s. 3.

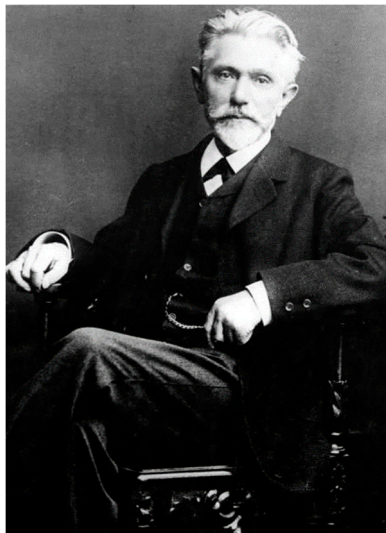
¹⁹⁷ Meral Ugur Cinar & Kursat Cinar, "The Second International: The Impact of Domestic Factors on International Organization Dysfunction" *Political Studies*, (2013).

¹⁹⁸ Cinar & Cinar (2013), s. 7–8.

¹⁹⁹ Cinar & Cinar (2013), s. 9.

²⁰⁰ Cole (1956), s. 37–39.

vid denna tidpunkt sken av en betydligt starkare rörelse än den kanske var, även om partiets utveckling var markant under åren efter att förbudet hävts. Redan 1893 erhöll man 1,75 miljoner röster i valet och 1898 över 2 miljoner.²⁰¹ Vid 1890-talets ingång existerade runt 60 tyska dagstidningar med kopplingar till partiet. Under inledningen av 1900-talet fortsatte uppgången, för att kulminera vid valet 1912 då SPD fick 4,25 miljoner röster, det vill säga nästan 35%, och erhöll 110 riksdagsplatser.²⁰² Då det viktiga preussiska delstatsparlamentet var graderat efter klasstillhörighet, med tre olika delar, vilket gav oproportionerligt mycket inflytande åt över- och medelklassen, och då den tyske kejsaren hade betydande möjligheter att regera inom olika områden av statsapparaten utan att behöva rådfråga riksdagen, förhindrades dock det genomslag som en sådan röstandel skulle ha givit. Först 1905, efter det att ändringar i den tyska konstitutionen tillät mer formella rikspartier, centraliserades stora delar av partiets ekonomi och politik.

August Bebel (1840–1913), grundare och mångårig ledare för det tyska socialdemokratiska partiet. Det överlägset största i världen före kriget. Foto: Wikimedia commons.

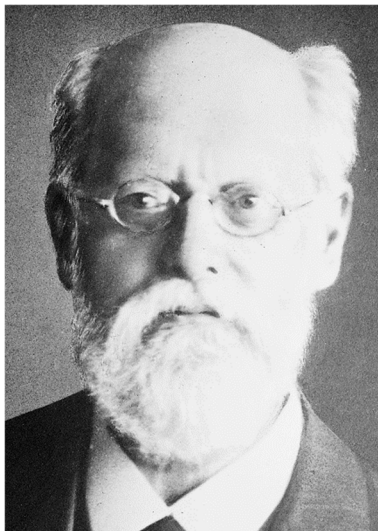
Den tyska socialdemokratins enighet framstod som slående inte minst för betraktare utifrån. När de franska, engelska eller italienska delegationerna anlände till AI:s kongresser var de oftast djupt splittrade internt och kunde sällan eller aldrig uppträda som det enade blocket den tyska delegationen visade upp. Däremot kunde olika enskilda delegater nå ett avsevärt inflytande. Flera individuella aktörer som är centrala för min undersökning hade redan varit aktiva i rörelsen under lång tid när 1890-talet inleddes.

²⁰¹ Steenson (1991), s. 84.

²⁰² "Riksdagsvalet i Tyskland 1912"

<http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=3215> (12/6–2019).

Det gällde inte minst tyskar som August Bebel och Karl Kautsky. Bebel (1840–1913) var en svarvare från Preussen som växt upp i djup fattigdom. År 1869 grundade han SPD tillsammans med journalisten (med mera) Wilhelm Liebknecht (1826–1900) som i sin tur hade lång erfarenhet av politisk kamp och bland annat deltagit i revolutionsförsöket 1848. Han var sedan många år nära vän till Marx och Engels. I efterspelen till det Fransk-tyska kriget 1870–71, som de båda protesterat mot, fängslades de i två år för förräderi. Efter att den tyska arbetarrörelsen enats 1875 genom anslutningar av ytterligare grupper till SPD framstod Bebel snart som odiskutabel ledare för över 35 år framöver, även om Liebknecht fortsatt att spela en viktig roll. Bebel har ofta beskrivits som ortodox marxist och drev den linjen inom såväl Första som Andra internationalen. Inom den senare hade han sannolikt mest inflytande av alla enskilda ledamöter. En av hans mest spridda texter var *Die frau und der sozialismus* (*Kvinnan och socialismen*) från 1879 som översattes till åtskilliga språk, men han skrev även flera texter om socialism och internationalism och om militarism och kolonialism.²⁰³

Karl Kautsky (1854–1938), länge den ledande marxistiske ideologen inom Tyskland och Andra internationalen. Hans tidskrift *Die Neue Zeit* kom att få ett stort inflytande på idédebatten inom arbetarrörelsen. Foto: Wikimedia commons.

Karl Kautsky (1854–1938) i sin tur växte upp i en medelklassfamilj i Österrike. Där engagerade han sig under 1870-talet inom socialdemokratien och började arbeta som journalist för socialdemokratiska tidningar. Efter en flytt till Tyskland på 1880-talet grundade han den teoretiska marxistiska tidskriften *Die Neue Zeit* som kom att få ett enormt inflytande på idédebatten inom arbetarrörelsen under flera decennier. Kautsky

²⁰³ Om August Bebel se: <<https://www.britannica.com/biography/August-Bebel>> (10/8–2019); <<https://www.marxists.org/glossary/people/b/e.htm#bebel>> (13/6–2019).

publicerade åtskilliga texter under sina år som politiskt aktiv men till skillnad från Bebel, som var mångårig riksdagsman och sedermera partiledare, agerade han mest i egenskap av ideolog och marxistisk auktoritet. Flera av de centrala texter om antimilitarism som AI och den internationella arbetarrörelsen använde var Kautskys verk. En viktig avdelning i hans teorier handlar om den fas av ultra-imperialism som han menade att det kapitalistiska samhället gått in i.²⁰⁴

Bebel och Kautsky låg bakom SPD:s partiprogram från 1891 tillsammans med den tidigare bankmannen och mångårige exilflyktingen Eduard Bernstein, en annan vital aktör inom den marxistiska teoribildningen. Detta, det så kallade Erfurtprogrammet, kom att influera åtskilliga socialdemokratiska partiets egna program runt om i världen och dessutom mycket av AI:s arbete.²⁰⁵ Erfurtprogrammet slog bland annat fast att alla frågor om krig och fred borde hänvisas till valda folkförsamlingar och inte vara en fråga för kungamakten. Det argumenterade vidare för en medborgarmilis istället för en stående armé, en fråga som skulle komma att bli omstridd inom arbetarrörelsen. Författarna lyfte även krav på avgörande av internationella tvister genom skiljedom.²⁰⁶ Vad författarna av Erfurtprogrammet också gjorde var att försvara den mer ortodoxa form av marxism som präglade stora delar av den tyska socialdemokratin. Man förkastade således både den mer radikala vänsterinriktning som länge existerat och den mer reformistiska linje som just uppstått, men framförallt rensade man ut alla rester av den tyske ideologen Ferdinand Lassalles tankar som funnits i det tidigare ”Gothaprogrammet” från 1875.

I Frankrike, det näst mest inflytelserika landet inom AI och inom den internationella arbetarrörelsen, var rörelsen djupt splittrad enligt en rad skiljelinjer mellan respektive fraktioner och personer. Marxismen hade på inget sätt nått den närmast allenarådande position som den gjort inom den tyska socialdemokratin. Äldre vänsterinriktningar, såsom Charles Fouriers utopiska idealism och Henri de Saint-Simons och Louis Blanquis syn på ekonomisk omorganisering, liksom anarkistiska tankar i Proudhons anda hade fortsatt stort inflytande.²⁰⁷ Men inte bara det ideologiska arvet utan även det ekonomiska systemet varierade länderna emellan. Tyskland genomgick en omfattande industrialisering med tunga fabriker och en snabbt växande fackföreningsrörelse. Från 260 000 medlemmar 1895 gick man i Tyskland till över tre miljoner organiserade 1909, lika många som i Storbritannien. I Frankrike hade man dock knappt en miljon.²⁰⁸ Det hade delvis att göra med att fransk industri fortfarande drevs mer småskaligt

²⁰⁴ Haupt (1972), s. 150.

²⁰⁵ För mer om Erfurtprogrammet och freden se t ex, Masao Nishikawa, *Socialists and International Actions for Peace 1914–1923* (Berlin 2010), s. 222. För SAP:s partiprogram 1897, se Klaus Misgeld (red), *Socialdemokratins program 1897–1990* (Stockholm 2001).

²⁰⁶ ”Erfurtprogrammet 1891” <<https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1891/erfurt-program.htm>> (21/10–2019).

²⁰⁷ Joll (1955/1974), s. 13–14.

²⁰⁸ Joll (1955/1974), s. 14.

decentraliserat. Resultatet blev bland annat en tydlig skepsis från franska arbetares sida gentemot både masspartier och stora fackförbund.²⁰⁹ Däremot var de, till skillnad från den tyska fackföreningsrörelsen som oftast anammade en reformistisk och anti-revolutionär linje, ofta mer radikala än de socialdemokratiska partierna.²¹⁰ En annan viktig faktor var stoltheten över det republikanska arvet från franska revolutionen, vilket gjorde att även socialister såg det som genuint viktigt att bevara den borgerliga republik man skapat.²¹¹

Jean Jaurès (1859–1914), var ledare för det franska socialdemokratiska partiet, som enats först 1905. Han kombinerade en internationalistisk fredskamp med brinnande patriotism. Foto: Wikimedia commons.

Åtskilliga socialistiska riktningar tävlade alltså om inflytande inom den franska arbetarrörelsen. Men inom ramen för AI:s arbete stod den franska inbördes striden främst mellan reformister och revolutionärer. Det tidiga franska socialdemokratiska partiet *Parti Ouvrier Français* präglades i mångt och mycket av marxisten Jules Guesde (1845–1922). Men den viktigaste personen inom partiet under decenniet före första världskriget var utan tvivel Jean Jaurès (1859–1914) inte minst för den antimilitaristiska utvecklingen. Jaurès föddes i en välbärgad medelklassfamilj och gjorde en akademisk karriär inom de bästa skolorna i landet. Från att ursprungligen ha varit en borgerlig republikan närmade han sig socialismen under 1880-talet. Från 1892 fram till sin död (med undantag för 1898–1902) representerade han olika socialistiska partier i den franska riksdagen och 1904 grundade han den inflytelserika tidningen *l'Humanité*. Jaurès rörde sig mellan olika fraktioner men stod för en parlamentarisk

²⁰⁹ Joll (1955/1974), s. 15.

²¹⁰ Cinar & Cinar (2013), s 10–11.

²¹¹ Joll (1955/1974), s. 15.

politisk linje, till skillnad från de mer revolutionära inslag som existerade parallellt. Efter att det uttalat socialdemokratiska *Parti socialiste de France* bildats 1902 framstod han snart som dess ledare, vilket även blev fallet då *Section française de l'internationale ouvrière* (SFIO) kom till stånd 1905 genom en sammanslagning av de flesta franska socialistiska grupperingarna. Jaurès var sannolikt den allra mest frenetiske kämpen bland de ledande namnen inom AI, tillsammans med landsmannen Gustave Hervé, mot det annalkande kriget. Han var dock ingen pacifist, vilket få inom vare sig SFIO eller för den delen AI var, och den internationalistiska propagandan kombinerade han med en brinnande patriotism.²¹²

Den tyska socialdemokratien var den starkaste i världen och dominerade ofta debatterna. Men enligt historikern Paul B. Miller, som behandlat den franska antimilitarismen, är det situationen i Frankrike under den aktuella perioden som är central för att förstå den övriga europeiska antimilitaristiska kampens utveckling. Kombinationen av ett republikanskt styrelseskick, en militaristisk tradition och ett revolutionärt arv utgjorde en grogrund för ett mer radikalt alternativ till den gängse socialdemokratiska rörelsen. De auktoritära tyska, ryska och österrikisk-ungerska imperierna (liksom mindre stater som till exempel Sverige) kriminaliserade helt enkelt den typ av aggressiv antimilitaristisk propaganda som hade uppstått till vänster om den europeiska socialdemokratiska centern (med tyska SPD som bas). Men även den reformistiska arbetarrörelsen i de icke-tyskspråkiga länderna balanserade hela tiden på en tunn linje för vad som var möjligt att uttrycka utan att hamna i konflikt med myndigheterna. Storbritannien skiljer dock ut sig en smula här. Traditionen där påbjöd ett visst demokratiskt inslag med möjlighet att delvis tillfredsställa missnöjda klasser. Detta hade gjort att arbetarrörelsen så här långt fått en mer moderat roll och även innehöll vissa liberala inslag, då denna strömning traditionellt sett stått för den progressiva kampen. Samtidigt saknade Storbritannien värnplikt, vilket gjorde att erfarenheterna av, och motståndet mot, armén var mindre än den var runt om i Frankrike där protester mot värnpliktstvånget enligt Miller var lika gamla som själva *Ancien régime*.²¹³ Antimilitarismen hade även ett starkt stöd i Italien, men landet saknade samma geopolitiska betydelse som de ovan nämnda och militarismen präglade inte heller samhället på samma sätt.²¹⁴ I Spanien och Portugal var såväl anarkismen som syndikalismen stark, men hade en delvis annorlunda utformning än i centrala Europa och påverkade inte heller den socialdemokratiska debatten på samma sätt.

Flera av de sydeuropeiska länderna hade alltså starka antimilitaristiska grupperingar som ofta var präglade av ett anarkistiskt idéarb. Parallellt med attackerna från vänster i

²¹² "Jean Jaurès- biography" <<https://www.britannica.com/biography/Jean-Jaures>> (9/10–2019); se även Jaurès skrift om hur det nya försvaret borde konstrueras: *L'armée Nouvelle* (1909). På svenska 1916 som *Arbetarne, fosterlandet och armén: tre kapitel ur "L'armée nouvelle"* (Den nya hären) (Stockholm 1916).

²¹³ Miller (2002), s. 5, 105.

²¹⁴ Miller (2002), s. 5.

den tyska socialdemokratin, något som spred sig enligt samma mönster till flera andra länder som Sverige, och den totala splittringen i Frankrike så fortsatte den gamla striden mellan marxister och anarkister inom AI. Denna motsättning, som varit avgörande för Första internationalens upplösning, återkom under de fyra första kongresserna på 1890-talet, i Paris 1889, Bryssel 1891, Zürich 1893 och London 1896, enligt kända skiljelinjer. Åtskilliga timmar på varje kongress gick åt till att diskutera vilka som ens hade rätt att närvara. Vilket ledde till att anarkisterna blev uttvingade. Först 1893 och sedan, permanent, 1896 genom mer utförliga skrivningar om vilken form av politiskt arbete som AI var ämnad för. Den våldsvåg som anarkister legat bakom i Europa och USA, med mord på statschefer och högt uppsatta politiker liksom bombdåd mot till exempel det franska parlamentet, var här en utlösande faktor.²¹⁵ Även den antimilitaristiska kampen påverkades av striden mellan marxism och anarkism. Inte minst var anarkisterna uttryckligen skeptiska till den marxistiska linjen med fred mellan stater eftersom flera menade att det var en chimär att tro att en varaktig fred var möjlig i en värld bestående av stater.²¹⁶

Den anarkistiskt antimilitarismen kom dock att fortsätta prägla AI:s kongresser på ett viktigt plan. I och med Zürichkongressen 1893 gjorde frågan om den så kallade generalstrejken debut på dagordningen. Denna kampmetod skulle komma att spela en stor roll för AI:s fortsatta debatter kring fred och antimilitarism. Även om den från början snarare syftade till att användas i den fackliga kampen växte den snart fram till ett ofta efterfrågat vapen för att bekämpa ett krigsutbrott, något som jag återkommer till i undersökningen om taktiska vapen. Efter att anarkisterna tvingats lämna det organiserade arbetet inom AI så fick organisationen en mer homogen sammansättning och bestod mestadels av partier som betecknade sig som socialdemokratiska med en marxistisk grund. Kvar fanns dessutom en rad fackförbund som än så länge inte tagit steget fullt ut och identifierat sig som socialistiska. Och kvar fanns, uppenbarligen, idéarvet från andra politiska vänsterinriktningar.²¹⁷

AI:s arbete påverkades annars mest av den internationella utvecklingen, vilket väl inte är så överraskande. Det gällde inte minst kampen för fred. Vid den första kongressen med AI efter sekelskiftet, i Paris 1900, förtydligades den antimilitaristiska agendan. Parallellt med den pågående diskussionen om ortodox marxism kontra reformism och utmaningen från vänstern och/eller syndikalismen så var antimilitarismen den mest frekventa frågan på agendan. Den dryftades utförligt under tre av de fyra ytterligare

²¹⁵ Miller (2002), s.29–30.

²¹⁶ För en genomgång av anarkisternas relation till antimilitarism och synen på nationen se Miller (2002), s. 27–33; för en genomgång av den ledande belgiska anarkisten Domela Nieuwenhuis och hans syn på nationen, antimilitarismen och anarkismens koppling till upplysningsidealerna, se Bert Altena, "No man and no penny": Ferdinand Domela Nieuwenhuis, anti-militarism and the opportunities of the First World War" i Matthew S. Adams & Ruth Kinna (red), *Anarchism, 1914–18. Internationalism, anti-militarism and war* (Manchester 2017).

²¹⁷ Cole (1956), s. 28–30.

konferenser som hann hållas, Stuttgart 1907, Köpenhamn 1910 och Basel 1912. Dessa kommer att lyftas fram i den kommande framställningen.

Medlemsbas och ideologi

AI stod på en marxistisk grund och sågs som en fortsättning på Första internationalen, eller "Marx International". Utvecklingen påverkades starkt av debatterna inom den tyska socialdemokratien. Såväl SPD som AI dominerades politiskt av en center där de tyska ortodoxa marxisterna August Bebel, Karl Kautsky och (inledningsvis) Willhelm Liebknecht var ledande. Senare kom även Hugo Haase att spela en viktig roll. Tungt vägande stöd hade de även från österrikaren Victor Adler. Till höger om centern fanns en spirande reformistisk skolbildning med framförallt Eduard Bernstein som ideolog. Här befann sig stundtals även personer som Jean Jaurès och Hjalmar Branting. Sammantvinnad med den reformistiska/revisionistiska konflikten fanns frågan om huruvida det var möjligt för socialister att samarbeta med "goda" liberaler om vissa gemensamma frågor exempelvis rösträtten. Frågan var frekvent förekommande på det tidiga 1900-talets kongresser och AI slog fast att denna form av samarbete inte var acceptabelt. Efter tysk förlaga, i form av en resolution från SPD:s kongress i Dresden 1903, antogs vid AI:s kongress i Amsterdam 1904 sedan en resolution som slog fast att marxismen alltjämt var den ledande ideologin för den internationella arbetarrörelsen. Icke desto mindre stärkte reformismen alltmer sin ställning.²¹⁸

I kampen mellan de socialistiska inriktningarna hade den ortodoxa marxismen övertaget under större delen av min undersökningsperiod, inte minst tack vare den tyska socialdemokratien. Uppenbarligen existerade dock "reformismen" sedan länge som en slags tendens. Flera av de mer reforminriktade skolor som nämnts här, Fabianerna i Storbritannien, possibilisterna i Frankrike och de tyska revisionisterna, stod på en reformistisk grund.²¹⁹ Dessa olika ideologiska skolbildningar inom arbetarrörelsen är viktiga att ta med sig då de även påverkade synen på krig och fred, på antimilitarism och pacifism och inte minst på hur det antimilitaristiska arbetet skulle skötas. När dessa frågor, från och med kongressen 1900, intog en central plats i organisationens debatter och verksamhet får skiljelinjerna en än mer växande betydelse.

Reformismen var alltså vid den här tidpunkten närmast att en likna vid en form av socialdemokratisk praktik som gradvis växt fram och haft ett visst inflytande. Den socialdemokratiska ideologin, menade förespråkarna, borde snarast yttra sig som en reforminriktad, pragmatisk och samarbetsvillig linje där målet, ett framtida socialistiskt idealsamhälle, knappast var det viktigaste att framhålla. Istället betonades den vardagliga kampen för demokratiska reformer och bättre sociala villkor. De flesta

²¹⁸ Cole (1956), s. 46.

²¹⁹ Cole (1956), s. 35–36.

socialdemokratiska ledare var sannolikt stolta över rörelsens upprorsfyllda arv, men från 1890-talet och framåt var det också tydligt för vissa att den parlamentariska kampen för demokratiska rättigheter tillsammans med fackföreningarnas strid för bättre lön och arbetsmiljö, faktiskt var rörelsens egentliga styrka. Den tidigare omnämnde tyske socialdemokraten Eduard Bernstein var den som tydligast kom att företräda denna linje. I en rad artiklar i *Die neue Zeit* (Den nya tiden) formulerade han, under det sena 1890-talet, en tolkning där ”rörelsen” prioriterades framför ”målet”. Den klassiska marxismen var fortfarande användbar men borde revideras och framförallt släppa sina revolutionära förespeglningar.²²⁰ I sin avhandling om Bernsteins kritik av marxismen visar Bo Gustafsson hur Bernsteins reformistiska linje hade förespråkare inom de flesta av AI:s socialdemokratiska partier. Konfliktlinjerna var inte lika exakta i de olika länderna men i grund och botten handlade det om motsättningar mellan en mer ortodox marxism och en revisionistisk eller reformistisk linje. I Tyskland gick denna skiljelinje mellan Bernsteins och Bebels fraktioner, i Frankrike gick den mellan Jaurès och Guesde, i Ryssland mellan mensjeviker och bolsjeviker och så vidare. Revisionismen var alltså en internationell företeelse.²²¹ Inte minst var Bernsteins utbyte med de engelska fabianerna omfattande. I Storbritannien gick ovanstående gräns mellan *Social Democratic Federation* och *Independent Labour Party*. The Fabian Society (döpt efter den försiktige romerske härföraren Fabius med tillnamnet Cunctator eller ”the delayer”), som tillhörde de förra, hade grundats 1884 och arbetade uttryckligen ända från starten för en gradvis övergång till ett socialistiskt samhälle. Fabianerna och Bernstein låg således nära varandra i sin revisionistiska teoribildning och förespråkade stegvisa framsteg. Gustafsson visar att Bernstein av sin samtid allmänt ansågs ha överfört de fabianska idéerna till en tysk kontext och således sammanfattat denna socialdemokratiska tendens som skulle få ett stort inflytande.²²²

²²⁰ R. Craig Nation: *War on War: Lenin, the Zimmerwald left and the Origins of Communist Internationalism*, (Chicago 2009), s. 11.

²²¹ Bo Gustafsson, *Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar* (Uppsala 1969), s. 161.

²²² Gustafsson (1969), s 174–175.

Rosa Luxemburg (1871–1919). Den marxistiska vänsterns ledande ideolog inom AI. Hon blev med tiden alltmer övertygad om fredskampens vikt inom Andra internationalen. Källa: Wikimedia commons.

Mot den här utvecklingen stod en vänsterradikal fraktion med flera namnkunniga aktivister. Denna fraktion var också central när det gällde den antimilitaristiska kampen och det finns därför anledning att redogöra närmare för vilka dessa var. Ideologisk ledare var den marxistiska teoretikern och ekonomen Rosa Luxemburg (1871–1919). Luxemburg var född i en judisk familj i Polen, som då var delat mellan Ryssland, Österrike/Ungern och Tyskland. Hon engagerade sig redan i tonåren politiskt och år 1889 tvingades hon fly till Schweiz, där hon studerade vid universitetet i Zürich. Efter sin doktorsexamen flyttade Luxemburg till Berlin där hon gick med i SPD, var hon kraftig bekämpade Bernstein och den reformistiska falangen genom artiklar, broschyrer och tal. Framförallt fick ”Reform eller revolution” från 1900 stort genomslag. I övrigt blev Luxemburg under åren före krigsutbrottet en av de ledande antimilitaristerna inom såväl SPD som AI. Hon var en av dem som förespråkade generalstrejk som motaktion vid ett kritiskt läge och gjorde sig på så sätt ovän med bland annat Kautsky som hon tidigare samarbetat med. Hon var även med och formulerade en central resolution beträffande antimilitarism som AI anammade 1907. Luxemburg tillbringade flera sessioner i fängelse för sin politiska verksamhet men var en av dem som in i det längsta vidhöll den antimilitaristiska linjen även när ett skarpt läge infann sig.²²³

²²³ För litteratur om Rosa Luxemburgs liv och ideologi se t ex, Elzbieta Ettinger, *Rosa Luxemburg* (Oslo 1896), se särskilt 190–211 för grundläggande ideologisk syn och 212–214 för kampen mot första världskriget; Nina Björk, *Drömmen om det röda, Rosa Luxemburg, socialism, språk och kärlek* (Stockholm 2016).

Kring Luxemburg rörde sig även andra namnkunniga personer som den tyska socialisten och feministen Clara Zetkin. Hon stöttade Luxemburg i kampen mot Bernstein inom SPD och grundade den tyska socialdemokratiska kvinnorörelsen. Även den ryske aktivisten Vladimir Ilyich Ulyanov, mer känd som Lenin (1870–1924), tillhörde hennes fraktion. Lenin ledde det förbjudna och tillika djupt splittrade Ryska Socialdemokratiska Arbetarpartiet. Hans bok *Sjto delat (Vad bör göras?)* 1902 ses ofta som starten för den bolsjevikiska falang som så småningom kom att leda den ryska revolutionen. Här drog Lenin upp linjerna för hur ett politiskt avantgarde skulle leda proletariatet till revolutionen. Lenin var inte någon ledande aktivist inom AI, men flera forskare har menat att han hade stark tilltro till organisationen så pass långt fram som till 1912.²²⁴ När det gäller den antimilitaristiska kampen agerade Lenin ofta i enlighet med Luxemburgs linje. Trots det publicerade han själv flera texter inom ämnet, bland annat ”Anti-Militarist Propaganda and Young Socialist Worker’s League” 1907.²²⁵ Med tiden utkristalliserades dock Lenins linje till att ett storkrig i första hand borde utnyttjas som en möjlighet att tända den revolutionära gnistan.

Karl Liebknecht (1871–1919), son till det tyska socialdemokratiska partiets medgrundare Wilhelm Liebknecht. Hans bok *Militarism & anti-militarism* kom att få stor betydelse för fredskampen. Källa: Wikimedia commons.

²²⁴ Craig Nation (2009), s. 20.

²²⁵ Lenin, ”Anti-Militarist Propaganda and Young Socialist Worker’s League” (1907)
<<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1907/oct/08.htm>> (6/10–2017).

När det gäller utvecklandet av den teoretiska antimilitarismen var den tyske socialdemokraten Karl Liebknecht (1871–1919) ett viktigt namn. Han föddes som son till den kände socialdemokraten Wilhelm Liebknecht, en av grundarna av det tyska SPD. Liebknecht kom att utbilda sig till jurist och företrädde åtskilliga socialister vid olika rättegångar. Han organiserade sig i den tyska socialistiska ungdomsrörelsen som under det tidiga 1900-talet hade kampen mot militarism högt på sin agenda. I ett försök att teoretisera de olika linjerna inom den antimilitaristiska kampen gav han 1907 ut den inflytelserika boken *Militarismus und Antimilitarismus – unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Jugendbewegung*, och den översattes snart till flera andra språk, bland annat svenska 1908 som *Militarism och antimilitarism: med särskild hänsyn till den internationella ungdomsrörelsen*. För skriften dömdes Liebknecht till 18 månaders fängelse. År 1912 valdes Liebknecht slutligen in i den tyska riksdagen för SPD där han tillhörde vänsterfalangen inom partiet. När kriget väl brutit ut var Liebknecht den förste från SPD som bröt med partidisciplinen och som enda ledamot i riksdagen röstade mot ytterligare krigskrediter i december 1914 (detta trots att han följt partilinjerna och röstat för innan själv krigsutbrottet). Tillsammans med Luxemburg, Zetkin och flera andra bildade han i samma period det så kallade Spartakistförbundet som stod för en vänsterinriktad politik med kritik mot kriget högt på agendan. Han arresterades snart och liksom Luxemburg satt han sedan fängslad större delen av kriget.²²⁶

Ingenting tyder på annat än att större delen av arbetarrörelsens aktivister var hämtade från arbetarklassen. Även ledande namn som här redogjorts för hade med några undantag sitt ursprung där. Med tiden riktades dock kritik mot den borgerliga livsstil som ledande företrädare kom att hålla sig med, även inom organisationens yttersta vänster. Detta är intressant för de nätverk som existerade inom AI men även för vilka former av nätverk som bildades mellan företrädare för arbetarrörelsen och liberaler. Dessa nätverk, i olika parlament, skapade möjligheter till ett samförstånd som sannolikt inte bara berodde på ideologi utan även på kultur och erfarenheter. Detta påverkade troligtvis också möjligheterna till samarbeten även inom fredsfrågan.

AI vid tiden för krigsutbrottet

Fredsfrågan dök tidigt upp på agendan för AI, men någon direkt tyngd fick den inte förrän en bit in på det nya seklet. Efter det accelererade dess betydelse påtagligt och omfånget av diskussioner, debatter och propaganda utifrån denna fråga är betydande. Vid flera kongresser före krigsutbrottet, med start i Stuttgart 1907, dominerade frågan.

226 Om Karl Liebknecht se; Helmuth Tretnow: *Karl Liebknecht, 1871–1919: A Political biography*, (Hamden 1984); se även ”Karl Liebknecht internet archive” <<https://www.marxists.org/archive/liebknecht-k/>>, (23/10–2019).

Ett grundantagande var att det ingick i arbetarrörelsens eviga åtaganden att bekämpa ökade rustningar och eventuella hot om krigsutbrott. Åtskilligt med tid och energi gick åt till att debattera vikten av det antimilitaristiska engagemanget och hur det borde organiseras. Inte minst diskuterades frågan om vad som rent praktiskt borde göras vid ett hotande krigsutbrott: här fanns det distinkta skolor som stod emot varandra, vilket också gjorde att frågan var synnerligen svår att enas om. Detta var något som fick stora konsekvenser när första världskriget faktiskt bröt ut i augusti 1914.

De tre sista kongresserna som AI höll kom alla att fokusera på det alltmer påträngande internationella läget där större konflikter och aldrig tidigare skådade rustningar påverkade hela samhällsutvecklingen i Europa. AI var splittrad över hur det annalkande kriget skulle bemötas. Vaga yttranden, syftande på internationell förbrödning arbetare emellan, blandades med hot om revolution vid ett skarpt läge. Tidigare forskning har resonerat på olika sätt kring hur detta påverkade beredskapen när kriget väl kom.²²⁷ Därmed inte sagt att kraftfulla yttranden och resolutioner gjordes och antogs när det gällde att fördöma krigen och rustningarna under själva kongresserna. Vad som sades och gjordes vid de här kongresserna kommer på flera sätt att stå i fokus för senare analyserande avsnitt.

Komparativ analys

Freds rörelser som sociala rörelser

De båda rörelserna som Internationella fredsbyrån och Andra internationalen företrädde gick båda igenom en kraftig numerär tillväxt under åren mellan 1889 och 1914, vilket också visade sig i de båda organisationernas arbete. Vid krigsutbrottet samlade fredsrörelsen runt en miljon anhängare enligt en uppskattning gjord av aktivisten Henri La Fontaine.²²⁸ Arbetarrörelsen samlade i sin tur runt 4,2 miljoner medlemmar enligt en beräkning gjord av Georges Haupt. Detta var nästan en fördubbling jämfört med situationen vid Köpenhamnskongressen fyra år tidigare.²²⁹ Arbetarrörelsen hade dock en betydligt bredare agenda och siktade in sig på att vara en massrörelse på ett annat sätt än fredsrörelsen. Hur relationen mellan de båda ledande organisationerna AI och IFB såg ut, och hur de såg på sin respektive klassposition, kommer att undersökas längre fram. Men redan nu går det, utifrån de siffror som presenterats, att slå fast att arbetarrörelsen och fredsrörelsen hade en signifikant skillnad

²²⁷ Se Mulholland (2015) för historiografisk genomgång av forskningen kring arbetarrörelsen och krigsutbrottet.

²²⁸ Cooper (1991), s. 45.

²²⁹ Haupt (1972), s. 132.

beträffande hur stora de var i olika länder, inte minst Tyskland och Frankrike. Vi har sett hur tyska SPD var Europas överlägset största socialdemokratiska parti, medan den tyska freds rörelsen däremot var högst marginell. Samtidigt var den franska freds rörelsen en mäktig kraft före 1914 medan arbetarrörelsen var splittrad i en rad olika fraktioner med olika ideologiska bakgrunder. Bakgrunden går delvis att finna i de båda ländernas socioekonomiska förhållanden. Medan Tyskland snabbt gått igenom en omfattande industrialisering var Frankrikes produktion fortfarande mer blandad. Detta skapade olika grogrund för såväl facklig som partipolitisk aktivitet. Runt 1890, när AI och IFB grundades, hade tyska SPD just erhållit nära 1,5 miljoner röster vilket inneburit 35 mandat i den tyska riksdagen (och då var den allmänna, manliga, rösträtten tydligt begränsad i olika delstater) medan dess franska marxistiska motsvarighet bara uppnått 7 mandat. Samtidigt var den franska arbetarrörelsen splittrad i en rad olika fraktioner med olika historisk bakgrund och med överlappande ideologiskt inriktning, medan den tyska tidigt enats i ett marxistiskt massparti med stark (praktisk) partidisciplin.²³⁰

En viktig teoretisk fråga att diskutera här är annars hur en freds- eller antimilitaristisk rörelse passar in i den gängse definitionen av en social rörelse och hur det är möjligt att hantera ledande organisationer som de jag undersöker. Först vill jag kort återknyta till hur jag ser på relationen mellan sociala rörelser och organisationer. Donatella Della Porta och Mario Diani har påpekat att sociala rörelser, politiska partier och olika intressegrupper ofta jämförs med varandra utifrån antagandet att de alla förkroppsligar olika former av politisk organisering. Men sociala rörelser är till sitt väsen inte organisationer; en social rörelse kan inbegripa olika former av formella organisationer, men behöver inte göra det. På samma sätt kan en enskild organisation per definition inte utgöra en social rörelse på egen hand, oavsett vad den sysselsätter sig med eller hur omfattande den är.²³¹

Som framgått i tidigare kapitel definierar jag IFB och AI som samordnande organisationer för två olika sociala rörelser med fredskampen på agendan. Det är inte enbart organisationerna i sig som jag analyserar utan också själva rörelserna. Det är, i linje med Portas och Dianis resonemang, dock värt att utveckla detta påstående något, inte minst för att sätta finger på exakt vad som är objekten i min undersökning och varför forskningen tidigare uttryckt olika syn på definitionerna av dessa organisationer.

Den tidiga arbetarrörelsen har länge utgjort urtypen för den form av ”äldre” social rörelse (eller om man så vill – folkrörelse) som berörts ovan, detta definierat utifrån ett internationellt deltagarperspektiv med massanslutning som mål och som drivare av en speciell ideologisk agenda.²³² De socialdemokratiska partierna jobbade dock mycket

²³⁰ F.S.L. Lyons, *Internationalism in Europe 1815–1914* (1963), s. 180–181.

²³¹ Porta & Diani (2006), s. 25.

²³² Stefan Berger & Holger Nehring, ”Introduction: i Berger & Nehring (red), (2017); för ytterligare resonemang kring nya sociala rörelser se t ex Magnus Wennerhag, *Global rörelse: Den globala rättviserörelsen och modernitetens omvandlingar* (Stockholm 2008).

med frågan om hur organisationsformerna skulle se ut. Mellan de centraliserade rörelseorganisationerna, såsom de formella partier som bildades i de flesta europeiska länder, och nätverket av arbetare inom och utanför olika fackförbund, fanns det inget naturligt nät av sammanbindande strukturer. I vissa länder, inte minst Frankrike, var distansen mellan fackförbund och en politisk parlamentariskt inriktad ledning så stor att konkurrerande organisationer bildades. Men i Tyskland, som kom att utgöra förebilden för de allra flesta socialdemokratiska partier i Mellan- och Nordeuropa, ansträngde man sig istället för att formalisera relationerna mellan ledning och bas enligt en permanent struktur.

Olika grupperingar och nätverk som arbetade till gagn för arbetarna samlades i nationella partier respektive överordnade fackförbund som med tiden anslöts till AI. AI, i sin tur, arrangerade internationella kongresser dit de nationella organisationerna skickade representanter. Det är dock viktigt i sammanhanget att hålla i minnet att den antimilitaristiska kampen bara var en del i en omfattande politisk verksamhet, varför en rent numerär jämförelse med den borgerliga freds rörelsen blir lite missvisande. När jag väljer att fokusera min undersökning på den antimilitaristiska frågan innebär det dock inte att övriga frågor som arbetarrörelsen och dess organ AI drev är ointressanta. Flera närliggande frågekomplex, såsom synen på imperialism, nationell självständighet och internationell solidaritet, ingår i mina senare undersökningar.

Det är svårare att definiera den borgerliga freds rörelsen runt förra sekelskiftet. Formellt sett var den uppbyggd av flertalet självständiga freds förbund, antingen med nationell eller med internationell bas. Dessutom agerade otaliga självständiga individer eller stiftelser för fredssaken genom donationer, utgivning av skrifter eller tidningar, genom forskning och så vidare. Det existerade även mängder av närliggande politiska organisationer som delvis ägnade sig åt fredsfrågan, ofta som ett led i en allmän liberal agenda, men det var även relativt vanligt att religiösa samfund agerade för fredsfrågan utifrån sin konfession. Hur definierar man dessa breda spektra av förbund och andra sammanslutningar? Vissa forskare har valt att behandla denna borgerligt präglade freds rörelse som mer av en regelrätt social rörelse, medan andra har sett den som mer av en påtryckningsgrupp för goda ändamål. Liknande grupper fanns det åtskilliga av inom borgerliga och/eller bättre bemedlade kretsar under det sena 1800-talet, främst riktade mot regeringar och andra styrande.²³³

En tes som drivits av historikern Holger Nehring är att det finns skäl att betrakta freds rörelsen som något annat än en social rörelse, då denna enligt honom inte täckte in ett spektrum av bredare frågor att driva och inte heller verkade intresserad av någon form av massorganisering och således inte uppfyllde de krav vi diskuterat ovan. Men, menar Nehring, den bör inte heller kategoriseras som bara en ren påtryckningsgrupp för goda ändamål. Snarare vill han se den som en ideologiskt driven rörelse med en egen

²³³ Se till exempel Berger & Nehring (red) (2017) samt Ceadel (2000).

strikt nischad agenda genom fredsfrågan, det vill säga något som avviker från tidigare definitioner och snarast kan liknas vid en underavdelning till en social rörelse. Om reguljära sociala rörelser ägnar sig åt att bejaka eller bekämpa förändring så blir ”fred” i sig den specifika frågan för social förändring som den här rörelsen betonar. Nehring gör således en ganska strikt avgränsning, där fredsrörelsen endast består av de organisationer eller andra nätverk som kämpade för idén om fred som ett ”socialt och politiskt Utopia”.²³⁴

Jag tycker det finns flera problem med att göra denna alltför avgränsande och homogeniserande definition av fredsrörelsen. För det första samlade IFB ett myller av olika organisationer som valde att ansluta sig till dem, rimligtvis med fredsfrågan som *en del* i deras verksamhet, och den blev med tiden en numerärt omfattande rörelse. IFB agerade inte som ett styrande organ utan mer som en paraplyorganisation med utgångspunkt att stödja likasinnade organisationer, och dessutom samla representanter för dem en gång om året och på så sätt bygga transnationella nätverk till gagn för freden. För det andra gick det en djup klyfta även *inom* de rent fredsinriktade underorganisationerna, framförallt mellan den angloamerikanska och den kontinentala delen, vilket också utgör ett av mina huvudsakliga undersökningsområden. Jag vill därför inte binda mig vid någon strikt kategorisering av den borgerliga fredsrörelsen utan nöjer mig med att betrakta den som mångfacetterad och uppfyllande kraven på att utgöra det ena objektet i en möjlig komparation med en annan social rörelse.

Ledarskapet inom rörelserna

Det fanns uppenbarligen personer inom de båda organisationerna som var extra inflytelserika. Varför så var fallet och hur deras internationella kontakter såg ut är två viktiga frågor att beröra. Porta och Diani har beskrivit arbetet inom en social rörelse som ständigt pågående förhandlingar mellan olika individer och organisationer som är inbegripna i den kollektiva aktionen. Ingen specifik individ, menar de, kan således aspirera på att representera hela rörelsen, oavsett hur mäktig eller inflytelserik hen är. Däremot finns möjligheter för aktivister med mer tid, energi eller kunnande att påverka en utveckling och inspirera rörelsen att ta en speciell väg.²³⁵ Sett till de ledarskikt som jag kort berört i detta kapitel så handlade det om olika former av rörelsekapital, men en gemensam ingång som jag identifierat är att de besatt en omfattande trovärdighet inom sina respektive led. I första hand skedde detta genom ett mångårigt engagemang för frågorna. Passy hade arbetat med fredsfrågor sedan 1860-talet, varit grundare till flera fredsföreningar och även arbetat för frågorna i parlamentet och inom universitetsvärlden. Det var inte för inte han gick under det internationella smeknamnet ”Fredsaposteln”.

²³⁴ Nehring i Berger & Nehring (red) (2017), s. 486.

²³⁵ Porta & Diani (2008), s. 21.

Även Hodgson Pratt, Élie Ducommun, Randal Cremer och Albert Gobat hade mångårigt arbete med internationell fredskamp bakom sig och var alla erfarna organisatörer, vilket också var ett viktigt inslag för att skapa trovärdighet. Det här innebar att det var en relativt ålderstigen skara män som stod i täten för rörelsen. Med tiden dök det dock upp yngre aktivister såsom den franske juristen och journalisten Jules Prudhommeaux (1869–1950). Han var sekreterare i den till IFB anslutna föreningen *Association de la Paix par le Droit* och kom att spela en inflytelserik roll under det första decenniet efter sekelskiftet. För en person som Bertha von Suttner (även hon närmare 50 år vid IFB:s tillkomst) var det istället en omfattande internationell berömmelse i egenskap av författare som skapat hennes trovärdighet, även om hennes adelskap sannolikt bidrog. Inga av dessa gav dock sken av att vara någon form av "folkledare". Så var det istället med flera aktivister inom AI, främst August Bebel och Jean Jaurès (och under de inledande åren Wilhelm Liebknecht), men även Keir Hardie från Storbritannien, Victor Adler från Österrike eller Hjalmar Branting från Sverige. Bebels trovärdighet vilade samtidigt tungt på den omfattande erfarenhet han haft av socialistisk kamp alltsedan 1860-talet, där hans tvååriga fängelsestraff på 1870-talet och omfattande kontakt med Marx och Engels var viktiga inslag. Inom AI kom även andra mer intellektuellt inriktade tyska socialdemokrater som Karl Kautsky och Eduard Bernstein och med tiden Rosa Luxemburg, och kanske även Karl Liebknecht (när det handlade om anti-militarismen), att spela en vital roll. Här var det förmågan att uttolka och förnya marxismen som stod i centrum. Det förväntades dock av samtliga inom ledarskiktet i AI att formulera sig skriftligt och delta i en marxistisk präglad politik debatt. Det fanns folk som kunde ta sig fram till inflytelserika poster inom arbetarrörelsen i egenskap av organisatörer, till exempel den belgiske sekreteraren för ISB Camille Huysmans, men det var trots allt betydligt vanligare inom IFB.

Åldersstrukturen hos de ledande namnen inom IFB och AI visar upp vissa liknande drag. De ledande gardena, under åtminstone de första 10–15 åren efter 1889, blev allt som oftast herrar med sina centrala erfarenheter ganska långt tillbaka. Trots det handlade det om olika generationer. För ledarskiktet inom IFB vid grundandet – Passy, Cremer och Pratt var alla var födda på 1820-talet och Ducommun och Bajer på 1830-talet – var erfarenheterna från revolutionsåret 1848, Krimkriget på 1850-talet och Fransk-tyska kriget 1870–1871, sannolikt definierande händelser. De var alla i 60–70-årsåldern när de var delaktiga i att grunda IFB. Det är svårt att spekulera i hur erfarenhetsrummet relaterade till förväntningshorisonten, men deras förmåga att ompröva sina respektive synsätt måste varit begränsade. AI:s ledande kader var något yngre, Wilhelm Liebknecht var även han född på 1820-talet, men hans betydelse inom AI kom efter grundandet att minska snabbt. Bebel och Guesde var båda födda på 1840-talet medan Bernstein, Kautsky och Jaurès var födda på 1850-talet. Det här innebär sannolikt att händelser som Pariskommunen och förföljelser från myndigheterna mot de tidiga socialdemokratiska partierna var viktigare inslag för deras skapade

erfarenheter. Inte minst kom 1870-talets fängelsestraff mot ledande tyska socialdemokrater och de så kallade anti-socialistlagarna 1878–1890 att prägla inte bara det ledande skikt som varit direkt drabbade utan också att finnas kvar i ett slags kollektivt minne hos SPD, vilket kraftigt påverkade synen på borgerligheten.

Ingen av de ovanstående, eller andra, hade dock kunnat spela sina ledande roller inom organisationerna om de inte samtidigt representerat omfattande föreningar eller partier som fanns inom organisationerna. Relationen mellan individ och rörelse är här av stor vikt, vilket gör att klassbakgrunden inom de båda organisationerna är värd att beröra. Jag har konstaterat att IFB hade sin bakgrund inom medelklassen och AI inom arbetarklassen. Sett till de ledande aktivisterna kan det finnas en poäng i att betona att de som var aktiva inom freds-rörelsen mycket riktigt hade sin bakgrund i medelklassen (förutom Randal Cremer) men att det oftast inte handlade om överdrivet bemedlade positioner. Snarare var flera av dem statstjänstemän, om än på stundtals inflytelserika positioner. Inom AI:s ledarskikt var flera hämtade från medelklassen, men samtidigt fanns det sådana som var uppvuxna i den yttersta fattigdom. Dock ansåg de sig uteslutande företräda arbetarklassen. Hur formades då den specifika gemenskap och identitet inom rörelserna som Porta och Diani beskrivit som central för sociala rörelser? En kollektiv identitet är, enligt dem, starkt associerad med erkännande från omgivningen och skapande av samband. Detta ger i sin tur en känsla av gemensamt syfte och ett gemensamt engagemang för en speciell sak som gör det möjligt för enskilda aktivister och/eller organisationer att betrakta sig som ouplösligt kopplade till andra liknande aktörer i en bredare kollektiv mobilisering.²³⁶

Ett viktigt inslag, framförallt för en form av internationellt präglad identitet, var de återkommande internationella kongresserna, tjugo stycken för IFB och nio för AI före 1914. Här möttes hundratals, med tiden uppemot tusen, ledamöter i egenskap av representanter för sina respektive organisationer och dryftade, för respektive rörelse, centrala frågor. Flera forskare har beskrivit hur dessa typer av internationella möten ritualiserades och kom att få en betydande roll för framväxten av en internationell gemenskap.²³⁷ Det går att invända att dessa möten samlade en elit inom rörelserna. Det ligger onekligen i sakens natur att kongresser inte kan samla mer än ett urval av en rörelses aktivister och det går inte minst att ifrågasätta hur nära arbetarklassens vardag det ledande skiktet inom AI stod den. Men det är samtidigt av stor vikt att se hur banbrytande dessa rörelser var vid sin tid. Aktivister med bakgrund i arbetar- och medelklass samlades för att ta fram förslag på hur man ville vrida den politiska utvecklingen åt ett annat håll än det rådande, vilket i sin förlängning skulle gynna de mest utsatta i samhället. Inte minst ansåg man sig uppenbarligen ha stora möjligheter att få gensvar för sina krav. Det kan, i enlighet med resonemanget ovan, dessutom slås fast att ett unikt inslag i båda

²³⁶ Porta & Diani (2008), s. 21.

²³⁷ Se t ex Lovisa af Peterséns: *Formering för offentlighet : kvinnokonferenser och Svenska kvinnornas nationalförbund kring sekelskiftet 1900* (Stockholm 2006).

organisationerna var att det oftast var mångårig aktivism som skapade trovärdighet och ledde till de framskjutna positionerna, inte medfödda privilegier. Det var speciella rörelseliter som deltog i möten och beslutsfattande. Men det var helt andra eliter än de som historiskt sett varit aktiva i att driva samhällsutvecklingen.

Men möttes i sin tur de båda organisationernas ledande aktivister? Det vill säga, fanns det en reell möjlighet till överföring av idéer och erfarenheter? En jämförelse mellan de listor över delegater som existerar för IFB:s och AI:s kongresser visar på få eller inga överlappningar. Det var dock inte heller väntat: att besöka kongresser var ett tidskrävande företag vid tidpunkten. Men det gick ju att mötas på andra sätt. Med tiden valdes åtskilliga socialister in i sina respektive länders parlament där de ofta mötte fredsaktivister på liberala mandat. Även de återkommande interparlamentariska konferenserna kom att samla parlamentariker från både det liberala och det socialistiska lägret. Tyska SPD deltog inte i IPU:s arbete, men det gjorde bland annat franska SFIO efter enandet 1905, liksom socialdemokratiska partier från Belgien och Sverige. Det gemensamma för dessa tre var länder att det existerade former av parlamentariskt samarbete mellan liberala och socialistiska partier. Frankrike var det första land där en socialist även suttit med i en borgerligt präglad regering (Alexandre Millerand 1889–1902) vilket dock väckt omfattande kritik och slutat med en resolution från AI som fördömde denna möjlighet. Det hindrade inte att ledande personer från olika läger inom den franska fredskampen, såsom Passy och Jaurès, hade regelbunden kontakt och åtnjöt varandras ömsesidiga respekt.²³⁸

Sammanfattningsvis möter vi under den aktuella undersökningsperioden två organisationer, i täten för två olika sociala rörelser, som båda genomgick en kraftig numerär tillväxt under kvartsseklet före 1914. De båda förenade vad vi idag skulle kalla gräsrotsengagemang, med åtskilliga lokalföreningar av olika slag som jobbade med vardagligt opinionsarbete, med en tydlig transnationell agenda där valda representanter möttes under ritualiserade former på internationella konferenser. Skillnaderna i tillvägagångssätt verkar däremot vara flera. Vad vi inte vet så mycket om är hur själva strategierna för freds- eller antimilitaristiskt arbete såg ut och i vilken mån man lät sig inspireras av varandra. Sett till det ledande skiktet inom respektive rörelse grundade sig deras uppburna positioner oftast på trovärdighet i sin respektive rörelses syn, gärna genom mångårigt arbete med frågorna, med teoretisk eller praktisk ingång. Men vi vet inte så mycket om hur man betraktade varandra, eller om försök gjordes att starta upp samarbeten eller värva stöd från den andra rörelsens deltagare. En annan viktig faktor att ta med oss inför själva de empiriska undersökningarna är den skillnad i betydelse som rörelserna verkar ha haft inom ledande stater i Europa. Den antimilitaristiska arbetarrörelsen och fredsrörelsen var starka i olika länder, men de båda var inte starka samtidigt i någon av stormakterna.

²³⁸ Miller (2002), s. 9.

4. Fred, krig och pacifismens gränser

Följande kapitel kommer ytterst att kretsa kring själva fredsbegreppet i sig samt kampen om att fylla det med mening. I enlighet med den modell jag tidigare presenterat över hur *aktör-strategi-begrepp* samverkar vill jag här lägga grunden till min mer övergripande undersökning av hur rörelserna kämpade för att definiera det centrala begreppet fred och analysera hur det påverkade deras praktiska arbete. Som jag tidigare formulerat det så syftar min undersökning av ”begrepp” inte på deras direkt lingvistiska innebörd utan snarare på försök att ladda dessa med olika ideologiska visioner. Begrepp blir på så sätt någonting både normativt och deskriptivt.

Aktörskapet finns givetvis också med i ekvationen eftersom det är organisationernas agerande som alltså står i fokus och jag är här intresserad av hur fredsbegreppet fylldes med ideologiska visioner. Den samverkan mellan rörelse och begrepp som jag diskuterat i kapitel 2 visar sig alltså här i praktiken. Detta ska delvis ses som ett led i en undersökning som sträcker sig över hela avhandlingen. Även senare undersökningar av det praktiska och teoretiska arbetet kommer att vara en del av analysen av fredsbegreppet, som sker utifrån analysdikotomin erfarenhetsrum och förväntningshorisont, men jag vill ändå försöka besvara vissa frågor redan i detta kapitel.

Undersökningsperioden för avhandlingen är som bekant kvartsseklet före första världskriget men framställningen kommer att inledas med en genomgång av hur synen på fred och internationella relationer utvecklats sedan den så kallade upplysningstiden under 1600- och 1700-talen. Poängen med denna odysse är att visa hur det existerade ett påtagligt erfarenhetsrum kring de centrala begreppen/visionerna redan vid organisationernas uppkomster, vilket också präglade stora delar av dess verksamhet.

Trots att fred stod i centrum för de båda organisationerna under perioden 1889–1914 är fredsbegreppets innebörd svårfångat och det saknas till stor del explicita resonemang om vad det var som egentligen rymdes häri. För att kunna definiera de båda rörelsernas respektive definition av fredsbegreppet har jag istället valt att konstruera min studie på så sätt att jag undersöker synen på dess själva antites istället – krig och dess orsaker. Synen på krigens väsen bestämmer enligt denna utgångspunkt inte bara hur de ska bekämpas utan även vilken slags värld det är man ville se istället. Flera exempel på mer eller mindre utopiska målsättningar existerade inom båda

rörelserna, men för att förstå dem måste man också se till hur analysen av den krigiska värld, som uppenbarligen inte levde upp till sin potential, hade uppkommit och återskapades. Jag kommer således att analysera dels de debatter som hölls under IFB:s och AI:s kongresser mellan 1889 och 1914 där själva orsakerna till krig behandlades, dels tal eller pamfletter av några ledande aktivister, för att se om analyserna skiljde sig åt mellan de båda organisationerna och hur detta i så fall påverkade deras respektive syn på fredsbegreppet. På det sättet hör den här undersökningen ihop med den som utförs i kapitel 6, där jag undersöker vilka strategier och metoder som fredskampen skulle bestå av.

Inom det problemområde jag vill belysa i det följande kapitlet, gömmer sig även en annan central fråga: vilka gränser hade den pacifistiska strömning man kämpade för? Jag kommer här att studera implikationerna för det till fred närliggande begreppet pacifism. Som vi har sett myntades det av IFB-ledamoten Émile Arnaud 1901 för att skapa en gemensam ideologisk beteckning för de olika borgerliga rörelser som agerade i Europa och USA. Minst lika viktigt var att skapa en skiljelinje mot socialismen.²³⁹ Pacifism kom dock att bli ett omstritt uttryck inom IFB. Min undersökning, som här främst rör IFB, kommer att analysera vilka gränser det fanns för pacifismen genom att analysera synen på våld som självförsvar.

Den första undersökningen i detta kapitel handlar om hur skiljelinjerna inom IFB i fråga om våldsanvändning såg ut. Cooper har tidigare belyst delar av denna debatt på ett intressant sätt. Jag tar mitt avstamp i hennes undersökning, men jag använder mig av fler debattinlägg än hon och följer debatten under en längre period. Detta för att skapa en såväl empiriskt mer utförlig som tidsmässigt sett mer utsträckt bild. På så sätt framhäver jag ytterligare vilken konfliktfylld fråga detta var inom IFB.

I tidigare forskning kring IFB och AI (såsom de böcker jag redogjort för i avsnittet om forskningsläget) är diskussionerna om den framtida fredens innebörd relativt frånvarande. Detta beror säkert på att de båda organisationerna i sig sällan mer explicit debatterade just vad fred enligt dem innebar i praktiken. Men det fanns en skillnad mellan de bådasynter, som delvis var ideologiskt präglad men som även handlade om vilka strategier man såg som centrala. Genom att dels undersöka synen på kriget och dess uppkomst i sig och dels mer utförligt spalta upp vilka lösningar man såg hoppas jag kunna ringa in förväntningarna på freden och den internationella gemenskapen på ett mer utförligt sätt och jämföra de båda organisationerna i detta avseende.

Mina redskap i denna analys är inspirerade av den begreppshistoriska metod som tidigare beskrivits. Men min användning av denna metod tar i första hand hänsyn till erfarenhetsrum och förväntningshorisont på det sätt som Koselleck uttryckt det, medan jag menar att själva studien i sig av ett begrepp inte måste syfta till att belysa dess förändring över en längre tid utan kan vara inriktad på vilken betydelse som lades i

²³⁹ Nehring i Berger & Nehring (red) (2017), s. 485.

detta vid ett visst tillfälle, eller tidsperiod. Det man förlorar på en kortare studie, istället för en mer tidsmässigt utsträckt dylik, är uppenbarligen möjligheten att studera utförligare förändring. Men det man vinner är chansen att utföra en mer utförlig komparativ studie av olika användningar av ett begrepp inom, som i mitt fall, två parallella rörelser.²⁴⁰

För min studie står således förväntningarna på, och visionerna av, fred under perioden 1889–1914 i fokus. I det avslutande kapitlet kommer jag att dra vissa slutsatser utifrån en modern vokabulär inom den freds- och konfliktforskning som uppstått under det senaste halvsekle. En dikotomi som använts inom denna forskningsinriktning skiljer mellan så kallad *negativ fred*, det vill säga frånvaro av väpnade konflikter men med strukturella över- och underordningar i samhällen intakta, och *positiv fred* där även andra former av strukturellt våld mot befolkningen har upphört.²⁴¹

Fred

Fredsbegreppet, i sin europeiska eller västerländska betydelse, kan spåras så långt tillbaka som antiken. Inom kristendomen, som i över tusen år utgjorde den oemotsagda ramen för samhällsdebatten i Europa, hade framförallt Nya testamentets fredsbudskap en avgörande plats – på bekostnad av Gamla testamentets något mer relativiserande förhållande till våld och krig. Det kristna fredsbudskapet kan ytterst ses som en strävan efter att anamma Jesus freds predikningar och/eller den icke-våldsprincip som praktiseras i Nya testamentet. Ett flertal mer eller mindre radikala pacifistiska grupper har uppkommit och utslocknat från kristendomens födelse och framåt. Under 1500-talets, i samband med reformationen, blev dock olika religiösa pacifistiska grupper både fler och större.²⁴² Diverse utopiskt präglade visioner om ett framtida lyckorike med jämställdhet och evig fred präglade flera av dem. Detta var en genre med visst inflytande

²⁴⁰ Ett exempel på detta är Karin Jonssons avhandling över revolutionsbegreppets innebörd, *Fångna i begreppen? Revolution, tid och politik i svensk socialistisk press 1917–1924*, där hon, efter en genomgång av dess historiska innebörd, valt att undersöka en relativt kort tidsperiod för att analysera vilken betydelse man lade i ”revolution” just då. Karin Jonsson, *Fångna i begreppen? Revolution, tid och politik i svensk socialistisk press 1917–1924* (Stockholm 2017).

²⁴¹ Denna dikotomi introducerades ursprungligen av den inflytelserike norske freds- och konfliktforskaren Johan Galtung. Han byggde senare ut sin definition ytterligare och etablerade även olika kategoriseringar av det våld som ryms inom epitetet ”strukturellt våld”. För en introduktion till denna teoribildning se: Galtung, Johan (1969). ”Violence, peace and peace research” i *Journal of Peace Research*, 6, 167–191; Galtung, Johan (1990 a). ”Cultural violence” i *Journal och Peace Research*, 27, 291–305.

²⁴² Brock & Young (1999), s. 4.

och som på vissa sätt kan sägas ha lagt grunden för mer politiskt präglade ideologier, som socialismen, där jämställdhet och fred spelade en central roll.²⁴³

En viktig kristen gruppering från denna period och framåt var Vännernas samfund eller ”kväkarna”, som uppstod i mitten av 1600-talet och praktiserade en icke-våldsprincip. Kväkarna emigrerade tidigt i stora skaror till Amerika och det var där som man främst kom att visa hur principerna om icke-våld kunde utövas i praktiken.²⁴⁴ Flera historiker har visat hur ”fred” vid denna tid sågs som mer eller mindre synonymt med ”frid”, och det är alltså inte möjligt att överföra betydelsen till vår nutid utan vidare.²⁴⁵ ”Kväkarna” kom relativt snart att utvecklas i en radikalpacifistisk inriktning där all kontakt med militärväsendet, såväl krigstjänstgöring som skattebetalningar, allt som oftast var otillåten. Kväkarnas grundantagande gick ut på att det i praktiken borde vara omöjligt att förena en sann kristen gudstro med våldsanvändning.²⁴⁶

Men reformationen öppnade upp för en rad ifrågasättanden av tidigare etablerade sanningar inom kyrkans värld. I sin odysse över socialismens idéhistoria menar idéhistorikern Ronny Ambjörnsson att dess rötter måste spåras dels till förväntningar på ett framtida tusenårsrike (med evig fred) som opererade i en slags samklang med en apokalyptisk förväntan bland hantverkare och underklass i städerna och på landsbygden, dels till influenser från naturrättsliga läror med rötter i antiken.²⁴⁷ Ett viktigt inslag i visionerna om hur en bättre värld skulle kunna se ut var just idéerna om en ”evig fred”. En intressant ingång är den engelske ämbetsmannen Thomas Mores verk *Utopia* som kom 1516. Här skildrar More ett paradisiskt land i fjärran där all egendom ägs gemensamt och där ingen arbetar mer än sex timmar om dagen. I detta paradys är krigen också extremt ovanliga.²⁴⁸ Ytterligare en ingång stod de radikala 1600-talsgrupperingarna ”Diggers” och ”Levellers” för, där de med sitt ursprung i revolutionära kretsar i London representerade folkliga grupper som hantverkare, småhandlare, gesäller och andra former av den tidens arbetare. Ambjörnsson menar att det nya med denna strömning var att den tog ett viktigt steg bort från den elitism som tidigare varit förbunden med kristet inspirerade drömmar om egendoms gemenskap och tusenårsrike. I deras vision var det de fattiga som skulle uppnå nya rättigheter som allmän rösträtt och också bygga en fredlig värld.²⁴⁹

²⁴³ Se: Ronny Ambjörnsson, *Socialismens idéhistoria* (Stockholm 1984). Framförallt kap: ”Trumslagare, spiritualister och vederdöpare” och ”Engelska revolutionen: utjämarna, grävorna och pratmakarna”.

²⁴⁴ Brock & Young (1999), s. 4.

²⁴⁵ Rebecka Lettevall, ”Fredsbegreppet: om inre frid och internationella relationer” i Lindberg (red) (2005), s. 92–107.

²⁴⁶ Peter Brock, *Pacifism to 1914. An overview* (Toronto 1994), s. 16–27; se även: ”Kväkare – Artikel i NE” <<http://ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/kv%C3%A4kare?ihword=kv%C3%A4karna>> (22/8–2019).

²⁴⁷ Ambjörnsson (1984), s. 10, 28–29.

²⁴⁸ Ronny Ambjörnsson: *Fantasin till makten! Utopiska idéer i västerlandet under fem hundra år* (Stockholm 2004), s. 34.

²⁴⁹ Ambjörnsson (1984), s. 125–129.

Det sekulära borgerliga fredsbegreppet

Som framgår ovan har det funnits ett flertal mer eller mindre omfattande sekter eller trossamfund som, utifrån en västerländsk horisont, drivit fredsfrågan alltsedan kristendomens uppkomst. Ett mer sekulärt, förnuftsaserat och modernt fredsbegrepp får man dock gå fram till upplysningstidens 1700-tal för att finna. upplysningens tänkare började då ifrågasätta nödvändigheten av väpnade konflikter, såväl utifrån en ekonomisk som en moralisk eller ideologisk synvinkel. Vissa hävdade att krigföring var att betrakta som en form av anakronism; en aktivitet som bestod enbart därför att det fanns aristokrati och kungahus som tjänade på den eller fann ett nöje i att utöva den. Andra hävdade att folkets behov måste sättas i centrum eftersom det var dessa som ytterst offrade sina liv och sitt välmående för konflikter de allt som oftast inte hade någonting att säga till om. I vissa fall fördes det fram argument om ökat demokratiskt inflytande över staternas styre, men andra gånger eftersöktes istället folkets representativitet hos regenten eller regenterna.²⁵⁰

Centralt för fredsfrågan under upplysningstiden var tankarna kring en internationell rättsordning som kom att bli själva fundamentet för en framtida ordning kring relationerna stater emellan. I enighet med detta nya ifrågasättande av traditionella auktoriteter förändrades dessutom definitionen av kriget i sig. Enligt den tidigare gängse bilden sågs krigföring ofta som en del av den naturliga ordningen och som ett av statsmaktens nödvändiga verktyg. Den engelske filosofen Thomas Hobbes hade under det krigiska 1600-talet menat att krig var själva normaltillståndet för åtminstone den europeiska världen, där uppehållen mellan krig främst kunde ses som perioder av förberedelser för nästa krig.²⁵¹ Plötsligt talade istället inflytelserika namn som Voltaire om ”den vidriga stanken från ruttnande kroppar på slagfälten” och Jean-Jacques Rousseau byggde, utifrån skrifter av en viss abbot vid namn Saint-Pierre från tidigt 1700-tal, vidare på tanken om den eviga freden vilken han introducerade för en större läsekrets. Här introducerades också tankarna kring införandet av en europeisk union syftande till att bevara freden på kontinenten, med vapenmakt om så krävs, men även till att garantera den territoriella integriteten enligt de gränser som lagts fast.²⁵²

Upplysningstidens tre skolor

Under den aktuella perioden ägnade sig de politiska tänkarna främst åt att diskutera krig stater emellan. I och med den accelererande uppkomsten av nationalstater

²⁵⁰ Michael Howard: *Fred och krig: hur freden uppfanns och kriget återuppfanns* (Stockholm 2004), s. 40–42.

²⁵¹ Lettevall i Lindberg (red) (2005), s. 95.

²⁵² Rebecka Lettevall, *En europeisk kosmopolit: en idéhistorisk studie av Immanuel Kants Om den eviga freden och dess verkningshistoria* (Eslöv 2001), s. 22; Lettevall i Howard (2004), s. 14.

diskuterades också relationen mellan dessa ingående. I den politiska idéhistorien kan man ställa upp tre olika huvudlinjer för hur man ska behandla dessa relationer, vilket också har stor betydelse för fredsbegreppet. Dessa skolor skall ses som utgångspunkt för de diskussioner som kom att eskalera under 1700-talet om staternas relationer – och därmed möjligheten eller önskvärdheten att upprätthålla freden.²⁵³

1. *Thomas Hobbes och den maktpolitiska skolan*

Hobbes var en förespråkare för teorin om det så kallade samhällskontraktet, vilket var ett av 1600-talets stora försök att beskriva samhällets uppbyggnad utifrån olika maktrelationer. Detta innebar att människor medvetet övergav ett osäkert och hotfullt naturtillstånd, utan fungerande auktoriteter och därmed skydd, för att istället ingå i ett rättssystem och den trygghet detta utlovade. Det centrala för staten, menade Hobbes, var att bevara freden. Under vissa extrema fall accepterade Hobbes uppror mot den suveräna härskaren men allt som oftast låg hans linje fast – freden kunde bara garanteras genom att suveränens makt förblev oinskränkt. I utrikespolitiken förväntades denne sedan bevara freden genom maktbalans och avskräckning. Hobbes fredsbegrepp förutsatte inte ett demokratiskt styre eller att det var en republik, och för detta fick han också viss kritik. Men hans syn på fredsbevarandet som statens allt överordnade ansvar kom att få stort inflytande på framtiden.²⁵⁴

2. *Hugo Grotius och den rättsliga skolan*

Under 1600-talet, i efterspelet till det 30-åriga kriget och den Westfaliska freden, utvecklades den klassiska folkrätten. Ett av de centrala områdena var synen på de nyuppkomna nationalstaterna och deras relationer till varandra, inte minst viktigt i fråga om konflikter. Den katolska kyrkan hade under århundraden utvecklat en doktrin om det rättfärdiga kriget, där frågor om hur och när stater hade rätt till anfälls- eller försvarskrig behandlas. Under 1600-talet försökte den holländske juristen Hugo Grotius sekularisera dessa tankar, framförallt i sitt centrala verk *Om krigets och fredens rätt* från 1625. Centralt var insikten att det saknades ett ordnat rättstillstånd stater emellan och att de internationella relationerna var präglade av ett anarkiskt tillstånd. Däremot fanns det en naturgiven rätt, sanktionerad av förnuftet, som skulle kunna formaliseras. Rätten att inleda ett legitimt krig definierades av att detta syftade till att undanröja missförhållanden och skydda den juridiska (folk)rätten. Grotius behandlade även en rad andra frågor såsom vilka rättsregler som borde gälla för krigsföringen, legitima och illegitima vapen, behandling av krigsfångar och de neutralas rättigheter. Men det avgörande var just synen på det rättfärdiga kriget. Folkrättens grundregel var

²⁵³ Magnus Jerneck, "Krig och fred, anarki och modernitet" i Magnus Jerneck (red) *Fred i realpolitikens skugga*, (Lund 2009), s. 18.

²⁵⁴ Svante Nordin, *Det politiska tänkandets historia* (Lund 1999). S. 74–77.

alltså inte att avskaffa kriget utan att försöka se till att det disciplinerades genom rättsliga principer.²⁵⁵

Under 1700-talet började krig som företeelse diskuteras alltmer. Det viktiga, resonerade man, borde snarare än att slå fast vem som hade rätt till att starta krig vara att föra krig på ett sätt som orsakade det internationella samfundet minsta möjliga skada och enklast gjorde det möjligt att avsluta det hela. Det var vad man brukar kalla rätten i krig, *jus in bello*, som här var av störst vikt.²⁵⁶ Under detta århundrade formulerades också tankar om ett överstatligt rättsligt domstolssystem, vilka jag skall återkomma till.

3. Kant och den idealistiska skolan

I kontrast till de jämviktskoncentrerade skolorna växte det under 1700-talet även fram en mer idealistiskt grundad inriktning. Centralt var här begrepp som maktgemenskap och världsstat. Världsstatsförespråkarna var skeptiska till tankar kring nationell suveränitet och självbestämmande som grunden för en fredlig värld. Istället förespråkade man en slags maktgemenskap som byggde på instiftande av övernationella organ med beslutsrätt i tvister kring säkerhetsfrågor. Samverkan mellan länder skulle enligt den här inriktningen växa fram naturligt allteftersom strävan att bevara freden i världen blev starkare i takt med att möjligheten att låta förnuftet dominera den politiska utvecklingen ökade. Mot den dominerande egoismen och de förlegade krigsbejakande idealen, grundade på otidsenliga auktoriteter i samhällena, ställde man en internationalistisk strävan och utvecklandet av en på sikt överlägsen etik.²⁵⁷

Sitt främsta uttryck fick denna upplysningsströmning i den tyske filosofen Immanuel Kants skrift *Den eviga freden*, utgiven 1795. I linje med sin moraliskt präglade lära betraktade han kampen för fred som ett moraliskt imperativ och möjligheterna för dess genomförande diskuterade han utförligt i denna skrift.²⁵⁸ *Den eviga freden* fick ett stort genomslag i sin samtid, något som knappast varit fallet ett halvsekel tidigare. Delvis berodde det säkert på grund av Kants uppburna position, dels för att det var frågor som låg i tiden. Vi kan här dra en parallell till Kosellecks resonemang om en förändrad tidsuppfattning där förväntningshorisonten växt på bekostnad av erfarenhetsrummet vilket möjliggjorde tankeströmningar som tidigare inte varit möjliga.

Kant utvecklade bland annat sina tankar om vad som krävdes av staterna själva för en bestående fred. En fredlig relation mellan människor var inte något naturtillstånd, menade han. Tvärtom var det krigstillståndet som var det naturliga; även om det inte

²⁵⁵ Nordin (1999), s. 80; Alf W Johansson, "Fredstanken i Europa" förord i Immanuel Kant, *Om den eviga freden* (Stockholm 2004), s. 9–11. Alf W Johanssons låg även bakom den nyöversättning till svenska av *Den eviga freden* som gjordes inför 200-årsjubileumet 1995.

²⁵⁶ Howard (2004), s. 40.

²⁵⁷ Jerneck i Jerneck (red) (2009), s. 20.

²⁵⁸ Lettevall (2001), s. 46.

alltid måste innebära regelrätta stridigheter så låg krigshotet som en ständig skugga över civilisationen.²⁵⁹

Framförallt diskuterade Kant vidare staternas relation till varandra och hur säkerheten allra bäst kunde uppnås. Slutmålet var en form av samarbetsorgan, vilket han såg som ett centralt inslag; en världsfederation eller ett fredsförbund. Staterna borde uppmuntras att avstå från den rättslösa, men skenbara, frihet som rådde i naturtillståndet för att istället gå upp i ett rättsligt reglerat inbördes förhållande. Krig ledde inte till en varaktig fred, de gav bara upphov till nya krig eftersom den ena staten alltid kommer se sig förfördelad. Ett fredsfördrag kunde således inte stoppa framtida krig, det kunde bara ett fredsförbund göra.²⁶⁰ Kant förespråkade här en federation mellan självständiga stater, dessa skulle i sin tur reglera sina mellanstatliga relationer genom rättsligt bindande avtal. Ett avgörande inslag i upplägget var dock hur denna *federation* av självständiga stater gick över i att bli en *institution* där medlemmarna underkastat sig internationell rätt. Freden skulle sedan upprätthållas ”genom staternas självdisciplin som i sin tur var grundad i ett rättsmedvetande som växt fram ur bitter historisk erfarenhet.”²⁶¹

I sin traktat diskuterade alltså Kant rent praktiska frågor kring hur en varaktig fred kunde bli möjlig, men han resonerade även runt människans natur och hur den skulle kunna samsas med andra av sin sort. Historikern Alf W Johansson har argumenterat för att Kants grundläggande budskap var att människan hade förmåga att lära av historien.²⁶² Även om människan, enligt hans syn, i grund och botten var illasinnad och girig och hade ett behov av att härska över andra så var inte framtiden för den givet mörksinnad. För att balansera antagonistiska spänningar och deras destruktiva utfall skulle det så småningom tvingas fram olika institutioner som tvingade människorna att underkasta sig rätten och kort sagt civiliseras. Det här var ingen enkel process, erkände Kant, utan det skulle komma att krävas åtskilliga nyare och värre krig innan det eviga fredstillståndet inträffade, men ju våldsammare krigen blev desto större skulle också insikten bli om behovet av fred. Den chockartade insikten av vad mänskligheten var kapabel till skulle förr eller senare utveckla ett högre moraliskt sinne, menade Kant. Då skulle också rättsligt reglerande institutioner fulländas och på så sätt bevara den eviga fred han såg framför sig.²⁶³

²⁵⁹ Kant (2004), s. 56.

²⁶⁰ Kant (2004), s. 62–68. Lettevall (2001), s. 66–67.

²⁶¹ Johansson i Kant (2004), s. 22.

²⁶² Johansson i Kant (2004), s. 20.

²⁶³ Johansson i Kant (2004), s. 21–22.

Fredsbegreppet inom IFB

Definitionerna, eller visionerna, av vad freden skulle innebära vilade för IFB:s del tungt på de erfarenheter som olika liberala eller kristna skolbildningar, och i sin tur 1800-talets konkurrerande internationella fredsförbund, skaffat sig under en längre tid. Att undersöka huruvida dessa motsättningar alltjämt hindrade ett samarbete mellan nationella och konkurrerande internationella fredsförbund är ett av studiens mål. Det ger också möjlighet att utröna om det löpande arbetet, och framförallt de återkommande årliga fredskongresserna, faktiskt hjälpte till att forma en mer homogen rörelse med likartad förståelse för fredskampens mål och utmaningar och således möjliggjorde formulerandet av en gemensam förväntningshorisont för fredsarbetet.

Fredsbegreppet hade dock en omtvistad innebörd inom den aktiva freds rörelsen. Diskussionen om vilken taktik som borde användas, vilken målgrupp propagandan skulle riktas mot och vilka medel man ansåg sig förfoga över, som jag undersöker i kommande kapitel, påverkar också hur vi ska betrakta rörelsens slutmål. Men frågan rymmer även hur pass djupgående den pacifistiska grundsynen skulle få prägla staternas själva väsen. Det vill säga, hade självständiga stater rätt att försvara sig mot angrepp utifrån? Detta är den första delen i denna undersökning och jag kommer här att följa IFB:s debatter. Denna fråga var dock inget som AI fäste någon större uppmärksamhet vid vilket gör att en komparativ studie inte är möjlig, utan undersökningen av IFB får ses som en pusselbit i ett större mönster för att definiera just deras syn på våld och pacifismens gränser.

För att komma fram till en definition av IFB:s freds begrepp måste vi också behandla hur rörelsen såg på fredens motsats – varför existerade krig i den upplysta tidsålder man ansåg sig leva i? Det är denna undersökningens andra del. Till skillnad från den socialistiska freds rörelsen, som ständigt debatterade frågan, så var det här de borgerliga aktivisterna som var mer tvetydiga eller dunkla i sina analyser. En genomgång av olika utsagor blir således relativt rapsodisk men möjliggör trots allt en komparativ undersökning kring frågekomplexet.

Jag använder i första hand kongressmaterial i de båda undersökningarna, samt i den borgerliga freds rörelsens fall några av de Nobelpristal som hölls av olika ledande aktivister inom IFB före 1914. Värt att ha i åtanke är att kongressmaterialet från IFB på inget sätt är komplett vilket gör att det inte går att följa en fråga år för år. Jag har därför valt ut vissa år där material existerar och frågorna diskuteras mer ingående.

Det kristna fredsbudskapet och frågan om absolut eller realistisk pacifism

När ett antal mestadels franska och engelska parlamentsledamöter samlades i Paris 1889 för att hålla den världsfredskongress som skulle komma att mynna ut i tillkomsten av IFB två år senare, hade den internationella freds rörelsen varit formellt splittrad sedan 1860-talet. Då hade den kristna freds falangen, med sin grund hos framförallt kväkare och pietister, men med stora medlemstal även från mer gängse protestantiska grupper inom främst den anglo-amerikanska världen, utmanats av en liberal, internationalistisk och frihandelsvänlig skola. Denna var i sin tur splittrad i flera olika föreningar, med olika krav på hur man skulle gå till väga och hur radikal kampen skulle vara.²⁶⁴ Att IFB kom till stånd var på många sätt ett försök att förena dessa olika skolor. Genom att fungera som en enande administrativ kraft skulle "Bernbyrån" garantera att samarbetet kunde utökas, framförallt skulle detta ske genom anordnandet av årliga fredskongresser på varierade platser i Europa och USA. Byråns uppgift kom i mångt och mycket också att kretsa kring dessa arrangemang. De skiljelinjer som funnits sedan tidigare inom den borgerliga freds rörelsen kom dock att kasta sin skugga även över IFB:s verksamhet. En central skiljelinje låg i synen på våldsanvändning vid självförsvar. Denna skiljelinje var det kanske tydligaste exemplet på den tudelning av rörelsen som stod mellan en kristen pacifism och en slags liberal internationalism. Jag ska i det här avsnittet undersöka på vilket sätt det kristna arvet från rörelsens ursprung fortfarande spelade en viktig roll för att sedan exemplifiera med just frågan om rätten till självförsvar, sannolikt den mest omstridda frågan under IFB:s existens. Det kristna tolkningsföreträdets vara eller inte vara fick i den här frågan sällskap även av andra konfliktbakgrunder, inte minst nationell tillhörighet. Den mångåriga debatten om rätten till självförsvar är utifrån min metodologiska förståelseram betydelsefull att studera för att förstå rörelsens teoretiska och praktiska uttryck och således ringa in vad som rymdes inom rörelsens freds begrepp. Det vill säga, förutsatte "fred" en värld utan något som helst våld?

Jag berörde tidigare i detta kapitel hur det kristna freds begreppet vidareutvecklades av en rad olika kristna grupperingar i efterspelen till reformationen. En vilja att ta det humanistiskt präglade budskapet i Nya testamentet på allvar ledde till en grundsyn där det av dessa grupperingar sågs som omöjligt att leva efter kristna ideal och samtidigt försvara krigens grymheter. På denna grund vilade även den anglo-amerikanska freds rörelsen under 1800-talet. I slutet av seklet fick den kristna freds kampen en ny portalfigur i form av den ryske författaren Leo Tolstoy (1828–1910). Tolstoy deltog inte själv i rörelsens arbete, men hans skrifter och budskap användes ofta av representanter från den kristna falangen för att rättfärdiga sin linje. Samtidigt lyftes hans namn stundtals fram för att istället kritisera kristna företrädare för utopism eller naivism.

²⁶⁴ Cooper (1991), s. 30–59.

Att det kristna fredsbudskapet spelade en viktig roll för rörelsen även under IFB-eran är tydligt. Redan vid den andra kongressen i London 1890 uppmärksammades detta inslag i fredsrörelsen i en särskild resolution:

The Congress recognizes the important influence which Christianity exercises upon the moral and political progress of mankind, and earnestly urges upon ministers of the Gospel and other teachers of religion and morality, the duty of setting forth those principles of Peace and Goodwill, which occupy such a central place in the teaching of Jesus Christ, of philosophers, and of moralists, and it recommends that the third Sunday in December, in each year, be set apart for that purpose.²⁶⁵

Ett antal konflikter uppstod dock under åren och det verkar stundtals ha berott på tillfälligheter vilken linje som fick känneteckna kongressernas resolutioner. Konflikten, som jag ska återkomma till senare, stod ofta mellan de anglo-amerikanska förbunden, med engelska *The (London) Peace Society* (LPS), i täten och mer kontinentalt präglade *International Arbitration and Peace Association* (IAPA) och *Ligue internationale de la paix et liberté* (Genèveföreningen). På den sjunde kongressen, i Budapest 1896, gjordes uttalanden om vikten av att engagera högt uppsatta kyrkliga ledare i fredsarbetet, alla från själva påven och nedåt. Detta hade till exempel varit otänkbart inom Genèveföreningen där tveksamheten till religionen i allmänhet och påven i synnerhet länge hade varit omfattande. Vilken av medlemsorganisationerna som låg bakom den ursprungliga motionen vet vi inte, men i flera av de sydländska fredsförbunden utgjorde Frimurarna ett väsentligt inslag.²⁶⁶

Special addresses will be sent to His Holiness the Pope, to the heads of other religious organisations and to the authorities of the Free masons praying them to use their great influence officially in favour of the ideas of peace and concord among the nations.²⁶⁷

Efter komplikationer vid de första fredskongresserna i Europa tvingades amerikanska och engelska kristna delegater snart att ge upp sin tradition att inleda förhandlingarna med allmän bön eller mässa, en tradition som kontinentala europeiska aktivister och parlamentariker befarade skulle göra dem till åtlöje hos den allmänna opinionen om det

²⁶⁵ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 28, box 58:9, (The International Peace Bureau's collection (IPB collection), League of Nations' archive (LONA)).

²⁶⁶ Om kopplingen mellan fredsrörelsen och Frimurarorden, se: Fulvio Conti, "The Masonic International and the Peace Movement in the Nineteenth and Twentieth Centuries" i Olmstead (red) (2017).

²⁶⁷ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 28, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

kom ut.²⁶⁸ Trots detta levde denna tradition ändå kvar vid vissa tillfällen. När LPS arrangerade IPB:s årliga kongress i London 1908 bjöds till exempel aktivisterna in till en stor invigning i Westminster Abbey där biskopen av Carlisle predikade utifrån Matteusevangeliet: "Blessed are the peacemakers for their's is the Kingdom of Heaven".²⁶⁹

Inte minst i USA låg kristna aktivister bakom den främsta fredspropagandan, framförallt i de kvinnodrivna föreningar som där var av omfattande antal. Här delade man gärna ett engagemang för både rösträtt och fred och argumentationen gjordes oftast från en kristen grund, som när man samlade över 50 000 besökare under en veckas massmöten i Washington 1896 där man sedan gjorde ett uttalande om det kristna fredsbudskapet samt planterade ett symboliskt olivträd.²⁷⁰ Eller 1902 då 250 olika brev skickades ut till olika predikanter i Washington D.C. inför julen med en önskan om att de skulle ägna julveckan åt att predika det kristna fredsbudskapet.²⁷¹

De allmänna referenserna till den kristna grunden verkar under kongresserna ha blivit färre med åren, även om det saknas utförlig statistik. I Boston 1904 lyftes dock frågan om en speciell fredsbön att tas fram av religiösa auktoriteter i varje land. Resolutionen betonade särskilt vikten av att bönen skulle riktas direkt till Gud om att möjliggöra en fredlig lösning av alla dispyter länder emellan:

The Congress recommends to the religious authorities of every land that each shall formulate a prayer to be offered in their regular religious services that God will enable the nations of the earth to settle peaceably all their disputes: and that the Berne Bureau to be requested to convey this request to the proper authorities.²⁷²

Den aktuella kongressen hölls i Boston, vilket torde ha gjort att amerikanska fredsaktivister sannolikt var i majoritet bland delegaterna. Det är svårt att se hur en liknande resolution hade kunnat gå igenom vid en kongress på den europeiska kontinenten vid den här tidpunkten, där den liberala sekulära falangen var starkare. Vid kongressen i Genève 1912 uppmärksammades dock åter den kristna fredskampen inom rörelsen:

The 19th Universal Peace Congress, having before it a certain number of resolutions sent in by Christians, once again expresses its sympathy with all

²⁶⁸ Cooper (1991), s. 61.

²⁶⁹ "Report of the proceedings of the seventeenth universal congress of peace held in London from Sunday, July 26th, to Saturday August 1st", s. 1, box 106:8 (IPB Collection, LONA).

²⁷⁰ "The Final Report of our Branch in Washington", s. 3, box 17:3 (IPB Collection, LONA).

²⁷¹ "Report of the American Branch of the International Peace Bureau", s.1, box 17:5 (IPB Collection, LONA).

²⁷² "Resolutions adopted by the thirteenth universal peace congress. Boston, October 3–8, 1904", s. 5, box 95 (IPB Collection, LONA).

religious and other organisations actively working for the cause of peace, and encourages them to continue in their good work.²⁷³

Enligt den här resolutionen hade alltså åtskilliga resolutioner skickats in av kristna vilket tyder på denna falang fortfarande framstår som en av grundbultarna för rörelsens fortlevnad. Parallellt med dessa olika inslag av kristen pacifism existerade det hela tiden konflikter med utgångspunkt just i detta budskap. Sitt främsta uttryck fick denna konflikt i samband med synen på självförsvar och jag ska nu behandla denna fråga därför att den ger mig möjlighet att på ett mer genomgående sätt styrka några av de mer tentativa slutsatser jag dragit ovan.

Ett absolut eller ”realistiskt” fredsbegrepp?

Ett grundantagande hos de tidiga fredsöreningarna på båda sidor Atlanten som bildats strax efter Napoleonkrigen och som vilade på en strikt kristen grund, *The London Peace Society* och *The New York Peace Society*, var att allt användande av militärt våld var fel. Detta var länge den enda principiella grund för organiserat fredsarbete som existerade.²⁷⁴ Den här linjen, som med tiden skulle få kategoriseringen *absolut pacifism*, hade således klart utopiska drag och fick stora problem under seklets gång att handskas med konkreta frågor som rätten att försvara sig vid attacker eller att slippa leva i slaveri.²⁷⁵ Den dåtida amerikanska fredsörelsen föll rent av samman i samband med inbördeskriget då många aktivister trots allt valde att strida på nordstaternas sida mot slaveriet.²⁷⁶

Den strikt våldsavståndstagande inriktningens aktivister kom att kategoriseras som *absolutister*. Inom den läsning som ursprungliga fredsaktivister, inom grupperingar som kväkarna eller menoniterna, gjorde av kristendomen var icke-våldsprincipen ett resultat av dess oförenlighet med våld av olika former. Inom fredskampen fick detta innebörden att all militärmakt snarast borde stämplas som oförsvarbar och allt deltagande i den upphöra. Enligt denna analys skulle krigen som företeelse så småningom försvinna som följd av en allmän vägran från folken i respektive land att

²⁷³ ”Resolutions of the XIX. Universal Peace Congress, Geneva Propaganda by religious organisations”, s. 51, box 111 (IPB Collection, LONA).

²⁷⁴ Även ännu mer extrema fall förekom, till exempel *New England non-resistance society* som från 1830-talet och framåt framträdde som radikala pacifister och lika radikala antislaverimotståndare. Rörelsen beskrev sig ibland som ”ultra beyond ultra” i sitt avståndstagande från allt våld i alla sammanhang. Man ägnade sig dessutom åt civilt motstånd och icke-motstånd. Peter Brock, *Pacifism in the United States, from the Colonial era to the First World War* (Princeton 1968), s. 539–542.

²⁷⁵ Jag har här valt att använda mig av begreppspar *absolut pacifism* och *realistisk pacifism*, ett annat sätt att uttrycka samma skiljelinje har till exempel varit *pacifism* och *pacifism* som ursprungligen utarbetades av A.J.P. Taylor men teoretiserades utförligare av Martin Ceadel i *Thinking About Peace and War* (Oxford 1987).

²⁷⁶ Brock (1994), s. 30–31.

lyfta vapen mot andra.²⁷⁷ Absolutisterna var aldrig särskilt många till antalet och de allra flesta gick att finna i den anglo-amerikanska världen, men där var de å andra sidan synnerligen inflytelserika. Själva företeelsen verkar annars ha varit nästintill obekant på den europeiska kontinenten innan mitten av 1850-talet.²⁷⁸ Dock var detta en grupp som stod för en kraftfull och högljudd propaganda och som låg bakom LPS som under nästan 100 år var den allra största fredsföreningen. Detta hade stor betydelse när det gällde möjligheterna att få vissa resolutioner antagna inom IFB, där inte minst frågan om rätten till försvarskrig stundtals var synnerligen omtvistad. Exempel på detta ska vi se i den följande undersökningen. Ofta titulerades absolutisterna som ”non-resisters” just med syftning på deras ovilja att försvara sig militärt ens vid anfallskrig mot dem.²⁷⁹ Även i USA låg absolutister bakom den främsta fredspropagandan.²⁸⁰

Mot absolutisterna kan man ställa den grupp som förespråkade en i sitt tycke mer ”realistisk pacifism”, så kallade *realister* eller *reformister*.²⁸¹ Realisterna trodde snarare att krigen kunde fås att upphöra, eller åtminstone begränsas kraftigt, genom att ett internationellt juridiskt system för konflikthantering arbetades fram, eller också att förändring i de olika staterna beträffande beslutsprocessen kring att gå i krig nåddes. Till dess att de olika reformerna kommit till stånd såg man dock militära insatser som tillåtna om de uteslutande syftade till försvara sig mot angrepp eller ingripa för att minska lidande för andra. För att skilja ut sig från absolutisterna myntade redan 1846 den amerikanske fredsaktivisten Elihu Burritt beteckningen ”peace advocate of defensive war”.²⁸²

Fredsforskaren Martin Ceadel menar att den absolutistiska sidan var i majoritet i de ledande fredsföreningarna i såväl Storbritannien som USA under större delen av den period på 100 år som förflöt mellan napoleonkrigen och första världskriget. För att locka till sig även realistiska fredsaktivister laborerade man med olika lösningar, till exempel godkände man i både London- och New York-klubbarna realister som aktivister på en lägre nivå, men för att kunna klättra i organisationen krävdes ett anammande fullt ut enligt absolutistiska traditioner. Detta ledde också till konflikter under olika perioder och mynnade ut i att flera konkurrerande föreningar bildades på

²⁷⁷ Martin Ceadel, ”Pacifism” i Gordon Martel (red), *The Encyclopedia of War* (2012), s. 2–6.

²⁷⁸ Brock & Young (1999), s. 11.

²⁷⁹ Ceadel (2012), s. 2.

²⁸⁰ Se t ex, ”The Final Report of our Branch in Washington”, s. 3, box 17:3 (IPB Collection, LONA); ”Report of the American Branch of the International Peace Bureau”, s.1, Box 17:5 (IPB Collection, LONA).

²⁸¹ För resonemang kring denna problematik, se: Ceadel, Martin: ”Pacifism” i Martel, Gordon (red): *The Encyclopedia of War*, 2012, s. 2–6. Realism är ett vanligt inslag i forskning kring internationella relationer, för en introduktion kring denna skolbildning se Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace – Realism, Liberalism and Socialism* (New York 1997) eller Robert H Jackson & Georg Sörensen: *Introduction to international relations: theories and approaches* (Oxford 2010).

²⁸² Ceadel (2012), s. 2.

realistisk/reformistisk bas. Framförallt i Storbritannien där *International Arbitration and Peace Association* (IAPA) från 1880 kom att få ett relativt stort genomslag.²⁸³

IFB 1889–1914 – en enad rörelse?

För IFB:s del var konflikten ständigt närvarande under decennierna runt sekelskiftet. Den absolutistiska inriktningen länkades ofta ihop med en moderat pacifistisk taktik hos ledande aktivister som Passy och Suttner som gick ut på att inte behandla alltför politiska frågor inom rörelsen för att inte stöta sig med respektive nationella regeringar. Dessa två företrädde dock ingen principiell absolutism utan accepterade framförallt försvarskrig.²⁸⁴ Denna mer taktiskt övervägande fråga var dock även den en återkommande anledning till tvister inom IFB. Under de allra första åren efter att IFB bildats var synen att man inte skulle ägna sig åt vare sig nutida politiska frågor eller kriser alls. Det här går tillbaka till Passys försiktiga linje inom Parisföreningen och stöddes av Élie Ducommun som var inflytelserik generalsekreterare för IFB. Andra, som Pratt och hans IAPA, var tidigt upprörda och ville se en aggressivare organisation som pressade på och tog ställning i diverse dagsaktuella frågor. Redan tidigt visade det sig också vara ohållbart att inte behandla aktuella händelser, från och med kongressen 1892 gavs detta en återkommande punkt på dagordningen. Åtskilliga inom rörelsen, däribland flera av de kristet pacifistiska organisationerna, vidhöll dock motståndet mot att debattera specifika politiska frågor. Så protesterade man till exempel mot att kräva rustningsbegränsningar, vilket ytterst kunde betraktas som erkännande av krig som en del av samhällssystemet och samtidigt leda till kritik på respektive hemmaplan.²⁸⁵

Andra aktivister var dock kritiska mot vad man uppfattade som en undfallande och verklighetsfrämmande linje. Inte minst presenterade den engagerade aktivisten och före detta artillerikaptenen i franska armén, Gaston Moch, förslag till resolutioner vid flera av IFB:s kongresser. I såväl Hamburg 1897, Rouen och Le Havre 1903 och Stockholm 1910 stod Moch för återkommande krav på att rörelsen klargjorde sin syn beträffande länders legitima rätt till försvar. Det var en fråga som satte fingret på de olika förhållningssätt som existerade inom IFB:s olika skolbildningar och som ägnades återkommande uppmärksamhet trots att byråns sekreterare Ducommun, och kongressernas arrangörer, gjorde sitt bästa för att undvika den.²⁸⁶

Vid kongressen 1903 ställde Moch upp tre krav för att krig skulle anses legitima, vilket han och andra sedan agiterade för i debatten som följde.²⁸⁷ Moch fick stöd från

²⁸³ Ceadel (2012), s. 3.

²⁸⁴ Se t ex: Frédéric Passy, "Fredsutopien: tal" (Stockholm 1899).

²⁸⁵ Se Cooper (1991), s. 117–120.

²⁸⁶ Cooper (1991), s. 158–159.

²⁸⁷ Som svar på aggressiva militära handlingar och/eller invasioner. Som resultat av staters vägran att lyda ett skiljedomsbeslut. Som svar på en stats vägran att pröva skiljedomsförfarande innan de går ut i krig. "Bulletin officiel de XXIIe Congrès Universel de la paix tenu à Rouen et au Havre du 22 au 27 septembre 1903", s. 139, box 93:1 (IPB Collection, LONA).

Pratt från IAPA, men absolutisterna från den mestadels anglo-amerikanska fraktionen, i den här debatten företrädde av engelsmannen Felix Moscheles från LPS, hävdade å sin sida att det var olämpligt för en fredskongress att ägna sig åt att debattera en fråga om rätt till krig när man istället borde debattera rätten till fred, och ville avlägsna frågan från dagordningen.²⁸⁸ Som en av anledningarna till motståndet mot att diskutera frågan hävdades bland annat från LPS att man kunnat överleva i snart 100 år som fredsförening just för att man valt att inte behandla den här typen av frågor. Detta gjorde uppenbarligen Moch än mer upprörd och han undrade retoriskt exakt vilka krig man ansåg sig ha lyckats förhindra genom att inte diskutera centrala frågor:

Vi har fått höra att man talar på uppdrag av föreningar som är 100 år gamla. Vilka är de krig som de här organisationerna har stoppat under de här senaste 100 åren? Om vi kunde hoppas att folket skulle följa oss, skulle regeringarna lyda folket, men för att de underprivilegierade ska följa oss måste fredsrörelsen komma ifrån sin strikt retoriska och sentimentala sida och bli en positiv kraft.²⁸⁹

Vid samma kongress lyftes även den närliggande frågan huruvida våld inte heller var tillåtet vid försvaret av sin egen eller sitt folks frihet. Den italienska aktivisten och senare Nobelprisvinnaren Ernesto Moneta hävdade att om det existerade något värre än krig så var det förtryck av olika folkgrupper, eller slaveri. Vad hade kongressen att säga om frigörelser från dessa former av förtryck undrade han i anknytning till Mochs argumentation? Men inte heller här fick han och Moch majoriteten av delegaterna med sig. Den amerikanske delegaten Hubbard frågade retoriskt om Moneta var ute efter att "försvaga rörelsen inför den allmänna opinionen?"²⁹⁰ Under den vidare debatten, där frågan om bordläggning till kommande fredskongress lyftes, protesterade Moch ytterligare då han menade att den påföljande kongressen som skulle hållas i Boston uppenbarligen skulle locka främst amerikaner och således försvaga hans och Monetas sak. Men efter en omröstning blev så ändå beslutet.²⁹¹

²⁸⁸ "Bulletin officiel de XXIIe Congrès Universel de la paix tenu à Rouen et au Havre du 22 au 27 septembre 1903", s. 142, box 93:1 (IPB Collection, LONA).

²⁸⁹ "On nous a dit qu'on parle au nom de sociétés qui ont cent ans d'existence. Quelles sont les guerres qu'elles ont arrêtées depuis cent ans? Si nous pouvions espérer que les peuples nous suivent, les gouvernements obéiraient aux peuples, mais pour que les peuples sous suivent, il faut que le mouvement pacifique sorte de la période purement déclamatoire, sentimentale, pour devenir positif." "Bulletin officiel de XXIIe Congrès Universel de la paix tenu à Rouen et au Havre du 22 au 27 septembre 1903", s. 143, box 93 :1 (IPB Collection, LONA).

²⁹⁰ "Allez-vous nous affaiblir devant l'opinion publique?"

"Bulletin officiel de XXIIe Congrès Universel de la paix tenu à Rouen et au Havre du 22 au 27 septembre 1903", s. 145, box 93 :1 (IPB Collection, LONA).

²⁹¹ "Bulletin officiel de XXIIe Congrès Universel de la paix tenu à Rouen et au Havre du 22 au 27 septembre 1903", s. 144, box 93 :1 (IPB Collection, LONA); se även Cooper (1991), s. 158.

Moneta återkom dock även han till frågan, inte minst i sitt Nobelpristal 1907. Där beklagade han hur den universella freden dessvärre fortfarande låg i en avlägsen framtid och att svagare länder alltjämt inte kunde lita på de starkare. Att bevaka sina rättigheter och sin frihet var varje lands ansvar och för det krävdes dessvärre vapenmakt:

Keep your powder dry and always be ready to defend yourself; this is for Italy, as well as for others, a hard necessity at the present time. I do not believe that there is at the moment a single government in Europe which is actually planning war, but the time could come when those who are thinking of it least might find themselves embroiled in war by force of circumstances. We had a classic example of this in France in 1870 when, one month before the war, no one dreamed of or could have imagined such a thing; but once it had started no one knew how to stop it.²⁹²

Den slutliga debatten i frågan om rätten till självförsvar kom att stå under kongressen i Stockholm 1910, under rubriken ”Debatten om den legitima försvarsrätten”.²⁹³ Cooper gör bara någon enstaka referens till denna debatt, men enligt min bedömning sammanfattar den de olika positionerna på ett förnämligt sätt. Dessutom blev den på flera sätt en slutpunkt för ämnet inom IFB före kriget, vilket gör att jag kommer ge den ett ordentligt utrymme här. Under inledningen av kongressen 1910 hade ett större dokument antagits av församlingen, det så kallade *Code de la paix* som hade förberetts av fransmannen Emile Arnaud och som skulle ligga som underlag för en ny Haagkonferens 1913. Här angavs tydligt alla staters rätt till självbestämmande.²⁹⁴ Moch, som åter var den som väckte frågan om försvarskrig senare under kongressen, förväntade sig uppenbarligen att hans resolution om rätt till självförsvar nu skulle gå igenom utan problem då stora delar av *Code de la paix* pekade i den riktning han argumenterade för. I en rapport, författad och distribuerad till kongressen av Moch själv, sammanfattade han frågeställningen utifrån sin position:

Enligt inledningen till artikel 7 i ”Code international”, i vilken fredsrörelsens principer sammanfattas, ha nationerna ”rätt till legitimt försvar”. Men det är nödvändigt att fixera innebörden av denna rätt, ty man har ännu aldrig funnit exempel på ett krig, där inte båda parternas regering ha påstått och båda folken varit övertygade om legitim försvarsrätt.²⁹⁵

²⁹² Ernesto Teodoro Moneta – Nobel Lecture: ”Peace and Law in the Italian tradition” <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1907/moneta-lecture.html> (12/1–2018).

²⁹³ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910: kort sammandrag på svenska språket/ utgivet av organisationskommittén* (Stockholm 1912) s. 43.

²⁹⁴ *Congrès universel de la paix, XVIII:e Congrès universel de la paix à Stockholm du 1:er au 5 août 1910*: III Appendix: Emile Arnaud – Code international (Stockholm 1911), s. 287–312.

²⁹⁵ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 43.

Från Internationella fredsbyråns kongress i Stockholm 1910. Foto: IPB collection – League of Nations Archive, Genève.

Moch fortsatte sin rapport genom att peka på hur hans förslag, alltsedan den 8:e fredskongressen i Hamburg 1897 och via kongressen i Rouen och Le havre 1903, vunnit bifall bland ”många framstående jurister”. Men att hans förslag motarbetats av själva kongresserna, som inte ens låtit dem bli föremål för votering. Som främsta anledning till att situationen nu borde ha förändrats menade han var inte bara faktumet att *Code de la Paix* erkänt rätten till legitimt försvar i sin sjunde artikel utan att den andra konferensen i Haag gjort detsamma.²⁹⁶ Moch avslutade sedan med att presentera de krav som borde föreligga för att det legitima försvaret skulle anses rättsligt korrekt, sammanfattat i tre punkter (som var en utbyggnad av dem han presenterat redan 1903):

1. Försvaret blir legitimt mot en stat, som oförmodat angriper en annan, d.v.s. som utan föregående underhandlingar för eventuell fredlig uppgörelse angriper en annan, vare sig striden föregåtts av krigsförklaring eller ej.
2. Försvaret är legitimt mot en stat, som utan restriktiva villkor blivit uppfordrad att avgöra uppkommen tvist genom skiljedom och förkastar detta förslag i princip eller omöjliggör dess utförande.
3. Försvaret är legitimt mot en stat, som nekar att ställa sig en avkunnad skiljedom till efterrättelse.²⁹⁷

²⁹⁶ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 43.

²⁹⁷ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 44.

Men det blev inte som Moch ville den här gången heller, utan amerikanska och engelska ledamöter protesterade emot hans förslag. Även de hade en färdigtryckt rapport redo att dela ut där slutsatsen var att de inte kunde acceptera hans försök till lösning av frågan. Utifrån fyra olika områden argumenterade de emot de krav som Moch ställt upp. Först och främst ansåg de att diskussionen om rättfärdiga krig kunde leda till att länder såg det som ”nödvändigt att bibehålla nuvarande rustningar för att vara beredda på krig som anses berättigade” vilket gjorde nedrustningskraven svårare att genomföra.²⁹⁸ Vidare diskuterades problematiken med att bedöma exakt vad som var en legitim respons i självförsvars syfte. I en punkt hänvisades till den splittring som rådde inom freds rörelsen och risken med att driva igenom en resolution mot den ena falangens uttalade vilja:

Kongressen, som vill undvika att såra någon av dess medlemmars samvete, vill icke antaga en resolution, som kan tänkas stöta åtskilliga fredsvänner, vilka av religiösa eller andra orsaker ogilla krig under alla förhållanden.²⁹⁹

Slutsatsen man kom fram till pekade istället på varje nationellt freds förbunds rätt att själva avgöra hur propagandan på deras respektive hemmaarena skulle föras. Samt att det var onyttigt och farligt att försöka genomdriva principer ”som tillerkänna kriget berättigande och bidra till att inför den allmänna opinionen försvaga styrkan i våra fredsidéer”.³⁰⁰

Debatten som följde blev hätsk. Moch försvarade sitt förslag och hänvisade till såväl Moneta som andra kongressers uttalanden och poängterade åter hur viktig frågan var för freds rörelsens framtid. Han insisterade på att om inte rätten till självförsvaret slogs fast skulle hela rörelsen framstå som illegitim. ”Om icke kongressen rent och klart uttalar sig i denna riktning kunna vi säga farväl till freds rörelsen.”³⁰¹ I en passage passade han på att kritisera Tolstoy och hans efterföljare: ”Även de okrigiska schweizarna skulle icke ha fredsbyrå om den hölle på den tolstoiska principen: motstå icke det onda.”³⁰² Avslutningsvis passade Moch på att poängtera att frågan inte ens fått chansen i en omröstning utan att den enbart bordlagts eller remitterats till olika kommittéer för undersökning. Nu var det dags, menade han, att sluta ”spilla mer tid på denna fråga”.³⁰³

Mot sig fick han en rad talare, Thomas Snape, en metodist från England, meddelade att ”[f]reds rörelsen har kristligt ursprung, vad hr Moch än må säga och man får icke lämna de kristnas mening i denna fråga obeaktad. Ur kristlig synpunkt är allt krig

²⁹⁸ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 45.

²⁹⁹ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 45.

³⁰⁰ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 45.

³⁰¹ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 45.

³⁰² *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 45.

³⁰³ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 45.

förkastligt”.³⁰⁴ Hr Perris från England anklagade i sin tur Moch för att vilja splittra fredsvännerna:

121 millioner anglosakser skulle avvisa hans förslag. Vår rörelses styrka ligger i dess universalitet och katolicitet, Vi behöva alla krafter, militärer, artister, forskare och icke minst Tolstoi, vår tids största moralpredikare.³⁰⁵

Perris menade att frågan ej drivits alls i England eller Amerika därför att Moch visste att ”anglosakserna” var hans avgjorda opponenter. Det enda försvar Perris menade sig vara anhängare av var ett försvar med uteslutande moraliska medel.³⁰⁶

Engelsmannen Felix Moscheles argumenterade i ett längre och teoretiskt inlägg för det rådande avståndstagandet mot allt våld, även i självförsvar. Som han såg det var det omöjligt att samtidigt förespråka nedrustning av staternas militära försvar och sedan ändå ge dem rätten att använda det: ”vi medgiva rätt till legitimt försvar, och om vi icke stå rustade, kunna vi icke upprätthålla försvarsrätten”. Det var, enligt honom, som att säga ”väpna er” och ”ned med vapnen” på samma gång. Den enda vägen framåt låg istället en värld reglerad av en internationell rätt på samma sätt som de nationella staternas rättssystem var uppbyggda.³⁰⁷

Längst i sin kritik mot Moch personligen gick hans landsman, den unge akademikern Fernand Corcos (som tidigare samarbetat med Hodgson Pratt innan dennes bortgång). Corcos anmälde att han inte tänkte titulera Moch ”herr” utan ”kaptan”, syftande på Mochs bakgrund i franska armén och uppenbart insinuerande att hans krigsförespråkande inte var en tillfällighet. Även Corcos argumenterade utifrån ett rättsligt perspektiv och talade för ett framtida internationellt rättstillstånd. Rätten till försvarskrig skulle hota hela denna framtida mönsterordning menade han:

Att organisera försvarskriget, det är att sätta våld mot rätt. Alla regeringar påstå sig rusta endast ”för att försvara fosterlandet” och att de använda våldet endast i rättvisans tjänst. Detta medgivande leder till den väpnade freden, mot vilken vi opponera.³⁰⁸

Corcos tecknade även en snabb bild över vilka vapen det rättsligt reglerade internationella samfundet hade att sätta emot en stat som trots skiljedomsförfarande i internationell domstol vägrade anpassa sig efter beslutet och manade framförallt till

³⁰⁴ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 47.

³⁰⁵ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 47–48.

³⁰⁶ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 48.

³⁰⁷ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 48.

³⁰⁸ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 48–49.

användande av icke-krigiska vapen som bojkott och suspension av handels- och sjöfartstraktater, av post- och andra korrespondensmedel, och så vidare.³⁰⁹

Corcos inlägg bemöttes av Moch som menade att han var beredd till kompromisser i sitt förslag men att han inte kunde acceptera ytterligare en bordläggning av frågan. I ett sista försök att förklara sin ståndpunkt satte han fingret på just den principiella skiljelinjen mellan realister och absolutister:

Det är så lätt att säga: jag vill organisera mänskligheten, så att krig blir omöjligt. Men vi skriva år 1910 och måste ta hänsyn till nu rådande förhållanden. Detta är icke en rätts-, moral- eller religions-fråga, utan ett politiskt, internationellt spörsmål, som måste behandlas i enlighet med nu rådande situationer.³¹⁰

Opinionen på mötet hade dock utkristalliserats och när Moch krävde votering lyftes istället ett tidigare förslag från den tyske delegaten Ludvig Quidde först av ordföranden, en friherre Bonde, som gick ut på att kongressen var så splittrad i frågan om legitimt försvar att det inte var till någon nytta för fredsrörelsen att nu avgöra frågan.³¹¹ Så blev också utfallet. Inte heller 1910 fick Moch och hans allierade alltså kongressen med sig. Den anglo-amerikanska sidan tillsammans med de moderata pacifisterna från Tyskland och Österrike-Ungern röstade åter bort hans resolution om det legitima försvarskriget från dagordningen.

Min redogörelse för debatten visar hur den segrande angloamerikanska falangen argumenterade på ett sätt som Cooper, som är den enda mig veterligen som undersökt IFB:s kongresser utifrån denna fråga, inte lyfter fram. Nu vet vi således även hur den "utopiska" gruppen med sina rötter i Storbritannien och USA uttryckte sig.

Diskussion

Den kristna pacifism som utgjorde ursprunget för den organiserade borgerliga fredskampen fortsatte att ha ett stort inflytande även efter att rörelsen formaliserats inom paraplyorganisationen IFB. Detta ledde dock stundtals till konflikter med sekulärt präglade liberaler och andra. Kampen mellan "absolutister" och "realister", vilken fick sitt främsta uttryck i och med konflikten om rätten till legitimt försvarskrig, går att spåra till mitten av 1800-talet då en kristet präglad pacifism utmanades av en icke-konfessionell mer liberalt anstruken skolbildning. Denna schism kom uppenbarligen att prägla IFB under hela min undersökningsperiod.

Utifrån den centrala debatt som utspelades under kongressen i Stockholm 1910 har jag identifierat minst tre olika varianter av motstånd mot det förslag om legitimt självförsvar som här drevs av den franske aktivisten Gaston Moch:

³⁰⁹ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 49.

³¹⁰ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 49.

³¹¹ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 51.

Kristet- moraliskt motstånd till legitimt försvarskrig. Den första och historiskt sett vanligaste formen utgick från den kristna världsbild som tidiga pacifistiska grupperingar som kväkarna eller mennoniterna stod för. Under det sena 1800-talet hade dock en annan aktivist fått tjäna som portalfigur för denna inriktning, den ryske författaren Leo Tolstoy. I likhet med kväkarna predikade Tolstoy att allt våld i alla sammanhang var fel och ett brott mot Guds skapelse. Den enda sanna fredskampen utgick enligt denna linje från det individuella perspektivet – och det enda effektiva vapnet var att under alla omständigheter vägra nyttja vapen eller våld mot andra. I debatten framgår hur Perris utnämnde just Tolstoy till sin tids störste moralpredikare och att hans idéer också hade nått en rik spridning vid tidpunkten (inte bara hos kristna aktivister utan även hos socialistiska försvarsnihilister). Förväntningshorisonten enligt denna linje innebar att då tillräckligt många människor vägrade lyfta vapen mot varandra skulle krigen omöjliggöras. Denna linje kom att utmanas i vissa historiska sammanhang och vid till exempel det amerikanska inbördeskriget bröt den samman då slaverimotståndet vägde tyngre än motståndet mot vapenvåld. Erfarenhetsrummet hos framförallt den engelska grupperingen vilade här annars tungt på den nära hundraåriga historik man innehade som fredsförening. Om den varit verksam för att faktiskt förhindra krig eller ej spelade uppenbarligen mindre roll, något som Moch också ifrågasatte redan 1903 i debatten vid den kongressen. Föreningens fortlevnad sågs som en framgång i sig.

Praktiskt motstånd mot legitimt försvarskrig. En av få centrala taktiska frågor som den borgerliga freds rörelsen drev aktivt var kravet på nedrustning hos samtliga stater. Monscheles pekar på den logiska luckan i att driva denna fråga parallellt med att förespråka legitim rätt till försvarskrig, där landet oundvikligen skulle vara beroende av ett försvar starkt nog att stå emot ett anfall. Här är det ytterst förväntningshorisonten som får agera måttstock. En av rörelsens viktigaste frågor skulle, om den var framgångsrik, omöjliggöra just det försvarskrig som efterfrågades och att hålla dörren öppen för ett legitimt försvarskrig skulle i sin tur omöjliggöra kraven på nedrustning. Vi ser hur ett mer utopiskt präglat synsätt möter ett rent praktiskt: hur ska man kunna framstå som trovärdiga i den viktiga frågan om nedrustning om man samtidigt öppnar upp för vikten av att ha ett försvar? Debatten visar hur den ”absolutistiska” sidans argumentation inte bara kunde avfärdas som utopisk utan dessutom hade en realistisk och inte minst sakpolitisk förankring, vilken inte kommit fram i Coopers undersökning.

Taktiskt motstånd till legitimt försvarskrig. Den kristet-moralistiska sidan med anglo-amerikanskt ursprung hade dessutom den tyske moderate pacifisten Ludwig Quidde och hans tyska delegation på sin sida i debatten mot Moch. Quidde intog en traditionell tysk linje som i mångt och mycket gick ut på att undvika alla frågor som kunde ses som politiska snarare än humanitära. Utrymmet i det auktoritärt styrda landet gjorde engagemang i fredskampen svårt nog som det var. På samma sätt som Passy under en längre tid gjort sitt bästa för att hans Parisförening inte skulle befatta sig med ”politiska”

frågor utan istället måla fram det som att de enbart engagerade sig i humanitära frågor ansåg Quidde att hans nationella förbund inte kunde riskera att på något sätt komprometteras genom att behandla kontroversiella ämnen. Att Quidde skulle vara emot försvarskriget *per se* menar jag inte är sannolikt men genom att alliera sig med engelsmännen höll de frågan borta från dagordningen och riskerade inte att stöta sig med sin regering och högerpressen därhemma. Enligt flera historiker som studerat den tyska freds rörelsen var det extremt stigmatiserande att vara pacifist i det Willhelmska Tyskland eftersom den rådande hegemonin omöjliggjorde en olikartad syn i denna fråga.³¹²

Även en annan form av taktiskt motstånd mot Mochs plan är värd att beröra. Flera talare ansåg att den uppenbara splittringen utifrån nationell bakgrund i sig var skäl nog att inte rösta igenom hans motion, därför att freds rörelsen då skulle riskera att splittras. Kongresserna lockade uppenbarligen en internationell publik men debatten om den legitima försvarsfrågan präglades i hög grad av respektive delegationers nationella tillhörighet. Detta blev rent explicit uppenbart i flera av delegaternas egna inlägg där till exempel Perris från anglosaxiska grupperingen menade att Moch inte hade rätt att stöta sig med den och att ”121 millioner anglosaxer skulle avvisa hans förslag”.³¹³ Enligt denna argumentation ansåg sig de engelska och amerikanska delegaterna företråda hela sina båda länder. Det är dock värt att ifrågasätta uppgiften att den anglo-amerikanska freds rörelsen skulle varit så pass uteslutande absolutistisk till sin prägel. Andra uppgifter, som fredsforskaren Charles Chatfield har visat, pekar på att det endast var ett litet ledarskikt som fortfarande upprätthöll denna linje medan andra var mer öppna för olika former av försvarskrig.³¹⁴

Moch i sin tur anslog en taktik där han på motsatt sätt hävdade att de engelska och amerikanska fredsaktivisterna var främmande för hur det politiska klimatet såg ut på den europeiska kontinenten och att de – med sitt väsensskilda politiska klimat – inte hade någon rätt att försöka tvinga på den kontinentala freds rörelsen sitt synsätt. Mochs poäng här är intressant. Det var mycket som skiljde såväl den politiska kulturen som den faktiska strategiska verkligheten på den europeiska kontinenten från USA och Storbritannien. På kontinenten var ett storkrig ett reellt hot och det skulle oundvikligen påverka de flesta staterna där. För USA och Storbritannien kunde ett krig möjligen påverka dess sjöfart och kolonier men ingen trovärdig risk förelåg för en regelrätt invasion av de båda länderna, utan de skulle alltid ha möjligheten att avstå från att delta i ett europeiskt storkrig, det var bilden som Moch målade upp. Det är dock värt att uppmärksamma briterernas ambivalens i sammanhanget, vilken verkar ha pekat på en insikt och rädsla för att landet ändå kunde bli indraget i ett storkrig på kontinenten men att ett sådant krig ändå var så pass fjärran att någon permanent oro inte förelåg.

³¹² Chickering (1975), s. 231–238; Cooper (1991), s. 69.

³¹³ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 47–48.

³¹⁴ Charles Chatfield, *Peace movements in America* (New York 1973), s. 22.

Moch och hans allierade, däribland Moneta, menade att målet var en politisk pacifism, syftande till nedrustningar och avtal, med principfasthet i sin rätt att försvara sig vid en eventuell invasion. Det var därför den kristna absolutistiska linjen dömdes ut som verklighetsfrämmande och bortstötande för eventuella sympatisörer. Frågan om det legitima försvarskriget kom således aldrig att lösas före första världskriget. När detta väl bröt ut var det dock få fredsaktivister som inte slöt upp på sitt hemlands sida, eftersom alla sidor i kriget hävdade sig stå på den angripna sidan. Således godtog man trots allt Mochs linje *ad hoc* så att säga, det var acceptabelt med ett militärt försvar vid anfallskrig.

Både Monetas och Mochs uttalanden pekar mot hur första världskriget faktiskt kom att spelas ut senare. Moneta påpekade hur ett krig kan bryta ut utan något egentligt uppsåt och visa sig omöjligt att avsluta, och Mochs förutspådde hur samtliga parter kommer att anse sig bedriva försvarskrig. Monetas kommentar i sitt Nobeltal 1907 visar tydligt hur den existerande förväntningshorisonten inom fredsörelsen i synen på den europeiska storpolitiken såg ut vid tillfället. Ingen verkade egentligen tro att krig var en faktisk möjlighet just i samtiden eller att de ledande ens planerade för det på allvar, men rustningarna och allianserna och det spända läget kunde ändå sätta igång en destruktiv cirkel som snabbt riskerade att eskalera och leda till ett storkrig som ingen visste hur det skulle stoppas. Som ett av sina skäl till denna tolkning hänvisade Moneta till hur kriget mellan Tyskland och Frankrike 1870 bröt ut på ett liknande sätt och sedan var oerhört svårt att avsluta, vilket visar att erfarenhetsrummet täckte in en relativt lång tid bakåt.

Varför krig?

Historiskt sett hade krig i Europa gärna betraktats som ett slags evigt ont, ett oundvikligt faktum – även om det funnits flera undantag med större eller mindre fredskampanjer, till exempel under 30-åriga kriget. I det tidigmoderna Europa var krig också mycket riktigt det normala inslaget i tillvaron, där korta perioder av fred alltid ersattes av nya krig.³¹⁵ Under 1700-talet hade dock de sammanlagda effekterna av upplysningen, reformationens möjliggörande för nya kristna trosinriktningar och allmänna förbättringar inom det sociala och ekonomiska livet liksom förändringar i de internationella relationerna börjat undergräva denna fatalistiska uppfattning. I enighet med Kosellecks resonemang om tid skulle man kunna säga att vad vi såg är den linjära tidsuppfattningens uppkomst på bekostnad av den cykliska. Ett av resultatet var att en tro på att mänskliga aktiviteter kunde förändra de rådande förhållandena växte fram som en del av en långvarig samhällelig process där synen på framtiden förändrades i

³¹⁵ Caedel (2000), s. 12–13.

grunden. Ingen social rörelse är sannolikt möjlig utan denna generella utgångspunkt, att människan har möjlighet att förändra sin tillvaro. Men vilka avtryck gjorde detta i den fatalistiska synen på krigens uppkomst?

Den amerikanske fredsforskaren Charles Chatfield menar att deltagarna i 1800-talets fredsrörelser, från 1815 och framåt, oftast skyllde krigen på en liten minoritet av ammunitionstillverkare och militära män som, motiverade av girighet och ära, hetsade upp krigskänslor och främjade krig.³¹⁶ De tidiga universella fredskongresserna från och med 1889 berörde dock sällan frågan och det finns inga egentliga spår av den i resolutionerna från 1890-talets kongresser. Vid kongressen i Glasgow 1901 behandlades frågan om ekonomi och krig för första gången, men det mynnade mest ut i en rekommendation att studera Johan von Blochs omfattande böcker i ämnet.³¹⁷ Dock bestämdes det att utse en kommission för att studera frågan, vilket också gjordes vid följande kongress i Monaco 1902.³¹⁸ Vid kongressen i Rouen och Le Havre 1903 utvecklades kommissionens uppgift mer och det angavs att den i första hand skulle studera frågan om kampen för nya marknader, det vill säga vad som antogs vara flera av de imperialistiska ländernas rådande främsta drivkraft, och vilka våldsamma följder detta fick.³¹⁹

Vid kongressen i Boston 1904 diskuterade dock IFB punkten ”Economic causes of war” på ett mer utförligt sätt. Det var, som framgått i den tidigare överblicken, inte någon ny tanke att de moderna krigen främst präglades av ekonomiska orsaker, men det här var första gången frågan restes mer principiellt av IFB. I resolutionen som antogs konstaterades att om krig i det förflutna haft sina tydligaste orsaker i antagonism mellan antingen monarker eller folk, som bland annat kunde vara av ekonomisk karaktär, så hade de sedan mitten av 1800-talet snarare antagit en skepnad av hastig och brutal expropriering från de mäktiga nationernas sida av tidigare oexploaterade marknader i världen. I resolutionens avslutande del förklarade kongressen att det var i alla fredsvänners intresse att noggrant studera ekonomiska och sociala rörelser och söka åstadkomma en sundare organisation av produktion, konsumtion och utbyte. Frågan hänsköts slutligen till Bernbyrå för att samla in så komplett information som möjligt om dessa frågor och studera hur de var ihopkopplade med problemen kring internationell fredssträvan.³²⁰

³¹⁶ Chatfield (1973), s. 29.

³¹⁷ ”Résumé des Délibérations du Xe Congrès universel de la Paix á Glasgow 10 au 12 septembre 1901”, s. 23.

³¹⁸ ”Bulletin officiel de XXIIe Congrès Universel de la paix tenu á Rouen et au Havre du 22 au 27 septembre 1903” s. 160, box 93 :1 (IPB Collection, LONA).

³¹⁹ ”Bulletin officiel de XXIIe Congrès Universel de la paix tenu á Rouen et au Havre du 22 au 27 septembre 1903” s. 160, box 93 :1 (IPB Collection, LONA).

³²⁰ ”Resolutions adopted by the thirteenth universal peace congress. Boston, October 3–8, 1904. 7. Economic causes of war”, box 95 (IPB Collection, LONA).

Det går alltså att se ett ökat intresse från och med 1904 års kongress för de ekonomiska aspekterna av orsakerna till krigsutbrotten. Det är dock svårt att säga hur Bernbyrån handskades med uppgiften att samla in material för att studera frågan, att hänskjuta frågor till denna byrå var ett vanligt förekommande mönster vid kongresserna. Frågan behandlades sedan inte explicit under de följande kongresserna men 1910 års konferens i Stockholm ger ytterligare en bild av hur olika strömningar inom rörelsen möttes. Här kan man ställa det hälsningstal som hölls av Arvid Taube, svensk utrikesminister i en konservativ regering, mot en debatt som följde senare på samma kongress. I Taubes hälsningstal resonerade han bland annat kring de brutala instinkter som finns medfödda hos människan och kom fram till att rörelsens avsaknad av "chimäriska strävanden" att försöka råda bot på människans inneboende ondska i själva verket var dess främsta fördel:

Å andra sidan är det sant att det fullständiga realiserandet av edra vackra drömmar, borttagandet av varje hänvändelse till våldet och införandet av mera av fred och verklig god vilja mellan folken, såväl som mellan de olika klasserna i samhället, det är sant, säger jag, att realiserandet av detta mål är svårt, om icke praktiskt omöjligt att uppnå, så länge som de brutala instinkterna, som äro medfödda hos människan, icke varsamt förmildrats av bildningens och religionens inflytande [...] Men I ären män, alltför praktiska för att icke erkänna denna primitiva sanning, och I haven visat det genom att akta er för chimäriska strävanden och begränsa eder till det möjliga. Däremot ha ni inom de tvungna gränserna redan inregistrerat verkliga framgångar.³²¹

Senare under kongressen talade även den finske senatoren Leo Mechelin. Titeln utlovade ett föredrag om "Orsaker till de moderna krigen" men i själva verket efterlyste han i första hand en större kommission med uppgift att bereda frågan, det vill säga lite av samma önskan som fanns 1904 men som uppenbarligen inte kommit till stånd. Detta är intressant då det pekar på en öppning för ett ökat intresse av krigens orsaker i det moderna samhället. Den efterföljande debatten visar också att det uppenbarligen inte rädde någon konsensus därom. I ett inlägg i denna debatt hittas framförallt ett intressant resonemang av fransmannen Théodore Ruyssen där han vävde samman den senaste tidens konflikter med privata agendor utifrån, mestadels, ekonomiska drivkrafter. Kanske, sade han, hade det spansk-amerikanska kriget inte inträffat om det inte funnits ett intresse av det på New York-marknaden där somliga planerade förloppet på samma sätt som man planerar en *coup de bourse*; och kanske hade inte transvaalkriget kommit till stånd om inte ett enskilt engelskt ministerium hade planerat det på egen hand; kanske hade inte heller det rysk-japanska kriget behövt utspela sig om inte vissa mycket höga ryska dignitärer sett sina intressen berörda. Det var inte obekanta krafter som drivit fram dessa konflikter, menade

³²¹ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910 (1912)*, s. 12.

Ruyssen, utan speciella mänskliga ambitioner.³²² Efter en lång diskussion, som enligt många delegater behandlade ”mer historiska än nutidspolitiska spörsmål”, remitterades frågan slutligen till en av kongressens kommissioner och överlämnades sedan till Fredsbyrån i Bern för lämplig åtgärd, till exempel utförligare studier.³²³ När Cooper skriver att ”the Stockholm Congress did not endorse the project” är det alltså inte korrekt, utan frågan fördes vidare i organisationen.³²⁴ Vad det blev av den utlovade studien som Bernbyrån skulle arrangera vet vi dock inte. Den efterfrågades igen vid kongressen 1912 men inget resultat verkar ha kommit till stånd före kriget. Det gällde även en betydligt större rapport som, enligt Cooper, planerades av The Carnegie Endowment 1912, där ”hundratals” forskare skulle engageras just för att studera kriget och dess anledningar.³²⁵

För att fördjupa analysen av hur IFB betraktade krigens orsaker kommer jag nu att lyfta fram några av de Nobelpristal som hölls av ledande namn inom rörelsen. Det handlar här om Élie Ducommun, Randal Cremer och Bertha von Suttner.

Redan 1902 höll förbundets mångårige sekreterare Ducommun sitt tal, vilket främst bestod av genomgång över krigens lidanden genom historien. Det historiska perspektivet fanns här uppenbarligen närvarande, men under sin långa odysse genom historien valde Ducommun att inte referera alls till några av de orsaker han såg till alla dessa krigs utbrott. Han konstaterade dock att varje gång dimman från slagfälten lättat så måste civilisationens arbete starta på nytt igen i en värld fylld av fysiskt och moraliskt kaos. Det var det här, menade han, som möjligen kunde ses som det förädlande och civiliserande inslaget hos kriget genom tiderna.³²⁶ Ducommuns kollega i IFB, tillika en av organisationens grundare, Randal Cremer, som fick Nobelpriset 1903, hade en liknande syn i sin genomgång av framgångarna och fördelarna med internationell skiljedom i sitt tal som hölls 1905. Det närmaste han kom en betraktelse över själva krigens orsaker var ett konstaterande om att mänskligheten, när den reste sig från barbarism och började utforma de första civila lagstiftningarna och domstolsväsen, inte heller då trodde att alla personliga övergrepp människor emellan skulle upphöra. På samma sätt var inte den nutida fredsrörelsen naiv nog att tro att kriget omedelbart skulle upphöra så fort man installerat skiljedomstolar för att behandla internationella tvister, menade han.³²⁷

Även Bertha von Suttner, som i sin tur erhöll Nobelpriset 1905 och gav sitt tal 1906, var inne på ett liknande spår. Ända fram till nu, menade hon, var det slående hur lite

³²² *Congrès universel de la paix, XVIII:e Congrès universel de la paix à Stockholm du 1:er au 5 août 1910* (Stockholm 1911), s. 26.

³²³ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912), s. 27.

³²⁴ Cooper (1991), s. 159.

³²⁵ Cooper (1991), s. 159.

³²⁶ Élie Ducommun – Nobel Lecture: ”The Futility of War Demonstrated by History”. <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/ducommun-lecture.html> (14/3–2018).

³²⁷ Randal Cremer – Nobel Lecture: ”The Progress and Advantages of International Arbitration”. <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1903/cremer-lecture.html> (14/3–2018).

budordet *Du ska icke dräpa* respekterats inom civilisationen. Hittills hade militärorganisationen inom samhället grundat sig på ett förnekande av möjligheten till fred, ett förakt för värdet av det mänskliga livet och ett accepterande av drivkraften att döda, framhöll hon. På det här sättet hade det varit sen världens historia inleddes och därför hade mänskligheten accepterat det som ett faktum. Men världen kunde förändras, menade Suttner, och det var ynkligt att tro att framtiden nödvändigtvis måste fortsätta upprepa historiens trender. Istället gällde det att förstå och våga ta till sig evolutionens lagar och försöka att bistå med sina handlingar:

It is erroneous to believe that the future will of necessity continue the trends of the past and the present. The past and present move away from us in the stream of time like the passing landscape of the riverbanks, as the vessel carrying mankind is borne inexorably by the current toward new shores.³²⁸

Såväl Ducommun, Cremer och Suttner, tre av de ledande fredsaktivisterna under lång tid, verkar här ha anammat bilden av en historiskt sett barbarisk mänsklighet där såväl interpersonella brott som internationella krig ingick i den normala perceptionen, vilket pekar på att det uppenbarligen låg i människans natur. Men de menade alla tre att den framåtvisande utvecklingen (och uppkomsten av reglerande regelverk) skulle kunna hjälpa oss att tämja dessa lustar framöver. Här hamnade de nära Kants syn på en framåtskridande och fredligare mänsklighet. För alla tre verkade de historiska krigen ha varit orsakade av en evig mänsklig ondskas, eller barbarism, men framtiden såg samtidigt ljus ut, vilket en mer upplyst version av mänskligheten skulle se till.

Den socialistiska freds rörelsen – krig och dess orsaker

Den 29 juli 1914 höll den franske socialdemokratiska agitatorn och fredskämpan Jean Jaurès sitt allra sista tal, två dagar innan han mördades av en fransk nationalist i Paris och tre dagar innan det första världskriget bröt ut. Inför tiotusentals demonstranter i Bryssel försökte han i ett sista desperat försök att hålla kriget stängd. ”Vet ni vad proletariatet är?” frågande han retoriskt folksamlingen, och svarade sedan själv, ”Massorna av män som kollektivt älskar fred och hatar krig”.³²⁹ Jaurès sammanfattning beskriver den självbild som arbetarrörelsen genom sina två olika Internationaler skapat under det senaste halvsekle. Den socialistiska internationalismens själva uppgift, menade man, var att agera som ett ”fredsparti” för arbetarna. Jag kommer här att argumentera för att grundessensen inom

³²⁸ Bertha von Suttner – Nobel Lecture: ”The Evolution of the Peace Movement”
<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/suttner-lecture.html> (14/3–2018).

³²⁹ Återgivet i: Haupt (1972), s. 11.

den socialdemokratiska ideologin utgjordes av begreppen a) socialism och antimilitarism samt b) socialism och internationalism. (Noterbart är även hur det fredsälskande proletariatet enligt Jaurès uppenbarligen enbart inbegrep män och inte kvinnor.)

Jaurès själv framstår som en av de centrala aktörerna att undersöka när det handlar om att definiera utvecklingen av det ramverk som antimilitarismen innebar. Men det fanns, som vi ska se, flera som var med och påverkade denna mot en mer definierad analys. Själv använde sig Jaurès gärna av ett patriotiskt språk och arbetade dessutom fram ett helt nytt förslag på hur landets försvar skulle organiseras för att kunna agera så effektivt som möjligt. Nu var inte frågan om nationell försvarsrätt egentligen alls ifrågasatt inom AI. Konflikten mellan icke-våld och rätten till väpnat försvar som var så omfattande inom den borgerliga freds rörelsen var enligt Mark Mulholland en icke-fråga inom AI. Inget i min studie tyder heller på något annat än att de flesta antimilitarister accepterade någon form av nationellt försvar som legitimt.³³⁰

Men därifrån till den dubbla roll som Jaurès intog är det trots allt en bit. På samma gång som han alltså använde sig av ett patriotiskt språkbruk och författade planer på en ny härordning var han också en av de mest kända fredskämparna och internationalisterna under sin tid, vilket ju också var själva anledningen till att han mördades. Hur var denna dubbla roll möjlig? Denna fråga öppnar upp för en studie av vad som rymdes i det socialistiska freds begreppet, så som det definierades av den internationella arbetarrörelsen, genom sitt samarbetsorgan AI, vid förra sekelskiftet. Till skillnad från i föregående avsnitt om IFB, där en delstudie undersökte relationen mellan fred och självförsvar, så kommer jag här att fokusera på vad som rymdes i freds begreppet genom att undersöka synen på krig och militarism.

Varför krig?

Vad jag vill behandla i denna delundersökning är hur AI, inklusive Jaurès och andra ledande politiker, betraktade själva utgångspunkterna för den antimilitaristiska kampen: varför existerade krig och vilka var socialisternas förslag för att avskaffa dem? Det vill säga, vad var alternativet till den militaristiska värld man såg omkring sig? Jaurès i sig hade egentligen med tiden bara en lika ambitiös konkurrent om analysen av det antimilitaristiska teoretiska ramverk som kunde ses som främsta motståndet mot militarismen, den tyske socialdemokraten och sedermera riksdagsmannen Karl Liebknecht. Denne var dock inte någon ledande politiker i närheten av Jaurès betydelse vid den här tidpunkten. (Även Kautsky och Luxemburg skrev utförligt om frågan vilket återkommer senare i boken.) I detta kapitel står dock AI:s kongresser i centrum för min framställning, med tillägg av en undersökning av Liebknechts syn. I fokus för denna del av undersökningen står de motioner och resolutioner från AI:s kongresser som

³³⁰ Mulholland (2015), s. 8.

behandlade själva orsaksfrågan. Något kommer här också att sägas om själva kongresserna för att visa hur organisationens framväxt och styrka påverkade och även påverkades av freds- och internationalismdiskussionerna i ett intimt samband.

1889–1904: Kolonialism och en stegrande internationell konfliktnivå

Frågan om militarism och krig behandlades på samtliga av AI:s kongresser mellan 1889 och 1912, förutom Amsterdam 1904. Den fick dessutom allt större utrymme ju längre framåt i tiden vi går. Men även under den Första internationalens kongresser i Lausanne 1867 och Bryssel 1868 antogs resolutioner med protester mot krigsutbrott och idéer om vad som kunde göras för att bekämpa dem.³³¹ Den första kongressen för AI i Paris 1889 var noggrann med att utmåla sig som arvtagare till den internationalism som Marx och den ursprungliga arbetarinternationalen stod för. Den militära frågan kretsade främst kring avskaffandet av stående härar, det vill säga permanenta arméer, till förmån för en allmän folkbeväpning, vilket också märktes i den antagna resolutionen som uteslutande koncentrerar sig på den frågan.³³²

Vid de nästkommande kongresserna i Bryssel 1891 och Zürich 1893 behandlades dock frågan om AI:s inställning till krig och internationella konflikter på ett mer utförligt sätt under egna punkter. 1891 års kongress diskuterade noggrant frågan i olika motioner. Där talades det om att nationella motsättningar aldrig var av intresse för proletärerna utan för deras förtryckare och att alla moderna krig startats uteslutande av den kapitalistiska klassen och syftat till att knäcka styrkan i den revolutionära rörelsen, detta för att i stället konsolidera överhögheten hos bourgeoisien genom ett fortsättande av exploateringen.³³³ Framförallt framhölls att ingen europeisk stat i det nuvarande läget kunde hävda att den blivit provocerad till att gå i krig utan att krig i själva verket numera låg integrerat i kapitalismens väsen.³³⁴ I kongressens slutliga resolution betonades ytterligare den ekonomiska grunden för internationella konflikter. Försök att reglera krig och krigsutbrott utan att se till denna ekonomiska kärna slog man fast, med en tydlig kritik riktad mot liberalerna, var ”utopian and powerless”.³³⁵ I Zürich 1893 utvecklades resonemanget; i en motion från tyska SPD – som antogs närmast ordagrant – sammanfattades den internationella arbetarrörelsens inställning i förhållande till krig som att kapitalismen hade delat upp mänskligheten i två fientliga läger och hetsade nationerna

³³¹ *Premier Supplément au Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, nr 9 (1911), s. 1, 3.

³³² ”International Socialist Working Men’s Congress 14th to 21st July, 1889”, i mapp: 1er Congres. Paris, 1889” (Second International 1889 – 1914 collection, International Institute of Social History Archives, Amsterdam (IISH); *Premier Supplément au Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International* nr 9, s. 4 (1911).

³³³ ”La délegation Hollandaise propose la resolution suivante”, i mapp: ”2ieme Congres. Bruxelles, 1891. (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³³⁴ ”La délegation Hollandaise propose la resolution suivante”, i mapp: 2ieme Congres. Bruxelles, 1891. (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³³⁵ *Premier Supplément au Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, nr 9, s. 4. (1911).

mot varandra. Med avskaffandet av det kapitalistiska systemet skulle också kriget att försvinna. Det vill säga, störtandet av kapitalismen skulle innebära universell fred.³³⁶

1896 års kongress i London har framförallt gått till historien som den som slutligen uteslöt anarkisterna från den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Det var också den största så här långt med nära 800 delegater från de flesta europeiska länderna samt USA. Några nya områden i förhållande till synen på krig plockades här upp. Till exempel ville flera engelska fabianska föreningar, det vill säga mer liberalt präglade arbetarförbund, uppmärksamma det eventuella undantaget för försvarskrig när det gällde att fördöma alla krigshandlingar.³³⁷ De fabianska föreningarna var rikligt representerade vid den här kongressen, inte så märkligt kanske då den hölls i London, och stod för flera intressanta motioner. Inte minst försökte man fokusera på vilka länder som var de centrala i fredskampen och kopplade en långt gången industrialisering i England, Frankrike, Tyskland och USA till varför dessa också var fullt möjliga krigskombattanter. Då dessa fyra dessutom hade de starkaste arbetarrörelserna var utgångspunkten att arbetet borde intensifieras här. En socialisering av industrin i dessa fyra länder skulle inte bara ta bort grundvalen för deras hot gentemot varandra utan också verka positivt för att stärka fredsfrågan i länder med mindre utvecklade socialistiska rörelser.³³⁸

Fabianerna efterlyste även ökat samarbete med de olika freds- och skiljedomsföreningarna inom den liberala freds rörelsen, men påpekade att de sociala antagonismer som skapats genom konflikten mellan arbete och kapital gjorde internationell solidaritet svår.³³⁹ Denna uppmaning var dock något som inte berördes i de tagna resolutionerna. Här riktades istället hård kritik just mot den liberala analysen av kriget och dess orsaker. De stående härarna, som varit utsatta för återkommande kritik vid samtliga kongresser så här långt men som liberalerna inte verkade ifrågasätta, kopplades ihop med såväl ökade kostnader för arbetarklassen som med ökad risk för att internationella tvister övergick i krig. Därför, menade man, var slagorden *Ned med vapnen* och andra likaledes betydelselösa humanitära vädjanden från de kapitalistiska klasserna irrelevanta.³⁴⁰

³³⁶ "Resolution from the Social-democratic Party of Germany", i mapp: 3ieme Congres, Zurich, 1893 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³³⁷ "Agenda for the International Socialist Workers and Trade Union Congress. London 1896. St. Martin's Town Hall. Londres, 1896. Imprimé, avec des notes": 5. WAR, Newcastle Fabian Society, i mapp: 4ieme Congres, Londres 1896 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³³⁸ "Agenda for the International Socialist Workers and Trade Union Congress. London 1896. St. Martin's Town Hall. Londres, 1896. Imprimé, avec des notes": 5. WAR, Fabian Society, i mapp: 4ieme Congres, Londres 1896 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³³⁹ "Agenda for the International Socialist Workers and Trade Union Congress. London 1896. St. Martin's Town Hall. Londres, 1896. Imprimé, avec des notes": 5. WAR, Fabian Society, i mapp: 4ieme Congres, Londres 1896 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³⁴⁰ Återgivet i *Premier Supplément au Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International* nr 9, s. 5 (1911).

Det centrala inslaget för fredsfrågan under Londonkongressen var dock den *War Commission* som tillsats inför kongressen i syfte att klara ut AI:s relation till fredsfrågan. Denna blev banbrytande för att peka ut olika krav som arbetarrörelsen borde driva kopplade till fredskampen. Liksom tidigare gick den dock på linjen att det var ekonomiska förhållanden som låg bakom samtidens krig, inte religiösa eller nationella skiljaktigheter. Den ”utsugande klassen” i olika länder drevs främst av det rådande produktionssystemet och på samma sätt som den inte drog sig för att offra arbetares hälsa och liv på ”the Battlefield of Labour” så drog den sig inte heller för att blod spilldes i kampen för att öppna upp nya marknader för profit.³⁴¹

Det är tydligt hur AI genom denna analys menade att krigsrisken i det samtida samhället var kopplat till det kapitalistiska och imperialistiska systemet med kolonier – ett system som skapats av de stora kolonialmakterna England, Frankrike och Tyskland, men där även mindre stater varit drivande – och att äldre tiders krigsorsaker som religion spelat ut sin roll. Erfarenhetsrummet hade uppenbarligen förändrats i grunden; i den kapitalistiska eran var det profiten, inte minst genom det koloniala systemet, som var orsaken till de aldrig tidigare skådade rustningarna. Men en central roll för militariseringen av samhället spelade även vikten av att hålla arbetarrörelsen på plats.

I den avslutande resolutionen diskuterades även framtidsutsikterna och det påmindes om att arbetarklassen bara kunde uppnå den eftersträlvade eviga freden genom att säkra kontroll över lagstiftningen och genom samarbete inom den internationella socialistiska rörelsen. Bara så kunde ”the real Fraternity of Peoples” etableras permanent.³⁴² Förväntningshorisonten var tydligt kopplad till det socialistiska maktövertagandet även när det gällde fredsfrågan. Men en fredlig värld var också en förutsättning för att den parlamentariska vägen att ta makten över samhället skulle vara möjlig.

Som jag ser det rådde det vid den här tidpunkten en relativ samsyn om just synen på krig i sig. Det kapitalistiska systemet tvingade in stater i konflikter med varandra och ledde också till framväxten av ett imperialistiskt system. Detta synsätt förändrades heller inte på Pariskongressen 1900. Kongressen förnyade åter uttalandena om nödvändigheten av att de olika medlemspartierna ägnade kraft åt antimilitaristisk agitation i sina hemländer och för första gången befästes i en resolution dessutom kravet att samtliga partier förband sig att rösta emot alla former av militära utgifter eller koloniala militära expeditioner.³⁴³

Amsterdamkongressen 1904 ägnade sig åt flera frågor med koppling till internationell solidaritet, inte minst den koloniala frågan, men inga ytterligare försök att definiera

³⁴¹ ”Agenda for the International Socialist Workers and Trade Union Congress. London 1896. St. Martin’s Town Hall. Londres, 1896. Imprimé, avec des notes”: WAR COMMISSION, i mapp: 4ieme Congres, Londres 1896 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³⁴² *Premier Supplément au Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, nr 9, s. 5 (1911).

³⁴³ ”Résolutions. 5e Section”, i mapp: 5ieme Congres, Paris, 1900. (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH); *Premier Supplément au Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, nr 9, s. 5 (1911).

själva grundorsakerna till krig i sig gjordes och för första gången fattades inte heller någon resolution i militarismfrågan, vilket visar att analysen om krigens orsaker för stunden verkade ha nått den konsensus som jag pekade på ovan.³⁴⁴

Däremot märktes en betydande skillnad i vilken bredd frågan om fred och internationalism kommit att få under kongresserna i början och mitten av 1900-talets första decennium. Den koloniala frågan hade på allvar hamnat på agendan och konflikter fanns inom själva rörelsen i synen på emigration som något önskvärt eller något som borde bekämpas. Det senaste decenniet hade dessutom varit synnerligen kantat av internationella konflikter. Även om kvartssekket innan första världskriget saknade europeiska storkrig präglades ändå den internationella utvecklingen av åtskilliga konflikter mellan imperier och andra; såväl det spansk-amerikanska kriget 1898 som boerkriget 1899–1902 hade förskräckt den internationella arbetarrörelsen och sågs ofta som angrepp på en svagare part av länder som allmänt betraktades som mer demokratiska än andra. Det rysk-japanska kriget 1904–05 upprörde en hel värld med tidiga bevis på närmast maskinellt dödande i striderna. Fashodakrisen år 1898, där en fransk expedition hade mött engelska styrkor i östra Afrika vilket så när lett till ett storkrig mellan England och Frankrike, pekade också på det ohållbara med gigantiska kolonialvälden utan allvarliga konflikter. Tillkomsten av den europeiska trippelalliansen med Tyskland, Österrike-Ungern och Italien utmanade det status quo som rått i Europa sedan fransk-tyska kriget och tvingade lite paradoxalt Frankrike och England närmare varandra. Frankrike och Ryssland hade då gjort upp om ömsesidiga åtaganden och då även England anslöt sig bildades det som kom att kallas trippelentenen. Att gå i allians med Ryssland, den mest auktoritära och konservativa av samtliga europeiska stater, väckte avsky hos arbetarrörelsen. Inte minst gav Jaurès ofta uttryck för detta i debatter och artiklar, och visade sammantaget på hur fredsfrågan knappast gjorde några som helst framsteg. Samtidigt fortsatte ändå den internationella arbetarrörelsen sin framgångshistoria och vann allt fler platser i diverse parlament och organiserade väsentligt fler medlemmar i de nationella partierna. I Frankrike erbjöds och antog den franske socialisten Alexandre Millerand en plats i en borgerlig ministär vilket kritiserades av många och blev omdiskuterat vid AI:s kongress i Paris 1900.³⁴⁵

En utförligare analys av förväntningshorisonten visar således på en mer fragmenterad bild. Enligt ett synsätt som byggde på arbetarrörelsens exempellösa tillväxt var det socialistiska samhället närmare än någonsin och således den eviga fred som detta samhällssystem skulle garantera. Men samtidigt låg insikten att Europa verkade stå närmare ett storkrig än på länge som en förmörkande faktor över fredskampen. Inte minst ökade de militära rustningarna med en aldrig tidigare skådad omfattning, något som

³⁴⁴ På dagordningen fanns t ex frågor som *Politique colonial, Emigration et immigration och Solidarité internationale*, se: "Circulaires" i mapp 6ieme Congres, Amsterdam, 1904. (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³⁴⁵ Brauntal (1966), s. 271–274.

arbetarrörelsen såg som ett direkt hot mot de sociala reformer man ville åstadkomma. Även erfarenhetsrummet hade dock förändrats. Några framsteg i fredsfrågan kunde trots allt visas upp, i resolutionen från kongressen i Stuttgart 1907 räknades flera framgångsrika exempel på samordnade antimilitaristiska aktiviteter från länder i konfliktsituationer med varandra. Inte minst den svensk-norska unionskonflikten 1905 där de socialdemokratiska partierna i båda länderna gjort gemensam sak för att hindra ett krigsutbrott, något som ägnades en hel del utrymme. I den internationella debatten syntes arbetarrörelsen som en tydlig kraft att räkna med inför framtiden ansåg man och i det socialistiska samhället skulle krigen ha spelat ut sin roll.

1907–1913: Från Stuttgartresolutionen till krig mot kriget

Kongressen i Stuttgart 1907 var återigen AI:s dittills största. Med 884 delegater från fem kontinenter var det den första att kunna beteckna sig *internationell* i ordets mer korrekta betydelse. Kongressen var dessutom den första att hållas i Tyskland vilket vid tiden var en stor sak. SPD var sedan länge det mest framgångsrika socialdemokratiska partiet i världen men samtidigt hade Tyskland en extremt repressiv lagstiftning mot antimilitarism och det var bara knappa två decennier sedan de så kallade socialistlagarna slutat att gälla, vilket gjorde bilden tvetydig.³⁴⁶ Kongressen var ett viktigt tillfälle att visa upp sig som den ledande kraften i en omfattande rörelse. Fredsfrågan hade på förhand valts ut som en av de centrala frågorna att behandla. Sedan den förra kongressen tre år tidigare hade det internationella samfundet skakats av både det japansk-ryska kriget och den Första Marockokrisen, detta samtidigt som de europeiska krigsrustningarna fortsatte. Från flera håll trycktes det på för en enad linje för att stå emot nationalistiska opinioner och alltmer konfliktsökande regeringar. Parallellt med Stuttgartkongressen pågick den Andra Haagkonferensen vilken misslyckades med att göra några egentliga framsteg alls då framförallt den tyske kaisern Villhelm II vägrade genomföra vare sig nedrustningar eller acceptera konceptet med internationella skiljedomstolar.³⁴⁷ Fredsfrågan stod onekligen i centrum och arbetarrörelsen såg sig som den enda kraften att räkna med. Den stora striden stod också om just vilka metoder som var mest framgångsrika och vilka som kunde komma i fråga, såväl i ett kortsiktigt som i ett långsiktigt perspektiv. De rena anarkistiska och syndikalistiska grupperingarna var sedan tidigare uteslutna, men fransmannen Gustave Hervé som företrädde en falang som bäst kan betecknas som antipatriotisk och ledamöter som Luxemburg och Lenin visade ändå att vänsterfalangen var väl representerad.

Historikern Julius Braunthal har gjort en ingående beskrivning av kongressen och därför är det möjligt att veta hur olika turer utspelades även bakom kulisserna men som inte syns i det material jag funnit. Som förberedelse till den heldag som avsatts till att

³⁴⁶ Braunthal (1966), s. 334.

³⁴⁷ Om de båda fredskonferenser som hölls i Haag 1899 och 1907 och som samlade regeringsföreträdare från en lång rad stormakter och andra stater, se kap. 5.

diskutera fredsfrågan i plenum under punkten ”Militarism och internationella konflikter” hade det tillsatts en kommission som arbetade i hela fem dagar med att försöka jämka ihop ett utkast till en resolution.³⁴⁸ Inte mindre än fyra motioner, varav tre kom från det splittrade franska socialistpartiet, stod mot varandra, och i frågan om taktik innebar detta reella skiljelinjer.³⁴⁹ Den omfattande skrivningen om krigens orsaker i resolutionen verkar dock ha kommit till utan några interna strider. Det är bekanta formuleringar som framkommer, men utförligare och mer omfattande än förut. I mångt och mycket låg den motion som Bebel skrivit på uppdrag av SPD som grund, men även Guesde som låg bakom en av de franska motionerna bidrog.³⁵⁰ Den så kallade Stuttgartsresolutionen kom under AI:s återstående tid att ses som något av det definitiva dokumentet för socialisternas förhållande till krig, och därför finns det anledning att citera ett längre utdrag härifrån. Varför finns det krig? Vad är arbetarrörelsens alternativ? Så här svarade de 886 delegater som till slut enigt antog den sammanjämkade resolutionen:

Wars between capitalistic states are as a rule the consequence of their competition in the world's market, for every state is eager not only to preserve its markets, but also to conquer new ones, principally by the subjugation of foreign nations and confiscation of their lands. These wars are further engendered by the unceasing and ever increasing armaments of militarism which is one of the principal instruments for maintaining the predominance of the bourgeois classes and for subjugating the working classes politically as well as economically.

The breaking out of wars is further favoured by the national prejudices systematically cultivated in the interest of the reigning classes, in order to turn off the masses of the proletariat from the duties of their class and of international solidarity.

Wars are therefore essential to capitalism; they will not cease until the capitalistic system has been done away with, or until the sacrifices in men and money required by the technical development of the military system and the revolt against the armaments have become so great as to compel the nations to give up this system.³⁵¹

³⁴⁸ Braunthal (1966), s. 334.

³⁴⁹ *Histoire de la IIe internationale. Congrès socialiste international Stuttgart 6–24 août 1907* (band 17): ”VIIe Congrès Socialiste International tenu à Stuttgart du 16 au 24 août 1907”, s. 441–445.

³⁵⁰ Braunthal (1966), s. 334.

³⁵¹ ”Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907”: Resolution of the Section 1. Militarism and International Conflicts, i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

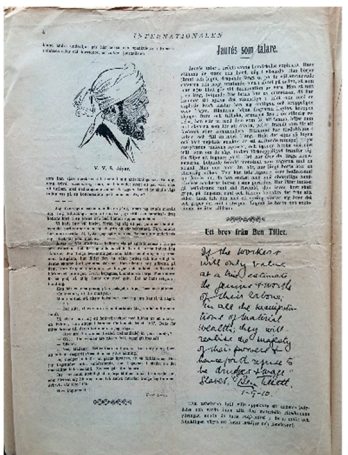
A

B

C

D

E

A-E "Arbets specialnummer i samband med ett besök i Malmö av ledamöter vid AI:s kongress i Köpenhamn 1910. Källa: Second International 1889 – 1914 Collection – International Institute of Social History, Amsterdam

AI:s sista ordinarie kongress kom att hållas i Köpenhamn 1910 under ordförandeskap av Hjalmar Branting. Besökarantalet slog åter nytt rekord med 896 ledamöter och utflykter gjordes bland annat över sundet till Malmö där Jaurès med flera talade i Folkets park. Den svenska tidningen *Arbetet* gav ut ett specialnummer med karikatyrer och personporträtt av de ledande aktivisterna.³⁵² Strax innan kongressen hade det andra mötet med Socialistiska kvinnointernationalen hållits i Köpenhamn under ordförandeskap av Clara Zetkin. Men under den festliga ytan visste man mycket väl att utvecklingen hade gått ytterligare åt fel håll i Europa. Inte minst hade Tysklands storsatsningar på sin flotta, och slagskepp av så kallade "dreadnought"-typ, eskalerat ytterligare och i Storbritannien rädde en hätsk antitysk stämning med rejäl oro för en formell tysk invasion av öarna. Det var en känsla som underblåstes av den nationalistiska pressen och som fick vissa prominenta engelska socialister att försvara motsvarande brittiska satsningar i försvarssyfte.³⁵³

Bebel var sjuklig och ersattes av Georg Ledebour som förde den tyska, och europeiska, socialdemokratiska centerns talan. Återigen var det dock taktikfrågan som debatten kretsade kring i fredsfrågan. Den antagna resolutionen lyfte ingen ny syn på orsakerna till krig, utan konstaterade åter att moderna krig var ett resultat av kapitalismen och speciellt rivaliteten inom den kapitalistiska klassen över makten över världsmarknaden. Militarismen var samtidigt det viktigaste instrumentet för den härskande klassens välde och det ekonomiska och politiska förtrycket av arbetarklassen. Mer konkret konstaterade man även att de omfattande satsningarna som gjorts på flottutbyggnaden inneburit ett "sinnessjukt" slöseri med ländernas resurser som istället kunde ha lagts på sociala reformer som kommit arbetarklassen till gagn.³⁵⁴

Arbetarklassen var istället den som fått bära huvuddelen av den ekonomiska börda som krigsrustningarna inneburit, resonerade man, och var dessutom den klass som främst skulle drabbas av dess konsekvenser. Därför, slogs det också fast, i en ton som framstod som ödesmättad, var de organiserade socialistiska arbetarna i alla länder den enda tillförlitliga garanten för universell fred.³⁵⁵

En intressant faktor jag vill poängtera är den ökade fokuseringen på de ekonomiska realiteterna kring militarismen och rustningarna i samhället. Nu underströks än tydligare arbetarklassens dubbla utsatthet; det var den klass som proportionellt bidrog

³⁵² "Internationalen Festskrift med anledning av de utländska kongressdeltagarnas besök i Malmö 4/9 1910", i mapp: 8ieme Congres, Copenhague, 1910 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³⁵³ Braunthal (1966), s. 339.

³⁵⁴ "Resolution of the 3th Commission", i mapp: 8ieme Congres, Copenhague, 1910 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³⁵⁵ "Resolution of the 3th Commission", i mapp: 8ieme Congres, Copenhague, 1910 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

mest till militarismen i form av ökade skatteuttag, men också den klass som förlorade mest på grund av bristen på sociala reformer.³⁵⁶

Den sista kongressen som AI skulle komma att anordna var en extrakongress inkallad till Basel under senhösten 1912. Den ursprungliga planen var en ordinarie kongress i Wien sommaren 1913 men det alltmer eskalerande hätska klimatet i Europa gjorde att den internationella socialistiska rörelsen såg sig tvingad att samlas för att återigen manifesteras sin internationella solidaritet och sin avsky mot kriget. Den utlösande faktorn var det första Balkankriget som just brutit ut. Det sönderfallande Osmanska riket låg i dödsryckningar och under kort tid attackerade Italien Tripoli för att erövra delar av dess afrikanska provinser, samtidigt som de olika nationaliteterna på Balkan såg sin chans till självständighet. Detta upprörde Österrike-Ungern som inte ville veta av några spirande självständighetsrörelser, allra minst i anslutning till sitt eget imperium. Inte minst var det relationen till serberna, som agerat som den ledande parten i den militära alliansen på Balkan, som kom i akut dager.

För den internationella arbetarrörelsen måste Balkankriget ha varit ett svårt dilemma då man gärna stödde den republikanska idén om alla staters självständighet under demokratiskt styre, samtidigt som man helst hade velat se detta åstadkommas utan våldsanvändning. På flera sätt menar jag att detta satte fokus på en evig tvetydighet i synen på våld hos arbetarrörelsen; de flesta aktivister såg fortfarande revolutionen som en yttersta möjlighet i den politiska kampen, men helst skulle även den ske utan blodspillan.

Under den första Balkankrisen 1908–1909 hade Ryssland stöttat Serbien, vars yttersta mål var att ena alla balkanstaterna i en union, medan Tyskland ställde sig bakom Österrike-Ungern som annekterade Bosnien och Hercegovina vilket var raka motsatsen till Serbiens strävan. När så krisen på Balkan åter hamnade i fokus under hösten 1912 hade Serbien som mål att säkra en hamn i Adriatiska havet, något som Österrike-Ungern, uppbackade av Tyskland, under inga omständigheter tänkte tillåta. Istället ställdes en rad förödmjukande krav på Serbien som liksom vid den förra krisen fick stöd av Ryssland.³⁵⁷ Läget verkade kort sagt kritiskt för att även stormakterna skulle dras in i kriget. Under rubriken ”*Contre la Guerre. Gegen den Krieg. Against War*” samlades så den hastigt inkallade kongressen i den lilla schweiziska staden Basel sent i november 1912. Poängen med kongressen var egentligen uteslutande att upprepa AI:s uttalande från Stuttgart och Köpenhamn om ”krig mot kriget”. Man vädjade till de socialdemokratiska partierna i främst Österrike-Ungern och Italien att försöka tygla de inhemska opinionerna, och inte minst regeringarna, som såg imperialistiska mål i de landområden Osmanska riket lämnade efter sig. Det hela fick dock en ödesmättad inramning, och en känsla av att vara de enda som stod emellan ett europeiskt storkrig

³⁵⁶ ”Resolution of the 3th Commission”, i mapp: 8ieme Congres, Copenhagen, 1910 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³⁵⁷ Brauntal (1966), s. 342–343.

verkar ha varit starkt närvarande. I den ideologiska kluvenheten mellan rätten till självstyre och avståndstagande till våldsanvändning verkar således det antimilitaristiska anspråket ha vägt tyngre.

d 1/12/12

NO CONSCRIPTION!

INTERNATIONAL
LABOUR & SOCIALIST

DEMONSTRATION

under the auspices of the British Section of the
INTERNATIONAL SOCIALIST BUREAU,

KINGSWAY HALL,
Saturday, December 13.

SPEAKERS: Members of the International Socialist Bureau
and others including—

Dr. VICTOR ADLER (Austria), EMILE VANDERVELDE (Belgium),
JEAN JAURES (France), Mrs. KATE RICHARDS O'HARE (U.S.A.),
Councillor DAN IRVING, and A. G. CAMERON.

CHAIRMAN:

J. KEIR HARDIE, M.P.

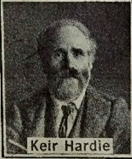

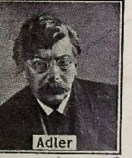

Reserved Seat Tickets 6d. Numbered & Reserved 1/- & 2/6.

Tickets from the INDEPENDENT LABOUR PARTY, St. Bride's House, Salisbury
Square, Fleet Street, E.C.4; Labour Party, 22, Victoria Street, S.W.1; Fabian Office, 3,
Clement's Inn, Strand; B.S.P., 21a, Madras Lane, W.C.1.

The National Labour Press, Ltd., Manchester and London. 1227

TICKETS may be obtained at
the Literature Stall.

POUR LA PAIX DU MONDE
Cathédrale de Bâle 24 novembre 1912

 Keir Hardie	 Jaures	 Plékhanoff
La Triple Entente.		
 Turati	 Bebel	 Adler
La Triple Alliance.		
 Greulich	 Hervé	 Vandervelde
Contre la Guerre, prolétaires, unissez-vous!		

A-C- "År 1912 höll Andra internationales extrakongress under rubriken - krig mot kriget". Kongressen följdes av intensiv antikrigspropaganda över hela Europa. Källa: (A-C) Second International 1889 – 1914 Collection – International Institute of Social History, Amsterdam

Parti Ouvrier Belge - Conseil Général

Guerre à la Guerre!

LUNDI 28 OCTOBRE 1912
à 7 1/2 heures précises du soir, aura lieu en la
Grande Salle des Fêtes de la Maison du Peuple
de Bruxelles, rue Joseph-Stevens, 17
à l'occasion de la Séance du Bureau Socialiste International,
sous la présidence du Citoyen
Émile VANDERVELDE, député de Bruxelles

UN
Grand Meeting International
Contre la Guerre Turco-Balkanique,
pour la Paix Européenne.

Les représentants les plus autorisés des Partis socialistes de
l'Europe y prendront la parole et notamment :

Pierre Troelstra, Hollande ;
Victor Adler, Autriche ;
Bruce Glacier, Angleterre ;
Hugo Haase, Allemagne ;
Jean Jaurès, France.

Entrée Générale : 25 Centimes
au profit de la propagande en faveur du S. U. et de la Gr. G.

Brux. Imp. Reforme, rue Haute, 45, T. 0. 520.

GUERRE A LA GUERRE!

AU PEUPLE FRANÇAIS

Il semble, à entendre le fracas des armes, que les peuples ignorent encore les méthodes qu'ils ont
employées, par des traités, notamment, conçus d'appeler, en cas de conflit international, pour punir le
méfait de la Paix et le respect du Droit. Tous les États d'Europe ont solennellement souscrit à la Convention
de La Haye, du 18 octobre 1907, pour le Règlement pacifique des différends internationaux. Cette Convention
va-t-elle rester lettre morte? N'est-ce pas que les traités, qu'on respecte quand ils protègent et organisent
la guerre, peuvent être faits non plus quand ils n'ont pour but que de consolider ou de renouer la Paix?

L'Alliance Russe avec les États ne nous les qu'on s'en fait. Les Conventions de La Haye sont,
elles aussi, des traités. Pourquoi ne nous livrions-les pas également? La loi des traités est stricte.
Ne respectons pas seulement ceux qui nous imposent de la souffrir, mais ceux qui nous imposent de la faire.
Compromis de la Paix, dans les circonstances actuelles, des traités solennels, dont l'application loyale s'étendrait
à l'ensemble des hommes et des nations qui la menacent.

PEUPLE FRANÇAIS, PEUPLES D'EUROPE.

Rapportez-vous les termes exacts des Conventions internationales de 1907, que vos Parlements ont
ratifiées et en les désapprouvant ont approuvé leur action. Exigez de vos Parlements et de
vos Gouvernements qu'ils respectent toute proposition de Guerre et qu'ils maintiennent la sécurité de vos foyers.
Compromis de la Paix, dans les circonstances actuelles, des traités solennels, dont l'application loyale s'étendrait
à l'ensemble des hommes et des nations qui la menacent.

CONVENTION du 18 OCTOBRE 1907
Pour le RÈGLEMENT PACIFIQUE des CONFLITS INTERNATIONAUX

ART. 2. — En cas de différend grave de nature à entraîner la guerre, les Puissances contractantes conviennent
d'agir ensemble, en tant que les circonstances le permettent, en vue d'arriver à la solution d'un ou de plusieurs différends entre
elles.

ART. 3. — Indépendamment de ce recours, les Puissances contractantes s'engagent et déclarent que, si plusieurs Puissances
souffrent un conflit d'un de leur propre intérêt, ou tant que les circonstances s'y prêtent, leurs bons offices ou leur médiation ont
lieu de temps en temps.

Le droit d'être les bons offices ou la médiation appartient aux Puissances étrangères en conflit, même pendant le cours des hostilités.
L'absence de ce droit ne peut jamais être considérée par l'une des Parties en litige comme un vice de fait.

ART. 4. — Des conférences d'ordre international d'empêcher par des intérêts communs et prévenir d'une divergence d'opinion sur
des points de fait, les Puissances contractantes s'engagent et déclarent que, si une Puissance qui s'occupe d'un différend par la voie
diplomatique ou judiciaire, ou tant que les circonstances le permettent, les Conférences internationales d'empêcher de faciliter la
solution de ce différend, ou de faciliter, par sa propre impartialité et ses conseils, les questions de fait.

ART. 5. — Les Puissances contractantes conviennent d'observer, dans le cas où un conflit grave menacerait d'éclater entre
deux ou plusieurs États, de respecter à l'égard de ces États, pendant tout le cours de la médiation de la procédure conventionnelle et à
moins d'être intervenus, des dispositions qui empêchent les Puissances en litige de recourir à la guerre.

En vertu de leurs amendements, s'il est le cas en jamais de soumettre à la haute et impartiale
vérification d'une Commission internationale d'enquête les griefs formulés par l'Autriche-Hongrie contre la
Serbie. Les griefs, s'ils sont trouvés valides, comportent toutes sanctions de droit. Mais, quel qu'il arrive,
se perdent pas notre sang-froid et conservent notre conscience en la justice. La procédure des conférences
internationales a permis, en 1905, au lieutenant de guerre incident de Hall, d'éviter une guerre anglaise.
Il faut, pour l'honneur de l'Europe, qu'elle soit fin à la guerre mondiale et qu'elle apporte un monde
civilisé les horreurs de plus formidable massacre que l'histoire ait jamais connu.

L'Association de la Paix par le Droit,
71, rue Pierre-Curie, PARIS

D-F- "1912- krig mot kriget". Källa: (D-F) Second International 1889 – 1914 Collection – International Institute of Social History, Amsterdam

I en situation med ett potentiellt storkrig väntande vid dörren är det dock föga oväntat att några djupare diskussioner om krigen och dess orsaker inte stod för det centrala inslaget under kongressen. I det omfattande dokument som antogs av mötet, och som i mångt och mycket ställts samman av ISB ett par veckor tidigare låg utgångspunkten främst i vad som kunde göras vid ett krigsutbrott. Att krafterna som borde klandras för den uppkomna situationen var kapitalismen och nationalismen rådde det dock inget tvivel om. Emot den rådande ordningen, där ansvaret för internationella relationer lämnats i händerna på finanskapitalet med en kapitalistisk anarki som följd, där nationalistiska och chauvinistiska krafter uppmuntrats och tillåtits löpa amok och där diplomatiskt dubbelspel skapat fiender och åtaganden utan folkets insyn, ställdes ett socialistiskt samhälle som den enda möjliga kraften att etablera en fredlig samhällsordning för framtiden.³⁵⁸

Let the proletariat rise against the policy of war, with all the force of its organization, with the action of the masses, let every voice cry out loud, let them signify by all their acts that they will not allow themselves to be drawn into stupid and bloody conflicts.³⁵⁹

I övrigt lades stort fokus på att låta de olika nationella förbunden komma till tals med separata manifest. Såväl socialdemokraterna i Tyskland som i Österrike-Ungern fördömde vapenskramlet, men framförallt hade de olika partierna i Turkiet och på Balkan enats om en skrivelse där man propagerade för en enad federation för folken på Balkan med fredliga relationer till Turkiet. Detta visar hur den internationella arbetarrörelsen arbetade för att visa upp den omhuldade internationella solidariteten i praktiken och därmed uppnå större genomslag.³⁶⁰

Den gemensamma resolutionen hade ytterligare ett centralt inslag. Det övergripande hotet var fiendskapen mellan Tyskland på ena sidan och Storbritannien och Frankrike på den andra. I en analys som fokuserade på det eviga hotet från Ryssland och tsaren framhölls det att vänskapligare förhållanden mellan Tyskland och dess fiender i Västeuropa skulle innebära minskat inflytande för Ryssland, som oblygt försökte att exploatera dessa motsättningar. Men det skulle också förhindra att Österrike-Ungern plötsligt skulle anfälla Serbien eftersom det krävde ett tyskt godkännande.³⁶¹

³⁵⁸ "Manifesto of the International: Against the War", i mapp: 9ieme Congres, Bâle, 1912 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³⁵⁹ "Manifesto of the International: Against the War", i mapp: 9ieme Congres, Bâle, 1912 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³⁶⁰ "Manifesto of the Socialists of Turkey and the Balkans", i mapp: 9ieme Congres, Bâle, 1912 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

³⁶¹ "Manifesto of the International: Against the War", i mapp: 9ieme Congres, Bâle, 1912 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

Den internationella arbetarrörelsen gjorde således, i samband med det första Balkankriget 1912, en i mångt och mycket avancerad realpolitisk analys av världsläget och ställde sig slutligen åter bakom en resolution vars kärna kan sammanfattas som "Ned med kriget" och "Länge leve den internationella solidariteten hos folken". Till skillnad från förr hotade man dessutom mer öppet med en möjlig revolution i samband med ett eventuellt krigsutbrott. När kongressen avslutade sin resolution med att ödesmättat betona sin egen position och roll visade det på ett självförtroende som bara ett kraftigt förändrat erfarenhetsrum, som en följd av den internationella styrka man nu upplevde sig vara, kunnat åstadkomma. – "The proletariat is aware that on them at the present moment rests the future welfare of humanity."³⁶²

1913–1914: Från förhoppningar till katastrof

Det första Balkankriget avslutades under våren 1913 men följdes snart av ett kortvarigt andra Balkankrig under samma sommar då meningsskiljaktigheter rått om hur landarealerna som befriats från det Osmanska riket skulle delas upp. Europas stormakter drogs dock aldrig in i något av krigen. Av olika anledningar kyldes också det politiska klimatet i Europa ned för stunden och större delen av 1913 och inledningen på 1914 blev en förhållandevis fridsam tid. Spelade det då någon roll att socialisterna samlats och uppmanat till kraftig agitation på hemmaplan mot en eskalering av situationen på Balkan? Så uppfattade uppenbarligen åtminstone AI själva situationen. Således ansåg man sig också få det erfarenhetsrum bekräftat som utvecklats i och med arbetarrörelsens självpåtagna uppgift som den eviga fredskämpen och den upplevda rollen som den enda kraften i vägen för ett storkrig, menar jag. Här spelade analysen om hur moderna krig uppkommer och varför militarismen tillåts sprida ut sig som ett resultat av kapitalismen en central roll, inte minst i ett maktperspektiv. Var det något som ansågs tätt sammanknutet med det ledande skiktet i samhället så var det militären. I en värld där kapitalismen och inte religionen eller ens nationalismen skapade fiendskap mellan länder var arbetarrörelsens internationella enighet dess trumfkort och styrka. Vid flera tillfällen hade Europa nu stått på randen till ett storkrig, men varje gång hade krisen bedarrat. Det är logiskt, menar jag, att se hur den internationella arbetarrörelsen, som vid varje tillfälle mobiliserat sina numerära styrkor som motkraft, ansåg sig (rättmätigt eller ej) vara den part som förhindrat krigsutbrotten.

Baselkongressen följdes också av hektiskt arbete runt om i Europa med demonstrationer och agitationsarbete. Vägen framåt för AI var inte självklar, men det var knappast känslan inom rörelsen efter kongressen och nedkylningen av konfliktklimatet. Snarare såg förväntningshorisonten sannolikt för stunden ljus ut. I sitt eget tycke hade rörelsen hållit ihop när det gällde som mest och också visat sig ha ett reellt inflytande på den internationella utvecklingen. Den socialistiska freden och

³⁶² *Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr 10, s. 12 (1912).

det socialistiska samhället sågs ännu mer som den enda möjliga vägen. Kanske skapade detta en överdrivet positiv förväntningshorisont utifrån en självsäker bild av sin egen styrka? Tack vare arbetarrörelsens exempellösa numerära framgångar och dess upplevda förmåga att stå i vägen för krigsutbrott länkades en positiv förväntningshorisont fast vid den socialistiska och antimilitaristiska kampen.

Karl Liebknechts invändning

AI:s egen analys av krigens essens pekade under 25 år åt ett och samma håll, trots att själva utgångspunkten för arbetarrörelsen förändrats kraftigt under den här tiden med en aldrig tidigare skådad tillväxt såväl numerärt som inflytelsemässigt. Kapitalismen, menade man, var den yttersta anledningen till det militaristiska klimat som präglade världen under den innevarande tidsåldern och orsaken till att det överhuvudtaget rådde fiendskap länder emellan. Att förklaringen till krigsutbrotten alltjämt ansågs vara uteslutande kapitalismen även efter krisen 1912–1913 är dock intressant. Till synes var de olika självständighetsrörelserna på Balkan styrda av andra drivkrafter än just kapitalism. Men det var ingen fråga som behandlades och inget perspektiv som påverkade AI:s analys av orsak och verkan vid kongressen 1912.

Egentligen fanns det under den undersökta tidsperioden bara ett märkbart spår (vid sidan av det anarkistiska spåret som menade att förekomsten av nationalstater *per se* omöjliggjorde en fredlig värld) som inte delade den ortodoxt marxistiskt präglade synen där kapitalismen ytterst stod som faktor till militarismens uppkomst. Den tidigare omnämnde Karl Liebknecht sökte istället förklaringar till varför olika former av militarism verkade existera i snart sagt alla samhällen och tidsåldrar, såväl innan som under kapitalismens tidsålder.³⁶³ För Liebknecht var militarismen tätt förbunden med hierarkiska samhällen *per definition* och kunde agera operativt även utan en kapitalistisk bas. Militarismen var mer än bara ett appendix till kapitalismen och måste bekämpas som socialdemokratins allra dödligaste fiende, menade han. Enligt denna syn var militarismen något mer än bara arméernas vapenstyrka, i själva verket påverkade detta väsen alla delar av statens ekonomiska, politiska och sociala liv.³⁶⁴

Till skillnad från andra inflytelserika röster inom såväl SPD som AI ansåg alltså inte Liebknecht att militarismen *per definition* var specifikt kapitalistisk till sin prägel, även om han erkände att den nutida militarismen givetvis var påverkad av det rådande ekonomiska systemet och således vid den aktuella tidpunkten syftade till att slå ned arbetarrörelsen och dess kamp mot den rådande hegemonin, men militarismens uppgift att försvara det rådande härskarskiktet i ett samhälle var evig till sin natur. I det inledande kapitlet i *Militarism & anti-Militarism* [...] gick Liebknecht så långt som att påstå att det i militarismen gick att avläsa det innersta väsendet av mänsklighetens utvecklingshistoria och att organismen till sin natur i det kapitalistiska systemet hade

³⁶³ Liebknecht (1907), ”preface”.

³⁶⁴ Liebknecht (1907), ”preface”.

möjlighet att på egen hand påverka samhällsutvecklingen.³⁶⁵ Liebknecht betonade uttryckligen att klass bara var en av flera olika utgångspunkter för social och politisk makt, att eliminera klassförtrycket kunde vara ett viktigt inslag för att krossa militarismen. Men det var långtifrån säkert att det skulle räcka.

Liebknecht anlade således ett betydligt längre erfarenhetsrum kring krig och militarism som företeelse än vad den övriga arbetarrörelsen gjorde vid tidpunkten. I sin analys tenderade han att vända sig tillbaka till tänkare före Marx och Engels, inte minst Kant. Hans förväntningshorisont var dock istället av mer akut slag. Liebknecht ville se striden mot militarismen som överordnad striden mot kapitalismen, även om det inte helt gick att separera dem båda, och han trodde också på en möjlig seger för den antimilitaristiska kampen inom en snar framtid.

Som det i särklass viktigaste inslaget såg han här agitation direkt till de värnpliktiga inom armén. Här förde han således fram en uppdaterad version av det fokus på själva armén i sig som varit vanlig vid 1800-talets mitt, även om de stående arméer som mycket av kritiken då varit riktad mot bytts ut mot en värnpliktsarmé tenderade den ändå att blint lyda order. I det här fallet fick han hela SPD:s partiledning emot sig som menade att agitation till värnpliktiga kunde tolkas som uppmaning till förräderi och få myndigheter att slå ned på hela partiet. Bebel gick så långt som att hota med partiledningens avgång vid SPD:s nationella kongress 1906 om Liebknechts förslag skulle gå igenom, vilket gjorde att det till slut föll. Liebknecht själv dömdes också till 18 månaders fängelse för sin bok 1907 och fick avtjäna hela straffet.³⁶⁶

Liebknechts analys var formad ur ett preussiskt perspektiv, och givetvis präglad av det militaristiska samhällsskick som där existerade. Men ska man se det ur ett politiskt teoretiskt perspektiv är hans ingång till militarismen som väsen snarare idealistisk än marxistisk (detta går dock på vissa sätt emot det synsätt han redovisar när han senare i boken kritiserar den anarkistiska och den liberala fredsörelsen, vilket vi ska återkomma till). Ifråga om militarismens uppkomst och natur visar min undersökning att Liebknecht, som en av få röster, på flera sätt ställde sig utanför den rådande uppfattningen inom arbetarrörelsen.

Komparativ analys

Både IFB och AI försökte utifrån sina respektive horisonter analysera existensen av krigen i den moderna tidseran. För min del har den här undersökningen av dessa analyser varit viktig för att på så försöka analysera de båda organisationernas syn på själva fredsbegreppet. Krig hade uppenbarligen existerat sedan tidernas begynnelse och

³⁶⁵ Liebknecht (1907), ”preface”.

³⁶⁶ Nicholas Stargardt, *The German idea of militarism. Radical and socialist critics, 1866–1914* (Cambridge 1994), s. 97.

en fråga är på vilket sätt dessa tidigare analyser av krigen och dess uppkomst satte sin prägel på organisationerna.

Den borgerliga freds rörelsens explicita fokus låg ofta mer på nuet än på det förflutna, men samtidigt präglades dess interna skiljelinjer av skolbildningar med flera decennier bakom sig. Vissa trådar kan således spåras bakåt. Chatfields syn, inledningsvis, ligger väl i linje med den som Ruysen uttryckte 1910, krig manades oftast fram av en liten klick män med stort inflytande. Till skillnad från ära betonade Ruysen dock den ekonomiska aspekten i sammanhanget, främst utifrån ett individuellt perspektiv. Ett fåtal män utövade inflytande för sin egen vinnings skull – men det var inte det ekonomiska systemet i sig som var ansvarigt. Vid samma kongress anmälde dock den konservativa inledningstalaren Taube ett synsätt som känns igen från forna tiders åskådning, den inneboende ondskan hos människan är omöjlig att göra något åt och verklighetsfrånvända strävanden i den frågan gjorde bara saken värre. Det enda som kunde hålla ondskan i schack var bildningens och religionens tillfälliga inflytande. Taube själv tillhörde knappast freds rörelsen, men hans synsätt fanns alltså representerat där, vilken visade upp en mer pessimistiskt präglad förväntningshorisont. Att skapa en helt fredlig värld var inte möjligt, det gick endast att motarbeta det onda för stunden. De tre Nobelpristagarna Ducommun, Cremer och Suttner drog dock, utifrån samma erfarenhetsrum, en helt annan slutsats. Mänskligheten må ha varit barbarisk och krigisk sedan tidernas begynnelse men det hindrade inte att den i framtiden kunde komma att stå för en annan och fredligare inställning, inte minst med hjälp av de ramverk som den just höll på att utarbeta för att hålla kriget i schack, till exempel skiljedomstolar. Här hamnar man nära Grotius målsättning, som ju var att disciplinera kriget genom rättsliga principer. Men det här perspektivet hade även tydliga drag från den idealistiska skolan vi såg växa fram under 1700-talet, och inte minst Kants traktat *Den eviga freden*. Denna skolbildning hade en internationalistisk strävan och ville utveckla en på sikt överlägsen etik. Kant argumenterade uttryckligen för att en framtida fredligare värld byggde på en bättre och mindre våldsam mänsklighet. Skillnaden är hur Ducommun, Cremer och Suttner såg denna mänsklighet i vardande redan i sin egen samtid och visade därmed upp en mer positiv förväntningshorisont för fredskampen.

Gemensamt för dessa olika synsätt är det individuella perspektivet. Människan utmålades som historiskt sett ond, men sågs av somliga aktivister som innehavare av en tydlig potential till förbättring vilket skulle skapa en evig fred. Dessa skolbildningar delade alltså erfarenhetsrum, men skiljde sig åt när det gällde (den individuella) förväntningshorisonten. En bättre människa var enligt detta sista synsätt det yttersta målet för rörelsens gärning. Till hjälp för att utveckla denna bättre människa tänkte man sig en rad av juridiska institutioner, inte minst internationella skiljedomstolar, vilket tyder på att det ändå fanns en insikt om strukturernas makt. Fred blir för denna liberalt och humanitärt präglade skolbildning ett tillstånd där enskilda aktörer

samverkade med juridiska institutioner för att förhindra våldsbrott i nuet, men där det långsiktiga målet var en emanciperad mänsklighet. På så sätt kan man även förstå den vurm för utbildning, nykterhet och ett mer sedligt leverne som också präglade den liberala rörelsen.

Inom AI hade man ett helt annat perspektiv på krigsorsakerna. Där var det individuella exemplet frånvarande och istället lyfte man fram en strukturell förklaring med klasser i förgrunden. Kapitalismens andra stora våg var vid den här tidpunkten inne i sin slutfas och erfarenheterna av detta samhällssystem påverkade i allra högsta grad analyserna över hur den nutida världen var utformad.³⁶⁷ Förväntningshorisonten byggde i nästa led på antagandet att endast en stark arbetarrörelse hade möjligheten att omkullkasta det system som skapat den moderna militarismen. Detta var en förklaringsmodell som i viss mån gick tillbaka till Marx och Engels texter och inte minst Första internationalens arbete. De tidiga kongresserna med AI kan dock ses som mindre relevanta när det gällde att etablera ett alternativ till hur krigen skulle definieras, och således ta upp kampen om hur fredsbegreppet skulle fyllas, eftersom man då fortfarande främst var att likna vid en diskussionsklubb utan någon egentlig möjlighet att implementera sin politik.³⁶⁸ Vid senare kongresser kunde man dock måla upp ett tydligt alternativ. Några av de tydligaste exemplen på detta går att utläsa i den utförliga Stuttgartresolutionen från 1907. Krig mellan kapitalistiska stater, skrev man, var generellt en konsekvens av deras tävling om inflytande över världsmarknaden. Varje stat var angelägen om att erövra nya avsättningsmöjligheter för sina varor, i första hand genom att underordna andra stater sin vilja och konfiskera dess land. Ytterligare en aspekt var hur de här krigen framkallades av de ständigt ökande militära rustningarna, som dessutom var ett viktigt element för att upprätthålla de borgerliga klassernas herravälde och underordna arbetarklassen politiskt och ekonomiskt. Krig var därför en essentiell del av kapitalismen och skulle inte upphöra förrän det kapitalistiska samhället hade försvunnit.³⁶⁹ En sammanfattning av denna linje skulle kunna låta: Kapitalism är krig och socialism är fred.

Arbetarrörelsens analys av krigen utgick således från en tolkningsram där kapitalistiska stater tävlade om möjligheter till nya marknader och avsättning för sina varor. Det här verkar ha varit en någorlunda konstant syn. Samtidigt visade de diskussioner och resolutioner som IFB antog från och med 1907 och framåt på ett växande intresse för ekonomiska förklaringsmodeller till de moderna krigen. Den generella strävan från kongressernas sida efter sekelskiftet visade på vilja att sätta sig in i frågan om krigsorsaker ytterligare genom vetenskapliga undersökningar. Detta visar

³⁶⁷ Paul Mason, *Postkapitalism. Vår gemensamma framtid*, (Stockholm 2017), s. 76, 107.

³⁶⁸ Nation (2009), s. 4.

³⁶⁹ "Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907": Resolution of the Section 1. Militarism and International Conflicts, i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

på en drivkraft att försöka samla sig mot en tydligare fiende och på så sätt bli starkare i fredskampen. Detta visade upp en förväntningshorisont där striden trots allt gick att vinna. Den här utvecklingen var sannolikt präglad av den samtida kontexten där det tidiga 1900-talet präglades av den koloniala kapplöpningen samtidigt som rapporterna om illdåd och barbari började nå offentligheten. Minst lika viktigt var säkert det så kallade boerkriget där en stormakt som brukade ses som en av de mest demokratiska och upplysta attackerade en svagare part, vilket upprört den borgerliga freds rörelsen.

När man började analysera kriget och dess utbrott, inte minst de som orsakats av imperialismen, så närmade man sig dock den socialistiska rörelsen och dess analys. Det här kan ha varit medvetet eller omedvetet, men alldeles oavsett så kom IFB och AI utifrån sina respektive ståndpunkter att stå för en alltmer gemensam syn på krigsutbrotten. Hur detta avspeglade sig i själva fredskampen kommer jag senare att undersöka i kapitel 6.

5. Aktörskap och relationer inom fredskampen

Detta kapitel syftar till att analysera hur de båda rörelserna hanterade aktörskapet inom rörelserna för fred (och internationalism). Undersökningarna kommer att kretsa kring vilka kategorier av aktivister som var ledande inom de olika rörelserna och hur deras målsättningar för den utåtriktade verksamheten såg ut. Olika linjer existerade i arbetet. Antingen att försöka utöka den egna rörelsen numerärt och på så sätt utöva press på de styrande i respektive länder, och slutligen ta över makten själva. Eller också att via riktad propaganda och upplysning försöka påverka de ledande skikten direkt.

Detta undersökningsområde rymmer även frågan om måltavlorna för den värningsinriktade propaganda som framfördes och ställer frågan hur målgruppen för dessa kampanjer definierades hos de båda rörelserna och hur de utformades. Ytterst behandlar detta område inställningen hos de båda rörelserna till medlemsvärning: var man intresserad av att röra sig utanför sin egen klassgemenskap med sin propaganda och vilka försök till det förekom i så fall?

En annan viktig poäng med undersökningen är att analysera hur rörelserna förhöll sig till varandra. Diskuterades den andra organisationen, förekom direkta kontakter eller interpersonella utbyten? Såg rörelserna det som möjligt att samarbeta med varandra eller betraktade de sig som konkurrenter?

Det är även viktigt att identifiera vilka som fick komma till tals inom dessa internationella rörelser och diskutera vilka som inte fick göra det. Tidigare forskning har visat att såväl den borgerliga som den socialistiska freds-rörelsen bestod av främst vita manliga aktivister, i det borgerliga fallet med en relativt tydlig klassbakgrund, vilket uppenbarligen påverkade hur de togs emot av sin samtid.³⁷⁰ Jag kommer därför att undersöka vilka möjligheter kvinnor hade att göra sig hörda i de båda rörelserna och hur synen på dem som fredsarbetare artikulerades. Analysen av denna undersökning kommer att inbegripa både en klassaspekt och könsaspekt, i det sistnämnda fallet utgår analysen från huruvida kvinnor ansågs besitta speciella kvinnliga egenskaper som gjorde dem till bättre fredsarbetare. Det är här viktigt att analytiskt skilja mellan *kvinnors*

³⁷⁰ Brock & Young (1999) s. 13.

fredsarbete och *kvinnligt* fredsarbete. Det första syftar på hur kvinnor som subjekt engagerade sig i det politiska arbetet för fred och internationalism och det andra på hur vissa specifikt ”kvinnliga” egenskaper påstods göra dem till bättre eller sämre fredsarbetare. En mer övergripande fråga som undersökningen bidrar till att svara på är om det fanns större utrymme för kvinnor att engagera sig inom fredskampen än inom andra politiska områden.

Källmässigt skiljer sig de olika undersökningsområdena åt. I IFB:s arkiv finns det ett antal ämnesordnade mappar som innehåller dokument om hur organisationen förhöll sig till ”övriga” organisationer. Här finns särskilda avdelningar om hur man ställde sig till såväl arbetarrörelsens organisationer som till kvinnor i allmänhet och deras kvinnoorganisationer. Dokumenten består av brev, brevkopior, resolutionsutkast, rapporter med mera. Breven och framförallt de vattenkopierade brevkopiorna kan ibland vara svårtydda och rent av omöjliga att läsa, men sammantaget ger materialet en god inblick i hur IFB försökt knyta kontakter med olika rörelser och vilka kontakter som faktiskt upprättades.

När det gäller AI:s arkiv saknas en liknande ämnesordnad samling. Det existerade inte heller – annat i undantagsfall – några speciellt uppsatta kommissioner eller kommittéer för att arbeta med dessa medlemsinriktade frågor (vilket var relativt vanligt hos IFB), vilket gör det källmässiga arbetet svårare. Som komplement till AI:s egna material har jag därför lyft fram andra former av primärschildringar av synen på den borgerliga freds rörelsen. Även då det gäller materialet för hur relationen till kvinnors fredsarbete – och de egna kvinnoförbundens agerande utifrån frågorna om fred och internationalism – såg ut skiljer sig materialet åt. Mitt urval kretsar istället främst kring de två konferenser som socialistiska kvinnointernationalen arrangerade 1907 och 1910 i anslutning till de gängse kongresserna med AI. Detta kongressmaterial, inklusive personliga kommenterade framställningar, finns att tillgå i tryckt form via olika databaser och är intressant då de följer hur kvinnorna själva inom arbetarrörelsen såg på fred och internationalism men även på relationen till den borgerliga kvinnorörelsen. Framförallt gör materialet det möjligt för mig att undersöka hur de själva såg frågan om specifika kvinnliga egenskaper skulle göra dem till just bättre fredsarbetare.

Klass

Den borgerliga freds rörelsen

Tidigare forskning har målat upp en bild av 1800-talets freds rörelse som, särskilt i USA och Storbritannien, bestående av en klick väletablerade, intellektuella grupperingar från medelklassen som hoppades kunna påverka de styrande genom vetenskaplig

propaganda och det egna goda exemplet. Dessa, med fredsforskaren Peter Brocks kategorisering, ”do-gooders” agerade för fredsfrågan utifrån etiska eller religiösa skäl men förenades sällan eller aldrig med mer radikala element som arbetarrörelsen och dess agenda. Även om denna grupp ofta ställde sig positiva till rösträtsreformer och andra liberala hjärtefrågor sympatiserade den knappast med mer långtgående samhällsutjämnningar.³⁷¹ Parallellt med denna gruppering hade det sedan 1860-talet vuxit fram en mer progressiv liberal falang som istället hävdade att man var tvungen att försöka engagera andra grupper av medborgare och på sätt åstadkomma en riktig folkrörelse med möjlighet att bedriva gediget opinionsarbete. Inom den här falangen höjdes även röster på kamp för ett bredare reformprogram.³⁷²

Båda dessa linjer fanns representerade inom IFB och debatterna vid organisationens kongresser kunde stundtals bli ganska hätska. De ledande aktivisterna inom IFB (och givetvis i ännu högre grad inom systerorganisationen IPU som bara bestod av parlamentsledamöter) var närapå uteslutande män och den teoretiska ideologiproduktion som ägde rum var också en manligt präglad verksamhet, även om det fanns undantag. Vissa av de ledande aktivisterna var inte överdrivet välbeställda. Ledande namn, som organisationens båda sekreterare Élie Ducommun och Albert Gobat var till exempel båda statliga tjänstemän, men dessa, liksom de flesta andra män, hade nästan undantagslöst ändå sin hemvist i den borgarklass som jag nämnde ovan. Den könsmässiga och klassmässiga tillhörigheten blir dock intressant för frågan om hur rörelsens praktiska verksamhet utformades. Brock och Young har visat hur den borgerlige, mer eller mindre liberala och mer eller mindre välbeställda, manlige aktivisten framträdde som norm för en aktivist inom IFB. Det här var en norm som redan under 1800-talets gång etablerats inom fredsrorelsen och förstärktes under åren av arbete.³⁷³ Vad som är intressant är huruvida de båda skolorna ifrågasatte den medlemsbas som rörelsen, och framförallt dess ledarskikt, vilade på när det gällde hur organisationen skulle se ut framöver?

Tidigare forskning om hur fredsrorelsen ville engagera arbetarna och deras organisationer är knapphändig. Cooper berör frågan, men nöjer sig med ett antal nedslag i debatten.³⁷⁴ Även Santi berör frågan men sammanfattar hundra års strävanden på en halv sida vilket inte ger något utrymme att utveckla problematiken.³⁷⁵ Relationen är således relativt utforskad vilket är intressant inte minst då arbetarrörelsen under decennierna före kriget gick igenom en kraftig tillväxt och då en viktig fråga för den var kampen mot militär, rustningar och krig. Frågor som kommer att undersökas här är huruvida IFB och dess aktivister förespråkade ett utökat samarbete med arbetarrörelsen

³⁷¹ Brock & Young (1999) s. 13.

³⁷² Cooper (1991), s. 36.

³⁷³ Brock & Young (1999), s. 12–13.

³⁷⁴ Cooper (1991), s. 74–77.

³⁷⁵ Santi (1992), s. 8.

och dess olika underavdelningar, och hur man i så fall gick till väga, eller om det fanns försök att vända sig direkt till arbetarklassen.

Denna delstudie behandlar således hur IFB relaterade till arbetarklassen och till den framväxande arbetarrörelsen. Syftet med undersökningen är att analysera vilka grupper som rymdes inom IFB:s fredsarbete och vilka som var mål för den propaganda som kommunicerades. Jag kommer att använda mig av material från IFB:s kongresser, men även av ett antal pamfletter skrivna av ledande namn inom IFB som behandlar relationen mellan fredsrörelse och arbetarrörelse. Främst är jag här intresserad av om man explicit diskuterade synen på vilka man ville skulle engagera sig i fredskampen och vilka man vände sig till. Jag kommer även att leta efter rörelsens egna analyser av hur framgångsrikt samarbetet var med arbetarföreningar i olika länder samt söka spår av korrespondens mellan IFB:s kontor och olika nationella arbetarförbund.

1891–1904: En strategi utarbetas

IFB verkar under sin existens ha präglats av ett ambivalent förhållande till arbetarna och deras organisationer. Från att ha varit frånvarande från dagordningen under de inledande kongresserna togs frågan om ett samarbete med arbetarrörelsen upp första gången vid kongressen i Rom 1891 och debatterades sedan vid flera kongresser under 1890-talet, bland annat i Bern 1892 och Antwerpen 1894. I resolutionen i frågan från 1891 samlades kongressens önskemål upp i fyra punkter där framförallt den formella relationen mellan fredsrörelsen och arbetarrörelsen stod i centrum. Resolutionen slog fast att varje arbetarförening som nominerat en delegat till sin lokala fredsförening i framtiden skulle betraktas som en fredsförening i sig, och att specifika enkäter skulle sammanställas för att skickas ut till arbetarföreningarna – främst genom deras utvalda delegater – där frågor om hur de såg på fred, nationalism och internationella relationer skulle ställas. I en viktig passage uttrycktes dessutom en önskan att samtliga resolutioner från IFB:s kongresser skulle översättas till respektive språk och sändas ut till olika nationella arbetarförbund (*Workers' associations*).³⁷⁶ Romkongressen instruerade även IFB att studera denna fråga och att så fort det var görbart låta en kommitté implementera de av punkterna som man bedömde som användbara och praktiskt genomförbara.³⁷⁷

En första utåtriktad offensiv från IFB:s håll i frågan märktes av i mitten av 1890-talet. Vid den sjätte kongressen i Antwerpen 1894 återfinns en relativt utförlig resolutionsskrivning om hur det är arbetarklassen som drabbas hårdast, såväl ekonomiskt som humanitärt, av rustningar och krigsföring och hur det var av stor vikt

³⁷⁶ "Troisième congrès international pour la paix à Rome – Projet de résolution", box 145 (IPB Collection, LONA).

³⁷⁷ "Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

för fredsrörelsen att söka samarbete med dess olika organ.³⁷⁸ Liknande skrivningar skulle sedan återfinnas i resolutioner under ett decennium framöver:

The Congress, considering that the cost of war and of rivalry in armaments weighs most heavily upon the working classes, who have to bear the greater part of the taxes, and who suffer most from compulsory military service; and taking account, on the other hand, of the enormous and growing influence exercised by Workmen's Associations; Desires to impress upon Peace Societies the importance of ensuring the participation of these Associations in the Peace movement.³⁷⁹

IFB såg rimligen sig själva som sprungna ur en annan klass än arbetarna, men tolkade det ändå som att det var dessa som ytterst förlorade mest på både de militära rustningarna och den allmänna värnplikt som gällde i många länder. Det är oklart exakt hur man definierade arbetarklassen och dess föreningar, men man insåg ändå vilken framstigande maktfaktor som arbetarrörelsen var på väg att bli. Målsättningen, framstod det som, var att försöka locka arbetarrörelsens föreningar att delta i IFB:s fredskamp. Till ändamålet ville man tillsätta den kommitté som det talats om i Rom tre år tidigare, men som inte bara skulle utreda de bästa metoderna för att uppmuntra arbetarorganisationerna att delta i fredsrörelsens arbete utan även säkra dessas deltagande redan vid nästa fredskongress. Resolutionen var till viss del ett resultat av en debatt vid kongressen, där en förlorande falang istället velat se hur fredsföreningar begränsat sig till att i den mån det var görbart underlätta för arbetarorganisationerna att ta del av fredskampen genom olika former av understöd men inte tagit upp dem som formella medlemsföreningar.³⁸⁰

Resolutionen från 1894 följdes upp av en rapport vid kongressen i Budapest 1896 från den kommitté som mycket riktigt satts ihop – *Special Committee for the Study of the Cooperation of Workers*. Rapporten var författad av Hodgson Pratt och Randal Cremer och ägnade relativt mycket utrymme åt att hylla Cremers egna insatser i det brittiska underhuset samt de bådas organisation *The International Arbitration League*. Sammantaget, slog man fast, hade fredsarbetet kommit längre på den parlamentariska vägen i Storbritannien än på kontinenten och nämnda organisation hade än så länge varit bättre på att närma sig arbetarorganisationerna än fredsföreningarna på kontinenten. Målsättningen var i första hand, sade man, att få arbetarna att bilda

³⁷⁸ "Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

³⁷⁹ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 29, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

³⁸⁰ "Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

egna "Arbetarfredsöreningar" (*Working Class Peace Societies*).³⁸¹ Men om det skulle visa sig för svårt innehöll rapporten även en rad praktiska förslag på hur kontakter med redan existerande arbetarföreningar kunde etableras för att förmå dem att sälla sig till fredsörelsens kamp. I första hand borde man då undersöka om lokala arbetarföreningar ville bilda så kallade underkommittéer till den lokala freds- och skiljedomsföreningen, eller om de var intresserade av att gå in i gemensamt förbund med den. I det första exemplet kunde man tänka sig att stå till tjänst med litteratur och föreläsare om det var önskvärt. I det andra såg man helst att arbetarföreningen offentligt antog fredsörelsens program för att samtidigt erhålla ett certifikat som gav representations- och rösträtt vid fredsörelsens möten.³⁸²

Problematiken kring hur arbetarföreningarnas formella status skulle se ut var åter en källa till konflikt under Budapestkongressen, där en linje att godkänna föreningar som inte hade fredskampen som sitt främsta intresse som medlemmar i IFB stod mot en linje som bara ville se dem som rådgivande föreningar. En kompromiss blev ändå att godkänna diverse arbetarföreningar trots deras mångfacetterade övriga program, men att de bara skulle erhålla en delegat, och således en röst, vid kongresserna.³⁸³ Vid ett möte med ovan nämnda kommitté 1897 sändes åter en begäran till de nationella fredsörelserna att kontakta sina lokala och regionala arbetarföreningar för att erhålla svar om hur dessa ville samarbeta. De svar som kom in från nationella och lokala fredsörelser var enligt Ducommun dock otillräckliga. I en rapport som sammanställdes av honom några år senare menade han följaktligen att ekonomiska och logistiska svårigheter gjort en omfattande kampanj svår att genomföra vid tillfället.³⁸⁴

Uppenbarligen präglades kontaktsökandet under det första decenniet av en god vilja, men samtidigt av ett ganska tydligt maktperspektiv. Det är svårt att se hur arbetarrörelsens olika föreningar skulle känna sig inbjudna till ett jämställt samarbete med fredsörelsen, inte minst med begränsningar i eventuella delegater och röster. Men det är också intressant att IFB faktiskt ägnade en hel del energi åt hur de rent formella aspekterna av ett samarbete skulle se ut, utan att så mycket faktisk samverkan verkar ha kommit till stånd. Det är vidare värt att notera hur fredsörelsen föreställde sig att det gick att bryta ut frågan om fred från arbetarföreningarnas övriga program, vilket tyder på att man såg arbetarrörelsens övriga politiska kamp som helt fristående från den fredskamp som den också drev. IFB verkar själva snarast ha haft en självbild som gick ut på att man kämpade för *allas* bästa snarare än den egna klassen.

³⁸¹ "The best methods of enlisting the Co-operation of the Working Classes on behalf of International Arbitration and Peace", 1895, s. 8, box 145 (IPB Collection, LONA).

³⁸² "The best methods of enlisting the Co-operation of the Working Classes on behalf of International Arbitration and Peace", 1895, s. 6, box 145 (IPB Collection, LONA).

³⁸³ "Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

³⁸⁴ "Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

Nästa större kampanj för att värva från, eller möjligen samarbeta med, arbetarrörelsen kom först efter sekelskiftet. Detta hade säkert att göra med den revitalisering av fredsrörelsen som den första Haagkonferensen 1899 inneburit. I ett utskick från Pratt, "The need of re-inforcing the movement for international unity and justice, by the alliance and cooperation of the representatives of labour, throughout Europe" talade han också om att verkställandet av Haagkonferensens stora idéer krävde ett stärkande av hela organisationen och nya försök att närma sig arbetarklassen.³⁸⁵ Resolutioner från 1901 och 1902, ursprungligen författade av Pratt, utvecklade även de, återigen, vikten av att närma sig representanter för arbetarrörelsen över hela Europa. Detsamma formulerades i en omfattande pamflett från honom på franska publicerad 1902 – "Nécessité de la coopération des classes ouvrières au mouvement pacifique".³⁸⁶ (Nödvändigheten av samarbete mellan arbetarklassen och fredsrörelsen.) I mångt och mycket upprepade Pratt här samma budskap som i kommittérapporten från 1896, men han ville nu ytterligare inskräpa vikten av att det här samarbetet faktiskt blev av. Trots att det var arbetarklassen som fick bära merparten av den ekonomiska bördan för rustningarna så var den alltså inte representerad i vare sig IFB:s arrangörsgrupp eller i dess administrativa kommittéer, argumenterade han. Inga försök hade överhuvudtaget gjorts att försöka knyta till sig arbetarnas representanter mer långsiktigt. Detta var helt fel tänkt, menade Pratt, en allians mellan arbetarnas organisationer och fredsrörelsen skulle obönhörligen stärka fredskampen och i fortsättningen ålåg det, enligt honom, alla fredsföreningar att se det som sin plikt att söka bjuda in dessa organisationer.³⁸⁷ Glidningen mellan vilka det var man ville se samarbete med, arbetarklassen eller arbetarrörelsen, är uppenbar i IFB:s kommunikation och verkar snarast vara slumpvis utförd.

Mycket av arbetet kring att nå arbetarklassen/arbetarrörelsen under IFB:s första decennium kretsade till synes kring Pratt själv. Cooper, som ligger bakom den begränsade forskning som existerar, har kort berört frågan om hur relationen såg ut under detta inledande decennium. Hon menar att Pratt var "incredibly disappointed at working-class participation in the international meetings as well as the workers' chauvinistic backing of the Boer War in 1900", detta med en hänvisning till en artikel Pratt enligt henne ska ha författat 1900.³⁸⁸ Men även om året för den aktuella artikeln, som publicerades i tidningen *Concord*, anges som okänt i arkivförteckningen kan man dra slutsatsen att den i själva verket kom till redan 1894, då Pratt refererar

³⁸⁵ "The need of re-inforcing the movement for international unity and justices, by the alliance and cooperation of the representatives of Labour, Throughout Europe", 1903, s. 1, box 145 (IPB Collection, LONA).

³⁸⁶ "Nécessité de la coopération des classes ouvrières au mouvement pacifique", 1902, box 145 (IPB Collection, LONA).

³⁸⁷ "The need of re-inforcing the movement for international unity and justices, by the alliance and cooperation of the representatives of Labour, Throughout Europe", 1903, s. 1, box 145 (IPB Collection, LONA).

³⁸⁸ Cooper (1991), s. 76, se även s. 245, not 153.

till "the annual congress, held recently in Antwerp" vilken alltså ägde rum detta år. Coopers referens till händelserna vid upptakten till boerkriget, då en demonstration mot kriget arrangerad av bland annat Pratt och Cremer angreps av en uppretad folkmassa, sannolikt som en följd av att brittiska pressen målat ut krigsmotståndarna som agenter från fiendesidan, blir således felaktig då hon slår ihop det med Pratts resonemang från 1894.

Vid denna tidpunkt går det snarare att se Pratts position som präglad av försök till förståelse av skillnaderna i klasstillhörighet mellan freds rörelsens medlemmar och arbetarklassen. Han artikulerade inte minst insikten att det var svårt för den arbetande klassen att hinna med ett engagemang i både den socialistiska rörelsen och fredsrörelsen, "there are Labour questions which naturally have a more direct and pressing interest, and men have but limited time at their disposal".³⁸⁹ Men Pratt ville ändå se konstruktivt på framtiden och framhöll att fredsorganisationerna trots allt ökade i omfattning runt om i Europa vilket kunde göra steget över till ett engagemang här mindre problematiskt. Det här var inte en klassfråga, menade han, "and there is no reason whatever why the friends of international unity should not heartily combine for a common end of equal importance to all".³⁹⁰

Den centrala poängen att göra här, för att förstå Pratts generella ingång till sin gärning, menar jag är ytterligare ett konstaterande i artikeln som sannolikt kom till 1894, nämligen att arbetarna var stora vänner av internationell enighet och solidaritet. Pratt konstaterade att när det gällde ställningstagandena mot "militarism or jingo, or chauvin[ist] policy, the working classes are far more unanimous and far more sound than any other section of the community, at home or abroad".³⁹¹

Den nya offensiven som kom till stånd efter sekelskiftet ingick i IFB:s centrala arbete och dess sekreterare Ducommun låg bakom flera utskick till medlemsorganisationerna där de uppmanades att ta tag i frågan, bland annat sammanfattade han vad som slagits fast under kongressen i Monaco 1902. Bland Ducommuns utskick fanns även personliga uppmaningar, till exempel skrev han 1903 till den tidigare omnämnde engelsmannen Randal Cremer och berättade om tillväxten organisationen genomgick med över 400 föreningar eller grenar i Europa och Amerika som stod i direkt eller indirekt kontakt med IFB.³⁹² Pratt, i sin tur, efterlyste återigen mer kontakter med arbetarnas organisationer och konstaterade att resolutioner hade antagits vid kongresser 1894, 1901 och 1902 om att bjuda in dessa men att de riktiga framstegen uteblivit,

³⁸⁹ Hodgson Pratt, "The working classes and the peace movement", klipp, sannolikt från 1894, box 145:2 (IPB Collection, LONA).

³⁹⁰ Hodgson Pratt, "The working classes and the peace movement", klipp, sannolikt från 1894, box 145:2 (IPB Collection, LONA).

³⁹¹ Hodgson Pratt, "The working classes and the peace movement", klipp, sannolikt från 1894, box 145:2 (IPB Collection, LONA).

³⁹² "Relations avec W. Randal Cremer: Lettre tapée de E. Ducommun", maj 1903, box 145:D11 (IPB Collection, LONA).

även om han gladdes åt att den lokala *Bourse de travail* i Nice hade sänt delegater till Monacokongressen senast. En *Bourse de travail* kan närmast liknas vid ett slags lokalt center med arbetarklassen som målgrupp där olika aktiviteter med bildning, kooperativ och kultur stod i centrum. Fenomenet spred sig till flera andra länder såsom England där man talade om *Labour councils*, men någon riktig motsvarighet på svenska finns inte. Men anledningen till att Ducommun ville diskutera ärendet mer ingående med Cremer var att dennes och Pratts engelska förening alltjämt var den enda riktigt framgångsrika när det gällde att engagera arbetarna. Ducommun poängterade att den permanenta kommitté som satts upp efter kongressen 1894, och där Cremer var invald, fortfarande var aktiv och gärna ville komma i kontakt med honom igen angående det kontaktsökande arbetet. Ingen, skrev Ducommun, kunde vara till större hjälp än Cremer och han önskade att de i så fall kunde förbereda en ny rapport inför nästa kongress.³⁹³

I en längre allmän rapport – ”Rapport sur l’exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives á la propagande” – samma år, 1903, beskrev Ducommun hur fredsbyråns officiella kontakter med arbetarrörelsen utvecklats. Han framhöll hur man skickat en officiell hälsning redan till Andra internationals kongress i Zürich 1897 och hur IFB:s kongress i Hamburg samma år erhållit en hälsning från *Société coopératives ouvrières* i Frankrike med 150 000 medlemmar.³⁹⁴ Även i samband med att Andra internationals etablerade sin motsvarighet till byrån i Bern, den Internationella socialistbyrån med säte i Bryssel 1901, så skickade fredskongressen i Monaco 1902 ”varma gratulationer”, och påminde om den ”pacifistiska deklARATION” som AI:s kongress tidigare gjort.³⁹⁵ Monacokongressen bestämde även att skicka ut ett cirkulär till de ledande arbetarorganisationerna i Europa på tre olika språk, tyska, franska och engelska. Detta cirkulär – ”Circular to the Officers and Members of Working Class Associations and Federations in Europe” – som sattes ihop av Ducommun behandlade de bekanta frågeställningarna: Det fanns ett gemensamt intresse hos fredsrorelsen och arbetarrörelsen – eller ”alla vänner av sociala reformer” – att arbeta för införandet av skiljedomstolar för att lösa internationella konflikter och på så sätt säkra freden i världen. Därför hade fredsrorelsen rekommenderat alla sina olika nationella fredsförbund att sätta sig själva i kontakt med arbetarförbunden i varje land: fackliga, politiska, kooperativa och socialistiska, och man ville nu bland annat efterhöra på vilka villkor officiella relationer kunde etableras.³⁹⁶ Dessa former av sympatyttringar från fredsrorelsen till arbetarrörelser ägde sannolikt inte rum i ett politiskt vakuum, utan

³⁹³ ”Relations avec W. Randal Cremer: Lettre tapée de E. Ducommun”, maj 1903, box 145:D11 (IPB Collection, LONA).

³⁹⁴ ”Rapport sur l’exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives á la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières”, 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

³⁹⁵ ”Propagande par les associations ouvrières”, 1902, box 145 (IPB Collection, LONA).

³⁹⁶ ”Circular to the Officers and Members of Working Class Associations and Federations in Europe”, 1902, box 144 (IPB Collection, LONA).

åtskilliga kontakter mellan liberaler och socialister, i olika parlament och annorstädes, existerade ju vid denna tidpunkt, inte minst då de ofta förenades genom kampen för rösträtt i olika länder.

Det utskickade cirkuläret tog också upp vilka framsteg som än så länge gjorts när det gällde kontakter med diverse nationella arbetarföreningar. Framförallt framhöll man att kommunikation inletts med diverse kooperativa förbund som reagerat positivt på de resolutioner som bifogats i ett utskick. Ett direkt samarbete i Frankrike hade inletts med den kooperativa föreningen i Yonne vilken också hade lovat att vidarebefordra det aktuella utskicket till 1500 övriga kooperativ runt om i landet. Målsättningen från IFB:s sida, menade Ducommun, var nu att fortsätta detta arbete genom att kontakta kooperativa förbund i England, Schweiz, Italien, Tyskland, Belgien, Spanien och Nederländerna.³⁹⁷

I Ducommuns uppföljande rapport från 1903 visade det sig att detta varit framgångsrikt. Även i andra länder hade de kooperativa förbunden varit positivt inställda, enligt Ducommun hade det i viss mån att göra med Hodgson Pratts personliga kontakter med *the International Cooperative Alliance* som grundats 1895. Enligt rapporten hade denna paraplyorganisation mottagit cirkulären med stor välvilja och vid dess internationella kongress i Manchester 1902, med representanter från 18 länder, hade man ansökt om medlemskap i IFB och dessutom uppmuntrat sina medlemmar att inleda samarbete med lokala och nationella fredsförbund.³⁹⁸ En direkt följd blev att även *the Cooperative Union of Great Britain* ansökte om medlemskap i fredsbyrån.³⁹⁹

I källorna visar en omfattande korrespondens mellan Ducommun och *the International Cooperative Alliances* båda presidenter Henry W. Wolff och aristokraten earl J.C. Gray under åren 1902 och 1905, samt korrespondensen mellan Pratt och Gray (då i egenskap av representant för *the Co-operative Union*) 1903 hur kontakterna mellan de båda organisationerna utvecklades.⁴⁰⁰ I ett brev från Wolff till Ducommun 1902 uttryckte han inte minst sin glädje över den antagna resolutionen i Manchester och skissade på ett framtida samarbete:

³⁹⁷ "Circular to the Officers and Members of Working Class Associations and Federations in Europe", 1902, box 144 (IPB Collection, LONA).

³⁹⁸ "Rapport sur l'exécution des resolutions des Congrès de la Paix relatives á la propaganda. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

³⁹⁹ "Rapport sur l'exécution des resolutions des Congrès de la Paix relatives á la propaganda. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

⁴⁰⁰ "Angleterre: Internationale Co-operative Alliance", 1902–1910, Box 146: 2 och "Angleterre: Co-operative Union", 1903, Box 146:3 (IPB Collection, LONA).

I venture to hope, Sir, that by this means a way may be opened for more effective action in support of the establishment of permanent peace by the working together of a large number of bodies interested in such result.⁴⁰¹

Utifrån en brittisk kontext framträder även en rad andra framgångsrika kontakter med diverse organisationer under de händelserika åren 1902 och 1903. Tidigare forskning har visat hur ledande politiska partier på vänsterkanten, såsom *Social Democratic Union* och *Independent Labour Party*, samt de både ledande fackliga centralorganisationerna *General Federation of Trade Unions* och *London Trades Council*, gjort uttalanden till stöd för IFB och i källmaterialet finns besked från the *Metropolitan Radical Federation* om att de anslutit sig till byrån.⁴⁰²

Men det var trots allt i Frankrike som de, enligt Ducommuns rapport från 1903, mest lyckade kontakterna försiggick. Utöver kontakterna med de kooperativa förbunden, inleddes ett omfattande samarbete med över 15 olika så kallade *Universités populaires* (ungefär Folkuniversitet). Dess företrädare Henry Casevitz låg bakom en flerårig korrespondens med Ducommun och IFB, vilket visas i det trettiofem mottagna brev och andra former av rapporter som IFB mottog mellan 1902 och 1905 (samt ett fåtal av senare datum).⁴⁰³ Dessutom fortgick kontakterna med olika *Bourse de travail* runt om i landet som på olika sätt stod i kontakt med IFB, inte minst med anledning av det utskickade cirkuläret 1903, eller som gjort uttalanden till förmån för freden.⁴⁰⁴

Överlag verkar personliga kontakter mellan IFB:s ledande namn och diverse organisationer annars ha varit ett viktigt led i lyckade kontaktförsök. I Belgien hade den framtida IFB-ordföranden och Nobelpristagaren, tillika socialisten, Henri La Fontaine kontaktat Belgiens arbetarparti som distribuerat cirkuläret 1902, vilket resulterat i medlemskap från såväl kooperativa förbund som fackförbund och även nykterhetsförbund.⁴⁰⁵ I Italien hade Ernesto Moneta förmedlat kontakter med italienska handelskammaren och i Österrike hade några olika fackklubbar och kooperativa förbund sänt in sina medlemskapsansökningar till byrån.⁴⁰⁶ I Österrike bodde och verkade IFB:s mest kända person, Bertha von Suttner, men hon förefaller

⁴⁰¹ "Lettre de Henry W. Wolff", 1902, box 146: 2 (IPB Collection, LONA).

⁴⁰² "Angleterre: Adhesion de la Metropolitan Radical federation", 1902–1903, box 146:2 (IPB Collection, LONA); se även Santi (1991), s. 8.

⁴⁰³ "Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA); se även: "Adhésion des Universités Populaires", 1902–1907, box 146:9 (IPB Collection, LONA).

⁴⁰⁴ "Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

⁴⁰⁵ "Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

⁴⁰⁶ "Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières", 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

inte ha varit inblandad i några projekt för att samarbeta med arbetarrörelsen, tidigare forskning har istället utmålat henne som fientlig till dess agenda.⁴⁰⁷

Situationen i Schweiz verkar ha stuckit ut en aning då själva det socialdemokratiska partiet officiellt ansökt om medlemskap.⁴⁰⁸ IFB hade sedan starten 1891 haft sitt säte i Bern och erhöll även ett årligt bidrag från staten vilket kan ha bidragit till detta. Den flerspråkiga rapport som Ducommun gjorde 1903, vilket omnämns ovan, skiljer sig något åt i den version som skickades till den Schweiziska arbetarorganisationen. I detta tyskspråkiga brev diskuteras uttryckligen hur den tyska socialdemokratiska riksdagsfraktionen, som även utpekades som den mest representativa företrädaren för arbetarklassen, tagit ställning mot alla former av militarism. Särskilt omnämndes August Bebels ”mycket beaktansvärda och läsbara” broschyr *Nicht Kriegs – sondern Volkswehr* (Inte en krigsmakt utan ett folkförsvar).⁴⁰⁹ Det är rimligt att tänka sig att samma version av texten sändes även till det tyska socialdemokratiska partiet, men med annan rubrik. Generellt sett saknas det annars i princip spår av korrespondens med tyska arbetarorganisationer i IFB:s arkiv. Inte heller i den genomgång av olika kontakter som Ducommun låg bakom 1903 nämns Tyskland mer än i förbigående och då poängteras bara allmänt att de tyska socialdemokraterna deklarerat sig själva som en fredsvänlig organisation som såg militarism som den största fienden till civilisationen och den allmänna välfärden och friheten.⁴¹⁰ Som vi sett i kapitel 3 hade Tyskland en omfattande arbetarrörelse, men en svag fredsrörelse. Att tyska SPD var djupt kritiskt till alla samarbeten med borgerliga organisationer vet vi också. Jag tolkar avsaknaden av korrespondens mellan IFB och tyska arbetarorganisationer som att detta också var fallet när det gäller relationen till den borgerliga fredsrörelsen och att Ducommun med i sina i övrigt relativt lyckade kontakter med andra länders socialdemokratiska partier inte lyckades ändra på detta.

Flera av IFB:s ledande namn var sammanfattningsvis verksamma med att uppmuntra till samarbete med arbetarrörelsen och dess medlemmar. Det är värt att diskutera vad målsättningen med att nå arbetarna och deras organisationer fick för resultat. Personliga kontakter hade uppenbarligen en viktigare roll än aldrig så många utskick med sammanställningar av resolutioner. Även om Ducommun försökte lyfta fram de lyckade exemplen i den tio år långa, om än något ambivalenta, ambitionen att engagera arbetarklassen så är det tydligt att det var långt ifrån så framgångsrikt som exempelvis Pratt hade tänkt sig, framförallt när det gällde att numerärt engagera arbetarklassen i fredsorganisationerna. Samtidigt växte arbetarrörelsen kraftigt i land efter land. Någon

⁴⁰⁷ Santi (1992), s. 8.

⁴⁰⁸ ”Rapport sur l’exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières”, 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

⁴⁰⁹ ”Auftrug des Internationalen Friedensbureaus an die Schweizerischen Arbeiterorganisationen”, augusti 1903, box 147:8 (IPB Collection, LONA).

⁴¹⁰ ”Rapport sur l’exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande. IV. Propagande par les Associations ouvrières”, 1903, box 145:15 (IPB Collection, LONA).

form av utvärdering av varför arbetarrörelsen inte var mer intresserad än den var måste rimligen ha förekommit, sannolikt förenat med en diskussion inför framtiden. Hur såg egentligen det ledande skiktet på arbetarna, arbetarrörelsen och den allians inom fredskampen som vissa såg framför sig? Diskuterades även det som inte förenade de båda rörelserna? Det är några av de frågor jag nu ska diskutera.

1904–1908 Ny offensiv

Efter Pratts och Ducommuns offensiv 1901–03 var frågan om samarbete med arbetarnas organisationer mer närvarande än någonsin under kongressen i Boston 1904, intressant nog behandlades frågan där dessutom under flera olika punkter med olika infallsvinklar. Under diskussionen om litteratur och propagandamaterial höjdes till exempel röster för vikten av att för arbetarnas skull ta fram även illustrerad litteratur som relaterade till frågorna om fred och krig.⁴¹¹ Men man uttalade även glädje över att kongressen erhållit ett hjärtligt stöd från arbetarrörelsen, som man dessutom hävdade var rikligt representerad bland delegaterna. Samtidigt, fortsatte man, hade inte heller representationen från affärsvärlden varit lika stor förut, även dess intresse av fred var påtagligt:

The Congress has this year for the first time received the full and hearty endorsement of labor, which has been amply represented in its membership. The powerful support of its principles and aims by those upon whom the whole structure of society so much depends, gives to the peace propaganda a strength and assurance of success which it has never before known. It has also had the presence and co-operation in its deliberations of an unusually large number of representatives of business organizations, whose interests, now as wide as the world, are increasingly felt by them to demand general and undisturbed peace.⁴¹²

Det är oklart exakt vad som menades med det fulla och hjärtliga stöd från arbetarrörelsen som uppmålades. Rimligen ansåg man att de senaste årens offensiva kommunikation med diverse arbetarförbund, och inte minst de olika *Bourse de travail* som vuxit i omfattning de senaste åren, hade gett resultat. Enligt egen utsaga fanns det uppenbarligen inte någon motsättning mellan att få stöd från både arbetarrörelse och kapitalister, vilket tyder på en syn där fredsfrågan placeras utanför den generella politiska höger – vänster-skalan med sina gängse konfliktlinjer.

Vid den följande kongressen, i Luzern 1905, instruerades fredsbyrån i Bern att mer kontinuerligt säkra fredsfrågans plats på de olika kongresser som arbetarrörelsen låg bakom, dessutom ville man se utförligare kommunikation kring var och när dessa

⁴¹¹ "Resolutions adopted by the thirteenth Universal peace Congress" 1904, s. 4, box 95 (IPB Collection, LONA).

⁴¹² "Resolutions adopted by the thirteenth Universal peace Congress" 1904, s. 4, box 95 (IPB Collection, LONA).

kongresser ägde rum för att kunna se till att uppgiften fullföljdes.⁴¹³ Kongressen 1905 tillsatte även en ny kommitté för att studera hur fredskampen och samarbetet med arbetarorganisationerna skulle utvecklas. Den nya så kallade Studiekommittén ersatte således den mångåriga Permanenta kommittén som opererat sedan 1894. (Den äldre kommittén hade uppenbarligen haft vissa uppehåll i sin verksamhet, i ett brev från Ducommun 1901 påminde han till exempel Cremer om att han fortfarande var en medlem där.⁴¹⁴)

Kommittén inledde också ett omfattande projekt med att bättre resonera kring likheter och skillnader mellan sin egen rörelse och arbetarrörelsens olika delar och hur relationen kunde utvecklas på sikt. Fyra nedslag i källorna visar på olika sätt hur frågan utvecklades under åren 1905 och 1906: ett uttalande från kongressen 1905, en kommenterad granskning av en undersökning gjord av en socialistisk tidning i Frankrike 1906, en appell med enkät som skickades ut 1906 samt ytterligare ett kongressuttalande 1906. Den första källan handlar om en längre principförklaring vid kongressen 1905 av den unge juristen och journalisten Jules Prudhommeaux som var en av dem som valts in i den nya Studiekommittén. Han var annars sekreterare i den till IFB anslutna föreningen *Association de la Paix par le Droit* (Föreningen för fred genom lag). Denna hade inlett sitt arbete under 1890-talet som en studentorganisation, men fortlevde som en mera varierad organisation med syfte att studera och popularisera juridiska lösningar av internationella konflikter och särskilt erhålla support från ungdomen. I början av 1900-talet hade den blivit en av de ledande franska pacifistiska organisationerna med över 1200 medlemmar, men ännu fler läste dess tidning som hade över 3000 prenumeranter.⁴¹⁵ Prudhommeaux spelade en viktig roll även inom Studiekommittén och hans egen organisation fick också huvudansvaret för en omfattande sammanställning och granskning av en rapport som den franska tidskriften *Le Mouvement Socialiste* gjort, där en omfattande enkät sänts ut till olika franska arbetarorganisationer. Studiekommitténs kommenterande sammanställning följdes 1906 upp av en egen enkät med inledande programförklaring som sändes ut till olika arbetarorganisationer. Detta utskick, ”Relationen mellan pacifismen och arbetarrörelsen – Appell till det internationella proletariats aktivister och enkät” färdigställdes av kommittén i mars 1906 och ansvaret att följa upp det låg hos *Association de la Paix par le Droit*.

Såväl föredraget, de kommenterande delarna i sammanställningen av *Le Mouvement Socialistes* undersökning och den appell för fredsrörelsen som föregick den egna enkäten

⁴¹³”Executions of the Resolutions of the XIVth Universal Peace Congress. Circular to the peace societies”, s. 2, box 96 (IPB Collection, LONA).

⁴¹⁴”Relations avec W. Randal Cremer: Lettre tapée de E. Ducommun”, maj 1903, box 145:D11 (IPB Collection, LONA).

⁴¹⁵ Se: Ceadel (2000), s. 139; Norman Ingram ”Pacifisme ancien style, ou le pacifisme de l’Association de la paix par le droit” i *Matériaux pour l’histoire de notre temps* 1993:30 (1993), s. 2–5; Cooper (1991), s. 162.

manifesterade relationen till arbetarrörelsen på ett sätt som var nydanande jämfört med de utskick som tidigare gjorts under många år, då de visade en tydligare vilja att försöka förstå arbetarorganisationerna. Utöver de egna föreläsningarna vid kongresserna 1905 och 1906 var säkerligen även de två skriftliga rapporterna huvudsakligen författade av nämnde Prudhommeaux, då han som nämnts var sekreterare för den förening som låg bakom dem och då flera av resonemangen följde en linje som inleddes i och med hans längre framförande i Luzern 1905. Föredraget i Luzern är inledningsvis värt att studera lite närmare. För första gången under någon av IFB:s kongresser, mig veterligen, diskuterades här utförligt vilka faktiska ideologiska skiljelinjer som existerade mellan de båda rörelserna och vilka problem som detta utgjorde i strävan efter samarbete eller för att locka enskilda arbetare. På så sätt bidrog Prudhommeaux föredrag till möjligheten att kunna dra slutsatser om några av de centrala områden kring klass och ideologisk tillhörighet som inte berörts tillräckligt i resolutioner och andra tidigare uttalanden.

Frågan om relationen mellan pacifismen och arbetarrörelsen hade vid kongressen ursprungligen rests av *la Universités populaires* i Montpellier och Prudhommeaux varnade inledningsvis för att ämnet kunde väcka fördomar och missförstånd, men att det trots allt handlade om ”inget mindre än den pacifistiska rörelsens inriktning och om framtiden för den stora saken vi kämpar för”.⁴¹⁶ Vad var det då som stod på spel enligt Prudhommeaux? Jo, vid en tidpunkt då fredsrörelsen enligt honom hade tiofaldigats, eller rent av hundrafaldigats – inte minst i det stora föredömet Frankrike, där man enligt Prudhommeaux blivit så inflytelserika att den konservativa pressen hetsade mot dem dagligen och där pacifismen räknades som en av de stora valfrågorna i det stundande parlamentsvalet – så var det ändå ingenting jämfört med den internationella arbetarrörelsens tillväxt. Den internationella trenden såg uppenbarligen inte alls lika stark ut för fredsrörelsen. Problemet, menade han, var att pacifismen alltjämt bara spred sig i den ”upplysta borgerligheten, bland intellektuella och särskilt inom utbildningsväsendet”, så även i Frankrike.⁴¹⁷ Här ser vi alltså en ganska tydlig analys av vilka den egna gruppen, eller klassen, bestod av. Uppenbarligen sågs detta som ett problem, eftersom Prudhommeaux sammanfattade situationen som att man alltså inte hade lyckats nå massorna med sin propaganda och fått dem att anamma fredsrörelsens analys och lösning på krigens och fredens problem:

Inte så att massorna är likgiltiga inför de allvarliga frågor som upptar oss – åtminstone inte de vaknaste och mest livaktiga delarna av dessa massor. Men icke desto mindre tar de avstånd från våra tidningar, från våra möten och kongresser

⁴¹⁶ ”XIVme Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 septembre 1905”: Les Rapports du Pacifisme et du Mouvement Ouvrier – Discours de Rapporteur M.J. Prudhommeaux, s. 1, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning: Marie Wenger.

⁴¹⁷ ”XIVme Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 septembre 1905”: Les Rapports du Pacifisme et du Mouvement Ouvrier – Discours de Rapporteur M.J. Prudhommeaux, s. 2, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning: Marie Wenger.

och vänder sig till andra vägvisare som lovar att leda dem mot den slutgiltiga freden längs oändligt mycket snabbare och säkrare vägar än dem som vi tålmodigt anstränger oss att visa på.⁴¹⁸

Det var alltså i första hand vägen till freden som man var oense om, enligt denna bild. Varför var det så? Här framtonade den centrala linjen i Prudhommeauxs föredrag: varför förstod inte arbetarrörelsen och fredsrörelsen varandra? Om det bara handlade om att övervinna proletariatets överksamhet eller tröghet skulle rörelsen nog haft en hel del att hoppas på, menade han. ”Vi skulle gå till arbetarna så ofta som möjligt och vi skulle säkert till slut övertyga dem om att deras attityd är missriktad och orättvis”. Men, fortsatte han, ”vi stöter emot en fiendskap eller åtminstone misstro som förlamar den största delen av våra ansträngningar”:

De välvilligaste ”proletärerna” förklarar att vårt arbete är ineffektivt, bygger på illusioner och kommer att göra dem besvikna, de mest aggressiva kallar det farligt. De anklagar oss för att enbart bry oss om problemet med mellanstatliga relationer, medan detta bara är ett av uttrycken för det stora, enda problemet, nämligen det sociala problemet.⁴¹⁹

Här ligger alltså pudelns kärna enligt Prudhommeaux, enligt den doktrin som han betecknade som ”arbetarpacifismen” styrde den sociala frågan alla andra frågor, eller rättare sagt, ”den innefattar dem såsom helheten innefattar delarna”. Den enda som kunde göra motstånd mot detta kapitalismens monster var enligt denna tolkning ”proletärernas international”.⁴²⁰

Vad fanns det då för möjligheter att nå denna arbetarrörelse som uppenbarligen inte delade vare sig fredsrörelsens analys eller medel? (Frågan huruvida de delade samma mål berörde han dock inte.) Någon form av kompromiss måste komma till stånd, ansåg Prudhommeaux. Det sade sig självt att fredsrörelsen inte kunde anamma Internationalens program, men däremot kunde det finnas skäl att studera det och kanske låta sig inspireras av det, menade han. Arbetarrörelsen hade, enligt Prudhommeaux, framtiden för sig, i disciplinerad form och med en samtid som utvecklades mot allmän rösträtt, fanns det stora möjligheter för dess inflytande i framtiden. Det handlade alltså inte längre om att ”sitta stilla och med en älskvärd ton

⁴¹⁸ ”XIVme Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 septembre 1905”: Les Rapports du Pacifisme et du Mouvement Ouvrier – Discours de Rapporteur M.J. Prudhommeaux, s. 2, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning: Marie Wenger.

⁴¹⁹ ”XIVme Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 septembre 1905”: Les Rapports du Pacifisme et du Mouvement Ouvrier – Discours de Rapporteur M.J. Prudhommeaux, s. 2, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning: Marie Wenger.

⁴²⁰ ”XIVme Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 septembre 1905”: Les Rapports du Pacifisme et du Mouvement Ouvrier – Discours de Rapporteur M.J. Prudhommeaux, s. 4, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning: Marie Wenger.

säga till arbetarna – Våra föreningar och kongresser står öppna för er: kom till oss.”⁴²¹ Istället måste en mer genuin kompromissvilja komma till stånd från hans egen rörelses sida. ”Låt oss se vad vi kan gå med på i varandras program” utropade Prudhommeaux.⁴²²

Men vissa gränser fanns det trots allt, enligt honom, det var viktigt att skilja mellan analys och lösning. Centrala delar av Andra internationalens analyser av missförhållandena i världen var säkert giltiga, men för den skull kunde inte fredsvännerna gå med på de botemedel arbetarna såg. Här mejslade Prudhommeaux ut en central skiljelinje i synen på lösningen av krigsfaran som är värd att återge i en längre passage:

För det första är det viktigt att skilja på fördömandet av missförhållanden och de föreslagna botemedlen i fackföreningsrörelsens doktrin. När det gäller de sistnämnda har vi rätten och till och med skyldigheten att reservera oss. Det är inte bevisat att proletariats ekonomiska triumf över kapitalismen, om den ägde rum imorgon, med nödvändighet skulle leda till att krigen försvann. [...] Såväl före som efter den arbetarseger man förebådar oss kommer det att finnas rika länder och arvlösa länder. Vissa områden kommer att fortsätta erbjuda antingen marknader eller råvaror som till sin natur väcker begär. Alla skillnader i civilisation, religion och ras kommer inte att försvinna. [...] Varifrån kommer föreställningen att kapitalisternas maniska konkurrens i det XX:e århundradet som genom ett trollslag kommer att upphöra i det XXI:e, när grupper av solidariserade arbetare har ersatt de forna företagsägarna?⁴²³

Prudhommeaux delade således inte alls de socialistiska förväntningarna på framtiden, vilket kanske inte är så oväntat, men vägen framåt som han såg det var ändå att erkänna delar av arbetarrörelsens analys men att anlägga en annan lösning. Det här var ett nytt sätt att argumentera. Längre än, menade han, kommer regeringarna och de som leder dem ha makten att starta krig, längre än kommer nationerna att kollidera med varandra och meningsskiljaktigheter kommer att skilja människor åt. Det var endast instiftandet av en internationell juridisk ordning som kunde ersätta denna råa styrkans värld. ”Detta är vad revolutionärerna är skyldiga att medge” menade han. Trots detta såg han ändå slutmålet som en slags syntes mellan rörelserna:

Man kan säga att de kommer att samarbeta med oss på det juridiska området och vi kommer att arbeta med dem på det sociala området; de kommer att lugna sig

⁴²¹ ”XIVme Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 septembre 1905”: Les Rapports du Pacifisme et du Mouvement Ouvrier – Discours de Rapporteur M.J. Prudhommeaux, s. 8, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning: Marie Wenger.

⁴²² ”XIVme Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 septembre 1905”: Les Rapports du Pacifisme et du Mouvement Ouvrier – Discours de Rapporteur M.J. Prudhommeaux, s. 8, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning: Marie Wenger.

⁴²³ ”XIVme Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 septembre 1905”: Les Rapports du Pacifisme et du Mouvement Ouvrier – Discours de Rapporteur M.J. Prudhommeaux, s. 8, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning: Marie Wenger.

vid kontakten med vår måttfullhet, vi kommer dra nytta av deras glöd och deras antal – enade kommer vi att marschera mot erövringen av framtiden.⁴²⁴

Enligt Prudhommeaux förväntningshorisont, som den uttrycktes i detta inlägg, fanns det således goda samarbetsmöjligheter med arbetarrörelsen inför framtiden. Detta var dock fortfarande ett något paternalistiskt perspektiv, där fredsrörelsens framtidsagenda ansågs överlägsen arbetarrörelsens och där de senare skulle inse detta så fort man fått chansen att förhandla med dem. Prudhommeaux diskvalificerade således den socialistiska analys som präglade arbetarrörelsens förväntningshorisont, men såg ändå möjligheter för dem att mötas i fredsfrågan.

Året efter presenterades så en appell samt en enkät med frågor som i mångt och mycket var en fortsättning på Prudhommeauxs föreläsning och som jag strax ska återkomma till. Ett viktigt förarbete till denna appell var en kommenterande sammanställning av en annan enkät, som i det här fallet tidskriften *La Mouvement Socialiste* sänt ut till sina läsare. Prudhommeaux använde sig alltså av resultaten från en enkät som denna socialistiska tidskrift ställt till utvalda aktörer, men var inte själv delaktig i tidskriftens process. *La Mouvement Socialiste* gavs ut mellan 1899 och 1914 och hade en socialistisk grund, enkäten som de skickat ut hade gått till ett brett spektrum av arbetarrörelsens olika delar. De fem frågorna som ingått kretsade kring synen på fosterlandet, internationalism, patriotism, generalstrejk och, inte minst, möjligheterna att kombinera olika ideologiska utgångspunkter, eller som det formulerades i enkätens sista fråga: Vad anser du om socialister som betecknar sig som både patrioter och internationalister? (Denna fråga var säkert ställd med utgångspunkt i Jean Jaurès uppfattning då han ofta talade om möjligheten att kombinera kärleken till fosterlandet med en internationalistisk strävan.) En elva sidor lång kommenterande genomgång av de enkätsvar som *La Mouvement socialiste* publicerat ställdes 1906 samman av redaktionen inom tidskriften *Le Paix par le Droit* (sannolikt Prudhommeaux). Huvudlinjen i rapporten var dock mer negativ än föredraget året innan, men den förefaller ändå som ett mer genomarbetat försök att förstå den antimilitarism som florerade inom arbetarrörelsen.

De 42 svar som inkommit från olika aktivister ansågs av *Le Mouvement Socialiste* själva indikera vad de ledande aktivisterna inom det franska proletariatet ansåg om fosterlandet. Alla som fick komma till tals i undersökningen hade, enligt tidningen, auktoritet att uttrycka sig å den organiserade arbetarrörelsens vägnar utifrån sina aktiviteter eller sina funktioner. Bland de responderande kom flera från jordbruks- och industrisektorn, vissa var statsanställda och några var sekreterare från de många olika *bourse de travaux*. Men de allra flesta innehade någon form av position inom den

⁴²⁴ "XIVme Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 septembre 1905": Les Rapports du Pacifisme et du Mouvement Ouvrier – Discours de Rapporteur M.J. Prudhommeaux, s. 9, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning: Marie Wenger.

fackliga rörelsen.⁴²⁵ Frågorna som skickats ut av den socialistiska tidningen var dock ytterst tendentiösa, menade studiekommitténs sekretariat som även anmärkte att de svarande överlag verkade hysa en alltför utopisk syn på framtiden, där krigen förväntades försvinna i och med att den sociala frågan lösts. Man var således inte överens med arbetarnas svar generellt sett men man ansträngde sig ändå med att sammanfatta dem och sätta in dem i sin kontext. En sak som freds-rörelsen var tvungen att erkänna var att de ekonomiska skiljelinjer som drabbade arbetarklassen existerade och att bekämpa dessa skulle även hjälpa fredssaken framåt. Att förstå arbetarnas hopkoppling mellan den sociala frågan och fredsfrågan var trots allt inte omöjligt menade man.⁴²⁶

I övrigt försökte *Le Paix par le Droits* redaktion gärna se de sprickor eller motsägelser som uppenbarade sig i de 42 svarandes syn på den antimilitaristiska inriktningen. Mest kritisk var man till Gustave Hervé, och inte minst de ”hervéister” som ansågs vara ännu mer militanta än honom själv, när de bejakade en generalstrejk, och i längden en revolution, vid ett skarpt läge.⁴²⁷

I ett centralt parti mot slutet av rapporten försökte man utgå från de motsägelser angående generalstrejken eller ”den militära strejken” som man tyckte sig se. Till synes, menade man, verkade även de mest militanta motståndarna till pacifismens idéer, hos dessa fransmän, anse att det för tillfället inte gick att lita på att en tysk strejk skulle komma till stånd vid ett skarpt läge mellan länderna, och inte heller i Frankrike kunde man utgå från att en tredjedel av arbetsstyrkan, vilket man brukade ange som ett minimum för att lyckas, skulle ansluta sig.⁴²⁸ Under de här förutsättningarna, frågade sig *Le Paix par le Droits* redaktion, borde man väl faktiskt inte misströsta när det gällde att få alla de arbetare som var resoluta motståndare till krig att undersöka freds-rörelsens program utan förutfattade meningar. Istället fanns det kanske ändå en möjlighet att få dem att undersöka vad i pacifisternas program som mötte deras strävanden? Motståndet kunde dock vara gediget, avslutade man det resonemanget, och exemplifierade med en varning till de olika fredsföreningar som skulle försöka starta upp samarbeten om hur ett typiskt svar i enkäten kunde se ut när samarbetsfrågan fördes på tal:

Arbetarinternationalismen kan inte ha något gemensamt med den borgerliga pacifismen, inlåst som den är i intressena för dagen; [militära försvars-] allianser, mer eller mindre hjärtliga eller defensiva, kan bara vara allianser av

⁴²⁵ ”Rapport sur le questionnaire adresse par le ‘Mouvement Socialiste’ aux principaux militants du parti ouvrier syndicaliste révolutionnaire”, 1906, s. 9, box 145:13 (IPB Collection, LONA).

⁴²⁶ ”Rapport sur le questionnaire adresse par le ‘Mouvement Socialiste’ aux principaux militants du parti ouvrier syndicaliste révolutionnaire”, 1906, s. 9, box 145:13 (IPB Collection, LONA).

⁴²⁷ ”Rapport sur le questionnaire adresse par le ‘Mouvement Socialiste’ aux principaux militants du parti ouvrier syndicaliste révolutionnaire”, 1906, s. 9, box 145:13 (IPB Collection, LONA).

⁴²⁸ ”Rapport sur le questionnaire adresse par le ‘Mouvement Socialiste’ aux principaux militants du parti ouvrier syndicaliste révolutionnaire”, 1906, s. 9, box 145:13 (IPB Collection, LONA).

mördarmaskiner; de är en förening med hotande bataljoner, de är en manifestation av rädsla eller ett tecken på framtida och förödande provokationer.⁴²⁹

Men, det fanns trots allt möjligheter att förenas när det gällde vissa frågor, till exempel när det gällde att arbeta för ett internationellt rättssystem, var *Le Paix par le Droit*-redaktionens åsikt. Liksom i bekämpandet av de ekonomiska orättvisorna, då ett mer jämlikt samhälle skulle vara mindre benäget till krig menade man. Även när det gällde kampen mot den väpnade freden som präglade det nuvarande Europa kunde man hitta allierade inom arbetarklassen. På flera håll i enkäten talade arbetarnas representanter om sitt hat mot att armén sattes in mot inhemska strejkande eller demonstrerande arbetare, vilket, menade redaktionen, var ett avgörande inslag hos deras anti-militarism. Men pacifisternas lösning, med en medborgarmilis, föll som väntat inte heller i god jord i enkäten eftersom det inte ansågs som tillräckligt radikalt. Men om frågan bara kunde bli ordentligt diskuterad, menade *Le Paix par le Droit*-redaktionen, så skulle nog åtskilliga arbetare inse fördelarna med en konstruktion av armén enligt denna milisstruktur. En exklusivt defensiv armé skulle nämligen inte ha mandat att angripa mot inhemska element. Som avslutning konstaterade dock *Le Paix par le Droit*-redaktionen att när det gällde synen på de här frågorna, och många därtill, skulle man behöva få arbetarnas oförvanskade syn.⁴³⁰

I den appell och enkät som sammanställdes av den instiftade Studiekommittén 1906, året efter kongressen i Luzern där sammanfattningen ovan presenterats, gick flera av formuleringarna igen ordagrant. Prudhommeaux, som sannolikt åter var huvudförfattare, förstärkte dock vissa av sina poänger, inte minst i vad han uppenbarligen upplevde som en verklighetsfrånvärd syn hos ledande antimilitarister på den slutgiltiga lösningen på krigsproblematiken, vilket visat sig i den socialistiska enkäten:

Kort och gott, oavsett om det handlar om den sociala revolutionen, om en militär generalstrejk eller om att slå samman alla nationer genom att avskaffa gränserna, måste arbetarledarna själva medge fakta: deras medel att lösa problemet är osäkra, chansartade och uppskjutna till ett datum som undflyr alla förutspåelser.⁴³¹

Enligt denna analys var det alltså arbetarrörelsen som stod för det utopiska inslaget inom fredskampen. Detta kan möjligen ses som ett svar på de anklagelser om utopism,

⁴²⁹ "Rapport sur le questionnaire adresse par le 'Mouvement Socialiste' aux principaux militants du parti ouvrier syndicaliste révolutionnaire", 1906, s. 9, box 145:13 (IPB Collection, LONA).

⁴³⁰ "Rapport sur le questionnaire adresse par le 'Mouvement Socialiste' aux principaux militants du parti ouvrier syndicaliste révolutionnaire", 1906, s. 10, box 145:13 (IPB Collection, LONA).

⁴³¹ "Les rapports du pacifisme et du mouvement ouvrier – Appel aux militants du prolétariat international et questionnaire", 1906, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning Marie Wenger.

naivitet och världsfrånvändhet som den borgerliga freds rörelsen brukade få höra från sina kritiker, däribland arbetarrörelsen.⁴³²

Samtidigt märktes en tydlig glidning i vilket som var objektet som kommenterades i den här sammanställningen jämfört med föredraget ett år tidigare. Rimligtvis hade tolkningen påverkats av samhällsdebatten under året som gått, men även av den enkät som redaktionen för *La Paix par le Droit* ägnat omfattande tid åt att granska. Nu var det oftast den antimilitaristiska rörelsens yttersta vänster som hamnade i skottgluggen snarare än den marxistiska center som alltså dominerade AI. Under åren i mitten av 00-talet hade denna vänster dock visat upp en väsentlig styrka i framförallt Frankrike. Det här gällde i synnerhet de syndikalistiskt präglade förbunden som ville lösa såväl krigsfrågan som den sociala frågan med en generalstrejk, men även inom den gängse arbetarrörelsen hade personer som Gustave Hervé i Frankrike och Karl Liebknecht i Tyskland skaffat sig ett omfattande genomslag med sin mer radikala kritik av militarismen (Liebknecht) och av fosterlandet i sig (Hervé).⁴³³

Även när det gällde synen på sin egen freds rörelse hade sekretariatet i appellen i viss mån bytt position, nu betonades den egna utsatta rollen där såväl högern som vänstern kritiserade dem. I appellen skrev kommittén:

Samtidigt som [pacifisterna] konfronteras med de konservativas raljerande och fördömanden, kallas de reaktionärer och borgerliga av fackföreningarnas mest brinnande företrädare. [...] [H]ur ska man förstå arbetarnas fientlighet? Pacifisterna å sin sida tänker snarare på att försvara sig motanklagelser om antipatriotism än frågar sig vad i arbetarnas aspirationer som kan harmonisera med deras egna program.⁴³⁴

Men kommittén fortsatte alltså att uttrycka förhoppningar om samarbete. På det ekonomiska området, menade man, hade ju arbetarrörelsen anammat en evolutionär reformistisk utveckling istället för en revolutionär. ”Varför skulle då arbetarna, tvärtemot den taktik som de sett sig tvingade att använda på det ekonomiska och sociala området, vägra att bidra till evolutionen på det internationella området?”⁴³⁵ Det var värt att notera, ansåg man, att samtidigt som arbetarna ”förbereder sig för den hypotetiska allomfattande revolutionen inte försummar att med olika direkta medel (lokala strejker, kollektiva manifestationer, etc) sträva efter en partiell förbättring av

⁴³² Se t ex Prudhommeaux yttrande i denna avhandling, s. 176: De välvilligaste ”proletärerna” förklarar att vårt arbete är ineffektivt, bygger på illusioner och kommer att göra dem besviktiga...”

⁴³³ Se Millers redogörelse för fransk antimilitarism s. 93–94.

⁴³⁴ ”Les rapports du pacifisme et du mouvement ouvrier – Appel aux militants du prolétariat international et questionnaire”, 1906, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning Marie Wenger.

⁴³⁵ ”Les rapports du pacifisme et du mouvement ouvrier – Appel aux militants du prolétariat international et questionnaire”, 1906, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning Marie Wenger.

sina villkor”.⁴³⁶ Poängen blev här uppenbar, fredsrörelsen borde sträva efter att anamma samarbete med arbetarna om det som förenade dem, och man borde dessutom försöka skilja ut arbetare intresserade av den evolutionära utvecklingen snarare än den revolutionära, även om man i en utläggning gjorde gällande att eftersom inte minst fackligt engagerade arbetarna förespråkade en internationell omfattning av sin kamp borde de inse att pacifisternas kamp kunde hjälpa dem på vägen. ”Pacifisterna” (som här uppenbarligen användes som en synonym till fredsrörelsen) kunde, enligt kommitténs appell, gå ganska långt i sin förståelse för arbetarnas krav för att nå det samarbete man eftersträvade. Först och främst var ju målsättningen att etablera en ny juridisk ordning, men det innebar inte att man var likgiltig inför ansträngningen att etablera en ”mer jämlik fördelning av arbetets frukter”. På samma sätt borde arbetarna, ”vars mål är att etablera en ny ekonomisk och social ordning” kunna samarbeta i ”det strikt begränsade kriget mot kriget” inte minst i ”namn av den solidaritet som binder samman alla mänsklighetens problem”.⁴³⁷

Prudhommeaux återkom ytterligare en fjärde och sista gång i sin roll som sekreterare för studiekommittén. Vid ett inlägg under kongressen 1906 sammanfattade han åter analysen de gjort av *La Mouvement Socialistes* undersökning, men nu med ett längre tillägg som åter verkade peka på det omöjliga i att samarbeta med vissa från arbetarklassen. Den stora massan av arbetarklassen var likgiltig inför fredsrörelsens arbete, påpekade han. Upptagna som de var av att tjäna sitt dagliga bröd, så hade de varken den fritid eller den nyfikenhet som behövdes för att sätta sig in i frågor som intresserade rörelsen. ”Passiva, mentalt sömniga och i vissa fall, fatalistiska accepterar de bördan av rustningar, koloniala expeditioner och krig som övernaturliga ofrånkomligheter.”⁴³⁸ Dessutom tenderade arbetarklassens intellektuella elit att vara penetrerad av den marxistiska läran, menade Prudhommeaux, vilket innebar att de var helt upptagna med kampen för proletariatets ekonomiska emancipation. Denna inställning omöjliggjorde, enligt Prudhommeaux, möjligheterna för gemensamma projekt mellan arbetarna och bourgeoisien eftersom borgerliga lösningar på förhand dömdes ut som motsatta till proletariatets intressen.⁴³⁹

⁴³⁶ ”Les rapports du pacifisme et du mouvement ouvrier – Appel aux militants du prolétariat international et questionnaire”, 1906, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning Marie Wenger.

⁴³⁷ ”Les rapports du pacifisme et du mouvement ouvrier – Appel aux militants du prolétariat international et questionnaire”, 1906, box 145 (IPB Collection, LONA). Översättning Marie Wenger.

⁴³⁸ ”Passive, mentalement, endormie et même, en un certain sens, fataliste, elle accepte le poids des armements, les expéditions coloniales et la guerre comme une nécessité d’ordre surnaturel, aussi inévitable que l’inondation ou le tremblement de terre.” ”Bulletin officiel du XVme Congrès Universel de la Paix tenu à Milan du 15 au 22 septembre 1906: VIII: Rapports du Pacifisme et du Mouvement ouvrier, de M. le professeur J. Prudhommeaux”, s. 202.

⁴³⁹ ”Bulletin officiel du XVme Congrès Universel de la Paix tenu à Milan du 15 au 22 septembre 1906: VIII. Rapports du Pacifisme et du Mouvement ouvrier, de M. le professeur J. Prudhommeaux”, s. 202–203.

Det var således en besvärlig situation man hade att handskas med från den borgerliga freds rörelsens håll. Allra värst, slog Prudhommeaux fast, var situationen i de latinska länderna där arbetarrörelsen var som mest militant. Men Studiekommitténs arbete hade trots allt fortsatt och efter kongressen året innan och delrapporterna efter den, hade man arbetat med att följa upp *La Mouvement Socialistes* enkät med en egen enkät. Åtskilliga hundra kopior av det nya cirkuläret hade skickats ut till dels samma respondenter, dels andra utvalda företrädare för olika delar av arbetarrörelsen i Frankrike (och den franskspråkiga delen av Schweiz), men även till företrädare för så kallade gula fackförbund utifrån principen att pacifismen inte skulle exkludera någon. Däremot hade politiker eller intellektuella med en antipatriotisk inställning exkluderats eftersom deras åsikter inte intresserade freds rörelsen.⁴⁴⁰ Det här var sannolikt ytterligare en referens som var riktad mot Hervé och hans efterföljare. Det fanns uppenbarligen vissa grundläggande utgångspunkter man inte var beredd att kompromissa med, utifrån den borgerliga freds rörelsens håll, en patriotisk grundsyn var uppenbarligen en sådan. Punkterna i den nya enkäten kretsade kring klassiska frågeställningar, om det inte låg i arbetarnas eget intresse att stödja en rad liberala hjärtefrågor som internationellt samarbete, uppförandet av en internationell skiljedomstol i Haag, sammanslutningar i organ som den Interparlamentariska unionen eller de olika internationella fredskongresserna eller ett stopp för de ökande militära rustningarna.⁴⁴¹

Sammantaget blev det sju övergripande delfrågor med en rad underavdelningar. Svaren blev också i viss mån ostillfredsställande, menade Prudhommeaux. Många hade vägrat att svara och andra hade inte gått igenom frågorna en efter en utan bara skickat in en mer allmän skrivelse, vilket gjorde dessa svar ointressanta att använda enligt Prudhommeaux. Bland de mer utförliga svar som hade inkommit lyfte Prudhommeaux fram några talande exempel på hur samarbete avböjdes trots att man var överens om flera av grundsatserna. F. Guilbert, sekreterare för den fackliga klubben för byggnadsarbetare och mekaniker i Rouen, meddelade till exempel: ”På alla era frågor är svaret: ja! Men, för att nå de önskade målen måste vi förbereda elimineringen av de kapitalister som anser sig ha ett hemland att försvara.”⁴⁴² Eller ett svar från det schweiziska socialistpartiets centralorgan: ”Återigen bekräftar den borgerliga pacifistiska

⁴⁴⁰ ”Bulletin officiel du XVme Congrès Universel de la Paix tenu à Milan du 15 au 22 septembre 1906: VIII. Rapports du Pacifisme et du Mouvement ouvrier, de M. le professeur J. Prudhommeaux”, s. 207–208.

⁴⁴¹ ”Bulletin officiel du XVme Congrès Universel de la Paix tenu à Milan du 15 au 22 septembre 1906: VIII. Rapports du Pacifisme et du Mouvement ouvrier, de M. le professeur J. Prudhommeaux”, s. 207–209.

⁴⁴² ”A toutes vos questions, nous répondons: Oui! Mais il ajoute que pour arriver à la solution d’être, il faut préparer l’élimination de ces capitalistes qui, en guise de patrie, n’ont qu’un coffre-fort à défendre.” ”Bulletin officiel du XVme Congrès Universel de la Paix tenu à Milan du 15 au 22 septembre 1906: VIII. Rapports du Pacifisme et du Mouvement ouvrier, de M. le professeur J. Prudhommeaux”, s. 209.

rörelsen sin tillhörighet till de kapitalistiska regimerna, vilket för arbetarklasspacifismen är en omöjlig kombination.”⁴⁴³ I ett annat svar, från Georges Thouret vid en republikansk-socialistisk tidning, framhölls hur pacifisterna ställde rätt frågor, men utgick från felaktiga antaganden om lösningarna. ”Pacifismen är en ädel trend, men inget stort parti. Dess mest eminenta företrädare är konservativa nationalister.” Med dem vid makten skulle den europeiska kartan fortfarande vara intakt med sina förtryckande imperier menade Thouret. Vad som istället borde erbjudas som lösning var ett enat Europa, ett Europas förenta stater.⁴⁴⁴

När det gällde situationen i England och USA såg det dock bättre ut, avslutade Prudhommeaux sin omfattande framställning. Här var arbetarklassen sedan länge van vid självhjälp och det fanns en insikt att sociala framsteg var en långdragen process, där man inte kunde förvänta sig dramatiska samhällsförändringar på en gång. På så sätt hade fredsrörelsens propaganda här fått ett mer positivt bemötande, vilket innebar en större potential för samarbete mellan arbetarna och fredsrörelsen än i Frankrike och andra länder på kontinenten.⁴⁴⁵

1908–1914: Olika tendenser

Efter den omfattande offensiv som präglade verksamheten under några år i mitten av 1900-talets första decennium, inte minst med den nya Studiekommittén och Jules Prudhommeaux i centrum, så är det svårt att ge någon samlad bild av det sista dryga halvdecenniet. En tendens är att intresset från den borgerliga fredsrörelsen av att nå arbetarrörelsen trappades av, åtminstone vad gällde olika utskick och appeller och anföranden vid de sista kongresserna. De båda tidigare främsta tillskyndarna av ett närmande till arbetarrörelsen, Ducommun och Pratt, avled 1906 respektive 1907 och Prudhommeaux verkar ha kanaliserat sitt intresse på annat håll. Men samtidigt visade kongressen i London 1908 upp ett omfattande deltagande av företrädare från olika grenar från arbetarrörelsen, framförallt från den fackliga delen men även från den politiska. Inte minst föregicks kongressen av ett möte vid Trafalgar square med 2000 deltagare från 21 olika Labour-anknutna organisationer, detta på initiativ av

⁴⁴³ ”[C]onstate une fois de plus que, le pacifism bourgeois s’accomode du régime capitaliste, don’t la chute est pour le pacifism ouvrier un principe intangible.”

”Bulletin officiel du XVme Congrès Universel de la Paix tenu à Milan du 15 au 22 septembre 1906: VIII. Rapports du Pacifisme et du Mouvement ouvrier, de M. le professeur J. Prudhommeaux”, s. 210.

⁴⁴⁴ ”La pacifism est une noble tendance, mais non un grand parti. Ses plus éminents protagonistes sont des nationalists conservateurs.”

”Bulletin officiel du XVme Congrès Universel de la Paix tenu à Milan du 15 au 22 septembre 1906: VIII. Rapports du Pacifisme et du Mouvement ouvrier, de M. le professeur J. Prudhommeaux”, s. 210.

⁴⁴⁵ ”Bulletin officiel du XVme Congrès Universel de la Paix tenu à Milan du 15 au 22 septembre 1906: VIII. Rapports du Pacifisme et du Mouvement ouvrier, de M. le professeur J. Prudhommeaux”, s. 213–214.

engelsmannen G.H. Perris som var med och arrangerade kongressen.⁴⁴⁶ De två delegaterna Will Thorne, som var parlamentsledamot för Labour och hans kollega Cooper, båda från den förenade fackföreningsrörelsen i Storbritannien, representerade i sin tur, enligt Thorne själv, 1 250 000 arbetare fördelade på över 300 olika fackliga organisationer.⁴⁴⁷ I ett längre uttalande under avdelningen relationer mellan pacifismen och arbetarrörelsen riktade han sig framförallt till den tyska fredsrörelsens delegation, som han varmt välkomnade till fredskongressen, och slog fast att de engelska löntagarna inte hade några anledningar till gräl med sina tyska motsvarigheter, eller för den delen sina motsvarigheter i något annat land. De enda anledningarna till stridigheter förelåg i den utsatta situationen man befann sig i gentemot de utsugande klasserna. (Inga representanter för den tyska arbetarrörelsen fanns dock närvarande. Vilket åter visade på den problematiska relationen mellan IFB och SPD.) År 1908 hade utvecklingen inom IFB:s kongresskultur uppenbarligen inneburit att en företrädare från arbetarklassen med självklarhet kunde slå fast att det var det kapitalistiska systemet som var fienden till freden:

As a matter of fact the wage earners of all countries have no quarrel with their companions, the only quarrel we have got is with the landlord and exploiting classes in all parts of the civilized world. As long as you have got capital in existence wars will be brought about because all countries at the present time have a great difficulty in finding fresh revenues for their capital on account of the severe competition in all parts of the civilized world.⁴⁴⁸

Ytterligare välkända arbetarledare figurerade vid kongresserna under de senare åren. Vid kongressen i Stockholm 1910 höll den svenske socialdemokraten Hjalmar Branting, även han nominerad till Nobels fredspris upprepade gånger (och slutligen prisvinnare 1921) ett välkomstanförande, där han välkomnade samarbetet mellan socialismen och pacifismen.⁴⁴⁹

Dessutom hade den mångårige belgiske fredsaktivisten och organiserade socialdemokraten Henri La Fontaine valts till fredsbyråns ordförande 1907, en position han satt kvar på fram till krigets utbrott. La Fontaines gärning kröntes 1913 då han som den första socialisten tilldelades Nobels fredspris för sina insatser. Intressant nog var även Andra internationalens permanenta byrå, ISB, nominerad till samma pris

⁴⁴⁶ Cooper (1991), s. 76.

⁴⁴⁷ "Correspondence bi-mensuelle. XVIIme Congrès universel de la Paix, 28 juillet au 1er août 1908", 1908, s. 118, box 106 (IPB Collection, LONA).

⁴⁴⁸ "Textes dactylographie's du process-verbal du Congrès, Report of proceeding at the seventeenth Universal Congress of Peace", box 106:9 (IPB Collection, LONA).

⁴⁴⁹ "18e världsfredskongressen, Stockholm, 1-5 aug 1910, Brantings manuskript av hälsningstal", 1910, box 91/4/4/1 (Hjalmar Brantings arkiv, ARAB).

under åren 1912–1914, sammantaget av 13 olika aktörer. Nobelkommitténs utvärdering påpekade bland annat att byrån:

Promoted peace, international arbitration and pacifism. The Bureau was the focal point of the international labor movement. It organized international meetings where peace was an important issue.⁴⁵⁰

Ett pris till denna organisation hade inneburit ett tydligt skifte gentemot de tidigare priserna som uteslutande tilldelats liberala fredsaktivister, inte sällan aktiva i IFB, men i andra fall ofta parlamentsledamöter. Eller som i fallen de båda gånger priset gick till amerikanska politiker, Theodore Roosevelt, president, och Elihu Root, utrikesminister. Då La Fontaine erhöll sitt pris 1913 (han höll aldrig någon Nobelföreläsning) utpekades han som ledare för fredsrörelsen i Europa.⁴⁵¹ Att en socialist kunde accepteras både som ordförande för IFB och Nobelpristagare skulle kunna tyda på att det numera framstod som naturligt att de båda inriktningarna av fredsarbete höll på att flyta ihop totalt. Men de sista kongresserna ägnade inte den formella frågan något större intresse. Vare sig vid kongressen 1910 eller 1912, vilka det finns material bevarat från, togs frågan om samarbete någon större plats. År 1910 utformades en kortare resolution där man glädde sig åt att en lokal socialdemokratisk förening i Milano, som anslutit sig till rörelsen och uttryckte en ”önskan, att den socialdemokratiska kongressen i Köpenhamn måtte inbjuda arbetareorganisationerna i alla länder att på alla sätt stödja de ansträngningar, som göras av fredsöreningarna i syfte att främja upprättandet av ett internationellt rättstillstånd och förbereda den allmänna avväpningen.”⁴⁵² Kongressen 1912 var ännu mer fåordig, frågan debatterades inte ens under någon egen punkt på dagordningen utan berördes (möjligen) bara under frågan ”relationen till andra kongresser och konferenser”, där man instruerade IFB att ta de steg som var nödvändiga för att se till att ”pacifismfrågan var representerad vid alla internationella kongresser där något meningsfullt arbete för freden kunde komma ifråga”.⁴⁵³

En genomgång av materialet från IFB:s arkiv visar även att det bevarade utbudet av material som hanterar frågan om relationen med arbetarna är dramatiskt mindre från åren före kriget 1907–1914. Detta gäller inte minst korrespondensen med olika arbetarföreningar runt om i Europa som kulminerade någonstans under åren 1901–1906 – sannolikt påverkat av den omfattande offensiv som gjordes av organisationen under de tidiga åren av 00-talet.

⁴⁵⁰ ”Nomination for Nobel Peace Prize”

<<https://old.nobelprize.org/nomination/archive/show.php?id=2217>> (31/3–2019).

⁴⁵¹ ”Henri La Fontaine – Facts” <<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1913/fontaine/facts/>> (26/10–2019).

⁴⁵² *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 33.

⁴⁵³ ”Resolutions of the XIX. Universal Peace Congress, Geneva 1912” – Relations with other Congresses and Conferences, box 111 (IPB Collection, LONA).

För att hitta en mer resonerande text får vi söka oss fram ända till juli 1914 då förberedelserna till årets kongress som skulle hållits i Wien pågick. I texten ”How may we expand our peace propaganda?” diskuterades åter möjligheterna att göra gemensam sak i fredskampen med andra organisationer eller gemenskaper som kämpade för freden. Det kunde handla om religiösa samfund, etiska föreningar eller socialistiska och fackliga förbund. Även om dessa grupper skiljde sig från fredsrörelsen beträffande klass, utbildning, politisk ståndpunkt och religion så var de alla hängivna kämpar för freden, menade man. De kunde ha andra utgångspunkter för sina organisationer än den rent fredsintriktade men det spelade mindre roll, då flera av dem organiserade betydligt större antal människor och dessutom stod för ett väsentligt större inflytande på samhällsdebatten än fredsrörelsen själv. Att samarbeta med dessa grupper och få dem att värdesätta samma omedelbara mål som fredsrörelsen själv var av central vikt.⁴⁵⁴

Den avslutande rapporten tyder på att synen på arbetarna och deras organisationer fortfarande präglades av ambivalens. Förbindelselänkarna mellan de båda rörelserna verkar ha varit närmare än tidigare, men trots det diskuterade fortfarande IFB, med bara en knapp månad kvar till första världskrigets utbrott, hur man skulle få arbetarna intresserade av att samarbeta med dem. Målsättningen att påverka de, i nuläget väsentligt större, arbetarorganisationerna att arbeta för de frågor IFB värdesatte mest var dock alltså jämt densamma.

Men hur går det att förklara den minskning i debatten om arbetarfrågan och kontakterna med deras organisationer under de sista fem–sex åren av IFB:s verksamhet? En möjlighet är att den syndikalistiskt präglade antimilitaristiska rörelsen växte sig stark i land efter land just åren efter 1905–1906 och att det möjligen kan ha avskräckt den liberala fredsrörelsen från att söka samarbete då detta sågs problematiskt och riskerade att avskräcka egna borgerliga sympatisörer.

Samtidigt fanns det uppenbarligen konkreta kontaktytor, där ledande företrädare för olika nationella socialdemokratiska partier och fackförbund deltog vid kongresserna och där framförallt fackliga organisationer kunde vara rikligt representerade, åtminstone i Storbritannien, det land där samarbetet mellan fredsrörelsen och arbetarrörelsen verkar ha varit mest utbyggt sett till den korrespondens som finns bevarad och de sammanställningar som gjorts av representanter för rörelsen. Den sista rapporten från sommaren 1914 tyder på en insikt att arbetarrörelsen bestod av en betydligt större samling engagerade aktivister och dessutom utövade ett större offentligt inflytande. Kan den insikten ha slagit rörelsen, vilket gjorde att det framstod som poänglöst att diskutera hur man som rörelse sett skulle kunna locka till samarbete? Ingenting tyder dock på att denna föreställning hade präglat IFB:s ledamöter tidigare, utan de allra flesta utskick, appeller och uppmaningar till samarbete syftade till att få arbetarorganisationerna och enskilda arbetare att sälla sig till fredsrörelsen egen kamp.

⁴⁵⁴ ”Rapport 7 Juillet 1914. How may we expand our peace propaganda?”, box 113 (IPB Collection, LONA).

Ett samarbete på gemensam grund verkade inte vara främsta fokus för IFB, vilket kan förstås mot bakgrund av den klassbakgrund som präglade respektive rörelser. Flera av de ledande IFB-ledamöterna som Pratt, Ducommun och Prudhommeaux gjorde dock försök att förstå och sammanfatta arbetarrörelsens drivkrafter. Dock ägde ett par möten faktiskt rum de allra sista åren, med utgångspunkten att försöka få pacifister och antimilitarister att närma sig varandra, men skedde istället på socialistiskt initiativ, vilket jag återkommer till i följande avsnitt.

Den antimilitaristiska rörelsen

Den borgerliga freds-rörelsen betraktade, som framgår i den förra undersökningen, ytterst sig själva som den centrala aktören i fredskampen, även om den genom olika kampanjer riktade sin propaganda också till arbetarklassen. Undersökningen som står i fokus för denna avdelning står således i relief till den första och syftar till att undersöka hur arbetarrörelsen i sin tur såg på aktörskapet inom kampen för fred och internationalism. Vilka rymdes inom denna antimilitaristiska rörelse? Var det bara arbetarklassen, och dess företrädare, som skulle finnas representerade inom denna kamp eller var man intresserad av att utöka sin rörelse i förhållande till den borgerliga klassen? Hur såg man på sin roll i förhållande till den borgerliga freds-rörelsen och dess bas inom borgarklassen och dess utvecklade hegemoni i samhället? Undersökningen innehåller även en teoretisk aspekt som visar på vilka skillnader man själva såg mellan sin egen antimilitaristiska ideologiska grund och den liberalt präglade pacifismen. I sista hand handlar undersökningen om i vilken mån arbetarrörelsen ens behandlade den borgerliga freds-rörelsen och dess institutioner och konferenser. Frågan om samarbeten var betydligt mindre aktuell för AI än vad den uppenbarligen var för freds-rörelsen och berördes sällan vid kongresser och andra möten. De tillfällen när detta ändå förekom kommer att redovisas i undersökningen. Men materialet i denna undersökning har således fått utökas till att även inbegripa dels ett par texter skriva av de båda aktivisterna Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg 1908 respektive 1911 och ett tal hållet av Hjalmar Branting vid den borgerliga freds-rörelsens kongress 1910. Liebknecht och Luxemburg var båda tongivande aktörer inom arbetarrörelsens vänsterfraktion, men var också flitigt återkommande debattörer i fredsfrågan och är framförallt de jag funnit som mest utförligt teoretiserade relationen mellan antimilitarism och pacifism. Branting, i sin tur, deltog som representant för socialdemokratin vid en av den borgerliga freds-rörelsens kongresser vilket gör hans tal där extra intressant.

Arbetarrörelsen är den enda aktören?

Utifrån ett klassperspektiv var ett centralt inslag hos den internationella arbetarrörelsen att det var arbetarklassen som skulle genomföra de omfattande reformer som krävdes för att bygga en bättre och mer rättvis värld. Det var sällan några förmildrande ord

yttrades överhuvudtaget om de borgerliga klasserna. Dock pågick, vilket framgått tidigare, en mångårig kamp inom AI om huruvida samarbete med liberala partier skulle tillåtas eller inte. Här stod framförallt de franska socialdemokraterna och partierna i de skandinaviska länderna för en mer tillåtande syn än de tyska socialdemokraterna. Det är intressant att reflektera kring om detta även gällde fredsarbetet. AI uttalade sig dock sällan beträffande borgarklassens potential som fredsarbetare, åtminstone har det inte lämnat speciellt mycket spår i källorna annat än vissa sarkastiska kommentarer.⁴⁵⁵ Det finns däremot åtskilliga exempel på hur den internationella arbetarrörelsen förkastade bourgeoisien och de borgerliga partierna när det gäller det allmänna politiska arbetet (detta material är å andra sidan så pass omfattande att det förefaller föga värt att försöka problematisera den uppfattningen). Men när det gäller synen på den borgerliga fredsörelsen specifikt får vi dock nöja oss med att göra ett fåtal nedslag bland yttranden som ändå gjordes, dels om fredsarbetet specifikt dels om de två Haagkonferenserna som de borgerliga aktivisterna var delaktiga i.

Det enda relativt utförliga resonemanget kring aktörskapet under kongresserna före 1914, som jag funnit, skedde inom verksamheten för den så kallade *War Commission* som tillsattes i samband med AI:s kongress i London 1896. Här konstaterades att arbetarklassen allena besatt nog kraft att förverkliga en världsomfattande fred.⁴⁵⁶ Intressant nog räknade kommissionen i samma utsaga även upp en rad krav som ansågs ligga i den fredssträvande arbetarklassens specifika intresse:

1. The abolition of standing armies and the establishment of a national citizen force.
2. The establishment of Tribunals of Arbitration, to regulate peaceably disputes between nations.
3. The final decision on the question of War or Peace to be vested directly in the People in cases where the Governments refuse to accept the decision of the tribunal of arbitration.⁴⁵⁷

Åtminstone två av de här tre punkterna sammanföll på ett talande sätt med den borgerliga fredsörelsens program vid samma tidpunkt, men det var inget som kommenterades i samband med att kommissionens arbete diskuterades. I en anslutande text framgick dock att kommissionen även protesterade mot hemliga fördrag (*Secret treaties*). Denna kritik var aktuellt redan i Kants traktat *Den eviga freden* hundra år

⁴⁵⁵ Se t ex Jaurès uttalande om Haagkonferenserna i detta kapitel, s. 186.

⁴⁵⁶ "Agenda for the International Socialist Workers and Trade Union Congress. London 1896. St. Martin's Town Hall. Londres, 1896. Imprimé, avec des notes", War Commission, mapp: 4ieme Congres, Londres 1896 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁴⁵⁷ "Agenda for the International Socialist Workers and Trade Union Congress. London 1896. St. Martin's Town Hall. Londres, 1896. Imprimé, avec des notes", War commission, mapp: 4ieme Congres, Londres 1896 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

tidigare och visar på den djupgående skepsis man hyste mot regeringars vilja att vara uppriktiga med sina påstådda fredssträvanden. Medlet för fredskampen var enligt *the War Commission's* text följaktligen att se till att alla arbetare förenade sig i den internationella arbetarrörelsen och tog makten över lagstiftningen. Bara så kunde en reell fred instiftas och äkta broderskap mellan världens folk permanent upprättas.⁴⁵⁸

Tre år efter Londonkongressen 1896, det vill säga 1899, hölls så den första mellanstatliga fredskonferensen i Haag. Förväntningarna var högt ställda inom den borgerliga freds rörelsen men det är svårt att säga i vilken mån arbetarrörelsen delade dessa. I samband med AI:s nästa kongress i Paris 1900 författades dock en resolution som kraftigt förkastade Haagkonferensen som renodlad svindel. Utgångspunkten var att kongressen ytterst utgjordes av representanter för exakt samma regeringar som öppet drev sina imperialistiska agendor och att allt prat om nedrustning skiljedom och humanitär lagstiftning vid krigsföring var fullkomligt nonsens av kapitalister och militarister:

The congress protests against the so-called peace conferences like that of the Hague which, in the present state of society, can only end in annoying disappointments, as has been shown lately by the war in the Transvaal.⁴⁵⁹

Det är ändå intressant att kraven på nedrustning och skiljedom, som uppenbarligen var uppe till diskussion i Haag, sammanföll med de krav som *the War Commission* tog fram 1896 under AI:s kongress. Det tyder på en viss förvirring kring synen på aktörskap och medel. Ansåg AI att detta var krav man själva låg bakom och således kunde vara nöjd med om de borgerliga fredsaktivisterna mot förmodan skulle genomföra dem, eller såg man det som att man tagit över ett antal krav från den borgerliga freds rörelsen just därför att man uppenbarligen inte kunde lita på denna utan bäst kunde driva kraven själva? Eller var kraven en del av ett gemensamt förflutet där fredsfrågan sågs som en strikt humanitär fråga snarare än en politisk? Det är svårt att dra några slutsatser kring hur AI resonerade här utan att ha möjlighet att följa hur det interna arbetet hos till exempel *the War Commission*, eftersom dess interna arbetsmaterial inte finns bevarat, men vid den aktuella tidpunkten var en kamp för nedrustning och skiljedom uppenbarligen förenlig med såväl ett borgerligt/liberalt som ett socialistiskt aktörskap.

Kritiken mot den liberala freds rörelsen från tidigare kongresser förstärktes ytterligare i och med kongressen i Stuttgart 1907 då man protesterade formellt mot ”så kallade fredskonferenser” som den Andra fredskonferensen som just hållits i Haag samma år: ”i det nuvarande samhällsskicket kan sådana bara sluta med besvikelse” sade en

⁴⁵⁸ ”Agenda for the International Socialist Workers and Trade Union Congress. London 1896. St. Martin's Town Hall. Londres, 1896. Imprimé, avec des notes”, War commission, mapp: 4ieme Congres, Londres 1896 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁴⁵⁹ *Premier Supplément au Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, nr 9, s. 5, (1911); se även Cole (1956), s. 44.

resolution.⁴⁶⁰ Denna negativa kategorisering förstärktes ytterligare i ett manifest från Internationella socialistbyrån 1908. Manifestet kombinerade en kritik av den andra Haagkonferensen med kritik mot den ryske tsaren och hans upplösande av den ryska duman. I sin kritik kopplade kongressen ihop Nikolaj II och hans roll för konferensernas tillblivande med den skenhelighet som man ansåg att hela den kapitalistiska världen delade. Samtidigt som de europeiska staterna lät tsarens och hans fredsmanifest framstå som äkta hade han avrättat tusentals arbetare efter protesterna 1905, han hade gått i krig med Japan och han hade gjort försök att begränsa den finska befolkningens nyvunna demokratiska rättigheter. Samtidigt som stormakterna talade om fred fortsatte deras rovdrift på underlydande, menade man: ”Låt diplomaterna som sitter i Haag titta på varandra! Där kommer de se herrarna över västra Afrika bredvid regenterna över Indien. Erövrarna av Madagaskar bredvid utnjutarna av Kongo och segrarna av Manchuriet bredvid sina olycksaliga motståndare.”⁴⁶¹ För de styrande klasserna inom alla de kapitalistiska och imperialistiska länderna sågs krigen fortfarande som en nödvändighet för att slå ned de folk som satte sig upp mot deras välden; för proletariatet framstod det här som själva essensen av kapitalismen och skulle inte heller försvinna förrän socialismen segrat.

AI och ISB hade alltså uttalat sig tydligt emot de internationella fredskonferenserna och delade således inte IFB:s otvetydigt positiva syn på Haagkonferenserna. Men det ställer frågan huruvida det fanns en motsatt position inom AI? Inte minst var Jaurès position intressant här. Historikern Rossitza Tashevas, som berört Jaurès gärningar för fredsfrågan, har visat hur han ända sedan 1890-talet kännetecknats av en vilja att förena socialister och liberaler, och egentligen alla som delade strävan efter att fredlig värld, i ett gemensamt ”Europeiskt parti” eller ”Europeisk fredsliga”.⁴⁶² Men trots att Jaurès efter 1905 gjort fredsfrågan till sin kanske mest prioriterade fråga och alljämt stod för den linje som uppmuntrade till samarbete med liberalerna var han, enligt Paul B Miller, direkt avvisande till de båda Haagkonferenserna 1899 och 1907 som han betraktade som ”komedier” och ”magnifika skenheligheter”.⁴⁶³ Men i en artikel jag funnit från 1908 är Jaurès istället uttalat positiv till åtminstone delar av den senaste Haagkonferensen. Även den mest kritiske observatören, skrev han här, måste erkänna att ett synnerligen intressant problem togs upp till en omfattande diskussion, det om

⁴⁶⁰ *Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr 9, s. 6 (1911).

⁴⁶¹ ”Que les diplomates siégeant à La Haye se regardent! Ils y verront les maîtres de l’Afrique Occidentale à côté des dominateurs de l’Inde, les conquérants de Madagascar à côté des exploiters du Congo, et les vainqueurs de Mandchourie à côté de leurs adversaires malheureux.” ”Manifeste contre la dissolution de la deuxième Douma et contre la seconde Conférence de la Paix.” 21 juin 1907, återgivet i *Bureau socialiste international: comptes rendus des réunions, manifestes et circulaires. Vol 1, 1900–1907*, s. 293 (Paris 1969).

⁴⁶² Rossitza Tasheva, ”Jean Jaurès – An Apostle of Peace in Pre-War Europe, 1905–1914”, s. 6. <<http://www.viaevrasia.com/documents/Rossitza%20Tasheva.pdf>> (24/10–2019).

⁴⁶³ Miller (2002), s. 38.

obligatorisk skiljedom stater emellan.⁴⁶⁴ Det var således främst arbetet med skiljedomstolar Jaurès såg som det positiva med Haagkonferensen. Men detta arbete var han å andra sidan synnerligen intresserad av. Haag var på detta sättet, menade han: "a most useful auxiliary and a strong foundation on which to build work for peace."⁴⁶⁵ Europas diverse monarker eller kapitalistiska regeringar kunde enligt Jaurès haft en rad olika anledningar att samarbeta inom Haagkonferensens ram, egoistiska eller humanistiska, eller också var de rädda för den växande socialismen, men oavsett skäl kunde det inte förnekas att de samverkat för att ta fram ett internationellt ramverk för att lösa konflikter och detta var de båda Haagkonferensernas förtjänst.⁴⁶⁶

Jämfört med Millers framställning förefaller Jaurès uttalanden i den aktuella artikeln tyda på en väsentlig ambivalens inför de möjligheter de rådande auktoritära och/eller kapitalistiska ministärerna hade att arbeta för fredsfrågan på de övernationella plan som internationella fredskonferenser innebar. Det är också en markant skillnad mellan AI:s/ISB:s syn på Haagkonferenserna och den liberala och borgerliga freds rörelsens syn på dem då IFB uppenbarligen såg dem som stora framgångar. Det hela ställer intressanta frågor i hur de båda rörelserna såg på aktörskapet och målet för sina strävanden. I sammanhanget är det intressant att kort betrakta vari den uttryckliga skillnaden mellan de båda freds rörelserna i så fall låg. Utifrån en klassaspekt ansågs det uppenbarligen som självklart att det var arbetarklassen som skulle stå för fredskampen, men det är oklart i vilken mån den "goda" delen av bourgeoisien kunde hjälpa till. Men även inom arbetarklassen fanns det olika skolbildningar. Två med tiden ledande aktivister inom AI:s vänsterflygel som på allvar diskuterade dessa skillnader var Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg. I sitt magnum opus från 1907, på svenska som *Militarism och anti-militarism: med särskild hänsyn till den internationella ungdomsrörelsen* 1908, gjorde Liebknecht en distinktion mellan inte bara socialistiskt och borgerligt fredsarbete utan han tog även in den anarkistiska antimilitarismen i sin analys. Liebknecht använde sig av Gustave Hervés form av "semi-anarkistisk antimilitarism" som utgångspunkt för att mejsla fram en egen motsatt syn.

Enligt Liebknecht förenades överlag den anarkistiska och den borgerliga fredskampen av en humanitär ingång. Såväl inspiration som mål med fredsarbetet hade enligt dessa skolor en individuell och idealistisk utgångspunkt. Folk förväntades vara emot krig på grund av dess humanitära konsekvenser och folk förväntades också utföra sitt engagemang i fredskampen utifrån ett individuellt perspektiv.⁴⁶⁷ Liebknecht fortsatte med att konstatera att då socialdemokratisk anti-militarism i sin kamp mot militarismen ser det sistnämnda systemet som en funktion av kapitalismen, och i sin

⁴⁶⁴ Jean Jaurès, "International Arbitration from a Socialistic Point of View" i *The North American Review*, vol 188, no. 633, s. 188 (1908). <www.jstor.org/stable/25106182> (5/3–2019).

⁴⁶⁵ Jaurès (1908), s. 194.

⁴⁶⁶ Jaurès (1908), s. 195.

⁴⁶⁷ Liebknecht (1908), kap. 4, s. 8–9.

kamp mot de båda tillämpar ”lagar om ekonomisk och social utveckling”, så betraktade anarkismen militarismen mer som något ”oberoende, godtyckligt och oavsiktligt skapat av de härskande klasserna”. Det här gjorde, enligt Liebknecht, att anarkisterna i sin kamp mot militarismen begränsade sig till ”ytfenomen” och försökte ”slå militarismen ur sadeln genom att vädja till individuell övertygelse.” Man försökte ”kort sagt uppnå sina mål på ett individualistiskt sätt”, menade Liebknecht, snarare än att som de socialdemokratiska antimilitaristerna begagna sig av de ekonomiska och sociala lagar som styrde samhällsutvecklingen för att ta ett samlat grepp mot kapitalismen och dess avläggare militarismen.⁴⁶⁸

Slutsatsen blev, menade Liebknecht, att den anarkistiska antimilitarismen främst drevs av moralisk entusiasm och stimulans och anlade humanitära och rättighetskrävande argument – kort sagt alla möjliga appeller till viljans betydelse, men som samtidigt ignorerade klasskampen inom den antimilitaristiska agendan och istället försökte ladda den med olika abstrakta former av universella imperativ. På så sätt, sammanfattade Liebknecht det, liknade anarkistisk och ”semi-anarkistisk” antimilitarism främst de ”patetiska deklamationerna av Tolstoyianer och de impotenta besvärjelserna mot krig från de så kallade ’vännerna av världsfred’ som Bertha von Suttner företräder.”⁴⁶⁹ Uppenbarligen var den egentliga måltavlan för Liebknechts kritik ytterst den anarkistiska antimilitarismen, att likna den vid den borgerliga pacifismen kom i det här sammanhanget att utgöra det mest nedlåtande omdömet han kunde påtala.

Även den polsk-tyska marxistiska teoretikern Rosa Luxemburg är värd att lyfta fram ifråga om skiljelinjen mellan socialistisk och pacifistisk fredskamp. I en artikel som publicerades i Tyskland våren 1911 och senare på engelska med titeln ”Peace Utopias”⁴⁷⁰ ställde hon en inledande fråga: Vad är vår uppgift när det gäller fredsfrågan? Svaret, enligt Luxemburg, var inte bara att ständigt demonstrera socialdemokratins kärlek till freden, utan i första hand handlade det om att göra det klart för massorna hur militarismens natur såg ut och fastställa de principiella skillnader som existerade mellan den socialdemokratiska ståndpunkten och de borgerliga fredsentusiasternas. Det handlade inte bara, menade Luxemburg, om hur de borgerliga fredsapostlarna litade till vackra ord medan socialisterna hade en vetenskaplig bakgrund, utan framförallt om att pacifisterna (*friends of peace*) trodde att världsfred och nedrustning kunde ske inom den rådande samhällsordningen, medan hennes egen rörelse var övertygad om att militarismen bara kunde avskaffas genom störtandet av den kapitalistiska klasstaten.

⁴⁶⁸ Samtliga citat från Liebknecht (1908), kap. 4, s. 9.

⁴⁶⁹ Liebknecht (1908), kap. 4, s. 10.

⁴⁷⁰ Den tyskspråkiga artikeln som publicerades i *Leipziger Volkzeitung* i maj 1911 verkar vara förkommen. Mitt referat bygger istället på en engelsk översättning i *The Labour Monthly*, juli 1926. Rosa Luxemburg, ”Peace Utopias” (1911/1926).

<<https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1911/05/11.htm>> (9/4–2019).

Häri låg den socialistiska antimilitarismens viktigaste ansvar just för tillfället, att exponera alla borgerliga försök att hålla tillbaka militarismen som ynkliga halvhjärtade åtgärder som skedde i samklang med det kapitalistiska systemet. Den här uppgiften kunde dock visa sig svårare än vad som var nödvändigt om socialdemokraterna, även de, plötsligt skulle börja försöka övertyga den borgerliga staten om att det mycket väl gick att nedrusta och upprätthålla freden inom det rådande systemet med kapitalistiska klasstater.⁴⁷¹

Utifrån Liebknechts nedvärderande syn på den borgerliga fredsrörelsen, med dess hederspresident Bertha von Suttner i täten, och Luxemburgs teoretiska skiljelinje mellan socialistisk och pacifistisk fredskamp är det svårt att se någon öppning för samarbete organisationerna emellan. Båda dessa tillhörde dock (med tiden) den yttersta vänstern inom AI. Det saknades inte andra krafter som strävade efter samarbeten med framförallt liberala partier i diverse parlament.

Samma år som *Militarism och anti-militarism* kom ut på sitt originalspråk, 1907, höll som bekant AI kongress i Stuttgart, vilken följdes av kongressen i Köpenhamn 1910 där frågan om samarbete indirekt kom upp i och med AI:s anammade av flera av IFB:s krav. Som framkommit i den tidigare undersökningen höll dessutom IFB välbesökta kongresser i London 1908 och Stockholm 1910. Vid den förstnämnda var även arbetarrörelsen rikligt representerad, inte minst genom ledamöter från den fackliga rörelsen, och vid den sistnämnda gjordes flera försök att knyta upp arbetarrörelsen i ett samarbete. Inte minst framträdde den svenske arbetarledaren och ordföranden för det socialdemokratiska partiet, Hjalmar Branting, vid ett offentligt möte arrangerat av kongressen under dess sista kväll i huvudstadens Folkets hus, alltså arbetarrörelsens egen lokal. Mötet var en officiell punkt i fredskongressens program där varje dags förhandlingar följdes av en kvällsaktivitet. Till exempel var ledamöterna den första kvällen inbjudan till ett "Garden party" hos kung Gustav V.⁴⁷² Branting agerade både mötesordförande och stod för ett eget tal. I synen på hur relationen mellan den socialistiska rörelsen och fredsrörelsen tedde sig är det hans välkomstanförande som är mest intressant. Branting tackade inledningsvis organisationskommittén för den artonde universella fredskongressen för äran att som socialdemokratisk partiordförande få hålla i det aktuella publika mötet, som dessutom förlagts till Folkets hus, och anmälde att han såg det som ett erkännande av den nära länken mellan socialism och pacifism. Kommittén, menade han, hade onekligen gjort sitt bästa för att etablera även närmare relationer med den internationella arbetarklassens parti, som alljämt kämpade för att förändra samhället genom att bekämpa privatkapitalismen och förklara broderskap med alla folk i alla länder och systematisk bekämpa militarismen. Men, detta hindrade inte pacifisterna från att fortsätta vädja till de goda avsikter som kunde finnas i det mest olika politiska partier, menade Branting. Men, fortsatte han, när pacifismen närmade sig arbetarna så visade den

⁴⁷¹ Luxemburg (1911/1926).

⁴⁷² Bert Märald, "Från Krimkriget till unionsupplösningen" i *Arbetarhistoria* 33/1985, s. 8.

därigenom allvaret i sina avsikter att överskrida den viktiga gräns som skiljde det allmänna talet om fredskärlek från kampen för krigens fullkomliga avskaffanden.⁴⁷³

Även tidigare forskning har intresserat sig för AI-kongresserna 1907–1910. G.D.H. Cole har argumenterat för att de båda AI-kongresserna innebar ett steg till höger för Internationalen och ett närmande till den revisionistiska sidan av arbetarrörelsen. I längden öppnade detta upp för samarbete med den borgerliga fredsrorelsen.⁴⁷⁴ Och Sandi E. Cooper har, utifrån sin horisont, pekat på hur AI:s kongress 1910 gjorde att arbetarrörelsen till synes okritiskt anammade IFB:s viktigaste strategiska vapen, internationella skiljedomstolar.⁴⁷⁵ Mycket riktigt antog AI en rad av de krav som den borgerliga fredsrorelsen stred för, flera hade nämnts redan av *The War Commission* 1896 – inte minst frågan om skiljedomstolar. Det är också sant att man åter misslyckades med att samla sig till en gemensam appell för generalstrejk i det fall ett krig skulle bryta ut. Men AI antog istället en punkt som gjorde klart att ett krigsutbrott skulle användas för att störta de sittande regeringarna genom folklig resning, kort sagt en revolution. (Mer om detta i nästa kapitel.) Jag menar att Cole och Cooper dragit för djärva slutsatser av kongresserna och i slutändan AI:s relation till pacifismen. Detta blir ännu tydligare om vi väger in vad som kom fram vid extrakongressen i Basel 1912 när åtskilliga yttranden i resolutionerna snarare visade på att arbetarrörelsen bedömde sig vara den ”enda” aktören som stod mellan världen och ett storkrig. En stor del av denna, den sista, kongressen baserades på detta närmast ödesmättade antagande. Våldigt lite sades om eventuellt samarbete med borgerliga fredsvenner.

Dock tillkommer en sista viktig pusselbit som ytterligare problematiserar arbetarrörelsens syn på den borgerliga fredskampen. Flera viktiga aktörer i länder som England, Frankrike, Sverige, Belgien och Schweiz hade under en längre tid börjat se ett närmande till den borgerliga fredsrorelsen som önskvärt och ett samarbete på ett nationellt plan existerade i praktiken i flera av dem. I England stödde flera ledande namn inom arbetarrörelsen öppet fredsrorelsen och sände, som vi har sett, delegater till dess nationella kongresser, dessutom deltog ledande socialistiska parlamentariker i IPU:s arbete. I Frankrike stod inte minst Jaurès, oavsett sina tveksamheter till Haagkonferenserna, och hans falang för ett uttalat stöd till den borgerliga fredsrorelsen. Redan 1902 började man deltaga i nationella fredskongresser och väl framme vid 1912 var två tredjedelar aktiva inom IPU. Längst av alla socialdemokratiska partier gick det schweiziska som officellt anslöt sig (*affiliated*) till IFB.⁴⁷⁶ Men liksom i frågan om samarbete med liberala krafter överlag var det tyska SPD som främst hållit emot. Man

⁴⁷³ *Congrès universel de la paix, XVIII:e Congrès universel de la paix à Stockholm du 1:er au 5 août 1910, "Assemblée publique à la Maison du Peuple sous la présidence de M. Hjalmar Branting"*, 269–275; se även "18e världsfredskongressen, Stockholm, 1–5 aug 1910, Brantings manuskript av hälsningstal", box 91/4/4/1 (Hjalmar Brantings arkiv, ARAB).

⁴⁷⁴ Cole (1956), s. 61, 82, 84–86.

⁴⁷⁵ Cooper (1991), s. 77.

⁴⁷⁶ Chickering (1975), s 262.

vägrade samarbeta med IFB och inga parlamentariker deltog i IPU:s arbete. Dock hade den tyska revisionistiska fraktionen och i synnerhet Eduard Bernstein en annan syn. Ända sedan 1908 hade han förespråkat en syn på internationella relationer och internationell rätt som i princip köpte fredsrörelsens program rakt av. Med tiden började han korrespondera med den ledande tyska pacifisten Alfred Fried vilket ledde till att Bernstein 1912 publicerade artiklar i Frieds tidskrift, något som var högst ovanligt för en socialist.⁴⁷⁷

Dock var det av än större vikt att SPD:s ledning, inklusive Karl Kautsky, chefsideologen inom den tyska och internationella socialdemokratien, och andra som Hugo Haase sakteliga började modifiera sin syn på fredskampen. Nytänkandet, som inte var definitivt eller egentligen ideologiskt, ska nog främst ses som taktiskt menar Roger Chickering, men det öppnade upp för att socialister för första gången gick med på att medverka i ett större arrangemang som föreslagits och planerats av den borgerliga fredsrörelsen.⁴⁷⁸ Det handlade om en gemensam konferens med fokus på fredsfrågan för socialistiska och liberala parlamentariker från Tyskland och Frankrike, och den ägde till slut rum i Bern 11 maj 1913. Ytterst var det Albert Gobat, parlamentsledamot i Schweiz och sedan 1906 sekreterare för IFB, och ytterligare andra schweiziska liberaler som låg bakom initiativet. De hade i sin tur gjort upp med stiftelsen *The Carnegie Endowment* om att finansiera arrangemanget. När inbjudan skickats ut i April hade ISB:s sekreterare, belgaren Camille Huysmans, reagerat positivt. Redan i mars hade de tyska och franska socialisterna publicerat ett gemensamt manifest där man uppmanade de båda folken till att protestera mot ökade rustningar och tillväxande chauvinism och istället enas gentemot de styrande klasserna:

The socialists of the two countries have the right to look upon themselves as interpreters of the feeling both of the German and the French peoples, when they affirm that the mass of both peoples, by a crushing majority, wish for peace and that they hate war. It is the governing classes, which from both sides of the frontier artificially provoke instead of combating national antagonism, stir up mutual hostility, and in that way divert the peoples in both countries from their efforts of civilization and from the fight of freedom.⁴⁷⁹

Den tydliga markeringen att ”folken” i de båda länderna, inte bara arbetarklassen, var förenade mot krig är intressant att notera med tanke på att planerna på den gemensamma konferensen togs fram följande månad från liberalt håll. Men även de lösningar som lyftes fram i manifestet, skiljedomstolar, folkmilis och ökat internationellt samarbete, var som tagna ur IFB:s egen arbetsplan.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Chickering (1975), s. 278.

⁴⁷⁸ Chickering (1975), s. 276–279.

⁴⁷⁹ *Bulletin périodique du Bureau socialiste international*, nr 11 (1913), s. 1.

⁴⁸⁰ *Bulletin périodique du Bureau socialiste international*, nr 11 (1913), s. 1–2.

Konferensen var dock inte tänkt att samla endast pacifister och antimilitarister utan riktade sig till parlamentariker i båda länderna, i första hand dem som var aktiva inom IPU, men även SPD som tidigare bojkottat dess arbete deltog med representanter. Av de 155 parlamentariker som i slutändan deltog kom dock 121 från Frankrike och bara 34 från Tyskland. Av de sistnämnda var 28 socialister, däribland prominent folk som Bebel, Haase, Bernstein och Liebknecht, men bara sex stycken från ett vänsterliberalt parti.⁴⁸¹ Från Frankrike kom 121 stycken, av dessa var 38 socialister däribland Jaurès och Vaillant. Chickering har menat att den franska dominansen var pinsam för de inblandade, medan Haupt istället lyft fram vilken vänlig atmosfär som rådde. En gemensam resolution togs fram och publicerades på flera ställen, bland annat i Jaurès dagstidning *l'Humanité* och i det sista numret av AI:s *Bulletin périodique* som kom sommaren 1913.⁴⁸² Här lyftes bland annat den nyinstiftade Skiljedomstolen i Haag och vikten av att bekämpa chauvinism, men framförallt framhölls kampen mot de skenande kostnaderna för flotta och armé inom de båda länderna: ”The conference invites all its members to use all their influence in order to induce the governments of the great powers to modify their military and naval expenditures”.⁴⁸³ Ett resultat av konferensen var beslutet att starta upp en gemensam permanent kommitté för att samordna fredsarbetet i de båda länderna.⁴⁸⁴ Vad som hände med denna är dock svårt att avgöra.

Det är tydligt att det i det här fallet var de tyska liberala pacifisterna som inte var överdrivet intresserade av att samordna fredsarbetet med socialisterna. Sannolikt hade det inneburit ett högt politiskt pris inrikes, där arbetarrörelsen var hatad hos stora delar av borgerligheten. Medan franska liberala och republikanska partier skickade över 80 deputerade så stod deras tyska likar bara för sex stycken. Däremot är det överraskande att SPD plötsligt öppnade upp för denna typ av samarbete, även om Chickering har menat att de också fortsättningsvis var skeptiska till pacifisterna och definitivt inte såg dem som en likvärdig partner i fredskampen.⁴⁸⁵

Denna antydning till vändning från tyska SPD, ett drygt år före kriget, är intressant men ändrar dock inte den större bilden. Enligt min slutsats renodlades den antimilitaristiska rörelsen aktörskap utifrån en klassbas. Den internationella arbetarrörelsen kunde anamma samma metoder för att bevara freden som den borgerliga fredsrörelsen stod för, men man såg sig ändå som den enda aktören att räkna med. Det var arbetarrörelsen som skulle ta makten på demokratisk väg via valurnorna och införa det socialistiska samhället – den enda garanten för evig fred – men det var

⁴⁸¹ De två källor som jag funnit från den här konferensen anger olika deltagarsiffror för den franska kontingenten, Georges Haupt anger 121 franska deltagare medan Roger Chickering hävdar 185. Haupt (1972), s. 118; Chickering (1975), s. 281.

⁴⁸² ”*L'Humanité* 13 maj 1913” <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k253465m/f1.item.r=resolution#>>, (24/6–2019); *Bulletin périodique du Bureau socialiste international*, No 11 (1913), s. 1.

⁴⁸³ *Bulletin périodique du Bureau socialiste international*, nr 11 (1913), s. 2–3.

⁴⁸⁴ *Bulletin périodique du Bureau socialiste international*, nr 11 (1913), s. 2–3.

⁴⁸⁵ Chickering (1975), s. 281.

också arbetarrörelsen som skulle rösta mot militarismen och dess rustningar och vid behov mobilisera arbetarklassens massor för att visa sin avsky mot vapenskrammel. Även om slutmålet alltjämt var det klasslösa samhället så hade den internationella arbetarrörelsen och dess nationella medlemsförbund dagspolitiska program att kämpa för. Om andra klasser av politiska eller religiösa skäl ville delta i dessa aktioner när det gällde att förhindra ett krig så må det vara hänt, men det var inget som det gick att lita på. Det var alltså möjligt att på samma gång ha ett dagspolitiskt program även för fredskampen trots att den långsiktiga lösningen, med varaktig fred, låg först i det klasslösa socialistiska samhället.

Komparativ analys – klassfrågan i två rörelser

Med vilket stöd skulle en på sikt framgångsrik fredskamp organiseras? Det här är i första hand intressant när man analyserar IFB:s gärning i relationen till arbetarrörelsen. Den utbredda fattigdomen hos arbetarklassen ställdes i flera av IFB:s resolutioner mot kostnaderna för staternas väpnade styrkor som i vissa länder stod för hälften av den årliga statsbudgeten. Flera av inläggen som lyfts fram i undersökningen påpekade att det var arbetarklassen som fått bära de tyngsta ekonomiska bördorna av det rådande systemet. Som framgått fanns det även mer eller mindre genomarbetade planer för att engagera arbetarklassen i sin egen fredskamp. Uppenbarligen såg man inte arbetarrörelsens egen fredskamp som tillräcklig, eller också uppfattade man inte den som en ”äkta” fredskamp då den ansågs vara intimt förknippad med den sociala frågan och inte stod i sin egen rätt. Men den strävan att nå ut till arbetarklassen och -rörelsen, som uppenbarligen bröt igenom vid vissa tillfällen hos IFB, förändrades över tiden. Från 1890-talets resolutioner med ett tydligt ovanifrånperspektiv, där det var arbetarna som skulle förmås gå med i freds-rörelsens organisationer – man skulle undervisa dem med illustrerad litteratur och så vidare – så togs de inte minst i den tillsatta studiekommittén och dess sekreterare Prudhommeaux olika inlägg och i 1904–1906 års resolutioner på ett större allvar och deras politiska framsteg lyftes fram. Synen på arbetarrörelsen förändrades under det sista decenniet snabbt i och med den numerära tillväxten den genomgick. Det blev därmed också viktigt för Prudhommeaux och hans studiekommitté att markera att man inte delade arbetarrörelsens lösningar på den bredare politiska kampen, och att man ansåg att IFB skulle kunna disciplinera rörelsens mer radikala krav och komma överens inom fredskampen. När IFB i sin resolution från 1904 lyfte fram att kongressen arrangerats med stöd från arbetarna fyllde man sedan genast på med att hålla fram vilka fredsvänner även de kapitalistiska företagen var. Detta visar på en analys av fredsfrågan som var helt fri från ett konfliktperspektiv utifrån klass. IFB såg sig snarare som ledare för en slags enhetslinje där alla kunde enas i en större humanitär fråga. IFB var uppenbarligen väl medvetna om klassernas betydelse i samhället, och man lyfte åtskilliga gånger hur det var arbetarklassen som drabbades

hårdast av rustningar och militära aktioner, men man gick inte med på att aktörskapet inom fredskampen skulle betraktas annorlunda utifrån dessa klassgränser.

Sett till Portas och Dianis modell över sociala rörelers relation till varandra tyder IFB:s tillvägagångssätt på att organisationen, som representant för en borgerlig fredsörelse, inte såg sig stå i en konkurrenssituation till AI och antimilitarismen inom arbetarrörelsen. Tvärtom hänvisade man alltså ofta till att arbetarnas ekonomiska position borde göra dem extra intresserade av de nedrustningar som IFB drev krav på och man uttryckte explicita önskemål om att bjuda in arbetarrörelsens nationella och lokala föreningar till olika former av möten och samarbeten. Det här skulle placera in IFB och fredsörelsen i den box som förespråkade ”icke tävlingsinriktat samarbete”.

Agerandet hos vissa ledande aktivister som Pratt, Ducommun och Prudhommeaux, och innehållet i flera av de resolutioner som antogs vid några av IFB:s kongresser, stödjer denna slutsats. Men det fanns även såväl medlemsorganisationer som ledande aktivister inom IFB som inte ville ha någonting alls med vare sig arbetarrörelsen explicit eller sociala frågor utöver fredsfrågan att göra. Tidigare forskning har till exempel visat hur Bertha von Suttner till varje pris ville hålla fredsörelsen separerad från såväl progressiva rörelser som kvinnorrörelsen.⁴⁸⁶ Det här var en linje som delades av den mångåriga brittiska organisationen *London Peace Society* som beskrivits som anti-socialistisk. Även den rådande sociala situationen i Tyskland och Österrike-Ungern gjorde det svårt för inhemska aktivister att anamma någon annan position än att vara skeptiskt inställda till samarbete med arbetarrörelsen.⁴⁸⁷

Sidney Tarrow menar att det i första hand är gemensamma ideologiska intressen som får individer att engagera sig i en rörelse, men att attribut som klass, kön eller ras också spelar roll för den identitet som ofta bestämmer i vilken mån olika aktivister kan ta del av verksamheten. Men samtidigt menade han dock att olika intressen eller klassidentiteter kunde överlappa varandra och leda till oväntade rörelsegemenskaper.⁴⁸⁸ Det officiella materialet från IFB som redovisats i undersökningen visar också, trots allt, på omfattande projekt i att nå fram till arbetarrörelsen. Men fanns det något genuint intresse av att engagera människor från arbetarklassen i allmänhet inom sitt fredsförbund eller uteslöt den borgerliga normen dessa från sin gärning? IFB var en internationell organisation i sin mest utpräglade betydelse. Det vill säga, de konferenser där ledamöterna träffades varje år ska här sannolikt ses som den identitetsdanande och/eller gemensamhetsförstärkande kraften. Under ett kvarts sekel umgicks delegater från ett antal europeiska och nordamerikanska länder i olika städer under en vecka eller två varje år för att behandla sina frågor. Flera av dem träffades dessutom parallellt inom IPU och under många år förlades de bådas respektive årliga konferenser i anslutning till

⁴⁸⁶ Berenice A. Carroll, ”Feminism and pacifism: Historical and theoretical connections” i Ruth Roach Pierson (red), *Women and Peace. Theoretical, Historical and Practical Perspectives*, (London 1987), s. 7.

⁴⁸⁷ Chickering (1975), s. 284.

⁴⁸⁸ Tarrow (1998), s. 6.

varandra i samma stad. I den mån jag kunnat skaffa mig en bild av olika aktivisters skriftliga korrespondens visar det sig också att dessa konferenser föranledde ett flitigt brevskrivande dem emellan. Fanns det plats för arbetarna i detta nätverk av transnationellt engagemang hos det ledande skiktet inom IFB? Troligen inte, utan det samarbete som efterlyses kan mer sannolikt ses som en önskan om deltagande på lokal nivå. Men vid vissa kongresser, till exempel i London 1908, återfinns vi flera representanter för fackförbund och andra organisationer inom arbetarrörelsen. Vid kongressen i Stockholm 1910 har vi dessutom sett hur socialistledaren Hjalmar Branting inledningstalade vid ett möte i Folkets hus.

Enligt de kollektiva handlingsramar (eller *frames*) som Tarrow samt Porta och Diani teoretiserat omkring, är det tydligt att IFB:s och den borgerliga fredsrelsens aktivister delade en världsbild där de själva kämpade för det allmännas goda. I den gemensamt utformade identiteten ingick vissa särskilda drag, där den egna fredskampen ansågs överordnad alla andra frågor. Som ett resultat utformades också den typ av täta informella nätverk som Porta och Diani diskuterat. Andra grupper framstår utifrån denna självbild sannolikt som svårförståeliga i förhållande till kampen för den, enligt eget tycke, viktigaste av frågor. Återkommande referenser till att det faktiskt var arbetarklassen som förlorar mest på den rådande kapprustningen verkar också ha lett till en viss frustration, inte minst hos Prudhommeaux som trots allt ledde det mest ambitiösa projektet att förstå, och värva stöd från, arbetarrörelsen. Enligt de handlingsramar som skapat hans egen och hans studiekommittés uppfattningar i frågan var det sannolikt obegripligt varför inte arbetarrörelsen kunde förmå sig att frikoppla fredsfrågan från den sociala frågan i allmänhet. Även om kommittén kom med vissa försök till förståelse, som att det saknades tid och ork för arbetarklassen att på allvar sätta sig in i frågan, så ledde det aldrig till en genuin vilja att mötas utan maktpositionen som kom sig av att befinna sig i en överordnad klassposition omöjliggjorde sannolikt ett jämställt möte.

Utifrån denna position är det även intressant att analysera den utsatthet som Prudhommeaux gav uttryck för i sin sista rapport. Enligt denna möttes ju fredsrelsen av fiendskap från såväl den chauvinistiska pressen som från regeringshåll men även från arbetarrörelsen i sig. Utifrån en självbild som en gynnare av mänsklighetens bästa måste detta ha tätt sig problematiskt.

När det gäller den antimilitaristiska rörelsen finns det flera ingångar till att analysera deras syn på aktörskapet. Frågan diskuterades i liten utsträckning på AI:s egna kongresser, men det existerade omfattande diskussioner inom den socialistiska kvinnorörelsen kring den komplicerade frågan om klassarbete vilket vi kommer se i nästa delundersökning. Kortfattat förelåg en tydlig aversion från de socialistiska kvinnorna mot samarbete med de borgerliga feministerna på grund av klasskillnader, och det förklarar således också varför de inte kunde samarbeta om fredsfrågan. Detta var en central aspekt även när det gällde den generella relationen mellan AI och IFB.

De teorier kring sociala rörelser som nämnts ovan är även tillämpliga här men utfallet skiljer sig på flera sätt åt från den liberala freds rörelsen. Då den borgerliga freds rörelsen var formad utifrån ett om inte omedvetet så åtminstone nedtonat klassmedvetande, och en uppfattning om att man kämpade för ”allas bästa” utifrån ett humanitärt perspektiv, så var den socialistiska arbetarrörelsen uttryckligen baserad på och till gagn för arbetarklassen. Således bröt arbetarrörelsen med upplysningens doktrin, där just ”allas bästa” varit ett centralt inslag, istället slogs arbetarrörelsen för just arbetarklassens bästa och inget annat. Hela dess ideologiska konfliktperspektiv var uppbyggt utifrån klass, vilket skiljde den markant mot den dominerande liberala linjen inom IFB. Det här påverkade även förhållandet till samarbetet inom fredskampen.

Det råder inget tvivel om att de ramar för gemensamt medvetande som utvecklades inom den internationella arbetarrörelsen betonade att arbetarrörelsen i längden var den enda aktören som kunde generera en progressiv utveckling i såväl sociala frågor som fredsfrågan. Enligt det ideologiska ramverk som låg till grund fanns det ingen annan väg till en fredlig värld än det socialistiska samhället.

Denna linje var ständigt utsatt för ifrågasättande dock, såväl teoretiskt från revisionister i Tyskland och andra länder som praktiskt när samarbetet med liberaler i flera länder såsom Frankrike eller de nordiska länderna utvecklades. Detta var inte minst aktuellt i fredsfrågan där ledande personer som Jaurès i Frankrike, Branting i Sverige eller flera brittiska arbetarledare samarbetade med borgerliga fredsorganisationer. Desto viktigare blev det för den gruppering inom AI som inte ville se samarbete över klassgränserna att markera sin ideologiska renlärighet. Det gällde såväl den marxistiska centern som dess yttersta vänsterflygel. Det var därför socialister som Liebknecht och Luxemburg kom med utförliga skrivelser där de utifrån olika teoretiska grunder förkastade explicit samarbete med borgerligheten även inom fredskampen, men denna linje stöddes länge även av ledande aktivister som Bebel och Kautsky. Det är möjligt att se dessa verk som inlägg i en mer allmän debatt om relationen med borgerligheten, men de står även på en egen teoretisk grund just i fredsfrågan.

Sammantaget gör de olika inriktningarna det svårare att placera in den socialistiska antimilitarismen i Portas och Dianis modell. Utifrån den position som lades fast av AI och förstärktes av dess yttersta vänster så skulle AI placera sig längst upp till vänster – ”fraktionsbildning”. Men i praktiken rörde man sig snarare ned till rutan längst ned till höger – ”neutralitet”. Om man räknar in även det formella samarbete som ovanstående personer stod för så gränsar man även till rutan längst ned till vänster – ”icke tävlingsinriktat samarbete”. Detta tyder på att frågan inte var så pass enkel för AI och den internationella arbetarrörelsen som de själva ville ge sken av.⁴⁸⁹

⁴⁸⁹ Se modell nr 2, s. 37.

Kön

Kvinnors fredsarbete och den borgerliga kvinnliga freds rörelsen

När det gäller relationen mellan freds rörelsen och den kvinnorörelse som agerade vid samma tid, med frågan om rösträtt som viktigaste inslag, är bilden mer komplex än relationen med arbetarrörelsen. Om relationen mellan freds rörelsen och kvinnor och de kvinnorrättsrörelser som började växa sig starka runt sekelskiftet finns det tidigare forskning, men den behandlar sällan IFB:s position i frågan mer explicit och målsättningen i detta avsnitt är att undersöka om det fanns någon officiell syn på hur dessa stundtals närliggande rörelser skulle hanteras.

I flera länder uppstod under den andra halvan av 1800-talet inte bara nationella kvinnoföreningar utan också rent kvinnliga freds föreningar. För dessa kvinnoföreningar framstod det med tiden ofta naturligt att ansluta sig till övergripande internationella kvinnoförbund, såsom det borgerliga *The International Council of Women* (grundat 1888), en organisation som i viss mån samarbetade med IFB. Som freds förening kunde man också gå med i de gängse borgerliga nationella freds förbunden, som oftast var manligt dominerade, och i sin tur som regel anslutna till IFB. Forskning om hur anslutningsgraden för kvinnliga freds föreningar till IFB var är dock knapphändig. Cooper gör en kort genomgång där hon visar hur flera välbemedlade kvinnor organiserade freds föreningar i olika europeiska länder med någon form av koppling till IFB. Coopers bild är att IFB välkomnade kvinnor generellt sett, men hon lyfter endast fram två exempel på hur detta gick till, båda från 1892, så bilden av hur den fortsatta relationen såg ut är inte entydig.⁴⁹⁰ Inte heller är det lätt att skaffa sig en översiktlig bild av hur diskussionerna gick till på nationell basis när det gällde hur och var freds arbetet skulle kanaliseras internationellt.

Tre frågor står i fokus för denna del av kapitlet om aktörskapet inom IFB och AI. För det första är det frågan om hur IFB såg på olika förbund inom kvinnorörelsen och deras kvinnliga aktivister, arbetade man för samarbete med dessa kvinnoförbund eller försökte man att engagera kvinnliga aktivister till sin egen rörelse? För det andra är frågan hur man betraktade kvinnors insatser i fredskampen, oavsett klasstillhörighet. En generell bakgrund inbegriper den påstådda speciella fallenhet för freds arbete som kvinnor ansågs besitta, det var en av de frågor som diskuterades inom den borgerliga freds rörelsen utifrån teorier om en särskild kvinnlig essens. Denna utgångspunkt leder till flera underfrågor. Extra intressant är en tredje fråga, huruvida den här synen även speglade de engagerade kvinnornas egna uppfattningar. I allmänhet var kvinnor fortfarande exkluderade från det politiska samtalet, kampen för kvinnlig rösträtt som bot på detta drevs främst av en grupp välbeställda kvinnor från borgarklassen. Innebar

⁴⁹⁰ Cooper (1991), s. 62–63.

det att de kvinnoförbund som grundades vid den här tidpunkten, med fredskampen som en mer eller mindre uttalad del av agendan, sågs som jämställda med de manligt drivna förbunden för fredskampen, det vill säga var de en inkluderad del i IFB och den borgerliga freds rörelsen?

Ytterst hjälper delundersökningen till att svara på hur definitionen av freds rörelsens aktörskap kan förstås: sågs den borgerliga, manligt konnoterade, freds rörelsen som överordnad andra rörelser och organisationer som också hade frågan på agendan? Hoppades man i så fall på förståelse från grupperingarna kvinnor och arbetare eller innebar försöken till samarbete med dessa att synen på den egna rörelsen och freds begreppet omförhandlades?

Materialmässigt har jag främst använt mig av kongressmaterial från IFB, men för att fördjupa undersökningen har även privat korrespondens kommit i fråga liksom Nobelpristal.

Kvinnors fredsarbete

En inte oviktig del av den internationella kvinnorörelsens verksamhet bestod av fredsarbete. Det fanns i grund och botten två motsatta tolkningar när det gäller detta arbete och mottagandet av det. Enligt den ena inriktningen uppfattades kvinnor som uttalade sig om frågor som militarism och ökade rustningar som något löjväckande – det här var en arena för män där kvinnor helt enkelt inte hörde hemma. Denna syn drabbade inte bara kvinnliga fredsaktivister utan även företrädare för de mer nationalistiskt och/eller försvarsvänligt präglade förbunden som stundtals gjordes ned i debatt och media.⁴⁹¹ Enligt den andra inriktningen uppmuntrades istället kvinnor att kämpa för fred och minskade rustningar på ett sätt som inte var fallet när det gällde andra politiska frågor. Den senare inriktningen baserades på ett antagande om kvinnors speciella ”läggning” för fred och icke-våld.⁴⁹² Jag ska här diskutera denna så kallade ”kvinnliga essens” som ett centralt inslag i den dåtida debatten.

Genusvetenskapligt inriktade forskare har historiskt skiljt på innebörden hos två olika synsätt på kvinnornas freds kamp. Dessa positivt konnoterade uppfattningar existerade hos både män och kvinnor som själva var aktiva inom freds rörelsen. Å ena sidan har man utgått från en kvinnlig essens som byggt på kvinnans roll inom familjen i allmänhet och med speciell fokus på hennes modersroll; å andra sidan har man utgått från hennes roll på arbetsmarknaden och inom den politiska sfären. Den första positionen, som sociologen Abby Peterson betecknar som den moderata, förstärker

⁴⁹¹ Se till exempel: Sif Bokholm ”’Svenska ’kanonkvinnor’ fragment ur försvarsdebatten före första världskriget” i Österberg & Lindstedt Cronberg (red), (2005).

⁴⁹² Flera forskare har behandlat detta frågekomplex, inte minst har det varit aktuellt hos svenska historiker och genusvetare. Jag har här främst använt mig av Irene Andersson, Abby Peterson och Lovisa af Pétersens respektive böcker och genom inte minst Andersson kunnat söka mig vidare till Joan W. Scotts och Sara Ruddicks forskning i ämnet. Irene Andersson, *Kvinnor mot krig: aktioner och nätverk för fred 1914–1940* (Lund 2001), s. 28–29.

kvinnans roll som omvårdare och ger henne en i längden speciell och ”unik” känsla att kämpa för en fredlig värld med mindre våld. Den andra, mer radikala, sidan betonar istället kvinnans rätt till jämlikhet på såväl arbetsmarknaden som inom den politiska sfären – här var kvinnlig rösträtt det i särklass viktigaste kravet – vilket i längden också skulle påverka rätten till medbestämmande när det gäller krigsförfarande. Vad vi ser är alltså en uppdelning i en skola som betonar ”särarten” och en som betonar ”likheten”.⁴⁹³

Historikern Joan Scott menar dock att det är obefogat att betrakta dessa olika drivkrafter som väsensskilda, snarare måste man för en utförligare analys se dem som beroende av varandra. Inte minst med utgångspunkten att kvinnliga drivkrafter, likaväl som manliga (vilket oftast tagits för givet), kan skifta med tid och inte kan ses som tidlösa eller pågående utanför politiska och sociala system.⁴⁹⁴ Ytterligare andra forskare har betonat att vid den här tidpunkten var den centrala aspekten själva moderskapet, vilket förväntades prägla kvinnornas hela inställning i frågan. Detta var något som båda sidor vägde in till sin fördel i debatten, även om det skedde på olika sätt.⁴⁹⁵ Historikern Irene Andersson menar i sin studie över kvinnliga fredsrörelser från första världskriget och framåt att kvinnors fredsarbete ofta, av både aktivister och forskare, har legitimerats med argument om moderskap och skillnader mellan könen. Att kvinnor skulle vara särskilt lämpade att delta i fredsarbete gavs enligt denna utgångspunkt en rent biologisk förklaring – det var helt enkelt något medfött i den kvinnliga naturen. Andra tolkade det som ett påtvingat beteende som resultat av en stark social och kulturell press som i sin tur ledde till utförliga erfarenheter av omsorgsarbete vilket innebar en mer medkännande natur.⁴⁹⁶ Ett intressant antagande gjorde fredspionjären Marie Goegg-Pouchoulin (1826–1899) redan på 1870-talet då hon kopplade frågan om krig till ett manligt beteende och bland annat hävdade att misslyckandet med den franska revolutionen främst byggde på att kvinnors rättigheter hade negligerats i samband med att vidsträckta krav på manliga dylika hade förts fram. Ett av hennes mål var att förändra medvetandet hos könen i grunden och bryta kvinnors beroende av det manliga könet.⁴⁹⁷ Här ser vi en tydlig agenda där fredsfrågan och kvinnofrågan, det vill säga rösträtt och andra rättigheter, länkades ihop.

Flera forskare har dock kritiserat synen på kvinnor som generella fredsälskare, av vare sig biologiska eller sociala skäl. I studier över till exempel *Danske Kvinders Forsvarsforening*, som var den största kvinnoföreningen i Danmark runt sekelskiftet, och av *Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar* har Tinne Vammen respektive

⁴⁹³ Abby Peterson, *Women as collective actors. A case study of the Swedish Women's Peace Movement, 1898–1990*, s. 30–31 (Göteborg 1992).

⁴⁹⁴ Andersson (2001), s. 28–29; Peterson (1992), s. 30–31; Joan Scott, ”Rewriting history” i Higonnet *Behind the lines. Gender and the two world wars* (Westford (1987), s. 24–25, 27.

⁴⁹⁵ Abby Peterson, 1992, s. 30–31; Scott (1987), s. 24–25 (särskilt not 6).

⁴⁹⁶ Andersson (2001), s. 28–29.

⁴⁹⁷ Cooper (1991), 41.

Sif Bokholm visat hur kvinnliga aktivister kunde vara synnerligen positivt inställda till militär och försvar.⁴⁹⁸ I sin studie över aktivister i Storbritannien under första världskriget har Adam Hochschild vidare pekat på hur flera ledande suffragetter, som Emmeline och Christabel Pankhurst, när kriget väl brutit ut avbröt sin kamp för kvinnlig rösträtt och istället turnerade runt i både England och USA på statligt uppdrag för att stärka kampviljan hos befolkningen.⁴⁹⁹

Den borgerliga freds rörelsen och kvinnorna

Det saknas till stora delar forskning om hur anslutningsgraden för kvinnliga fredsföreningar till IFB såg ut. Vad vi dock vet är att det kvinnliga fredsarbetet var tidigt närvarande inom IFB – kvinnor fanns representerade på de konferenser som hölls av IFB ända sedan starten – och att utbytet med kvinnliga föreningar i flera länder var rikligt. Överlag steg antalet kvinnoförbund decenniet innan sekelskiftet och flera av dem höll också själva freds- och skiljedomsfrågorna högt på sin agenda. Tidigare nämnda *International Council of Women* (ICW) och *Universal Peace Union* (UPU) är exempel på kvinnoförbund som förekommer i källmaterialet från IFB. I verksamhetsberättelsen från 1893–1894 beskrivs hur en avdelning av IFB hade öppnats i Chicago i samband med världsutställningen där 1893 och drevs i Belva Lockwoods regi. Denna avdelning skulle fungera som en länk mellan freds rörelserna på de två kontinenterna och flyttades vid utställningens slut till Washington D.C.⁵⁰⁰ Lockwood var är även flitigt förekommande i de verksamhetsberättelser som IFB skickade ut under de följande åren då dessa ofta avslutades med en sammanställning av vad som hände på den amerikanska fronten där ICW och UPU hade sin bas. Ett flertal av dessa rapporter var författade av Belva Lockwood och i fokus stod då ofta UPU, där hon själv var aktiv, även om Lockwood samtidigt gärna lyfte fram andra amerikanska förbund med fredsfrågan på sin agenda. I dessa rapporter skrev således Lockwood själv om framförallt den kvinnliga fredskampen men även om samarbetet med andra, företrädesvis kvinnliga föreningar såsom *The Universal Peace Union*, *National Woman Suffrage Association*, *National Association of Arbitration*, *The General Federation of Women's Clubs* och *The Great Assembly of Christian Works*. Det var inte lika vanligt när det handlade om IFB-anslutna föreningar på den europeiska sidan av freds rörelsen.⁵⁰¹

Det kvinnliga fredsarbetet togs generellt sett väl emot av IFB. I kongressmaterialen är det märkbart hur frågan om det kvinnliga bidraget till fredskampen ofta diskuterades,

⁴⁹⁸ Tinne Vammen, "Kanonkvinnorna fostrade sina söner till soldater", Kvt 1992:4, s. 5–12; Bokholm i Österberg & Lindstedt Cronberg (red) (2005).

⁴⁹⁹ Adam Hochschild, *Aldrig mera krig. Lojalitet och motstånd 1914–1918* (Stockholm 2012), s. 124–126, 170, 204, se även Carroll, i Pierson (red) (1987), s. 9.

⁵⁰⁰ "Ile Rapport du Bureau international de la Paix sur sa gestion et ses comptes (1er sept 1893– 31 juillet, 1894)", box 17:3 (IPB Collection, LONA).

⁵⁰¹ Se t ex: "Ile Rapport du Bureau international de la Paix sur sa gestion et ses comptes (1er sept 1893– 31 août 1896)", box 17:3 (IPB Collection, LONA).

gärna kategoriserat som en diskussionsfråga rörande ”kvinnans arbete för freden”. Både IFB, med sin manliga ledarkader, och de kvinnor som var där för att representera diverse organisationer, betraktade kvinnor som de mest genuina fredsaktivisterna. I materialet uttrycks flera gånger hur en kvinna hade ett ansvar att agera för fred, inte minst i sin egen familj. Vid konferensen i London 1890 utformades en talande resolution av de båda ledande engelska kvinnliga fredsaktivisterna Priscilla Peckover och Ellen Robinson, med support från mötesordföranden Frederik Bajer, som antogs enhälligt:

Med kvinnans enorma moraliska och sociala inflytande i åtanke uppmanar kongressen varje kvinna såsom maka, mor, syster och medborgare att uppmuntra allt som verkar för att säkra freden; ty om hon inte gör det tar hon på sig ett stort ansvar för krigstillståndets fortsättning och för den militarism som inte bara bedrövar utan också korrumpierar nationernas liv. I syfte att koncentrera och tillämpa detta inflytande praktiskt uppmanar kongressen kvinnorna att ansluta sig till Föreningarna för främjandet av internationell fred.⁵⁰²

Följande år, på kongressen i Rom 1891, presenterades en resolution som slog fast att det var viktigt för freds rörelsen att etablera ytterligare specifikt kvinnliga freds föreningar i olika länder. Man bestämde sig även för att vädja till Röda korsets kvinnokommittéer och till andra likasinnade organisationer att sprida information om den internationella kampen.⁵⁰³

Liknande appeller gjordes och ytterligare en resolution antogs under kongressen i Bern 1892 (det är denna som även Cooper refererar till i sin framställning⁵⁰⁴): ”Kongressen bjuder kvinnor att överallt bilda omfattande samfund för fred och att arbeta aktivt för att sprida idén om skiljedomsförfarande mellan nationer.”⁵⁰⁵ I Antwerpen 1894 framställdes flera önskemål beträffande kvinnornas roll i det pacifistiska arbetet. En speciell propagandasektion utvecklade en mer utförlig resolution utifrån dessa önskemål, som antogs enhälligt:

Kongressen önskar se anhängarna av den pacifistiska saken arbeta för att förbättra kvinnornas lott; bjuder kvinnor från alla nationer att antingen skriva in sig i freds förbund eller att grunda systerorganisationer till dessa förbund [...] uppmanar världens miljoner grundskolelärarinnor och mödrar att använda sitt inflytande för att bidra till utrotningen av brutala och grova känslor ur

⁵⁰² Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande : Propagande par les Sociétés de dames”, s. 28–29, box 144 (IPB Collection, LONA). Översättning : Marie Wenger.

⁵⁰³ ”Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande : Propagande par les Sociétés de dames.”, s. 29, box 144 (IPB Collection, LONA).

⁵⁰⁴ Cooper (1991), s. 62–63.

⁵⁰⁵ ”Rapport sur l'exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives à la propagande : Propagande par les Sociétés de dames.”, s. 29, box 144 (IPB Collection, LONA).

barndomen och att med all sin makt bekämpa allehanda uttryck för den krigiska andan i lekar, förströelser, lektioner och böcker.⁵⁰⁶

Utifrån denna resolution är det märkbart att barnens uppfostran sågs som en fråga explicit för modern att hantera och det var uppenbarligen här som kvinnans kanske viktigaste insats som fredsarbetare kunde göras.

Den här resolutionen verkar allmänt ha betraktats som ett linjeuttalande i frågan om den kvinnliga fredskampen. På de efterföljande kongresserna diskuterades det kvinnliga fredsarbetet men det dröjde innan några nya resolutioner togs. Istället fokuserades på hälsningar från kvinnoförbund i olika länder och diverse internationella kvinnokonferenser. Det är dock svårt att dra några egentliga slutsatser över relationen mellan IPB och dessa olika lokala förbund. På Hamburgkongressen 1897 angavs det till exempel uttryckligen att kvinnoföreningarna representerades av tre delegater, Ellen Robinson från England, och de båda tyska aktivisterna Lina Morgenstern och Ottilie Hoffmann. Den sistnämnda var enligt uppgifterna delegerad från Tyska kvinnounionen med 76 grupper och 60 000 medlemmar.⁵⁰⁷

Men även om IFB var sympatiskt inställt till det ökande engagemanget hos kvinnor så verkade det inte ha lett till något ökat inflytande från denna grupp inom rörelsen, särskilt inte på dess europeiska sida. Långt in på 1890-talet kämpade den borgerliga freds rörelsen fortfarande för sin överlevnad, få feministiska frågor tilläts ta någon direkt plats på agendan och få kvinnor lyckades ta plats i styrelsen för IFB. Undantagen är Bertha von Suttner som under lång tid verkade som organisationens vice hederspresident samt Belva Lockwood och Ellen Robinson.⁵⁰⁸ Det är oklart om fredsarbetet inom de kvinnliga föreningarna faktiskt uppmärksammades, samtidigt verkar relationen inte ha varit direkt reglerad. Den största organisationen för enbart kvinnor ICW grundades 1888 och hade vid sekelskiftet nationella avdelningar i en rad länder. Ursprungligen var dess främsta angelägenhet kampen för kvinnlig rösträtt i kombination med en filantropisk verksamhet, men blev 1899 den första internationella kvinnoorganisationen att enligt egen utsaga identifiera sig fullt ut med (den borgerliga) freds rörelsen.⁵⁰⁹ När ICW:s president May Wright Sewall, en mångårig rösträttsaktivist och fredsarbetare, i ett brev skrev till IFB:s sekreterare, Élie Ducommun, 1904 med önskemål om att få ICW upptagen i dennes organisation var tonen ytterst modest. Sewall menade sig anta att Ducommun kanske visste ”någonting” om hennes organisation (som vid den här tidpunkten sannolikt hade minst lika många nationella medlemsföreningar som IFB) och fortsatte sedan i detalj att redogöra för sitt arbete och

⁵⁰⁶ ”Rapport sur l’exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives á la propagande : Propagande par les Sociétés de dames.”, s. 29, box 144 (IPB Collection, LONA). Översättning : Marie Wenger.

⁵⁰⁷ ”Rapport sur l’exécution des résolutions des Congrès de la Paix relatives á la propagande : Propagande par les Sociétés de dames.”, s. 31, box 144 (IPB Collection, LONA).

⁵⁰⁸ Cooper (1991), s. 63.

⁵⁰⁹ May Wright Sewall to Élie Ducommun, 15 January 1904”, box 144 (IPB Collection, LONA).

vilka framsteg man gjort.⁵¹⁰ Detta tyder på en osäkerhet om hennes förening verkligen betraktades som en del av fredsrörelsen, eller om den själv identifierade sig som det. Den ena tolkningen jag gör av det här förfarandet är att Ducommun var väl införstådd med ICW:s verksamhet, men att Sewell ändå saknade självtillit som ordförande för en kvinnoförening att antaga det, eller åtminstone av artighet valde att inte framhålla sin organisation i jämförelse med IFB. Den andra tolkningsmöjligheten är att det kvinnliga fredsarbetet räknades som mindre värt och att Ducommun i så fall inte var införstådd med hur omfattande det var. Oavsett vilken av dessa två tolkningar som är giltigt visar exemplet på hur hierarkin sannolikt såg ut inom den borgerliga fredsrörelsen och IFB.

Ytterligare ett belysande exempel för hur synen på kvinnors fredsarbete kunde variera är att studera den mottagning i Oslo den 18 april 1906, där den tidigare omnämnde Bertha von Suttner mottog sitt Nobelpris i fred. Denna kväll har jag kunnat rekonstruera genom att gå igenom de olika tal som hölls under kvällen och som finns bevarade. Suttner var som vi har sett en nära vän till Alfred Nobel och anses vara den som övertygade honom att inkludera även fredspriset i sitt testamente.⁵¹¹ Ända sedan den första utdelningen 1901 hade Suttner själv varit favorit till att ta emot priset, men varje år förbigicks hon av en eller flera män, något som ledde till olika kampanjer för att föra fram henne som den mest lämpade kandidaten. Den kände författaren Björnsterne Björnsson, som själv satt i Nobelkommittén, var en av dem som drev på för hennes namn vilket ledde till att Suttner fick priset 1905. Björnsson själv introducerade Suttner med ett tal vid prisutdelningen i Oslo följande år då även kommitténs ordförande och Suttner själv höll anföranden. Bilden som Björnsson gav av Suttner pekade på en viljestark författare och fredsaktivist som inte böjde sig för de skratt och glåpord som hon och hennes i särklass mest kända roman *Ned med vapnen* möttes av i början. Istället, menade Björnsson, stod hon på sig i denna ”mänsklighetens största kamp”. Han fortsatte sedan genom att koppla ihop fredsfrågan med kvinnofrågan:

Many women had since followed in her footsteps and taken up the cause, and the call to lay down arms had become general. Moreover, to all men of goodwill the cause of peace and the women's cause were one and the same movement, striving for the same goal. When the cause of peace prevailed, then too would the women's cause be won.⁵¹²

⁵¹⁰ May Wright Sewall to Élie Ducommun, 15 January 1904”, box 144 (IPB Collection, LONA).

⁵¹¹ Om Suttners vänskap med Nobel och inflytande för tillkomsten av fredspriset se t ex ”Bertha von Suttner – Biography” <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/suttner-bio.html> (31/8–2018).

⁵¹² ”The Nobel Peace Prize 1905”

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/speeches.html> (29/9–2014).

Fredsfrågan och kvinnofrågan var alltså enligt Björnsson intimt sammankopplade, först med en bestående fred kunde kvinnofrågan i allmänhet sägas vara vunnen. Senare under kvällen höll Jörgen Gunnarsson, Norges utrikesminister och Nobelkommitténs ordförande, ett tal till Suttners ära. Även han betonade uttryckligen den kvinnliga fredskampens betydelse. Historien, menade han, hade visat på vilket starkt inflytande kvinnorna hade över samhällsutvecklingen. Kvinnor hade påverkat synen på liv och död, på drivkrafterna för krigsföring och vilka frågor männen hade slagits för och sönerna hade växt upp och drömt om. Varje förändring av de här drivkrafterna måste främst drivas av kvinnorna, menade Gunnarsson. Det var bara dessa som kunde påverka sina män och söner att se till högre och mer humana hjälteideal än de blodbestänkta krigaridealerna, en upplysningstanke måste tvunget vägas in när de manliga dygderna skulle värderas. Kvinnor, menade Gunnarsson, måste samarbeta på ett internationellt plan för att ge män ädlare mål och sina söner högre drömmar.⁵¹³ Kvinnor hade traditionellt ofta arbetat för att mildra utfallet och lidandet av krigen, men en betydligt bättre kamp vore att eliminera själva kriget i sig själv. Det var som ledare för denna strömning man den här aprilkvällen ville hedra Suttner enligt Jörgen Gunnarsson.

Även Bertha von Suttner själv höll ett längre anförande under den aktuella kvällen. Föredraget var brett upplagt och kretsade kring personliga erfarenheter och hennes vänskap med Alfred Nobel. Suttner pekade på det genomslag som fredsrörelsen fått på senare tid, men var även självkritisk och menade att utvecklingen i Europa knappast gick framåt. Istället lyfte hon fram USA som det stora föredömet inom fredskampen. Inte någonstans i sitt anförande nämnde dock Suttner något om den specifikt kvinnliga fredskampen eller om den internationella kvinnorörelsen.⁵¹⁴ Kontrasten mot Björnssons och Gunnarssons uppskattande presentationer blir således stor; hos dem var det Suttners roll som föredöme för kvinnorna som lyftes fram och hennes gärning stämplades som sprungen ur hennes erfarenheter av att vara just kvinna. För Suttner själv var dock dessa könsgrundade erfarenheter inte värda att poängtera. Inte heller nämnde Suttner några andra kvinnor i sitt anförande, trots att hon lyfte upp flera manliga fredsaktivister och andra män som verkat gynnsamt för fredsrörelsen, bland annat den amerikanske presidenten Roosevelt som hon själv hade träffat i Vita huset två år tidigare.⁵¹⁵

Flera av de frågor som står i centrum för undersökningen möttes här i redogörelsen för Bertha von Suttners nobelprismottagning. Kvinnor välkomnades uppenbarligen i fredsrörelsen, men trots den välvilliga inställningen sågs de knappast som jämställda

⁵¹³ "The Nobel Peace Prize 1905"

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/speeches.html> (29/9–2014).

⁵¹⁴ "The Nobel Peace Prize 1905"

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/speeches.html> (29/9–2014).

⁵¹⁵ "The Nobel Peace Prize 1905"

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/speeches.html> (29/9–2014).

aktivister utan snarare som goda "fotsoldater" burna av speciell kvinnlig erfarenhet. Det vill säga, deras roll sågs främst som uppfostrande eller omvårdande, men knappast som ledande eller teoriutvecklande. Detta stämmer bra med den hegemoniska utgångspunkten att den manliga erfarenheten var den normala. Det var en bild som i mångt och mycket delades av aktiva kvinnliga fredsaktivister själva, som med tiden kom att få en stor betydelse för hur fredsbegreppet kom att uppfattas, men som uppenbarligen kunde tolkas annorlunda. För Suttner var det hennes insatser som fredsarbetare som var det viktiga att lyfta fram, inte hennes erfarenheter som specifikt *kvinnlig* fredsarbetare. Hon gjorde således anspråk på en jämställd roll i sitt fredsarbete på ett annat sätt än Sewall i sitt brev till Ducommun några år tidigare.

Suttner följde upp sitt pris 1905, som hon alltså mottog först 1906, med att turnera runt i Europa och träffa kungligheter och andra makthavare, något som uppenbarligen de manliga ledarna för freds rörelsen som Passy, Gobat, Cremer eller Ducommun inte kom i fråga för att göra. Till skillnad från dessa kom dock Suttner från adliga förhållanden, var gift med en österrikisk baron, och dessutom en storsäljande författare och celebritet. Det är svårt att säga vad som var viktigast bland hennes olika roller, men sannolikt spelade den adliga bakgrunden en viktig roll för hennes mottagande även från högre nivåer i samhällshierarkin. Uppenbarligen sågs Suttner vid den här tidpunkten som något av en symbol för freds rörelsen, både av outsiders som av insiders. Passy, som själv gick under smeknamnet "Fredsaposteln", titulerade henne också vid flera tillfällen som "Madame Baroness: our general-in-chief".⁵¹⁶ Bertha von Suttners adliga bakgrund framstår dock som något apart i förhållande till övriga aktivister inom IFB och den borgerliga freds rörelsen.

Den socialistiska kvinnorörelsen och fredskampen

Syftet med det här avsnittet är att analysera hur den internationella arbetarrörelsen såg på kvinnornas möjliga roll inom fredaktivismen. Jag vill således undersöka hur de socialistiska aktivisterna diskuterade militarism, fred och internationalism och ställa frågan om de socialistiska kvinnorna, i likhet med de borgerliga fredskvinnor som opererade samtidigt, förväntades ha egenskaper som gjorde dem extra lämpliga för just fredsarbete.⁵¹⁷

Till skillnad från IFB diskuterade inte AI specifikt kvinnors fredsarbete, eller ens kvinnors politiska arbete överlag, vid sina könsblandade kongresser. Däremot förekom dyliga diskussioner vid de konferenser som den socialistiska kvinnointernationalen

⁵¹⁶ "The Nobel Peace Prize 1905"

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/speeches.html> (29/9–2014).

⁵¹⁷ Den socialistiska kvinnorörelsen har behandlats inom tidigare forskning utifrån olika teman. Jag har framförallt använt mig av Eley (2002); Evans (1987); Parrot, i Gruber & Graves (red) (1998); Smith (2015); Callesen(2006).

själva arrangerade 1907 och 1910 samt i bifogade rapporter till dessa konferenser från olika nationella socialistiska kvinnoförbund. Detta innebär att det här i större utsträckning än i den tidigare undersökningen är kvinnorna själva som får komma till tals. Det är dock sällan den specifika frågan om fredsarbete är prioriterad. Men det går i det här sammanhanget att ringa in synen på fred och internationalism genom att dels följa de diskussioner som trots allt förekom, men även genom att betrakta närliggande områden. På så sätt blir det möjligt att undersöka hur den internationella arbetarrörelsen såg på kvinnors fredsarbete. En viktig del i undersökningen är hur synen på samarbete med de borgerliga kvinnorna såg ut. Denna diskussion fokuserade ytterst på rösträttskampen men, som framgått ovan, var de borgerliga kvinnoförbunden ofta uppbyggda kring både freds- och rösträttsfrågorna vilket gör att det går att nå insikter även i hur synen på kvinnliga fredsföreningar såg ut.

Flera kvinnliga representanter hade varit närvarande på AI:s kongresser alltsedan premiären 1889. Redan där hade Clara Zetkin, mångårig redaktör för tidningen *Gleichheit* (Jämställdhet) som den kvinnliga socialistinternationalen så småningom gjorde till sin egen, propagerat för en självständigare roll för arbetarkvinnorna i den socialistiska kampen.⁵¹⁸ Men förutom ett mindre möte med kvinnliga delegater i samband med kongressen i London 1896 hade ännu inget mer organiserat internationellt utbyte kommit igång vid sekelskiftet. Strax därefter började dock kvinnoavdelningar växa fram inom de olika nationella socialdemokratiska partierna. Då det tyska kvinnoförbundet, som var det numerärt största, höll kongress 1906 beslutade man, på Zetkins initiativ, att kalla till det första internationella mötet för arbetarrörelsens kvinnor i samband med AI:s möte i Stuttgart följande år. Denna kongress samlade 58 delegater från 15 olika länder för att diskutera internationellt samarbete, kraven på allmän rösträtt, relationen gentemot den borgerliga kvinnorörelsen med mera.⁵¹⁹ Det saknades generellt diskussioner om kvinnans roll inom såväl arbetarrörelsens allmänpolitiska kamp som dess fredskamp vid de gängse kongresserna med AI. Här kommer jag därför att använda mig av konferensmaterialet från kvinnornas konferens 1907 och den efterföljande konferensen i Köpenhamn 1910 samt diverse bifogade rapporter från olika nationella kvinnoförbund för att diskutera vad som sades.

Kvinnlig internationalism

Hur betraktade kongresserna det transnationella samarbetet, skulle detta utvecklas och i så fall hur? Förekom det diskussioner om en speciell kvinnlig internationalism eller om kvinnors internationella arbete? Det är dessa frågor som står i fokus här. Analysen av arbetarrörelsekvinnornas egen syn på internationalism och fredsarbete bör ses med

⁵¹⁸ För en historik över Zetkins politiska arbete se Evans (1987), kap. 1. Se även Eley (2002), s. 30.

⁵¹⁹ Callesen (2006), s. 2.

den borgerliga fredsrelsens utgångspunkt att kvinnan är den "äka" fredsarbetaren i färskt minne.

De debatter som är viktigast för min undersökning kretsade kring kvinnors praktiska engagemang. Hur man skulle lyckas bygga ut det internationella samarbetet var en viktig fråga för båda konferenserna. I Stuttgart 1907 var frågan om att etablera permanenta och konkreta relationer mellan kvinnoorganisationer över hela världen ett av de överordnade ämnena. Ett förslag från den tyska delegationen att sätta upp ett oberoende internationellt sekretariat för att stötta kvinnoförbundens arbete ledde till en omfattande debatt. Framförallt var det den österrikiska delegationen som protesterade. Enligt denna tjänade det inget till att etablera egna nätverk mellan de internationella kvinnoklubbarna utanför det internationella utbyte som redan existerade, utan de gängse socialdemokratiska partierna och Internationella socialistbyrån kunde tjäna detta syfte bättre.⁵²⁰ I en rapport från kongressen spekulerade den ryska socialdemokraten Alexandra Kollontaj, som var delegat både 1907 och 1910, i vad som låg bakom den här inställningen och menade att den visade hur rädda de österrikiska kvinnorna var för att framstå som om de satte de kvinnliga rättigheterna och kontakterna före den övriga politiska kampen och i längden riskerade att brännmärkas som "feminister" på hemmaplan.⁵²¹

Enligt de tyska kvinnorna hade istället en specifikt kvinnlig internationell gruppering *inom* den internationella arbetarrörelsens etablerade partier stora organisatoriska fördelar. En sådan organisation skulle göra det möjligt att koncentrera partiernas uppmärksamhet på de kvinnliga arbetarnas villkor och samtidigt göra det enklare att organisera mindre medvetna kvinnor från den proletära klassen. Kvinnorna, fortsatte det tyska resonemanget, var alljämt den i särklass mest utsatta gruppen inom arbetarklassen. De var förtryckta av speciell lagstiftning överallt och till och med i länder med större demokratiska rättigheter stod de utan politisk representation. Trots att antalet politiskt engagerade kvinnor växt stadigt år efter år var deras arbete allt som oftast ändå inte erkänt och uppmärksammat av den manliga kadern av arbetarklassen:

Women workers must set up a women's secretariat, a commission, a bureau within the party, not in order to wage a separate battle for political rights and defend their own interests by themselves but in order to exert pressure on the party from within, in order to compel their comrades to wage their struggle in the interests of the female proletariat as well.⁵²²

⁵²⁰ "First International Conference of Socialist Women at Stuttgart, Liederhalle: 2. Establishment of regular communications between the organized Socialist Women of all countries" <<http://library.fes.de/zweiint/f04.pdf>> (11/1–2019).

⁵²¹ Alexandra Kollontaj, "International Socialist Conferences of Women Workers" (1918), s. 9.

⁵²² Alexandra Kollontaj, "International Socialist Conferences of Women Workers" (1918), s. 9.

Det tyska kvinnoförbundet var återigen så pass starkt att dess vilja drevs igenom och ett oberoende internationellt sekretariat kom också att tillsättas i Clara Zetkins bostad i Tyskland. Härifrån drevs också den tidning hon startat, *Gleichheit*.

Den interna internationella organiseringen av kvinnoklubbar kan här ses som ett sätt att stärka det kvinnliga inflytandet i arbetarrörelsen överlag. Detta blev än tydligare på nästkommande konferens i Köpenhamn 1910. Denna konferens har främst gått till historien för det beslut som fattades om firandet en internationell kvinnodag i början av mars varje år. Tanken var att dagen skulle äga rum den första söndagen i mars och syftade till att framförallt högtidlighålla kampen för den kvinnliga rösträtten, men även till att mer allmänt uppmärksamma samhället på kvinnornas kamp för lika rättigheter. Centralt var dock att dagen tydligt vände sig till arbetarkvinnorna och att den politiska kamp som skulle uppmärksammas hade en socialistisk inriktning:

Den socialistiska Kvinnointernationalens första möte i Stuttgart 1907. Foto: Second International 1889 – 1914 Collection – International Institute of Social History, Amsterdam.

I Forstaaelse med Proletariatets klassebevidste politiske og faglige Organisationer foranstalter de soc. Kvinder i alle Lande hvert Aar en Kvindedag, som i forste Linie har Agitation for Kvindernes Valgret til Formaal. Overensstemmelse med

den socialistiske Opfattelse. Kvindedagen maa have en international Karakter og forberedes omhyggeligt.⁵²³

Den internationella kvinnodagen firades första gången 19 mars 1911 i Tyskland, Österrike, Danmark och Schweiz. Året därefter ökade antalet länder kraftigt och så småningom anammades den 8 mars som gemensamt datum. Den internationella arbetaridentiteten hade fått sällskap av en speciell kvinnlig arbetaridentitet, men det internationalistiska inslaget var som konstaterats inte öppet för alla kvinnor. Klassidentiteten styrde uppfattningen om vad den internationella gemenskapen skulle innebära. Det här var en viktig insikt som efterhand hamnat i skymundan för en mer inkluderande syn på kvinnodagen och dess syfte.

Kvinnors fredsarbete

Ansåg den kvinnliga delen av arbetarrörelsen sig ha något särskilt ansvar för fredsfrågan och hur betraktade man i så fall specifikt kvinnors fredsarbete? Vid konferensen i Stuttgart berördes frågan om militarismen och fredskampen bara flyktigt. I en resolution uttrycktes en önskan om att stora insatser skulle göras för att sprida antimilitaristiska känslor och uppmuntra internationellt broderskap. Vid konferensen i Köpenhamn nämndes frågan däremot i två punkter på dagordningen. Det brittiska förbundet *the British International Socialist Women's Bureau* i London behandlade frågan om vilka aktioner socialistiska kvinnor borde anamma för att bevara freden, och Stockholms södra kvinnoklubb efterfrågade metoder för att bekämpa militarismen internationellt och säkra freden. I en utförlig resolution, som de tyska och österrikiska delegationerna tillsammans med ovan nämnda brittiska kvinnoklubb hade författat, diskuterades de olika frågor som ställts ovan. Inte minst konstaterades att det var en särskild plikt för de socialistiska kvinnorna att kämpa för att bevara freden. Bästa sättet var att uppmuntra kunskap och upplysning hos andra arbetarklasskvinnor om varför kriget existerade och att i samma anda uppfostra sina barn till socialistiska idéer:

For this purpose they should promote the knowledge and enlightenment of working class women upon the causes of war and their bases – the capitalist system – as well as on the ideals of Socialism, fortifying by that within the whole proletariat consciousness of the power which, thanks to the part they play in the economic life of the present order, in certain circumstances they can and must employ for securing this purpose they are also bound to educate their children in socialist ideas so that the fighting working-class, as an army of peace, becomes greater and more numerous.⁵²⁴

⁵²³ Citatet återgivet i Christl Wickert, ”Kvinder, valgret og fred”, i *Arbejderhistorie* nr 29 (1987), s. 19.

⁵²⁴ ”Resolution. By the German delegation, the Austrian delegation, Socialist Women's Bureau (British)”. <<http://library.fes.de/zweiint/f20.pdf>> (11/1–2019).

Denna resolution blev unisont antagen utan debatt, skrev Kollontaj, och möttes dessutom av applåder. Att kvinnan trots allt hade en särskild plikt att kämpa för freden och dessutom bar huvudansvaret för att uppfostra sina barn i en speciell agenda var uppenbarligen inget kontroversiellt vid den här tidpunkten. Det ställer åter frågan om en kvinnlig essens på sin spets. Det kan tyckas förvånande att en rörelse som stod på en progressiv grund anammade ett synsätt som var så intimt sammanvävt med det rådande samhällsklimatet, men då tolkar vi sannolikt denna fråga genom att göra antaganden utifrån senare tiders kvinnorörelsers idéer. Under sin samtid låg fokus på andra frågor i sammanhanget.

Samarbete med de borgerliga feministerna?

I en lägesbeskrivning av konferensen i Köpenhamn 1910 uttryckte sig Alexandra Kollontaj uppskattande: "How this meeting of almost 100 representatives of the working class of 17 countries differed from the usual bourgeois congresses of suffragettes!"⁵²⁵ Det här är ett ganska talande citat, då synen på samarbete med de borgerliga feministerna var en omdiskuterad fråga inom arbetarrörelsen. Detta är viktigt att undersöka eftersom det också kan visa hur man såg på samarbete med de kvinnliga borgerliga fredsaktivisterna, ett område som alltså inte explicit diskuterades. Den tyska linjen som förespråkade totalt avståndstagande från allt samarbete över klassgränsen stod inte oemotsagd. Även i Danmark hade till exempel de socialdemokratiska kvinnorna sedan länge samarbetat med de borgerliga för allmän rösträtt.⁵²⁶ Men det var från England den mer omfattande kritiken kom. Den engelska arbetarrörelsen var unik på flera sätt i Europa och sedan länge uppdelad i flera olika förbund. Ett försök år 1900 att samlas i ett större socialdemokratiskt parti av europeiskt snitt hade inte helt lyckats ändra på detta, utan det var alltjämt ett svagt och splittrat parti. Suffragismen framstod därför som ett radikalt alternativ även för arbetarkvinnor, och rörelsen utvecklade även ett bredare socialt program som framförallt gagnade kvinnor och uppmuntrade kvinnlig självständighet. På ett helt annat sätt än i övriga Europa lyckades man också framstå som en social rörelse i sin egen rätt och lockade åtskilliga socialister till sina led. Till konferensen i Stuttgart 1907 hade hela tre olika engelska kvinnoavdelningar skickat in sina rapporter över det politiska arbetet. En av dem, *the Women's Committee of the Social Democratic Federation of England*, gick till hårt angrepp mot klassarbetet med suffragetterna, vilket visar att frågan var omstridd även i England:

The S.D.F. women are strongly opposed to the 'feminist' movement, realizing that the emancipation of workers must be achieved by all workers, men and women alike, joining together in true comradeship and working hand in hand to obtain their economic freedom. They therefore are in opposition to the Women's

⁵²⁵ Alexandra Kollontaj, "International Socialist Conferences of Women Workers" (1918), s. 13.

⁵²⁶ Christl Wickert, "Kvinder, valgret og fred", i *Arbejderhistorie* nr 29 (1987), s. 17.

Suffrage movement, recognizing that any extension of the present English franchise to women would result in the enfranchisement of all women of the propertied class but only a very infinitesimal number of proletarian women and would therefore necessarily be of a reactionary character.⁵²⁷

Ingen av organisationerna, vare sig de två andra engelska eller de övriga nationella kvinnoförbunden, bifogade dock något försvar för samarbetet med feministerna så det är svårt att säga exakt hur resonemanget löd. Enligt Kollontaj förespråkade den välkända engelska socialisten Charlotte Despard som talade vid konferensen 1910 "harmoni" mellan olika kvinnoförbund och organisationer istället för den hårda retorik som klasskampen stod för.⁵²⁸

Alldeles oavsett detta så gick det tyska kvinnoförbundet segrande ur striden vid konferenserna 1907 och 1910 och längre resolutioner författade av dem antogs vid båda tillfällen. I intressanta passager diskuterades här hur kvinnans roll i den politiska kampen skulle tolkas, inte minst i kontrast till den borgerliga kvinnorörelsen. I centrum stod vad man betraktade som en motsättning i vad som var det principiella målet, vilket man menade var beroende av klasspositionen. Det var antingen: "the complete legal equality of the female sex", eller också: "the social emancipation of the proletariat through the conquest of political power for the purpose of abolishing class-rule and bringing about the Socialist society which alone affords a guarantee a complete emancipation of woman as a human being".⁵²⁹ Men då den rättsliga jämställdhet som de borgerliga kvinnorna kämpade för i själva verket *inte* innebar den allmänna och lika rösträtt som den ger sken av, var det omöjligt för proletariatets kvinnor att förena sig med dessa, utan de måste lita till sin egen styrka menade man. Stort fokus låg just på detta antagande, att den begränsade kvinnliga rösträtten på feministernas program "inte går att betrakta som det första steget till den politiska frigörelsen av det kvinnliga könet", utan snarare det sista steget i den sociala emancipationen av kvinnor som innehavare av egendom och således röstberättigade. Resultatet skulle bli ett stort tillflöde av röster till den egendomsägande klassens politiska representanter samtidigt som man lämnade en överväldigande majoritet av arbetarkvinnorna därhän. De borgerliga feministernas kamp kunde följaktligen knappast sägas gagna en verklig frigörelse för kvinnan. Den enda vägen framåt för den fortsatta kampen för kvinnlig rösträtt var således i allians med de socialistiska partierna snarare än med feministerna.

⁵²⁷ "Reports to the first International Conference of Socialist Women in Stuttgart on Saturday 17. August 1907, Report of the Women's Committee of the Social Democratic Federation of England." <<http://library.fes.de/zweiint/f07.pdf>> (11/1–2019).

⁵²⁸ Alexandra Kollontaj, "International Socialist Conferences of Women Workers", 1918, s. 14.

⁵²⁹ "First International Conference of Socialist Women at Stuttgart, Liederhalle, 1. Resolutions on Woman Suffrage" <<http://library.fes.de/zweiint/f04.pdf>> (11/1–2019).

En fullständig demokratisering av rösträtten, även för kvinnor, var för socialisterna ett av de centrala målen både principiellt och praktiskt, menade man avslutningsvis.⁵³⁰

Att en fullständigt jämlik situation för kvinnorna bara kunde uppnås genom det klasslösa socialistiska samhället var alltså den generella uppfattningen. Det var således skillnad på det liberala målet ”allmän rösträtt” och socialisternas krav på ”allmän och lika rösträtt” som antagits vid 1907 års kongress. Att viga sin kamp åt ett mål som inte nådde hela vägen var poängglöst resonerade man, inte ens då det kunde ses som ”ett steg framåt”. I enlighet med detta antagande vill jag dra en parallell till arbetet för freden. Den liberala kampen för en fred – definierad som avsaknad av omedelbara konflikter och reglerad av avtal och traktat och garanterad av övernationella skiljedomstolar – var ingen äkta fred enligt socialisternas synsätt. Enligt samma princip som ovan gör jag antagandet att det således var poängglöst att alliera sig med den liberala fredsrörelsen, utan den enda rimliga vägen framåt var att genom engagemang i de socialistiska partierna slåss för den ”äkta” fred som bara kunde uppnås genom det klasslösa samhället.

Komparativ analys – kvinnors fredsarbete och kvinnligt fredsarbete.

När representanter för den tillväxande internationella kvinnorörelsen började ta plats på IFB:s konferenser och i dess interna arbete under 1890-talet kan man dra slutsatsen att det sågs som positivt av organisationen. Flera av resolutionerna från de första åren kretsade kring hur angeläget det var att kvinnor agerade i fredskampen, att de rent av hade ett speciellt ansvar att göra det. Det är dock svårt att dra några slutsatser om vilken funktion de praktiskt spelade i den internationella fredskampen inledningsvis, åtminstone utifrån IFB:s horisont. Under decenniet före kriget kan man däremot med säkerhet säga att kvinnors fredsarbete blev mer aktivt och nådde mer inflytande även på de taktiska diskussionerna kring fredskampen, detta samtidigt som IFB och fredsrörelsen nådde ett större universellt genomslag. Frågor ställdes nu offentligt om huruvida kampen för fred någonsin skulle lyckas utan kvinnors rösträtt, eller vad de intensifierande vapenrustningarna gjorde för möjligheten till sociala reformer. Kvinnors deltagande i fredskampen knöts här intimt till en mer generell förväntningshorisont för rörelsen i sin helhet.

Man kan enligt min analys inte heller förstå borgerlighetens syn på kvinnors fredsarbete utan att ta in klassaspekten. De båda interagerade på ett sätt som stärkte den egna gruppen och, sannolikt, avskräckte från kontakter med andra. Men för en underordnad grupp inom den egna klassen ställer det här vissa frågor om hur engagemanget för fred och internationalism skulle kanaliseras. Kvinnor hämtade från

⁵³⁰ ”First International Conference of Socialist Women at Stuttgart, Liederhalle, 1. Resolutions on Woman Suffrage” <<http://library.fes.de/zweiint/f04.pdf>> (11/1–2019).

borgerligheten hade en tankegemenskap med män därifrån, men kvinnorna betraktades ändå som väsensskilda från män, inte minst kunde de gestaltas som de "äkta" fredsarbetarna på grund av sin speciella kvinnliga essens. Kvinnor som kom från en klass som stod över borgerligheten i hierarkin bemöttes dock delvis annorlunda. I Bertha von Suttners fall kunde hon rent av utnämnas till "Commander in chief", men trots detta betonades hennes explicit kvinnliga egenskaper av de män som prisade henne även om de inte spelade någon roll för henne själv.

Men varför skulle då kvinnor organisera sig separat och inte enbart arbeta med männen från samma klass? Den frågan står så att säga i fokus på samma gång som den hänger i luften för de båda rörelserna. I inledningen av detta kapitel, då jag resonerade kring klasstillhörighetens betydelse, lyfte jag fram några av de teoretiska antaganden som Sidney Tarrow och forskarduon Porta och Diani gjort. Det är angeläget att göra det här också. Enligt Tarrow är det i första hand gemensamma ideologiska intressen som får individer att engagera sig i en rörelse, men även attribut som klass, kön eller ras kan spela en avgörande roll för i vilken mån olika aktivister engagerar sig. I den här undersökningen har den ideologiska faktorn samverkat med en könsidentitet vilket gjort att vi sett lite olika resultat på hur de berörda aktivisterna kom att agera. I sin rapport från den andra internationella konferensen för socialistiska kvinnor 1910 ställde sig den ryska delegaten Alexandra Kollontaj frågan vad som egentligen var poängen med den sammanslutning vars möte hon just bevittnat. Var den inte bara en avdelning inom den borgerliga feminismen, dess vänsteravdelning?⁵³¹ Nej, fortsatte hon, personligen var hon nöjd med den väg som den socialistiska kvinnorörelsen hade tagit på de båda konferenserna 1907 och 1910; samarbete med den borgerliga feministiska rörelsen hade avvisats två gånger om och istället hade man bejakat en identitet som förenade klass och kön. Målet för den kvinnliga rörelsen var formellt att genom kvinnlig rösträtt kunna bidra till att den internationella arbetarrörelsen kunde ta makten på egen hand och införa det socialistiska klasslösa samhället i land efter land. Förväntningarna på framtiden var här tydliga och gick hand i hand med den gängse rörelsens, åtminstone som den tolkades av den "marxistiska centern" med tyska SPD i täten. Detta fick även långtgående implikationer för arbetet för fred och internationalism. De båda konferenserna ansåg att arbetarkvinnorna alltjämt var den mest utsatta gruppen i samhället och en internationell organisering, med ett permanent sekretariat och en officiell tidning, skulle kunna bidra till att stärka deras positioner. Den internationalism som uttrycktes utgick således från målsättningen att stärka kvinnornas roll inom arbetarrörelsen snarare än att söka en allmän gemenskap över nationsgränserna. Det internationella systerskapet var således uttryckligen konnoterat utifrån klass och uteslöt helt de borgerliga kvinnorna. Detta bör rimligen ha gällt även inom kampen för fred. Samarbete med borgerliga kvinnor i fråga om rösträttskampen

⁵³¹ Alexandra Kollontaj, "International Socialist Conferences of Women Workers", 1918, s. 9. <<https://www.marxists.org/archive/kollonta/1907/is-conferences.htm>> (11/1–2019).

diskuterades ingående och förkastades. På så sätt bör även frågan om eventuell gemensam fredskamp ha hanterats även om den inte diskuterades explicit på konferenserna.

Fredskampen var för socialisterna intimt sammanknuten med den allmänna politiska kampen, och ingen evig fred förväntades förrän det socialistiska samhället uppnått. I grund och botten drog man samma slutsats när det gällde kvinnofrågan – jämställdhet mellan könen kunde bara uppnås genom det socialistiska klasslösa samhället. På så sätt blev klasskampen ofta central även för kvinnokampen. Klassens betydelse var av stor betydelse även hos de borgerliga kvinnliga fredsaktivisterna och klasstillhörigheten bidrog till att skapa en internationell solidaritet hos den egna gruppen. De borgerliga kvinnorna jobbade gärna för att aktivera arbetarklassens kvinnor i ”sina” frågor angående kvinnlig rösträtt och fred men betraktade gärna arbetarklasskvinnornas egen kamp för ekonomiska rättigheter som irrelevant eller rent av som ett svek mot kvinnokampen.

Arbetarrörelsens kvinnor i sin tur betraktade de borgerliga fredskvinnorna med skepsis och mer som representanter för sin klass än för sitt kön. På så sätt blev de snarare företrädare för den rådande hegemonin i samhället än potentiella samarbetspartners. Den liberala kvinnorörelsen sammankopplade rösträttsfrågan med fredsfrågan på ett intimt sätt, men rösträtten ansågs alltjämt behöva vila på en ekonomisk grund och uteslöt således arbetarklassen, som skulle få se sig utestängd från den demokratiska processen.

Enligt de teoretiska utgångspunkterna så samverkade således klass och kön i de berörda organisationerna, det går rent av att påpeka att den ideologiska utgångspunkt som Tarrow såg för engagemang, var beroende av klass och kön som identitetsskapare. Men där de olika grupperna drog delvis olika slutsatser. Samarbete mellan den socialistiska kvinnorörelsen och den borgerliga feministiska rörelsen existerade, inte minst i Storbritannien, men Clara Zetkin och andra ledande socialistiska namn ansåg inte att det i det långa loppet var gångbart att ställa sig på samma sida som de liberala kvinnorna, inte ens i en till synes förenande fråga som kampen för fred. Detta var slutsatsen som drogs vid de internationella socialistiska kvinnornas konferenser 1907 och 1910 och, får vi förmoda, den gängse bilden överlag. Klass gick som sagt före kön, hos såväl de manliga som de kvinnliga representanterna för arbetarrörelsen i början av 1900-talet.

Avslutningsvis vill jag knyta an till den så kallade ”kvinnliga essens” som var ett viktigt kategorisering vid sin tid. Alexandra Kollontaj påpekade hur nöjd hon var med att konferensen i Köpenhamn 1910 varit ”fri från den sjukt söta kvinnliga smaken” som ”provocerade fram sådan trötthet hos politiker vana vid mer handfasta politiska diskussioner och strider”. Men om inte ledande kvinnliga socialistiska aktivister som Kollontaj eller Zetkin, för att inte tala om Rosa Luxemburg, ansåg att det centrala för den socialistiska kvinnorörelsen var att kämpa för ”kvinnliga” frågor, vilken plats var

det kvinnorörelsen skulle muta in i den allmänna arbetarrörelsen? Var det kampen för att ge kvinnor större möjligheter att höras och synas, att göra karriär inom arbetsliv och inom rörelsen? Det är inte omöjligt, menar jag, att det var detta som var det yttersta målet för flera ledande aktivister inom organisationen. Frågan om det kvinnliga fredsarbetet ställdes i så fall på sin spets. Tvärtemot den gängse bilden hos de ledande kvinnliga aktivisterna, så antogs ju kvinnor faktiskt ha ett ”speciellt ansvar” för fredskampen *både* inom den borgerliga freds-rörelsen och arbetarrörelsen. Detta skulle snarast peka på att den socialistiska kvinnorörelsen mycket riktigt utgjorde den vänsterflygel av den borgerliga freds-rörelsen som Kollontaj varnade för ovan. Jag menar dock att det är skillnad mellan innebörden i dessa uppfattningar. För att knyta an till de *handlingsramar* som Tarrow, Porta och Diani diskuterat innebär det att kvinnan enligt den borgerliga uppfattningen per definition var den äkta fredsarbetaren tack vare sina omvårdande, förmodat medfödda, egenskaper. De socialistiska kvinnorna antogs utifrån sin egen rörelse istället ha ett större ansvar för fredsarbetet tack vare sin de facto dåtida uppgift som ansvariga för familj och uppfostran. Enligt denna tolkning var det i så fall kanske mer ett taktiskt övervägande som gjordes än beroende av den ”kvinnlige essensen”.

Som Porta och Diani uttryckt det är sociala rörelser inte bara summan av olika arrangemang eller ens aktivister, utan framväxten av en kollektiv identitet är dessutom starkt associerad med erkännande från omgivningen och skapande av samband. Detta ger en känsla av gemensamt syfte och engagemang för en speciell sak, som gör det möjligt för enskilda aktivister att identifiera sig med rörelsen.⁵³² De kvinnliga nätverken, och dess uttalade vilja att bana väg för kvinnliga aktivister i manligt kontrollerade rörelser, visar på att en gemensam insikt hos både de socialistiska och de borgerliga kvinnorna om att det behövdes.

Det är samtidigt en öppen fråga, inom båda rörelserna, huruvida vissa specifika teman lämnades till kvinnor endast för att, enligt tidens uppfattning, ”lugna ned dem” eller distrahera dem, eller om sådana frågor som skydd av barn och mödrar, kvinnlig rösträtt och, inte minst, fred hade någon särskild relevans för just kvinnor och av den anledningen var bättre lämpade för att användas i socialistisk agitation bland kvinnor. Även här är det rimligt att göra en analys utifrån respektive rörelses medvetanderamar utifrån Tarrow, Porta och Diani. När det gäller den borgerliga freds-rörelsen spelade fredsfrågan ofta liten roll för de styrande regeringarna. De borgerliga fredsaktivisterna såg det inte sällan som sin största uppgift att upplysa de styrande om fredens möjligheter, detta inte minst som de trots allt med utgångspunkt i sin egen klassbakgrund uppfattade sig som jämbördiga med dessa. Det är möjligt att ledande politiska skikt inom borgerligheten såg fredsfrågan som mindre viktig och utan problem

⁵³² Porta & Diani (2008), s. 21.

kunde överlämna den till de borgerliga kvinnorna, men ledningen inom IFB bestod alltså till största del av män så denna strategi fick trots allt inget direkt genomslag.

När det gällde de socialistiska kvinnorna vill jag däremot lyfta fram att ingången var en annan. Antimilitarismen och fredsfrågan stod vid denna tidpunkt i centrum för hela den internationella arbetarrörelsen och innebar också stridigheter mellan olika skolbildningar häri, där till exempel anarkister och syndikalister hade diametralt annorlunda syn än socialdemokratien på hur den skulle hanteras. Som det har framgått ägnades omfattande tid vid flertalet kongresser med AI åt att diskutera strategier för den antimilitaristiska kampen. Att man helt skulle överlämna åt kvinnorna att sköta denna fråga förefaller uteslutet. Den hegemoniska aspekten som teoretikern Antonio Gramsci belyst spelar tydligt in här. Attacken på militarismen var en integrerad del i attacken på det rådande klassamhället, vilket var en kärnfråga för hela rörelsen. Tidigare erfarenheter visade vid tidpunkten på få eller inga segrar för organiserade kvinnor. Vissa tecken kunde dock anas om en förändring, och i ett framtida samhälle med allmän och lika rösträtt för män och kvinnor skulle även dessa röster vara centrala att vinna för att kunna ta makten på politisk väg. Det kan vara så att parallellt med att bejaka den antimilitaristiska kampen gjorde vissa analysen att det per definition måste vara fler kvinnor än män som oroade sig för kriget, och att man då gjorde det taktiska övervägandet att det var bra att ha kvinnliga aktivister som försökte vinna dessas förtroende. Detta inte på grund av att frågan ansågs irrelevant för det ledande manliga skiktet i rörelsen utan snarare för att maximera insatserna.

6. Strategi och taktik för fred och fredskamp

Detta kapitel syftar till att undersöka det transnationella utbytet av idéer kring själva fredskampen. Denna undersökning kommer att utföras med utgångspunkt i den teoretiska inriktning som kallats *contentious politics* och diskuterar vilka former som de aktuella sociala rörelserna använde för att driva sin ofta konfliktorienterade politik framåt och analysera vilka taktiska diskussioner som fördes inom organisationerna. Jag kommer även att presentera en tablå över de repertoarer av strategiska vapen man ansåg sig ha till sitt förfogande, där jag skiljer mellan långsiktiga metoder och mer akuta åtgärder vid ett kritiskt läge. Det är viktigt att betona att jag i studien fokuserar på hur dessa strategiska diskussioner fördes hos det ledarskap inom respektive rörelse som samlades på återkommande kongresser eller som publicerade vitt spridda texter eller pamfletter. Undersökningen följer således hur en repertoar utvecklades genom teoretiska diskussioner över det kvartssekel som studien rymmer. Däremot berör den bara i undantagsfall de konkreta praktiska uttrycken för vad som sagts i motioner och resolutioner eftersom detta skulle kräva en annan typ av undersökning där tidningar och andra inslag varit viktiga. Dock är det svårt att tänka sig en diskussion om taktiska strategier som inte löpande utvärderar vilka effekter dessa haft. Dessa självreflexiva analyser inom AI och IFB ingår således i studien men undersökningsobjektet är den palett av åtgärder för att bekämpa fred och militarism som utvecklades över tid och kanaliserades genom vissa frågor.

Det rådde varierande grader av tvivel internt inom de båda organisationerna över hur man som rörelse och organisation bäst skulle gå fram i sin gärning. Båda rörelserna hade att brottas med de nationalistiska stämningar som hade haft sitt genombrott under andra halvan av 1800-talet. Frågan inställde sig vad man kunde göra för att sprida sin propaganda i ett samhälle som var skeptiskt inställt till allt som sågs som avvikande beteende från den nationalistiska linjen. Sannolikt innebar detta konflikter inom rörelserna kring vilka frågor som var möjliga att driva. Det är framförallt viktigt att ta hänsyn till hur den interna processen inom organisationerna gick till. Händes det att delegater pressades att kompromissa med sina respektive linjer, och anamma förslag som var problematiska för deras nationella överväganden eller opinioner, för att utveckla ett gemensamt ramverk? Jag kommer att försöka spåra exempel på den form

av ”criss-crossing” som tidigare diskuterats: hur en idé per definition förändras när den förts upp till en transnationell nivå och sedan återförmedlas tillbaka till den nationella nivån igen.

Mitt första undersökningsområde behandlar propagandan utåt, här har jag identifierat tillvägagångssättet: *upplysning* och *avskräckning* som relaterar till båda organisationerna. När det gäller specifika frågor verkar *skiljedomstol* respektive *nedrustning* vid den här tidpunkten vara de allt överordnade långsiktiga medlen för IFB. AI i sin tur var också intresserade av dessa frågor men hade en rikare palett i sin kamp, inte minst utvecklade man ett betydligt mer aktivt ramverk för akuta åtgärder. Dessa strategiska vapen ingår båda i den tablå över respektive rörelses konfliktrepertoar som presenteras i nästa uppslag och fungerar som undersökningens utgångspunkt.

Det handlar alltså i första hand om konkreta förebyggande och akuta åtgärder i en för rörelserna avgörande fråga. Tidigare forskning har behandlat IFB:s och AI:s diskussioner om frågan på lite olika sätt. Cooper fokuserar i första hand på de specifika frågorna om nedrustning och skiljedom i sin översikt av IFB, men diskuterar inte den utåtriktade verksamheten på samma ingående sätt. För AI:s del har framförallt frågan om generalstrejk stått i fokus för flera undersökningar, inte minst är den frekvent återkommande i de större krönikeliknande verken från 1950- och 1960-talen. Men skiljedomsförfarandet har däremot mest avhandlats kortfattat. Framförallt har jag inte sett några försök att problematisera denna och andra metoder utifrån hur den förhöll sig till den ideologiska grunden för rörelsen. Jag saknar också resonemang om vilka implikationer en reformistisk strömning skulle innebära för fredskampens strategier i allmänhet. När det gäller de akuta åtgärderna för krigsmotstånd har historikern Kevin J. Callahan gjort flera intressanta nya undersökningar under 2000-talet där han argumenterar för att en helt ny uppsättning av metoder för massmanifestationer började användas av AI för att protestera mot krig. Inte minst kom dessa till sin rätt i samband med det första Balkankriget 1912.⁵³³ Min ansats är att foga samman dessa tidigare studier med egna undersökningar för att på så sätt skapa ett mer översiktligt mönster av hur de båda organisationerna tänkte sig att den såväl långsiktiga som akuta kampen mot fred och militarism skulle gå till.

Den borgerliga fredsrelsens kamp

IFB och dess aktivister agerade inom den rådande samhällshegemonin och hade knappast som drivkraft att stöta sig med vare sig myndigheter eller den allmänna opinionen i onödan. Ett centralt inslag för att inte angripas av myndigheterna, eller

⁵³³ Se i första hand Kevin J. Callahan, ”The International Socialist Peace Movement on the Eve of World War I Revisited: The Campaign of ‘War against War!’ and the Basle International Socialist Congress in 1912”, *Peace & Change*, Vol. 29, No. 2, April 2004.

ännu mindre pressen, blev ofta att visa hur man slöt upp bakom fosterlandet. Roger Chickering går så långt som att hävda att pacifister i alla länder betraktade sig som patrioter och trodde att implementeringen av deras internationella ramverk skulle göra den politiska och sociala situationen i respektive nationalstat säkrare.⁵³⁴ Detta hindrade dock inte att fredsrörelsen samtidigt stod för en internationalistisk strävan där samarbete och utbyte över gränserna predikades. Att ge uttryck för vilka goda patrioter man var kom trots allt ändå att bli en återkommande manifestation för stora delar av rörelsen.⁵³⁵ Det här gällde även den kontinentala falangen. Under decennier var den fientliga stämningen påtaglig mot fredsaktivister i länder som Frankrike, Tyskland och Österrike-Ungern och åtskilliga trakasserades och förföljdes från myndighetshåll eller av medier, det rådde en tydlig intolerans mot dem som misstänktes för att vara opatriotiska. Även i England och USA som var mer positivt inställda till fredsrörelserna märktes denna aversion stundtals av. Nationalismen hade växt till ett kitt som var svårt att sätta sig upp emot, vilket är viktigt att ta med sig för att kunna studera hur en rörelse med utgångspunkt i medelklassen upplevde sig kunna agera i offentligheten. Som konstaterats ovan betraktar jag upplysning och avskräckning som den övergripande metoden för att nå intresse för sin verksamhet, och nedrustning och skiljedom som de två viktigaste medlen för att uppnå målet om en fredligare värld. Utifrån de här olika variablerna ämnar jag undersöka rörelsens utåtriktade verksamhet och se vilka typer av växelverkan som existerade.

För att genomföra den här undersökningen har jag valt att bredda det källmaterial som så här långt främst härstammat från IFB:s kongresser. För att kunna resonera kring hur den utåtriktade propagandan i form av upplysning och avskräckning användes i praktiken har jag använt mig av ett antal pamfletter som fick stor spridning och/eller sammanfattade viktiga drag i rörelsens ideologi. När det kommer till kampen för de politiska reformerna nedrustning och skiljedomstol har jag använt mig av såväl kongressmaterial som pamfletter för att på så sätt få mer kunskap för att analysera växelverkan mellan kongresser och utåtriktad verksamhet. Som avslutning på kapitlet följer en redogörelse för de båda internationella fredskonferenser i Haag 1899 och 1907, som rörelsen var delaktiga att möjliggöra, där resultaten av den utåtriktade verksamheten så att säga prövades i praktiken.

⁵³⁴ Chickering (1975), S. 34.

⁵³⁵ Sandi E. Cooper för i sin bok, vars själva titel "Patriotic pacifism" visar hur hon ser på den borgerliga fredsrörelsen, ett löpande resonemang om patriotismen inom rörelsen som mynnar ut i att det var först mot slutet av hennes undersökning, som slutar 1914, som denna linje började utmanas. Cooper (1991), s. 212.

Tabell nr 5. STRATEGIER FÖR FREDSKAMP

FÖREBYGGANDE ÅTGÄRDER	IFB	AI
Upplysning och avskräckning	X	X
Nedrustning	X	X
Skiljedom	X	X
Internationella överenskommelser	X	
Demonstrationer/offentliga påtryckningar		X
Folkmilis		X
Värnpliktsvägran (det individuella perspektivet)		X
AKUTA ÅTGÄRDER – "EN SISTA UTVÄG"		
Demonstrationer/offentliga påtryckningar/folklig mobilisering		X
Generalstrejk		X
Folklig resning/Revolution		X

Förebyggande åtgärder

Upplysning och avskräckning

Det tveeggade svärdet upplysning och avskräckning var centralt för den borgerliga freds rörelsens aktiviteter. I allmänhet agerade man gärna för folkbildning utifrån en liberal tradition och åtskilliga pamfletter och andra skrifter gavs ut under åren. Men vissa ledande namn kom att betyda extra mycket just för möjligheterna att nå ut med rörelsens idéer. I särklass störst genomslag fick romanförfattaren Bertha von Suttner med sin *Ned med vapnen* (1889) vilken tidigare berörts, men hennes skrivande sträckte sig även till pamfletter och andra opinionsbildande texter, samt journalisten Norman Angnell som med sin *Den stora illusionen* (1910) visade hur förödande ett krig skulle bli för Europa. Men även den polske järnvägs magnaten Johan von Blochs vetenskapliga studie i sex band *Är krig nu omöjligt?* (1898) nådde stor uppmärksamhet och en sammanfattande version, som gavs ut i syfte att påverka opinionen, kommer att användas i den här undersökningen. Jag har i denna avdelning identifierat tre exempel på olika former av upplysning och avskräckning, alla utgivna i pamflettform åren runt sekelskiftet. De tre författarna var alla mycket inflytelserika inom IFB och den borgerliga freds rörelsen, utöver Suttner och Bloch så handlar det om fransmannen och en av IFB:s ursprungliga tillskyndare Frédéric Passy.

Passy var skolad ekonom och föreläsare vid olika universitet i Frankrike, men han tillbringade även decennier med att skriva och tala om fredskampen. I en intressant pamflett utgiven 1899 med titeln "Fredsutopien", vilken i sin tur byggde på ett tal han

hållit 1897 vid universitetet i Lyon, får man en bra inblick i hur den upplysande och den avskräckande propagandan fungerade i en slags växelverkan.⁵³⁶

Passys text inleds med en utförlig diskussion om hur fredsrörelsen ofta anklagats för att vara utopistisk, i betydelsen verklighetsfrånvärd, vilket han menade var ett missförstånd. Snarare var själva målet med rörelsen ytterst att försöka minimera riskerna för mellanstatliga konflikter i den mån det var möjligt:

Man beskyller oss för att predika den allmänna eviga freden. Men det är väl ej på allvar. Jag känner ingen, som drömmer om att helt och hållet och för alla tider afskaffa kriget. Men jag känner många, som tro, att man kan minska krigets fasor, att man kan, om än icke i sin linda kväfva alla mellanfolkliga tvister, åtminstone göra dessa tvister sällsyntare och mildare, undvika missförstånd, rätta osanna uppgifter och hänskjuta till domstol de frågor, som omöjligt kunna lösas genom ömsesidig öfverenskommelse.⁵³⁷

Den inledande delen av pamfletten kan således ses som en slags grundläggande upplysning om vad den borgerliga fredsrörelsen stod för. Uppenbarligen var det en strikt pragmatisk linje som Passy förespråkade. Citatet ovan följde på en flera sidor lång redogörelse för hur begreppet utopi borde tolkas i den här kontexten, och det är uppenbart att Passy hade en lång erfarenhet av att beskyllas just för utopism. Men vad innebar då egentligen ”det förskräckliga ordet utopi” som Passy enligt egen utsaga använt med flit i rubriken till sitt tal? Utopi är en sak som inte finns till, menade han, men för den skull var det inte en sak som inte kunde finnas till. ”Det finnes saker som äro och förblifva omöjliga, andra som voro omöjliga igår, men äro möjliga idag, andra som äro omöjliga idag, men möjliga i morgon.”⁵³⁸ Genom att lyfta fram en lång rad landvinningar från det senaste århundradet mejslade Passy sedan fram en bild som tydde på en ständig framåtrörelse på både humanismens och vetenskapens plan. Var inte slaveriet en gång en inrättning som ansågs oundgänglig undrar han? Eller tortyren? Sågs inte såväl civil som religiös frihet som omöjligheter? Och hur var det på vetenskapens område, vem hade kunnat tänka sig järnvägen, lysgasen, elektriciteten, fotografierna, fonografen, telefonen eller telegrafan?⁵³⁹ Allt det här sågs en gång som omöjligt eller utopiskt, menade Passy, och svaret på frågan om vad fredsrörelsen stod för blev i det sammanhanget ytterst en rörelse som vilade på såväl ett humanistisk som ett vetenskapligt ben. För Passy innebar således framtiden enastående möjligheter och hans tal präglades också av en slående optimism; om den framåtskridande utvecklingen

⁵³⁶ Jag har i den följande genomgången använt mig av den svenska översättningen *Fredsutopien. Tal af Frédéric Passy* från 1899, utgiven av Sveriges kvinnliga fredsförening: Frédéric Passy, ”Fredsutopien: tal” (Stockholm 1899).

⁵³⁷ Passy (1899), s. 6.

⁵³⁸ Passy (1899), s. 4.

⁵³⁹ Passy (1899), s. 4–5.

fick ha sin gång fanns det inga gränser för vare sig vetenskapen eller den närbesläktade fredskampen. ”Framåtskridandet är ingenting annat än en rad förverkligade utopier, och jag vågar tillägga att det icke finnes något i denna världen så praktiskt som att arbeta på utopiers förverkligande.”⁵⁴⁰ Förväntningshorisonten såg för Passy extremt ljus ut.

Efter detta gick Passy vidare och betonade vikten av folkupplysning, eller folkuppfostran med hans egna ord, för att denna framtid skulle kunna bli möjlig. Ingen allvarlig människa, menade Passy, trodde att man ”från den ena dagen till den andra kan omskapa världen”, däremot fanns det många som ”fast förtrösta på att man både kan och bör långsamt ombilda den och uppfostra folket så väl som den enskilde”.⁵⁴¹

Passy stod inte för någon samhällsomdanande politik men han var tydligt liberal till sin prägel, han hyste dessutom en så kallad realistisk inställning till militärt våld och delade inte de oftast kristna absolutisternas linje där allt dylikt var förbjudet, inklusive militärt självförsvar. Således satte han också ned foten i sitt tal när det gällde den legitima rätten till försvarskrig som senare kom att bli så omstridd på rörelsens kongresser. Försvaret var heligt och anfällskriget brottsligt var hans sammanfattning, något som också sammanfattade synen hos det stora flertalet inom IFB och i det här sammanhanget syftade till att understryka just hur jordnära den till synes verklighetsfrämmande fredskampen egentligen var:

Man blandar allt för ofta samman två saker, försvarskrig, som skydda landets gränser och ära, och anfälls- och eröfringskrig, som hota andra lands gränser och ära. Försvaret är heligt, anfallet brottsligt. Det senare står i strid med fosterlandets intresse. Fosterlandskärleken består icke i att obetänksamt kasta sitt land i allehanda faror, ur hvilka det kan hända framgår försvagadt och stympadt.⁵⁴²

Passy ledde, efter dessa klarlägganden om hans syn på våld och utopism, sedan diskussionen vidare in på folkrättens plan, och lyfte åter upp de framsteg som gjorts inom såväl vetenskapen som folkrätten under det senaste seklet. Vem hade en gång trott att slaveriet kunde förbjudas, frågade han, och visade sedan hur en utveckling mot en värld med juridiskt reglerade relationer stater emellan för stunden kanske kunde betraktas som en utopi men att större genombrott än så skett i historien.

På samma sätt, som i ett civiliseradt samhälle finnas polis- och domareämbeten, som hafva sig ålagdt att betrygga den enskildes person och gods, på samma sätt bör för folkens finnas en högre rätt, som förbjuder dem att vara domare i egen sak, då oenighet uppstår dem emellan.⁵⁴³

⁵⁴⁰ Passy (1899), s. 6.

⁵⁴¹ Passy (1899), s. 6.

⁵⁴² Passy (1899), s. 9.

⁵⁴³ Passy (1899), s. 19.

Som kontrast till denna juridiskt kontrollerade värld med avtal och skiljedomstolar ställde Passy avslutningsvis det oordnade system som världen präglades av i hans samtid. Att försöka handskas med konflikter när de väl brutit ut är en chimär menade han. Det vill säga, att bara sträva efter att förbjuda användning av diverse vapen kommer aldrig att lösa några problem. Hade kriget väl brutit ut fanns det inte mycket man kunde göra för att hindra de stridande från att använda allt de har för att besegra sin motståndare. ”När odjuret slipper löst, biter och klöser det. Det kan icke vara annorlunda.”⁵⁴⁴ Här använde sig alltså Passy av en tydligt avskräckande propaganda, mot det vilda, djuriska tillstånd som präglar det samhälle som accepterar krig ställde han sedan det välordnade juridiskt förankrade och civiliserade system som fredsrörelsen förespråkade.

En annan viktig aspekt som tillkom i Passys framställning, vilken också blev ett allt viktigare inslag inom antikrigspropagandan under 1890-talets gång, var återkommande referenser till hur mycket de militära rustningarna och krigen kostade staterna. Det vill säga en liberal ekonomisk analys. ”Kriget har alltid varit afskyvärdt”, menade Passy, och alltid förtjänat förbannelse, ”men i våra dagar är det icke blott afskyvärdt utan dumt!”⁵⁴⁵ Världen av idag var så pass sammankopplad ekonomiskt att förstörelse på ett håll även skulle drabba den angripande staten. Detta utöver de gigantiska summor som även i fredstid slukas av ”krigets varulv”. Enligt uträkningar från Englands och Frankrikes fredsvänner, som Passy refererade till, gick även i fredstid uppemot två tredjedelar av respektive lands budgetar årligen till det militära, antingen i form av räntor för gamla krigsutgifter eller till att hålla militärmakterna redo. Pengar som annars kunnat bidra till landets rikedom och uppbyggnad.

[J]ag fruktar icke att säga att den största samhällsfara, det största hinder för nödiga reformer äro de öfverdrivet stora militära utgifterna. Den förnämsta samhällsförbättring, vore minskning af utgifterna för hvad jag kallar ”dödens gärningar”, som i så hög grad tynga på ”lifvets”.⁵⁴⁶

Den polskryske järnvägsmiljonären och författaren Johan von Bloch låg bakom en mer omfattande form av upplysning och avskräckning som, bland mycket annat, också refererade till krigens kostnader.⁵⁴⁷ Under 1890-talet författade han ett verk i hela sex band om de moderna krigens konsekvenser. År 1898 gavs den ut i förkortade versioner på både engelska (med titeln *Is war now impossible?*) och franska, sedan på tyska och ännu fler språk efter det. I sin detaljerade studie argumenterade Bloch för att den tekniska utvecklingen gått så pass långt att ett krig i den industrialiserade tidsåldern skulle innebära ett aldrig tidigare skådat massmord. Blochs huvudargumentation (och

⁵⁴⁴ Passy (1899), s. 22.

⁵⁴⁵ Passy (1899), s.13.

⁵⁴⁶ Passy (1899), s.21.

⁵⁴⁷ Det existerar en rad olika stavningar av det här namnet, Jean de Bloch/Jan von Bloch/Johan von Bloch/Ivan Bloch. I Sverige gavs han dock oftast ut som Johan von Bloch.

mest iögonfallande slutsats om man läser med facit i hand) utgick från att vapenutvecklingen hade gjort man mot man-strider med bajonetter och kavallerichocker med hästar obsoleta. Istället skulle sannolikt båda sidor i en väpnad konflikt av större omfattning ta beteckning bakom skyttegravar vilka, på grund av krigets industriella omfattning, snart skulle spridas längs en enorm front innehållande miljontals soldater. Men ett annat av Blochs huvudargument var att även de ekonomiska aspekterna av ett krig på sikt skulle bli omöjliga att bära. Bloch fick ett stort genombrott med sin boksvit och han blev samma år uppkallad till den ryske tsaren Nikolaj II som använde sig av hans faktauppgifter i sin appell om en fredskonferens.⁵⁴⁸

Jag har här använt mig av ett par relaterade versioner som gavs ut i pamflettform men alltså byggde på den omfattande sammanställningen i sexbokssviten: det handlar här om *Framtidens krig* från 1899 och *Hvad kriget kostar* från 1902. I den förstnämnda sammanfattas Blochs undersökningar i ett koncentrerat format och i den andra vidareutvecklar han själv vissa av dragen i den längre boksviten. Det finns anledning att tro att denna typ av pamfletter fick större genomslag än böckerna, eftersom de var så mycket enklare att ta till sig än en sexbands-serie. För min egen undersökning är de relevanta då Bloch i dem på ett övergripande plan försökte visa de hemska effekterna av ett storkrig, såväl ekonomiskt som mänskligt, och således utgjorde de ett viktigt inslag i den upplysande och avskräckande propagandan inom fredsrörelsen. Bloch hade ingen formell roll i IFB, men han besökte flera av dess konferenser och uttalade sig uppmuntrande om organisationen. De nationella fredsförbund som översatte och publicerade denna typ av pamfletter var allt som oftast en del av den organiserade fredsrörelsen.

Industriemiljonären Bloch hade spenderat större delen av sin fritid under många år åt att studera olika aspekter av kriget i den industrialiserade tidseran. I inledningen till *Hvad kriget kostar* konstaterade han lakoniskt:

Den uppgift jag har förelagt mig, att lämna en bild af de politiska och ekonomiska resultat, som ett krig mellan stormakter i våra dagar skulle alstra, kunde tyckas lätt nog, då det är obestriddt, att dessa resultat skulle bli liktydiga med ett förfärande elände.⁵⁴⁹

Uppfattningen att moderna krig skulle innebära en helt ny nivå av ”elände” gick också som en röd tråd i de båda pamfletterna. Men grunden för de värdebetonade adjektiven lade Bloch alltid genom en lång rad siffror och tabeller av såväl kostnader som riskerat utfall av lidande. Man kan dela upp Blochs argumentation i två delar, där han växlar mellan ekonomiska kalkyler om hur kostsamt ett krig var i pengar och mer humanitära uppgifter om hur dyrbart det likaledes kunde komma att bli i människoliv. Detta var

⁵⁴⁸ Cooper (1991) s. 116.

⁵⁴⁹ Johan von Bloch, *Hvad kriget kostar af J. von Bloch* (Stockholm 1902), s. 3.

propaganda som vävde ihop upplysning och avskräckning på ett uppenbart förtjänstfullt sätt (och som fick en närapå kuslig relevans när man ser hur första världskriget sedan faktiskt utkämpades).

Den ekonomiska aspekten var av central vikt i Blochs argumentation, kombinerat med utgångspunkten att fred var ett rationellt val för allas bästa, och syftade uppenbarligen till att upplysa både de styrande och folket om krigets kostnader och avskräcka från sådana infall. Det är också detta inslag jag fokuserar på i min undersökning. Eftersom ingen på allvar, menade Bloch, försökt studera vad ett europeiskt storkrig faktiskt skulle kosta och hur det skulle påverka den globala ekonomin i allmänhet var det av stor vikt att ta sig an det problemet. Ännu värre, menade Bloch, var att de flesta militärer blivit fullkomligt främmande för de ekonomiska frågor som rörde kriget och vare sig diplomater, partiledare, statsmän eller regenter själva hade någon tid att sätta sig in i frågorna. Endast ytterst få av dem, menade Bloch, hade förmågan att höja sin ”omdömesnivå” för att faktiskt ”kunna överskåda alla framtidens faror”⁵⁵⁰. Här anas alltså Blochs syfte med sin omfattande studie: han ville ytterst upplysa dem som har möjlighet att fatta beslut i frågor om krig och fred, och han vill således inte bara appellera utifrån en moralistisk position utan även ifrån en vetenskapligt grundad liberalt ekonomistisk:

Jag hoppas kunna bibringa läsaren den öfvertygelsen att det icke längre är nog att säga som hittills: vi *böra* icke föra krig, utan det måste heta: Vi *kunna* icke göra det. Slumpen, överraskningar, tur och skicklighet komma knappast att spela någon roll i det framtida kriget, i betraktande af de miljoner soldater, lika väl väpnade och organiserade, som man uppställer å bägge sidor. Men vad som är visst är den obeskrifliga omstörtningen af hela det ekonomiska lifvet, de katastrofer som utbryta inom handeln och industrin, lossnandet af alla sociala band och det outsägliga elände, som skulle drabba icke endast de kämpande utan äfven de kvinnor, barn och åldringar, som beröfvats deras stöd. Dessa slutsatser tvinga sig obönhörligt på en. De nya vapnen skjuta snabbt och träffa långt, men ekonomiska förvirringen skulle sprida sig ännu snabbare och sträcka sig ännu längre.⁵⁵¹

De nya vapnen gjorde alltså större skada än någonsin men de ekonomiska följderna av ett krig skulle bli ännu värre, enligt Bloch. Den gigantiska omfattningen av ett europeiskt storkrig skulle påverka livsmedelstillförseln på drastiska sätt, fabriker riskerade att stå stilla på grund av avsaknad av arbetskraft, finansiella rubbningar skulle påverka hela finansmarknaden och börserna skulle sannolikt krascha. På sikt skulle omöjligheten att anskaffa pengar till kriget tvinga staterna till att låta sedelpressarna gå, med inflation som följd, och ytterst skulle omöjligheten att proviantera arméerna

⁵⁵⁰ Bloch (1902), s. 9.

⁵⁵¹ Bloch (1902), s. 90.

knäcka dem innan kriget kommit till ett avgörande. Det var kort sagt ett omfattande ekonomiskt elände som Bloch såg som enda följd av ett krigsutbrott.⁵⁵² Den här typen av ekonomisk antikrigspropaganda kom att bli ett återkommande inslag inom den borgerliga fredsrörelsen, men Blochs verk är extra intressant då han delvis använde sig själv och sin position som industrialist som utgångspunkt, vilket får betraktas som ett sätt att vinna de förmodat välbeställda och inflytelserika läsarnas respekt och förtroende. Detta lyfter fram klassaspekten i relationen skribent – läsare, men även Blochs bakgrund som järnvägsbyggare och sann internationalist betonades också vilket visar på att han såg sin målgrupp i en *internationell* elit.

Till den mörka framtid som väntade vid ett krigsutbrott, med en kris för hela det (kapitalistiska) ekonomiska systemet, adderade Bloch dessutom upprepade varningar för en sannolik socialistisk offensiv som följd. Den svindelspekulation och det ocker som oundvikligen skulle uppstå efter ett krigsutbrott och ”tåga i triumf öfver ruinerna” av det rådande systemet ledde sannolikt så småningom till att ”den socialistiska faran resa sig i all sin ofrånkomliga verklighet”⁵⁵³ Utöver den grund som förstörandet av det ekonomiska systemet skulle innebära påpekade Bloch även hur svårt det skulle bli att handskas med ett proletariat som beväpnats och tränats, i ett skarpt läge skulle vapnen kunna användas mot den egna överheten istället för fienden:

Vidare bör man besinna en sak: det är lätt att beväpna miljoner människor, men Pariskommunen 1871 visar hur svårt det är att afväpna dem. Denna fara hotar icke endast Frankrike utan ännu mer Italien och i synnerhet Tyskland, där riksdagsvalen ådagalägga, ett i många provinser och särskildt i dem, som på grund af sin utvecklade industrialism få lida mest af kriget, majoriteten af valmännen är socialistisk.⁵⁵⁴

Exemplen till både Frankrike, Tyskland och Italien (med omfattande tabeller och sifferhänvisningar) underströk projektets transnationella natur. En viktig aspekt i Blochs studier var hur de avsevärda summor som läggs på militära rustningar skulle kunna satsas på att bygga bättre samhällen istället. Det här var en linje vi känner igen från Passy ovan (och, som vi ska se, inte minst hos den socialistiska fredsrörelsen). Istället för att kasta bort 400 000 000 francs om året (vilket var summan Bloch räknat fram för Frankrike) på gevär, kanoner och örlogsfartyg skulle man kunna låta samma industrier ”bygga vattenledningar åt de städer som dricka förorenat vatten och skolor och sjukhus åt de städer och byar där sådana saknas”. Ett såväl ekonomiskt som samhällspragmatiskt bättre syfte för industrierna sammanfattade han.⁵⁵⁵ Men kombinationen skräck för socialismen samt en slags omsorg om medborgarna, som

⁵⁵² Bloch (1902), s. 98–103.

⁵⁵³ Bloch (1902), s. 10.

⁵⁵⁴ Bloch (1902), s. 109.

⁵⁵⁵ Bloch (1902), s. 113.

krävdes för att ta bort socialistisk legitimitet, visar också på likheter med den socialkonservatism som Bismarck en gång bedrivit i Tyskland. Som nämnts visade dock inte Bloch upp någon nationalistiskt knuten utgångspunkt, utan han verkade vilja vända sig direkt till hela Europas eliter och försöka övertyga dem om det ekonomiskt och humanitärt avskräckande med ett storkrig. På så sätt skiljde hans målgrupp från Passys som såg *folk*-bildningen som ett viktigt inslag.

Avslutningsvis ska jag nu studera två pamfletter av Bertha von Suttner. Till skillnad från Passy och Bloch så stod Suttner för en helt annan form av utåtriktad propaganda i *Kriget och dess bekämpande* från 1905 och *Härliga minnen! En verklighetsskildring* från 1906. Den förstnämnda samlar en rad ämnen med fredskampen i fokus där Suttner bland annat redogör för IFB:s funktion samt lyfter fram von Blochs boksvit. Men en sammanhållande linje är avsaknaden av skildringar av det mänskliga lidandet i krig, i första hand handlade det om det pågående kriget mellan Japan och Ryssland:

Öfver förlusterna, vid hvilka människor, vapen och proviant skäras öfver en kam, rapporteras det så kallt och sakligt, som om alla mänskliga känslor verkligen vore utdömda under krig. Hvem skall väl då känna förbarmande med de lemlästade människobröderna – det är ju siffror bara, uttryckande momentana fördelar eller förluster för spelarna.⁵⁵⁶

Men Suttner hade trots allt hittat vissa mer beskrivande passager i tidningarnas rapporter som hon lyfter fram som exempel:

Ett helt regemente till den grad plågadt af törst att fastän fiendens eld rasar, manskapet likväl vansinnigt rusar ned i en flod för att släcka törstkväl. [...] Omkring Port Arthurs fästningsverk ligger det så mycket lik, att stanken blivit outhärdlig. [...] De nedvältande stenblocken krossa till en grötlik massa hundratals japaner; man ser dem halfdöda, vridande sig i kval ligga fastklämda under dessa block.⁵⁵⁷

Bertha von Suttners genombrott som författare kom sig i mångt och mycket av hennes förmåga att skildra kriget och dess fasa. I sin pamflett från 1906 utgav hon sig att skildra en sanningsenlig historia hon fått höra från en kollega i hennes fredsförening, en tysk tidigare officer i det fransk-tyska kriget 1870–1871. Ramberättelsen kretsar kring en samtalssalong där flera av de närvarande driver med Suttner och hennes fredsengagemang, vilket kulminerar med att en ung reservlöjtnant kritiserar hennes och andras vilja att ständigt lyfta fram krigets lidanden men inte dess ärofyllhet och dess härliga minnen. Efter själva träffen berättar istället den äldre officeren sin historia, som ägde rum strax efter slaget vid Orléans 1870. Hans grupp med ”uttröttade,

⁵⁵⁶ Bertha von Suttner, *Serien fria ord IV: Kriget och dess bekämpande* (Stockholm 1905), s. 9.

⁵⁵⁷ Suttner (1905), s. 9.

hungliga och genomvåta” soldater hade skickats som förtrupp till en fransk stad i en terräng där de ständigt attackerades av fristyrkor, vilka opererade trots att den reguljära armén retirerat. Väl framme i byn där de skulle inkvarteras över natten blev officeren och två kamrater inlogerade i prästgården. Där möttes de av en kyrkoherde och en väntande middag följde av vin och cigarrer. Så följde en kväll av samtal och försoning med den gamla prästen, som berättade om sina samlingar av djur och växter, om sitt arbete med byns skolbarn och de gamla i fattighuset. ”Med vänliga blickar och hjärtliga tonfall sade vi utan ett ord till varandra: ’Fransman eller inte, så är du en vördnadsvärd gubbe.’ – ’Preussare eller inte, så ären I några bra pojkar’.”⁵⁵⁸ Under natten senare väcktes dock officeren av skott och eldsvådor runt om i byn. Under ett angrepp från fristyrkor hade fem soldater mördats, inklusive de två kamraterna till officeren i huset. Under den hastigt inkallade rättegången samma morgon uppdagades det att flera av de yngre byborna sällat sig till fristyrkorna, och strax före soldaterna anlant till byn kvällen innan hade kyrkoherden släppt in en av dem, sin systerson, genom porten till prästgården. Enligt kyrkoherden själv var det endast för att tillfälligt gömma honom utan att veta vilka vidare planer han hade. Straffet kom dock att utdömas omgående: kyrkohedern skulle hängas på porten till kyrkan och hela byn skulle brännas ned. På detta följde ett samtal mellan officeren och kyrkoherden medan sällskapet väntade på officerens vädjan om mildring av domen vilket dock inte beviljades:

Men då han hörde, att byn dömts till förintelse, brast han ut i klagan. ’Brännas, brännas, allt som han älskade här i världen! Hela hans församling dömd till undergång – skolan – fattighuset, där ett par hjälplösa sjuklingar lågo [...] hans vackra kyrka, de stackars samlingarna [...] jag vet inte hvad han tänkte, men hans klagan var hjärtslitande.’⁵⁵⁹

Berättelsen avslutas sen med att officeren själv är den som får verkställa hängningen medan han spanar ut över den brinnande byn:

Så ser jag honom hänga där – den svarta prästrocken så spöklikt lång och smal [...] Jag ser, hur lågorna slå upp öfver byn – hur våra soldater under byfolkets jammerskrik och ångesttjutet från brandhårdarna skjuta ner alla som försökte släcka eller sätta sig till motvärn.⁵⁶⁰

Skildringen av krigets fasor lyftes fram på ett helt annat sätt i Suttners skrifter än hos Passy och Bloch och syftade uppenbarligen till en kraftfull avskräckning från krigets eviga lidanden. Samtidigt vill hon lyfta berättelserna från den rena fiktionen, i den första texten är det rapporteringar hon hittat i pressen som lyfts fram och i den andra

⁵⁵⁸ Bertha v. Suttner, *Härliga minnen! En verklighetsskildring* (Stockholm 1906), s. 11.

⁵⁵⁹ Suttner (1906), s. 15–16.

⁵⁶⁰ Suttner (1906), s. 16.

presenterades den uttryckligen som en verklighetsskildring. Det har sagts att Suttners litterära stil knappast nådde upp till någon högre verkshöjd och att tonen alltsomoftast spelade på de allra enklaste strängarna av melodramatisk sentimentalitet, men, menar Roger Chickering, det är att missa poängen. Suttner ville medvetet nå ut till de breda folklagren med sina skildringar av krigens fasor och bedömd endast utifrån det syftet var hon synnerligen framgångsrik.⁵⁶¹

Eftersom Suttners berömmelse vid tidpunkten var omfattande får det antas att denna typ av pamfletter också nådde riklig spridning. Suttners ansats att visa upp krigets lidanden verkar inte ha haft någon speciell målgrupp, men den ville, i framförallt det andra fallet, måla upp hur även en tidigare officer kunde vara avståndstagande till krig. Den humanitära kampen var viktig för alla, var uppenbarligen hennes utgångspunkt, och hon såg inga intressekonflikter inom fredsarbetet. Tillsammans med de två ovanstående texterna visar den på en ganska bred palett av taktiker för att åstadkomma just den upplysning och avskräckning som var den borgerliga fredsrelsens viktigaste utåtriktade vapen.

Nedrustning och skiljedom

Den förra undersökningen, rörande upplysning och avskräckning, fokuserade framförallt på fredsrelsens metoder för att föra ut sitt budskap till relevanta grupper och ville lyfta fram exempel på hur budskapet då formulerades. Den här anslutande delen syftar istället till att lyfta fram ett par praktiska frågor som spelade en central roll för den verksamhet som rörelsen och IFB drev under flera decennier, det vill säga nedrustning och skiljedom. Det första ska tolkas som dels krav på minskande anslag till de militära rustningarna, dels på en minskning av själva den militära arsenalen i sig, och det andra som krav på att en internationell domstol för att hantera konfliktfrågor stater emellan borde instiftas och att alla stater skulle förbinda sig att underkasta sig den. Ytterst vill jag placera in dessa båda frågor i ett större ramverk där det var kraven på ett internationellt reglerat rättssystem överlag som stod i fokus, vilket ligger nära det slutmål som liberala internationalismen hade. Således blir min undersökning av dessa båda frågor betydelse för fredsrelsen också ett sätt att studera dess upptagenhet av denna rättsligt kontrollerade värld och dess möjligheter. Då skiljedom också ägnades omfattande uppmärksamhet på IFB:s kongresser och i dess övriga propaganda kommer jag här att anslå mer utrymme åt denna än åt nedrustningsfrågan (som så att säga var mer lättbegriplig och inte förorsakade några större debatter). Som avslutning på det här delkapitlet följer en redovisning av de båda internationella fredskonferenser i Haag 1899 och 1907 som rörelsen var delaktiga i att möjliggöra. Anledningen att jag valt att lägga in denna utveckling här är att dessa konferenser, utifrån min bedömning, kan sägas ha utgjort förkrigstidens största bidrag till utvecklingen av reglerade internationella

⁵⁶¹ Chickering (1975), s. 89.

relationer. Aldrig tidigare hade Europas stater samlats för att diskutera fred- och nedrustningsfrågor. När det gäller just utåtriktad verksamhet kan de även, enligt samma bedömning, ses som det främsta exemplet på hur den borgerliga freds rörelsen såg på yttersta målet med sin verksamhet – att få det ledande skiktet hos framförallt europeiska stater att anamma en internationell rättsordning. Alldeles oavsett om den borgerliga freds rörelsen, genom båda sina organ IFB och IPU, initierade Haagkonferenserna eller inte så kom det att uppfattas så inom rörelsen själv och också användas i den fortsatta propagandan utåt.

Nedrustning

Nedrustningsfrågan fick ett omfattande utrymme bland resolutionerna under IFB:s inledande period och kopplades ofta intimt till hur de ekonomiska kostnaderna för rustningarna eskalerat på senare år. Vid IFB:s andra kongress 1890 utvecklades detta antagande, man betonade då att eftersom dessa rustningar allt som oftast maskerades som "försvarskostnader" innebar det inte bara ekonomiska åderlåtanden utan de blev samtidigt ett hot då de hjälpte till att hålla ömsesidig misstro länder emellan vid liv.⁵⁶² Samma kongress menade att allmän nedrustning var den främsta garanten för fred och ville för detta syftes skull kalla till en allmän nedrustningskonferens, där representanter för alla stater i Europa skulle träffas för att överväga denna gradvisa allmänna nedrustning.

The Congress, recognizing that a general Disarmament would be the best guarantee of Peace, and would lead to the solution, in the general interest, of those questions which now most divide States, expresses the wish that a Congress of Representatives of all the States of Europe may be assembled, as soon as possible, to consider the means of effecting a gradual general Disarmament which already seems feasible.⁵⁶³

I samma omfattande resolution från den andra kongressen menade IFB att frågan om nedrustning, liksom fredsfrågan i allmänhet, ytterst berodde på den allmänna opinionen och man ville uppmana alla att vid val till de nationella parlamenten att rösta på kandidater som förespråkade fred, nedrustning och skiljedom.⁵⁶⁴ Då IFB var nära knuten till IPU är denna uppmaning inte så konstig, dock tyder den på att man vände sig till ett skikt av den europeiska befolkningen som trots allt hade rösträtt, vilket inte var fallet för de flesta från arbetarklassen.

⁵⁶² "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 15, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁵⁶³ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 15, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁵⁶⁴ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 15, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

Idén om en europeisk konferens för att diskutera nedrustningsfrågor återkom på både den tredje (1891) och den sjätte (1894) kongressen. Vid den tredje ville man bjuda in fredsvänner i allmänhet för att i en samordnad aktion skapa opinion för en konferens med alla europeiska stater, ämnad att organisera samtidig, ömsesidig och proportionell nedrustning. Vid den sjätte kongressen betonade man i ännu högre utsträckning hur olika europeiska stater gjorde meningslösa uppoffringar utan slut i och med den allt tilltagande kapprustningen, och man manade åter till en europeisk konferens för att sluta åtminstone stillestånd i rustningarna:

But seeing that, at the present time, the various European Powers, through unlimited rivalry in armaments, incur useless sacrifices, in as much as these have constantly to be renewed, – the Congress expresses the hope that a favourable reply may be returned by all the European Powers to an invitation, which it hopes may be made by one of them, to an International Conference respecting a truce in armaments; and in the meantime the Congress requests the Governments not to demand any fresh increase of their military or naval budgets...⁵⁶⁵

Under 1890-talets gång manade alltså IFB vid upprepade tillfällen till samordnade aktioner för att åstadkomma en europeisk konferens, där i första hand nedrustningsfrågan borde stå på agendan. Ingenting sades i resolutionerna om att bjuda in även stater från andra kontinenter än Europa. Nedrustning knöts intimt till frågan om ekonomiska utgifter men sågs även som central för fredskampen i sig. Jag ska senare visa hur de konferenser som faktiskt kom till stånd i Haag 1899 och 1907 behandlade den här frågan.

Skiljedom

Det är ingen överdrift att påstå att frågan om så kallat skiljedomsförfarande (*arbitration*) framstod som central för den borgerliga freds rörelsen under flera decennier. När Mark Mazower, forskare inom Internationella relationer, berörde dem i sin bok *Governing the world - the history of an idea* (2012) gick han så långt som att titulera hela freds rörelsen som *the Arbitration Movement*.⁵⁶⁶ Åtskilliga uttalanden och pamfletter kom till kring metoden med beskrivningar om hur det skulle fungera i praktiken. Även under IFB:s årliga kongresser var frågan om skiljedomsförfarandet sannolikt den mest frekvent diskuterade. Målsättningen, som i grund och botten handlade om att instifta en permanent domstol för internationella konflikter, drevs och behandlades vid samtliga kongresser under den aktuella perioden som jag haft möjlighet att undersöka, varje gång åtföljt av pamfletter och andra upprop.

⁵⁶⁵ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 16, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁵⁶⁶ Mazower (2012), s. 83–84.

Stora förhoppningar fanns alltså på möjligheten att reglera relationerna mellan stater på samma sätt som när domstolar behandlade inter-personella relationer i separata länder, det vill säga en borgerlig legal ordning. Frågan var vanligt återkommande i de årliga rapporter som gjordes av IFB där redogörelser om vilka framsteg som gjorts gavs stort utrymme. Och även i den löpande verksamheten kan man se hur skiljedomsfrågor följdes med stort intresse.⁵⁶⁷ I flera länder var själva namnet på fredsorganisationen rent av hämtat från frågan om skiljedomsstolar. Några exempel är *Société française pour l'arbitrage entre les Nations*, *The International Arbitration and Peace Association* och Svenska freds- och skiljedomsföreningen.⁵⁶⁸ Inom IFB ansågs dessutom sannolikt att det allra viktigaste som kom ut av de båda Haagkonferenserna var försöket att arrangera en permanent skiljedomsstol. Sammantaget ger det här en bild av hur central frågan sågs av sin samtid. Under slutet av min undersökningsperiod utsattes dock kampen för denna fråga för kritik inifrån delar av rörelsen som menade att den blivit överordnad alla andra frågor, utan att något konkret egentligen kommit ut av den. Skiljedomskampen hade blivit en albatross kring halsen på freds-rörelsen menade den tyske fredsaktivisten Alfred Fried, och Tyskland skulle ändå aldrig ge med sig. Enligt Fried borde freds-rörelsen istället sysselsätta sig med att locka större massor att engagera sig i rörelsen, de som nu höll sig undan, inte minst på grund av att det snäva fokus på arbetet med strikt betoning på det juridisk lagstiftning framstod som ytterst tråkigt.⁵⁶⁹

Medling

Medling mellan konkurrerande stater och försök till en fredlig lösning av konflikter har i någon mån alltid förekommit, men i sin moderna betydelse brukar man lyfta fram det fördrag mellan USA och Storbritannien som tillkom 1794 som utgångspunkt. Detta fördrag, ofta refererat till som "Jay-traktaten" efter den amerikanske huvudförhandlaren, syftade till att hänskjuta fortfarande olösta gränsdragningsfrågor i fråga om Storbritanniens besittningar i Kanada och det nyligen grundade USA till avgörande genom en rättslig skiljedomsprocess. En sammanställning över historiska skiljedomsavtal av Henri La Fontaine och utgiven av IFB 1902 inleds också den med just Jay-traktaten 1794.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ I box 191 av IFB:s arkiv har man samlat uppgifter om genomförda avtal. Här återfinns även en sammanställning från 1912 om alla avtal från sekelskiftet och framåt. "Revised list of Arbitration Treaties. Pacts to which pairs of Nations are Parties with Statistics and Notes" World Peace Foundation Pamphlet Series (1912) box 191:5 (IPB Collection, LONA).

⁵⁶⁸ För en fullständig lista över freds- och skiljedomsföreningar från olika år se till exempel: "Resolutions adopted at the first six Universal Peace Congresses—Classified according to subjects: 5. Federation of peace societies", 1894", box 58:8 (IPB Collection, LONA).

⁵⁶⁹ Cooper (1991), s. 111.

⁵⁷⁰ Henri La Fontaine (red.), *Pasicrisie internationale: 1794–1900: histoire documentaire des arbitrages internationaux* (Bern 1902).

Under det följande seklet återkom sedan denna konfliktlösningsmetod i varierande grad. Vi kan alltså se tidiga försök till att utveckla en praxis på området. Efter 1840 verkar metoden ha varit relativt vanligt förekommande med den så kallade Alabamatvisten som avgjordes 1872, även den mellan USA och Storbritannien, som den i särklass allvarligaste konflikten där principen framgångsrikt använts.⁵⁷¹ Bakgrunden till den beteckningen var att under inbördeskriget hade ett brittiskt skeppsvarv i hemlighet byggt krigsfartyget Alabama åt den Amerikanska konfederationen. Mellan 1862 och 1864 attackerade detta skepp, under en sydstatskapten men med delvis brittisk besättning, handels skepp från "Nordstaterna". Efter kriget krävde så USA ersättning från Storbritannien för förlorade tillgångar och båda staterna gick med på att låta denna tvist utredas av en skiljedomstol.⁵⁷² Ett av resultaten var att Storbritannien dömdes att betala ett skadestånd till USA på 15 miljoner dollar, en enorm summa i den tidens penningvärde. Det här gjordes också, vilket fick fredsrörelsen att se stora möjligheter för bindande avtal och internationella skiljedomstolar för att hantera tvister i framtiden. Att två stormakter visat sig redo att underkasta sig skiljedom väckte enorm uppmärksamhet och tilltron till detta fredsinstrument stärktes betydligt hos den allmänna opinionen.⁵⁷³ Alabamatvisten kom också att fungera som startskott för den organiserade fredsrörelsens anammande av skiljedomfrågan, där man uppenbarligen tyckte sig se en fungerande princip som skulle utesluta krig.

Erkännande, avtal och skiljedom

Vid tidpunkten för den första nya universella fredskongressen 1889, och sedermera IFB:s och IPU:s, grundande hade åtskilliga nationella fredsföreningar redan denna fråga högt på agendan. Vid de första kongresserna omnämndes också skiljedomfrågan flitigt, dock utan att det exakta förfarandet specificerades. Ändå slogs önskvärdheten att alla stater borde respektera denna process fast redan bland den första kongressens resolutioner. I fyra punkter sammanfattades här rörelsens syn på betydelsen av att världens stater erkände skiljedom som metod. Framförallt konstaterades att kongressen var av uppfattningen att det vore angeläget att en skiljedomsklausul borde införas i varje avtal som ingicks mellan två stater och att skiljedom, efter att denna punkt godkänts, inte längre skulle vara frivillig utan obligatorisk.⁵⁷⁴ I anknytning konstaterades också hur man ansåg att principen om internationell skiljedom borde kunna bli en av de fundamentala delarna av varje stats konstitution, därför att detta inte på något sätt stod

⁵⁷¹ Frede Castberg, *Folkförbundets nederlag* (Stockholm 1944), s. 21.

⁵⁷² Randal Cremer – Nobel Lecture: "The Progress and Advantages of International Arbitration" <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1903/cremer-lecture.html> (20/4–2018).

⁵⁷³ Mazower (2012), s. 86; Thorsten Gihl, *Om freden och säkerheten. Nationalism och internationalism* (Stockholm 1962), s. 204.

⁵⁷⁴ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 7, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

i konflikt med de olika staternas inre angelägenheter, vilka alltid måste respekteras av andra.⁵⁷⁵

While reciprocally acknowledging the complete autonomy, sovereignty, and particular constitution of each, nations should undertake to have recourse to Arbitration, instead of having recourse to arms.⁵⁷⁶

Under den andra fredskongressen i London 1890 förtydligades själva syftet med kongresserna, de skulle i första hand innebära försök att etablera en juridisk status mellan olika nationer. Men man ville dessutom betona möjligheten att lösa samtliga internationella konflikter med fredliga medel. Just därför, var meningen, borde kongresserna i fortsättningen syfta till att undersöka hur denna juridiska status mellan stater skulle etableras.⁵⁷⁷

Först under kongresserna 1892 och 1893 började varierande innebörder av vad som rymdes inom själva skiljedomsbegreppet märkas. Några centrala frågor var huruvida skiljedomsförfarande skulle vara obligatoriskt för stater i en konfliktsituation eller inte – och hur man i så fall skulle handskas med stater som bröt mot detta avtal – samt hur denna skiljedomstol skulle fungera i praktiken. Vissa amerikanska och engelska delegater ville se en permanent internationell skiljedomstol, uppbyggd ungefär som vanliga nationella dyliska för inter-personella konflikter, med rättighet att döma i frågor mellan stater och utdöma straff för dem som inte följde utslaget. Domstolen skulle tillsättas på diplomatisk väg, helst via en internationell kongress.⁵⁷⁸ Mot detta protesterade strikt pacifistiska ledamöter: vad skulle hända om en stat vägrade följa beslutet, skulle man då tvingas uppmuntra till militärt våld mot denna? Även andra ledamöter, framförallt från Europeiska fastlandet, protesterade: en överordnad internationell domstol hotade den nationella suveräniteten och skulle aldrig någonsin erkännas, hävdade till exempel delegaten från Tyskland.⁵⁷⁹ I resolutionerna från Bernkonferensen 1892 märktes också konflikten av, resultatet blev en typisk kompromiss: i de fem resolutionspunkter som behandlade skiljedomsfrågan gjordes åter en framställan om att samtliga stater borde åtaga sig att hänskjuta konflikter till

⁵⁷⁵ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 7, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁵⁷⁶ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 7, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁵⁷⁷ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 7, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁵⁷⁸ "Bulletin officiel du IVme Congrès de la paix tenu à Berne 1892", s. 64
<<https://ia801409.us.archive.org/30/items/bulletinofficie00buregoog/bulletinofficie00buregoog.pdf>> (17/4–2018).

⁵⁷⁹ "Bulletin officiel du IVme Congrès de la paix tenu à Berne 1892", s. 72–73
<<https://ia801409.us.archive.org/30/items/bulletinofficie00buregoog/bulletinofficie00buregoog.pdf>> (18/4–2018).

skiljedom, men samtidigt omgärdades eventuella följder av att inte lyda utslaget av en rad förbehåll, där poängen var att ingenting egentligen skulle ske om en stat hade vägrat att rätta sig efter ett skiljedomsbeslut:

[T]his Congress considers that no arbitral decision should be sanctioned by methods of execution of any kind which have a warlike character, or may lead to war, or to the destruction of human life, or of public or private property.⁵⁸⁰

Det är dock oklart om kongressen tänkte sig andra sanktioner än våld gentemot stater som vägrade samarbeta. Ett resultat av denna oenighet över hur skiljedomprocessen skulle gå till var dock att frågan hänsköts till byrån i Bern för att utredas. Byrån gick sedan ut med en inbjudan till parlamentsledamöterna på den påföljande kongressen med IPU att författa olika förslag på principer för skiljedomstraktater stater emellan, som deras respektive regeringar skulle kunna tänkas underteckna. Viktigt var dessutom att, i så stor utsträckning det var möjligt, dessa förslag sedan lades fram samtidigt, rimligen för att skapa intrycket av ett gemensamt initiativ.⁵⁸¹ Utifrån den uppgift som Ducommun (som tillträtt sin plats som sekreterare för Bernbyrån) fått ifrån kongressen 1892 beslöt han i sin tur att tillsätta en kommission för att utreda skiljedomfrågan, vilket skedde efter den följande kongressen i Chicago 1893. Resultaten kom sedan att diskuteras på den sjätte kongressen i Antwerpen följande år.⁵⁸²

Även andra, närliggande, organisationer arbetade vid den här tidpunkten med skiljedomfrågan, vilket visar på att den även utanför IFB sågs som viktig av sin samtid. *The Association for the Reform and Codification of the Law of Nations* (ARCLN) hade sedan tidigt 1870-tal agerat för ett ramverk kring internationell rätt. Ett visst korsengagemang fanns också i denna organisation och i IFB, exempelvis var Hogdson Pratt aktiv i båda. År 1894 hade även ARCLN tillsatt en kommission för att utreda hur ett permanent skiljedomsförfarande skulle fungera juridiskt sett, resultaten presenterades i en utförlig rapport 1895 som uppenbarligen även IFB tog del av.⁵⁸³ Med utgångspunkt i rapporterna från ARCLN:s och IFB:s kommissioner samt med tillägg av ett par pamfletter, den ena författad av Pratt och den andra av engelsmannen Sir Edmund Hornby, går det att skapa sig en bild av de linjer som fanns kring

⁵⁸⁰ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 9, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁵⁸¹ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 9, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁵⁸² "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 11, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁵⁸³ "Association for the Reform and Codification of the Law of Nations. Report of the Executive Council March, 1895", box 188 (IPB Collection, LONA).

skiljedomsförfarandet som metod under den period under 1890-talet, då frågan rönt störst intresse och då idédebatten kring den var som ivrigast.⁵⁸⁴

Det är här viktigt att skilja mellan de tre olika led för att införa skiljedomsförfarande som man drev inom freds rörelsen. Det första (1) handlade kort och gott om att få sina respektive regeringar att erkänna skiljedomsförfarande som princip, det vill säga möjligheten att vid en konfliktsituation lösa tvisten med hjälp av opartiska juridiska experter. Detta var givetvis det centrala inslaget för hela agendan, vilket ARCLN slog fast redan i sin första punkt. På samma sätt hade konstaterandet gjorts under samtliga de inledande IFB-konferenserna.⁵⁸⁵ Detta innebar uppenbarligen att staterna i sig gav upp de fördelar de skulle kunna erhålla från att använda militärt våld. Därför var det också av central vikt för vissa aktivister att trycka på hur detta inte innebar att man gav upp sin nationella suveränitet.

Det andra (2) ledet var att förbjuda staterna att underteckna speciella avtal med andra stater, där man förband sig vid att vid en framtida tvist i första hand hänskjuta frågan till ett skiljedomsförfarande.⁵⁸⁶ Även detta var ju en självklarhet om själva idén bakom skiljedomsprocesserna skulle kunna komma till stånd. Som vi sett ovan arbetade man också uttryckligen med att ta fram förslag som skulle kunna tänkas vara gångbara för respektive regeringar. 1898 skrev Hodgson Pratt, en av de ledande engelska aktivisterna, en sammanfattande text kring frågan i en vida distribuerad pamflett:

In proportion as rival claims and interests which divide nations multiply and become dangerous to peace, does the grave duty fall upon all Peace Societies and all individual friends of peace to make every effort to promote the creation of a permanent Tribunal for the settlement of these dangerous disputes. There is no security against the outbreak of war until the judicial settlement of such disputes has been provided for. As it is the most valuable and effective of all method of securing international concord, this object should have priority over all others.⁵⁸⁷

Stora förhoppningar sattes också under 1890-talet på de förhandlingar som fördes mellan Storbritannien och USA om ett permanent skiljedomsavtal. Detta var en process som trots en lovande start dock föll på den amerikanska kongressens vägran att ratificera avtalet 1897.⁵⁸⁸

⁵⁸⁴ Denna finns omnämnd i positiva ordalag i IFB:s kongressresolutioner från Antwerpen 1894: "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 11, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁵⁸⁵ "Association for the Reform and Codification of the Law of Nations. Report of the Executive Council, March, 1895", s. 9, box 188 (IPB Collection, LONA).

⁵⁸⁶ *Permanent treaties of arbitration*

⁵⁸⁷ "A permanent tribunal for the settlement of international controversies, Hodgson Pratt", 1898, s. 1, box 189:6 (IPB Collection, LONA).

⁵⁸⁸ Cooper (1991), s. 96.

Det tredje (3) ledet inom agendan kretsade kring hur skiljedomsprocesserna skulle gå till i praktiken och hur den dömande instansen skulle byggas upp. Egentligen är det kring denna fråga som de olika kommissionerna och pamflettförfattarna lade i särklass mest utrymme åt att resonera kring. Här fanns det också en varierad syn inom rörelsen då det inte sågs som någon enkel fråga att lösa, utan flera texter tog upp de problem som kunde uppstå. Ett centralt område var hur man skulle lyckas se till att de utsedda domarna frikopplades från sina ursprungliga nationella skyldigheter. Hornby var den som spekulerade utförligast om vikten av att uppmuntra domarna att skaffa sig en kosmopolitisk eller internationalistisk identitet. Problemet med de varianter av skiljedomstolar som existerat tidigare, menade han, var att de tillsatts när konflikten redan varit ett faktum. Då stater tillsätter delegater i ett sådant skede är de extremt noggranna med att välja sådana som är positivt inställda till dem själva. Dessa dömde dock inte efter juridiska principer utan agerade mer som parter, menade Hornby.⁵⁸⁹ Istället tryckte han på vikten av att utnämnda domare borde sitta en förhållandevis lång tid i sitt ämbete. Kanske är tioåriga utnämningar lämpliga, resonerade han, och listade en rad åtgärder kring löner, social status, pensioner och annat som kom att krävas för att bryta de nationella banden och lojaliteten hos domarna.⁵⁹⁰

Även ARCLN:s kommission spaltade på ett konkret sätt i tio olika punkter upp hur tillsättningen av domarna i den permanenta skiljedomstolen skulle gå till och hur deras arbete skulle skötas. Exempelvis angav man antalet domare i varje fall till fem stycken och betonade också vikten av att ingen domare skulle kunna vara med och döma i ett fall där deras eget hemland var part eller hade intressen. Vidare hade man en rad direktiv för hur själva den juridiska processen vid och efter förhandlingarna skulle föras.⁵⁹¹

Anledningen till att jag tar upp dessa punkter på detaljnivå är att visa hur levande frågan var för de aktuella föreningarna och aktivisterna. Införandet av dylika skiljedomstolar sågs antagligen som en fråga om *när* snarare än *om* för rörelsen. Det vill säga, förväntningarna på detta område var antagligen större än egentligen någon annan fråga för rörelsen. Vissa skäl att vara positiva fanns det ju dessutom, erfarenheten hade under decennierna som följt på det fransk-tyska kriget visat hur en hel rad internationella tvister avgjorts i provisoriska domstolar. Vad var då mer naturligt än att efterlysa en permanent sådan för att institutionalisera det viktiga arbetet, resonerade uppenbarligen rörelsen, rimligtvis med uppfattningen att det var en av få gånger då erfarenheterna faktiskt talade sitt tydliga språk. Frågan om skiljedomstolar har berörts i tidigare forskning, men det har aldrig redogjorts för exakt hur mycket energi som IFB

⁵⁸⁹ Sir Edmund Hornby, "Notes on a permanent international tribunal of arbitration", s. 2, box 189 (IPB Collection, LONA).

⁵⁹⁰ Sir Edmund Hornby, "Notes on a permanent international tribunal of arbitration", s. 4, box 189 (IPB Collection, LONA).

⁵⁹¹ "Association for the Reform and Codification of the Law of Nations. Report of the Executive Council, March, 1895", s. 13–15, box 188 (IPB Collection, LONA).

och dess närstående organisationer ägnade frågan redan under det sena 1890-talet vilket den här undersökningen visar. År 1912 publicerade organisationen en sammanställning över vilka skiljedomsavtal som kommit till stånd under 1900-talets första decennium.⁵⁹²

De riktlinjer som arbetats fram under 1890-talets gång, hur permanenta avtal stater emellan skulle göra skiljedomsförfaranden obligatoriska och hur dessa skulle verkställas i praktiken, kom också att spela en stor roll för diskussionerna på de båda Haagkonferenserna 1899 och 1907. Även nedrustningsfrågan gavs här en viss roll. Haagkonferenserna spelade överlag en stor roll för rörelsens självbild, och som jag tidigare uttryckt är det min bedömning att framställningen över IFB:s utåtriktade verksamhet behöver ges en fylligare innebörd genom en undersökning av dessa konferensers arbete. De tre led som jag lyft fram här: erkännande – avtal – skiljedom, förutsatte ju att ett regelverk på överstatlig nivå kom till stånd, Haagkonferenserna var här ett viktigt inslag. Jag kommer därför att redogöra för hur de yttre ramarna såg ut i samband med tillkomsten av de båda konferenserna, och sedan exemplifiera med hur resultaten såg ut beträffande frågorna kring skiljedom och nedrustning. Min framställning bygger främst på en slags kommenterande text av A Pearce Higgins från 1909 där de olika förslagen, resolutionerna och akterna från konferenserna ingår, vilka jag använt som källor i sig, samt de slutliga dokumenten i sin helhet.

Vägen till skiljedom – Internationella överenskommelser – Haagkonferenserna

När den första Haagkonferensen gick av stapeln 1899 var det första gången som en rad stater, därav samtliga europeiska stormakter, möttes för att diskutera explicita freds- och nedrustningsfrågor och möjligheterna att reglera de internationella relationerna. Förutom nedrustning behandlade dock konferensen också om regler för krigsföring vilket skulle visa sig var en nog så aktuell fråga. Även om det var den ryske tsaren Nikolaj II som tagit initiativet till den första konferensen, så gladdes IFB som hade kämpat för idén i nästan ett decennium. Man gav den följaktligen sitt fulla stöd och hjälpte till med arrangemangen. För den borgerliga fredsrörelsen verkade det uppenbarligen som att ett stort steg hade tagits mot dess vision om regler för internationella relationer samt en internationell domstol för skiljedom och fred.⁵⁹³

Sannolikt hade Bertha von Suttner berömmelse och goda kontakter med de ledande skikten spelat en viss roll vid tillkomsten av den första konferensen. Hon hade i mitten av 1890-talet sänt över sin bok till den ryske tsaren som tagit stort intryck av den.⁵⁹⁴

⁵⁹² "Revised list of Arbitration Treaties. Pacts to which pairs of Nations are Parties with Statistics and Notes" World Peace Foundation Pamphlet Series (1912) box 191:5 (IPB Collection, LONA).

⁵⁹³ För IFB:s syn på tsarens initiativ och konferensen 1899 se till exempel: "VIIIe Rapport du Bureau International de la Paix sur sa gestion et ses comptes (1er juillet 1898 au 30 juin 1899)", box 17:3 (IPB Collection, LONA) och "IXe Rapport du Bureau International de la Paix sur sa gestion et ses comptes (1er juillet 1899 au 30 juin 1900)", box 17:4 (IPB Collection, LONA).

⁵⁹⁴ "Bertha von Suttner – Biography"

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/suttner-bio.html> (29/10–2019).

Detta var vid den här tidpunkten högst överraskande; Ryssland framstod allttjämt som Europas minst upplysta och framåtskridande stat. Den ryske tsaren kallade, efter Suttners initiativ, till sig den tidigare omnämnde Johan von Bloch.⁵⁹⁵ Som en följd sände Nikolaj II 1898 ut en appell där han önskade att Europas stater skulle samlas till en fredskongress i en europeisk stad ej tillhörande någon av stormakterna. Initiativet kom uppenbarligen fullständigt överraskande för flertalet andra stater, men den allmänna opinionen svarade positivt och tvingade stormakterna att delta. Vissa ville, enligt Pearce Higgins, dock peka på att det snarast låg rysk taktik bakom initiativet – ett försök att fördröja andra stater från att upprusta när man själv hade ekonomiska och inrikespolitiska problem. Den formella inbjudan kom så småningom av olika anledningar från den nederländska regeringen och 1899 invigdes den första fredskonferensen i Haag.⁵⁹⁶

I tsarens inbjudan hade uttryckts önskemål om att diskutera en rad olika områden, framförallt begränsningar av rustningar och nya vapen och sprängämnen. Han ville även behandla regler för stridigheter till land och sjöss samt, inte minst, frågan om godtagande av principen om medling i konflikter och upprättandet av skiljedomstolar:

The acceptance in principle of the employment of good offices, of mediation and arbitration with the object of preventing armed conflicts between nations, and the establishment of a uniform practice in their employment.⁵⁹⁷

Den första konferensen kom att avlöpa under två sommarmånader 1899, mellan 18 maj och 31 juli, med hela 26 länder representerade. Den överväldigande majoriteten kom från Europa, från Nordamerika deltog till exempel bara USA och Mexiko och från Sydamerika inga alls. Utgångspunkterna var inte speciellt positiva. För att tillfredsställa svårövertalade regeringar, framförallt den tyska, hade tydliga begränsningar av konferensens befogenheter gjorts redan innan förhandlingarna inleddes. Inte minst skulle alla frågor som rörde politiska relationer stater emellan, samt de förhållanden som fastställts av fördrag, uteslutas. Detta gällde för övrigt alla frågor som inte i förväg godtagits av det program som kabinetten gjort upp.⁵⁹⁸

En arbetsordning gjordes upp där delegaterna och deras medarbetare delades in i tre kommittéer med ansvar för olika frågor. Dessa kommittéer höll återkommande möten fram till den 31 juli då konferensen avslutades. Vad som kommit fram av förhandlingarna offentliggjordes i ett slutdokument, det vill säga en slags redogörelse för vad som diskuterats men inte någon bindande konvention. Följaktligen slöts bara

⁵⁹⁵ *Är krig nu omöjligt? (Budushchaya Voina)*

⁵⁹⁶ A Pearce Higgins: "The Hague Peace Conferences 1899 and 1907", (1909), s. 2–3. <<http://oll.libertyfund.org/title/1053/141175>> (28/3–2013).

⁵⁹⁷ Pearce Higgins, (1909), s. 2–3.

⁵⁹⁸ Pearce Higgins (1909), s. 3.

modesta avtal om regler för krigföring på land och till sjöss. Några nyligen uppfunna vapen förbjöds, såsom giftgas, genomträngande ammunition och bomber släppta från luftballonger. Man gjorde dock inga konkreta framsteg när det gällde att begränsa upprustningarna, men en resolution uttryckte åtminstone en vilja att göra något åt den tunga bördan som dagens militärbudgetar innebar:

[T]he restriction of military budgets which are at present a heavy burden on the world is extremely desirable for the increase of the material and moral welfare of mankind.⁵⁹⁹

Även i de lite vagare ”önskingarna” som konferensen också uttalade nämndes en önskan om mer explicit nedrustning:⁶⁰⁰

That the governments, taking in to consideration the proposals made at the Conference, might examine the possibility of an agreement as to the limitation of armed forces by land and sea, and of war budgets.⁶⁰¹

Det mest centrala för IFB:s vidkommande var dock *The Convention for the Pacific Settlement of International Disputes* som hade förberetts av den tredje kommittén.⁶⁰² Denna konvention, som alltså behandlade just den frågeställning som diskuterats av IFB under den föregående tioårsperioden – och av borgerliga fredsföreningar i allmänhet ännu längre än så – undertecknades också av samtliga deltagande stater, dock med klausulen att den formellt var icke-bindande. I själva texten fanns det dock en rad artiklar och deklarationer som det sedan stod deltagarstaterna fritt att ansluta sig till efter att ha behandlat frågorna på hemmaplan.⁶⁰³

En genomgång av den 15 sidor långa texten visar på många intressanta referenser till det ramverk som utarbetats av IFB och andra närliggande organisationer. Denna analys tar sin utgångspunkt i de tre led för skiljedomsförfarande som IFB identifierat tidigare, vilka återgivits ovan. Det första var som bekant att få respektive stat att erkänna själva principen om skiljedom. I konventionens fjärde avdelning, som tar upp den största delen av den samlade texten, tillmötesgicks detta krav i artikel 15 och 16, där fördelarna med principen diskuterades och där skiljedom erkändes av de undertecknande staterna som den mest effektiva och samtidigt det mest rättvisa sättet att lösa tvister:

⁵⁹⁹ Pearce Higgins (1909), s. 4.

⁶⁰⁰ ”Önskingar” är en översättning från det franska verbet *vœux* som dock kan ha flera innebörder.

⁶⁰¹ Pearce Higgins (1909), s. 4.

⁶⁰² ”Permanent court of arbitration” <<https://pca-cpa.org/wp-content/uploads/sites/175/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>> (16/4–2019).

⁶⁰³ Pearce Higgins (1909), s. 4.

International arbitration has for its object the settlement of differences between States by judges of their own choice, and on the basis of respect for law. In questions of a legal nature, and especially in the interpretation or application of International Conventions, arbitration is recognized by the Signatory Powers as the most effective, and at the same time the most equitable, means of settling disputes which diplomacy has failed to settle.⁶⁰⁴

Det andra ledet i IFB:s modell, att få staterna att underteckna avtal om skiljedomsförfarande, behandlades sedan i artikel 19. Den exakta uttydelsen är något oklar men andemeningen tolkar jag som att principen om obligatoriskt skiljedomsförfarande ytterligare kunde avtalas att utvidgas till andra stater:

Independently of general or private Treaties expressly stipulating recourse to arbitration as obligatory on the Signatory Powers, these Powers reserve to themselves the right of concluding, either before the ratification of the present Act or later, new Agreements, general or private, with a view to extending obligatory arbitration to all cases which they may consider it possible to submit to it.⁶⁰⁵

När det gäller det tredje ledet, organisationen av själva skiljedomstolen i sig, ägnades det åtskilligt med utrymme i konventionen. På samma sätt som när IFB och dess närliggande kommissioner diskuterade problematiken var det uppenbarligen här som det finns mest att resonera kring. Sammanfattningsvis slogs det dock fast (artikel 20) att det var upp till de undertecknande staterna själva att organisera en permanent skiljedomstol (*Permanent Court of Arbitration*) att fungera utifrån de procedurregler som presenteras i den föreliggande konventionen:

With the object of facilitating an immediate recourse to arbitration for international differences, which it has not been possible to settle by diplomacy, the Signatory Powers undertake to organize a Permanent Court of Arbitration, accessible at all times and operating, unless otherwise stipulated by the parties, in accordance with the Rules of Procedure inserted in the present Convention.⁶⁰⁶

Över 40 artiklar (två tredjedelar av det sammanlagda antalet) ägnas sedan åt att beskriva hur arbetet i domstolen skulle läggas upp. Intressant är bland annat hur processen för valet av domare skulle gå till, vilket behandlas i artikel 23, något som även IFB ägnade

⁶⁰⁴ "The Convention for the Pacific Settlement of International Disputes", s. 6.

< <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0230.pdf>> (29/10–2019).

⁶⁰⁵ "The Convention for the Pacific Settlement of International Disputes", s. 7.

< <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0230.pdf>> (29/10–2019).

⁶⁰⁶ "The Convention for the Pacific Settlement of International Disputes", s. 7.

< <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0230.pdf>> (29/10–2019).

mycket tankeförmåga. Kortfattat hade varje undertecknande makt i uppgift att inom tre månader efter ratifikationen av den rådande akten presentera fyra domare, som utmärkt sig för sin kompetens i frågor om internationell rätt och hade rykte om moralisk resning, till en lista för att godkännas av samtliga undertecknare. De domare som klarat processen utnämndes sedan för en tjänstgöringsperiod på sex år, vilken också kunde förlängas. Även detta med relativt långa tjänstgöringsperioder, för att skaffa sig en internationalistisk identitet snarare än en strikt nationell, var ju en fråga som IFB engagerat sig mycket i vilket vi sett redan i och med Horbys rapport vid mitten av 1890-talet.⁶⁰⁷

I artikel 24 stipuleras sedan förfarandet vid en uppkommen konflikt, då hade de tvistande staterna möjlighet att välja skiljedomare från listan med godkända och accepterade kandidater:

When the Signatory Powers desire to have recourse to the Permanent Court for the settlement of a difference that has arisen between them, the Arbitrators called upon to form the competent Tribunal to decide this difference, must be chosen from the general list of Members of the Court.⁶⁰⁸

Sammantaget mejslade alltså regelverket ut en omfattande process för att till att börja med ta fram den efterfrågade expertisen. För själva den konfliktlösande proceduren utformades sedan ett ännu mer omfattande ramverk. Det är osäkert i vilken mån olika stater faktiskt såg detta system för skiljedomsförfarande som en reell möjlighet att använda sig av. Men omfattningen och detaljbeskrivningen visar hur det, åtminstone enligt en välvillig tolkning, ansågs som sannolikt att domstolen faktiskt också var ämnad att användas i tvistefrågor vid ett skarpt läge. Om inte annat såg åtminstone IFB ljust på dess möjligheter.⁶⁰⁹

Under åren efter den första Haagkonferensen var det dock inga stater som använde sig av den nystartade domstolen, som alltså bestod av listor på potentiella domare. Vissa av staterna drog ut på ratifikationsprocessen i det längsta och andra i det närmaste nonchalerade den.⁶¹⁰ Ännu värre var att bläcket på dokumenten från konferensen knappt hunnit torka innan Storbritannien gick i krig mot Transvaalstaterna i Sydafrika. Detta, det så kallade boerkriget, varade mellan 1899 och 1902 och framstod som ett

⁶⁰⁷ "The Convention for the Pacific Settlement of International Disputes", s. 8
< <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0230.pdf> > (29/10–2019).

⁶⁰⁸ "The Convention for the Pacific Settlement of International Disputes", s. 8
< <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0230.pdf> > (29/10–2019).

⁶⁰⁹ Se: "VIIIe Rapport du Bureau International de la Paix sur sa gestion et ses comptes (1er juillet 1898 au 30 juin 1899)", box 17:3 (IPB Collection, LONA) och "IXe Rapport du Bureau International de la Paix sur sa gestion et ses comptes (1er juillet 1899 au 30 juin 1900)", box 17:4 (IPB Collection, LONA).

⁶¹⁰ Pearce Higgins (1909), s. 4.

stort bakslag för såväl Haagkonferensen som freds rörelsen i allmänhet.⁶¹¹ Det förmörkade också bilden av Storbritannien som ett av de mest progressiva länderna när det gällde freds- och internationella avtalsfrågor. Även USA, som också setts positivt på av freds rörelsen, hade nyligen varit i krig när det nya seklet inleddes. Sedan ett amerikanskt passagerarfartyg sprängts i en kubansk hamn förklarade USA krig mot Spanien 1898. Konflikten var över redan samma år och USA lade under sig Kuba, Puerto Rico och Filippinerna. Theodore Roosevelt, som 1901 tillträtt som amerikansk president var, trots en bakgrund som krigshjälte i just spansk-amerikanska kriget, dock angelägen om att återupprätta USA:s fredliga framtoning. Några år efter sekelskiftet blev Roosevelt också den första statschef att återopa möjligheten att använda den skiljedomstol i Haag som konferensen 1899 antagit en deklaration om, då i en tvist mellan USA och Mexiko. År 1904 stod han dessutom som värd för en delegation i Vita huset från den till IFB närstående organisationen IPU:s kongress i St Louis.⁶¹²

Roosevelt spelade en viktig roll för att den andra Haagkonferensen skulle komma till stånd. Denna konferens föregicks av ett diplomatiskt spel som inleddes med att Roosevelt 1904, efter hård press på hemmaplan, efterlyste ett nytt initiativ för en fredskonferens. Den ryske tsaren krävde dock att åter få stå som initiativtagare, men Ryssland var vid den här tidpunkten indragen i det blodiga rysk-japanska kriget vilket i hårda ordalag fördömdes av freds rörelsen; en fredskongress på ryskt initiativ verkade alltså föga seriöst. Med bidrag från Roosevelt och USA förhandlades det dock fram en fred 1905.⁶¹³ Vägen låg nu öppen för en ny fredskongress, vilken kom till stånd 1907, även den i Haag.

Även den här gången såg dock regeringarna hos flera av stormakterna som Tyskland, Österrike-Ungern, Frankrike skeptiskt på arrangemanget.⁶¹⁴ Enligt historikern Daniel Hucker var dock både USA och Storbritannien välvilligt inställda till den nya kongressen.⁶¹⁵ Detta gällde även, föga överraskande, freds rörelsen, som i flera år efterlyst en uppföljare. Uppslutningen var större den andra gången, delegater från hela 44 av 47 inbjudna stater var närvarande vid invigningen den 15 juni, inte minst fanns även Latin- och Sydamerika representerade. Tyskland, som erhållit allmänt dåliga vitsord

⁶¹¹ Daniel Hucker, "Our expectations were perhaps too high: Disarmament, citizen activism, and the 1907 Hague peace conference", *Peace & Change*, vil. 44:1, January 2019 (2019), s. 8.

⁶¹² "Theodore Roosevelt – Biography"

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/roosevelt-bio.html> (29/10–2019).

⁶¹³ För sina insatser i den processen belönades Roosevelt som förste statschef följande år med Nobels fredspris. "Theodore Roosevelt – Biography"

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/roosevelt-bio.html> (9/4–2013). Det har dock inte saknats kritik mot bilden av Roosevelt som fredskämpe eller mot hans tilldelning av Nobelpriset i fred. Se t. ex: Gail Bederman, *Manliness and civilization. A cultural history of gender and race in the United States, 1880–1917* (Chicago 1994), kap. 5 "Theodore Roosevelt: Manhood, nation, and 'civilization'."

⁶¹⁴ Pearce Higgins (1909), s. 19.

⁶¹⁵ Hucker (2019), s. 9–10.

efter 1899 års möte för sina försök att skjuta varje bindande överenskommelse i sank, hade den här gången valt att åtminstone ge sken av en mer samarbetsvillig hållning. Även om man motsatte sig att ens hålla några diskussioner om de nedrustningsfrågor som av många inom såväl den allmänna opinionen som arrangörerna såg som yttersta syftet med konferensen.⁶¹⁶ För det praktiska arbetet delade länderna upp sig i fyra kommittéer där medarbetare från de olika närvarande staterna var delaktiga.⁶¹⁷

Vid den första konferensen hade de flesta mindre länderna sett frågan om nedrustning som själva anledningen till att mötet hölls, och den hade också haft en framträdande plats i den ryska inbjudan då det begav sig. Man hade dock nått ringa framsteg praktiskt sett och endast uttalat vaga önskningar om att bryta upprustningsspiralen. I den kallelse som utgick till 1907 års konferens nämndes inte ens frågan vilket fick flera stater att reagera, däribland USA, Storbritannien och Spanien som såg till att frågan åtminstone kom upp på agendan. Förhandlingarna drog efter hand dock ut på tiden utan att några direkta framsteg i frågan om begränsningar i rustningar nåddes. Den slutliga resolutionen tyder på att motståndet varit kompakt från ledande stater om mer utförliga åtaganden:

Den andra internationella fredskonferensen bekräftar resolutionen antagen av 1899 års konferens beträffande begränsandet av militära utgifter, och med tanke på att de militära utgifterna har ökat väsentligt i nästan alla länder sedan nämnda år, deklarerar konferensen att det vore högst önskvärt om regeringarna på nytt tog denna fråga under seriöst övervägande.⁶¹⁸

Det ligger nära till hands att dra slutsatsen att det framförallt var Tysklands motstånd mot varje förbindelse till nedrustning som ytterst hindrade en skarpare skrivelse. Tyskland såg varje ansträngning att binda upp stater kring nedrustning eller skiljedom som olika metoder att hindra dess egen framväxt som global stormakt.⁶¹⁹ Men även Frankrike var uttalat skeptiskt till målsättningen.⁶²⁰ Ser man till yttranden i efterhand så gavs dock Tyskland i första hand skulden även av fredsrörelsen. Vid en större debatt om avrustningsfrågan vid IFB:s kongress i Stockholm 1910 gjorde rent av den tyska fredsrörelsens egen delegat Ludvig Quidde ett utfall, där han menade att det var Tyskland som varit mest obenäget för dylika traktater vid konferensen 1907.⁶²¹

⁶¹⁶ Hucker (2019), s. 11.

⁶¹⁷ Pearce Higgins (1909), s. 20–21.

⁶¹⁸ ”La deuxième conférence de la paix. Acte final, conventions, déclaration, 18 Octobre 1907 (IPB Collection, LONA). Se även: ”Acte final de la Deuxième Conférence de la Paix. La Haye, 18 octobre 1907”. <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=C622F37C78B8E54BC12563BD002B9F02>> (10/1–2019). Översättning: Marie Wenger.

⁶¹⁹ Se t ex Gihl (1962), s. 302.

⁶²⁰ Hucker (2019), s. 11.

⁶²¹ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912), s. 38.

När det gällde obligatorisk skiljedom och en permanent skiljedomstol var ett av konferensens uttalade mål att utveckla det arbete som sent omsider inletts. Men det skedde inga större genombrott under 1907 års konferens heller. Planer för en kompletterande domstol av mer tillfällig karaktär diskuterades ingående och antogs dock. I övrigt skiljde sig utfästelserna lite från de riktlinjer som tagits fram 1899. Alltjämt vägrade de flesta större stater att på förhand förbinda sig att låta en konflikt avgöras rättsligt och diskussionen om vilka frågor som lämpade sig för skiljedom var också utdragen.⁶²²

På det hela taget är det en tve tydlig bild som den andra fredskonferensens arbete ger. När det gäller freds rörelsens hjärtefrågor som nedrustning och skiljedomstolar gav den mindre påtagliga resultat än den första. Ser man dock till det regelsystem som arbetades fram för att reglera krigsföring så nåddes det fler framsteg, såsom förbud mot kemisk krigsföring och regler för behandling av krigsfångar och sårade soldater. Målsättningen verkar ha varit en slags legalt reglerad krigsföring. Här tangerade arbetet det som gjorts med den så kallade Genèvekonventionen som tillkommit 1864 men som uppdaterats väsentligt 1906. Flera referenser gjordes också till detta ramverk, och det förutsattes att staterna hade undertecknat denna konvention för att komma ifråga att underteckna 1907 års konvention från fredskonferensen.⁶²³

Trots att de båda Haagkonferenserna kommit till stånd, och vissa steg tagits mot en permanent skiljedomstol, verkade dock knappast drömmarna om en varaktig fred kommit väsentligt närmare. Enligt utkomsten 1907 ville man dock i framtiden sikta på att bygga upp en konkret domstol i Haag. Detta som komplement till den icke-rumsligt baserade permanenta skiljedomstolen som egentligen bestod av listor på domare att välja ifrån vid varje speciellt fall. Det kan spekuleras i huruvida de kläna resultaten från den andra konferensen berodde på att det politiska klimatet hårdnat sedan första konferensen eller på att man var för ambitiös i sina planer. Redan den förmögne fredsmagnaten Andrew Carnegie, som varit med och bekostat konferenserna, påpekade redan 1907 att "our expectations were perhaps too high". Det är möjligt att om man hade valt att fokusera på mindre vidsträckta frågor än just nedrustning så hade de framsteg som ändå nåddes setts som mer värda.⁶²⁴ I efterhand offentliggjorda dokument har även visat hur de brittiska och tyska regeringarna medvetet gjorde vad de kunde för att få de båda Haagkonferenserna att misslyckas eller åtminstone avlöpa så utvattnande som möjligt, inte minst när det gällde frågan om nedrustning.⁶²⁵

I vilket fall rådde stor besvikelse inom IFB över det tunna utfallet för dess hjärtefrågor, organisationen lät sig dock inte nedtryckas utan beslutade sig uppenbarligen för att

⁶²² "La deuxième conférence de la paix. Acte final, conventions, déclaration, 18 Octobre 1907", box 38:14 (IPB Collection, LONA).

⁶²³ Pearce Higgins (1909), s. 35.

⁶²⁴ Hucker (2019), s. 8.

⁶²⁵ Cooper (1991), s. 124.

betrakta konferenserna som en startpunkt för något större. Själva faktumet att konferensen ägt rum blev ändå ett kvitto på att organisationens arbete nådde resultat, menade IFB:s ledamöter, vilket floden av uttalanden och resolutioner till stöd för mötena vittnar om i efterhand. IFB:s linje har fått visst stöd i nyare forskning. Historikern Daniel Hucker konstaterar i en historiografisk genomgång över synen på 1907 års Haagkonferens att den redan tidigt beskrevs som en besvikelse och ett misslyckande. Han spårar den reaktionen till just avsaknaden av framsteg i rustningsfrågan. Men vad som sannolikt hade en mer långsiktig betydelse, menar han, var den våg av opinionsbildning som legat till grund för de båda konferenserna. Den allmänna opinionen uttryckte sig på en global nivå, och var uppenbarligen kapabel att pressa styrande regeringar att träffas för att behandla för dem ovälkomna frågor.⁶²⁶

För denna studies skull är det också viktigt att se till bakgrunden för de framsteg som trots allt upplevdes ha skett med 1907 års Haagkonferens. Inte minst den fortsatta utbyggnaden av ett system för skiljedom. Som framställningen visar är det tydligt hur mycket av det ramverk kring framförallt skiljedomstolar som arbetades fram som gick igen från de omfattande debatter, utredningar och kommissioner som IFB med närstående legat bakom tidigare. Detta har inte varit något viktigt inslag inom tidigare forskning kring Haagkonferenserna, utan min genomgång av IFB:s betydelse för tillkomsten av detta ramverk visar på ett omfattande nätverk där IFB själva spelade en vital roll, vilket är ett nytt tillskott till forskningen.

Reaktioner på Haagkonferenserna

I det följande avsnittet ska vi se hur den borgerliga freds rörelsen försökte använda sig av konferensen i Haag i sin propaganda utåt. Flera av IFB:s nobelpristagare ägnade väsentliga delar av sina tal åt att beskriva framgångarna och de framtida möjligheterna med Haagkonferenserna och den skiljedomstol som var under uppbyggnad. Élie Ducommun (vars tal hölls 1904) vävde in uppkomsten av en specifik skiljedomstol i sin utförliga historik över krigens uppkomst och fortsatta negativa påverkan på tidsera efter tidsera, och han påpekade hur förekomsten av en dylik var någonting helt nytt i mänsklighetens historia. Detta var, sade han, en lösning på internationella konflikter som varit okänd för antikens, medeltidens och även den moderna tidens människor. Hans erfarenhetsrum blir på det här sättet omfattande och förväntningarna på skiljedomsförfarandet för att kunna lösa detta eviga problem blir således väldigt stora. Metoden var inte perfekt än, menade han, men den var ett uttryck för vad vi kunde hoppas att det så småningom skulle komma att innebära för möjligheter, och om alla nationer som undertecknat Haagkonventionen kunde enas om att teckna skiljedomsavtal med varandra skulle fred helt enkelt uppstå genom sig själv:

⁶²⁶ Hucker (2019), s. 6–7.

The Convention for the Pacific Settlement of International Disputes' signed at The Hague in 1899 by twenty-six nations offers a solution to international conflicts by a method unknown in the ancient world, in the Middle Ages, or even in modern history, a method of settling quarrels between nations without bloodshed. The method is not yet perfect, it is true, but it is an expression of what we were hoping for in bettering the conditions which gave it birth. [...] Let us admit that if all the other signatory nations of the Hague Convention were to draw up arbitration treaties between each other [...] there would no longer be any need to declare peace: it would exist *ipso facto*.⁶²⁷

Randal Cremer ägnade i sin tur hela sitt tal 1905 åt att prata om framstegen och fördelarna med internationellt skiljedomsförfarande i allmänhet och utvecklingen i Haag i synnerhet. Han betonade särskilt hur hans organisation *the International Arbitration League* blivit utskrattad och att dess medlemmar blivit kallade ”utopister” när de föreslagit idén på 1870-talet, men att fredsrörelsen idag stolt kunde visa att tribunalen i Haag hade blivit verklig. Trots den olyckliga starten med boerkriget och det faktum att vissa stater hotat med att bojkotta den, så menade Cremer att det nu rådde det konsensus inom opinionen om att den permanenta skiljedomstolen var här för att stanna:

Thirty-four years ago, when the organization of which I am secretary formulated a plan for the establishment of a ”High Court of Nations”, we were laughed to scorn as mere theorists and utopians, the scoffers emphatically declaring that no two countries in the world would ever agree to take part in the establishment of such a court.

Today we proudly point to the fact that the Hague Tribunal *has* been established³; and notwithstanding the unfortunate blow it received in the early stages of its existence by the Boer War, and the attempt on the part of some nations to boycott it, there is now a general consensus of opinion that it has come to stay[...]⁶²⁸

Även Albert Gobat och Bertha von Suttner, som båda höll sina tal 1906, refererade positivt till utvecklingen. Suttner beklagade framförallt att hennes vän Alfred Nobel inte hade hunnit få uppleva att den första Haagkonferensen och formandet av en permanent skiljedomstol hade kommit till stånd, eftersom han varit en varm tillskyndare av båda. Gobat slog å sin sida fast att han framöver ville betrakta Haagkonferensen som en etablerad politisk institution. Han kom även med en rad

⁶²⁷ Élie Ducommun – Nobel Lecture: ”The Futility of War Demonstrated by History”
<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/ducommun-lecture.html> (14/3–2018).

⁶²⁸ Randal Cremer – Nobel Lecture: ”The Progress and Advantages of International Arbitration”
<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1903/cremer-lecture.html> (14/3–2018).

organisatoriska förslag på hur dess verksamhet skulle kunna bli bättre, men dess varaktighet tvivlade han inte på.⁶²⁹

Utanför den borgerliga fredsrörelsen riktades dock omfattande kritik mot konferenserna i Haag, inte minst inom arbetarrörelsen, vilket jag återkommer till. 1907 års Nobelpristagare, fransmannen Louis Renault, professor i internationell rätt och en av de första att bli utsedd till skiljedomare sedan domstolen i Haag kommit till stånd, bemötte den här kritiken i sitt tal som hölls 1908. Framförallt siktade belackarna in sig på det komiska i att en ”fredskonferens” i första hand sysslade med att stifta lagar för krigsföring; ”krigskonferens” hade varit en lämpligare beteckning kunde det tyckas enligt dessa. Men Renault ville, trots detta till synes paradoxala utfall, ändå understryka hur viktigt utkastet till internationell lagstiftning var som ett bidrag till freden. Och oavsett vad de som förlöjligade arbetet som gjorts kring lagstiftningen för krigsutövning sade, så argumenterade Renault för att detta högst sannolikt skulle komma att verka i humanitärt syfte och minska lidandet. Krig, menade Renault, blir inte mer sällsynta genom att de blir ännu mer barbariska.⁶³⁰

1908–1914: Vägen mot en tredje Haagkonferens, eller mot krig...

Jag ska göra ytterligare något nedslag i IFB:s verksamhet, nu under dess sista fas, mellan den andra Haagkonferensen och krigsutbrottet. Även fortsättningsvis gjorde organisationen ofta hänvisningar till Haagkonferenserna och deras resolutioner, inte minst lades stor möda på att stöta på för att få de olika regeringarna att ratificera besluten från 1907.⁶³¹ Man fortsatte dessutom att driva frågan om en tredje Haagkonferens 1915 ända fram till världskrigets utbrott.⁶³² 1910 års kongress i Stockholm, som jag redan nämnt, bjöd på en oväntat hätsk debatt om nedrustningsfrågan. Den försiktigare falangen, tidigare uppmärksam i samband med debatten om försvarskrig, ville alltså gå långsammare fram för att inte stöta sig med regeringar och opinion, och detta gällde uppenbarligen även kraven på nedrustning. Den tyske delegaten Ludwig Quidde hävdade att opinionen i Tyskland ändå vänt något vilket gjorde att det var möjligt att åtminstone debattera frågan där numera, men han manade kongressen att inte kräva direkt minskning av rustningarna

⁶²⁹ Albert Gobat - Nobel Lecture: ”The Development of the Hague Conventions of July 29, 1899” <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/gobat-lecture.html> (20/4–2018).

⁶³⁰ Louis Renault - Nobel Lecture: ”The Work at The Hague in 1899 and in 1907” <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1907/renault-lecture.html> (20/4–2018).

⁶³¹ ”La deuxième conférence de la paix. Acte final, conventions, déclaration, 18 Octobre 1907”, box 38:14 (IPB Collection, LONA).

⁶³² Se till exempel: ”Resolutions of the XIX. Universal Peace Congress, Geneva 1912”, s. 42, box 111 (IPB Collection, LONA).

utan endast bereda vägen för framtida förhandlingar och diskussioner.⁶³³ Flera linjer möttes dock i debatten, de flesta menade att Haagkonferenserna trots allt stått för betydande framsteg och hävdade att en tredje dylik var den största möjligheten för framsteg i frågan. Andra menade att avtal och förhandlingar aldrig skulle lösa frågan, utan det enda gångbara var stater som agerade som föredöme genom att avveckla sina respektive militära institutioner. I en längre resolution, med ett speciellt uttalande bifogat, som antogs med knapp marginal (31–29) blandades dock några av organisationens mest självklara utgångspunkter som ”rustningsbördan verkar hindrande för humanitära framsteg” och ”begränsning av krigsrustningarna är önskvärd” med yttranden som försökte sätta in militarismen i ett större perspektiv: ”Rustningsproblemet är i första rummet ett ekonomiskt och socialt och först i andra rummet ett militäriskt och tekniskt problem. Den enbart militära undersökningen kan icke leda till resultat.”⁶³⁴ Huvudförfattaren till resolutionen, den tyske journalisten Alfred Fried, var också en av dem som tydligast drev linjen att fredsrörelsen måste vidga sin horisont. Via ett uttalande om frågans komplexitet så landade man alltså i förhoppningar om att någon av stormakterna skulle ta ett eget initiativ i frågan så att en tredje Haagkonferens skulle komma till stånd.⁶³⁵ Detta var kanske inte så mycket till nytänkande efter 20 års av diskussioner, men en insikt om att en framtida kamp måste inbegripa än mer internationell organisering pekade åtminstone på en positiv förväntningshorisont som trots bakslagen i frågan inte var bruten: ”Rustningarnas fortsättande beror på den bristfälliga internationella organiseringen; inskränkning därav är möjlig endast genom en fullständig internationell samverkan.”⁶³⁶

Den socialistiska fredskampen

Den teoretiska debatten inom AI kring antimilitarism var omfattande och innebar att ett betydande ramverk med utgångspunkt i marxismen utarbetades för att beskriva varför det förekom krig, varför freden var central för arbetarrörelsen och hur den internationalistiska prägeln, i sina olika innebörder, ansågs vara central för rörelsens allt överordnade kamp för fred och socialism. Denna debatt innehöll även en mer praktisk sida som kretsade kring själva metoderna för att bevara freden. Debatten hade två olika inriktningar som bestod av hur taktiken skulle se ut för dels det förebyggande arbetet, dels för de akuta metoderna i ett kritiskt läge. Ett centralt inslag utgjordes även av drivkraften att lyfta frågan i såväl den internationella som i de respektive nationella debatterna, inte sällan genom att ställa satsningar på militära rustningar mot sociala

⁶³³ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912), s. 37.

⁶³⁴ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912), s. 29.

⁶³⁵ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912), s. 29.

⁶³⁶ *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912), s. 29.

reformer på samma sätt som liberalerna. Det taktiska ramverk som man utarbetade var av en mer omfattande karaktär än det som undersökts hos den borgerliga fredsrörelsen, åtminstone på så sätt att man laborerade med fler potentiella strategiska vapen, vilket den tidigare tablan åskådliggör.

Mitt källmaterial utgörs främst av AI:s kongressmaterial. Genom att fokusera på dessa debatter, till viss del med hjälp av resultaten från forskare som ingående tidigare skildrat AI:s kongresser, kommer jag sammanfatta vissa linjer och på så sätt bidra till ny kunskap om AI:s syn på taktiken i fredskampen. Jag kommer sedan att sätta dessa tankar i relation till den borgerliga fredskamp som samtidigt existerade. På så sätt hoppas jag visa vilka likheter och skillnader som präglade respektive rörelses taktiska överväganden. I min framställning, som främst är tematiskt anlagd, kommer jag dessutom att använda mig av Karl Liebnechts *Militarism och antimilitarism* [...] för att utveckla problemkomplexet.

Insikten om hur viktig fredskampen var för att på sikt kunna införa ett socialistiskt samhälle präglade AI i allt högre utsträckning och arsenalen av åtgärder blev med tiden relativt omfattande. En *generalstrejk* syftar ytterst till att lamslå hela statsapparaten och på så sätt hindra såväl militär mobilisering som militärindustrins produktion. Det är kanske det tydligaste exemplet på den form av antimilitaristisk taktik som jag valt att kategorisera som ”akuta åtgärder”. Det vill säga en form av sista utväg när krigshetsen nått en kritisk nivå och det gäller att handla för att avstyra det omedelbara krigsutbrottet som de härskande försöker driva fram. Inom denna kategori har jag även identifierat möjligheten till *folklig mobilisering* genom *demonstrationer* och andra styrkeyttringar. Innan denna kritiska tidpunkt infallit ansåg man sig dock ha en ganska omfattande arsenal av vapen för att motarbeta militarismen och det annalkande storkriget. Denna kategori kommer jag inledningsvis diskutera utifrån lämpliga underkategorier, men huvudrubrikerna kan, liksom hos den borgerliga fredsrörelsen, sägas ha varit *upplysning och avskräckning*. Till skillnad från den borgerliga fredsrörelsen så angav den socialistiska antimilitarismen även individuella möjligheter att protestera genom till exempel *värnpliktsvägran* i de länder där värnplikt existerade. Även AI betonade vikten av internationella *skiljedomstolar*, det vill säga de liberala pacifisternas främsta metod i sammanhanget. Detta är ett faktum som inte problematiserats tillräckligt i tidigare forskning.

Till skillnad från den lista med åtgärder som föranledde min undersökning av den borgerliga fredsrörelsens taktiska vapen, så har jag för den antimilitaristiska rörelsen separerat listan i två olika delar av taktikrelaterade områden som AI och dess intellektuella främst diskuterade. En särskild förklaring behöver ges till det sista vapnet under rubriken *Folklig resning/Revolution*, vilket var en handling som kunde komma till stånd om det icke önskvärda kriget trots allt brutit ut.

Förebyggande åtgärder

Demonstrationer/offentliga påtryckningar

Liksom i övriga kampfrågor var AI:s i särklass viktigaste påtryckningsmedel att visa upp sin styrka offentligt och på så sätt tvinga regeringar eller monarker att ta hänsyn till dess krav. Det här var på många sätt en nydanande politisk metod, och det är ingen överdrift att säga att arbetarrörelsen på det sättet var med och grundlade en politisk kultur som vi idag tar för given. Resolutioner eller manifest masskommunicerades via tidningar, böcker eller pamfletter och följdes upp via omfattande demonstrationer eller andra publika yttringar.⁶³⁷ Arbetarklassen var den numerärt överlägset största klassen och arbetarrörelsens möjligheter att mobilisera denna grupp var själva utgångspunkten för dess politiska kamp. Genom att visa upp sin styrka offentligt ansåg man sig ha möjlighet att påverka den politiska utvecklingen. Det långsiktiga målet var sedan att genom att driva igenom allmän och lika rösträtt ta makten över den politiska utvecklingen. Den numerära omfattningen skrämde också de härskande som i land efter land valde olika metoder för att begränsa arbetarrörelsens inflytande. I Tyskland instiftades till exempel tidigt de så kallade socialistlagarna, som försvann först 1890, och i Sverige stiftades så småningom lagar som straffbelade offentlig antimilitaristisk propaganda. I avsaknad av en allmän och lika rösträtt, vilket fortfarande var fallet i de flesta av de europeiska staterna, var dessa massprotester ett av få politiska maktvapen man hade att ta till. Historikern Kevin J. Callahan beskriver i sin studie över den tidiga socialistiska rörelsens organisationskultur hur tendensen efter sekelskiftet fortsatte mot att i allt större utsträckning arbeta utifrån internationella massdemonstrationer som ett av två inslag av politiska påtryckningar: ”international socialism in the time of the Second International may best be defined as an inter-national performative movement of symbolic demonstration”.⁶³⁸ Det andra inslaget, menar Callahan, var utfärdanden av manifest från Internationella Socialistbyrån (ISB) det vill säga AI:s arbetsutskott.⁶³⁹ Till detta skulle jag vilja lägga till AI:s egna resolutioner, men då ISB sammanträdde oftare än AI hade byrån en större möjlighet att kommentera dagsaktuella skeenden. ISB hade tillkommit efter Pariskongressen 1900 och hade som sin huvudsakliga uppgift att arrangera de återkommande kongresserna och att sköta det löpande kansliarbetet för AI. Men i en annan passage vid kongressen hade ISB även ålagts att initiera och organisera koordinerade proteströrelser och antimilitaristisk agitation vid alla tillfällen

⁶³⁷ Se Kevin J. Callahan, *Demonstration culture. European socialism & the Second international 1889–1914* (Leicester 2010).

⁶³⁸ Callahan (2010), s. xii.

⁶³⁹ Callahan (2010), s. 193.

av internationell betydelse. Ofta blev gången att ett utfärdat manifest följdes av omfattande demonstrationer över Europa.⁶⁴⁰

Med tiden växte massdemonstrationer, ofta initierade eller åtminstone understödda av ISB, fram att bli den primära metoden för att bedriva påtryckningar, inte minst för frågor kring krig och fred. Dessa fick med tiden närmast ritualiserade uttryck. Poängen med dessa typer av performativa yttringar var att skapa en bild av att man var en betydande maktfaktor. Inga andra kunde visa upp en sådan omfattande möjlighet att få ut folk på gatorna och budskapet var tydligt till de styrande: våra krav måste tas på allvar! Det underliggande hotet var givetvis att dessa massaktioner skulle kunna gå över i våldsamheter eller revolutionära handlingar.⁶⁴¹ »

Crucial to the meanings of demonstration were the expression of a sentiment in verbal and nonverbal communication and the military tactic of intimidation.⁶⁴²

På så sätt var demonstrationer ett centralt inslag inom rörelsens antimilitaristiska kamp. Detta för att uppmärksamma de styrande på hur arbetarrörelsen såg på militarismen, de allt mer ökande rustningarna och den annalkande risken för att behöva gå i krig för syften man inte samtyckte med. Demonstrationer hade alltså med tiden en särställning i min modell över antimilitaristiska vapen. Det finns åtskilliga exempel på hur de nationella freds- och nedrustningsdemonstrationerna kunde utvecklas i länder på kontinenten.⁶⁴³ Men även firandet av 1 maj som arbetarnas dag, som var ett av besluten redan vid kongressen 1889, hade som främsta syfte att uttrycka internationell solidaritet och fredskamp. Ett viktigt inslag av förberedelserna till AI:s kongresser blev med tiden de redovisningar av sina utåtriktade aktiviteter som de nationella partierna bifogade i skriftlig form. När så småningom den periodiska bulletinen *Bulletin périodique du Bureau Socialiste International* började ges ut 1909 var sammanställningar av olika demonstrationer ett återkommande inslag. Vid snart sagt vartenda av AI:s kongresser anordnades även stora demonstrationer där det antimilitaristiska budskapet ofta var av central betydelse. Så kan vi till exempel se hur redan kongressen i London 1896 avslutades med en gigantisk demonstration till förmån för universell fred i Hyde park.⁶⁴⁴ Från flera olika håll anlände olika demonstrationståg och från tolv olika plattformar i parken ropades simultant ett av kongressen antaget budskap ut:

⁶⁴⁰ *Cinquième Congrès Socialiste International Tenu à Paris du 23 au 27 Septembre 1900. Compte rendu analytique officiel* (Paris 1901). s. 105; se även Callahan (2010), s. 193.

⁶⁴¹ Callahan (2010), s xvii.

⁶⁴² Callahan (2010), s xiii.

⁶⁴³ Se t ex Miller (2002) för Frankrike och Ceadel (2000) för Storbritannien.

⁶⁴⁴ Se kap 4: Varför krig?

4/3
S/G

INTERNATIONAL SOCIALIST WORKERS
AND
TRADE UNION CONGRESS, LONDON, 1896.

GREAT DEMONSTRATION

IN FAVOUR OF

INTERNATIONAL PEACE

IN + HYDE + PARK

ON

SUNDAY, JULY 26th, 1896, at 3.30 p.m.

AUTHORISED PROGRAMME

ISSUED BY THE DEMONSTRATION COMMITTEE.

NO OTHER IS GENUINE!!!

W. C. STEADMAN, L.C.C., *Chairman*,
HERBERT BURROWS, *Secretary*,
21st July, 1896. 19, Buckingham Street, Strand, W.C.

To be obtained at S.D.F., 337, Strand, W.C.; I.L.P., 53, Fleet
Street, E.C.; Twentieth Century Press, Limited,
37A, Clerkenwell Green, E.C.

PRICE ONE PENNY.

That this international meeting of workers, recognising that peace between the nations of the world is an essential foundation of international brotherhood and human progress, and believing that wars are not desired by the people of the earth but are caused by the greed and selfishness of the ruling and privileged classes with the single view to obtain the control of the markets of the world in their own interests and against all the real interests of the workers, hereby declares that between the workers of the different nationalities there is absolutely no quarrel, and that their one common enemy is the capitalist and landlord class, and that the only way of preventing wars and ensuring peace is the abolition of the capitalist and landlord system of society in which wars have their root [...]⁶⁴⁵

Vid den här tidpunkten hade AI ännu inget samordnande utskott med ansvar för långsiktig planering och koordinering, utan demonstrationen i London verkar ha varit ett inslag som planerats under kongressens gång, med en helt nyantagen resolution som själva kärnan vid sammankomsten. Ändå erhöll den en stor uppslutning. Efter att ISB tillkommit 1901 var ett av dess viktigaste uppgifter att samordna dessa internationella solidaritetsyttringar.

Sitt främsta genomslag fick detta vid ”fredskongressen” i Basel 1912.⁶⁴⁶ Här både inleddes och avslutades mötet med planlagda offentliga framträdande till förmån för fredskraven. Kongressen var extrainlagd med anledning av den förvärrade situationen på Balkan där de båda stormakterna Österrike-Ungern och Ryssland var inblandade, men även andra kriser hade präglat Europa under det senaste året, inte minst den andra Marockokrisen där Tyskland och Frankrike stod mot varandra. Redan i inbjudan till kongressen uttryckte ISB sin förhoppning om en omfattande internationell uppslutning genom demonstrationer:

The International Socialist Bureau has decided to take the initiative in organizing, in agreement with the various socialist parties, international demonstrations against the war, and in a general manner to develop by every means possible, the movement against war.⁶⁴⁷

I sammanställningar inför kongressen bifogade sedan olika nationella förbund beskrivningar av sina aktiviteter. I ett gemensamt yttrande hade det engelska och tyska arbetarpartierna kallat till publika demonstrationer för att visa sina aversioner mot kriget:

⁶⁴⁵ ”Official programme. Peace demonstration in Hyde Park on Sunday, July 26th, 1896: Resolutions” (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁶⁴⁶ I sin artikel (2004) har Callahan gjort en större sammanställning av de demonstrationer över hela Europa som föregick kongressen. Se Callahan (2004), s. 160–163.

⁶⁴⁷ *Bulletin périodique du Bureau socialiste international*, No 9 (1912), s. 2

Workmen of England and Germany wherever you meet, you must always remember that you have a historical part to play, and the general welfare of the nations to advance. Agitate and organize for the mutual understanding of peoples for peace.⁶⁴⁸

Den tyska rapporten meddelade dessutom att demonstrationer ägt rum i flera städer och ”monsterdemonstrationer” i Hamburg och Berlin, vid det sistnämnda uppskattade man antalet deltagare till 250 000.⁶⁴⁹ Den österrikiska rapporten redovisade i sin tur omfattande fredsmöten i Wien och åtskilliga andra österrikiska städer.⁶⁵⁰ Ifrån Prag meddelade socialdemokraterna att hela arbetarklassen i huvudstaden och regionen hade slutit upp för en demonstration mot kriget. I Frankrike hade man anordnat omfattande demonstrationer i de 20 största städerna och dessutom sänt ut talare för att delta i massmöten i andra länder; bland annat hade Jaurès deltagit i Berlin och Hervé i Rom Vid AI:s eget fredsmöte i Paris hade höga representanter från partierna i Tyskland, England, Österrike, Belgien och Ryssland deltagit.⁶⁵¹

I det manifest som antogs i samband med kongressen manade AI slutligen till ytterligare demonstrationer och andra aktiviteter. Vikten av att visa upp en samordnad arbetarrörelse i protest mot kriget togs uppenbarligen på stort allvar:

The proletarians of all countries have risen simultaneously in a struggle against imperialism; each section of the international has opposed the resistance of the proletariat to the government of its own country, and has mobilized the public opinion of its nation against all bellicose desires. Thus there resulted the grandiose cooperation of the workers of all countries which has already contributed a great deal toward saving the threatened peace of the world. The fear of the ruling class of a proletarian revolution as a result of a world war has proved to be an essential guarantee of peace.

The Congress therefore calls upon the Social-Democratic parties to continue their action by every means that seems appropriate to them. In this concerted action it assigns to each Socialist party its particular task.⁶⁵²

⁶⁴⁸ *Bulletin périodique du Bureau Socialiste International*, nr. 10 (1912), s. 21

⁶⁴⁹ *Bulletin périodique du Bureau Socialiste International*, nr. 10 (1912), s. 24.

⁶⁵⁰ *Bulletin périodique du Bureau Socialiste International*, nr. 10 (1912), s. 33.

⁶⁵¹ *Bulletin périodique du Bureau Socialiste International*, nr. 10 (1912), s. 38.

⁶⁵² ”Manifesto of the International Socialist Congress at Basel”

marxists.org/history/international/social-democracy/1912/basel-manifesto.htm (30/9–2019).

Sammantaget ger extrakongressen 1912 och de publika aktiviteterna i dess efterspel bilden av en omfattande rörelse med stora möjligheter att koordinera omfattande massprotester på Europas gator. Det satte inte minst stora avtryck på AI själva och styrde mycket av deras agerande under de påföljande åren. Men inte heller stormakterna stod opåverkade inför en form av publika uttryck man inte upplevt tidigare.

Upplysning och avskräckning

Parallellt med de offentliga manifestationer för fred som präglade AI:s officiella verksamhet löpte en ambition att upplysa om krigens förkastliga väsen, inte sällan med utgångspunkt i det mänskliga lidandet.⁶⁵³ Detta var en inriktning med lång historik, redan vid Första internationalens kongress i Lausanne 1867 fastslog resolutionen om krig att det i första hand var arbetarklassen som drabbades:

The war principally affects the labour class, in that it not only deprives it of the means of existence, but forces it to shed the blood of the worker.⁶⁵⁴

Under AI:s tid var denna ingång framförallt stark inom de kretsar som låg nära de franska organiserade antimilitaristerna och bland de syndikalistiskt och anarkistiskt inriktade organisationerna. Men det fanns även en annan form av antimilitaristisk propaganda, vilken vi också kunde se i den kärnfulla sammanfattningen ovan, som riktade in sig på ekonomiska faktorer. Här låg det moraliskt förkastliga i att spendera så pass mycket kapital på militära rustningar och krigsföreberedande aktiviteter som istället kunde kommit medborgarna till hands i form av sociala reformer. Inom arbetarrörelsen hade den här linjen fått sin mest slagkraftiga slogan redan under 1870-talet då Willhelm Liebknecht i det tyska SPD:s uttalande ”Diesem System keinen Mann und keinen Groschen!” (Till detta system – inte en man, inte ett öre) som snabbt spridits till andra språk. Historikern Gary P. Steenson menar att för många tyskar, inte bara socialister, kom denna slogan att sammanfatta den tyska socialdemokratin under 40-årsperioden före 1914.⁶⁵⁵ Även den ekonomiska argumentationen vilade så på en tydlig moralistisk bas, på samma sätt som den humanitära som mer siktade in sig på mänskligt lidande genom död och förödelse på slagfälten.

Var det någon skillnad på att argumentera mot krig utifrån en moralisk eller ekonomisk ståndpunkt? Parallellen till den borgerliga fredskampen är här tydlig, i både Blochs och Passys argumentation har vi sett hur retoriken lyfte fram såväl det

⁶⁵³Som en vidareutveckling av det här avsnittet, se undersökningen av synen på krigens orsaker som utförs i kapitel 4.

⁶⁵⁴ *Premier Supplément au Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 1.

⁶⁵⁵ Gary P. Steenson, ”Not one man! Not one penny!” *German Social Democracy, 1863–1914* (Pittsburgh 1981), s. xi.

humanitära lidandet som de ekonomiska följderna. De borgerliga fredskongresserna uppmärksammade även de med tiden de ökande rustningarna, men trots allt framstod framförallt den humanitära aspekten som central, vare sig den grundade sig på ett kristet eller ett liberalt upplysningspräglad budskap. I en marxistiskt präglad kontext blir dock den ekonomiska aspekten ännu mer relevant. Utgångspunkten var att det kapitalistiska systemet inte bara krävde krig för att utöka möjligheterna till avkastning, utan krigsindustrin livnärde sig också på företeelsen. Det här var den centrala skiljelinjen mot den borgerliga freds rörelsens syn.

I resolutionen från kongressen i London 1896 konstaterade man att den moderna anledningen till krigen låg helt och hållet hos det kapitalistiska systemet och de exploaterande klasserna, och knöt ihop förhållandena på arbetsmarknaden med krigen:

Just as this system sacrifices unceasingly the life and health of the working class on the battlefield of labour, so it has no scruple in shedding their blood in search of profit by the opening of new markets. The working class of all countries should rise up against military oppression on the same ground that they revolt against all other forms of exploitation under which they are victimized by the possessing class.⁶⁵⁶

Frågan utvecklades inte vidare vid kongresserna i 1900 eller 1904. Men i en resolution från Stuttgart 1907 gjorde AI ett ambitiöst försök att knyta ihop frågan om kapitalismens roll med möjligheterna till motstånd mot både den och militarismen. Det här var ju också den berömda anti-krigskongressen, så jag ska göra en längre utveckling över den:

Wars are therefore essential to capitalism; they will not cease until the capitalistic system has been done away with, or until the sacrifices in men and money required by the technical development of the military system and the revolt against the armaments have become so great as to compel the nations to give up this system.⁶⁵⁷

Det kapitalistiska systemet var alltså beroende av krigsföring och krigen skulle således inte upphöra förrän kapitalismen i sig försvunnit. Så långt inget nytt utifrån den marxistiska grundförståelsen för krig i resolutionens inledning, vilket vi sett i kapitel fyra. Dock målade styckets andra del upp en möjlighet till ett reformerat system, då de

⁶⁵⁶ Återgivet i: *Premier Supplément au Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 5–6.

⁶⁵⁷ "Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: Resolution of the Section 1. Militarism and International Conflicts", i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

kostnader i såväl män som reda pengar som militarismens tekniska utveckling krävde blivit alltför stora kunde revolten mot de militära rustningarna nå en sådan omfattning att nationerna tvingas ge upp sitt militaristiska system. Således fanns det en anledning att upprätthålla en omfattande kritik av militarismen och rustningarna, och vägen mot en fredligare värld var alltså inte helt och hållet beroende av att kapitalismen avskaffats. Det här var en omfattande förändring när det gällde förväntningshorisonten hos rörelsen och visar hur en mer praktisk, eller reformistisk, sida vunnit i betydelse på bekostnad av den ortodoxa marxismen med sin determinism.

Kongressen i Köpenhamn 1910 följde upp 1907 års resolution genom att utveckla den ekonomiska aspekten av rustningarna, här fick den helt stå i centrum för argumentationen:

This policy leads not only to an insane waste of national resources for unproductive purposes and therefore to the curtailment of means for the realization of necessary social reforms in the interests of the working class, but it also threaten all nations with financial ruin and exhaustion through the insupportable burdens of indirect taxation.⁶⁵⁸

De militära rustningarna ledde alltså inte bara till mänskliga offer på slagfältet utan i första hand i det vardagliga livet eftersom de livsnödvändiga reformer, som skulle ha kunnat genomföras till gagn för arbetarklassen, fått stryka på foten till förmån för krigsindustrin. De härskande skikten använde således sin maktposition till att offra arbetarklassens hälsa och välmående genom att inte använda sina statsbudgetar till att förbättra det sociala tillståndet, så tolkar jag budskapet. Men inte nog med det, påpekade resolutionen, hela nationer hotades genom det omfattande slöseri och den tunga beskattning som militarismens rovdrift drivit fram. Om nu inte arbetarklassens välmående spelade någon roll för de styrande så borde det väl verka avskräckande att hela stater riskerade att ruineras, verkar retoriken ha visat på. Här hamnar man nära den ekonomiska sidan av Blochs resonemang hos de borgerliga fredsaktivisterna. Det vill säga, socialisterna anammade ett tydligt användande av den avskräckande propaganda som den borgerliga freds rörelsen använde sig så flitigt av, fast på ett mer humanitärt plan.

Överfört till hur jag behandlade den borgerliga fredskampens taktikfrågor kan man säga att propagandan handlar om upplysning respektive avskräckning som taktiska metoder. I anslutning till ovanstående resolution 1910 antogs också ett stycke som visade på vikten av intensifierad propaganda med upplysning kring denna frågeställning:

⁶⁵⁸ "Resolution of the 3th Commission", i mapp: Sieme Congres, Copenhagen, 1910 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

The Congress therefore again calls upon the labor organizations of all countries to continue a vigorous propaganda of enlightenment as to the causes of war among all workers and particularly among the young people in order to educate them in the spirit of international brotherhood.⁶⁵⁹

Folkmilis

Den omtvistade frågan om synen på försvarskrig gällde även synen på organisationen av försvaret. Redan vid Första internationalens kongress i Lausanne 1867 lyftes frågan och man uttryckte sin vilja att delta i alla kampanjer som syftade till att avskaffa de stående arméerna och på så sätt upprätthålla freden.⁶⁶⁰ I det första tyska socialdemokratiska partiprogrammet, det så kallade Gothaprogrammet från 1875, togs frågan också upp: ”Common right to bear arms. Militia instead of a standing army.”⁶⁶¹ Väl framme vid tiden för AI:s gärning är det viktigt hur de ledande tyska aktivisterna August Bebel, Karl Kautsky och Eduard Bernstein, som låg bakom SPD:s nya partiprogram från 1891, propagerade för frågan. Här följde man upp Gothaprogrammets punkter och argumenterade alltjämt för en medborgarmilis istället för en stående armé.⁶⁶² Detta, det så kallade Erfurtprogrammet, kom att influera åtskilliga socialdemokratiska partiers egna program runt om i världen och dessutom mycket av AI:s arbete.⁶⁶³

Men frågan kom också att bli ett återkommande inslag vid AI:s kongresser. Redan i Paris 1889 lades stort fokus på kritiken av den stående armén, den utmålades som ett redskap för den härskande klassen och som motsatsen till allt som den demokratiska och/eller republikanska kampen stod för.⁶⁶⁴ Dessutom inverkade den stående hären synnerligen menligt på den unga generationen:

[A] standing army is the desorganisation of all civil life, taking from, every nation the flower of its youth in order to shut it up in barracks, demoralize it, at the period of apprenticeship, study, greater activity and action.⁶⁶⁵

⁶⁵⁹ ”Resolution of the 3th Commission”, i mapp: 8ieme Congres, Copenhagen, 1910 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁶⁶⁰ *Premier Supplément au Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 1.

⁶⁶¹ ”Gothaprogrammet 1875”.

<https://www.archive.org/stream/GothaProgramme/726_socWrkrsParty_gothaProgram_231_djvu.txt> (27/9–2019).

⁶⁶² ”Erfurtprogrammet 1891” .

<<https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1891/erfurt-program.htm>> (31/10–2019).

⁶⁶³ För mer om Erfurtprogrammet se t ex: Nishikawa (2010), s. 222: För SAP:s partiprogram 1897, se: Misgeld (red), (2001).

⁶⁶⁴ *Premier Supplément au Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 4.

⁶⁶⁵ *Premier Supplément au Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 4.

Utöver dessa inslag sade kongressens resolution dessutom att den stående arméns kapacitet inte räckte till för att försvara respektive land mot en övermäktig koalition. Detta till skillnad mot en medborgarmilis: ”a nation prepared, organised, armed, would be inaccessible to invasion.”⁶⁶⁶ I en längre passage målades sedan bilden av hur denna milis skulle vara organiserad upp:

The national army or the armed nation formed of all available citizens, organized by district in such a way that each town, each canton has its own battalion composed of citizens who know each other, assembled, armed, equipped and ready to march, if necessary, in twenty four hours. Each one shall keep his own rifle and equipment, as in Switzerland, for the defense of public liberty and national security.⁶⁶⁷

Frågan om folkmiliser blev sedan en av de mest frekvent återkommande frågorna i samband med diskussioner om krig och militarism på AI:s kongresser under det följande kvartsseklet. I resolutionen från Zürich 1893 krävde kongressen att alla arbetarrörelsens representanter måste protestera mot den rådande organiseringen av det militära försvaret i sina respektive länder.⁶⁶⁸ I London 1896 kopplades den stående armén till utarmningen av nationerna även i fredstid och resolutionen konstaterade att det var arbetarklassen som fick betala för bördan, med skatter och soldater, utan att få annat än brutalt förtryck i gengäld.⁶⁶⁹ I Paris 1900 och Amsterdam 1904 verkar frågan ha varit mindre omtalad, men vid kongressen i Stuttgart 1907 dök den upp igen med oförminskad styrka, nu rådde också vissa delade meningar om vad som egentligen menades med strategin.

Enligt Coles återgivning hade det ursprungligen inkommit fyra motioner till kongressen under frågan om ”Militarism and international conflicts”. Tre från olika franska ledamöter och en från tyska SPD. Dessa finns redovisade i det franska kongressmaterialet, där anges Hervé, Guesde och Vaillant/Jaurès och Bebel som upphovsmän.⁶⁷⁰ Av dessa motioner är bara två redovisade i det engelska kongressmaterialet, dels Bebels från SPD och dels en från franska SFIO, som uppenbarligen är densamma som Vaillant/Jaurès motion i den franska rapporten. I gengäld omnämns i den engelska rapporten dels en kort motion från brittiska Socialdemocratic Federation och dels en uppföljande ”rapport med tillägg” från det belgiska arbetarpartiet, båda dessa anges endast som tillägg i den franska rapporten. Det belgiska tillägget är dock intressant eftersom det framförallt syftade till att kritisera Hervés motion som orealistisk:

⁶⁶⁶ *Premier Supplément au Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 4.

⁶⁶⁷ *Premier Supplément au Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 4.

⁶⁶⁸ *Premier Supplément au Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 5.

⁶⁶⁹ *Premier Supplément au Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 6.

⁶⁷⁰ *Histoire de la IIe Internationale. Congrès socialiste international. Stuttgart 6–24 Aout 1907*, (band 17): ”VIIe Congrès Socialiste international tenu à Stuttgart du 16 au 24 août 1907”, s. 441–445.

LA VOIX DU PEUPLE

Journal Syndicaliste paraissant le Dimanche

Organe de la Confédération Générale du Travail

TARIF DES ABONNEMENTS :

FRANCE... Un An : 6 fr. — Six Mois : 3 fr. — Trois Mois : 1 fr. 50
ETRANGER... Un An : 9 fr. — Six Mois : 4 fr. — Trois Mois : 2 fr.

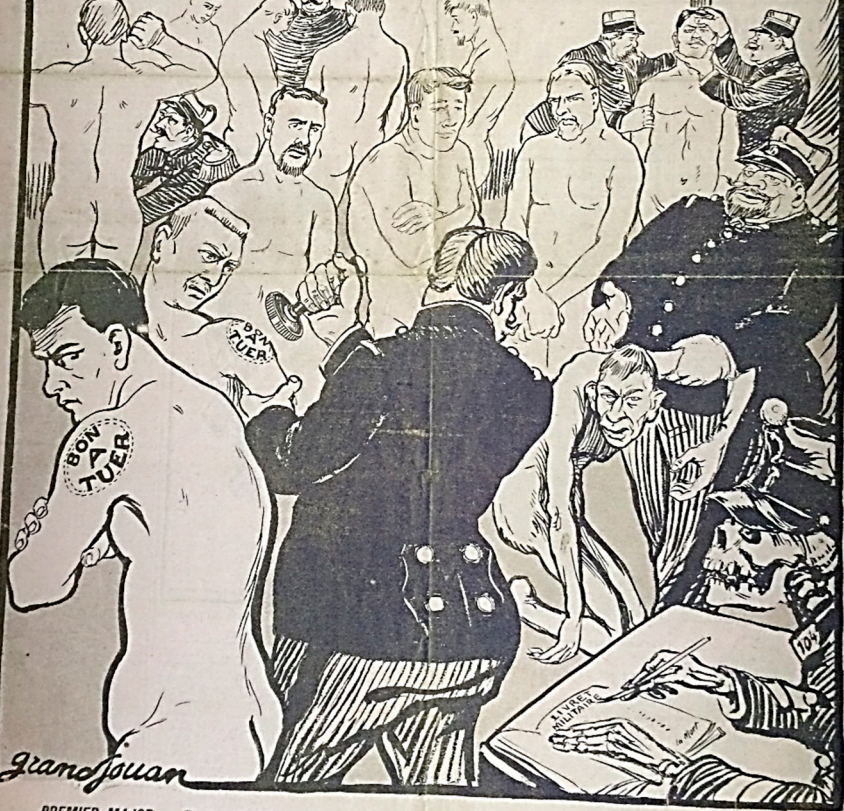
Les Abonnements partent du 1er de chaque mois

RÉDACTION & ADMINISTRATION :

10, Cité Rivoli 23 bis, rue de Clugny & Esq. Paris X^e

Tous les Syndicats affiliés à la Confédération Générale du Travail doivent verser leurs contributions, cotisations, etc., à LA B. C. CONFÉDÉRAL.

LE MARCHÉ À LA VIANDE

Grandjean

PREMIER MAJOR. -- Et ce mal bâti, qu'est-ce qu'on va en fiche ?
DEUXIEME MAJOR. -- On va le laisser pour la reproduction....

Den syndikalistiska antimilitarismen var ofta aggressivare än den gängse arbetarrörelsens. Här är exempel på slagkraftig propaganda som snart kopierades i flera länder, däribland Sverige. Källa: Second International 1889 – 1914 Collection – International Institute of Social History, Amsterdam

On reading the development of his [Hervé] proposition, astonishment is felt at its grand simplicity, but little by little, when thinking it over, one is seized with doubt at the idea that such a tactic might meet with numerous followers.⁶⁷¹

Räknar vi då bort den franske antimilitaristen och antipatrioten Gustave Hervé, som förkastade själva idéen med fosterlandet och hade en annan ingång i sin motion, samt det korta brittiska tillägget, återstår tre längre motioner: Bebel/SPD, Guesde/SFIO och Vaillant/Jaurès/SFIO, som alla förespråkade folkbeväpning och uppbyggnad av någon form av medborgarmilis som ett vapen mot åtminstone anfallskrig.⁶⁷²

Under debatten som följde på kongressen protesterade dock de engelska och amerikanska delegaterna kraftigt mot olika skrivelser om en medborgarmilis då de kunde tolkas som krav på allmän värnplikt, vilket var en infekterad fråga i deras länder.⁶⁷³ Avgränsningen mellan folkbeväpning och värnpliktsarmé var inte heller generellt sett glasklar, till exempel förespråkade Jaurès i sitt *Magnum Opus Den nya hären* en helt ny form av militärmakt uppbyggd av folk från arbetarklassen. Värnpliktsarmén sågs här som ett sätt bryta den traditionella klassbaserade hierarkin inom armén och ett vapen för att på sikt demokratisera hela samhället.⁶⁷⁴ Även i andra länder hade den allmänna värnplikten varit på tapeten under det föregående decenniet, inte minst i Sverige där införandet av den nya härordningen 1901 varit själva startskottet för den omfattande antimilitaristiska propagandan från framförallt ungdomsförbunden. Den anarkistiska och syndikalistiska vänstern var tydliga motståndare till alla former av militära försvar och detta motstånd existerade även inom den marxistiska vänstern men stod inte för något omfattande inslag.⁶⁷⁵ Stundtals var gränserna dock otydliga mellan marxistiskt och anarkistiskt inspirerad antimilitarism, i första hand gällde detta på nationell plan men knappast inom AI sedan anarkisterna blivit utkörda 1896. Folkmilisen/värnpliktsarmén kom på så sätt att spela en intressant roll inom den internationella vänstern där det inte var självklart vad som framstod som en vänsterlinje eller ej. Även delar av borgerligheten hade i flera länder under en längre tid förespråkade utökad medborgerlig värnplikt, vilket också existerade i de flesta länder i Europa förutom England under början av 1900-talet, möjligen utan de inslag av demokrati och minskad hierarki inom själva den militära organisationen som Jaurès såg framför sig.

⁶⁷¹ *Histoire de la IIe Internationale. Congrès socialiste international. Stuttgart 6–24 Aout 1907* (band 16): "Report with amendment presented by Léon Troclet, in the name of the Belgian Labour Party", s. 408.

⁶⁷² *Histoire de la IIe Internationale. Congrès socialiste international. Stuttgart 6–24 Aout 1907* (band 16): "Resolution proposed in the name of the German Socialdemocratic Party", s. 405; "Resolution presented by the Socialist Party (French section)", s. 406; "Resolution proposed by the Socialdemocratic Federation", s. 411. Se även Cole (1956), s. 65.

⁶⁷³ Cole (1956), s. 65.

⁶⁷⁴ Se Jaurès (1909/1916).

⁶⁷⁵ Mulholland (2015), s. 8.

I resolutionen som slutligen antogs efter en omfattande debatt i Stuttgart 1907 var det dock den uttalat positiva linjen som fått fullt genomslag, ett demokratiskt organiserat folkförsvar istället för en stående arme sågs som ett viktigt vapen inte bara för att omöjliggöra anfallskrig utan också för att minska antagonismen mellan länder:

The Congress considers that the democratic organization of national defence, by replacing the standing army by the armed people, will prove an effective means for making aggressive wars impossible, and for overcoming national antagonisms.⁶⁷⁶

Vi ser alltså ett komplex av integrerade frågor: folkbeväpning, nedrustning, hotbilder et cetera. Vad som blir tydligt är hur den mer radikala antimilitaristiska inriktade linjen, som drevs av Gustave Hervé och hans likasinnade, stod sig relativt slätt jämfört med majoritetens krav på försvarsberedskap genom folkbeväpning och reformer av militärmaktens uppbyggnad. Konflikten mellan icke-våld och rätten till väpnat försvar som var så omfattande inom den borgerliga freds rörelsen visar inte alls upp samma styrka i konfliktnivå inom vänstern, åtminstone inte när det gäller AI:s behandling av frågan. De flesta antimilitarister accepterade, som påpekats, trots allt någon form av nationellt försvar som legitimt.⁶⁷⁷ Den stora frågan var istället just hur försvaret skulle vara uppbyggt. På nationell nivå fanns det dock ofta mångårigt starka och högljudda förespråkare för ett totalt avståndstagande från allt militärt våld, inte minst inom syndikalistiskt och anarkistiskt influerade kretsar. Men hos dessa uteslöts istället inte våldet som metod inom den politiska verksamheten.⁶⁷⁸ Sammantaget framstod den borgerliga freds rörelsen, med sin starka kristna falang, ofta som mer pacifistisk än arbetarrörelsen ifråga om direkt våld, men tog sällan ställning till frågan om strukturellt dylikt.

Skiljedom

Den socialistiska fredskampen låg alltså på flera områden nära den borgerliga freds rörelsen när det gällde taktikfrågan. Mest anmärkningsvärd bland de olika vapen man ansåg sig kunna använda sig av när det gäller förebyggande åtgärder var dock skiljedomsförfarande, genomfört vid speciella *skiljedomstolar*. Att stödja detta projekt, de liberala pacifisternas flaggskepp, borde inte ha varit en helt enkel fråga att ta ställning i. Till skillnad från borgerligheten som ytterst betraktade fredsfrågan som en enskild fråga, möjlig att bryta ut från den övriga politiska verkligheten, menade socialisterna att kriget var ett centralt inslag i en kapitalistisk värld och där det enda verkligt effektiva

⁶⁷⁶ "Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: Resolution of the Section 1. Militarism and International Conflicts", i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁶⁷⁷ Mulholland (2015), s. 8.

⁶⁷⁸ Se till exempel Lennart K. Persson, *Syndikalismen i Sverige 1903–1922*, (Göteborg 1993), för en redogörelse för hur ideologiskt mångfacetterad antimilitarismen kunde vara på ett nationellt plan.

botemedlet var ett avskaffande av själva kapitalismen. Att erkänna skiljedomsstolarna som ett möjligt vapen för att undvika krig, fastän det kapitalistiska samhället kvarstod, borde så att säga bryta med den ortodoxa marxistiska grundförståelsen av krigens roll och den socialistiska strävan efter fred. Förväntningshorisonten inom AI präglades alltjämt av hur en socialistisk värld var den enda vägen mot ett samhälle fritt från militarism och krigföring.

Trots detta var skiljedomsidén tidigt aktuell inom den internationella arbetarrörelsen. Inom de nationella freds- och skiljedomsstolsföreningar som bildades runt om i Europa alltsedan 1860-talet, och med tilltagande styrka under 1880- och 1890-talen, var flera socialister aktiva. Detta gällde inte minst *La ligue de la paix et de la liberté* i Geneve som grundats 1867, men också Hodgsons Pratt och Randal Cremers *The International Arbitration League* från 1870-talet. Inte minst Pratts förening fick en rad nationella dotterförbund där skiljedomsfrågan stod i fokus och som även lockade socialister.⁶⁷⁹ Detta märktes vid en internationell arbetarkongress i London 1888, en slags föregångare till AI:s första kongress följande år. I det korta uttalandet som gjordes efter det mötet uppmanades regeringarna att ansluta sig till principen om skiljedom:

[T]he Congress requests the democracies of the various countries to give instructions to their deputies to substitute the principle of arbitration to war in order to solve the difference between the governments.⁶⁸⁰

Även i Erfurtprogrammet från 1891 var denna princip aktuell. Författarna lyfte krav på avgörande av internationella tvister genom skiljedom.⁶⁸¹ Detta kom också att synas i flera andra nationella partiprogram som uppenbart inspirerats av det tyska. I det svenska Socialdemokratiska partiets första program från 1897 kunde man till exempel se frågorna om fred redan som andra punkt efter den demokratiska kampen, och första avsnittet handlade just om skiljedom då man krävde: ”Skiljedomsstolar vid internationella tvister”.⁶⁸²

Frågan lyftes i sin tur även av AI och var ett återkommande inlägg på kongresserna, om än inte lika frekvent diskuterat som frågan om folkmiliser. Vid de inledande kongresserna var den inte aktuell men i London 1896 krävde man, enligt samma princip som i Erfurtprogrammet: ”The Establishment of an International Tribunal of Arbitration, whose decision shall be final.”⁶⁸³

⁶⁷⁹ Se sidan 72.

⁶⁸⁰ *Premier Supplément au Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9. (1912), s. 1

⁶⁸¹ ”Erfurtprogrammet 1891”. <<https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1891/erfurt-program.htm>> (31/10–2019).

⁶⁸² Misgeld (2001), s. 14. Två andra skrivningar krävde: Folkbeväpning i stället för stående här. Riksdagen, och i yttersta hand folkomröstning, afgör om krig och fred.

⁶⁸³ *Premier Supplément au Bulletin Periodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 5.

Inte heller vid kongresserna 1900 eller 1904 dök frågan om skiljedom upp. Men vid kongressen i Stuttgart 1907 gjorde den europeiska arbetarrörelsens två tyngsta namn, Jean Jaurès och August Bebel, gemensam sak och förespråkade de internationella domstolarnas betydelse för konfliktlösning, vilket också kom att avspeglas i den antagna resolutionen samma år.⁶⁸⁴ Braunthal lyfter i sin framställning över kongressen fram hur Jaurès och Bebel inte nöjde sig med detta, utan poängterade att själva den socialdemokratiska positionen i samband med ett krigsutbrott var beroende av attityden de respektive nationella regeringarna hade intagit i förhållandet till skiljedom. De regeringar som vägrade att låta en konflikt hänskjutas till en skiljedomstol skulle motarbetas av sin egen arbetarklass. Dock, lade man till, skulle varje regering som utsattes för aggression stödjas även om den inte varit villig att emotta skiljedomsförfarande.⁶⁸⁵

I resolutionen rörande "Military and International Conflicts" från samma kongress behandlades skiljedomsfrågan i samband med nedrustningsfrågan. Då diskuterades inte minst de föreslagna internationella domstolarnas möjligheter att sätta sig över de rådande borgerliga regeringarnas förmåga till konflikthantering vilka bedömdes som meningslösa. Med de internationella domstolarna skulle istället ärliga försök till skiljedomsförfarande garantera folkens inflytande över processerna, menade man, och på sikt leda till nedrustning och frigjorda resurser till gagn för civilisationen.

The Congress further expresses its conviction that under the pressure exerted by the proletariat the practice of honest arbitration in all disputes will take the place of the futile attempts of the bourgeois governments and that in this way the people will be assured the benefit of universal disarmament which will allow the enormous resources of energy and money wasted, by armaments and by wars, to be applied to the progress of civilization.⁶⁸⁶

En tolkning av AI:s syn på skiljedomsförfarande öppnar upp för möjligheten att de betraktade de internationella domstolarna som något som skulle tillsättas av "folken" i en demokratisk process. Detta förfaller dock som väl naivt utifrån rörelsens rådande maktanalys menar jag, möjligen menade man istället att proletariatet, i enlighet med Bebels och Jaurès önskan ovan, skulle sätta sådan press på domstolarna, efter att de tillsatts, och att arbetarklassens fredsvilja skulle behöva tillmötesgå. Det är i så fall ett exempel på hur arbetarrörelsens förväntningshorisont trots allt visade på en stark tilltro

⁶⁸⁴ "Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: Resolution of the Section 1. Militarism and International Conflicts", i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁶⁸⁵ Braunthal (1966), s. 339.

⁶⁸⁶ "Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: Resolution of the Section 1. Militarism and International Conflicts", i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

till sitt stigande inflytande. Men det förklarar inte hur metoden ansågs förenlig med det marxistiska ramverket.

En artikel av Jean Jaurès från 1908, "International Arbitration from a Socialistic Point of View", syftade till att fördjupa diskussionen utifrån ett mer ideologiskt perspektiv. Här stärktes tesen ovan att förväntningarna på en allt starkare arbetarrörelse inför framtiden gjorde omprövningar av gamla ståndpunkter nödvändiga. Under många år, menade Jaurès, hade socialismen ingen tillit till lagstiftningen och det rådande politiska systemet. På samma sätt hade de socialistiska ledarna varit delade inför hur frågorna om fred och skiljedom skulle föras: "We wished to help the good cause, but we did not want to be duped and to run after will-o'-the-wisps."⁶⁸⁷ Men när socialisterna så hade fått uppleva en remarkabel tillväxt i styrka och genomslag för sina idéer kunde den här inställningen inte fortgå, menade Jaurès. I det nya politiska läget hade man chansen att påverka utvecklingen och det fanns uppenbarligen en möjlighet att etablera legal kontroll över internationella dispyter även i den kaotiska värld som var resultatet av det rådande systemet.⁶⁸⁸ Därför, menade Jaurès, måste arbetarrörelsen i fortsättningen arbeta för att stärka idén med skiljedom på varje möjligt sätt. Införandet av ett sådant system borde vara ett av de omedelbara målen för all internationell aktion. Det var, utifrån Jaurès horisont, också detta som kongressen i Stuttgart beslutat: "the advancement of this idea is to be for the future one of the characteristic features of the international policy of modern Socialism".⁶⁸⁹

Vad såg Jaurès som särskilt viktigt med det skiljedomssystem han menade att hela arbetarrörelsen skulle verka för, och vad betraktade han som det specifikt socialistiska inslaget i dess agenda? I första hand var det centralt, menade han, att de nyinstittade domstolarna inte försökte lösa några av den gamla världens tvister kring territorier. Att revidera den europeiska kartan var definitivt inte domstolarnas uppgift, utan skulle bara leda till att arbetet körde fast i eviga konflikter. De folkgrupper som ansåg sig förtryckta i Europa skulle så småningom erhålla allt mer frihet och autonomi i takt med att den sociala utvecklingen gick framåt.⁶⁹⁰ Istället skulle skiljedomstolarnas arbete utökas till att även ta sig an ekonomisk krigföring mellan stater. Framförallt handlade det här om europeiska staters utsugning av kolonier och klientstater, men frågan var även kopplad till höjda löner för proletariaten i de imperialistiska länderna.⁶⁹¹

Jaurès målade således upp en positiv bild av ett skiljedomssystem, och menade att det kunde utvecklas på arbetarrörelsens egna villkor om den bestämde sig för att prioritera frågan internationellt sett. Men det är likväl slående att själva organisationen av

⁶⁸⁷ Jean Jaurès, "International Arbitration from a Socialistic Point of View" i *The North American Review*, (1908) vol 188, no. 633, s. 192–193. <www.jstor.org/stable/25106182> (5/3–2019).

⁶⁸⁸ Jaurès (1908), s. 192–193.

⁶⁸⁹ Jaurès (1908), s. 193.

⁶⁹⁰ Jaurès (1908), s. 196.

⁶⁹¹ Jaurès (1908), s. 197.

skiljedomssystemet inte diskuterades ytterligare av vare sig honom eller av kongressen 1907, som han hänvisade till i sin artikel. Inte heller vid kongressen i Köpenhamn 1910 diskuterades organisationen. I en resolution som behandlade militarismen, vilken rent av fått titeln ”Skiljedom och nedrustning”, ställdes fyra olika taktiska krav. Det första löd rätt och slätt:

The constant reiteration of the demand that international arbitration be made compulsory in all international disputes.⁶⁹²

Men frågan verkar inte ha diskuterats något mer utförligt i anknytning till behandlandet av den, inte heller Cole eller Braunthal har berört den ytterligare i sina redogörelser för förhandlingarna. Flera av de andra skrivningarna i resolutionen var dock föremål för omfattande debatter men skiljedomstolsförfarandet ansågs, enligt min bedömning, inte minst på grund av frånvaron av protester, vara en metod fullt integrerbar med den ortodoxa marxism som i övrigt präglade analysen. Skiljedomsfrågan var inte ny för arbetarrörelsen, utan man hade varit i kontakt med den sedan 1860-talet. Men jag menar att detta måste ses som ett genombrott för den där ett reformistiskt inslag syntes i frågan, en dagspolitisk lösning fick genomslag istället för en mer långsiktig syn.

Det individuella exemplet – värnpliktsvägran, desertering (emigration)

Inom den del av arbetarrörelsen som agerade i länder med värnplikt, det vill säga det stora flertalet av de utvecklade länderna i början av 1900-talet – med de stora undantagen Storbritannien och USA – existerade det mer eller mindre omfattande kampanjer för värnpliktsvägran eller desertering som ett viktigt led i den antimilitaristiska kampen. Även här var Frankrike ett föregångsland inom antimilitarismen beträffande omfattningen av propagandan och det numerära verkställandet. Enligt uppgifter från debatter i det franska parlamentet 1910 hävdades att det under den 20-årsperiod som löpt sedan införandet av värnplikten 1889 hade över 80 000 män undsluppit tjänstgöring på något sätt. Från konservativt håll angav man inte bara de rent antimilitaristiska organisationerna som ansvariga utan kritiserade även anarkister, socialister och syndikalister. Ingen av de ledande franska socialisterna, eller för den delen de olika socialistpartierna, hade dock för vana att uttala sig till förmån för kampmetoden. Jaurès eller Guesde berörde aldrig den och inte ens Hervé verkar ha varit särskilt positivt inställd.⁶⁹³ Det är tydligt att vad som här kan betrakta som protester på gräsrotsnivå inte nådde någon direkt förståelse högre upp i leden.

⁶⁹² ”Resolution on arbitration and disarmament” i mapp: 8ieme Congres, Copenhagen, 1910 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁶⁹³ Miller (2002), s. 132–134.

Frågan om den individuella insatsen, eller uppoffringen om man ser det så, är dock intressant i ett större perspektiv hos den internationella arbetarrörelsen och AI. Den håller fram den individuella insatsen gentemot den kollektiva organiseringen av arbetarklassen i krav på reformer. Det personliga ansvaret kan ses på två olika sätt: dels som en humanistisk gest att vägra låta sig tränas till att döda klassfränder i andra länder och ta del av en militaristisk samhällsstruktur som man föraktade, dels som ett föredöme för andra aktivister, det vill säga även om det enskilda exemplet inte gjorde någon skillnad i ett större perspektiv var det lovvärt att genom personlig uppoffring framstå som ett föredöme för andra i kampen. De personliga insatserna var dock höga; tidigare forskning kring frågan har visat att i Frankrike dömdes åtskilliga värnpliktsvägrare och desertörer till fängelse och 1907 straffades flera antimilitarister med ettåriga fängelsestraff och stränga böter för att ha framfört propaganda med uppvigling till värnpliktsvägran.⁶⁹⁴

Frågan om värnpliktsvägran var inte speciellt gängse förekommande inom den socialdemokratiskt präglade arbetarrörelsen men löpte som en stark strömning inom den mer anarkistiskt och syndikalistiskt präglade dylika. Sista gången frågan förekom inom AI var i motionerna till 1896 års kongress i London, det vill säga den sista gången anarkister var välkomna att delta vid kongresserna. Det var det nederländska socialistpartiet tillsammans med Korkskärarnas fackförbund i Amsterdam som krävde att generalstrejken och värnpliktsvägran skulle tas upp som kampmedel i krigsmotståndet.

The Congress resolves to call upon the International Workers Party to hold themselves in readiness on a declaration of war by Government to immediately reply by a general strike of the workers in all branches of industry, of trade and commerce wherever the workers are able to exercise influence on the war, and in the countries effected to answer the declaration of war by refusing military service.⁶⁹⁵

Men i resolutionen nämns inte detta alls. Det är därför svårt att veta exakt hur det explicita motståndet såg ut från kongressen. Men att det fanns ett motstånd står klart, och det var knappast en tillfällighet att frågan försvann från den officiella dagordningen sedan anarkister och syndikalister tvingats ut från AI.

I en längre passage i sin skrift *Militarism och antimilitarism* [...] från 1907 försökte slutligen Karl Liebknecht att reda ut skillnaderna mellan de båda synsätten, vilket tyder på att frågan levde och frodades i de anarkistiska och syndikalistiska kretsarna. Han målade här upp en bild av den anarkistiska antimilitarismen och den borgerliga

⁶⁹⁴ Miller (2002), s. 132.

⁶⁹⁵ "Agenda for the International Socialist Workers and Trade Union Congress. London 1896: V. War", i mapp: 4ieme Congres, Londres 1896 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

pacifismen som två sidor av samma mynt. Det var det egna samvetet som avgjorde ens position i förhållandet till militarismen och hur taktiken hos antimilitarismen skulle se ut, inte en klassgrundad analys av hur militarismen och kapitalismen samverkade i sitt förtryck av arbetarklassen:

As far as the first method is concerned, anarchism works first of all with moral enthusiasm, with moral stimuli, with humanitarian arguments, with arguments about justice – in short, with all kinds of appeals to the will which ignore the class character of anti-militarism and seek to stamp it as an abstract efflux of a universal imperative of universal validity.⁶⁹⁶

Även när det gällde taktiken för den antimilitaristiska kampen hade man en skild syn enligt Liebknecht. Istället för att se till hur proletariatet gemensamt skulle kunna bekämpa de samlade förtryckande samhällsstrukturerna lämpade man över ansvaret på idealistiska individer:

The anarchist method of applying anti-militarism, of giving effect to anti-militarist sentiments, is again of a more individualistic and fantastic character. It lays great stress on individual refusal to serve in the army, individual refusal to resort to arms and individual protest.⁶⁹⁷

Akuta åtgärder

AI hade alltså identifierat en rad metoder för att försöka kväva krigen i sin linda. Ett fullkomligt avskaffande av de militära strukturerna verkar dock inte ha setts som möjligt inom det rådande systemet och egentligen var de få, förutom Hervé och diverse anarkistiskt eller syndikalistiskt inspirerade antimilitarister, som protesterade mot rätten till försvarskrig då det egna landet utsattes för hot. Oftast var det Ryssland som skrevs fram som den stora faran när denna fråga diskuterades, även om det verkar ha varit underförstått att risken för ett europeiskt storkrig stod och föll med möjligheten att hålla Frankrike och Tyskland från att inleda fientligheter mot varandra.⁶⁹⁸ När det gällde metoder för det förebyggande fredsarbetet lånade man således friskt från den borgerliga freds rörelsen med frågor om skiljedomstolar och upplysning på agendan.

⁶⁹⁶ Liebknecht (1908), kap. 4, sid 10.

⁶⁹⁷ Liebknecht (1908), kap. 4, s. 11.

⁶⁹⁸ Det finns åtskilliga exempel på när AI/ISB fördömde utvecklingen i Ryssland, dessa verkade dessutom bli mer frekventa med åren. Se t ex: "Manifeste contre la dissolution de la deuxième Douma et contre la seconde Conférence de la Paix." 21 juin 1907, återgivet i *Bureau socialiste international: comptes rendus des réunions, manifestes et circulaires. Vol 1, 1900–1907* (Paris 1969), s. 292–295; eller "Commission V: Finlande", i mapp: Sieme Congres, Copenhague, 1910 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

Även idén med folkmiliser/medborgararméer var ursprungligen ett förslag utanför den egna idévärlden som drivits av borgerliga krafter sedan mitten av 1800-talet.⁶⁹⁹

Generalstrejk – folklig resning/revolution

Det mer avgörande problemet för AI låg egentligen inte hos frågor om rätten till självförsvar eller hur arméernas uppbyggnad skulle se ut utan om vad som skulle ske om det kritiska läget trots allt skulle infalla. Denna långdragna fråga präglade också organisationens kongresser år ut och år in, och kretsade främst kring osvisheten huruvida en generalstrejk var ett acceptabelt vapen som ett sista försök att förhindra mobilisering och krigsutbrott eller inte.

Den politiska metoden med generalstrejk hade prövats av radikala liberaler redan 1832 och därefter plockats upp som ett av chartismens huvudsakliga kampvapen med ett misslyckat försök 1842 som kulmen.⁷⁰⁰ Frågan togs efter hand över av den framväxande anarkistiska rörelsen och ett drygt kvartssekel efter chartisterna antog Första internationalen, under sin kongress 1868, en resolution där generalstrejken lyftes fram som det bästa sättet att förhindra ett krigsutbrott. Förslaget antogs efter vissa protester, men kom aldrig att få någon praktiskt betydelse.⁷⁰¹ Detta var däremot sista gången generalstrejksfrågan framstod som oomtvistad. Snarare kom den att dominera stora delar av den taktiska debatten under AI:s livstid. Under åtskilliga av AI:s kongresser lyftes, eller gjordes försök att lyfta, frågan om generalstrejk som ett politiskt kampvapen kraftigare än alla andra, antingen som en ”världsstrejk” där arbetare skulle enas om arbetsnedläggelse över landsgränserna och störta det kapitalistiska systemet, eller, oftare, som en metod som kunde användas fredligt i olika länder för att understödja krav på till exempel allmän rösträtt. Framförallt var det annars inom den franska fackföreningsrörelsen som frågan fått ett starkt inflytande, och då ärendet vid flera kongresser med AI under 1890-talet plockades bort från agendan protesterade man kraftigt. Den franska fackföreningsrörelsen stod vid tidpunkten den framväxande syndikalismen nära, men även i länder som Belgien, Nederländerna, Italien (och i viss mån Sverige genom rösträttstrejken 1902), hade omfattande försök gjorts med vapnet, dock utan att driva det till sin revolutionära spets, vilket lett till reträtt från gruppernas sida.⁷⁰² Den internationella arbetarrörelsen verkar vid den här tidpunkten dragit slutsatsen att vapnet med nödvändighet måste sparas tills ett revolutionärt läge hade uppkommit och rörelsen var redo att föra kampen till sitt slut. Detta uttalades med eftertryck vid kongressen i Zürich 1893, då metoden bedömdes att för stunden vara

⁶⁹⁹ Se t ex: Mikael Ottosson och Thomas Sörensen (red), *Borgerlighet i vapen: en antologi om 1800-talets milisrörelse* (Malmö 2008).

⁷⁰⁰ Om chartismen, se: Eley (2002), s. 18–20; Ture Nerman: *Första internationalen* (Karlstad 1964), s. 9–11; G.D.H. Cole: *Socialist Thought The Forerunners 1789–1850* (London 1953), s. 140–157. För deras politiska program se även: <<http://www.chartistancestors.co.uk/chartist-petitions-full>> (717–2019).

⁷⁰¹ *Premier Supplément au Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, nr. 9 (1912), s. 1.

⁷⁰² Brauntal (1966), s. 293–295.

omöjlig att praktisera på grund av de förändrade och olika ekonomiska förhållandena i olika länder. Men inte heller i enskilda länder var den gångbar, uttalade den kommission som utrett frågan, då: "if it be conducted along peaceful lines, the strikers will be the first to starve and would be compelled to capitulate; if on the other hand, it be conducted upon violent lines, the strikers would be ruthlessly butchered".⁷⁰³

Men 1904 lyftes dock frågan av AI igen, då med hjälp av en så pass prominent person som Jaurès som sannolikt var angelägen att bibehålla enigheten mellan parti och fackföreningsrörelse i Frankrike. I ett tillägg till kongressens resolution ville det franska socialistpartiet utveckla den ekonomiska organisationen hos arbetarna i alla länder för att vid ett akut läge kunna stoppa hela tillverkningsindustrin och tvinga regeringen till fred.⁷⁰⁴ Detta ledde till en konflikt med den tyska delen av rörelsen som under inga omständigheter kunde tänka sig att se frågan antagen av AI. Generellt sett riskerade, enligt deras bedömning, ett öppet accepterande av illegala kampmedel att ge myndigheterna en anledning att slå ned på hela den organisation man med mycket möda byggt upp på hemmaplan. På många sätt hade SPD och fackförbunden skapat en slags parallell samhällsstruktur, med tiotusentals anställda för att sköta deras skolor och tidningar med mera. Enligt Braunthals återgivning blev reaktionen vid kongressen 1904 också skarp. En generalstrejk skulle enligt till exempel Kautsky, hur fredligt den än bedrevs, ses av den styrande klassen som ett angrepp på hela samhällsordningen och dess ledande roll och bemötas med alla existerande former av motstånd, inklusive våld. Under inga omständigheter, meddelade Bebel vidare, tänkte man riskera detta för kasta ut rörelsen i en osäker och med största sannolikhet våldsamt kamp genom generalstrejken. En politisk generalstrejk skulle, dragen till sin spets, oundvikligen innebära en kamp för själva arbetarrörelsens överlevnad resonerade man. Frågan om en generalstrejk var inte ens diskuterbar för de tyska fackföreningarna hävdade slutligen dess ledare Robert Schmidt, även om man motvilligt gick med på att rösta för en politisk masstrejk under extrema omständigheter, som att försvara vunna rättigheter för arbetarna, det vill säga som en strikt defensiv åtgärd. Braunthal har sammanfattat den tyska socialdemokratin som revolutionär i sina sociala mål men definitivt inte när det gällde metoder för kampen.⁷⁰⁵

Denna historiska bakgrund är viktig att ha med sig för att diskutera den andra tänkbara användningen av generalstrejken, nämligen som kampmetod för att hindra ett krigsutbrott vid ett kritiskt läge, därför att generalstrejken genom sin dubbelbottnade innebörd inte bara kunde ses som ett defensivt vapen. Redan under AI:s tidiga kongresser 1889, 1891 och 1893 diskuterades om det var möjligt med någon form av massmobilisering mot krigsmobilisering. I Zürich 1893 låg det nederländska

⁷⁰³ *Histoire de la IIe internationale. Congrès international ouvrier socialiste, tenu a Zurich du 6 au 12 août 1893* (band 9): "X. Commission: On the General Strike", s. 274; se även Braunthal (1966), s. 295.

⁷⁰⁴ "Gieme Congres, Amsterdam, 1904: Militarisme (Amedement) Présenté par le Parti Ouvrier Socialiste revolutionnaire de France" (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁷⁰⁵ Braunthal (1966), s. 295–296, 300–302.

socialdemokratiska partiet bakom en motion som krävde att alla arbetarpartier skulle vara förberedda att i läge av krigsförklaring från regeringen omedelbart svara genom en generalstrejk. Samma år presenterade tyska SPD en egen motion som var formulerad i vagare termer om att omkullkastandet av kapitalismen betydde evig fred, men som inte innehöll något förslag på vad som skulle hända i läge av krigsutbrott.⁷⁰⁶ Då frågan om generalstrejk samtidigt lyftes som ett kampmedel för den sociala revolutionen slutade det med att den föll eller helt enkelt plockades bort från dagordningen under resten av 1890-talet och det tidiga 1900-talet, även som ett vapen mot ett krigsutbrott. När 1907 års kongress inleddes hade dock utvecklingen återigen satt frågan om generalstrejken på agendan. Inte minst hade revolutionsförsöket i Ryssland 1905 visat på masstrejkernas betydelse i ett revolutionärt skede. I flera länder höjdes röster från arbetarrörelsens vänster för att på allvar införlemma vapnet i arsenalen. Så var fallet även i Tyskland där Rosa Luxemburg drev en omfattande kampanj för det, bland annat i den inflytelserika texten ”Masstrejk, parti och fackföreningar” från 1906.⁷⁰⁷

Vid kongressen i Stuttgart fick så generalstrejken sitt egentliga genombrott som försvarsmetod mot ett eventuellt krigsutbrott, och en lång debatt för eller emot denna användning var ett av kongressens huvudinslag. Av de tidigare omnämnda fyra motionerna som behandlade krigsfrågan vid denna kongress var det två stycken som godkände generalstrejken som vapen.⁷⁰⁸ Hervé förespråkade den uttryckligen, medan Jaurès och Vaillant i sin gemensamma motion var positiva till alla vapen som överhuvudtaget kunde komma i fråga, inklusive generalstrejken.⁷⁰⁹ Endast Guesdes motion var uttryckligen emot vapnet medan Bebels motion inte nämnde den överhuvudtaget.⁷¹⁰

Den omfattande debatten som följde ledde till att en subkommitté tillsattes för att försöka länka ihop de olika motionerna. En delegation bestående av Luxemburg, Lenin och Martov bifogade, på uppdrag från de ryska socialdemokraterna, i slutet av debatten ett tillägg till Bebels motion. Denna hade man tidigare berömt för sättet den härledde krigens orsaker till kapitalismens väsen. I gruppens tillägg ingick dock en explicit redogörelse för hur arbetarrörelsen borde agera i ett skarpt läge, vilket i ett slag förändrade hela innebörden av motionen. (Motionen, och dess tillägg, ska jag återkomma till nedan, då den påverkade hela min tolkning av AI:s 25-åriga fredskamp.)

⁷⁰⁶ Socialistiska internationalens arkiv, vol.1 Zurich 1893: ”Attitude of Social-democracy in the event of war” (ARAB).

⁷⁰⁷ Rosa Luxemburg, *Masstrejk, parti och fackföreningar* (Stockholm 1966).

⁷⁰⁸ Även Cole diskuterar dessa motioner, Cole (1956), s. 65–66. Medan Haupt, som hade arbetat med AI:s material under många år, endast hänvisar till Cole för dessa motioner i sin egen bok, Haupt (1972), s. 21 – not 17.

⁷⁰⁹ *Histoire de la IIe Internationale. Congrès socialiste international. Stuttgart 6–24 Aout 1907*, (band 17):

”VIIe Congrès Socialiste international tenu à Stuttgart du 16 au 24 août 1907” (Bryssel 1908), s. 441–445.

⁷¹⁰ *Histoire de la IIe Internationale. Congrès socialiste international. Stuttgart 6–24 Aout 1907*, (band 17):

”VIIe Congrès Socialiste international tenu à Stuttgart du 16 au 24 août 1907” (Bryssel 1908), s. 441–445.

Motionen, inklusive tillägget, bifogades i vilket fall till subkommittén för dess arbete med att länka samman de olika motionerna och olika tillägg till ett möjligt kompromissförslag.⁷¹¹

Efter årtal av diskussioner lyckades AI till slut samla sig till en resolution i taktikfrågan. Enligt Cole antogs subkommitténs förslag enhälligt till stort jubel. Till och med Hervé röstade för den och hoppade upp på ett bord för att hurra när den antagits.⁷¹² I kompromissens tecken lyste frågan om generalstrejk med sin frånvaro i texten. Istället hade man gjort allt som är tänkbart för att godkänna metoden utan att uttryckligen nämna den vid namn, och därmed lyckats tillfredsställa den tyska delegationen som inte kunde acceptera utomparlamentariska vapen. I resolutionen påtalades således hur arbetarklassen och dess parlamentariska representanter med hjälp av den internationella socialistbyrån skulle göra allt som stod i deras makt för att förhindra ett krigsutbrott och använda de metoder som för dem framstod som de mest effektiva:

In case of war being imminent, the working classes and their parliamentary representatives in the countries concerned shall be bound, with the assistance of the International Socialist Bureau, to do all they can to prevent the breaking out of the war, using for this purpose the means which appear to them the most efficacious, and which must naturally vary according to the acuteness of the struggle of classes, and to the general political conditions.⁷¹³

Denna agenda verkar rimlig utifrån hur diskussionerna förts under en längre tid mellan AI:s och den internationella arbetarrörelsens olika falanger. Däremot stod själva slutklämman i resolutionen i bjärt kontrast till hur diskussionerna tidigare hade brukat gå. Där lyftes istället Luxemburgs, Lenins och Markovs utveckling av Bebel's resolution in:

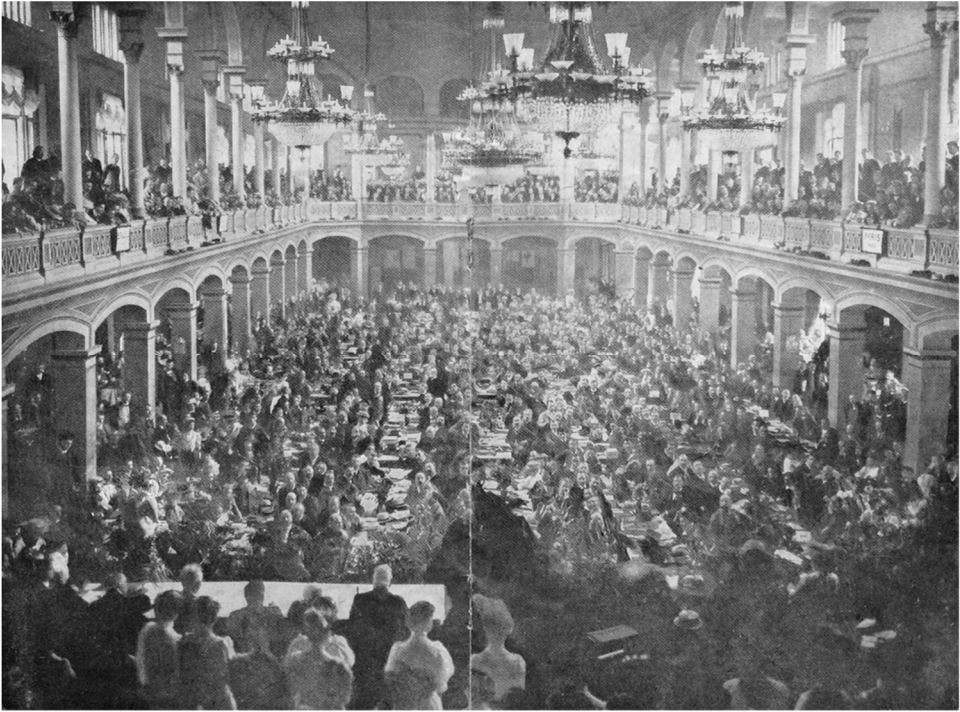
In case war should break out notwithstanding, they shall be bound to intervene for its being brought to a speedy end, and to employ all their forces for utilizing the economical and political crisis created by the war, in order to rouse the masses of the people and to hasten the downfall of the predominance of the capitalist class.⁷¹⁴

⁷¹¹ Cole (1956), s. 67.

⁷¹² Cole (1956), s. 69.

⁷¹³ "Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: Resolution of the Section 1. Militarism and International Conflicts", i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁷¹⁴ "Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: Resolution of the Section 1. Militarism and International Conflicts", i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

Andra Internationalens kongress i Stuttgart 1907. Foto: Second International 1889 – 1914 Collection – International Institute of Social History, Amsterdam.

I den händelse att krig trots allt brutit ut och arbetarrörelsen, trots att man använt sig av ”de metoder som för dem framstår som de mest effektiva” och gjort ”allt som stod i deras makt” för att förhindra det, inte lyckats med sina försök var alltså nästa steg att använda sig av det uppkomna läget för att resa massorna och störta kapitalismen.⁷¹⁵ För en organisation som i över ett decennium vinnlagt sig om att inte förespråka några brottsliga eller utomparlamentariska metoder i den politiska kampen var det här ett markant brott mot praxis. Hur den tyska falangen kunde acceptera en sådan skrivelse, men fortfarande inte vilja ens diskutera generalstrejkens möjligheter, är intressant. Om förhandlingarna i subkommittén har inte heller Cole eller Braunthal kunnat lämna någon redogörelse, och några bevarade protokoll har jag ej funnit. Resolutionen godtogs alltså i plenum med det stora flertalet av delegaterna närvarande. Kontentan av att kompromissen dragits så långt blev dock att de olika falangerna kunde känna sig som segrare efter att ha fått med åtminstone delar av sina respektive skrivningar. Detta inbegrep för en gångs skull även den yttersta vänstern.

⁷¹⁵ ”Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: Resolution of the Section 1. Militarism and International Conflicts”, i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

Den antagna resolutionen har lyfts fram i forskningen som ett exempel på hur AI trots allt gjorde sitt yttersta för att tillfredsställa alla parter när en plan skulle formuleras för hur man skulle bemöta ett annalkande världskrig. Inte minst Haupt har dock betonat hur den i sin vilja att nå enighet famlade efter allt och inget och snarare förstärkte oklarheten över exakt vad som skulle vara den gemensamma linjen vid ett kritiskt läge.⁷¹⁶ Vad som är intressant för min del att resonera kring är självbilden i fråga. Enligt ledande AI:aktivisters föreställningar existerade sannolikt inte möjligheten att arbetarrörelsen faktiskt inte skulle kunna förhindra ett krigsutbrott, vilket gjorde att diskussioner om vad som skulle hända efter ett krigsutbrott ansågs som mindre relevanta. Denna möjlighet, tillsammans med att den yttersta vänstern flyttat fram sina positioner och fått chansen att föra fram sina perspektiv tydligare, skulle kunna förklara hur den folkliga resningen kunde skrivas in i resolutionen, men det förklarar inte varför inte även generalstrejken i så fall kunde komma i fråga. Sannolikt berodde detta på att denna alltjämt hade andra politiska användningsområden och sågs med avsevärd skepsis från den tyska delegationen.

1910 års kongress förstärkte i vilket fall inriktningen som tagits 1907. Resolutionen förnyades, inklusive Lenins och Luxemburgs tillägg. Via en motion från Édouard Vaillant och Keir Hardie lyftes återigen frågan om generalstrejk i kampen mot krig, men genom avsevärt kompromissande efter motstånd från Tysklands och Österrikes delegation sköts frågan åter på framtiden.⁷¹⁷ AI hade valt sin linje när det gällde fredskampen: i första hand skulle militarismen och rustningarna mötas med folklig mobilisering via upplysning och avskräckning, i andra hand skulle ”alla medel” kunna användas utan att dessa preciserades ytterligare, men främst skulle den kampen föras parlamentariskt. I tredje hand, förutsatt att det otänkbara ändå kunde inträffa, skulle arbetarrörelsen använda sig av den nyuppkomna situationen för att resa massorna och genomföra en omkullkastning av kapitalismen.

Denna taktiska linje stod sedan mer eller mindre orörd fram till själva krigsutbrottet och var ett viktigt inslag i AI:s kommunikation utåt i samband med extrakongressen i Basel 1912 med anledning av det första Balkankriget. Efter diverse uppmaningar till de olika nationella partierna runt om i Europa att protestera mot upptrappningen via demonstrationer och andra påtryckningar så varnade Internationella socialistbyrån slutligen för vad som skulle bli arbetarrörelsens svar på ett faktiskt krigsutbrott, och som knöt an till det tillägg som gjorts till resolutionen 1907:

Let the governments remember that with the present condition of Europe and the mood of the working class, they cannot unleash a war without danger to themselves. Let them remember that the Franco-German War was followed by the revolutionary outbreak of the Commune, that the Russo-Japanese War set

⁷¹⁶ Haupt (1972), s. 22–24, 27–28.

⁷¹⁷ Haupt (1972), s. 27–28; Cole (1956), s. 83–84.

into motion the revolutionary energies of the peoples of the Russian Empire, that the competition in military and naval armaments gave the class conflicts in England and on the Continent an unheard-of sharpness, and unleashed an enormous wave of strikes. It would be insanity for the governments not to realize that the very idea of the monstrosity of a world war would inevitably call forth the indignation and the revolt of the working class. The proletarians consider it a crime to fire at each other for the profits of the capitalists, the ambitions of dynasties, or the greater glory of secret diplomatic treaties.⁷¹⁸

Här hade alltså hotet om ett väpnat uppror, som mer eller mindre gömtes i en avslutande avdelning i 1907 års resolution, istället fått en plats i centrum. Proletariatet skulle enligt denna betydligt hårdare skrivelse oundvikligen komma att svara på ett genomfört krigsutbrott med revolutionära handlingar. Det här innebar en tveydig förväntningshorisont. Litade AI inte längre på sin förmåga att hindra själva utbrottet av ett krig? Eller bör man snarare se manifestet som ett del av taktiken, att hota de ledande för att få dem att avstå från krigshandlingar.

Komparativ analys

Detta kapitel har ägnats åt att undersöka hur strategierna för de båda rörelsernas fredsarbete utvecklades och genomfördes. Jag har visat hur debatter och diskussioner på ett teoretiskt plan fortlöpte för att utveckla den konfliktorienterade politik som i olika mån präglade rörelserna, och jag har visat hur man arbetade fram sina respektive repertoarer med strategiska vapen. De undersökta inslagen har således varit de olika ledarskikten inom respektive rörelse och deras teoretiska diskussioner, inte hur den stora massan av aktivister inom rörelserna agerade eller ens vad som hände på gatorna. Men jag har samtidigt analyserat IFB:s och AI:s utåtriktade propaganda, dels i form av olika resolutioner, men även av pamfletter eller böcker som sannolikt hade en stor spridning bland respektive medlemsgrupper, för att på så sätt fånga in även denna aspekt. Samtidigt har jag även gjort vissa nedslag i vilka former det långsiktiga strategiska fredsarbetet tog sig i praktiken.

Den socialistiska freds-rörelsen hade en till synes bredare repertoar av strategiska vapen än den borgerliga för att bedriva sin antimilitaristiska kamp. Till skillnad från IFB ägnade AI inte minst omfattande med tid för att ta fram en handlingsplan för hur ett motstånd skulle kunna komma till stånd vid ett akut läge av krigsmobilisering. Men jag har i min framställning visat hur man även drev långsiktiga krav på specifika politiska reformer, såsom införandet av en folkmilis eller av skiljedomstolar, och samtidigt

⁷¹⁸ "Manifesto of the International Socialist Congress at Basel"

marxists.org/history/international/social-democracy/1912/basel-manifesto.htm (30/9–2019).

försökte skapa opinion mot militarismen genom att visa på dess ekonomiska och humanitära konsekvenser. Det här var dock metoder som inte skiljde sig så mycket åt från den borgerliga rörelsens tillvägagångssätt. Frågan om internationella skiljedomstolar var en av de tydligaste överlappningarna, men även synen på nedrustning. Om vi adderar användningen av upplysning och avskräckning i fredsarbetet, områden som inte var nya men som ytterligare inskräpades under de aktuella kongresserna, så har vi en rad frågor som samtidigt var de centrala inom den borgerliga freds rörelsen.

På flera sätt pekade debatten och de antagna resolutionerna under AI:s senare period mot en mer pragmatisk linje än vad som annars var fallet när teori och praktik möttes, och där den ortodoxa marxismen som framförallt upprätthölls av ledarskiktet hos tyska SPD helst ville avstå från samarbete högerut. Men samarbetsmöjligheterna med liberaler och andra borgerliga fredsvänner stod i praktiken i centrum för diskussionen kring dessa frågor, även när det inte var uttalat. Man skulle kunna säga att det i grund och botten handlade om att den socialistiska rörelsen måste bestämma sig om kampen mot det rådande klasshället innebar konflikt med hela borgerligheten på alla områden, eller om det var förenligt med den marxistiska analysen att plocka delar av den liberala ideologin eller åtminstone samarbeta med dess mer radikala grupperingar. Här var man långt ifrån eniga i sin interna analys.

Den borgerliga freds rörelsens utåtriktade verksamhet utgick i sin tur från en taktisk bedömning som syftade till att manövrera i en kontext där samtiden ofta var skeptiskt inställd till avvikande beteende från den fosterlandsvurmmande patriotiska diskurs som präglade Europa och delar av världen runt sekelskiftet. Erfarenheterna av att ha sin bakgrund i de övre samhällsskikten påverkade sannolikt den borgerliga freds rörelsens aktivister på ett omfattande plan. IFB influerades med tiden av den socialistiska rörelsen när det gällde synen på orsaker till krig, men man tog i princip inte över deras strategiska vapen.

En viktig utgångspunkt för min analys av respektive rörelsers strategier har varit att se till det erfarenhetsrum och den förväntningshorisont som präglade rörelserna och hur dessa förändrades över tid. Men jag vill även knyta an till den teoretiska skolbildning som kallats *contentious politics*. Som vi har sett handlar teoribildningen om krav som ställs från kollektiva rörelser som i någon mening berör överordnades intressen. Till sin hjälp utvecklade dessa rörelser olika taktiska repertoarer till sin hjälp för att sprida sin propaganda. En viktig aspekt var även relationen mellan rörelser, aktivister och publik – till vem vände sig propagandan?

Undersökningarna i detta kapitel har varierat något för de olika rörelserna, men det är ändå möjligt att dra vissa intressanta slutsatser, i första hand inom kategorin upplysning och avskräckning. De undersökta debattörerna talade ofta utifrån sina egna klasskonnoterade positioner, och målgrupperna var uppenbart deras egna klassfränder, men på helt olika sätt. Socialisterna menade sig uttryckligen representera arbetarklassen

medan fredsrörelsens medlemmar ofta inte såg sig som klassrepresentanter alls, utan ansåg sig företräda det större goda. Vissa försök gjordes ju, som vi har sett även att appellera till arbetarklassen utifrån devisen om det allmänagoda. Ett undantag i undersökningen var industrimagnaten Johan von Bloch som främst verkade vända sig till en internationell elit och specifikt varnade för den socialistiska faran. Men genom fredsrörelsens humanitära kamp skulle hela mänskligheten tjäna på att slippa kriget. Denna strid var mer aktuell än någonsin, menade man. Kriget har alltid varit avskryvligt, som IFB:s Frederic Passy uttryckte det, och därför alltid förtjänat förbannelse, men i den moderna tidseran var det inte bara avskryvligt utan dessutom dumt. Eftersom världen var så pass sammankopplad ekonomiskt skulle förstörelse på ett håll även drabba den angripande staten. Erfarenhetsrummet hade, enligt Passy, således uppdaterats i grunden, vilket ställde honom frågande till sina klassfränder som inte såg möjligheterna i en förväntningshorisont med minskade rustningar och ekonomisk tillväxt. Bertha von Suttners agitationsskrift var, i sin tur, utformad på helt andra sätt än Passys och Blochs. Som romanförfattarinna till yrket formulerade hon gärna sin antikrigspropaganda i form av berättelser, om än med utsaga att vara byggd på sanna historier. Här målade hon i melodramatiska ordalag upp krigens lidanden. Historien hade ingen uppenbart definierad målgrupp utan verkar ha varit utformad just för att vända sig till vem som helst, vilket sannolikt var en av anledningarna till den omfattande spridning hennes verk brukade få.

Även AI:s resolutioner och ISB:s manifest masskommunicerades via tidningar, böcker eller pamfletter och följdes ofta upp via omfattande demonstrationer eller andra publika yttringar. Som vi sett i det teoretiska kapitlet var en av de allra största förändringarna, när det gäller möjligheterna till propaganda under 1800-talet, den ökade möjligheten att sprida sitt budskap i skrift även till arbetarklassen tack vare flera faktorer som den ökade läskunnigheten, tryckpressens spridning, möjligheten att trycka billigare och inte minst fler tidningar. Arbetarklassen var den numerärt överlägset största klassen och arbetarrörelsens möjligheter att mobilisera denna grupp var själva utgångspunkten för dess politiska kamp. Genom att visa upp sin styrka offentligt ansåg man sig ha möjlighet att påverka den politiska utvecklingen. Ett centralt inslag var då samverkan mellan dessa resolutioner eller manifest med de publika yttringar som ofta följde. AI och arbetarrörelsen befann sig i det fysiska rummet på ett helt annat sätt än IFB och visade gärna upp sin styrka på gator och torg. Detta ligger nära den tolkning som teoretikern Sidney Tarrow gjort av "*contentious politics*". Rörelser, menade han, engagerar sig i en rad olika aktiviteter där alltifrån direktaktioner eller lobbyingsarbete till regelrätta förhandlingar med myndigheter förekommer, men där även rent kulturella inslag ingår som att utmana rådande normer eller att skapa ny mening hos dem.⁷¹⁹ Både IFB och AI använde sig i högsta grad av utåtriktat lobbyingsarbete, men på olika sätt. Där IFB

⁷¹⁹ Tarrow (1998), s. 5.

främst försökte upplysa de styrande skikten om krigens fasor, såväl humanitära som ekonomiska, ville AI istället skrämma dem genom att visa upp sin numerära storlek. AI såg således större fördelar med direktaktioner än IFB.

Båda organisationerna drev vissa praktiska krav under undersökningsperioden. Kraven på nedrustning var en fråga som följde både IFB och AI under hela denna period. Till skillnad från skiljedomsfrågan, som utifrån åtminstone IFB:s horisont sågs som den mest framgångsrika, var det dock svårare att se några framsteg här utan de fortsatta militära rustningarna slog dock nya rekord för varje år. IFB såg sig uppenbarligen som en del av en månghövdad internationell rörelse där både liberala parlamentariker och jurister spelade nyckelroller. Insikten vid debatten kring nedrustningsfrågan – att den enda vägen framåt byggde på ännu mer internationellt samarbete – är här talande för hur förväntningshorisonten såg ut inom rörelsen även under dess sista period med alltmer skenande militära rustningar över hela Europa. Strävan efter internationellt samarbete sågs uppenbarligen som både ett strategiskt vapen som ett mål i sig. Med utgångspunkt i Kosellecks resonemang om skiftet från en cyklisk syn på tiden till en linjär visade den strikt framåtriktade tidsandan på vikten av att se möjligheter istället för att misströsta över det som varit. På samma sätt betraktade IFB uppenbarligen det som en stor framgång bara att Haagkonferenserna kom till stånd. Tillsammans med närliggande organisationer hade IFB kämpat för en större nedrustningskonferens i ett decennium, och resultatet visade uppenbarligen på de transnationella nätverkens möjligheter att åstadkomma skillnad i den politiska verksamheten. Rimligtvis betraktade den borgerliga freds rörelsen sin propaganda med såväl upplysande som avskräckande inslag som verksam, och dessutom hade den uppenbarligen nått sin rätta målgrupp i och med att Europas regeringar hade sett sig tvungna att skicka högt uppsatta sändebud till ett långvarigt möte för att behandla just de frågor organisationen kämpat för en längre tid. Men det är också centralt att se hur de ramverk för internationella relationer och en rättsligt reglerad värld som rörelsen ägnat åtskillig med tid åt att diskutera till synes fick spela huvudrollen. Fredsfrågan sågs uppenbarligen inte som utopisk eller världsfrånvärd längre, menade IFB efter den första Haagkonferensen. I de Nobelpristal som hölls från och med 1902 återkom rörelsens aktivister ofta till denna och nästkommande konferens och de förhoppningar som de utlovade inför framtiden.

Att socialisterna delade synen på nedrustning förefaller knappast kontroversiellt. Frågan var också frekvent återkommande på kongresserna. De militära rustningarna ledde inte bara till mänskliga offer på slagfältet, argumenterade man, utan i första hand i det vardagliga livet eftersom de livsnödvändiga reformer, som skulle ha kunnat genomföras till gagn för arbetarklassen fick stryka på foten till förmån för krigsindustrin. Den härskande klassen använde således sin maktposition till att offra arbetarklassens hälsa och välmående genom att inte använda sina statsbudgetar till att förbättra det sociala tillståndet. Men inte nog med det, påpekade man gärna, hela

nationer hotades genom det omfattande slöseri och den tunga beskattning som militarismens rovdrift drivit fram

Det är även rimligt att diskutera skiljedomsfrågan, där mycket möda inom både IFB och dess närliggande liberalt präglade förbund och kommittéer ägnades att förfina det framtida juridiska systemet för konfliktlösning. Ytterst har jag valt att betrakta denna fråga som det mest uppenbara exemplet på de krav på ett internationellt reglerat rättssystem som kan sägas ha varit rörelsens livsnerv. Det verkar allmänt som att uppbyggnaden av en permanent skiljedom sågs som en stor framgång inom IFB, och att framtiden för den frågan såg ännu ljusare ut. Tidigare forskning har, som vi sett, rent av kategoriserat hela rörelsen som en *arbitration movement* och IFB arbetade mycket riktigt fram olika modeller för hur en skiljedomstol skulle vara uppbyggd. Ett rättsligt system för att förbjuda krig var på många sätt själva målet med IFB:s verksamhet. Den här ingången hade omfattande rötter i upplysningens tänkare och präglade som sagt hela rörelsen på ett djupgående sätt. Men även AI förespråkade med stegrande intensitet införandet av skiljedomstolar. En bortglömd aspekt av i denna process är dock frånvaron av diskussioner kring maktaspekten. I en tillvaro där arbetarrörelsen allt som oftast misstrodde de rådande samhällsinstitutionerna, och betraktade dem som medel för att upprätthålla det rådande klassamhället, ställde man sig plötsligt bakom konceptet med mäktiga, internationella organ utan att ifrågasätta dess uppbyggnad eller yttersta funktion. Slutsatsen jag vill dra av debatterna om taktiken inom den socialistiska fredskampen är att AI och den internationella arbetarrörelsen vid denna tidpunkt präglades av omfattande kontraster. Detta inte bara över hur de nationella erfarenheterna präglade den transnationella debatten, det vill säga betydande ”criss-crossing” av idéer och erfarenheter, utan också hur den benfasta marxistiska centerns ideologi utmanades från både höger och vänster och fick göra betydande eftergifter. Snart sagt alla möjliga metoder att förhindra ett krigsutbrott var aktuella, men ingen specifik pekades ut, vilket gjorde att det är lätt att se hur taktiken vid ett skarpt läge var högst osäker. Resultatet blev en arbetarinternational som inte kunde erkänna generalstrejken som vapen ens i ett fiktivt akut läge, detta av rädsla för att provocera de nationella makthavarna, men som om kriget blev ett faktum uppmanade de nationella partierna till revolution.

Frågan om inflytandet över varandras strategier förtjänar slutligen att diskuteras ytterligare, detta med speciellt fokus på utvecklingen av AI:s strategiska repertoar. Varför kom de socialistiska kongresserna med tiden att förespråka en mer samarbetsvillig linje för fredsarbetet än vad som tidigare varit fallet? Detta innebar en linje som på flera sätt skiljde sig från den marxistiska centerns övriga ideologiska program. Det kan allmänt antas att det världspolitiska läget hade förvärrats på ett sådant sätt att det när som helst kunde uppstå en akut situation. Men diskussionerna kring revisionism och reformism hade dock inte bidragit till att skapa en konkret handlingsplan för att kunna stå emot sådant läge, vilket gjorde att man var öppna för

att tänka nytt. Detta antagande är rimligt, men nytänkandet innebar alltså att SPD:s center vägrade acceptera generalstrejken som kampmetod, och inte ens i den mest utförliga resolutionen från 1907 talades det om annat än att arbetarrörelsens olika nationella partier skulle använda de metoder som de fann bäst i den uppkomna situationen. Däremot utvecklades med tiden en form av mer reformistisk praxis som jag strax ska återkomma till. Det finns flera viktiga teoretiska slutsatser att dra av debatten under de år som jag granskat. Fredsfrågan, som länge setts som viktig men ändå underordnad andra mer påträngande frågor inom AI, försköts under andra halvan av 00-talet till centrum för hela den politiska debatten, och frågan om krig och fred kom att påverka hela det större marxistiska teoribygge som alltså utgjorde grundfundamentet för rörelsen. Den ortodoxa marxismen utmanades utifrån en (akut) insikt att det otänkbara kanske inte var så otänkbart, samt att nationella erfarenheter gett vid handen att samarbete med den ”goda” borgerligheten trots allt hade hjälpt till att vinna vissa segrar. Reformismens inflytande på fredskampen kom sig här inte nödvändigtvis på det sätt som Bernstein och den revisionistiska skolan hade argumenterat utifrån, där den teoretiska ingången alltså spelade en central roll, utan ifrån dagspolitiska sakfrågor. Trots sitt hårdnackade motstånd mot det taktiska vapnet generalstrejk så var det den tyska ortodoxa socialdemokratin som fick kompromissa med sina ideal i Stuttgart och Köpenhamn. Att öppna upp för borgerliga metoder i fredsarbetet innebar enligt min analys obestriddligen även att AI öppnade upp för om inte ett samarbete med de liberala pacifisterna så åtminstone en tydlig nyfikenhet över deras strategiska vapen, även om man inte erkände det i några resolutioner.

Detta var en seger för aktivister som Branting och Jaurès, som samtidigt utövade hårda interna strider på sina respektive hemmaarenor för vikten av att samarbeta högerut inom vissa frågor. De nationella erfarenheterna påverkade i högsta grad den transnationella debatten. Erfarenheterna från kampen om hegemonin i länder som Frankrike och de skandinaviska länderna påverkade tendensen även i AI:s debatter när SPD:s roll som oomtvistad ledare utmanades. Den marxistiska centerns åldrade ledare, vars erfarenhetsrum alltså var präglad av kampen under anti-socialistlagarnas tid på 1870- och 1880-talen, fick till exempel uppleva att Jaurès, med sina lyckade uppgörelser med liberalerna i Frankrike, krävde att AI uppgraderade sin gemensamma syn. Samtidigt hade IFB och den pacifistiska rörelsen stora besvär med att utmåla den andra Haagkonferensen, som hållits samtidigt som Stuttgartkongressen 1907, som en seger även när det gällde praktiska frågor. Mest hade de antagna resolutionerna i Haag handlat om hur reglerna för krig skulle se ut, inte om hur vederstyggelsen i sig skulle förhindras, vilket gjorde att bland annat Jaurès ofta uttalade sig nedlåtande och kritiskt mot de liberala pacifisterna. Men som framgått av hans skrift om skiljedomstolar ur ett socialistiskt perspektiv kunde han även vara generös mot de borgerliga pacifisterna, och inte minst deras viktigaste strategiska vapen. Att AI med tiden kom att stå för en

strategisk repertoar som, när det gällde de långsiktiga frågorna att driva, inte skiljde sig nämnvärt från IFB:s är en viktig slutsats.

När det gäller fredskampens ”end game”, det vill säga aktiviteterna vid ett akut läge av krigsutbrott, så saknade IFB en strategi för vad som skulle göras. Demonstrationer hade använts vid ett fåtal tillfällen men aldrig blivit någon stor sak. Det fanns från den borgerliga fredsrelsens håll en ovilja att stöta sig med myndigheter och ministärer vilket sannolikt påverkade bedömningen av vilka resurser som var möjliga i kampen.

Men för AI är en *contentious politics*-inspirerad analys av rörelsens repertoar relevant. De ”akuta åtgärder” som jag påvisat syftade alla till mer eller mindre explicit våldsanvändning för att förhindra det större onda. Detta var rimligtvis något rörelsen var medveten om. Massmobilisering mot krigsförberedelser skulle definitivt stöta sig med makthavare och inte minst armén och sannolikt leda till våldsamheter. En generalstrejk eller uppmaning till revolution skulle definitivt göra det. Ändå har vi sett hur metoderna trots allt diskuterats och antagits av den reformistiska arbetarrörelsen på ett sätt som man oftast inte längre såg som ett alternativ för att nå framgång inom någon av sina andra politiska frågor, såsom till exempel kampen för rösträtten. Att fredsfrågan sågs som överordnad andra frågor är kanske logiskt, eftersom ett krigsutbrott skulle förhindra alla andra reformer man såg som viktiga, men det är intressant att den sågs som så pass allvarlig att inslag i en mer våldsam konfliktrepertoar som arbetarrörelsen arbetat hårt för att få bort från agendan plötsligt sågs som relevanta igen.

Jag menar dock att ledande skikt, inte minst inom tyska SPD, nog ansåg att de medel som existerade innan mer våldsamma aktioner skulle behövas, var tillräckliga. Den praxis som utvecklades under AI:s sista år, där utfärdande av en resolution från ISB med uppmaning till massdemonstrationer som sedan följdes upp med en kongress för AI så snart som möjligt, ansågs inom dessa egna led ha förhindrat ett storkrig i samband med det första Balkankriget 1912. Möjligen ansåg man sig således ha de vapen som behövdes vilket gjorde att mer militanta frågor kunde avfärdas som onödiga att ödsla mer tid på att planera inför.

7. Praktisk internationalism

En samlande beteckning för olika överstatliga relationer kan anges som *internationalism* och relationen till detta närmast normativa begrepp står i fokus för detta kapitel. Jag kommer här att undersöka vilken teoretisk och praktisk betydelse internationalismbegreppet spelade för den borgerliga och den socialistiska freds rörelsen under min undersökningsperiod. Kritiken mot krig och militarism handlade inte bara om faktiska utbrott av krig, utan även faktorer som ekonomi, handel, hierarkier, självständighet och imperialism spelade in. Erfarenheterna av en mer globaliserad värld påverkade också rörelsernas verksamheter. Definitionen av vad som rymdes inom fredskampen utvidgades dessutom under undersökningsperiodens gång. Detta var frågor som satte internationella relationer i fokus, inte minst innebörden av den internationalism som var viktig inom båda organisationernas arbete. Jag kommer i det här kapitlet undersöka olika definitioner av detta begrepp, och jag vill, genom att studera hur olika ståndpunkter kom att presenteras inom organisationernas verksamheter, diskutera hur företeelsen, eller begreppet, tolkades i en bredare bemärkelse. Jag kommer även försöka dra vissa slutsatser om på vilka sätt internationalism kunde laddas med en politisk konnotation, inte minst i frågor som självständighetskamp och kolonialism.

Det komparativa perspektivet mellan de båda organisationerna står i fokus, och analysen av begrepps användningen hjälper även till att sätta fingret på hur rörelserna liknade eller skiljde sig åt från varandra ifråga om definitioner och praktiker. Ytterst hjälper undersökningen till att svara på frågan om vad som lades i begreppen internationellt samarbete och/eller internationalism hos fredsaktivisterna, och på så sätt bedöma hur detta relaterade till fredskampen i övrigt. Det vill säga, denna studie bidrar till att även definiera fredsbegreppet så tydligt som möjligt och på så sätt utveckla undersökningen av vilken typ av fred det var respektive rörelse kämpade för.

Mitt källmaterial består i kapitel 7 framförallt av kongressmaterial från IFB och AI. För IFB:s del kompletteras materialet dock med några av de Nobelpristal som flera av rörelsens ledande aktivister höll. De båda rörelsernas olika internationalistiska utgångspunkter kommer inleda framställningen i detta kapitel, här ingår även en redogörelse för den imperialism som präglade de olika europeiska imperiernas hela

internationella politik. Efter det kommer jag undersöka ett antal områden som jag definierat som viktiga för respektive organisation vilka jag sorterat in under rubrikerna ”praktisk internationalism” och ”internationalismen och nationen”. De undersökta områdena skiljer sig stundtals åt mellan IFB och AI eftersom de hade olika agendor och värdesatte olika sakområden, men tillsammans öppnar de olika undersökningarna upp för en gemensam komparativ konklusion där de bådas olika syn på internationalismen, teoretiskt och praktiskt, kommer att belysas.

Liberal internationalism

Den kristna basen inom fredsrörelsen fick, som vi har sett, vid 1800-talets mitt sällskap av en mer politiskt präglad liberal linje. Denna hade i sin tur rötter i ett humanistiskt upplysningsarv som låg fast förankrat inom fredsrörelsens icke-konfessionella sida. Krig sågs enligt upplysningstidens ideal som själva antitesen till den humanism som förespråkades, och upplysningstänkarna försökte hitta vägar att ge folket ökat inflytande över de processer som ledde fram till krig och lidande.⁷²⁰

Andan i upplysningsfilosofernas arbeten levde således kvar inom den liberala internationalistiska skola som fick fäste inom rörelsen under 1850- och 1860-talen, men hade då vidareutvecklats av andra internationellt uppmärksammade namn. Fredsfrågan kopplades nu gärna till en bredare liberal strömning där frihandel och internationalism var centrala begrepp. En ledande gestalt här var den engelske politikern Richard Cobden (1804–1865) som blev portalfigur för en politisk och ekonomisk inriktning som brukar kallas Manchesterskolan. Detta är den ena av de två underavdelningar jag menar är viktiga att lyfta fram hos den liberala internationalismen. Den andra skolbildningen formades av den italienske republikanen Giuseppe Mazzini (1805–1872) som med nationen i centrum förespråkade en radikalare politisk inriktning som inte uteslöt statliga interventioner för att möjliggöra de internationalistiska idealen. Jag kommer här att använda mig av Cobdens och Mazzinis respektive skolbildning för att renodla vissa linjer hos deras syn på vad liberal eller republikansk internationalism innebar, vilket också påverkade fredsarbetet även under min undersökningsperiod.

Hos Cobden och andra radikala frihandelsförespråkare som var starka kritiker av krig och imperialism, kopplades frågan till mer övergripande ideal om handel som ett medel för fred och broderskap mellan folk i olika länder.⁷²¹ Kortfattat var denna strömning förespråkare för ett samhälle där staten hade begränsat inflytande över handel och internationella relationer. Om folken hade så mycket som möjligt att göra med varandra, och regeringarna så litet som möjligt, så skulle även freden säkras resonerade

⁷²⁰ Brock & Young (1999), s. 12.

⁷²¹ Gihl (1962), s. 188–189.

man. Det innebar bland annat att det privata näringslivet och privata initiativ skulle sköta åtaganden som handel och internationella relationer.⁷²² På ett ideologiskt plan kan man se Manchesterskolans grundsyn som en tro på fria och ömsesidiga relationer mellan individer och grupper på alla nivåer. Frihandel gick således hand i hand inte bara med freden utan också med spridningen av demokratin. Frihandeln kom att framstå som medel och mål i sig i en självgenererande process, där alla var vinnare utom de gamla härskarna och de protektionistiska ägarna av jord och produktionsmedel som inte lyckats styra över sin produktion till den nya tiden.⁷²³

Denna idé vann snabbt gehör i flera andra länder i Europa och ledde inte minst till mångåriga strider med respektive länders regeringar angående protektionism eller frihandel. Denna för sin tid radikala ekonomistiska internationalism kom att sätta en tydlig prägel på de liberalt präglade fredsföreningarna, och formade också väsentliga delar av hur man såg på internationella relationer även utifrån fred- och säkerhetsfrågor. Paradoxalt nog visade sig dock konceptet frihandel få sådant genomslag att det också kunde utnyttjas i mindre fredliga syften av imperialistiska makter som med vapentvång såg till att öppna upp sina koloniers ekonomier, utan att detta på något sätt syftade till den spridning av demokrati eller fred som Cobden med flera ursprungligen hade sett.⁷²⁴

Mazzini och hans efterföljare förespråkade i sin tur en betydligt annorlunda form av liberalism, där (liberala) ministärer hade ett ansvar att försöka sprida en form av republikanskt folkstyre (vilket även Immanuel Kant varit förespråkare av). Republikanismen var inte nödvändigtvis demokratisk i den form vi tänker oss idag, utan förespråkade framförallt ett folkstyre där varje folkgrupp, eller nation, hade rätt att utöva sitt eget självstyre utan inflytande från de vid den här tidpunkten omfattande imperierna som präglade Europas karta. Mazzinis argumentation handlade i första hand om italiensk självständighet men rörde alla folkgrupper som ansågs tillräckligt omfattande för att kunna forma de fundament som krävs för en egen statsbildning.⁷²⁵ Redan vid 1800-talets mitt började han och andra liberaler diskutera huruvida man skulle stödja förtryckta nationaliteter som ungrare och polacker eller inte. Mazzini såg som sin uppgift bland annat att just försöka övertyga såväl dessa som allmänt liberalt präglade opinioner om att en fredlig värld krävde en form av humanitära interventioner för att sprida ett mer demokratiskt präglat folkstyre och, framförallt, självständighet.⁷²⁶

Mazzinis nationalism kan till synes stå i motsats till den typ av internationalism vi tänker oss idag. Historikern Glenda Sluga konstaterar dock att nationalismens innebörd

⁷²² Gihl (1962), s. 190.

⁷²³ Mazower (2012), s. 41.

⁷²⁴ Mazower (2012) s. 42–43.

⁷²⁵ Samuel Moyn, "Giuseppe Mazzini in (and beyond) the history of human rights", i Pamela Slotte & Mii Halme-Toumisaari (red.), *Revisiting the Origins of Human Rights* (Cambridge 2015) s. 119–139.

⁷²⁶ Mazower (2012), s. 50–51.

har blivit så inskränkt i vår nutid att vi har glömt den långa ihoptvinnade historien mellan nationalism och internationalism:

Narratives of nationalism have become so engrained in our understanding of history, that we have forgotten the long, intimate, conceptual past shared by the national and international as entangled ways of thinking about modernity, progress, and politics.⁷²⁷

Enligt Mazzini var nationalism en förutsättning för internationalism, och för ett Europa där de fria nationalstaterna slutligen införfriats såg han nästa naturliga steg i en allians eller federation mellan samtliga europeiska stater. Denna sammanslutning var enligt honom den yttersta garanten för en varaktig fred.⁷²⁸

Mazzini var djupt kritisk mot Cobdens isolationism och såg den liberala statsledningen, i de självständiga nationalstaterna, som en garant för en äkta internationalism. Samtidigt var det mycket som förenade de båda, inte minst deras strävan efter en fredlig värld byggd på demokratiska värderingar och en genuin ovilja mot den aristokratiska elit som fortfarande styrde det mesta. Men liberalismen i allmänhet var på många sätt svärfångad under 1800-talets gång. Till synes diametralt olika inställningar kunde rymmas under samma paraply. Detta fick också konsekvenser när den borgerliga fredsrörelsen under slutet av seklet skulle ta ställning i en rad frågor som på ett eller annat sätt kunde kopplas till fredskampen. Detta är ett tema för de undersökningar jag ämnar genomföra.

Arbetarinternationalism

Internationalismen har varit en av de centrala byggstenarna under arbetarrörelsens historia, alltsedan Karl Marx och Friedrich Engels tid. Men, som historikern Eric Hobsbawm påpekat har arbetarrörelsens internationalism aldrig varit av kosmopolitiskt eller rent nationell karaktär. Istället så föddes den inom en bredare liberalt borgerlig internationalism som förutsatte förekomsten av nationer. Både Hobsbawm och historikern Håkan Blomqvist har fört resonemang kring vad vi kan kalla olika former av denna arbetarinternationalism i sina respektive verk.⁷²⁹ Hobsbawm har målat upp en bild där olika praktiska arbetarinternationalismer existerade parallellt inom 1800-talets och det tidiga 1900-talets arbetarrörelse. Med utgångspunkt i Marx och Engels uppenbarligen ganska vaga formuleringar om nationen och internationalismen, pekade

⁷²⁷ Sluga (2013), s. 3.

⁷²⁸ Mazower (2012), s. 48–50.

⁷²⁹ Främst har jag här använt mig av Eric Hobsbawms artikel "Working Class Internationalism", i Fritz van Holthoorn och Marcel van der Linden (red), *Internationalism in the labour movement 1830–1940* (1988) och Blomqvist (2006).

Hobsbawm på hur två ytterlighetspositioner utkristalliserades under seklets sista decennier. Den ena förespråkade ett slags kosmopolitisk internationalism som på ett principiellt plan förkastade nationen som samhällsform. Den nationella tillhörigheten sågs här som irrelevant och istället förespråkades en internationell klassidentitet. På motsatt håll fanns den skolbildning där nationen bejakades på bekostnad av arbetarrörelsens internationalism, men där denna trots allt fanns med som ett slags fond i berättelsen. ”Nationell internationalism” har Blomqvist, som i sin forskning utvecklat Hobsbawms linje, kallat denna. Som en kompromiss tänker sig Hobsbawm, och får medhåll av Blomqvist, en slags pragmatisk mittlinje där arbetarrörelsens företrädare utifrån nationella speciella förhållanden försökte handskas med internationalismen.⁷³⁰

Hobsbawm konstaterar att det knappast var så att arbetarrörelsen, eller ännu mindre arbetarklassen, i allmänhet såg en upplösning av nationalstaterna som någon central framtidsvision, eller att den ens föreställde sig den ”era av universellt brödraskap och fred” som Marx talat om som nära förestående. Men han betonade ändå vikten av att teorin om en internationell klassidentitet introducerades som ett centralt inslag i kampen för att forma en regelrätt internationell arbetarrörelse.⁷³¹ Det unika i arbetarrörelsens internationalism kontra den liberala varianten låg, utöver den analys man gjorde av kapitalismens utveckling och huruvida den skulle störtas eller ej, enligt Hobsbawm, i hur proletarietet ansåg sig ha en speciell roll i att överbrygga ”nationell och nationalstatlig antagonism”.⁷³² Jag tolkar hans slutsats som att det visserligen var möjligt att arbetarklassen inte hade något fosterland, men även om den hade det så borde arbetarnas solidaritet ändå snarare visas mot dess klassfränder i andra länder.

Imperialism

Värt att hålla i beaktande för en definition av internationalismen under decennierna runt det förra sekelskiftet är hur omfattande den globala imperialismen var under just denna tidsperiod. Under loppet av knappt 40 år, mellan 1876 och 1915, fördelades eller omfördelades ungefär en fjärdedel av jordens landyta som kolonier. Aktiva i detta system var inte mer än en handfull stater där Storbritannien och Frankrike var överlägset mest verksamma, följda av Tyskland, Belgien och Italien, samt i mindre utsträckning USA, Ryssland, Japan och Spanien. Endast Nederländerna av de tidigare

⁷³⁰ Eric Hobsbawm: ”Working Class Internationalism, i *Internationalism in the labour movement 1830–1940*”, i Fritz van Holthoon och Marcel van der Linden (red) (1988), s. 10–12. Se även Nilsson, (2015), kap 1.2.2 och Blomqvist, (2006), s. 373.

⁷³¹ Hobsbawm (1988), s. 8.

⁷³² Hobsbawm (1988), s. 8.

kolonialmakterna misslyckades med att utöka sitt imperium under den här tidsperioden.⁷³³

Denna nya våg formaliserades med den så kallade Berlinkonferensen som hölls i flera månader 1884–1885. Syftet med konferensen var att komma överens om regler för framtida kolonisering av den afrikanska kontinenten samt handelsbestämmelser för de huvudsakliga floderna. På det här sättet skulle man undvika konflikter mellan kolonialmakter med konkurrerande anspråk var tanken. Då de europeiska makterna nu erkände varandras intressesfärer gjordes det dock utan att någon som helst hänsyn togs till redan existerande afrikanska samhällen och folk. Följden blev en hektisk och våldsamt kolonisering av oerhörda arealer över hela Afrika, men även på vissa ställen i Asien, något som oundvikligen kom att drabba de lokala folken hårt.⁷³⁴

Vad vi såg var således en omfattande förändring av världens geopolitiska förhållanden och ekonomiska flöden och en alltmer eskalerande konfliktnivå kolonialmakterna emellan. Det var inte bara arbetarrörelsen och fredsörelsen som betraktade maktkampen på hav och främmande kontinenter som en central del i risken för ett annalkande europeiskt storkrig, utan frågan oroade även bredare folklager. Med tiden växte också en omfattande opinion i västvärlden fram emot det våldsamma agerandet, en opinion som sträckte sig långt in i fredsörelsernas verksamhet.

Den galopperande kapploppningen hos kolonialmakterna runt sekelskiftet påverkade även de ekonomiska och sociala strukturerna på hemmaplan. Hobsbawm har i sitt stora historiska översiktsverk i tre band om det ”långa 1800-talet” titulerat perioden mellan 1875 och 1914 som ”imperiernas tidsålder”. Även om det existerat olika former av kolonialism i militär och politisk bemärkelse i århundraden innebar denna nya förening av maktpolitik och önskan om ekonomisk avkastning något kvalitativt nytt i världens historia, menar han.⁷³⁵ Historikerna Richard Koebner & Helmut Dan Schmidt talar i sin tur, i sitt översiktsverk om imperialismen, om flera skiftande explicita innebörder även av själva begreppet *imperialism* alltsedan 1840-talet och framåt.⁷³⁶ Redan Lenin konstaterade, i sin inflytelserika teoretiska skrift *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* från 1916, att begreppets betydelse för att karakterisera det senaste kvartsseket varit centralt. Framförallt, menade han, hade det spansk-amerikanska kriget (1898) och

⁷³³ Hobsbawm (1989), s. 81–83.

⁷³⁴ Boken *Discovering imperialism. Social Democracy to World War I* återger en rad originaldokument angående synen på nationen och imperialismen från 1897 till 1916. Här går det att se hur frågan väckt ett omfattande intresse hos inte minst arbetarrörelsen, men liknande reaktioner går att märka av inom den borgerliga fredsörelsen även utanför IFB. Richard B. Day & Daniel Gaido (red), *Discovering imperialism. Social Democracy to World War I* (Leiden 2012).

⁷³⁵ Hobsbawm (1989), s. 84.

⁷³⁶ Se ”Introduction” i Richard Koebner & Helmut Dan Schmidt, *Imperialism. The Story and Significance of a Political Word, 1840–1960* (Cambridge 1964).

boerkriget (1899–1902) fått samtiden att klarare se vad som kännetecknade även ”civiliserade” stater som USA:s eller Englands utrikespolitiska strävanden.⁷³⁷

Den betydelse som således både den samtida teoretikern Lenin och senare forskare som Hobsbawm och Koebner och Schmidt fäst vid den form begreppet fick i slutet av 1890-talet visar på att en kvalificerat ny period infunnit sig i historien, sett till ett ekonomiskt system väsensskilt från den fritt konkurrerande liberala frihandelsvärlden som rätt ett halvt sekel tidigare.⁷³⁸ Men viktigare för min studie är hur det samtidigt var först då som begreppet också kom att inta en central plats i samhällsdebatten och blir föremål för debatt.⁷³⁹

Vi ser alltså olika resultat och tolkningar av hur en alltmer globaliserad värld kom att utvecklas och upplevas. Internationalism, med sina positiva och negativa konnotationer, var ett fenomen och ett begrepp i centrum för samtidsdebatten. Men dess mer destruktiva begreppsläktingar nationalism och imperialism spelade minst lika viktiga roller och en studie av internationalismens innebörd måste behandla även dessa. Jag kommer att använda mig av dessa sammanfattningar som utgångspunkt för de kommande undersökningarna. Syftet är att studera hur till synes diametralt olika inställningar kunde rymmas inom samma rörelse, eller rent av organisation. När såväl IFB som AI under skulle ta ställning i en rad frågor som på ett eller annat sätt kretsade kring synen på internationalism och internationella relationer var det ofta med vissa interna stridigheter som följd. Dessa skiljaktigheter påverkade även fredskampen, eftersom fred och internationalism var tätt sammanknippade i båda rörelserna. Genom en rad mindre undersökningar, som jag titulerat praktisk internationalism, får vi se hur de skolbildningar jag sammanfattat ovan yttrade sig i praktiken. På så sätt hjälper mig undersökningen att analysera freds-rörelserna gärning i ett vidgat perspektiv.

Här vill jag framförallt undersöka hur debatterna inom IFB och AI gick till beträffande själva utgångspunkten för en internationalistisk strävan, hur såg man på *internationell gemenskap* eller *solidaritet* och vad gjordes för att gagna den? På vilket sätt relaterade

⁷³⁷ Se, Vladimir Lenin: *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*, (1917), s. 6.

<www.marxists.org/svenska/lenin/1916/imper.htm> (17/10–2019). Några i det sammanhanget tidiga och inflytelserika verk var den engelske nationalekonomen J. A. Hobsons verk: *Imperialism: a study* (1902/1908) och Rudolf Hilferdings verk: *Finance capital: a study of the latest phase of capitalist development* (1910/2006).

⁷³⁸ Hobsbawm (1989), s. 82–84.

⁷³⁹ Flertalet diskussioner har å andra sidan ägt rum inom såväl den politiska debatten som inom den historiska forskningen om huruvida skeendet, med den koloniala kapplöpningen, i slutet av 1800-talet verkligen ska ses som något kvalitativt nytt eller som en ett led i en kontinuitet med århundraden på nacken, Hobsbawm nöjde sig dock med att konstatera att förloppet under alla omständigheter upplevdes som något nytt av sin samtid. Hobsbawm (1989), s. 82–84.

tankarna inom IFB om *frihandel* till denna tankeströmning? Hur agerade AI inför frågor som *migration* utifrån denna utgångspunkt? Hur ställde sig avslutningsvis de båda organisationerna till den omfattande *imperialistiska* kapploppningen som präglade dess samtid, fanns det en gräns för den internationella solidariteten utifrån etniska grundvalar?

Den borgerliga freds rörelsen

Internationell gemenskap

Under sin existens ägnade IFB en anseelig tid åt att diskutera den internationella aspekten av sin kamp. Generellt såg sig IFB sannolikt som en pusselbit i en större strävan efter en mer fredlig och internationaliserad värld. Förhoppningen att andra, närliggande, internationella sammanslutningar skulle underlätta för fredsarbetet genom att undanröja hinder för handel och annat utbyte var vanlig inom rörelsen. Bland annat satte man stort hopp till *The Financial Reform Association*, men man stöttade även olika praktiska försök att genomföra en likadan internationell standard på en rad områden, i huvudsak på kommunikationsområdet såsom telegrafi, telefoni, postsystem och järnvägssystem, men även när det gällde principer för vikt- och längdmätning, myntsystem med mera.⁷⁴⁰ En särskild relation fanns till Röda korset som, liksom IFB, hade sin bas i Schweiz.⁷⁴¹

Det pågick under en lång tid en diskussion inom IFB angående vikten av överstatliga sammanslutningar. Det vanligaste exemplet var en slags federation, antingen bestående av europeiska stater eller också hela världens. Men även frågan om ett världsparlament berördes. Dessa planer på en överstatlig sammanslutning var inget nytt inom den internationella fredskampen, utan snarare var rörelsens historiska rötter påtagliga. Redan Kant talade om ett världsparlament, medan Mazzini och hans efterföljare mest var intresserade av en strikt europeisk sammanslutning. Med åren kom framförallt världsfederationen att stå i fokus och 1910 gick IFB så långt som att i en resolution slå fast att världsparlamentet var det ”högsta målet för deras ansträngningar”.⁷⁴² Det här fick dock inget egentligt genomslag i den övriga debatten.⁷⁴³

⁷⁴⁰ ”Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897”, s. 14, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁷⁴¹ Om tidiga kontaktförsök gentemot Röda korset, se s. 206.

⁷⁴² *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912), s. 35.

⁷⁴³ Jag har i andra sammanhang skrivit om IFB och deras syn på överstatliga sammanslutningar. Se: Fredrik Egefur, ”Internationella fredsbyrån och Nobels fredspris. Debatter i fredsfrågan på kongresser och i Nobeltal före 1914” i *Historisk tidskrift* 139:3 (2019).

Även en mer allmän internationalistisk eller kosmopolitisk strävan kom att få ett stort genomslag inom rörelsen. Ett kraftigt ökat utbyte mellan folk i olika länder på en rad olika plan förespråkades ofta under hela undersökningsperioden. Frågan om internationell gemenskap och internationell solidaritet satte sin prägel redan på den andra kongressen i London 1890. Under rubriken ”Promotion of International Fraternity” slog kongressen fast en slags programförklaring för denna strävan när man uttryckte sin tro på vad människans broderskap kunde involvera. Denna känsla antogs också ligga till grund för den bestående fred man kämpade för:

The Congress affirms its belief that the brotherhood of man involves, as a necessary consequence, a brotherhood of nations, in which the true interests of all are acknowledged to be identical. The Congress is convinced that the true basis for an enduring peace will be found in the application by nations of this great principle in all their relations one to another.⁷⁴⁴

Under åren presenterades också åtskilliga initiativ och resolutioner för att öka det internationella utbytet och uppmuntra till samarbete över gränserna. Den viktigaste metoden var IFB:s bulletin *Bi-Mensuelle* som distribuerades till flertalet av organisationens medlemsföreningar i olika länder två gånger i månaden och som behandlade såväl organisationens arbete som fredsfrågor i ett internationellt perspektiv. Men även andra frågor uppmärksammades. Man försökte under många år väcka support för en internationell akademi, med uppförande av internationella universitet och andra internationella skolor i varje europeiskt land från ett språkområde med internationell spridning. Det fanns flera poänger med denna typ av internationella utbildningsinstanser. Dels den formella möjligheten att instruera lärare och professorer att ge principen kring skiljedom en central plats i undervisningen och se till att litteraturen som användes var av pacifistiskt slag.⁷⁴⁵ Dels kunde man komma i kontakt med ”*upright and intelligent young men*” och förmå dem att organisera ytterligare samfund för att kämpa för freden.⁷⁴⁶ Inbegripet fanns också möjligheten att mer allmänt verka för en internationell förståelse eller identifikation, och man resonerade också kring vikten av ökad språkgemenskap och ville även uppmuntra studenter i olika länder att kommunicera med varandra.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ ”Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897”, s. 1, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁷⁴⁵ ”Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897”, s. 26–27, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁷⁴⁶ ”Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897”, s. 27, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁷⁴⁷ ”Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897”, s. 27, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

Språk

Just frågan om språkets betydelse diskuterades under många år inom organisationen. Ett internationellt språk för att knyta människor närmare varandra sågs som ett intressant inslag i den internationalistiska strävan.⁷⁴⁸ Redan vid den första kongressen menades att anammandet av ett gemensamt språk skulle spela en stor roll för att sprida förståelsen av fredskampen:

[T]he adoption of a conventional language as a means of correspondence among men not speaking the same tongue would be of service in the diffusion of the ideas of peace.⁷⁴⁹

Vid den sjunde kongressen 1895 tillsattes en utredning för att studera frågan ur olika aspekter men när dess resultat presenterats vid följande kongress lades frågan till handlingarna utan åtgärd.⁷⁵⁰ Vid den trettonde kongressen i Boston 1904 kom frågan åter upp men blev då vidareförmedlad till Bernbyrån för att rekommendera vad som skulle göras.⁷⁵¹ Då vare sig presentationen vid åttonde kongressen eller motionen vid den trettonde finns bevarad är det svårt att veta exakt vad man menade med "internationellt språk". Handlade det om att premiera ett av de rådande stora språken eller ville man använda sig av ett helt nytt språk som utvecklats? I så fall måste det sannolikt ha handlat om "esperanto" som låg i tiden vid sekelskiftet. Språket hade skapats under 1880-talet av den polsk-judiska ögonläkaren Ludwik Zamenhof som ett sätt att underlätta kommunikationen människor emellan och byggde på en slags grammatisk nyckel vars principer skulle gå att lära sig på en halvtimme.⁷⁵² Från och med 1905 hölls dessutom internationella konferenser i olika europeiska städer, betitlade World Esperanto Congress. Zamenhof själv uttryckte, i sin ursprungliga programskrift, tre mål med sin konstruktion, det tredje av dessa lät också snarligt några av fredsrörelsens egna målsättningar:

To find some means of overcoming the natural indifference of mankind, and disposing them, in the quickest manner possible, and *en masse*, to learn and use

⁷⁴⁸ För en rad olika resolutioner i frågorna, se till exempel: "XII:e Rapport du Bureau international de la Paix, 1er Juillet 1901 au 30 Avril 1902", s. 4, box 17:5 (IPB Collection, LONA).

⁷⁴⁹ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 13, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁷⁵⁰ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 14, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁷⁵¹ "Resolutions adopted by the Thirteenth universal congress, Boston 1904", s. 5, box 95 (IPB Collection, LONA).

⁷⁵² Se Bo Sandelin, *Esperanto. Drömmen om ett världsspråk* (Stockholm 2013).

the proposed language as a living one, and not only in last extremities, and with the key at hand.⁷⁵³

I sitt Nobelpristal 1909 berörde även IFB:s första ordförande Fredrik Bajer esperanto i ett i övrigt kritiskt inlägg angående fredskongressernas delegater och deras språkkunskaper. Ett seriöst hinder, menade han, för att få kongresserna och därmed det allmänna fredsarbetet att fungera var att många delegater inte förstod andra språk än sitt eget. Nu fick man arbeta med ideliga översättningar från franska till engelska och vice versa (men även till italienska och tyska). Utan tvivel skulle snart översättningar till esperanto också bli aktuella, trodde Bajer, om alla bara kunde lära sig förstå det språket istället hade problemet varit löst, men det ligger säkert långt i framtiden, sammanfattade han en smula uppgiven situationen.⁷⁵⁴

Esperanto kom även att figurera inom den internationella arbetarrörelsen vid samma tidpunkt, inte minst hos dess anarkistiska och antimilitaristiska falang. I likhet med den rörelsens snabbt mycket omtalade 1 maj-firande såg den borgerliga fredsrörelsen för övrigt också ett syfte med att kunna samlas kring en gemensam högtidsdag världen omkring. Efter några olika förslag enades IFB kring att instifta ”den universella fredsdagen” den 18 maj till minne av när fredskonferensen i Haag invigdes 1899. Dagen firades också under ett antal år men det är svårt att säga i vilken omfattning.⁷⁵⁵ Generellt sett gavs dock dessa internationalistiska ansträngningar ofta ett omfattande utrymme i IPB:s årsrapporter, vilket tyder på att de sågs som en viktig del i fredsarbetet.⁷⁵⁶

Frihandel

Frihandelsfrågan kom för Cobden och Manchesterliberalerna med tiden att ses som såväl medel som mål för deras strävan efter internationalisering och fred. Denna linje fanns tydligt företrädd även inom IFB. 1880-talet hade inneburit omfattande internationella konflikter mellan frihandelsvänner och protektionister och frågan låg fortfarande i tiden under IFB:s existens.⁷⁵⁷ Frågan om frihandel verkar av rörelsen själv ha setts främst som en taktikfråga. Det diskuterades hur man skulle kunna underlätta för handeln genom gemensamma vikt- och mätsystem, postsystem, arbetsmarknadslagar, tullar och

⁷⁵³ Ludwik Zamenhofs tre mål:

<http://www.genekeyes.com/Dr_Esperanto.html> (26/3–2018).

⁷⁵⁴ Fredrik Bajer – Nobel Lecture: ”The Organization of the Peace Movement”

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1908/bajer-lecture.html> (27/5–2018).

⁷⁵⁵ ”XII:e Rapport du Bureau international de la Paix. 1er Mai 1902 au 30 Juin 1903”, box 17:5 (IPB Collection, LONA).

⁷⁵⁵ ”Resolutions of the XIIth Universal Peace Congress”, box 92, s.8 (IPB Collection, LONA).

⁷⁵⁶ För ytterligare exempel på internationalistiska projekt, se: ”XIV:e Rapport du Bureau international de la Paix. 1er Juillet 1904 au 30 Juin 1905”, s. 3, box 95:9 (IPB Collection, LONA); ”XIX:e Rapport du Bureau international de la Paix. 1er Juillet 1909 au 30 Juin 1910”, s. 1, box 17:10 (IPB Collection, LONA).

⁷⁵⁷ Se Cooper (1991), s. 52.

handelskvoter och så vidare, men det hördes inte så mycket om varför frihandeln var en viktig fråga. Det tyder på att det inte rådde något större tvivel inom organisationen kring huruvida frihandel var av positiv art eller inte.

Några nedslag i kongressresolutionerna är ändå värda att göra för att kunna redogöra för hur diskussionerna gick. I programmet för den tionde kongressen återfinns en uppmaning från den föregående kongressen att åter slå fast två punkter utifrån frågeområdet:

Proposal remitted to the tenth Congress by the Ninth.

1. The Congress reaffirms its sympathy with all efforts that may be made in favor of Free Trade.
2. The Congress expresses the hope that the régime of Free Trade may also be adopted with regard to the Colonies considering that Protection is one of the principal causes of disputes and even of wars among nations.⁷⁵⁸

Till synes en slagkraftig sammanfattning av vad som förefaller varit en vanlig linje inom rörelsen. Frihandel var alltså ett verktyg för att hindra de konflikter eller rent av krig som uppkommit på grund av tariffer och tullar och systemet borde omfatta kolonierna också. Men då Cobdens ursprungliga linje även uteslöt statliga interventioner och helst även mellanstatligt utbyte är det svårt att se hur kolonier kunde ha en plats i samma idétradition. Utifrån denna skrivning går det dock att skilja på frågorna om frihandel och statliga ingripanden, doktrinen verkar inte längre ha varit lika dogmatisk. Ett tillskott till den här debatten återfås dock i och med 1903 års resolution i frågan. Utifrån en i sammanhanget ganska betydande skrivning i resolutionstexten går det att forma sig en fyllig bild av hur organisationen såg på frihandeln. Resolutionen kan delas upp i fyra olika delar, som alla utifrån olika områden argumenterar för varför frihandel alltjämt var en central fråga för fredsrörelsen. Utifrån mina tolkningar handlade det om följande områden:

A) Det individuella frihetsperspektivet.

Individuals, after paying taxes for the public services, ought to be considered to have fulfilled their obligations to the political community to which they belong; and [...] the right to freely exchange their services with other members of the society of civilized nations, without any interference from the political

⁷⁵⁸ "International Peace Bureau. Programme of the Tenth Universal Peace Congress which will open at Glasgow on Tuesday, 10th September 1901", s. 3, box 85 (IPB Collection, LONA).

community, arises from the principle of the inviolability of the human personality [...].⁷⁵⁹

Denna princip härleddes till okränkbarheten hos människan, hen bar med sig rätten att fritt ta del av frukterna av mänskligt arbete. Avdelningen syftade uppenbarligen på rätten att sälja sin arbetskraft i valfritt land utan förhinder och var viktig i en tid då rätten till migration stod på sin kulmen.

B) Internationell enighet

The removal of internal customs barriers has been one of the greatest factors in national unification and pacification; and whereas, if the effort to adjust international disputes is a good thing, the production of an international condition which will prevent them is better.⁷⁶⁰

Här syftade man sannolikt på det tyska enandet, som bland annat inleddes med en ekonomisk handelsunion som sedan växte. Hos IFB förelåg under åren flera förslag till hur en europeisk union skulle kunna bygga på samma start.⁷⁶¹

C) Frihandelsorganisationerna

The Congress congratulates the Free Trade Associations on their efforts, which cannot but be helpful to the case of peace, and calls upon all the friends of peace to aid them in obtaining the gradual and simultaneous reduction of protective tariffs by international agreement.⁷⁶²

I den praktiska kampen för frihandel uppmärksammade IFB ofta flertalet likasinnade organisationer, bland annat *the Financial Reform Association*. Sannolikt såg man sig som del i en ännu större rörelse för internationalism och förbrödning som av nödvändighet måste inbegripa transnationella organisationer på en rad olika områden.

D) Det internationella perspektivet

The Congress cannot separate without expressing its complete sympathy with all those in Great Britain who are making a vigorous and determined effort to prevent a return to imperialist and aggressive protectionism, and to affirm to

⁷⁵⁹ "Resolutions of the XIIth Universal Peace Congress, 1903", s. 4, box 92 (IPB Collection, LONA).

⁷⁶⁰ "Resolutions of the XIIth Universal Peace Congress, 1903", s. 4, box 92 (IPB Collection, LONA).

⁷⁶¹ "Resolutions of the XIIth Universal Peace Congress, 1903", s. 4, box 92 (IPB Collection, LONA).

⁷⁶² "Resolutions of the XIIth Universal Peace Congress, 1903", s. 4, box 92 (IPB Collection, LONA).

constant fidelity of the British nation to the glorious free-trade reform of Cobden, Bright and Peel.⁷⁶³

Här återfinns ett praktiskt exempel på hur IFB lyfte fram Richard Cobden, en av sin idéströmnings grundfäder. Men det var alltjämt Cobdens idé om frihandel som åsyftades strikt och inte hans större idébygge där staterna helt skulle abdikera från den internationella sfären. Icke desto mindre var det tydligt vilken kraft organisationen fortfarande såg i frihandeln. Resolutionen avslutades med uppmaningen att parlamentariska frihandelsgrupper skulle formars i alla länder, vilket ytterligare underströk den transnationella delen av frågan. Frihandel är per definition en fråga som måste inbegripa fler länder än det egna, och en transnationell rörelse som fredsrörelsen ville uppenbarligen uppmana ytterligare transnationella rörelser att komma till stånd.⁷⁶⁴

Internationell solidaritet

Den internationella gemenskapen, som på ett eller annat sätt var en av grundbultarna för den borgerliga fredsrörelsen och IFB, kunde dock få komplicerade resultat när den skulle efterlevas i praktiken. Frågan om *internationell solidaritet* kom också att visa på rörelsens splittring i synen på vad som kunde betraktas som radikala politiska krav såväl inrikes som utrikes. Här möttes åtskilliga linjer inom organisationen. Det kristet anstrukna brittiska *The Peace Society*, som bäst kan beskrivas som anti-socialister, får representera den ena ytterligheten när det gäller krav på radikala politiska reformer men även inom den reformsinnade liberala falangen, med ursprung från den europeiska kontinenten, fanns det tydliga åtskillnader.⁷⁶⁵ Som tidigare framgått stärktes skiljelinjen inom denna politiskt baserade inriktning av fredsrörelsen under 1860-talet då de båda konkurrerande liberala fredsföreningarna grundades i Paris och Genève. Denna skiljelinje fortsatte att påverka fredsarbetet även inom IFB. Den skola som tidigare varit knuten till Parisföreningen, och hade flera av IFB:s ledande aktivister, inte minst Frédéric Passy, som förespråkare, ville arbeta för en fredligare värld genom avtal och internationellt samarbete och kopplade delvis fredsfrågan till den liberala, ekonomiska, linje som beskrivits ovan. Genom att begränsa de eskalerande rustningarna runt om i Europa och istället bygga ut handeln skulle enorma resurser kunna skapas och frigöras som istället kunde läggas på att förbättra levnadsförhållandena för alla, inte minst de mindre bemedlade i samhället. Men att ställa konkreta politiska krav på makthavare att genomföra reformer, eller kritisera specifika staters politik, sågs som kontraproduktivt då man riskerade repression och konflikter. Mot detta ställde sig ursprungligen

⁷⁶³ "Resolutions of the XIIth Universal Peace Congress, 1903", s. 4, box 92 (IPB Collection, LONA).

⁷⁶⁴ "Resolutions of the XIIth Universal Peace Congress, 1903", s. 4, box 92 (IPB Collection, LONA).

⁷⁶⁵ Cooper (1991), s.163, 206–208.

grupperingen i Genève som ville se en betydligt bredare horisont av frågor kopplade till fredsfrågan på dagordningen. En fredlig värld var inte möjlig utan rättvisare villkor i samhället, resonerade man och ställde inte minst krav på självständighet och autonomi för olika folkgrupper i Europa. Inom IFB existerade denna skola från starten men växte i styrka under åren. Sina kraftigaste förespråkare där hade man bland flera ledande aktivister som Hodgson Pratt och Ernesto Moneta.⁷⁶⁶

Decennierna runt sekelskiftet var i allmänhet en tid då liberaler och socialister flyttade fram positionerna när det gällde centrala frågor som demokrati och kvinnors rättigheter. Detta påverkade även freds rörelsen. Från att ha fört en restriktiv linje inom IFB, inte minst på den omtalade försiktige Ducommuns initiativ, så växte med tiden antalet frågor som organisationen engagerade sig i. Detta gällde inte minst de internationella frågorna. Frågan är dock vilka problemkomplex som dominerade den internationella debatten utan att vara strikt knutna till fredsfrågan. Genom att undersöka kongressresolutionerna och följa tillväxten av frågor som behandlades går det att skaffa sig en bild av rörelsens förändring beträffande frågor och förväntningar. Denna framställning kommer framförallt att fokusera på hur IFB ställde sig i förhållande till imperialismen, som vi har sett gick denna igenom sin mest expansiva fas runt sekelskiftet och kan sägas ha inneburit en prövning av frågan om den internationella solidariteten i praktiken, inte minst utifrån ett etniskt perspektiv.

Under 1890-talets kongresser behandlades endast ett fåtal internationella frågor som inte var strikt knutna till fredsfrågan, mer än i det bredare internationalistiska perspektiv vi sett ovan med arbete för internationella universitet, gemensamt undervisningspråk och så vidare.⁷⁶⁷ Det är svårt att hitta diskussioner eller propaganda kring andra mer explicit samtida politiska frågor. Efter sekelskiftet började det dock hända något, i 1904 års resolutionsgenomgång är det påtagligt hur fokus, förutom på klassiska fredsfrågor som nedrustning och skiljedom, låg på samtida internationella kriser: det rysk-japanska kriget, den fransk-tyska konflikten i Afrika och situationen i Armenien, där flera massakrer utfördes.⁷⁶⁸ Går vi sedan fram till 1912 års kongress i Genève ser vi hur dess resolutioner innehöll flera frågor där IFB gjorde uttalanden men där den explicita kopplingen till fredsfrågan var vag. Där finns bland annat uttalanden om problemen med opiumexporten till Kina och vikten av en internationell konferens beträffande undervisning. Dessutom yttrade man sig i rent moraliska frågor som till exempel uppmaningen till aktion mot oönskade bilder, vilket tyder på en mer allmän sedlighetssträvan inom organisationen.⁷⁶⁹ Men först och främst uttalade man sig om

⁷⁶⁶ Cooper (1991), s. 174–176, 206–208.

⁷⁶⁷ "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 26–28, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁷⁶⁸ "Resolutions adopted by the thirteenth universal peace congress. Boston, October 3–8, 1904", s. 2, box 95:8 (IPB Collection, LONA).

⁷⁶⁹ "Resolutions of the universal peace congress Geneva 1912", s. 43, 50, 51, box 111 (IPB Collection, LONA).

aktuella konfliktområden i betydligt större omfattning än förr. Detta kan givetvis bero på att det var fler kriser som pågick, men i större utsträckning än tidigare sympatiserade man med folk och länder underställda olika kolonialmakter och försökte belysa förtrycket detta ledde till. Såväl Balkan som Armenien, Kina, Kongo, Nordafrika, Egypten, Finland och Tripoli omnämndes här, vilket visar på frågans ökade betydelse och att man indirekt uppfattade detta som viktigt för freden.⁷⁷⁰ Överlag diskuterades rättigheterna för såväl nationella minoriteter som för urinvånare och afrikanska slavar utförligt.⁷⁷¹

Imperialism/kolonialism

Kongressen 1912 får här tjäna som ett exempel på den ökade spridningen av propagandan från IFB:s sida. Mest talande är den eskalerande kritiken mot imperialismen, något som kom att präglade organisationens sena period i allt större utsträckning. Det här låg också i takt med samtiden då följderna av den nya vågen av imperialism började stå klart för världen och en omfattande opinion började växa fram mot det våldsamma agerandet, en opinion som sträckte sig långt in i IFB:s verksamhet.⁷⁷²

Tidigare forskning kring freds rörelsen och frågan om imperialism och kolonialism har gjort gällande att det redan tidigt existerade ett visst motstånd från angloamerikanskt håll mot koloniseringen. Fredsaktivisten Marie Pognon lyfte frågan om rättigheter för ”organiserade stammar i Afrika och Asien” redan under en av de tidiga kongresserna, men detta ignorerades. I övrigt utmanades inte den här linjen på allvar förrän vid tiden för boerkriget (1899–1902).⁷⁷³ De kontinentala pacifisterna hade allt som oftast accepterat tanken att de flesta ursprungsfolk var inkapabla att styra sig själva och således sällt sig till tankarna om den ”vite mannens börda”, betraktat som en högtidlig skyldighet.⁷⁷⁴

Tankediskursen ovan var uppenbarligen inte obekant för rörelsen, men lite tyder på att IFB såg imperialismen som någon av sina centrala frågor under sin inledande period. Jag skulle dock vilja tillägga den ambivalens som kongressresolutionerna trots allt pekar mot alltsedan den första kongressen 1889. Frågan behandlades ofta under rubriker som ”The Relations between civilized and uncivilized peoples” men kunde även beröras under avdelningen ”Nationalities”. I resolutionen 1889 diskuterades hur samvetsförpliktelser och grundläggande krav på rättvisa och internationell rätt måste bli

⁷⁷⁰ ”Resolutions of the universal peace congress Geneva 1912”, s. 51–55, box 111 (IPB Collection, LONA).

⁷⁷¹ ”Resolutions of the universal peace congress Geneva 1912”, s. 44, box 111 (IPB Collection, LONA).

⁷⁷² Cooper (1991), s. 174–177.

⁷⁷³ Cooper (1991), s. 177.

⁷⁷⁴ Cooper (1991), s. 113.

mer vägledande för relationen till de ”ociviliserade” folken, vilket visar på en insikt om de problem som existerade:

The obligations of conscience, and the fundamental requirements of justice and international law which regulate the relations of civilized nations, should equally regulate their relations with uncivilized peoples.⁷⁷⁵

Vid den andra kongressen 1890 betonades dels att de mänskliga rättigheterna krävde att ursprungsfolk och ”weaker races” skulle skyddas från orättvisor och bedrägerier när de kom i kontakt med ”civilised peoples”, inte minst avseende deras land och deras frihet, dels att dessa folk måste skyddas från de laster som var framträdande hos de ”so-called advanced races of men”.⁷⁷⁶

Framme vid den sjätte kongressen 1895 är det värt att lyfta fram en skrivning som uttryckte förhoppning om att ingen stat i framtiden skulle ha rätt att expropriera territorier för eget bruk, däremot skulle stater som koloniserat nya landarealer se till att detta kunde styras, och skyddas, av ett speciellt råd med representanter från olika stater. I nästa steg skulle dock landet öppnas upp för de fria marknadskrafterna, vilket tyder på att det beslutet trots allt ska tas av västmakterna utan inflytande för de lokala länderna:

[I]t shall be understood that for the future, no State shall have the power to appropriate, directly by conquest, or even indirectly by an exclusive protectorate, territories contiguous to, or non-contiguous to, its own; but that, under the authority of a Protecting Council, representing all nations willing to take part in this arrangement, the country to be colonized shall be thrown open to the free enterprise of all the others.⁷⁷⁷

Så långt några av resolutionerna innan boerkriget bröt ut 1899. Detta krig, och den omfattande rapporteringen från det, rörde upp opinionen i världen. IFB uttalade 1903 att det var dess absolut nödvändiga plikt att uttrycka att varje annektering med våld stred mot de grundläggande principerna för internationell rättvisa. Krigsskildringarna från konflikten hjälpte även till att sätta fokus på de föregående decennierna av imperialistisk rovdrift i Afrika och vid kongressen 1904 uttalade IFB att behov fanns av att beskydda intressena hos svagare nationer:

⁷⁷⁵ ”Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897”, s. 6, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁷⁷⁶ ”Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897”, s. 6, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

⁷⁷⁷ ”Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897”, s. 6, box 58:9 (IPB Collection, LONA).

Steps should be taken by the civilized governments to safeguard the interests of weak nations and native races, that all who have dealings with them may set strictly on the lines of justice and righteousness.⁷⁷⁸

I samband med att det under början av seklet uppdagades hur Belgien behandlat invånarna i Kongo fick frågan en drastiskt förändrad betydelse inom rörelsen. Kongo skulle ha fungerat som en fristat öppen för marknadskrafterna, ungefär som det beskrevs ovan, fast under belgisk tillsyn istället för ett gemensamt råd. Men istället utgjorde det i praktiken den belgiske kungen Leopolds personliga arbetsläger, med omfattande lidanden för lokalbefolkningen som följd. Även den allmänna opinionen reagerade våldsamt på uppgifterna som spreds om missförhållandena. IFB behandlade specifikt frågan om den Kongolesiska fristaten 1904 där man menade att förfarandet inneburit grova övergrepp mot lokalbefolkningen.⁷⁷⁹

Under de sista tio åren av IFB:s existens blev kritiken mot kolonialism och imperialism allt vanligare. År 1910 ingick skyddet av lokala folks rättigheter i det omfattande arbete *Code de la paix* som Emile Arnaud tagit fram och som antogs av kongressen.⁷⁸⁰ Väl framme vid 1912 års kongress går det att säga att frågorna om urfolkens rättigheter och om kränkandet av mänskliga rättigheter i kolonierna var allmänt accepterade som en del av dagordningen. I ett par skarpa uttalanden fördömde man med eftertryck den pågående situationen i Afrika och hur de stora makterna fortsatt delar upp intressesfärer mellan sig utan att konsultera ursprungsinvånarna:

The Congress is deeply distressed by the continued outrages during the last years in Africa. It once more denounces the immorality and the danger of diplomatic agreements by which the Powers divide spheres of influence among themselves, and territories whose inhabitants have not been consulted.⁷⁸¹

Inte minst gjorde man samma år sitt mest långtgående uttalande i resolutionsform, där man manade samtliga europeiska makter att begränsa sitt engagemang i Afrika till att fredligt främja fortsatt civilisationsarbete och samarbete och anamma en absolut respekt för inhemska institutioner, språk och religioner:

[I]n those regions of Africa where their authority is recognized the European powers should confine themselves merely to peacefully furthering civilization and

⁷⁷⁸ "Resolutions adopted by the thirteenth universal peace congress. Boston, October 3–8, 1904", s. 8, box 95 (IPB Collection, LONA).

⁷⁷⁹ "Resolutions adopted by the thirteenth universal peace congress. Boston, October 3–8, 1904", s. 6, box 95 (IPB Collection, LONA).

⁷⁸⁰ Emile Arnaud: "International code- *Côte de la paix*" <<https://www.peacepalacelibrary.nl/pmfiles/C38-10-001.pdf>> (5/4–2018); För en bakgrund till Arnauds arbete se: Cooper (1991), s. 111.

⁷⁸¹ "Resolutions of the universal peace congress Geneva 1912", s. 45, box 111 (IPB Collection, LONA).

fraternal co-operation, with the collaboration of the native races, absolutely respecting the religion, institutions, and language of the latter.⁷⁸²

Även om fördömandena av imperialistiskt förtryck ökade i styrka ju längre tiden gick så var den ambivalenta linjen, som jag hävdade utmärkte organisationen redan från starten, alltså närvarande även när retoriken blivit hårdare. Vid 1912 års kongress fördömde man såväl ambitionerna som utfallet för de europeiska kolonialmakterna i Afrika, men gick aldrig så pass långt som att kräva att all kolonisation upphörde. De europeiska stater vars auktoritet var erkänd över olika afrikanska regioner måste uppfylla hårda krav i sin relation till lokalbefolkningen, menade man, men hade trots det rätt att upprätthålla sin makt där även om det helst skulle ske på fredlig väg. Frågan är varför man inte vill gå ännu längre. Vissa exempel på inre konflikter existerade inom IFB, vid till exempel resolutioner som fördömde Storbritanniens förfarande i Egypten eller Italiens gentemot Tripoli, vilket kan ha inverkat på devisen att man undvek att stöta sig med de nationella opinionerna och de europeiska stormakterna.⁷⁸³ Alldeles oavsett var det till slut, ju närmare krigsutbrottet man kom, omöjligt att kringgå imperialismens brott enbart med hänvisningar till ”det större goda” som koloniseringen länge ursäktats med.

Den socialistiska freds rörelsen

Internationell solidaritet

På ett pappersark som den engelske agitatorn och politikern Keir Hardie lämnat efter sig, med stödord till ett tal som han höll i Manchester under det sena 1890-talet, står det överst med slarvig handstil ”International Solidarity”. Under det broderar han ut talets mer konkreta upplägg, vilket verkar ha varit en varierad rad av ämnen, men det övergripande temat var givet – internationell solidaritet!⁷⁸⁴ Som vi har sett var detta ämnesval knappast någon tillfällighet, utan den internationella broderskapstanken var en grundläggande aspekt för arbetarrörelsens verksamhet med tydliga historiska rötter. Inom AI yttrade sig denna i praktiken inte minst genom olika symbolhandlingar, där firandet av 1 maj var den som utan jämförelse fick störst genomslag. Redan vid AI:s första kongress beslutades om att anamma denna dag som en internationell högtid för att fira arbetarrörelsens solidaritet, och för att lyfta fram en av deras centrala frågor,

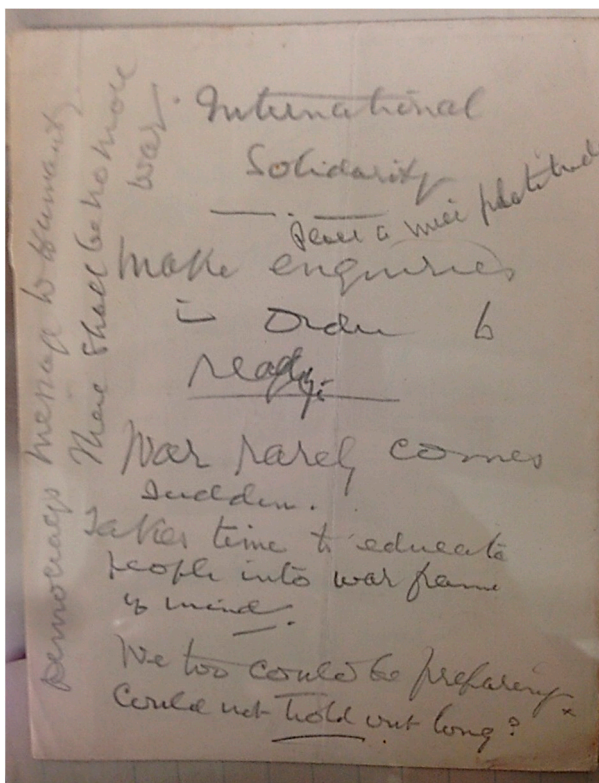
⁷⁸² ”Resolutions of the universal peace congress Geneva 1912”, s. 53, box 111 (IPB Collection, LONA).

⁷⁸³ ”Resolutions of the universal peace congress Geneva 1912”, s. 53, box 111 (IPB Collection, LONA); se även: Cooper (1991), s. 177–179.

⁷⁸⁴ ”Keir Hardie’s speeches 1890s–1900” (International Labour Party Collection, The Labour History Archive & Study Centre, Manchester (LHASC)).

kampen för åtta timmars arbetsdag.⁷⁸⁵ Följande år plockades även frågan om internationell fred in bland parollerna.⁷⁸⁶ Under de följande åren spred sig 1 majfirandet snabbt över Europa och USA och redan 1890 och 1891 deltog miljoner arbetare i firandet, i vissa städer, som London eller Barcelona, samlades över 100 000 på samma plats.⁷⁸⁷

Frågan om internationell solidaritet behandlades mer explicit i vissa sammanhang, som vid kongressen i Amsterdam 1904 då en motion om Internationell solidaritet utreddes och antogs, med särskilt syfte att betona alla partiers skyldigheter att försvara kongresserna mot meningsmotståndare.⁷⁸⁸

Keir Hardies anteckningsblock – 'International solidarity' var temat för detta tal, sent 1890-tal. Källa: International Labour Party Collection, The Labour History Archive & Study Centre, Manchester.

⁷⁸⁵ *Histoire de la IIe internationale. Congrès international ouvrier socialiste Paris 14–21 Juillet 1889 II* (band 6–7), s. 20–21.

⁷⁸⁶ För utförligare diskussioner om 1 maj se: Joll (1955/1974) s. 48–53; Braunthal (1966), s. 245–249.

⁷⁸⁷ Braunthal (1966), s. 246.

⁷⁸⁸ *Histoire de la IIe Internationale. Congrès socialiste international Amsterdam 14–20 Août 1904* (band 14): "Solidarité internationale Rapport", s. 187.

I det följande avsnittet kommer jag att behandla detta centrala begrepp genom att undersöka olika frågor som ryms under själva paraplyet internationell solidaritet, och diskutera vilka teoretiska och praktiska konnotationer man lade i detta. Utifrån en hypotes vill jag i sammanhanget betrakta internationalism som ett slags förutsättning för det socialistiska fredsbegreppet. Vad jag vill undersöka i min studie är således dels hur detta begrepp präglade diskussionerna inom AI, dels hur den internationella solidariteten såg ut i praktiken utifrån AI:s perspektiv. Under rubriken döljer sig ett flertal relaterade konkreta frågor, som inte helt stämmer överens med undersökningsområdena för IFB:s verksamhet ovan. AI hade en annan ingång för sin verksamhet än IFB och det märks också i valet av frågor att diskutera. Jag vill här främst fokusera på vad AI bedömde som relevant i förhållande till den överordnade internationalism och internationell klassgemenskap som jag menat var grundbultarna i dess agenda. Jag kommer därför kort undersöka områden som *migration*, men även beröra mer generella resonemang kring *solidaritetstanken* och den principiella frågan kring *patriotism/nationalism*. Framförallt kommer jag dock, liksom i fråga om IFB, att fokusera på synen på den *kolonialism* eller *imperialism* som präglade organisationens samtid. Mina undersökningar kommer liksom ovan att röra sig på ett tematiskt plan och främst syfta till att generalisera kring vissa trådar, målet är inte att ge en fullskalig redovisning för den kronologiska utvecklingen. Snarare har jag valt ut ett antal principiella exempel på hur diskussionerna fördes kring de områden jag nämnt ovan. Syftet är ytterst att belysa den roll som internationalismen gavs i praktiken för att därigenom förstärka förståelsen av den socialistiska fredskampen för att sedan diskutera denna i kontrast till den borgerliga freds rörelsen.

Språk

Språkets betydelse för den internationella gemenskapen behandlades utförligt av flera ledande aktivister inom AI, inte minst Karl Kautsky som såg språket som den enda egentliga sammanbindande faktorn för en nationalstat, behärskade man språket var man automatiskt välkommen i den nationella gemenskapen. På samma sätt var det viktigt för folk ifrån mindre stater eller nationer att behärska något av världsspråken för att på så sätt kunna gå upp i större kulturgemenskaper.⁷⁸⁹ Däremot upptog språkfrågan sällan någon plats på kongresserna. Inte sällan präglades dock just kongresserna av språkförbistringar i debatterna där ombud kunde framföra sina inlägg på franska, tyska eller engelska under en och samma debatt, trots att regelrätta tolkar lyste med sin frånvaro. Detta gjorde att det stundtals var slumpen som bestämde vad som nådde den stora majoritetens öron eller ej. Men vissa försök gjordes att lyfta frågan till ett mer allmänt plan, vid kongressen i London 1896 lades till exempel minst fyra motioner från olika engelska partier eller förbund om att arbetarrörelsen skulle anamma ett

⁷⁸⁹ Se Karl Kautsky, "Nationality and Internationality" (1907–1908) i *Critique*, vol. 37, No. 3, aug 2009.

gemensamt universellt språk i framtiden. (Intressant nog är endast två av dessa motioner återgivna i det engelska kongressmaterialet medan alla fyra finns med i den franska varianten.) Mest ambitiöst var engelska Independent Labour Party som ville uppdraga åt kongressen att dels bestämma sig vilket språk som skulle användas på framtida kongresser, dels vilket språk som skulle bli framtidens internationella språk, engelska, franska, tyska, latin eller ”volapük”.⁷⁹⁰ Det sistnämnda var ett internationellt hjälpspråk som skapats av den tyske prästen Johann Martin Schleyer och offentliggjorts 1880, och till skillnad från det samtida hjälpspråket esperanto byggde volapük på tung grammatik och hade sina rötter främst i tyska och engelska.⁷⁹¹

Övriga motioner i frågan kom som sagt även de från engelska förbund, ett av dem förespråkade franska som internationellt språk och ett engelska.⁷⁹² Argumentationen var ganska lågmäld dock och den tillsatta kommissionen för ”övriga frågor” valde att inte göra något yttrande i ärendet.⁷⁹³ När frågan om ett internationellt språk väl dök upp i plenum avfärdades den snabbt som ”too beautiful a dream” och lades till handlingarna.⁷⁹⁴

Var det en tillfällighet att inte esperanto nämndes här eller att frågan inte fick större betydelse inom AI överlag? Möjligen, men redan Marx var uttalat kritisk till idén om ett gemensamt språk, något som han avfärdade som utopiskt och mer i linje med sin konkurrent Proudhon och hans anarkistiska skola. Även Kautsky uttalade sig kritiskt om både konceptet universella språk och med artificiella språk som esperanto specifikt. Enligt hans syn var det oundvikligt att vissa mindre språk skulle försvinna i takt med att länder utvecklades och, får man förmoda, gick upp i större språkgemenskaper. Det behövdes hur som helst inga ytterligare språk, allra minst artificiella dylika.⁷⁹⁵ Tyska SPD var generellt sett kritiska till esperanto och förbjöd stundtals sina tidningar, framförallt sin ledande tidning *Vorwärts*, att ens nämna förekomsten av det. När den nionde esperantokonferensen hölls i Leipzig rapporterade den borgerliga pressen

⁷⁹⁰ *Histoire de la IIe international. Congrès international socialiste des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières Londres 26 Juillet – 2 Août 1896*: ”Agenda for the International Socialist Workers and Trade Union Congress. London, 1896”, s. 139.

⁷⁹¹ ”Volapük” i *Encyclopedia Britannica* <<https://www.britannica.com/topic/Volapuk>> (4/12–2019).

⁷⁹² *Histoire de la IIe international. Congrès international socialiste des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières Londres 26 Juillet – 2 Août 1896*: ”Ordre du jour du Congrès internationale socialiste des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières. Londres 1896”, s. 102–103.

⁷⁹³ *Histoire de la IIe international. Congrès international socialiste des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières Londres 26 Juillet – 2 Août 1896*: ”Full report of the proceedings of the International Worker’s Congress London, July and August, 1896.”, s. 389.

⁷⁹⁴ *Histoire de la IIe international. Congrès international socialiste des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières Londres 26 Juillet – 2 Août 1896*: ”Full report of the proceedings of the International Worker’s Congress London, July and August, 1896.”, s. 379.

⁷⁹⁵ Alberto Fernandez, ”Socialism and Esperanto” *Weekly worker* #409 (2001) <<https://weeklyworker.co.uk/worker/409/socialism-and-esperanto/>> (17/12–2019).

positivt medan SPD:s press gjorde narr av konceptet.⁷⁹⁶ Rimligen ansåg ledande tyska socialdemokrater att hela konceptet var ett borgerligt påfund som inte var kompatibelt med en mer ortodox marxism.

Vid kongressen i Stuttgart 1907 gjorde dock fransmännen Jean Jaurès och Eduard Vaillant, tillsammans med bland annat den sydafrikanske delegaten Lucas, ett försök att få med frågan om att Internationella socialistbyrån skulle börja producera sina uttalanden även på esperanto (förutom franska, tyska, engelska). Men den tyske ordföranden Paul Singer tog inte upp den utan hänvisade den kort vidare till byrån själv, där inget resultat verkar ha blivit följden.⁷⁹⁷

Migration

Att manifesteras internationell solidaritet genom symbolhandlingar som demonstrationer och mötessånger var en central del av arbetarrörelsens repertoar. Ofta betonades vikten av den här typen av gemensamma aktioner för rörelsens olika delar och det är rimligt att antaga att det ansågs som lustfyllt att delta och sällan ledde till interna konflikter.⁷⁹⁸ När det gäller synen på migration och dess påverkan på arbetsmarknaden kom dock frågan att ställas på sin spets på ett annat sätt. Enligt flera av de nationella fackliga organisationerna hjälpte utländska immigranter till att sänka löner genom att acceptera arbete till lägre lön än vad facken krävt eller förhandlat fram. Konflikter kring denna fråga kom att prägla flera av AI:s medlemsländer under kvartsseket innan kriget, inte minst sedan arbetsköparna börjat använda sig av strejkbrytare som skeppades in från andra länder. Så var till exempel fallet vid den svenska hamnarbetarkonflikten 1908, vilket ledde till sprängningen av ”strejkbrytarskeppet” Amalthea i Malmö hamn.⁷⁹⁹ Att motarbete regelrätt strejkbryteri verkar inte ha varit en fråga som splittrade AI, däremot fanns det olika sätt att betrakta den legitima migrationen. Vid upprepade tillfällen efterfrågade fackförbund metoder för att förhindra risken att nyanlända immigranter skulle sänka lönenivån. Detta gällde speciellt i USA dit det i särklass största antalet emigranter tog sig. Under kongressen i Amsterdam 1904 dök frågan om motstånd till arbetskraftsmigration upp, i en motion undertecknad av bland annat den nederländska revisionisten H. von Koll som spelade en viktig roll även under 1907 års debatt om kolonialism. Han och de andra undertecknarna argumenterade här utifrån en skeptisk ståndpunkt. Man menade sig inte ha något emot utländska arbetare som tvingats emigrera på grund av fattigdom, men ville lyfta riskerna för arbetskraftsinvandring då denna grupp kunde tänkas sänka lönerna genom att ta jobb för fackligt anslutna och inte minst kunde agera som potentiella

⁷⁹⁶ Ulrich Lins, *Dangerous Language — Esperanto under Hitler and Stalin* (London 2016), s. 45.

⁷⁹⁷ *Histoire de la IIe internationale. Congrès socialiste international Stuttgart 6–24 août 1907* (band 17): ”VIIe Congrès Socialiste International tenu à Stuttgart du 16 au 24 août 1907”, s. 283; se även Lins (2016), s. 45.

⁷⁹⁸ Se Callahan (2010), kap. 6, 7.

⁷⁹⁹ Se Yngve Tidman, *Spräng Amalthea!: arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870–1914* (Lund 1998).

strejkbrytare vid konflikter. I första hand pekade man ut vissa grupper som extra angelägna att förhindra:

In further consideration of the fact that WORKINGMEN OF BACKWARD RACES (CHINESE, NEGROES, ETC.) are often imported by capitalists in order to keep down the native workingmen by means of cheap labor, and that this cheap labor, which constitutes a willing object of exploitation, lives in an ill-concealed state of slavery, - the Congress declares that the Social Democracy is bound to combat with all its energy the application of this means, which serves to destroy the organization of Labor [...]⁸⁰⁰

Under AI:s kongress i Stuttgart 1907 behandlades frågan mer ingående av en speciellt tillsatt kommitté – *The Committee on Emigration and Immigration*. Här härleddes arbetarmigrationens mekanismer till kapitalismen och dess ständiga kamp för ökad avkastning på arbetarnas bekostnad. Framförallt slog kommittén fast att det är de organiserade arbetarnas skyldighet att skydda sig mot den sänkning i levnadsstandard som inflödet av oorganiserad arbetskraft allt som oftast innebär. Kongressen förklarade det också som arbetarnas plikt att bekämpa alla former av import och export av strejkbrytare. Men samtidigt tog kommittén bestämt avstånd från alla idéer om att särskilja arbetare efter ras eller nationalitet. Att arbetare från mindre utvecklade länder sålde sin arbetskraft till ett lägre pris än de infödda sågs som ett stort problem, men lösningen bestod i att organisera även dessa. Att försöka stoppa själva migrationen, vilket inte sällan efterfrågades, sågs enligt diskussionerna som jag tagit del av som ett stort avsteg från principen om proletär solidaritet.⁸⁰¹

Denna fråga ställdes på sin spets i en rapport från *The Socialist Party of the United States* (SPUS). Vid ett extrainkallat konvent 1910 hade frågan diskuterats ingående på medlemmarnas initiativ. Enligt rapporten, som sedermera bifogades till AI:s kongress i Köpenhamn samma år, var frågan om utländsk arbetskraftsimmigration av särskild vikt för just amerikanska arbetare med tanke på den ”omfattande mängd utländska arbetare som varje år anländer till landets hamnar”.⁸⁰² Framförallt var det immigrationen av asiatisk arbetskraft till landets västkust som föranlett den aktuella diskussionen. Det var av allmän uppfattning inom den fackliga rörelsen i landet att denna var ett tydligt hot mot möjligheterna att organisera arbetare, och man ville arbeta för ett förbud för i första

⁸⁰⁰ *Histoire de la IIe Internationale. Congrès socialiste international Amsterdam 14–20 Août 1904 VII* (band 14): ”Anti-immigration proposed resolution. Amsterdam 1904”, s. 1194.

⁸⁰¹ ”Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907. Section IV: ”Resolution of the Committee on Emigration and Immigration” (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁸⁰² ”Report of Socialist Party of the United States to the International Socialist Congress at Copenhagen 1910.” (International Labour Party Collection, LHASC).

hand asiatiska arbetare att invandra.⁸⁰³ SPUS insåg dock hur denna slutsats gick på tvärs mot den internationella solidaritet man förväntades kämpa för och uttryckte öppet konflikten mellan partiets ideologi och den fackliga rörelsens krav:

Organized labor in America is overwhelmingly of the conviction that such immigration is a menace to the American workers, and has taken a stand against the admission of Asiatic workers into this country, and the American Socialists thus find themselves in the different position of having to choose between the apparent immediate interests of the working class of their country and the principle of international Socialist solidarity.⁸⁰⁴

Efter en, enligt rapporten, extremt utförlig diskussion kring frågan enades man dock om ett uttalande som manade till kamp för en lagstiftning mot alla former av specifik immigration av strejkbrytare eller ”kontraktanställda”. Framförallt vände man sig mot ”massimport av arbetare från främmande länder, hittagna av kapitalisterna i syfte att försvaga de amerikanska arbetarorganisationerna och sänka standarden för amerikanska arbetare”.⁸⁰⁵ Men i nästa passage av resolutionen fördömdes samtidigt åtskiljandet mellan arbetare av olika nationalitet eller ras kraftigt och man hänvisade istället till USA:s roll som ett säkert härbärge för alla förföljda män eller kvinnor.

The party is opposed to the exclusion of any immigrants on account of their race or nationality, and demands that the United States be at all times maintained as a free asylum for all men and women persecuted by the governments of their countries on account of their politics, religion and race.⁸⁰⁶

Det aktuella exemplet anser jag är viktigt då det visar på hur en speciell nationell kontext påverkade det politiska utrymmet för arbetarrörelsens aktioner. Andelen asiatiska immigranter var uppenbarligen mindre i de europeiska länderna, men aversionen mot dessa pekar på en tydlig rasistisk diskurs som inte var obekant för européerna heller. I en uppmärksammat artikel pekade historikern Lars Olsson på hur den omfattande arbetskraftsinvandringen i nordeuropa präglades av liknande former av rasism och aversion från fackförbund och andra, inte minst i Tyskland som försökte begränsa de

⁸⁰³ ”Report of Socialist Party of the United States to the International Socialist Congress at Copenhagen 1910 (International Labour Party Collection, LHASC); se även Leon Fink, *Sweatshops at sea: merchant seamen in the world's first globalized industry, from 1812 to the present* (North Carolina 2011), kap. 5.

⁸⁰⁴ ”Report of Socialist Party of the United States to the International Socialist Congress at Copenhagen 1910 (International Labour Party Collection, LHASC).

⁸⁰⁵ ”Mass importation of workers from foreign countries, brought about by the employing classes for the purpose of weakening the organizations of American labor and of lowering the standard of life of the American workers.” ”Report of Socialist Party of the United States to the International Socialist Congress at Copenhagen 1910” (International Labour Party Collection, LHASC).

⁸⁰⁶ ”Report of Socialist Party of the United States to the International Socialist Congress at Copenhagen 1910 (International Labour Party Collection, LHASC).

säsongsbetonade arbetsvandringarna från Polen och Galizien, en provins i Österrike-Ungern.⁸⁰⁷ Även Håkan Blomqvist har undersökt arbetskraftsvandringarna av "galizierna" (som han menar egentligen var en mer heterogen grupp), i det här fallet till Sydsverige, där de framförallt användes inom betplockningen. Blomqvist visar hur det våldsamt fientliga mottagande som gruppen ofta fick, då den arbetade för lägre lön än de svenska arbetarna och stundtals användes som strejkbrytare, gärna formulerades utifrån patriotiska och rasistiska utgångspunkter. Så kunde företrädare för det socialdemokratiska ungdomsförbundet beteckna "galizierna" som "utländska skojare" eller "ociviliserade slaver" och partipressen anklaga såväl de markägare som stod för importen och de högerpartier som understödde den för "skändligt fosterlandsförräderi".⁸⁰⁸ Som ett intressant sidospår är det dessutom värt att framhäva att Lars Olssons kanske främsta poäng var att samtidigt visa hur utbrottet av första världskriget gick att koppla till denna omfattande arbetskraftsimport, då de tyska ledande skikten oroade sig för vad som skulle hända med den tyska ekonomin om till exempel Ryssland skulle sätta stopp för de omfattande säsongsarbetsvandringarna. Olsson förlägger alltså en central del av fiendskapen mellan Tyskland och Ryssland till migrationen länderna emellan.⁸⁰⁹

I en annan intressant undersökning, som historikern Leon Fink gjort av de tidiga försöken att organisera sjömän utifrån en internationell plattform och som också kretsar kring import av arbetare, visar han hur det framförallt sågs som problematiskt att inkludera vad som beskrevs som "den gula rasen" i organisationerna. Även om den aktuella organisationen *The International Transport Workers' Federation* uttalade syfte var att organisera sjömän i vid beteckning utifrån ett "multinationellt och multietniskt" perspektiv hördes flera kritiska röster inifrån organisationen. I ett av de uttalanden som gjordes av den amerikanska delegationen vid en kongress i Wien 1908 menade man att det skulle vara omöjligt att tolerera den så kallade "gula rasen" på amerikanska skepp, det vore det samma som att lämna över alla jobb till dem. Detta uttalande fick stöd av den svenske delegaten Charles Lindley, som var en av de ledande inom hela organisationen och nära vän med dess grundare, engelsmannen Havelock Wilson. Lindley menade att han var bestämt emot "hur socialismen användes som en ursäkt för att rättfärdiga överbefolkning av den gula rasen". Han menade vidare att dessa hade "levt på sitt eget sätt ett stort antal år och att det inte var möjligt att övertyga dem om

⁸⁰⁷ Lars Olsson, "Betplockarna och första världskriget. Om arbetsvandringar och uppkomsten av en internationell arbetsmarknad som bakgrund till första världskriget." i *Historisk tidskrift*, 1991:1.

⁸⁰⁸ Blomqvist (2006), s. 210–213.

⁸⁰⁹ Lars Olsson, "Betplockarna och första världskriget. Om arbetsvandringar och uppkomsten av en internationell arbetsmarknad som bakgrund till första världskriget." i *Historisk tidskrift*, 1991:1.

att utveckla en högre kulturell nivå.”⁸¹⁰ För detta yttrande fick dock Lindley utstå kritik från flera andra delegater, inte minst den norska delegationen.⁸¹¹

Den rasistiska diskursen blev ett reellt problem för arbetarorganisationerna i just USA som tvingades handskas med mötet mellan ideologi och upplevd verklighet för medlemmarna. Med utgångspunkt i Hobsbawms skiljelinjer är det således intressant att se vad som här hände när ett internationalistiskt kampmedvetande mötte en specifik nationell uppkommen verklighet och hur detta också påverkade hur de fackliga organisationerna och deras medlemmar förhöll sig. I en konflikt mellan egna rättigheter, till en viss lön och andra framkämpade villkor, och en internationell ograderad solidaritet segrade den förstnämnda linjen. Enligt Hobsbawms linje skulle vi enkelt kunna placera in den amerikanska fackliga rörelsen i det fack som bejakade den nationella arbetarrörelsen på bekostnad av internationalismen.

Men exemplet är också centralt utifrån min metodologiska ingång då det visar hur en diskussion inom arbetarrörelsens paraplyorganisation, med tydlig koppling till dess bakomliggande ideologi, får en transnationell innebörd och ytterst påverkade hur ett parti långt ifrån AI:s egentliga europeiska centrum valde att uttrycka sig och handla. Trots betoningen på den egna nationella arbetarrörelsens kamp, så ansträngde man sig ändå till det yttersta för att inte behöva bryta med de ideal som slagits fast i resolutioner från det internationella samarbetsorganet, och den egna avslutande resolutionen visar ju också hur man försöker stå upp för denna internationella arbetarsolidaritet.

Det är också viktigt att se förloppet utifrån ett maktperspektiv, då kapitalisternas försök att splittra arbetarnas solidaritet och istället få dem att slå nedåt, mot immigranterna, blir extra tydligt. På så sätt menar jag att den undersökta konflikten kring arbetarmigration på ett principiellt plan integrerar den transnationella dialogen med den internationella solidariteten och frågor om ras och makt.

Imperialism/kolonialism

Frågan om kolonialism och imperialism berör i stor utsträckning själva essensen av den socialistiska broderskapstanken. Var arbetarinternationalismen ämnad till att utsträcka sig till andra länder än de europeiska och, framförallt, skulle den även inlemma andra folk än vita?

Tolkningen av AI:s och, framförallt, SPD:s relation till imperialismen var länge ett inslag i en politisk strid som inletts i och med Lenins uppgörelse med ”socialchauvinismen” och AI:s ledande namn efter första världskrigets utbrott, då han försökte göra gällande att den internationella arbetarrörelsens misslyckande i samband med krigsutbrottet främst berodde på den tyska socialdemokratins moraliska bankrutt, något som skulle ha inletts redan med SPD:s tvetydiga relation till den tyska imperialismen under en lång tid före kriget. Enligt den teoribildning som Lenin anslöt

⁸¹⁰ Fink (2011), s. 131.

⁸¹¹ Fink (2011), s. 131.

sig till framstod imperialismen som kapitalismens fulländning, vilket, får man anta, ledde fram till första världskriget som dess logiska följd. Att SPD, och därmed indirekt AI, inte tagit tillräckligt med avstånd till denna process gjorde således dem medskyldiga till krigsutbrottet.⁸¹²

Imperialismen är kapitalismen på det utvecklingsstadium, då monopolens och finanskapitalets herravälde utformats, då kapitalexporten blivit särskilt betydelsefull, då världens uppdelning mellan de internationella trusterna börjat, och uppdelningen av hela jordens territorium mellan de största kapitalistiska länderna fullbordats.⁸¹³

Det har under lång tid efter detta varit omtvistat, även bland forskare, hur den tyska socialdemokratin egentligen ställde sig i frågan kring den koloniala politiken. Men bilden som Lenin lanserade verkar även ha dominerat forskningen under en lång tid, inte minst i ett antal större översiktsverk om den tyska utrikespolitiken som kom under efterkrigstiden.⁸¹⁴ Ett argument som angivits är hur SPD i valet 1907, ett val som kom att kretsa kring just frågan om de nya tyska kolonierna, för första gången backade betänkligt i riksdagsmandat efter att ha kritiserat den tyska kolonialpolitiken i allmänhet och massakern på herereofolket i det tyska Sydvästafrika i synnerhet, och därefter ska ha förändrat sin koloniala politik.⁸¹⁵ Inom nyare forskning, som historikern Jens-Uwe Guettel presenterat i sin text ”The Myth of the Pro-Colonialist SPD” (2012), menar författaren dock att detta är en myt som överlevt utan något egentligt stöd. Enligt honom råder det inget tvivel om att SPD, inklusive ”centern” med Bebel och Kautsky stod för en kraftfull antikolonialism ända fram till krigsutbrottet 1914. I sin studie har Guettel följ både de konservativa och de socialistiska dagstidningarna såväl som riksdagsprotokollen och kongressprotokollen och visar hur inget tvivel verkar ha rått under vid den aktuella tidpunkten, vare sig på den konservativa eller socialistiska sidan, över att SPD:s majoritet var kraftigt avståndstagande mot den tyska kolonialismen och mot imperialism i allmänhet.⁸¹⁶ Guettel visar till exempel hur tyska högertidningar var synnerligen upprörda efter SPD:s ”öppna omfamning” av internationalism och antikolonialism i och med kongressen i Stuttgart 1907 och krävde någon form av bestraffning.⁸¹⁷

⁸¹² Vladimir Lenin: *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* (1916), se speciellt s. 45, 47, 63 <www.marxists.org/svenska/lenin/1916/imper.htm> (17/10–2019).

⁸¹³ Lenin (1916), s. 45.

<www.marxists.org/svenska/lenin/1916/imper.htm> (17/10–2019).

⁸¹⁴ Se den omfattande genomgång av översiktsverk som görs i Jens-Uwe Guettel: ”The Myth of the Pro-Colonialist SPD: German Social Democracy and Imperialism before World War I”, i *Central European History* 45 (2012), s. 452.

⁸¹⁵ Guettel (2012), s. 461–464.

⁸¹⁶ Guettel (2012), s. 452–484.

⁸¹⁷ Guettel (2012), s. 478.

Det centrala är hur mångfacetterad och splittrad såväl den tyska socialdemokratien som den övriga europeiska arbetarrörelsen var med sina miljoners efterföljare före kriget, inte minst i fråga om förhållandet till den icke-vita världen. Att det fanns flera stridande fraktioner har vi redan berört, även i den här frågan skiljde sig den revisionistiska falangen ut – inte minst i Tyskland, där Eduard Bernstein stod som ideologisk ledare, även om personer som Eduard David och Gustav Noske gick ännu längre i sin övertygelse – och de var på det stora hela positiva till den tyska kolonialpolitiken. På vänsterkanten stod i sin tur bland annat Rosa Luxemburg och Franz Mehring för ett furiöst motstånd.⁸¹⁸ Luxemburgs hållning är speciellt intressant. Ofta argumenterades motståndet mot imperialism och kolonialism utifrån ett republikanskt antagande om alla folks/nationers rätt till självbestämmande, men i Luxemburgs fall relaterade hon inte alls till frågorna på det sättet. *Staters rätt till självbestämmande* tolkade hon som en borgerlig idé utan någon koppling till klasskamp utifrån en marxistisk utgångspunkt som var arbetarrörelsens uppgift.⁸¹⁹ Stater eller nationer såg hon som ett inslag som skulle få någon mening först när det klasslösa samhället uppstått.⁸²⁰ Detta var något som också gjorde hennes relation till andra polska exilsocialister ansträngd då det fria Polen var själva utgångspunkten för dessas politiska strävanden

Vad jag ämnar undersöka här är då hur dessa olika riktningar inom AI positionerade sig och hur debatterna fördes. Framförallt är det kongressen i Stuttgart 1907 som står i fokus. Det var på denna kongress som en slutlig gemensam linje slogs fast och det bevarade kongressmaterialet härifrån är dessutom ganska heltäckande vilket gör det möjligt att utförligt redogöra för hur processen avlöpte.

Inom AI fanns det en mångårig och stark kritik mot imperialismen och den koloniala politiken. Redan den första internationalen var aktiv i sitt stöd till Abraham Lincoln och kampen mot slaveriet i USA under 1860-talet, ett krig man betraktade som ett slags kolonialkrig då det ansågs syfta till att befria den afro-amerikanska befolkningen. Den galopperande imperialismen, som sedan inleddes på 1870-talet belystes vid AI:s kongresser alltsedan starten 1889. Vid Londonkongressen 1896 skapades en form av linje där en resolution antogs som slog fast rätten för alla nationer att upprätta självständighet. Samma resolution slog fast att kolonialism var att betrakta som ett resultat av kapitalismen och att målet ytterst var att upprätta nya marknader för ekonomisk exploatering:

The Congress declares in favour of the full autonomy of all nationalities, and its sympathy with the workers of any country at present suffering under the yoke of

⁸¹⁸ Guettel (2012), s. 455–56, 464.

⁸¹⁹ Rosa Luxemburg, ”The National Question” (1902), kap. 1. ”The Right of Nations to Self-Determination”, s. 1–2, 23–27.

⁸²⁰ Rosa Luxemburg, ”The National Question”, kap. 1, s. 25–26.

military, national or other despotisms [...] The Congress declares that, whatever the pretext, whether it be religious or in the interests of so-called civilisation, Colonial extension is only another name for the extension of the area of capitalist exploitation in the exclusive interest of the capitalist class.⁸²¹

I samband med boerkriget 1899–1902 har tidigare forskning visat hur en ny linje började sprida sig med start hos fabianerna i Storbritannien, där annekteringen av boerriket förespråkades med anledning av hur Storbritannien kunde skydda de infödda befolkningarna från exploatering och slavliknande förhållanden under boerna. En ny variant av kolonialism utformades utifrån den här synen, där ”civiliserade” stater hade en skyldighet att sprida sina framsteg och sitt inflytande. En slags galjonsfigur för den här linjen inom de engelska fabianska kretsarna blev författaren Bernard Shaw, men även i Tyskland närmade sig Bernstein och revisionisterna en liknande linje. Bernstein argumenterade även utifrån en ekonomisk utgångspunkt där välståndet i tropikerna berodde på möjligheterna att utveckla och dra nytta av naturresurserna, något de lokala invånarna inte var kapabla att göra på egen hand. Bernsteins upprop om en ”realistisk kolonialpolitik” röstades dock ned vid kongresser både 1900 och 1904.⁸²²

AI valde vid kongressen i Paris 1900 att behandla den koloniala frågan som en del i debatten kring militarism och världsfred. Inte minst gjorde Luxemburg här ett stort avtryck, då hon författade den antagna resolutionen som slog fast att militarism och kolonialism var två aspekter av samma nya fenomen i världspolitiken, ett fenomen som släppt loss hela fyra blodiga krig den senaste sexårsperioden och som, om arbetarrörelsen inte tillräckligt lyckades bekämpa den, skulle kasta ut världen i ett storkrig av aldrig tidigare skådad vidd.⁸²³ Således hade AI:s resolutioner 1896 och 1900 slagit fast att kampen mot imperialismen var en central del i kampen mot kriget, man hade dessutom antagit en resolution mot Englands krig i Sydafrika som man uppfattade som ett rent kolonialkrig. Men trots detta återkom frågan vid kongressen i Amsterdam 1904 och, inte minst vid kongressen i Stuttgart 1907. Vid båda dessa kongresser bereddes frågan av speciellt tillsatta kommissioner som var ägnade åt att presentera utkast till resolutioner att anta av kongresserna. Dock kom såväl kommissionerna som kongresserna att präglas av splittring. I grund och botten handlade tvisten om huruvida kolonialisering skulle ses som en välsignelse eller förbannelse för de koloniserade. Samt om kolonialismen skulle bekämpas under alla omständigheter eller om det gick att utforma en form av ”socialistisk kolonialism”, fri från det barbari som rådde vid den

⁸²¹ ”Agenda for the International Socialist Workers and Trade Union Congress. London 1896. St. Martin's Town Hall.”, Political Action Commission”, mapp: 4ieme Congres, Londres 1896 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁸²² Braunthal (1966), s. 308.

⁸²³ ”Résolutions, 5e Section. Le Congrès socialiste international tenu à Paris en 1900”, mapp: 5ieme Congres. Paris, 1900. (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

kapitalistiska dylika, där drivkraften var att förbättra villkoren för ursprungsfolken ekonomiskt och kulturellt.⁸²⁴

Slutdebatten kom att stå i Stuttgart 1907. Liksom vid tidigare kongresser hade en kommission utsetts för att förbereda frågan under kongressens inledande skede. Dessutom hade den tidigare kongressen uttryckt önskemål om inlägg från medlemspartierna själva. Således hade utförliga skrivelser inkommit från de brittiska, franska, holländska och belgiska partierna om kolonialpolitiken i deras respektive länder. Framförallt är den brittiska rapporten här intressant. Den var författad av Henry Mayer Hyndman som, i det kraftigt splittrade brittiska vänsterlandskapet, representerade den Socialdemokratiska federationen. Denna utmärkte sig inte för att vara det mest radikala inslaget i den engelska floran men hade inte heller någon direkt dragning åt det liberala hållet. Storbritannien var vid den här tiden den utan jämförelse största kolonialmakten och behärskade ungefär en femtedel av jordens bebodda yta och befolkning. Den allmänna opinionen inom den brittiska vänstern var enligt Hyndman negativt inställd till sådan våldsam kolonisation som just ägt rum i det belgiska Kongo (som de senaste åren skakat världen efter avslöjanden från olika journalister) eller för den del briterernas egen framfart runt Nilen. Men, menade Hyndman, det fanns situationer där det inte var svart eller vitt om vad som var bäst för den lokala befolkningen, inte minst för dess fattigare delar. I samband med boerkriget hade han således riktat kritik mot AI:s ensidiga fördömande av den brittiska krigsinsatsen, även om han var emot själva kriget, och han ansåg att det fanns olika former av kolonisation som fodrade olika respons. Fria självstyrande provinser eller undantag som Singapore manade till ett annat bemötande än kolonier utan något som helst inflytande för lokalbefolkningen eller, och det var den frågan han ägnade mest tid åt, den form av upplyst despoti som Storbritannien försökte förmedla bilden av att man ägnade sig åt i Indien, men som enligt honom i själva verket innebar den allra mest obarmhärtiga formen av kolonialmaktens beteende i världen.⁸²⁵

I sina två rapporter till kongresserna, ”Colonies and dependencies” (1904) och ”Ruin of India by British Rule” (1907), vred och vände Hyndman på den brittiska insatsen, hur man som kolonialmakt hävdade sig agera i intresse av det undertryckta folket, hur sjukdomar utrotats och infrastrukturen byggts ut kraftig, hur utbildningssystemet byggts upp och vattensystem och annat lett till ökade skördar och därmed en ökad befolkning.⁸²⁶ Men trots dessa framsteg, argumenterade Hyndman, kunde inget i längden rättfärdiga det auktoritära system där ett främmande folk satte sig över ett annat:

⁸²⁴ För kontexten kring kongresserna se Guettel (2012), s. 461; Braunthal (1966), s. 309–319.

⁸²⁵ Henry Hyndman, ”Colonies and dependencies: Report to the International Socialist Congress, held at Amsterdam, August 14th–20th, 1904” (1904).

<<https://www.marxists.org/archive/hyndman/1904/08/colonies-dependencies.htm>> (4/12–2019)

⁸²⁶ Henry Mayer Hyndman: ”Ruin of India by British Rule, 1907. Report on India of the Social Democratic Federation (Great Britain) Stuttgart (1907)”, s. 10.

<www.marxists.org/archive/hyndman/1907/ruin-india.htm> (29/8-2018).

The Indians have no control whatsoever over their own taxation, nor any voice at all in the expenditure of their own revenues.⁸²⁷

Hela det civila styret, menade han, hanterades av män som levde liv fjärran från befolkningen som de styrde över och vars välfärd de fullkomligt saknade något permanent intresse för, då de själva räknade med att återvända hem redan i 45–50-årsåldern med stora pensioner och privata rikedomar.⁸²⁸ Vad värre var, menade Hyndman, var hur exporten av indiska varor tillåtits att fullkomligt dränera landet på viktiga produkter och detta utan någon vinning för indierna själva. Indien, menade han, blödde i själva verket till döds för att agera spelplan för vinster åt kapitalister och godsägare på den engelska hemmaplanen.⁸²⁹

Hyndman kom dock inte att ingå i den kommission som hade till uppgift att färdigställa en resolution i frågan som Stuttgartkongressen hade att ta ställning till 1907. Här satt istället framförallt en krets från den revisionistiska falangen, bland annat den holländske delegaten H. van Kol samt tyskarna (Eduard Bernstein) och Eduard David. Debatten i kommissionen kretsade kring om kolonialism kunde sägas vara ovälkommen i teorin med ändå oundviklig i praktiken för att öppna upp för ökat ekonomiskt välstånd för de underutvecklade folken. Dessutom, resonerade vissa, påstod ju den marxistiska ideologin att alla samhällen på vägen mot socialismen måste genomgå sin kapitalistiska fas och för den krävdes en utvecklad industri och ekonomi.⁸³⁰

Den resolution som presenterades för kongressen innebar en distinkt skillnad mot tidigare. Den centrala skiljelinjen mot den tidigare gängse synen går att finna redan i första stycket, majoritetens föreslagna skrivning löd:

The Congress, while pointing out that in general the usefulness or necessity of colonies, especially to the working class, is greatly exaggerated does not condemn in principle and for all time every colonial policy which under a socialist regime may become a work of civilization.⁸³¹

Det var således i den nutida formen av kolonialismen som problemet främst låg, hävdade förespråkare för denna uppfattning, vilket utvecklades i resolutionens andra stycke:

⁸²⁷ Hyndman (1907), s. 4

⁸²⁸ Hyndman (1907), s. 4.

⁸²⁹ Hyndman (1907), s. 9.

⁸³⁰ För kommissionens arbete se: *Histoire de la IIe internationale. Congrès socialiste international Stuttgart 6–24 août 1907* (band 17): "VIIe Congrès Socialiste international tenu à Stuttgart du 16 au 24 août 1907", s. 216–228. Se även Braunthal (1966), s. 318–319.

⁸³¹ "Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: "Section III: Resolution on Colonial Policy", i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

[T]he Congress at any rate repudiates colonization, as at present carried on, since being of a capitalist character, it has no other aim but to conquer new countries, and to subjugate their populations in order to exploit the mercilessly for the benefit of an significant minority, while increasing the burden of the proletariat at home.⁸³²

Även det sista av den sex stycken långa resolutionen var kontroversiellt, här poängterades vikten av en ”kolonial kod” för att skydda de så kallade ”infödingarnas” rättigheter, det vill säga ett led i den ”socialistiska kolonialism” som var syftet med resolutionen:

To this effect the socialist members of parliament must propose to their governments to create an international understanding, with a view to establish a colonial code for the protection of the right of the aborigines, the execution of which shall be mutually guaranteed by the contracting countries.⁸³³

Detta väckte rabalder. Minoriteten i kommittén vägrade att godta majoritetens förslag och ville istället stryka det stycke som underströk förutsättningarna för den så kallade goda kolonialismen.⁸³⁴ Framförallt var det kring de inledande paragraferna som den två dagar långa debatten i plenum kom att stå. Samtliga delegationer från kolonistländerna var splittrade i frågan. Särskilt hätsk blev själva debatten i plenum mellan Kautsky och Lebedour gentemot Bernstein och David i den tyska delegationen. Kautsky, liksom de flesta som var emot resolutionen, menade att kolonialismen till sin natur var inkompatibel med de socialistiska idéerna om självstyre och inflytande för alla folk och klasser. Argumentationen om den goda kolonialismens möjligheter att lyfta underutvecklade folk ekonomiskt och kulturellt underkändes således. Inte heller det ortodoxt marxistiska antagandet att även underutvecklade länder måste gå igenom en kapitalistisk fas i sin väg mot socialismen antogs vara försvar nog för ett deltagande i det koloniala projektet.⁸³⁵

⁸³² ”Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: ”Section III: Resolution on Colonial Policy”, i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁸³³ ”Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: ”Section III: Resolution on Colonial Policy”, i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁸³⁴ ”Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: ”Section III: Resolution on Colonial Policy-Amendment/ Lebedour, Wurm, de la Porte, Bracke, Karski”, i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁸³⁵ *Histoire de la IIe internationale. Congrès socialiste international Stuttgart 6–24 août 1907* (band 17): ”VIIe Congrès Socialiste international tenu à Stuttgart du 16 au 24 août 1907” s. 313–316. Se även Braunthal (1966), s. 318–319.

Vad blev då resultatet av debatten? Minoriteten i utskottet segrade och i den resolution som slutligen antogs unisont⁸³⁶ på kongressen stod det följande:

[C]apitalist colonial policies must, by their nature, give rise to servitude, forced labour and the extermination of the native peoples in colonized territories. The so-called civilizing mission, in terms of which capitalism seeks to justify its colonial policies, serves merely as a pretext to conceal the will to conquer and exploit.⁸³⁷

Nu betonades bara den kapitalistiska kolonialismens förtryck, vilket det ju egentligen inte rådde någon konflikt om. Motsättningarna mellan de båda skolorna doldes dessutom i en skrivning om den framtida utvecklingen som andades mer utopism än en realpolitisk agenda. På samma sätt som argumentationen kring fredsfrågan brukade gå antogs en rättvis värld, utan kapitalistisk utsugning och med ”a peaceful cultural development” där jordens resurser av mineraler kunde användas i intresse för hela mänskligheten”, bara kunna komma till stånd i en socialistisk värld.⁸³⁸

Komparativ analys

Internationell gemenskap

Den borgerliga freds rörelsen, och dess paraplyorganisation IFB, gick uppenbarligen igenom en process under kvartsseket före första världskriget där den blev allt mer kopplad till den övriga politiska verksamheten i samhället. När det gällde frihandel verkar bejakandet ha varit det normala inom rörelsen och det är svårt att hitta någon röst emot Manchesterskolans ursprungliga linje. Snarast verkade en av målsättningarna ha varit att knyta upp även kolonierna i denna verksamhet. När det gällde det ökande antalet krisområden som berördes vid rörelsens senare kongresser är det ett exempel på en mer militariserad och koloniserad värld, där praktiska frågor uppmärksammas på ett helt annat sätt än vid de tidigare kongresserna då diskussionerna var mer av teoretisk innebörd. Men det är också ett exempel på att krav på statliga aktioner blivit en del av agendan. Det går således inte att säga att det var den ena av de båda liberala fraktionerna

⁸³⁶ Unison så när som på en person som avstod att rösta: *Histoire de la IIe internationale. Congrès socialiste international Stuttgart 6–24 août 1907* (band 17): ”VIIe Congrès Socialiste international tenu à Stuttgart du 16 au 24 août 1907” s. 329.

⁸³⁷ ”Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: ”Section III: Resolution on Colonial Policy”, i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

⁸³⁸ ”Internationaler Sozialistischer Kongress, Stuttgart 1907: ”Section III: Resolution on Colonial Policy”, i mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907 (Second International 1889 – 1914 Collection, IISH).

ovan som flyttat fram sina positioner. Som tidigare framgått i studien av debatten om rätten till självförsvar under 1910 års kongress var det tydligt att det fanns dels en livskraftig fraktion från den anglo-amerikanska världen som vidhöll sin rätt att inte befatta sig med frågor som erkände krigen som en realitet, dels en tysk-fransk fraktion som inte ville diskutera politiska frågor utan endast humanitära. Läger man sedan till ursprungliga tunga namn inom IFB som Passy, Ducommun och Suttner förstår vi att motståndet var tungt mot att ställa mer radikala krav.

Att kongressen på det tydliga sätt som visats i resolutionerna, i viss mån 1904 och än mer 1912, tog ställning i infekterade frågor som ytterst rörde internationell solidaritet med utsatta folk eller grupper tyder på ett väsentligt skifte när det gäller såväl erfarenhetsrummet som förväntningshorisonten. Uppenbarligen verkar den sistnämnda ha växt, på bekostnad av den förstnämnda och det gick att ställa krav på framtida förändringar. Detta kan ha haft att göra med de förändrade yttre förutsättningarna i samhällsdebatten, där såväl liberaler som socialister flyttat fram positionerna och vissa frågor radikaliserats. Att utmana den hegemoniska makten var uppenbarligen mer aktuellt nu, men samtidigt kan konstateras att idén med en fredsörelse som inte tog ställning i dagspolitiska frågor i flera länder sågs som verklighetsfrånvärd och rent utopisk. Kanske var det helt enkelt så att det faktiskt var den internationella solidariteten som rent praktiskt börjat få inflytande i rörelsen och på sättet den fungerade. Allt fler länder var representerade vid kongresserna och även delegater från nationer utan egen stat hade blivit ett återkommande faktum. Detta förändrade också i grunden förhållandet till frågan om det nationella självstyret, vilket tyder på att den republikanism som till exempel Mazzinis skolbildning tidigare brunnit för hade ökat i inflytande inom IFB.

Inom AI:s verksamhet förutsattes internationalismen att spela en central roll, detta som ett arv tillbaka till såväl chartismen som Marx och Engels skrifter. Det var sällan eller aldrig som denna princip kritiserades. Snarare sågs internationalismen vid den här tidpunkten närmast som en synonym till socialismen själv. Det går således inte att förstå det socialistiska fredsbegreppet utan att diskutera dess koppling till internationalismen, främst i bemärkelsen solidaritet med klassfränder utanför den egna staten. Däremot kom den att problematiseras under undersökningsperioden när den nationella praktiken ställdes mot en transnationell teoretisk syn. Som vi har sett i exemplet med de amerikanska fackföreningarna som ville begränsa invandringen av ekonomiska skäl, vilket ledde till rasistiska utspel som var omöjliga inom en internationell marxistiskt präglad kontext. Till skillnad från IFB så diskuterade AI heller inte explicita samarbeten med andra transnationella organisationer, och fokuserade inte heller på sådana projekt som IFB ofta förespråkade för att underlätta handel och annat utbyte världen över. Eller för den delen tankarna på ett världsspråk, som till exempel esperanto, vilket stundtals var populärt inom den liberala fredsörelsen. Däremot var AI synnerligen intresserad av dagspolitiska frågor, de jag lyft fram var bara en ringa andel av de skeenden som allt

som oftast uppmärksammades under kongresserna. Debatten om relationen mellan praktisk och utopisk politik förekom ofta inom AI, det var inte minst den främsta anklagelsen från revisionister gentemot ortodoxa marxister, men när det gällde vikten av att ta ställning i internationella frågor var AI offensivt under hela undersökningsperioden.

Imperialism

Både IFB och AI visade upp en något tve tydlig inställning till den imperialism eller kolonialism som präglade tidseran. Inom båda organisationerna fanns det omfattande grupperingar som förespråkade olika former av ”god” eller ”socialistisk” kolonialism som syftade till att bevara och utbilda de koloniserade folken för att förbättra dess moraliska och materiella tillstånd och på sikt förbereda dem för autonomi.

Under IFB:s första 15 år var de få röster som explicit höjdes mot kolonialismen, men de yttranden som ändå gjordes alltsedan 1889 och framåt visade på ett medvetande som gick väl utöver tankediskursen om ”den vite mannens börda”, det vill säga den till synes välmenande inställning till hur så kallade ”civiliserade” folk hade ett ansvar att hjälpa de så kallade ”ociviliserade”. Det ställdes krav på att internationell rätt skulle gälla även ursprungsfolken och det höjdes röster för att beskydda deras land, ägodelar och frihet. En tydlig ambivalens mot hela förfarandet kring imperialism och kolonialism var tydlig. Ett inslag som är intressant är kravet på att öppna upp de koloniserade landområdena för de fria marknadskrafterna, vilket utifrån Cobdenskolan och de frihandelsvurmande liberala krafterna antogs vara det bästa medlet för fred och utveckling.

Arbetarrörelsen hade, ända sedan den Första internationalens tid på 1860-talet varit motståndare till alla former av exploatering av andra folk från de kapitalistiska länderna i väst. Vid Londonkongressen 1896 skapades en form av linje där en resolution antogs som dels slog fast rätten för alla nationer att upprätta självständighet, dels att kolonialism var att betrakta som ett resultat av kapitalismen och att målet ytterst var att upprätta nya marknader för ekonomisk exploatering.

Utifrån den stora debatten vid kongressen 1907 kan vi utläsa att inställningen till imperialismen, hos arbetarrörelsens företrädare, var uttalat negativ av såväl teoretiska som praktiska skäl. Även om det förekom hänvisningar till nationell och kolonial stolthet hos arbetarklassen, så visade erfarenheten av hur ekonomin i den koloniala eran påverkade den inhemska utvecklingen och respektive staters arbetsmarknad att den inte var positiv för arbetarklassen och dess rörelse. Det rådde dessutom ett mångårigt engagemang till stöd för de underkuvade folken av ideologiska skäl och en vilja att förbättra villkoren för dem. Dock skiljde sig lösningarna här tydligt åt. Enligt den revisionistiska skolan var det inte självklart att de koloniserade folken skulle få det bättre som självständiga. Den civiliserade världen hade en plikt att sprida sina framsteg, detta gällde inte minst arbetarrörelsen som hade blicken riktad mot en framtida socialistisk

värld, antingen med en världsstat där alla tillgångar var gemensamt ägda, eller med fria nationalstater som handlade utifrån en internationell klassolidaritet.

Förväntningshorisonten inom denna skola var således tydligt sammanknuten med utvecklandet av en "socialistisk kolonialism" – som istället för att undertrycka och suga ut skulle förmedla den "civiliserade" världens kultur och bidra till ekonomisk utveckling. Här spelar även ett rasifierat maktperspektiv in: den civiliserade världen ställdes, främst enligt revisionisterna men även hos den marxistiska centern och dess vänster, mot den ociviliserade i Afrika och större delen av Asien. Här ansågs ursprungsbefolkningen inte kunna förväntas stå för någon emancipation på egen hand. Snarare varnade i övrigt kolonialkritiska debattörer som engelsmannen H.M. Hyndman för hur till exempel Indien säkert skulle komma att präglas av interna stridigheter mellan hinduer och muslimer om briterna lämnade dem åt sitt öde. Den här argumentationen ligger nära det som Håkan Blomqvist kallat för "socialistisk vithet" som i grund och botten speglar den debatt om "vithet" inom postkolonial teoribildning, där etnocentriska idéer om den europeiska civilisatoriska överlägsenheten kraftigt påverkade européers syn på koloniala folk eller på ursprungsbefolkningar.⁸³⁹ Det är uppenbart att detta synsätt var representerat även inom arbetarrörelsen vilket inte minst resolutionsdebatten ovan visar. Men det fanns också debattörer inom vänstern som med eftertryck avvisade denna argumentation, som till exempel E. Belfort Bax som i en rapport från Stuttgartkongressen gick hårt åt revisionisterna och förespråkarna för det ursprungliga resolutionsförslaget. Han menade att alldeles oavsett om ursprungsbefolkningarna skulle råka i interna stridigheter var detta att föredra framför att vara underkuvade av en främmande makt. Framtidsutsikten i att få möjligheten att styra sina egna öden övertrumpade en utifrån etablerad formell fred.⁸⁴⁰ En slutsats är också hur det strukturella våldet ändå var intakt i ett kolonialvälde även om en formell fred rådde.

Debatten inom AI 1907 visar att konfliktlinjerna löpte rakt igenom de olika kolonialmakternas delegationer. Det fanns både förespråkare och motståndare till den "socialistiska kolonialismen" inom såväl Tyskland, Frankrike, Storbritannien, Belgien, Nederländerna och Italien. Förutom Schweiz delegater som lade ned sina röster så var dock samtliga icke-kolonialstater emot, vilket visar på att frågan uppenbarligen här gavs en strikt teoretisk betydelse, medan den för de berörda staterna gavs betydligt större praktiska implikationer där den nationella stoltheten till och med kunde lyftas fram som ett argument. Man kan också se hur retoriken utgick från ett

⁸³⁹ Blomqvist (2006), s. 26. För en introduktion om nyare postkolonial forskning eller vithetsforskning se Sara Ahmed, *Vithetens hegemoni* (Hägersten 2011). Här utgår Ahmed från bl a Franz Fanons klassiska verk för att utveckla en slags vithetens fenomenologi. Kolonialismen skapade en "vit" värld som norm, en välbekant värld som alltså var redo för en viss slags kroppar. De som hamnade utanför denna avgränsning blev således problematiskt att hantera. Ahmed (2011), s. 131.

⁸⁴⁰ E. Belfort Bax: "The International Congress and Colonial Policy" (1907)
<<https://www.marxists.org/archive/bax/1907/09/colpol.htm>> (17/10–2017).

tydligt västerländskt perspektiv, de infödda befolkningarna beskrevs i allmänhet som underutvecklade och knappast benägna att kunna leda den egna ekonomiska och kulturella utvecklingen framåt. Hyndman hade till exempel i sin rapport från 1904 pratat om hur delegater företrädande "arbetarna i den civiliserade världen" förväntades agera. Att den västerländska civilisationen, inklusive dess arbetarklass, var överlägsen de outvecklade länderna ifrågasattes aldrig, inte heller av dem som kan sägas ha protesterat mot den "socialistiska kolonialismens" möjligheter. Det etnocentriska idealet av europeisk civilisatorisk överlägsenhet som präglade hela det europeiska samhället präglade även arbetarrörelsen.

Att lyfta den fattiga befolkningen i kolonierna hade dock ett dubbelt syfte, då det allmänt ansågs att arbetarklassen i väst inte heller gagnades av den koloniala ekonomin. En form av arbetarinternationalism syftade till att såväl lyfta de fattiga i den underutvecklade delen av världen som att försvara de egna arbetstillfällena på hemmaplan. Denna pragmatiska linje verkar ligga nära det som Eric Hobsbawm och Blomqvist betecknade som en slags mellanlinje i arbetarrörelsens förhållande till internationalismen. Här försökte arbetarrörelsens företrädare handskas med internationalismen utifrån sina respektive nationella förhållanden. Det innebar en kvalificerad skillnad att tillhöra ett socialdemokratiskt parti i ett land som Sverige, som stod utan kolonier, och ett land som England eller Tyskland. Arbetarklassen var inte döv för den nationella stolthet respektive lands koloniala välden innebar, vilket stundtals gjorde arbetarrörelsens position komplicerad. Detta problemkomplex brottades Hyndman med i de refererade texterna och detta mötte de tyska företrädarna i den nationella debatten. Bakslaget i valet 1907 skyldes ju också på den negativa inställning till det koloniala väldet man anslagit. Slutmålet tolkar jag till syvende och sist dock som en värld där kolonier inte längre existerade. Men för att helt kunna utjämna skillnaderna och avskaffa den beroendesituation som kolonierna befann sig i krävdes dock en socialistisk värld där inga orättfärdiga förhållanden längre rådde. Detta var, liksom i fredsfrågan, det slutgiltiga, och alltjämt utopiska, målet för arbetarinternationalismen.

Anledningen till att jag ansett att det varit av vikt att ägna denna debatt, framförallt diskussionerna 1907, ett relativt omfattande utrymme beror också på den principiella betydelse den hade för arbetarrörelsens internationella praktik. Här möttes frågan om arbetarrörelsens erfarenheter och förväntningarna på ett framtida socialistiskt samhälle med ett maktperspektiv där rasifiering spelade en stor roll och där människor som tillhörde arbetarklassen i den industrialiserade världen inte nödvändigtvis var de allra mest utsatta.

Även IFB kom mot undersökningens slut att anamma en allt hårdare attityd till de våldsamheter som imperialismen eller kolonialismen stod för. Åren före krigsutbrottet var frågorna om urfolkens rättigheter och om kränkandet av mänskliga rättigheter i kolonierna allmänt accepterade som en del av IFB:s dagordning. Däremot undvek man

att kräva att all kolonisation skulle upphöra. Frågan är varför man inte ville gå så långt? Vissa exempel på inre konflikter existerade inom IFB, vid till exempel resolutioner som fördömde Storbritanniens förfarande i Egypten eller Italiens gentemot Tripoli, vilket kan ha inverkat på deisen att man undvek att störa sig med den allmänna opinionen.⁸⁴¹ Alldeles oavsett var det till slut, ju närmare krigsutbrottet man kom, omöjligt att kringgå imperialismens brott enbart med hänvisningar till ”det större goda” som koloniseringen länge ursäktats med.

⁸⁴¹ ”Resolutions of the universal peace congress Geneva 1912”, s. 53, box 111 (IPB Collection, LONA); se även: Cooper (1991), s. 177–179.

8. Kollaps 1914

När sommaren 1914 inleddes verkar både IFB och AI ha varit tämligen nöjda med tillvaron. Den stora krisen i samband med de båda Balkankrigen 1912–1913, då ett storkrig i Europa varit nära, hade avvärjts och åtminstone AI tog åt sig stora delar av äran för detta – korrekt eller inte. Båda organisationerna hade också planerat in sina nästkommande kongresser till Wien samma höst 1914, detta som något av en pendang till deras inledande möten som båda ägde rum i Paris 1889. För IFB:s del planerades kongressen framförallt bli en hyllning till Bertha von Suttner som nyss avlidit.⁸⁴² I det här kapitlet ska jag kort gestalta det händelseförlopp som utspelade sig sommaren 1914 och ledde fram till utbrottet av det första världskriget i augusti, samt dra några slutsatser om de kort- och långsiktiga konsekvenserna.

Under denna sommar diskuterade IFB annars, som vi har sett, fortfarande frågan hur man skulle få arbetarrörelsen intresserad av sin kamp, inget nytt på den fronten. De flesta av de ledande namnen från starten var då döda sedan flera år, det gällde såväl Hodgson Pratt, Élie Ducommun, Randal Cremer som Frédéric Passy. På våren 1914 avled även IFB:s sekreterare Albert Gobat och under samma sommar alltså Bertha von Suttner. Utöver dem var Ernesto Moneta gammal, blind och sjuklig. Som sekreterare för IFB fungerade den unge Henri Golay och som ordförande alltjämt Henri La Fontaine.

För AI:s del hade den senaste träffen varit extrakongressen i Basel 1912. Lenin skulle senare hävda att detta faktiskt var sista gången som någon form av enighet manifesterades inom den internationella arbetarrörelsen. Enligt hans syn började de socialistiska partierna strax därefter förflytta sig i en mer nationell inriktning, vilket Lenin i första hand anklagade Karl Kautsky för.⁸⁴³ August Bebel höll ett av sina sista tal under denna konferens 1912 och var död inom ett år, vilket försvagade inre bara tyska SPD utan även hela den europeiska socialdemokratien. Victor Adler, de österrikiska socialdemokraternas starke man, var även han en åldrad aktivist vid den här tidpunkten.

⁸⁴² Cooper (1991), s. 139.

⁸⁴³ Se V.I. Lenin, ”Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky”, (1918).
<<https://www.marxists.org/svenska/lenin/1918/11.htm#h8>> (15/8–2019)

Affisch inför Andra internationalens sedermera inställda kongress 1914. Källa: Second International 1889 – 1914 Collection – International Institute of Social History, Amsterdam.

Arbetarinternationalen saknade en enande kraft under sin mest kritiska tid, vilket möjligen skulle visa sig fatalt. Jean Jaurès var framöver den mest kände aktivisten, men i hans delade roll som internationalistisk fredsapostel och fransk patriot var han ingen självklar man att hålla fram i de tyskspråkiga områdena. I ett akut läge saknade uppenbarligen även AI ett tydligt ledarskap som kunnat peka ut en lämplig väg framåt för att förhindra det otänkbara. AI hade dessutom tonat ned sin antimilitaristiska propaganda under det senaste halvåret och istället fokuserat på andra frågor.⁸⁴⁴

Liksom de allra flesta andra i Europa förväntade sig företrädarna för de båda organisationerna säkert en relativt lugn sommar utan nya storkriser. Inte heller de båda morderna i Sarajevo på den österrikisk-ungerska tronföljaren Franz Ferdinand och hans fru Sophie von Chotek den 28 juni skrämde organisationerna nämnvärt. Jean Jaurès konstaterade visserligen i sin tidning *L'Humanité* att morderna innebar ytterligare ett inslag i den ström av blod som präglade Balkan på senare år och att inget talade för att situationen skulle ändras på kort sikt.⁸⁴⁵ Vare sig IFB eller AI trodde dock att attentatet skulle påverka planerna för deras respektive kongresser i Wien till hösten.

En månad senare, den 28 juli, förvårades dock situationen då Österrike-Ungern förklarade Serbien krig. Serbien hade då erbjudit sig att förskjuta frågan till

⁸⁴⁴ Haupt (1972), s. 232.

⁸⁴⁵ "L'attentat de Sarajevo" <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k253869c/f3.image.langFR>> (14/12–2019).

skiljedomstolen i Haag men utan intresse från Österrike. Som en följd hotades istället Europas stormakter att dras in på grund av det intrikata system av allianser och hemliga avtal som präglade kontinenten. Då insåg IFB och AI till slut allvaret och bägge organisationerna försökte att förhindra eskaleringen. Inom IFB var i första hand dess medlemsorganisation *L'Association de la paix par le droit* aktiv och inledde en omfattande kampanj där de, via telegramutskick till regeringar och ministärer, påtalade dessas skyldigheter enligt Haagkonventionen att använda sig av skiljedom före krigsförklaringar. Man försökte dessutom via omfattande affischering, i framförallt Frankrike, påtala att den franska traktaten med Ryssland, som skulle tvinga dem till krig för deras skull, inte var mer värt än det traktat om skiljedom som man också skrivit på. I andra länder som Belgien och Italien samlade fredsorganisationerna till publika möten för att protestera.⁸⁴⁶ Henri La Fontaine, den belgiske socialdemokraten som sedan Fredrik Bajers död var president för IFB, kallade till ett krismöte för organisationens ledning i Bryssel den 31 juli. Omkring 50 delegater från alla större europeiska länder, utom Österrike, deltog. Resultatet blev ytterligare telegram till respektive länders regeringar med krav på återhållsamhet och skiljedom samt vädjanden om extrainkallade sessioner i de olika europeiska parlamenten.⁸⁴⁷

Internationella socialistbyrån blev med tiden ett mäktigt maktcentra inom Andra internationalen. Här är de samlade 1907. Foto: Second International 1889 – 1914 Collection – International Institute of Social History, Amsterdam.

⁸⁴⁶ Cooper (1991), s. 186.

⁸⁴⁷ Cooper (1991), s. 188.

AI agerade i sin tur med återhållsamhet under nästan hela juli. Frågan sågs som lokalt avgränsat och främst ansåg man det upp till det österrikiska och möjligen det tyska partiet att agera. Den österrikiska krigsförklaringen och Tysklands ultimatum verkar ha kommit som en överraskning för de flesta ledande aktivister och deras utskott ISB samlades inte i Bryssel förrän morgonen den 29 juli, det vill säga dagen efter Österrike-Ungerns krigsförklaring. Men det var ändå två dagar före IFB:s möte i samma stad. AI:s sekreterare Camille Huysmans hade dock i flera dagar fört en dialog med olika nationella ledare för att få till stånd ett möte, vilket försvårades av att flera av dem var på semester.⁸⁴⁸ Vid ett stort offentligt anti-krigsmöte i Bryssel följande kväll talade Jean Jaurès, Hugo Haase med flera och uttryckte sin tillit till att AI och proletariatet åter skulle kunna förhindra ett krigsutbrott. En kommuniké skickades ut dagen efter med uppmaning till antikrigsdemonstrationer över hela Europa och krav på att lösa konflikten mellan Österrike-Ungern och Serbien via skiljedom.⁸⁴⁹ Detta var delvis samma krav som IFB och dess medlemsorganisationer framförde och som Serbien var villigt att ställa sig bakom. Vid den här tidpunkten var det, enligt Georges Haupt, dock fortfarande få inom rörelsen som trodde att krisen skulle eskalera till ett världskrig, även om ytterligare ett lokalt krig på Balkan föreföll troligt.⁸⁵⁰ I utskicket från ISB som följde på mötet den 29 juli nämndes heller ingenting om en eventuell generalstrejk om situationen skulle urarta ytterligare.

En av dem som uppenbarligen insåg konsekvenserna fullt ut redan vid ISB:s möte den 29 juli var dock Rosa Luxemburg. Luxemburg var då uppsatt på talarlistan, men strax före henne talade det österrikiska socialdemokratiska partiets grundare Victor Adler. Enligt honom fanns det numera inget som socialdemokratin kunde göra för att hindra det stundande kriget mellan Österrike-Ungern och Serbien, hundratusentals män var redan på väg mot den serbiska gränsen. ”Vänta er inga fler aktioner från oss” menade han.⁸⁵¹ Luxemburg ska då ha ställt sig upp och gjort sig redo för att äntra talarstolen men blivit stående ett långt tag och sedan satt sig ned igen, där hon begravt ansiktet i händerna. Inte ens Luxemburg hade något att säga när den internationella socialism hon ägnat större delen av sitt liv åt nu tycktes ge upp inför kriget.⁸⁵²

⁸⁴⁸ Haupt (1972), s. 189–194.

⁸⁴⁹ Haupt (1972), s. 202–203

⁸⁵⁰ Haupt (1972), s. 205

⁸⁵¹ Haupt, (1972), s. 197; Nina Björk, *Drömmen om det röda. Rosa Luxemburg, socialism, språk och kärlek* (Stockholm 2016), s. 183.

⁸⁵² Björk (2016), s. 184. Som källa till sitt resonemang kring Luxemburgs reaktion anger Björk Paul Frölichs biografi, *Rosa Luxemburg: Gedanke und Tat* (Hamburg 1949). Haupt påpekar dock att Luxemburg repade sig under dagens gång och frenetiskt försökte få andra ledamöter att bemöta Adlers uttalande. Dock talade hon inte vid den stora demonstrationen samma kväll pga utmattning. Haupt (1972), s. 196.

Haupt har även undersökt varifrån varifrån informationen kring detta sista möte har kommit ifrån och hänvisar till senare publicerade framställningar av deltagare vid mötet som Angelica Balabanoff, Émile

Åtskilliga demonstrationer hölls dock de följande dagarna, inte minst i Tyskland där SPD samlade hundratusentals medborgare på gatorna i olika städer. Men det hjälpte inte, utan krisen förvärrades dag för dag. Väl tillbaka i Paris den 31 juli, dagen efter det stora massmötet i Bryssel, mördades Jaurès av en ung fransk nationalist som uppenbarligen ansåg att han stod i vägen för Frankrikes inträde i kriget vilket lämnade den franska, och kanske hela europeiska, arbetarrörelsen utan en ledare. Inget blev heller av den internationella generalstrejk som varit på agendan under så många av AI:s kongresser, utan snart föll åtminstone den reformistiska delen av arbetarrörelsen in i sina respektive länders led. Allmän mobilisering inleddes i åtskilliga länder, den 2 augusti uttalade det franska socialistpartiet sin vilja att försvara den "fredsälskande republiken" och den 4 augusti röstade SPD:s riksdagsgrupp unisont för beviljandet av krigskrediter vilket var en nödvändighet för att kunna mobilisera armén fullt ut. Gruppen hade varit internt splittrad vid beslutet, men hotet om en föreliggande rysk invasion, som trummades ut av regering och massmedia, gick inte att stå emot. Samma dag invaderade Tyskland det neutrala Belgien för att sedan marschera vidare mot Frankrike. Inte heller i Storbritannien eller Ryssland hördes tillräckligt med protester för att få deras respektive regeringar att tveka. För de förstnämndas del kom invasionen av Belgien att fungera som huvudskäl för dess inträde, men det hade sannolikt blivit av i vilket fall. I slutändan drogs samtliga europeiska länder, förutom de nordiska samt Nederländerna, Portugal och Schweiz, in i kriget, och med tiden anslöt även USA och Japan. Striderna varade över fyra år och kostade indirekt runt 16 miljoner militära och civila livet

I 25 års tid hade IFB och AI, med stigande intensitet, kämpat för freden. AI hade med tiden utmålet denna kamp som sin kanske allra viktigaste fråga och för IFB var det ju uppenbarligen hela deras *raison d'être*. Desto större blev uppenbarligen besvikelsen när Europa och världen likväl störtades ut i det första världskriget 1914. För AI:s del skedde detta bara ett och ett halvt år efter Basalkongressen, där den internationella arbetarrörelsen unisont lovat att aldrig medverka till ett krigsutbrott, utan istället antagit ytterligare en resolution med förslag på vad som behövde göras för att motverka ett dylikt. Den sammanhållning som manifesterats under nio kongresser, från 1889 till 1912, vittrade fort samman då krigets realitet närmade sig. Därmed inte sagt att den europeiska arbetarklassen drogs med i någon slags patriotisk yra. Detta har Callahan tydligt avskrivit som en myt. Snarare verkar man resignerat och accepterat krigsutbrottet som något oundvikligt man motvilligt måste förlika sig med.⁸⁵³ Att säga att forskningen över krigsutbrottsförloppet är omfattande är ingen överdrift och analyserna över den internationella arbetarrörelsens beteende har också varit många. När det gäller den borgerliga fredsörelsen saknas dock helt en liknande diskussion.

Vanderwilde, A. Fabra-Ribas och Robert Grimm. Haupt har även publicerat den officiella rapporten från mötet. Haupt (1972), s. 196, not 4.

⁸⁵³ Callahan (2004), s 170.

Uppenbarligen sågs den som för tandlös, inte minst i Tyskland, för att på allvar kunna spela någon roll i vid ett kritiskt läge. Denna avhandlings syfte har dock inte varit att besvara varför kriget bröt ut utan ytterst att analysera förloppet under det kvartssekel då det *inte* bröt ut några storkrig.

Med det sagt, utifrån min empiri är det rimligt att peka på några förklaringsvariabler som trots allt framstår som en viktig del av analysen över krigsutbrottet och de båda undersökta organisationernas reaktion. Krigsutbrottet har, trots en omfattande forskningslitteratur (inte minst på senare år) alltid haft en aura av obegriplighet omkring sig, själv har jag har visat vilka omfattande antikrigsrörelser som föregick själva det akuta förloppet men hur inte ens de kunde stå emot i ett kritiskt läge.⁸⁵⁴ Detta blev snart uppenbart för respektive regering, inte minst den franska som valde att inte använda sig av de omfattande listor som tagits fram över arbetarrörelsens och antimilitarismens representanter som ansågs som faror mot landet och skulle arresteras vid ett skarpt läge.⁸⁵⁵ Efter Jaurès död verkade luften paradoxalt nog gå ur det franska krigsmotståndet som varit så pass omfattande inom både socialistiska som borgerliga kretsar. I Tyskland existerade bara en ytterst svag borgerlig fredsrörelse och den hade ingenting alls att sätta emot mobiliseringen. Däremot hade man världens starkaste arbetarrörelse med världens starkaste socialdemokratiska parti i täten, men efter en vecka av demonstrationer kapitulerade till och med detta för den inhemska opinion som utkristalliserats och utvidgats, där fruktan för det ryska hotet kom att överspela allt annat. I andra länder spelade krigsmotståndet mindre roll och blev hur som helst passé då stormakterna använde sig av deras landarealer som uppmarschområden eller brickor i spelet.

Varför föll då krigsmotståndet samman? Forskningen om arbetarrörelsens roll fokuserade, enligt Marc Mulholland, länge på de två narrativen "betrayal" och "helplessness". På 1970-talet fördjupade Georges Haupt den senare av dem genom att addera "unpreparedness" till bilden.⁸⁵⁶ Utifrån den första ingången skulle arbetarrörelsen ha förrätt den internationella rörelsen genom att identifiera sig själva med respektive nationalstat. Enligt den andra var arbetarrörelsen hopplöst svag och osamordnad och hade aldrig någon egentlig chans att förhindra eskaleringen inför ett storkrig.

⁸⁵⁴ I samband med 100-årsminnet av krigets utbrott kom flera nya omfattande studier där krigsutbrottet behandlades. Se t ex Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, (London 2013); Sean McMeekin: *July 1914. Countdown to war* (New York 2013); Margaret MacMillan, *The War that ended peace: How Europe abandoned peace for the First World War* (London 2013).

⁸⁵⁵ Detta register gick under beteckningen Carnet B och hade många år på nacken och syftade mer allmänt till att kartlägga suspekta element inom landet, under åren före krigsutbrottet kom detta register dock att fokusera på just antimilitarister på vänstersidan och en beredskap fanns för att arresteras åtskilliga av dessa vid ett skarpt krigsläge. Miller (2002), s. 88–89, 206, 212.

⁸⁵⁶ Mulholland (2015), s. 4.

Det förefaller mycket riktigt som om den förändrade förväntningshorisonten hos de socialdemokratiska partierna, som nu var rikligt representerade i flertalet parlament, också innebar att de solidariserade sig själva mer med respektive fosterland än tidigare. Till syvende och sist, när läget blev alltför kritiskt 1914, skedde detta uppenbarligen på bekostnad av den klassbetonade internationalism som AI förespråkade. I Belgien och Nederländerna kom såväl ledande liberaler som socialister sedan att ingå i samlingsregeringar och även i icke-deltagande länder, såsom de skandinaviska, utropades borgfred. Det enda land med någon form av organiserad antikrigsopinion var Storbritannien där somliga socialister slog sig samman med liberaler och även kristna pacifister för att driva opinion.⁸⁵⁷ Även stora delar av den antimilitaristiska anarkistiska och/eller syndikalistiska rörelsen bröt snabbt samman då ledande aktivister snabbt gick ut och stödde sitt hemlands inträde. Detta gällde även internationellt ledande namn som ryske Kropotkin.⁸⁵⁸ Oförmågan att komma överens om en fungerande taktik vid ett krigsutbrott, om alla metoder fanns på bordet men ingen var överordnad någon annan borde man kunna ha räknat ut hur det skulle gå, så kan man beskriva denna linje som således skulle visa på Haupts beskrivning av ”unpreparedness”.

Mulholland lyfter fram ett antal svagheter i de ovanstående teorierna. Arbetarrörelsen framstod mycket riktigt som både oförberedd och hjälplös när det gällde att stoppa den krigsmobilisering som redan kommit gång och man förmådde inte stoppa kriget. Men det gjorde inte de europeiska statsapparaterna heller. Om jag tolkar Mulholland rätt så verkar han påpeka att dualismen mellan krigshetsare och krigsmotståndare är förenklad. Mulholland pekar istället på hur nutida vetenskap verkar överens om att det inte förekom någon form av allmän *war-mania*, utan att de allra flesta, inte minst inom arbetarklassen, istället motvilligt accepterade faktumet att kriget var på väg. Som jag tidigare lyft fram avskrev även Callahan historieskrivningen där arbetarklassen gladligen marscherade ut i fält som en myt. Mulholland stora poäng är dock att han pekar på hur de allra flesta inom arbetarrörelsen inte heller ansåg att de svek sina tidigare ideal. Som vi har sett, inte minst vid yttrandet om självförsvar vid kongressen 1910, var det få inom AI, förutom Hervé och hans skolbildning, som var emot principen om självförsvar. Snarare, menar Mulholland, var det en internationalistisk princip att nationellt självförsvar både en rättighet och en skyldighet. En invasion, vare sig faktiskt eller upplevd som nära förestående, övertygade enligt honom många socialister om att de var tvungna att stötta fosterlandet, och därmed sin regering. Inte minst i Tyskland där upplevelsen av det ryska hotet hade djupa rötter.⁸⁵⁹ Det här hängde, generellt sätt, rimligtvis ihop med att arbetarrörelsen aldrig tagit steget fullt ut och förkastat

⁸⁵⁷ Hochschild (2012), s. 270.

⁸⁵⁸ Se Bert Altena: ”No man and no penny’: Ferdinand Domela Nieuwenhuis, anti-militarism and the opportunities of the First World War” i Matthew S. Adams & Ruth Kinna (red) *Anarchism 1914–18. Internationalism, anti-militarism and war* (2017).

⁸⁵⁹ Mulholland (2015), s 38.

nationalstaten på bekostnad av den internationella solidariteten. Den första framstod alljämt som en förutsättning för den andra.

Men utifrån min undersökning är det dessutom viktigt att knyta an till vilken självbild som de föregående åren hade skapat hos arbetarrörelsen. Det är lätt att se att arbetarrörelsens erfarenhetsrum uppenbarligen hade förändrats på ett så avgörande sätt efter deras, i sitt tycke, framgångsrika aktioner för att förhindra krigsutbrott i samband med kriserna innan 1914 att det möjligtvis var så att man inte tog mordet på den österrikiske tronföljaren Frans Ferdinand i juni 1914 på tillräckligt allvar utan trodde sig kunna kontrollera situationen. Den lyckade mobiliseringen 1912 hade visat på en fungerande modell för den nu omfattande sociala rörelsen, där dess ledande organ AI tog linjebeslut om samordnade aktioner, medan verksamheten mellan dess kongresser sköttes av dess verkställande utskott ISB. De nationella förbunden hade omfattande möjligheter till egna initiativ men för storskalig aktivism krävdes denna form av samordning. Uttalanden gjorda i samband med 1912 års extrakongress tyder på att AI såg sig som den enda faktorn mellan fred och ett storkrig, när krisen avblåstes tog man också åt sig stora delar av äran för det. Erfarenhetsrummet blev synnerligen positivt och förväntningarna på vad man var kapabla till ökade. I så fall kan vi addera faktorn ”överskattning” av egna förmågan till de övriga resonemangen kring ”förräderi” och ”oförberedhet”. Ytterligare en faktor är viktig att ta in här, den om möjligheten till en allians med den borgerliga freds-rörelsen vid ett kritiskt läge. På grund av tidigare låsningar blev detta aldrig aktuellt, och det är inte heller något som diskuterats inom forskningen, men som vi har sett öppnade tyska SPD under vintern 1914 till slut upp för en form av gemensamma aktiviteter tillsammans med de borgerliga. Nu hann denna allians aldrig utvecklas, men ett embryo fanns där trots allt. Hur denna hade kunnat påverka utvecklingen om den fått komma till stånd fick vi aldrig veta.

Kortsiktiga konsekvenser

IFB:s, och den internationella borgerliga freds-rörelsens, aktiviteter under hösten 1914 var nedtonade. Liksom arbetarrörelsens ledande personer sällade sig de flesta till sina länders agenda. Dock inte Henri La Fontaine som gick i exil i först Storbritannien och sedan USA. Många anklagade Tyskland för vad som skett och gamla vänskaper raserades snart. Gaston Moch skrev till exempel ett ursinnigt brev till Ludvig Quidde där han uttryckte sin sorg och frustration över det tyska ägerandet.⁸⁶⁰ I januari 1915 samlades resterna av IFB:s ledning i Bern för ett tvådagarsmöte, som dock bojkottades av alla fransmän. De tyska deltagarna Ludvig Quidde och Alfred Fried ville inte att byrån skulle ta ställning i det aktuella kriget utan främst planera för en väg framåt för pacifismen när kriget väl tagit slut. Mötet präglades enligt Coopers redogörelse av osämja, och resultatet blev att byrån

⁸⁶⁰ Cooper (1991), s. 189.

förklarade sig neutral under kriget. Under resten av det fyraåriga blodbadet agerade man i första hand som en slags länk för anhöriga att spåra döda eller sårade släktingar, vilket innebar ett omfattande arbete med ofta små resurser.⁸⁶¹

De socialdemokratiska partier som röstat för krigskrediter eller rent av fått representanter i olika regeringar i samband med krigsutbrottet försvarade sig samtliga med att det var det egna landet som var utsatt för aggression och att de, i enlighet med AI:s linje, bara deltog i ett legitimt försvarskrig. Detta var föga oväntat, och ett utfall som flera till och med varnat för lång innan krigets utbrott. Men enligt Callahan fanns det till och med en förståelse från olika ledande aktivister för hur deras tidigare kollegor inom AI i andra länder agerade. Nationellt försvar var trots allt en rättighet som AI slagit fast. I en intervju med den belgiska arbetarledaren Émile Vandervelde 1915, samtidigt som hans land var utsatt för brutal ockupation av Tyskland, kunde han ändå se hur de tyska socialdemokraterna varit tvungna att välja mellan två onda ting: antingen rösta nej till krigskrediter och bli anfallna av ”kosackerna” från öst, eller också gå i krig med både dem och det republikanska Frankrike och demokratierna i västeuropa. ”Between the two evils they chose the one they considered the lesser. Again, I repeat, we do not blame them. But we, who are defending our independences, are inflexibly resolved to defend it to the end.”⁸⁶²

Från AI hade dock ett antal av de mer vänsterinriktade ledamöterna, framförallt Lenin, Rosa Luxemburg och med tiden Karl Liebknecht (som tidigare snarare stått den reformistiska falangen närmast men som i november 1914 blev den förste i den tyska riksdagen att rösta emot förlängning av krigskrediterna) redan tidigt kraftigt fördömt den utveckling som arbetarrörelsen och de nationella partierna tagit, inte minst tyska SPD. Liebknecht och Luxemburg tillbringade sedan större delen av kriget i tyska fångelser. En följd av ökande kritik inifrån blev att det tyska SPD så småningom splittrades 1917, där den utbrytande falangen, som innehöll tidigare kombattanterna Kautsky och Bernstein, krävde ett slut på krigsinsatsen. Resterna av AI levde kvar under kriget nu, liksom IFB, beläget i Bern. Men dess aktiviteter var fåtaliga. Med start 1915 i den schweiziska staden Zimmerwald, strax utanför Bern, inleddes dock försök till internationell socialistisk kritik mot kriget vilket ledde till den så kallade Zimmerwaldrörelsen. Målet var att samla det som tidigare varit den yttersta vänstern och de som trots allt fördömde krigsutbrottet. En av dess deltagare var Lenin som blev inblandad i det förlopp som följde på den ryska revolutionen 1917, inte minst det kommunistiska maktövertagandet samma höst, och snart agerade som ledare för den nya staten Sovjetunionen. Efter kriget grundades en kommunistiskt ledd International, kallad Tredje Internationalen, eller med tiden Komintern, liksom en ny socialdemokratisk dylik. Internationalismen var alltjämt ledordet för de båda, men den internationella socialistiska rörelsen skulle aldrig mera agera som enad kraft, inte ens i förhållandet till krig.

⁸⁶¹ Cooper (1991), s. 195–196.

⁸⁶² Intervjun citerad i Mulholland (2015), s. 33.

Långsiktiga konsekvenser

Den här avhandlingen har behandlat det socialistiska och liberala motstånd mot krig och för fred och internationalism som existerade under kvartssekel före första världskriget. Men dessa båda ideologiskt präglade rörelser var samtidigt inblandade i en annan och större kamp. Det som egentligen stod på spel, kan vi med facit i hand säga, var en socialistisk eller kapitalistisk samhällsordning och denna kamp kom ytterst att avgöras i och med krigsutbrottet 1914. AI:s agerande under de 25 år som föregick kriget skedde utifrån en tydlig internationalistisk förväntningshorisont. Den socialistiska arbetarrörelse som återskapades efter kriget var dock per definition något annat. Men även stora delar av det internationella liberal-kapitalistiska ramverk som kom att styra internationell rätt och internationella relationer under efterkrigstiden debatterades ursprungligen inom den liberala IFB:s regi. Men vad exakt var det då som kom att omkullkastas i och med krigsutbrottet och vad gav detsamma i längden utrymme för?

Eric Hobsbawm beskriver tiden före 1914 som en unik era för mänskligheten:

[V]are sig förr eller senare hade praktiskt tänkande män och kvinnor haft sådana stora, sådana utopiska förväntningar på livet och tillvaron: universell fred, universell kultur med hjälp av ett enda världsspråk, vetenskap som inte bara sonderade utan faktiskt kunde besvara de grundläggande frågorna om världsalldet, kvinnans frigörelse från hela sin tidigare historia, hela mänsklighetens emancipation genom arbetarnas emancipation” och så vidare.⁸⁶³

Det här var inte bara revolutionärernas drömmar, fortsätter han, bourgeoisien ”förväntade sig en era av ständiga förbättringar, materiellt, intellektuellt och moraliskt, allt genom ett liberalt framåtskridande”, medan proletariatet och dess företrädare förväntade sig en mer rättvis och emancipatorisk framtid genom den sociala revolutionen, våldsam eller inte.⁸⁶⁴ Och ändå marscherade tiotals miljoner unga män ut i fält 1914 av anledningar som få kan ha greppat. Nio miljoner av dem skulle inte komma tillbaka hem och nästan lika många civila fick på olika sätt offra sina liv. Det är omöjligt att säga om de båda fredsörelserna kunde ha hjälpt till att förhindra ett krigsutbrott om de varit mer aktiva, eller om de eskalerande rustningarnas logik hade gjort att den europeiska stubinträden förr eller senare skulle antändas ändå. Hur vi än ser på rätten till nationellt självförsvar eller inte; det viktigaste för den internationella socialdemokratin var alltså faktumet att de själva bidrog till utbrottet – i land efter land slöt de inhemska socialisterna upp bakom sina regeringar, om än motvilligt, och så gott som all intern opposition sköts upp i flera år.

⁸⁶³ Hobsbawm (1987), s. 438.

⁸⁶⁴ Hobsbawm (1987), s. 438.

Det oförnekliga misslyckandet för den borgerliga fredsrörelsen och den socialistiska arbetarrörelsen 1914 fick också implikationer för de internationella relationernas utveckling under hela det fortsatta 1900-talet. För övertygade socialister var socialism detsamma som fred och internationalism. En socialistisk rörelse som inte stod upp för dessa grundgivna utgångspunkter var enligt dessa inte längre socialistisk. Ingenstans blir detta resonemang mer tydligt än hos Rosa Luxemburg vilket Nina Björk visar i sin tankebok/biografi över henne. Hon insåg tidigt den fulltaliga innebörden av krigsutbrottet 4 augusti. Björk skriver:

Socialismen har många födelsedagar och många dödsdagar; den är en segdragen jäkel eller ängel. Den 4 augusti 1914 är definitivt en av dess dödsdagar. Då dog den socialism som i själva sitt existensberättigande var internationalistisk. Rosa Luxemburg återkom under de fem år hon hade kvar att leva gång på gång till det datumet. Hon kallade det för 'den exempellösa katastrofen', 'ett ohyggligt sammanbrott', 'en bankrutt', 'en världshistorisk tragedi: socialdemokratins kapitulation'. Den 4 augusti 1914 – än idag av många socialister hågkommen som en dag av upphörande, av slut, av katastrof. Socialism utan internationalism, nationell socialism – vad skulle det överhuvudtaget kunna ha med socialism att göra?⁸⁶⁵

Och en nationell, för att inte säga nationalistisk, socialdemokrati var det som kom att prägla den västerländska arbetarrörelsen under resten av 1900-talet. Det här var, som vi har sett ingen helt ny strömning, men den nationella faktorn förstärktes oförnekligt under 1900-talets gång inom den reformistiska arbetarrörelsen och den internationalistiska försvagades. Den kommunistiska världen under sovjetiskt överordnande skulle i ett halvt sekel fortsätta tala om internationalismen som ett av sina grundfundament. Men få blev lurade. Den västerländska socialdemokratien skulle gå vidare till sina triumfer med uppbyggandet av några av de mest jämlika välfärdssamhällen världshistorien skådat. Men den internationella arbetarrörelsen var blott ett minne, en splittrad enhet, och kunde inte längre utmana det globala kapitalistiska systemet.

Konsekvenserna inom den internationella bourgeoisien av krigsutbrottet blev också betydande. Att det existerade såväl krigsförespråkare som krigsmotståndare inom denna grupp var inget konstigt. Det finns en inneboende konflikt i kapitalismen: den mellan en reglerad internationell kapitalistisk ordning och det nationellt drivna kapitalistiska/imperialistiska projekt. Dessa inriktningar av kapitalismen har ibland samma intressen men ofta inte, liksom enskilda kapitalister kan förlora på sådant som gynnar kapitalismen som ekonomisk logik eller system. Denna konflikt är också central för att förstå de olika borgerliga hållningarna inför 1914, de var inte bara ideologiska utan också grundade i olika materiella intressen och analyser av vad som vore mest

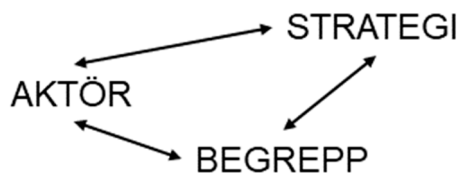
⁸⁶⁵ Björk (2016), s. 184.

gynnsamt för dessa intressen. Eftersom en av krigets främsta orsaker var frågan om den imperialistiska expansionen och öppnandet av nya marknader blir detta också mycket tydligt. Det system som den borgerliga freds rörelsen varit med och lagt grunden för var dock i slutändan ett institutionellt liberal-kapitalistiskt system för ordnad handel, med vissa mekanismer för att undvika öppna konflikter mellan liberalkapitalistiska stater. Detta slog igenom under efterkrigstiden, när diskussionerna och regelverken som IFB varit med att utarbeta plockades upp vid tillkomsten av överstatliga organisationer som Nationernas förbund (League of Nations) och Internationella arbetsorganisationen (International Labour Organization). Ännu större genomslag fick dessa idéer efter andra världskrigets slut när den globala världsordning, som kontrollerat världen fram till 2000-talet, byggdes ut.

9. Krig och fred – forskningsresultat

Syftet med denna avhandling har varit att systematiskt undersöka och jämföra hur olika perspektiv på de brännande frågorna om fred och internationalism kontra krig och militarism diskuterades och praktiserades av den borgerliga och den socialistiska internationella freds rörelsen under tidsperioden 1889–1914. Perioden präglades av en eskalerande kapprustning europeiska stormakter emellan och allt mer återkommande internationella kriser. Som motpart till denna process, i en tid av imperialism och ökande kapprustning, formerades två transnationella rörelser som båda kämpade mot krig och militarism: den borgerligt präglade liberala freds rörelsen med sin paraplyorganisation Internationella fredsbyrån (IFB) och den socialistiska och antimilitaristiska arbetarrörelsen med sitt organ Andra internationalen (AI). Mig veterligen har det inte existerat någon systematiserad jämförelse mellan dessa rörelser tidigare, vilket är märkligt då de till synes kämpade för samma sak och inte minst verkade formera viktiga delar av sin fredsagenda i relation till varandra. Härigenom har tidigare forskning missat en viktig dimension av den tidiga fredskampen och mitt bidrag till den internationella forskningen om freds begrepp och fredsorganisationer blir innovativt bland annat på grund av denna komparativa ansats.

Jag ska i det här kapitlet sammanfatta och diskutera mina forskningsresultat utifrån nedanstående modell över hur jag ser på samspelet mellan sociala rörelser, de begrepp som står i fokus för deras kamp samt vilka strategier man använde sig av.

Modell nr 1. Aktör–strategi–begrepp

Med hjälp av modellen har jag utformat ett antal frågor:

- Hur såg organisationernas respektive medlemsbaser och ledarskikt ut?
- Hur förhöll man sig i relation till sina liberala/socialistiska motsvarigheter i den andra organisationen/rörelsen?
- Skiljde sig synen på vilka målet för organisationernas propaganda var? Varför i så fall?
- Hur gick arbetet till för att utveckla respektive teoretiska ramverk kring taktiska frågor för fredsarbetet? Vilka praktiska överväganden gjordes?
- Hur debatterades och spreds dessa taktiska idéer i ett transnationellt perspektiv?
- Varför fick vissa tolkningar företräde framför andra och vilka eventuella diskrepanser fanns gentemot rörelsernas ideologiska grund?
- Hur påverkade och påverkades respektive rörelse av freds- och internationalismbegreppens ideologiska definition?
- Hur fyllde man freds- och internationalismbegreppets innebörd med praktiskt arbete, dvs hur yttrade sig respektive arbete för fred och internationalism i praktiken?

Till min hjälp för att besvara dessa frågor har jag använt mig av och analyserat olika typer av källmaterial. I första hand har det handlat om det kongressmaterial som båda organisationerna lämnat efter sig. Under de 25 år som föregick första världskrigets utbrott 1914 arrangerade IFB arton kongresser och AI nio. Denna verksamhet har lämnat ett omfattande källmaterial efter sig som jag tagit del av i såväl otryckt form vid olika arkiv som i tryckt form. Det handlar i första hand om resolutioner, motioner och diverse redogörelser för debatterna, vilket varit viktiga inslag för min studie. Men jag har även använt mig av olika slags pamfletter och nedtecknade tal av ledande aktivister i respektive organisation, så kallade rörelseintellektuella.

Utifrån den komparativa studie som jag genomfört har jag således försökt fylla en lucka inom forskningen kring fredsrelser, med resultat som kompletterar och i vissa fall reviderar tidigare resultat. Jag visar i första hand hur relationerna mellan organisationerna såg ut och utvecklades. Båda hade ett gemensamt idéarv från upplysningstiden men utvecklades som organisationer var och en på sitt håll med ett sammanfallande intresse i fredsfrågan. När denna fråga utvecklades till att bli en av de viktigaste internationella frågorna i samtiden fick det rörelserna att oavsiktligt närma sig varandra och anamma flera liknande strategiska lösningar. Under sin sista tid hade de båda fredsrelserna så pass liknande strategisk agenda för fredskampen att det hade kunnat gå att betrakta dem som en enda stor mäktig social rörelse. AI drev dock

samtidigt andra frågor som IFB omöjligt kunde ställa sig bakom, så närmandet blev aldrig av på allvar. Med värtaliga ledare i respektive organisation bidrog dessa dock till att lyfta fredsfrågan och delvis bevara freden – åtminstone före 1914. Men splittringar mellan olika inriktningar, och ideologiska skillnader i synen på slutmålet, förhindrade mera omfattande gemensamma aktioner och när kriget bröt ut 1914 stod de båda organisationerna alltjämt isolerade från varandra.

Jag har valt att behandla dessa båda aktörer som sociala rörelser vilket gett mig möjlighet att använda ett etablerat teoretiskt ramverk för att analysera dem. Min undersökning har visat att de flesta av de attribut som vi använder för att behandla nyare sociala rörelser var på plats redan runt förra sekelskiftet, vilket gör att de båda rörelserna framstår som pionjärer. På en mer generell nivå kan den här studien således bidra till förståelsen av hur framväxten av internationella sociala rörelser under decennierna runt sekelskiftet innebar nya former av politisk kamp och opinionsbildning.

Min ingång utifrån teoribildningen kring sociala rörelser har jag kombinerat med en ansats inspirerad av den begreppshistoriska skolan, vilken hjälpt mig visa hur aktörerna inom de båda sociala rörelserna uttryckte sig och hur de kämpade för att utveckla eller fylla viktiga begrepp med mening, vilket i sin tur påverkade andra aktörers taktik och praktik. Denna kombination av teorier om sociala rörelser och begreppshistoria är inte speciellt vanlig, men som till exempel Holger Nehring och Stefan Berger uttryckt är det mycket som skulle kunna vinnas i förståelse genom ett sådant angreppssätt. Även Bo Stråth har varit inne på liknande tankebanor. Begrepp i sig själva orsakar aldrig förändring, enligt Stråth, utan snarare etablerar de en specifik förväntningshorisont som möjliggör politisk handling för till exempel sociala rörelser. Begreppen gör förändring möjlig, men sätter också upp begränsningar för denna förändring. Här ligger också en del av striden menade han, och det är i denna skärningspunkt mellan aktör, strategi och begreppsvärld som min studie försökt verka. Min undersökning har förhoppningsvis visat på några av de möjligheter som en kombination mellan de två teoribildningarna kan ge att studera denna relation. Detta inte minst då ett begrepp i princip bara har möjlighet att bli operativt om det finns någon form av aktör, i mitt fall en social rörelse, som kombinerar en teoretisk förståelse med praktisk handling.

Aktör – organisation, ledarskikt, klass, kön, transnationalitet

Både IFB och AI var internationellt präglade och båda såg som en av sina huvuduppgifter att bygga transnationella nätverk för att kunna föra sin kamp framåt. Båda två var också pionjärer, sett i ett längre perspektiv, när det gällde att anordna återkommande omfattande internationella möten med månghövudade skaror av

delegater. Vid 1800-talets slut existerade åtskilliga organisationer eller samfund som arrangerade internationella möten. Till det kan vi även föra de återkommande världsutställningarna eller för den delen de olympiska spelen vatt fjärde år från och med 1896 (som vid flera tillfällen ägde rum i samma stad som IFB hade sina kongresser). Men IFB och AI stod särskilt ut på grund av både antalet möten och kontinuiteten under en längre period. IFB anordnade hela 20 internationella kongresser mellan 1889 och 1913 medan AI arrangerade nio stycken mellan 1889 och 1912. Med tiden representerades åtskilliga länder på dessa kongresser. Den absoluta tyngdpunkten låg på Västeuropa och USA, men från åtminstone tre ytterligare kontinenter kom med tiden nya länder att medverka regelbundet på något sätt vid båda arrangemangen.

Medan AI på många sätt kontrollerades av sitt tyska medlemsparti SPD, även om andra aktörer också kunde spela väsentliga roller, så var makten hos IFB betydligt mer utspridd. Medlemsorganisationerna i de båda förbunden såg också annorlunda ut. En viktig pusselbit i historien om IFB är dess systerorganisation Interparlamentariska unionen (IPU) som var en central aktör för att organisationen ens skulle komma till. IFB har inom de framställningar som existerar över den "arbitration movement" som till exempel Marc Mazower behandlat ofta stått i skuggan av just IPU. IPU och IFB stod varandra nära under hela perioden 1889–1914 och ett korsengagemang var vanligt, inte minst hade de båda mer eller mindre samma initiativtagare. Men i min egen studie visar jag hur IFB med tiden antog en självständig roll och på flera sätt fick en mer omfattande betydelse för arbetet med dessa frågor. Detta ansåg även den norska fredspriskommittén som gav IFB, inte IPU, det första fredspris som delades ut till en organisation 1910.

Inom AI möttes i sin tur i första hand företrädare för nationella partier och fackförbund, medan IFB:s kongresser blandade företrädare för nationella fredsförbund med representanter från andra former av sammanslutningar med delvis andra former av frågor i fokus, som mänskliga rättigheter eller demokratifrågor. Här låg också en stor skillnad mellan de båda. IFB, eller "Bernbyrån", skapades vid den tredje Universella fredskongressen 1891, främst för att kunna arrangera senare kongresser och agera som en slags samordnande instans, men drevs under många år med minimala resurser. Först under det sista decenniet före kriget kom det till en mer omfattande privat finansiering av organisationen. Istället var det samarbete med nationella fredsförbund och dess ledande personer som gjorde att olika kongresser kom till stånd. De återkommande kongresserna var också det centrala inslaget inom rörelsen och den transnationella verksamheten däremellan bestod främst av utskick av månadsbrev (så småningom av en bulletin) samt diverse utredningar och tillsättningar av kommittéer. AI hade sina kongresser mer sällan, ungefär vart tredje år. Däremellan kom dess permanenta utskott Internationella Socialistbyrån (ISB) grundat 1901 att leda verksamheten, oftast med ett möte om året. Denna löpande möjlighet till samordnat arbete betydde en stor skillnad för rörelsens agenda, inte minst för samarbetet mellan olika nationella partier.

När det gällde finansieringen var en uppenbar skillnad de enskilda bidrag eller anslag som ytterst rika sympatisörer med tiden började leverera till IFB:s verksamhet, inte minst från *The Carnegie Foundation*. Inom arbetarrörelsen var detta knappast möjligt. Klassfrågan ställs här indirekt i fokus för en analys. Fredsrörelsen var uppbyggt av mestadels förhållandevis liberala representanter från borgarklassen, ”do-gooders” som de kategoriserats av fredsforskarna Peter Brock & Nigel Young. Arbetarrörelsen såg till syvende och sist sig föra proletariatets talan, även om vissa av dess ledande aktivister hade annan bakgrund eller lade sig till med andra vanor med tiden. Det är dock problematiskt att definiera dessa ledarskikt av rörelserna som någon slags regelrätt elit sett till det övriga samhället och i kategoriseringens traditionella betydelse, eftersom kategoriseringen snarast leder tankarna till att detta skikt skulle vara jämbördigt med samhällets traditionella elit. Att företrädare för olika former av sociala rörelser, med sina medlemsbaser inom arbetar- eller medelklassen, arbetade organisatoriskt för att utmana viktiga samhällsstrukturer med starkt stöd i delar av den traditionella härskarklassen måste snarare beskrivas som väldigt speciellt.

Fokus hamnar då på relationen mellan rörelse och individ, som varit ytterligare ett viktigt område att undersöka, samt på relationen mellan organisationerna i sig. Inte minst det transnationella aktörskapet har här stått i fokus, vilket i sig var ett relativt nytt inslag för sin tid, det vill säga att företrädare för andra klasser än den härskande agerade på en internationell arena. Medlemmarna inom både AI och IFB möttes på sina internationella möten i egenskap av representanter för sina respektive föreningar.

Utifrån teoribildningar om sociala rörelser har jag visat hur organisationernas internationella kongresser var ett viktigt inslag i att skapa gemensamma transnationella identiteter inom rörelserna. Utifrån samma teoribildning har jag även analyserat relationen mellan de båda rörelserna. Här har jag använt mig av forskarna Donnatella della Portas & Mario Dianis modell.

	SAMARBETE	AVSAKNAD AV SAMARBETE
KONKURRENS OM LIKNANDE KOLLEKTIVA GRUPPERINGAR	Tävlingsinriktat samarbete	Fraktionsbildning
AVSAKNAD AV KONKURRENS	Icke tävlingsinriktat samarbete	Neutralitet

Modell nr 2. Relationen mellan sociala rörelser

IFB:s tillvägagångssätt tyder på att den som representant för en borgerlig fredsrörelse inte såg sig stå i en konkurrenssituation till AI och antimilitarismen inom arbetarrörelsen. Tvärtom hänvisade man ofta till att arbetarnas ekonomiska position

borde göra dem extra intresserade av de nedrustningar som IFB drev krav på, och man uttryckte explicita önskemål om att bjuda in arbetarrörelsens nationella och lokala föreningar till olika former av möten och samarbeten. Detta skulle placera in IFB och freds rörelsen i den box som förespråkade ”icke tävlingsinriktat samarbete”. Men det fanns även såväl medlemsorganisationer som ledande aktivister inom IFB som inte ville ha någonting alls med vare sig arbetarrörelsen explicit eller sociala frågor utöver fredsfrågan att göra, vilket skulle kunna placera in dessa i facket ”fraktionsbildning”.

Den mångfald av olika inriktningar som existerade inom den antimilitaristiska rörelsen gör det svårare att placera in den i Portas och Dianis modell. Utifrån den position som lades fast av AI och förstärktes av dess yttersta vänster skulle AI placera sig längst upp till höger – ”fraktionsbildning”. Men i praktiken rörde man sig snarare ned till rutan längst ned till höger – ”neutralitet”. Om man räknar in även det formella samarbete som mittorienterade personer inom organisationerna stod för så gränsar man även till rutan längst ned till vänster – ”icke tävlingsinriktat samarbete”. Jag har i min undersökning argumenterat för att detta tyder på att frågan inte var så pass enkel för AI och den internationella arbetarrörelsen som de själva ville ge sken av.

Det transnationella inslaget blev också en av de faktorer som öppnade upp för konflikter inom organisationerna där det fanns flera olika fraktioner. Dessa fraktioner var ofta nationellt präglade och kongresserna kunde bli ytterligare en arena att utkämpa stridigheter på hemmaplan, men de kunde också bli en scen för internationella skiljelinjer vilket inte var ovanligt. Kongresserna blev då spelplan för taktiska allianser med stundtals oväntade resultat. IFB, till att börja med, var djupt oense inbördes i flera frågor. Några av de undersökningar jag gjort ifråga om vad som rymdes i freds begreppet, hade sin utgångspunkt i själva uppkomsten av engagemang hos diverse aktivister och deras specifika fredskamp. Här spelade ofta den nationella kontexten in. Belysande är frågan om hur man skulle ställa sig till våldsutövning per definition – ytterst utmärkt av rätten till legitimt självförsvar – vilket hade sin botten i de nationella kontexter aktivisterna var formade. Flera olika skolbildningar möttes inom rörelsen där en allians mellan kristna aktivister från Storbritannien och USA, betecknade *absolutister*, förenades med delegater från Tyskland som av taktiska eller praktiska skäl motsatte sig rätten till försvars krig. De stod emot så kallade *realister*, det vill säga andra aktivister med ursprung på kontinenten som stod för en politisk pacifism som syftade till nedrustning och skiljedomsavtal, men där rätten till nationellt försvar var omöjlig att kompromissa med. Dessa två till synes oförenliga riktlinjer fortlevde inom IFB fram till krigsutbrottet. Den nationella kontexten går här alltså inte att bortse från, trots olika ingångar från de engelska och de tyska delegaterna. Kristet-moraliskt avståndstagande till allt våld fostrat i en flera hundra år gammal angloamerikansk kontext, stod emot ett taktiskt resonemang utifrån vad som var möjligt att uttrycka på hemmaplan. Dock uppträdde man som en allians när det kom till omröstningar inom IFB. Förståelsen för argument från en annan nationell och/eller religiös kontext var en del av det

transnationella flödet av idéer inom organisationen, även om dess resultat i form av kompromisser inte ska överskattas, men beträffande synen på våld verkar även allianser ha spelat en viktig roll. Det verkar således ha varit svårt att helt frigöra sig från nationella kontexter.

Denna problematik var inte mindre aktuell inom AI. De båda statsvetarna Meral Ugur Cinar och Kursat Cinar har applicerat teorier om hur inhemska faktorer kan leda till dysfunktionella beteenden inom internationella organisationer som AI. De socialistiska inriktningarna inom AI:s dominerande länder, Tyskland och Frankrike, grundade sig på helt olika traditioner, vilket även fick implikationer för den internationella utvecklingen under lång tid framöver. Detta påverkade möjligheterna att få till stånd nationellt enade socialdemokratiska partier och i första hand i vilken mån den politiska och fackliga kampen kunde föras utan interna strider och splittring. Men det påverkade även synen på fredskampen. SPD:s parlamentariska framgångar var betydligt större än franska SFIO:s, vilket bidrog till att partierna utvecklade helt olika attityder till hur politiskt arbete främst skulle bedrivas och att de drog helt olika slutsatser av hur den internationella fredskampen skulle skötas. Den stora tvistfrågan var till synes användandet av en generalstrejk vid ett militärt kritiskt läge, vilket ledande franska delegater drev vid upprepade kongresser men som de tyska röstade ned. Detta speglar ytterst det tyska förtroendet till det parlamentariska arbetet, som lyfts upp av de egna framgångarna. Ledande franska socialister, som Jaurès, menade istället att tyskarna var djupt naiva när de trodde sig kunna förhindra ett krig huvudsakligen genom parlamentariska aktioner.

En jämförelse mellan medlemstillströmningen till den borgerliga fredsrörelsen och arbetarrörelsen visar att de verkar korrelera på så sätt att där arbetarrörelsen var extra stark, som i Tyskland, var fredsrörelsen mycket svag. I Frankrike däremot, där fredsrörelsen var omfattande och uppdelad i en rad olika organisationer, var arbetarrörelsen länge djupt splittrad när det gällde både politiska partier och fackförbund. Även i Storbritannien var såväl fredsrörelsen som kvinnorrörelsen omfattande, medan arbetarrörelsen var uppdelad i en rad svaga partier. Bilden är lite mer oklar när det gällde de skandinaviska länderna och Beneluxländerna som verkar ha haft en mer blandad sammansättning.

En omfattande del av min undersökning har handlat om vilka aktörer som skulle rymmas inom de båda rörelserna. Som vi har sett fanns det mer eller mindre utförliga diskussioner om hur man från IFB:s sida skulle relatera till grupperna borgerliga kvinnor och arbetarklassen/arbetarrörelsen. Enligt de kollektiva handlingsramar (eller *frames*) som flera sociala rörelse-forskare, däribland Porta och Diani, teoretiserat omkring, är det tydligt att IFB:s och den borgerliga fredsrörelsens aktivister delade en världsbild, formad utifrån gemensamma klasserfarenheter och med inslag av liberala och humanitära idéer, där de själva kämpade för det allmänna goda. I den gemensamt utformade identiteten ingick vissa särskilda drag, där den egna fredskampen ansågs överordnad alla andra frågor.

Som ett resultat utformades också den typ av täta informella nätverk som Porta och Diani diskuterat. Andra grupper framstår utifrån denna självbild sannolikt som svårförståeliga i förhållande till kampen för den, enligt eget tycke, viktigaste av frågor. Återkommande referenser till att det faktiskt var arbetarklassen som förlorar mest på den rådande kapprustningen verkar också ha lett till en viss frustration. Enligt de handlingsramar som accepterats inom IFB var det sannolikt obegripligt varför inte arbetarrörelsen kunde förmå sig att frikoppla fredsfrågan från den sociala frågan i allmänhet. Även om det gjordes vissa försök att uttala förståelse, som att det saknades tid och ork för arbetarklassen att på allvar sätta sig in i frågan, så ledde det aldrig till en genuin vilja att mötas, utan maktpositionen som kom sig av att tillhöra en överordnad klass omöjliggjorde sannolikt ett jämställt möte. Arbetarrörelsen bröt här med den upplysningstradition som angav sig att agera utifrån den samlade mänsklighetens goda och var tydlig med att den agerade utifrån arbetarklassens bästa. För en organisation som IFB ledde denna inställning till mycket frustration då man ansåg sig vara en organisation som slogs för en allmänhumanitär fråga.

När representanter för den tillväxande internationella kvinnorörelsen däremot började ta plats på IFB:s konferenser och i dess interna arbete under 1890-talet sågs det uppenbarligen som positivt av organisationen. Flera av resolutionerna från de första åren kretsade kring hur angeläget det var att kvinnor agerade i fredskampen, och att de rent av hade ett speciellt ansvar att göra det på grund av sin medfödda så kallade "kvinnliga essens" som betonade en omhändertagande och omvårdande läggning och i längden skulle göra dem mer avogt inställda till våld. Under decenniet före kriget blev det kvinnliga fredsarbetet mer aktivt och nådde mer inflytande även på de taktiska diskussionerna kring fredskampen, detta samtidigt som IFB och fredsörelsen nådde ett större universellt genomslag. Frågor ställdes nu offentligt om huruvida kampen för fred någonsin skulle lyckas utan kvinnors rösträtt, eller vad de intensifierande vapenrustningarna gjorde för möjligheten till sociala reformer. Kvinnors deltagande i fredskampen knöts här intimt till en mer generell förväntningshorisont för rörelsen i sin helhet. För att knyta an till de handlingsramar som diskuterats ovan innebar det att kvinnan enligt den borgerliga uppfattningen per definition var den äkta fredsarbetaren tack vare sina omvårdande, förmodat medfödda, egenskaper. De socialistiska kvinnorna antogs utifrån sin egen rörelse istället ha ett större ansvar för fredsarbetet tack vare sin de facto dåtida uppgift som ansvariga för familj och uppfostran. Enligt denna tolkning var det i så fall kanske mer ett taktiskt övervägande som gjordes snarare än en föreställning om den "kvinnliga essensen".

Den internationella arbetarrörelsen, och AI, byggde sitt aktörskap på uttalat jämlika idéer, där ingen förväntades vara förmer än någon annan. Som vi har sett engagerade den internationella arbetarrörelsen i första hand arbetarklassen i sin helhet, men liksom i samhället i övrigt var det män snarare än kvinnor som stod för det mesta av inflytandet. Försök gjordes dock av kvinnliga aktivister inom rörelsen att flytta fram även

kvinnornas positioner. AI hade, liksom andra rörelser, dock sina mer eller mindre formellt valda ledare, i första hand män men även ett antal kvinnor kom att uppnå framburna positioner under undersökningsperioden. Jag har lyft fram några ledande personer inom AI och ställt deras idéer emot varandra.

Det finns flera ingångar till att analysera AI:s syn på aktörskapet inom den socialistiska och antimilitaristiska rörelsen. Det råder inget tvivel om att de ramar för gemensamt medvetande som utvecklades inom den internationella arbetarrörelsen betonade att arbetarrörelsen i längden var den enda aktören som kunde generera en progressiv utveckling i såväl sociala frågor som fredsfrågan. Enligt den ortodoxa marxistiska ideologi som länge låg till grund fanns det ingen annan väg till en fredlig värld än det socialistiska samhället. Frågan diskuterades dock i liten utsträckning på AI:s egna kongresser, men de omfattande diskussionerna inom den socialistiska kvinnorörelsen kring den komplicerade frågan om klassarbete hjälper till att förklara varför en till synes så pass gemensam fråga som fredsfrågan inte kunde förena vare sig manliga eller kvinnliga aktivister från de två ledande fredsriörelserna. Självständigt arbete hos de socialistiska kvinnorna uppmuntrades av rörelsen, men villkoret var att detta inte fick ske i samarbete över klassgränsen.

Utifrån teorier om ledarskap inom sociala rörelser har jag funnit flera gemensamma drag inom de båda rörelserna, och jag har analyserat vad som gjorde vissa personer mer inflytelserika. Genom att sätta den borgerliga fredsriörelsens och IFB:s agerande i kontrast till arbetarrörelsen och AI har jag inte minst visat hur ett idémässigt och interpersonellt utbyte mellan rörelserna var betydligt vanligare än tidigare forskning uppvisat.

Framförallt har jag diskuterat vikten av trovärdighet i rörelsekollegornas ögon som avgörande. Trovärdigheten kunde skapas på flera sätt: mångårigt praktiskt engagemang, viktiga teoretiska bidrag, uppoffringar i form av fängelsestraff eller dylikt. Formella titlar eller ekonomisk tyngd var däremot mindre viktigt än vad som varit brukligt hos ledande personer med anspråk på genomslag i samhällsdebatten. Forskaren Sidney Tarrow har lyft fram sammanbindande strukturer som länkar ledare och följare, center och periferi till varandra, samt diskuterat hur dessa strukturer möjliggör koordination och aggregation. Inom AI och IFB innebar det transnationella upplägget med medföljande debatter och beslutsordningar en utmaning som var viktig för båda rörelserna. För AI:s del är ett centralt resultat av min studie att respektive nationella socialistiska partier inte kom fram till samma syn när det gällde kampen för fred och internationalism på egen hand. Den samtida analysen utvecklades istället i just den transnationella dialog som de återkommande kongresserna och personliga nätverken innebar, även om vissa partier och aktörer spelade större roll än andra. Mina undersökningar har fokuserat på detta samspel mellan nationell och internationell kontext. Beslut som fattades på de gemensamma kongresserna i Europa fick betydelse även för nationella frågor, och även strikt nationella kamper kunde plockas upp och betraktas som väsentliga för alla medlemspartier. Avgörande i sammanhanget är dock

att dessa förlopp inte ska betraktas som att ett gemensamt beslut implementerades okritiskt av underordnade nationella partier, samarbetet skedde utifrån en självständighetspremiss.

Begreppet "criss-crossing" som jag hämtat från Michael Werner & Benedicte Zimmermann respektive Silke Neunsinger bygger på att idéer och diskussioner per definition förändras av att korsa en gräns av något slag. När det gäller IFB och AI får vi ändå tänka oss att de aktivister som deltog som ledamöter i de internationella mötena inte enbart var där för att strida för en syn som det egna nationella partiet eller föreningen beslutat om, utan att målsättningen var att berika en transnationell debatt där det gemensamma beslutet så småningom fick en positiv betydelse även på hemmaplan. Detta lyckades givetvis inte jämt och inte sällan trumfades en linje från en dominant part igenom på kongressen, men inte alltid, och debatten i sig gav ofta eko även på hemmaplan.

Utifrån begreppet criss-crossing och det teoretiska ramverket kring sociala rörelser, skulle jag vilja karaktärisera AI och IFB som organisationer som genom sin organisationskultur och sina tillvägagångssätt utgjorde ett par av de allra tidigaste uttryckligen transnationella sociala rörelserna. Under 1800-talets andra halva växte flera internationella massrörelser fram, såsom nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen, men dessa hade andra syften än vad vi normalt låter känneteckna en social rörelse och ifrågasatte inte den styrande politiska elitens handlande *per se*. De gjorde inte heller anspråk på att förändra det rådande ekonomiska samhällsskicket. Den kvinnorörelse som också växte fram vid denna tidpunkt ville dock se en större politisk förändring. Om denna rörelse finns det också en omfattande forskningsflora som visar hur bland annat internationella kongresser hjälpte till att skapa en transnationell gemensam identitet. Arbetarrörelsen och fredsrörelsen kritiserade uttryckligen centrala inslag i den rådande politiska kulturen, och detta gjorde de genom att bejaka en transnationell organisering. Försök till denna typ av organisering hade gjorts redan av dess företrädare i den Första internationalen, som hade haft en tydlig internationell drivkraft på 1860-talet. Men även fredsrörelsen arrangerade vid mitten av 1800-talet flera "universella" fredskongresser. Ingen av dessa hade dock lyckats utveckla nätverk av mer permanent slag och ingen av dem var i närheten av att organisera sig på bas av en liknande struktur som det sena 1800-talets internationella arbetarrörelse och fredsrörelse gjorde. De bådas tillvägagångssätt var här väldigt lika varandra, där återkommande kongresser agerade den sammanhållande länken och där mer permanenta utskott eller byråer betrodde att leda arbetet mellan kongresserna. Det organisatoriska inslaget är viktigt att betona. AI var som organisation betecknad, under sitt första decennium efter 1889 då den första kongressen ägde rum i Paris, egentligen inget annat än en ram för att arrangera internationella kongresser. Först vid sekelskiftet kom dess utskott Internationella socialistbyrån till, och i samma veva skapade sig organisationen ordentliga stadgar och byråkratisk inramning. IFB instiftades som permanent byrå 1891 efter att två

universella fredskongresser hållits, den första i Paris 1889 och kom sedan löpande att leda arbetet med att anordna kongresser och leda kommittéer.

Det är viktigt att betona de båda rörelsernas ansträngningar att organisera sig på ett uttryckligen transnationellt plan, med en kombination av återkommande kongresser – som ett centralt inslag i att forma en transnationell identitet – och ett samlande verkställande utskott/byrå. Denna strävan att även organisera sig på ett gränsöverskridande organisatoriskt sätt var faktiskt banbrytande till sin natur. Tidigare politiska strömningar kunde röra sig över gränserna men ledde inte till bestående organisering. Att träffas för återkommande internationella kongresser inte bara en eller två gånger utan regelbundet varje eller vart tredje år under ett kvartssekel var också unikt för sin tid. Denna relation, mellan sociala rörelser och formella organisationer, var således ett nytt fenomen där den internationella sociala rörelsen utgjorde själva grundbulten för verksamheten och där den formella organisationen såg till att samordna arbetet och garantera rörelsens fortlevnad. Denna transnationella organisering var sannolikt den främsta inspirationen för framtida rörelser att efterlikna och har inte betonats nog i forskningen.

Strategi – Teoretiska och praktiska överväganden”

Ett viktigt inslag i min undersökning är de debatter som präglade de socialistiska och borgerliga fredsrörelsernas verksamhet ifråga om hur själva fredskampen skulle föras. Det nya i min studie är att jag kontrasterar dessa två organisationers uppfattningar mot varandra och visar på utvecklingen över tid. Från en gemensam historisk bas med rötter i upplysningstiden skiljde sig den liberala och den socialistiska uppfattningen om fredsbegreppet tydligt åt vid min undersökningsperiods slut, inte minst som ett resultat av respektive analyser av varför krig bröt ut. Detta påverkade delvis också slutsatserna för hur fredskampen skulle föras. Men under kvartsseklets gång är det däremot även uppenbart hur mycket det fanns som förenade de båda rörelserna i praktiken. Inte minst gällde detta de strategiska metoderna där den antimilitaristiska rörelsen, med sin rigorösa marxistiska grund, även visade sig besitta en mer pragmatisk sida. Inte minst gällde detta ifråga om att till synes okritiskt förespråka liberalt präglade vapen som skiljedomstolar (eller uppfattningen om att det existerade en naturrätt).

I min undersökning av de båda organisationernas syn på hur fredskampen skulle utföras i praktiken har jag identifierat ett antal frågor som diskuterades, dock utan att nödvändigtvis antagas, av organisationerna, och som jag sedan sammanställt i en jämförande tablå. Här går det att utläsa att de båda rörelserna delade flera av de centrala metoderna.

Tabell nr 5. STRATEGIER FÖR FREDSKAMP

FÖREBYGGANDE ÅTGÄRDER	IFB	AI
Upplysning och avskräckning	X	X
Nedrustning	X	X
Skiljedom	X	X
Internationella överenskommelser	X	
Demonstrationer/offentliga påtryckningar		X
Folkmilis		X
Värnpliktsvägran (det individuella perspektivet)		X
AKUTA ÅTGÄRDER – "EN SISTA UTVÄG"		
Demonstrationer/offentliga påtryckningar/folklig mobilisering		X
Generalstrejk		X
Folklig resning/Revolution		X

IFB:s utåtriktade verksamhet utgick från en taktisk bedömning som syftade till att manövrera i en kontext, där samtidigt ofta var skeptiskt inställd till avvikande beteende från den fosterlandsvurmmande patriotiska diskurs som präglade Europa och delar av världen runt sekelskiftet. Erfarenheterna av att ha sin bakgrund i de övre samhällsskikten påverkade sannolikt den borgerliga fredsrörelsens aktivister på ett omfattande plan här. Utifrån den ramen har jag identifierat dels ett tillvägagångssätt att försöka påverka opinionen genom *upplysning* och *avskräckning* i sin propaganda utåt, dels två överordnade praktiska frågor som präglade mycket av organisationens verksamhet, *nedrustning* respektive *skiljedomstolar*. Gemensamt för båda är hur de utgår från dels ett humanitärt, dels ett juridiskt perspektiv. Genom att visa hur kostsamt, både mänskligt och ekonomiskt, ett modernt krig skulle bli ville man vädja till både de styrandes moraliska och ekonomiska uppfattning.

IFB och dess aktivister arbetade hårt för att finna sig tillrätta i ett allt mer föränderligt samhälle. Världen hade förändrats i grunden, argumenterade bland annat den mångårige fredsarbetaren Frédéric Passy för, och ett modernt förhållningssätt blev således att se till ekonomiska realiteter och möjligheter till framtida nationellt välstånd, snarare än att låta sig styras av något så anakronistiskt som nationell ära uttryckt genom rustningar och potentiella våldsubrott. Många aktivister inom framförallt den liberala falangen inom IFB ställde sig frågande till sina klassfränder som inte såg möjligheterna inför framtiden med minskade rustningar och ekonomisk tillväxt som man målade upp, vilket präglade mycket av den upplysande och avskräckande propaganda man låg bakom. Ännu tydligare målgrupp för propagandan såg vi i Johan von Blochs retorik där han, genom sina utförliga undersökningar, försökte visa hur fredskampen var en rent vetenskaplig fråga, där det rationella stod mot det barbariska. Inte minst var hans avskräckande ekonomiska framställning uppenbart riktad till personer med stora

ekonomiska intressen att försvara, och hans varningar för socialismens sannolika gagn av ett krigsutbrott var också uppenbart riktade till borgarklass och kapitalägare över hela Europa. Blochs retorik var på detta sätt uppenbart internationalistiskt präglad, mer vänd till ett internationellt borgerskap än till olika nationella befolkningar.

Den dominerande förväntningshorisonten inom IFB knöt således ihop tron på mänsklighetens framåtskridande med förhoppningarna på internationella samtal och övernationellt samarbete, vilket på sikt kunde leda till mer formella övernationella sammanslutningar i form av federationer eller världsparlament. Det var dock samtidigt viktigt för organisationen att inte framstå som utopisk, snarare ville man betrakta sig som vetenskapligt präglad och pragmatisk i sitt uttryck. Rörelsen präglades därför också av ändlösa diskussioner på detaljnivå om hur skiljedomstolar och andra institutioner skulle vara uppbyggda i framtiden. Föreställningen verkar här ha varit att om bara man fick detaljerna rätt så skulle alla inse storheten i det föreslagna regelverket. Problemet med detta tillvägagångssätt var sannolikt att det fanns en risk att man ändock blev betraktad som verklighetsfrånvärd och förlorade i juridiska enskildheter.

Den borgerliga freds rörelsen präglades också av en betydande ambivalens. Man var ingen systemutmanande rörelse per definition, det vill säga man ville inte utmana det rådande ekonomiska systemet, men däremot utveckla det politiska systemet, gärna med införandet av allmän rösträtt, om än med vissa restriktioner. Denna ambivalens gällde även den internationalistiska strävan inom rörelsen. Efter en lång tvekan var man mot slutet av undersökningsperioden till exempel mer positivt inställd till stödet för etniska gruppers frigörelseprocesser i Europa, men samtidigt skeptisk till kolonial frigörelse där man trodde på en god kolonialism med ursprungsfolkens bästa i fokus.

Att IFB:s kongresser på det tydliga sätt som visas i senare års resolutioner tog ställning i infekterade frågor, som ytterst rörde internationell solidaritet med utsatta folk eller grupper, tyder dock på ett skifte när det gäller såväl erfarenhetsrummet som förväntningshorisonten. Uppenbarligen verkar den sistnämnda ha växt på bekostnad av den förstnämnda och visade att det gick att ställa krav på politiska förändringar. Detta kan ha haft att göra med de förändrade yttre förutsättningarna i samhällsdebatten, där såväl liberaler som socialister flyttat fram positionerna och i vissa frågor radikaliserats. Att utmana den rådande makten var uppenbarligen mer aktuellt nu då det fanns embryon till riktiga demokratier och där olika partier vuxit sig numerärt starka. Men samtidigt påverkade sannolikt faktumet att idén med en freds rörelse som inte tog ställning i dagspolitiska frågor i flera länder sågs som verklighetsfrånvärd och rent av utopisk. Eller kanske var det helt enkelt så som jag tidigare resonerat kring att det var den internationella solidariteten som rent praktiskt börjat få ett faktiskt inflytande i rörelsen?

Den socialistiska freds rörelsen hade en rikare repertoar av strategiska vapen än den borgerliga för att bedriva sin antimilitaristiska kamp. Sannolikt berodde detta på att hela arbetarrörelsens agenda vilade tyngre på massaktioner än liberalernas och att flera

av dessa vapen utgick från detta. Under decenniet före krigsutbrottet fokuserades dessutom alltmer av hela den internationella arbetarrörelsens styrka på dessa frågor. Jag har i min framställning visat hur man drev långsiktiga krav på specifika politiska reformer, såsom införandet av en folkmilis eller av skiljedomstolar och samtidigt försökte skapa opinion mot militarismen genom att visa på dess ekonomiska och humanitära konsekvenser. I detta skiljde de sig inte så mycket åt från den borgerliga rörelsens tillvägagångssätt. Till skillnad från IFB ägnade dock AI omfattande med tid för att ta fram en handlingsplan för hur ett motstånd skulle kunna komma till stånd vid ett akut läge av krigsmobilisering. Här stod mer potentiellt våldsamma strategiska åtgärder i centrum.

Praktikfrågan fick således ett större utrymme i debatten än den teoretiska frågan när det gäller själva fredsbegreppets innebörd. Det är inte orimligt att slå fast att praktik (i form av taktik) *blev* själva teorin när det gäller att spåra AI:s försök att fylla fredsbegreppet med ideologisk vision. AI var således på det här sättet en explicit praktiskt inriktad rörelse, där antimilitarism alltså syftade på själva kampmetoden inom vilken olika strategier stöttes och blöttes oavsett vilken ideologisk tradition de var formade inom. Som en ambivalent kontrast till denna praktiska ingång låg dock samtidigt utgångspunkten att ingen *riktig* fred kunde uppnås inom ett kapitalistiskt system. Men det hindrade alltså inte att AI blandade en rad praktiska strategier från olika traditioner. De mest extrema exemplen här blir motsatsparet generalstrejk och skiljedomstol. Det förstnämnda hade som vi har sett sina rötter i Chartiströrelsen redan på 1830-talet, men hade vid seklets slut sina företrädare som politisk kampmetod främst inom anarkismen och syndikalismen, och anfördes inte som alternativ av marxister i andra fall än för att förhindra krig eller möjligen genomföra allmän rösträtt. På samma sätt har jag har poängterat hur ett inslag som skiljedomstolar inte borde ha varit förenligt med den ortodoxa marxism som präglade AI, då den lägger det yttersta avgörandet i konflikter i händerna på själva den klass man ansåg vara själva anledningen till kriget och militarismen i sig. Det socialistiska fredsbegreppet, tolkat som en antimilitaristisk praktik, präglades således av en grumlig ideologisk utgångspunkt som inte kan sägas ha kännetecknats av samma inriktning som AI:s övriga arbete. Detta spelade rimligtvis en viss roll när det handlade om den faktiska möjligheten att avstyra ett krig. Resolutionerna i Stuttgart 1907 och Basel 1912 hade slagit fast att i princip alla tänkbara metoder var möjliga för att förhindra kriget utom just generalstrejken, ingen var dessutom överordnad någon annan vilket också ledde till ett oklart handlingsutrymme vid det ödesdigra slutet.

I mångt och mycket strukturerades de båda fredskamperna utifrån komplexa nätverk av aktivister och idéer över i första hand den europeiska kontinenten men med vissa inslag även från USA. Här samspelade faktorer som ideologi, nation, klass och kön och gjorde taktiska och praktiska inslag i fredskampen till relativt instabila inslag. På ett teoretiskt plan fanns det mer som skiljde än som förenade de båda rörelserna, vilket

också arbetarrörelsen ofta lyfte fram, men i praktiken är det svårt att se några avgörande skillnader mellan deras respektive utförande när kriget väl närmade sig. Båda försökte påverka sin samtid om krigets fasor genom upplysande pamfletter och tal med siffror om krigets och militarismens kostnader som samsades med avskräckande propaganda i form av illustrationer eller litteratur. Båda drev krav på obligatorisk skiljedom och båda försökte även formera sig parlamentariskt för att kunna hindra rustningar och militära utbrott. Redan Kant hade menat att maktindelning var det allra mest centrala vapnet för att förhindra krigsutbrott, och IFB var uttryckligen republikanskt präglad medan Marx efterföljare inom AI i första hand slogs för allmän och lika rösträtt, med löfte om att bland annat hindra rustningarna. Den stora skillnaden i organisationernas praktiska verksamhet syntes istället i det fokus på hur påverkan skulle gå till, där den borgerliga fredsrorelsen var inriktad på att påverka de styrande genom att framhäva fakta om ett storkrigs ekonomiska och humanitära lidanden, medan arbetarrörelsen ansåg att det endast var massaktioner som kunde skrämra regeringarna till att inte gå ut i krig. Således var demonstrationer ett betydligt viktigare inslag för AI än för IFB. Däremot lyckades AI aldrig samla sig till att anamma den mångårigt debatterade generalstrejken som ett potentiellt vapen vid ett faktiskt krigsutbrott. För IFB hade denna inte ens varit en fråga som diskuterades, men ett mer individuellt motsvarande exempel uttrycktes av såväl den ryska författaren Leo Tolstoy som omfattande religiösa grupperingar inom rörelsen, där individen helt enkelt skulle vägra plocka upp ett vapen i ett skarpt läge.

Sidney Tarrow har pekat på hur sociala rörelser per definition mobiliserar utifrån olika strategier för att nå inflytande. Dessa strategier, eller i detta fall: de taktiska vapen för fredskamp som diskuterades av organisationerna, är vad som stått i centrum för denna undersökning. IFB och AI kom mot slutet av min undersökningsperiod att stå bakom i princip identiska strategier för att hindra ett krigsutbrott, åtminstone så länge man ser till de långsiktiga vapen som användes och som var fredliga till sin natur. Spridningen av tryckpressar för diverse tidningar, pamfletter, affischer, böcker och så vidare gjorde i det sena 1800-talet det möjligt att för billiga pengar massproducera propaganda även till de lägre klasserna. Tarrow beskriver också hur ett strategiskt vapen kunde vara våldsamt till sin natur, men att det trots allt oftast inte varit det. Dock hade de "akuta åtgärder" som AI diskuterade en annan innebörd, då de alla syftade till mer eller mindre explicit våldsanvändning för att förhindra det större onda. Detta var organisationen givetvis medveten om. Massmobilisering mot krigsförberedelser skulle definitivt stöta sig med såväl maktavare som armén och sannolikt leda till våldsamheter. En generalstrejk eller uppmaning till revolution skulle definitivt göra det. Ändå har vi sett hur metoderna trots allt diskuterades och antogs av den reformistiska arbetarrörelsen på ett sätt som man oftast inte längre såg som ett alternativ för att nå framgång inom någon av sina andra politiska frågor, såsom till exempel kampen för rösträtten, vilket tyder på fredsfrågans betydelse inom AI. Vikten av att få till en resolution som alla kunde godkänna var stor inom organisationen. Men även om

fredsfrågan sågs som överordnad andra frågor framstod den till syvende och sist ändå inte som så pass allvarlig att den marxistiska centern, i första hand SPD, skulle riskera att utsätta sig för de tyska myndigheternas repression, vilket gjorde att ungefär alla metoder stod till buds vid ett krigsutbrott förutom generalstrejken, vilket, med facit i hand, tyder på en allmän förvirring snarare än beslutsamhet. Den enda slutsatsen som går att dra av denna omöjliga ekvation, där generalstrejken inte var möjlig att ställa sig bakom, men däremot ett väpnat uppror efter att själva kriget väl brutit ut, är att krigsutbrottet sågs som så pass oförenlig med förväntningshorisonten att planer på vad som skulle hända efter ett dylikt inte sågs som relevanta.

Det tillkommer dock ytterligare en aspekt i denna omfattande problematik. Haupts beskrivning av "unpreparedness" utgår just från denna problematik: om alla metoder fanns på bordet men ingen var överordnad någon annan borde man kunna ha räknat ut hur det skulle gå. Men utifrån min undersökning är det dessutom viktigt att knyta an till vilken självbild som de föregående åren hade skapat hos arbetarrörelsen. Efter deras, i sitt tycke, framgångsrika aktion för att förhindra krigsutbrott före år 1914 befann sig självförtroendet på toppen. Möjligtvis gjorde detta att man inte tog mordet på den österrikiske tronföljaren Frans Ferdinand i juni 1914 på tillräckligt allvar utan trodde sig kunna kontrollera situationen. Den lyckade mobiliseringen 1912 hade visat på en fungerande modell för den nu omfattande sociala rörelsen vid kriser. I enlighet med linjebeslut om samordnade aktioner som fattats av dess ledande organ AI vid kongresserna kommunicerade dess verkställande utskott ISB ut uppmaningar till omfattande massprotester vid kritiska lägen. Dessa skulle följas av en sammankallad extrakongress för att visa upp internationell solidaritet arbetare emellan. De nationella förbunden hade omfattande möjligheter till egna initiativ men för storskalig aktivism krävdes denna form av samordning. Uttalanden gjorda i samband med 1912 års extrakongress tyder på att AI såg sig som den enda faktorn mellan fred och ett storkrig, och när krisen avblåstes tog man också åt sig stora delar av äran för det. Vid den kritiska tidpunkten sommaren 1914 var det detta scenario som planerades när ISB väl samlades i slutet av juni. Dessvärre var det redan för sent, massprotesterna spred sig aldrig över hela Europa och extrakongressen i Paris hann aldrig verkställas. Man hade underskattat situationens allvar och allt skedde för sent. Enligt denna tolkning stämmer alltså inte riktigt den bild som målas upp ovan, utan vi kan addera faktorn "överskattning" av egna förmågan till de övriga resonemangen kring "förräderi" och "oförbereddhet".

Begrepp – fred och internationalism

Vad var det då för fred som de båda parallella organisationerna, i täten för mer omfattande rörelser, kämpade för och hur samverkade den internationalistiska strävan som fanns i båda rörelserna med denna kamp? Jag har löpande slagit fast att det inte i

första hand är en lingvistisk analys av begreppet fred jag varit ute efter i mina undersökningar, utan att jag snarare har velat se vilka ideologiska visioner man bakade in i konceptet. För att kunna svara på det har jag bland annat undersökt hur de båda organisationerna såg på själva motsatserna till freden – på krigen och på militarismen i sig. Synen på fred påverkades enligt mina slutsatser ytterst av hur man analyserade orsakerna till dess frånvaro.

Enligt diskussionerna inom det borgerligt präglade IFB verkade krig i den moderna tidseran främst drivas fram av en liten klick män med stort inflytande. Det kunde vara resultatet av personlig eller nationell ära eller ekonomisk vinnings skull, men det var ytterst individer själva som bar ansvaret och inte till exempel det ekonomiska systemet i sig. Detta till skillnad från ett äldre perspektiv, där en inneboende ondskas hos människan, som egentligen inte gick att påverka, gjorde det omöjligt att utrota krigen och där det enda som kunde hålla dem i schack för stunden var bildningens och religionens inflytande. Erfarenhetsrummet innebar således att skulden för krig lades antingen på ett inneboende mänskligt väsen eller på maktfullkomliga individer som handlade utifrån egen eller nationell vinning. Skillnaden i perspektiv torde dock innebära olika möjligheter att påverka utvecklingen, här ser vi också den optimism och entusiasm som präglade inte minst den liberala ådran av freds rörelsen. Det var möjligt, menade ledande namn inom IFB, inte minst de tre Nobelpristagarna Élie Ducommun, Randall Cremer och Bertha von Suttner, att mänskligheten hade varit barbarisk och krigisk sedan tidernas begynnelse, men det hindrade inte att den i framtiden kunde komma att stå för en annan och fredligare inställning, inte minst med hjälp av de juridiska ramverk som just höll på och utarbetas för att motverka krig och rustningar.

Förväntningshorisonten innebar att det mycket väl var möjligt att se till att kriget hölls borta, dels genom att man påverkade de ledande skikten i samhället genom utbildning och avskräckning, dels att ett övernationellt juridiskt ramverk sattes på plats som kunde hindra dessa ledande individer från att fatta ogenomtänkta beslut. En aspekt som här kommer in var kampen för republikanism och rösträtt som för många aktivister inom IFB gick hand i hand med kampen för fred. Detta just som ett sätt att begränsa makten för att fatta beslut om krigshandlingar.

Vad innebar då fred i en bredare bemärkelse för IFB? Det rimliga svaret var en värld som genom ett internationellt ramverk balanserade och hanterade löpande konflikter stater emellan vilket fick dem att undvika krigsförklaringar. I denna värld spelade inte minst skiljedomsavtal och skiljedomsstolar en central roll, helst uppbyrna av överstatliga institutioner med uppgift att se till att traktat och avtal följdes och med vissa möjligheter till sanktioner, sannolikt ej militära sådana dock. Det mest lyckade exemplet på hur dylika institutioner kunde initieras och byggas upp såg man i de båda Haagkonferenserna där stater möttes för att diskutera nedrustningsfrågor, skiljedomsstolar och regler för krigsföring, i vissa fall för första gången. Detta ledde också till uppkomsten av en permanent skiljedomsstol. Men i detta freds begrepp bör man även betona vikten av social

fred, det vill säga risken för krig stod trots allt inte enbart mellan stater utan även sociala konflikter kunde äventyra freden. På så sätt ville man inte uppmana till klasskonflikter, samhällsgemenskapen var en central del och en "sund" patriotism var ett standardinslag i rörelsens ideologi. Viss konfliktyta kunde stå mellan dem som uppmanade till nationell självständighet och dem som såg den internationella identiteten som överordnad den nationella och helst ville se så litet statligt inflytande som möjligt överlag.

Utifrån en modern vokabulär inom fredsforskningen så innebar fred enligt den borgerliga freds rörelsen frånvaro av krig, vad som numera brukar betecknas som *negativ fred*, det vill säga avsaknad av väpnade konflikter men med strukturella över- och underordningar intakta. Utifrån min studie kan man säga att det socialistiska freds begreppet istället låg nära vad man utifrån samma skola inom modern freds forskning kallar *positiv fred*. Om det liberala freds begreppet byggde på överstatliga avtal och internationella domstolar för konflikter, det vill säga avsaknad av akuta krig medan övriga strukturella maktrelationer med de former av våld som dessa kunde innehålla var intakta, så var AI:s allt överordnade analys att ingen *äkta* fred kunde råda så länge inte ett klasslöst socialistiskt samhällssystem införts på en global nivå. Detta antagande utvecklades uppenbarligen i nära samklang med analysen av varför krig uppstod. I flera resolutioner påpekades, med bakgrund i Marx och Engels teori, att då krig i forna tider utbrutit av en rad olika skäl som religion, ärelystnad, kamp om land eller enskilda furstars drivkraft, så var den yttersta anledningen till krig i den kapitalistiska tidseran kapitalismen själv. Ett viktigt inslag i den moderna kapitalismen var den imperialism som präglade tiden där expropriering av respektive koloniers naturresurser och öppning av nya avsättningsmarknader för hemländernas varor var centrala delar.

Enligt den förväntningshorisont som uttrycktes klarast i 1907 års resolution sammanfattades krigens dessutom som essentiella för kapitalismen, och de skulle inte upphöra förrän det kapitalistiska systemet välts över ända eller förrän uppoffringarna i manskaper och pengar blivit så allvarliga att en allmän revolt mot rustningarna tvingat nationerna att ge upp systemet. Till skillnad från IFB såg alltså AI länge ingen väg framåt inom det rådande systemet utan båda de metoder som angavs på slutet av resolutionen 1907 utmanade den rådande hegemonin i samhället. I det första fallet handlade det om en revolution; arbetarrörelsen skulle, med eller utan våld, störta det kapitalistiska systemet och därmed befria världen från militarismen. Men en mindre skarp formulering figurerade också som en del av förväntningshorisonten, i form av det andra tillvägagångssättet i samma resolution som sade att tillräckligt omfattande protester också kunde få staterna att ge upp det militaristiska systemet. Den totala samhällsomdaningen skulle alltså kunna ske även på fredlig väg.

För AI och den internationella arbetarrörelsen innebar fred således ett klasslöst samhälle där man genom avlägsnandet av kapitalismen ryckt undan förutsättningarna för krigens och militarismens existens. Inget mer explicit sades om hur freden skulle

upprätthållas, rimligtvis eftersom ett samhälle utan klasser inte kunde förväntas ha anledningar till osämja med varandra. Ett centralt inslag var dessutom hur nedmonterandet av arméerna skulle möjliggöra fredliga förhållanden inom länderna själva, då de inte längre kunde användas mot strejkande eller demonstrerande arbetare. Man får här uppenbarligen tänka sig ett samhälle enligt den andra utvecklingslinjen ovan där militarismen nedmonterats men samhällena fortfarande inte gått in i det klasslösa samhället. I den mån förväntningshorisonten förändrades under undersökningsperioden är det i så fall på detta avslutande sätt, då det öppnades upp för en framtida värld utan militarism även om kapitalismen inte slutligen störtats. Det här var ett tydligt pragmatiskt inslag som ledde till att dagsaktuella program kunde utarbetas för viktiga frågor, såsom fredskampen, istället för att bara sätta sitt hopp till att allt skulle ordna sig efter att det klasslösa samhället införts. Till synes var denna ingång tydligt inspirerad av den revisionistiska skolbildningen. Under de allra sista åren före kriget öppnade AI till slut upp även upp för samarbete med den borgerliga freds rörelsen. Det var det tyska SPD som i alla år hållit emot denna ansats, men uppenbarligen höll den mer praktiska ingång till politiskt handlande på att få fäste även där, möjligen som en konsekvens av de återkommande kriser som präglade Europa under det sista decenniet före krigsutbrottet där storkrig varit nära flera gånger.

Kampen mot krig i det moderna samhället var inom AI sammanfattningsvis intimt sammanbunden med kampen mot kapitalismen i sig själv. Det framtida socialistiska samhället var slutmålet för både den politiska kampen i allmänhet och fredskampen. Även en rad av de skadliga samhällsstrukturerna skulle på så sätt få sin lösning, inte minst imperialismen eller kolonialismen vars debatter präglade stora delar av AI:s kongresser.

Egentligen har jag bara funnit en avvikande syn från den här rådande linjen från inflytelserikt håll, om man undantar den anarkistiska och syndikalistiska rörelsen, som ofta såg stater i sig som en omöjlighet att kombinera med fredliga förhållanden. Den tyske socialdemokraten Karl Liebknecht sökte andra förklaringar till varför olika former av militarism verkade existera i snart sagt alla samhällen och tidsåldrar, såväl före som under kapitalismens tidsålder. För Liebknecht var militarismen tätt förbunden med hierarkiska samhällen per definition och kunde agera operativt även utan en kapitalistisk bas. Militarismen var mer än bara ett appendix till kapitalismen och måste bekämpas som socialdemokratins allra dödligaste fiende, menade han.

En aspekt som glömts bort i såväl den dåtida debatten som inom efterföljande forskning är dock hur fredsfrågan hanterades i den stora debatten mellan ortodox marxism och reformism som kom att präglade AI:s arbete med start vid sekelskiftet. Eduard Bernstein med flera hävdade att de revolutionära målen, och inte minst språket som de socialistiska partierna använde, låg i konflikt med de faktiska politiska kraven man drev till vardags, såsom rösträtt, arbetslagstiftning eller krav på sociala reformer och på så sätt hindrade en rad potentiella samarbetsaktörer från att ansluta sig till

kampen. Om partierna kunde finna modet att uppdatera sina utopiska idéer, menade personerna bakom denna inriktning, skulle ett demokratiskt reformparti öppet för alla ha betydligt större möjligheter att få genomslag för sina krav. Resan var allt och målet inget, som denna riktning kunde sammanfattas. Vad inriktningen inte svarade på var dock hur synen på ”äkta” fred i så fall också måste förändras. Om slutmålet inte är något värt försvinner också möjligheten till evig fred. Vad är egentligen fred i en värld som inte är socialistisk? Vi får anta att den versionen ligger betydligt närmare det liberala fredsbegreppet.

Kanske kan reformismens styrka också förklara varför den, utifrån en ortodox marxistisk syn, till synes oförenliga frågan om skiljedomstolar alltjämt fanns med som ett viktigt inslag i AI:s agenda utan att egentligen ifrågasättas. Det intressanta utifrån undersökningen är således hur fredskampen kunde vara en så pass frekvent fråga inom AI:s 25 år av verksamhet, men samtidigt vara så pass marginaliserad när det gällde teoretiska diskussioner om exakt vad en socialistisk fred explicit skulle innebära. En fred upphängd på skiljedom och internationella avtal är uppenbarligen något helt annat än en fred som existerar på grund av ett klasslöst samhälle. Möjligen fanns den liberala idéen om skiljedom kvar inom arbetarrörelsen som en kvarleva från ett gemensamt förflutet inom allmänradikala strömningar på 1800-talet och problematiserades aldrig på riktigt.

* * *

Sammanfattningsvis vill jag avsluta med att betrakta dessa resultat utifrån den tredelade modell jag presenterat. Aktörskapen bestod av en för sin tid unik form av sociala rörelser, där nationella partier, fackförbund eller fredsföreningar inom de båda förbunden IFB och AI möttes under former, som med tiden kom att bli formaliserade och närmast rituella, för att diskutera centrala frågor. Det transnationella sammanhanget var en grundläggande aspekt av båda rörelsernas verksamhet, och de upprepade mötena med likasinnade skapade en internationell identifikation som kom att påverka även verksamheterna på respektive hemmaplan. Aktörerna diskuterade sig här bland annat fram till hur den gemensamma internationella kampen skulle formeras taktiskt sett, det vill säga frågan om vilka vapen man ansåg sig ha till sitt förfogande tog upp ansenlig tid vid de allra flesta kongresserna. Men denna fråga interagerade också med hur man betraktade de centrala begreppen fred och internationalism inom rörelserna. På samma gång som taktiska vapen förbereddes och praktiserades utkämpades en transnationell kamp för att fylla dessa begrepp med teoretiskt och praktiskt innehåll. Här förelåg den egentliga konflikten mellan de båda rörelserna och deras organisationer; liberal internationalism och fred skiljde sig markant åt från socialistisk internationalism och fred. Utmejslandet av taktiska vapen, och kampen om att fylla begreppen med mening, levde således i symbios med varandra vilket i sin tur

påverkade både taktiken och kampen. Men i det kritiska läge som Europa befann sig i ju närmare kriget kom öppnades det också upp möjligheter till nytänkande och anammande av varandras teorier och praktiker, som dock aldrig hann realiseras fullt ut före det ödesdigra krigsutbrottet 1914.

* * *

Avslutningsvis skulle jag vilja påpeka att det i princip helt saknas forskning inom det svenska fältet över relationen mellan arbetarrörelsens och den borgerliga fredsrörelsens fredskamp. Den litteratur som ändå existerar innehåller omfattande skildringar av den svenska fredskampen runt 1900-talet, men saknar både ett komparativt anslag och en ordentlig genomgång av relationen till den europeiska debatten. Inte heller den omfattande litteraturen om den svenska arbetarrörelsen tar generellt sett upp just fokuseringen på fredsfrågan och framförallt söker den inte trådarna utåt till AI och Europa i förhållande till teoretiska och taktiska diskussioner om fred och internationalism. Det är extra relevant att undersöka de nordiska länderna, eftersom man därmed hade kunnat pröva min hypotes att den numerära styrkan inom arbetarrörelsen och den borgerliga fredsrörelsen korrelerade negativt på kontinenten på så sätt att där den ena var stark var den andra svag.

Även utifrån en internationell horisont saknas det ofta forskning om relationen mellan de båda paraplyorganisationerna AI och IFB och de nationella förbund och partier som trots allt bar upp dem. Detta gäller inte minst de skandinaviska länderna. I såväl Sverige, Norge och Danmark pågick det omfattande aktioner för fred under den period jag har undersökt i den här boken, såväl från borgerligt håll som socialistiskt. Detta har lämnat omfattande spår i källorna. Vid Stockholms stadsarkiv finns till exempel Svenska freds- och skiljedomsföreningens material alltsedan starten 1883, bland annat korrespondens med IFB och andra europeiska systerorganisationer. När det gäller den socialistiska fredskampen har på senare år den ofta fredsinriktade verksamheten hos de båda tidiga socialistiska ungdomsförbunden ”ungsocialisterna” och ”ungdemokraterna” börjat belysas. Även här finns det ett omfattande material bevarat, utspritt på en rad olika arkiv, som skulle göra det möjligt att undersöka vilka transnationella influenser som präglade den svenska debatten. En studie av relationen mellan den svenska, eller nordiska, fredskampen och de internationella organisationerna skulle kunna kombineras med en studie av relationerna inom länderna själva och således svara på viktiga frågor om transnationell policyspridning som politiska samarbeten. Ytterst lite finns skrivet om någon av dessa relationer, den nationella relationen mellan liberala och socialistiska fredsaktivister och den transnationella, med relationen mellan paraplyorganisationer och lokala partier eller förbund. vilket var det som ursprungligen fick mig att intressera mig för de internationella fredsrörelserna och deras organisationer. En sådan studie skulle dessutom tjäna på att dras ut i tid längre

fram än till första världskriget. På många sätt skedde en total omformering av fredskampen efter detta krig vilket fick implikationer även för den nationella partipolitiken, vilket inte heller undersökts tillräckligt.

English summary

Borderless Movements for Peace 1889–1914: agency, strategy and conceptual world of socialist and liberal peace activism

The outbreak of the First World War in the summer of 1914, which ultimately would result in more than 15 million deaths, is regarded by many as one of history's more disastrous moments. Moreover, as we know, it was followed just two decades later, in the late 1930s, by another world war with even worse consequences. Knowing this, it is easy to consider developments up to these two points as predetermined: to take the rise of nationalism in the second half of the nineteenth century as the starting-point, and the two world wars its inevitable outcome. In view of what happened, the popular anti-war movements and their leading organisations, which did their best to rally public opinion against war in the preceding decades (1889 to 1914), appear to have been complete failures. However, the picture is far more complicated. The growing international peace movement did have a significant impact on public debate at the turn of the last century – and their efforts reverberated throughout much of the 1900s. An in-depth analysis of this movement and its agency, strategy and conceptual world reveals new perspectives on the ongoing debate on how to form a persuading agenda and how to influence public opinion and the governments. This is interesting because it can teach us, today, about attempts to withstand ongoing arms race and harmful nationalism.

Instead of talking about *the* anti-war movement as a homogenous subject, we should acknowledge that there were actually two very different kinds of movements, united in their struggles against war but with their own separate ideological outlooks and political agendas: the liberal bourgeois peace movement and the anti-militarist, internationalist branch of the labour movement. The main differences between them were their ideological roots (liberal *versus* socialist) and their membership bases (bourgeois versus working class). The liberal bourgeois peace movement, with its roots in the Quaker

community, developed over the course of the nineteenth century. The movement consisted of several different types of organizations, and in 1891, the International Peace Bureau (IPB) was set up to unite these different organizations. The IPB had its base in Bern, Switzerland, and served as a centre for member organizations in different countries in Europe and the Americas. It came up with working strategies and organized several congresses across Europe.

For the labour movement anti-militarism was an important question already in the days of the First International (FI), founded in 1864. Even greater emphasis was put on the issue of sustaining peace by the Second International (SI), founded in Paris in 1889, and by its permanent executive and information body, the International Socialist Bureau (ISB), founded in 1900. While a great deal of practical work was done to support the peace cause, one of the movement's basic tenets was that no 'real' peace would emerge until a socialist society was created.

The two movements – represented by the International Peace Bureau and the Second International, respectively – grew in size during the years 1889 and 1914. At the beginning of 1914, IPB organized over 200 peace associations, representing approximately one million members. The IPB and its affiliated organisations also published 23 different newspapers in ten different languages. The labour movement, on their part, gathered around four million members and different social democratic parties were active in most European parliaments. The numbers of newspapers and affiliated associations, like trade unions, are difficult to count but were numerous.

The purpose of the present thesis is to systematically examine *how* and *why* different perspectives on the burning issue of peace *versus* war were discussed and practiced by the bourgeois and socialist peace movements at an international level, during the period 1889–1914, and to compare the actions of the movements with each other. The comparison between the two movements is the most important methodological element of the dissertation. The thesis makes a contribution in three different research areas, shedding new light on questions of agency, strategy and on the “conceptual worlds” of the two movements. As such, the thesis presents new knowledge about the formative period of the international peace struggle. It is argued that in a time of militarism, imperialism and Western domination, various resistance movements were created to bring forth challenging ideas about peace. On a more general level, this study has also aimed to contribute to understanding how the emergence of international social movements during the decades around the turn of the century meant various new forms of political struggle and opinion formation.

However, it is also important to note that the movements differed significantly in terms of their relative strength in different countries – not least in Germany and France. The German SPD was the largest Social Democratic party in Europe at the time, and outnumbered the German bourgeois peace movement by far. In France, the situation was the opposite. While the French labour movement was split into a number of

different ideological fractions, the French bourgeois peace movement was a united and powerful political player.

The thesis is structured as follows: In chapter 1-2, 'Introduction' and 'Theory and Method' ('Inledning; 'Teori och Metod'), I introduce the purpose of the thesis. I present a review of existing research and discuss my empirical sources. I attempt to show how theories on social movements can be combined with an approach informed by conceptual history (*Begriffsgeschichte*) to explore how agency, structure and "conceptual worlds" relate to one another in the study of the anti-war movements of the early 1900s. I also outline a model developed by the social scientists Donnatella della Porta and Mario Diani to explain how different social movements and their constitutive organisations relate to one another.

In chapter 3, "The Development of the Organisations 1889-1914" ('Organisationernas utveckling 1889-1914'), I discuss how the two different anti-war movements and their respective organisations developed during the quarter century before 1914. Here, I make use of a certain type of tables to highlight how successful the two movements were, and how their respective congresses were both frequent and well-attended.

Chapter 4, "Peace, war and the limits of pacifism" ('Fred, krig och pacifismens gränser'), marks the beginning of the empirical segment of the thesis. Here, I explore the movements' divergent perspectives on the triggers and underlying causes of war. I also examine how the definitions of peace differed between the IPB and ISB. While the notion of peace was the guiding star of both organisations between 1889 and 1914, there are surprisingly few explicit discussions on the idea of peace in the sources. This makes it difficult to discern the movements' precise definitions and uses of the term. In order to uncover these, I have instead opted to construct my study in such a way as to focus on the antithesis of peace – namely war and its causes – and the movements' conceptualisations thereof. I start from the assumption that how the movements understood the nature of war tells us not only how and why they thought it ought to be resisted, but also what kind of world they wanted to see instead. Examples of more or less utopian goals existed in both movements. To fully understand these goals requires us to engage with the movements' analyses of their war-ridden present, how it had emerged and how it was being recreated. Both movements initially departed from an individualist perspective: humans were taken to be historically evil, and the causes of war were attributed to the sinister and wrongful actions of those in power. Within the IPB, this assumption was challenged in part by the influential work of the three Nobel Laureates Élie Ducommun, Randall Cremer and Bertha von Suttner. As they saw it, humankind may well have been barbaric and war-prone since the beginning of time, but this did not have to mean that it could not embrace a more peaceful approach in the future. They placed much hope in the then emergent frameworks for containing violent conflict, like the courts of arbitration. This suggests some understanding of the

powers of structures. Indeed, this liberal and humanist school-of-thought envisioned peace as a state where individual actors would collaborate with legal institutions to prevent outbreaks of violence in the short-term. However, the long-term goal was the emancipation of all of humanity.

Within the Second International they had an entirely different perspective on the causes of war. The individualist perspective was not prominent. Instead, the movement emphasised structural explanations, putting class issues front and centre. War between capitalist states was mainly understood as an effect of states' quest for power over the world market: Capitalist states, it was argued, always sought to extend their markets by conquering and seizing control of other states, their territories and resources. Furthermore, the SI saw war as being a result of ever-increasing military investments – investments which simultaneously served to bolster the dominance of the bourgeois classes and subordinate the working class economically and politically. War was thus conceptualised as an essential and enduring feature of the capitalist order – war would not cease to exist until the capitalist order did so. This perspective can be summed up as follows: Capitalism is war, socialism is peace.

In chapter 5, 'Agency and Relationships in the Peace Struggle' ('Aktörskap och relationer inom fredskampen'), I ask how the movements envisioned how to best foster a successful popular movement for peace. In doing so, I explore the relationship between the two different anti-war movements and how they each negotiated questions of class and gender. The analysis of the liberal bourgeois IPB and their relationship to the broader labour movement reveals several interesting results. On the one hand, the widespread poverty of the working class was addressed in several resolutions of the IPB and measured against military expenditures that in many countries amounted to over half of the annual state budget. Several statements of the IPB stress that the working class bear the biggest brunt of war. The IPB also had elaborate plans to recruit members of the working class in their movement. On the other hand, it appears that the organisation did not consider the labour movement's own peace struggle to be sufficient. It is possible that it was regarded as 'inauthentic' as it was seen to be intimately tied to the social question. Moreover, the IPB rejected the labour movement's solutions to broader political issues. Indeed, the organisation considered it important to soften the radical demands of the labour movement in order to foster consensus and unity within the anti-war movement. This is exemplified by a 1904 resolution of the IPB which starts by noting that the congress had been organised with help from the workers, but which then quickly moves on to state that capitalist corporations were also peace-loving. This is indicative of the absence of a class perspective in IPB's analysis of the peace question. The IPB saw itself as promoting unity among the disparate branches of the labour movement, and believed that everyone should rally around a shared humanitarian cause. A key difference between the liberal bourgeois and the socialist anti-war movements is that while the former

considered itself to be acting in the interest of humanity at large (for “the good of all”) the latter saw itself as being both *of* and *for* the labour movement, defending the specific interests of the working class. As such, the labour movement broke with the enlightenment doctrine where the idea of a universal, shared “public interest” was a central component, choosing instead to prioritise the best interests of the labour movement also when it came to the question of war. In other words, the socialist labour movement emphasised class conflict, which set it apart from the liberal perspective that prevailed within IPB. This also informed the movements’ approach to collaboration within the broader struggle for peace.

The analysis that developed within the international labour movement saw the working class as the only collective agent capable of bringing about progressive developments in relation to social issues as well as on the question of peace. The predominant ideological viewpoint was that there was no other road to a lasting peace but that of socialism. However, this perspective was continuously challenged, both theoretically by revisionist socialist in Germany and other countries and practically as collaborations between the liberal and socialist fractions of the anti-war movement deepened in, for example, the Nordic countries and France. Leading figures of the labour movement such as Jean Jaurès in France, Eduard Bernstein in Germany, and Hjalmar Branting in Sweden, along with British labour movement representatives actively collaborated with liberal peace organisations.

In chapter 6, ‘Strategies and Tactics for Peace and Peace Struggle’ (‘Strategi och taktik för fred och fredskamp’), I compare and contrast the movements’ various strategies and tactics of organising. The socialist movement had a seemingly broader repertoire of strategic ‘weapons’ than did its bourgeois counterpart. In contrast to the IPB, the SI dedicated considerable time and effort to developing an action plan for how to mobilise the resistance in the event of military escalation. The labour movement also pushed for long-term political reforms, such as the introduction of peoples’ militias (*folkmiliser*) and courts of arbitration, while simultaneously attempting to rally public opinion against militarism by exposing its economic and humanitarian consequences. These strategies partly overlapped with those of the bourgeois movement. In particular, the movements shared views on the issues of arbitration and disarmament. The movements also utilised some similar methods of organising, including awareness-raising and deterrence campaigns targeted at the broader public. The position of the SI shifted over time. Indeed, the manifests that were adopted by the organisation in the years before 1914 are characterised by a more pragmatic approach than previous ones. This broke with the orthodox Marxist standpoint, championed by the leadership of the German Social Democratic Party (SPD), namely that collaboration with bourgeois organisations should be avoided. Even though it was not always stated explicitly, much of the strategic debate in the SI between 1889 and 1914 revolved around the potential of using certain

strategic weapons that were mainly discussed by the liberal and other bourgeois peace organisations, like the use of arbitration courts.

Meanwhile, the outward oriented activities of the liberal bourgeois peace movement were organised on the basis of a strategic assessment of how to best build popular support for the cause in a period marked by rising nationalist patriotism when the peace movement was facing much scepticism and suspicion for being anti-patriotic. The activists class background and their experiences of moving within the upper social strata of society shaped their outlook on strategic issues. Over time, the IPB came to be influenced by the socialist analysis of the causes of war. However, the organisation never adopted its strategic approach and weapons.

In chapter 7, 'Theoretical and Practical Internationalism' ('Teoretisk och praktisk internationalism') I broaden the focus to consider the role of the notion and practice of internationalism in both movements. The intertwined questions of nationalism, the nation state and imperialism were closely related to the peace question. In this chapter, I explore how the movements approached these questions. In doing so, I hone in on source materials from organic intellectuals within the two movements. Internationalism was an important principle for both the IPB and the SI. The latter's notion of 'internationalism' derived from the Chartist movement as well as from the theoretical writings of Karl Marx and Friedrich Engels. The principle of internationalism was itself rarely questioned. However, opinions diverged on the questions of colonialism and labour immigration. The IPB, on their part, was divided on the question of internationalism. There were two main perspectives. The first one, which was developed by Richard Cobden of the Manchester school, promoted free trade and a non-interventionism. The second one, inspired by the works of Giuseppe Mazzini, embraced the ideas of republicanism and national sovereignty. This translated into a critique of the European, multi-national empires.

In the penultimate chapter of the thesis, chapter 8, entitled 'Collapse 1914' ('Kollaps 1914'), I briefly discuss the events that led up to the outbreak of World War One and how the different organisations acted before and after the war started.

In chapter 9, 'War and Peace – Research Findings' ('Krig och fred – forskningsresultat'), I summarise the main findings and conclusions of the thesis. Here, I return to the theoretical model of agency, strategy and conceptual worlds that I presented in chapter 1 and 2. I conclude that the organisations have more in common than previous research suggests. Both promoted ideals of internationalism to prevent outbreaks of war, and both considered the arbitration courts and international law to be important tools in the struggle for peace. Both movements were also heavily invested in conceptual-theoretical as well as practical struggles over the definition and meaning of 'peace' and 'internationalism', and how they conceptualised these notions influenced their strategic priorities. The organisations differed in that they recruited their members

and supporters from different social classes. For some time, the IPB had as an explicit goal to organise the working class, but these efforts to do so were sporadic.

The strategic actions of the labour movement has been a strong focus of previous research on the outbreak of WWI. The decisions of domestic organisations and political parties to abandon the principle of international workers' solidarity and side with the bourgeois governments of their respective countries have been explained in terms of 'betrayal' and 'unpreparedness'. I argue that it is important to also consider the extent to which these organisations overestimated their own strength and capacity. In connection with the Balkan war in 1912, a strategy of resistance was developed inside the SI, based on coordinated mass protests. This would typically be organised and led by the national Social Democratic parties with backing from the Second International. There were efforts to organise such mass resistance also in the summer of 1914, but the movement did not act quickly enough and with enough determination to prevent a full-blown war.

Referenser

Källmaterial

Amsab-Institute of Social History, Ghent (AMSAB)

Camille Huysmans archive

Foton, tidningar, vykort

Vol. 1.

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm (ARAB)

Hjalmar Brantings arkiv

Manuskript

Vol. 91 – Handlingar rörande övrig internationell verksamhet

Socialistiska internationalens arkiv

Motioner

Vol. 1.

International Institute of Social History, Amsterdam (IISH)

Second International 1889 – 1914 Collection:

Bilder, brev, cirkulär, dagordningar, motioner, program, protokoll, rapporter, resolutioner

Mapp: 1er Congres. Paris, 1889; mapp: 2ieme Congres. Bruxelles, 1891; mapp: 3ieme Congres, Zurich, 1893; mapp: 4ieme Congres, Londres 1896; map: 5ieme Congres, Paris, 1900; mapp: 6ieme Congres, Amsterdam, 1904; mapp: 7ieme Congres, Stuttgart, 1907; mapp: 8ieme Congres, Copenhagen, 1910; mapp: 9ieme Congres, Båle, 1912

Peoples' History Museum – Labour History Archive and Study Centre, Manchester (LHASC)

International Labour Party Collection

Rapporter, tal

Mapp: LP Socialist International GB Section 1905–1918; Keir Hardie's speeches 1890s–1900.

League of Nations Archive, Genève (LONA)

International Peace Bureau Collection

Bilder, brev, cirkulär, dagordningar, delegationslistor, korrespondens, manifest, motioner, program, protokoll, rapporter, resolutioner, resplaner, tidningsartiklar, utkast, verksamhetsberättelser
Box: 17, 34, 58, 85, 92, 93, 95, 96, 106, 107, 111, 113, 144, 145, 146, 147, 188, 189, 191

Tryckta källor

Andra internationalen/ Internationella socialistbyrån

Histoire de la IIe international. Congrès international ouvrier socialiste Paris 14–21 Juillet 1889 II (band 6, 7).

Histoire de la IIe international. Congrès international ouvrier socialiste. Tenu a Bruxelles du 16 au 23 août 1891(band 8).

Histoire de la IIe international. Congrès international ouvrier socialiste tenu à Zürich du 6 au 12 août 1893 (band 9).

Histoire de la IIe international. Congrès international socialiste des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières Londres 26 Juillet – 2 août 1896 (band 10).

Histoire de la IIe Internationale.. Congrès socialiste international Paris, 23–27 septembre 1900 (band 13).

Histoire de la IIe Internationale. Congrès socialiste international Amsterdam 14–20 août 1904 (band 14).

Histoire de la IIe international. Congrès Socialiste International Stuttgart 6–24 août 1907 (band 16, 17).

Histoire de la IIe international. Congrès Socialiste International tenu à Copenhague du 28 août au 3 septembre 1910 (band 19).

Bureau Socialiste International: comptes rendus des réunions, manifestes et circulaires. Vol 1, 1900–1907 (Paris 1969).

Cinquième Congrès Socialiste International Tenu à Paris du 23 au 27 Septembre 1900. Compte rendu analytique officiell (Paris 1901).

Congrès international ouvrier socialiste, tenu a Zurich du 6 au 12 août 1893.

Internationella fredsbyrån

Bulletin officiel du IVme Congrès de la paix tenu à Berne 1892.

Proceedings of the Universal peace congress, held in the Westminster Town hall, London, from 14th to 19th July, 1890 (1890).

Bulletin du VIme Congrès de la paix Anvers 1894.

Bulletin officiell du VIIIe Congrès universel de la paix tenu à Hambourg du 12 au 16 août 1897.

Bulletin officiell du IXe Congrès universel de la paix tenu à Paris du 30 septembre au 5 octobre 1900.

Proceedings of the Tenth universal peace congress, held in the St. Andrew's Hall, Glasgow, from 10th to 13th September, 1901.

Résumé des Délibérations du Xe Congrès universel de la Paix à Glasgow 10 au 12 septembre 1901.

Bulletin officiell du XIe Congrès universel de la paix tenu à Monaco du 2 au 6 avril 1902.

XIVme Congrès International de la Paix. Lucerne, 19–24 september 1905.

Bulletin officiell du XVme Congrès Universel de la Paix tenu à Milan du 15 au 22 septembre 1906.

Congrès universel de la paix, XVIII:e Congrès universel de la paix à Stockholm du 1:er au 5 août 1910 (1911).

Congrès universel de la paix, XVIII:e Congrès universel de la paix à Stockholm du 1:er au 5 août 1910, III Appendix: Emile Arnaud – Code international.
Världsfredskongressen i Stockholm 1910: kort sammandrag på svenska språket/ utgivet av organisationskommittén (Stockholm 1912).
Bulletin officiell du XIX:me Congrès universel de la paix à Genève 1912.

Tidningar och tidskrifter

Arbetet (1910).

Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International (1909–1913).

L'Humanité (1913–1914).

Samtida pamfletter och andra skrifter

Bax, E. Belfort: "The International Congress and Colonial Policy", (1907).

Bloch, Johann von: *Framtidens krig: Utdrag ur ryska statsrådet J. von Blochs liknämnda verk* (Stockholm 1899).

Bloch, Johan von: *Hvad kriget kostar af J. von Bloch* (Stockholm 1902).

Erfurtprogrammet (1891).

Fontaine, Henri La (red.): *Pasicrisie internationale: 1794–1900: histoire documentaire des arbitrages internationaux*, (Berne 1902).

"Gothaprogrammet 1875".

Hervé, Gustave: "Preface to the French Edition of `Anti-patriotism`" (1906)

<<https://www.marxists.org/archive/herve/1906/antimilitarism-preface.htm>> (18/12–2019).

Hervé, Gustave: "Insurrection Rather Than War" (1906/1914).

Hyndman, Henry: "Colonies and dependencies: Report to the International Socialist Congress, held at Amsterdam, August 14th–20th, 1904" (1904).

Hyndman, Henry Mayer: "Ruin of India by British Rule", 1907. Report on India of the "Social Democratic Federation" (Great Britain) Stuttgart (1907).

Jaurès, Jean: "International Arbitration from a Socialistic Point of View", 1908. (*The North American Review*, vol 188, no. 633).

Jaurès, Jean: *Arbetarne, fosterlandet och armén: tre kapitel ur "L'armée nouvelle"* (Den nya hären) Branting, Hjalmar & Branting, Georg (red) (1909/Stockholm1916).

Kautsky, Karl: "Nationality and Internationality" (1907–1908) s. (Artikeln återutgiven i *Critique*, vol. 37, No. 3, aug 2009).

Kollontaj, Alexandra: "International Socialist Conferences of Women Workers" 1918,
<<https://www.marxists.org/archive/kollonta/1907/is-conferences.htm>> (11/1–2019).

Lenin, V.I.: "Anti-Militarist Propaganda and Young Socialist Worker's League" (1907).

Lenin, V.I.: "Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky" (1918).

<<https://www.marxists.org/svenska/lenin/1918/11.htm#h8>> (15/8–2019).

Lenin, V.I.: "Anti-Militarist Propaganda and Young Socialist Worker's League" 1907.

<<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1907/oct/08.htm>> (6/10–2017).

Lenin, V.I.: *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* (1916)

<www.marxists.org/svenska/lenin/1916/imper.htm> (17/10–2019).

- Liebknrecht, Karl: *Militarism & Anti-Militarism – with special regard to the International Young Socialist Movement*, (1907/London 1973).
- Liebknrecht, Karl: *Militarism och antimilitarism: med särskild hänsyn till den internationella ungdomsrörelsen* (Malmö 1908).
- Luxemburg, Rosa: "Peace Utopias" (1911/1926).
- Luxemburg, Rosa: "The National Question" (1902).
- Luxemburg, Rosa: *Masstrejk, parti och fackföreningar* (Stockholm 1966).
- Passy, Frédéric: "Fredsutopien. Tal af Frédéric Passy" (Stockholm 1899).
- Pearce Higgins, A: "The Hague Peace Conferences 1899 and 1907" (1909).
- Suttner, Bertha von: *Serien fria ord IV: Kriget och dess bekämpande* (Stockholm 1905).
- Suttner, Bertha von: *Härliga minnen! En verklighetskildring* (Stockholm 1906).

Övriga tryckta källor och litteratur

- Adams, Matthew S. & Kinna, Ruth (red), *Anarchism, 1914–18. Internationalism, anti-militarism and war* (Manchester 2017).
- Ahmed, Sara: *Vithetens hegemoni* (Hägersten 2011).
- Albrecht, Nicholas & Zarjevski, Yefime: *The people have the floor: a history of the Inter-Parliamentary Union*, (New York 1989).
- Altena, Bert: "'No man and no penny': Ferdinand Domela Nieuwenhuis, anti-militarism and the opportunities of the First World War" i Adams, Matthew S. & Kinna, Ruth (red): *Anarchism, 1914–18. Internationalism, anti-militarism and war* (Manchester 2017).
- Ambjörnsson, Ronny: *Fantasin till makten!: utopiska idéer i västerlandet under fem hundra år* (Stockholm 2004).
- Ambjörnsson, Ronny: *Socialismens idéhistoria* (Stockholm 1984).
- Anderson, Benedict: *Imagined communities* (London 1983)
- Andersson, Irene, *Kvinnor mot krig: aktioner och nätverk för fred 1914–1940* (Lund 2001),
- Bederman, Gail: *Manliness and civilization. A cultural history of gender* (Chicago 1994).
- Berger, Stefan & Nehring, Holger (red), *The history of social movements in global perspective*, (London 2017).
- Berger, Stefan: "Comparative history" i Berger, Stefan/ Feldner, Heiko och Passmore, Kevin (red): *Writing history: theory and practice*, (London 2003).
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars: "Historikerna och språket: teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar: en taktisk programförklaring", *Historisk tidskrift*, 110 (1990).
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red), *Textens mening och makt* (Lund 2012).
- Björk, Nina: *Drömmen om det röda. Rosa Luxemburg, socialism, språk och kärlek*, (Stockholm 2016).
- Blomquist, Håkan: *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, (Falun (2006).
- Bokholm, Sif: "Svenska 'kanonkvinnor' – fragment ur försvarsdebatten före första världskriget" i Österberg, Eva & Lindstedt Cronberg, Marie (red): *Kvinnor och våld: en mångtydig kulturhistoria*. (Lund 2005).
- Bone, E. Costa, "The International Peace Bureau and the Universal Peace Congresses, 1899–1914", i J. Olmstead (red): *Reconsidering peace and patriotism during the First world war*, (Cham 2017).
- Boréus, Kristina: Högerväg. *Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969–1989* (Stockholm 1994).
- Braunthal, Julius: *History of the International, vol. 1 1864–1914* (London 1966).

- Breuilly, John: *Labour and liberalism in nineteenth-century Europe. Essays in comparative history*, (Manchester 1992).
- Brill, Marlene Targ: *Women for peace* (United states 1997).
- Brink Pinto, Andrés/ Ericsson, Martin och Nyzell, Stefan: "Contentious Politics Studies. Forskningsfältet social och politisk konfrontation på frammarsch i Skandinavien", i *Scandia* 2/2015.
- Brock, Peter: *Pacifism in the United States, from the Colonial era to the First World War* (Princeton 1968).
- Brock, Peter: *Pacifism to 1914. An overview* (Toronto 1994).
- Brock, Peter & Young, Nigel: *Pacifism in the 20th century* (Syracuse 1999).
- Ceadel, Martin: "Pacifism" i Gordon Martel (red), *The Encyclopedia of War* (2011).
- Caedel Martin: *Semi-detached idealists: the British peace movement and international relations, 1854–1945*, (Oxford 2000).
- Ceadel, Martin: *Thinking about peace and war*, (Oxford 1989).
- Callahan, Kevin J.: "The International Socialist Peace Movement on the Eve of World War I Revisited: The Campaign of 'War against War!' and the Basle International Socialist Congress in 1912", *Peace & Change*, Vol. 29, No. 2, April 2004 (2004).
- Callahan, Kevin J.: *Demonstration Culture. European Socialism & the Second International, 1889–1914* (Leicester 2010).
- Callesen, Gerd: "Sources in the Development of the Socialist International (1907–1919) – The International Socialist Women's Conference", (2006).
- Carroll, Berenice A.: "Feminism and pacifism: Historical and theoretical connections" i Ruth Roach Pierson (red), *Women and Peace. Theoretical, Historical and Practical Perspectives* (London 1987).
- Castberg, Frede: *Folkförbundets nederlag* (Stockholm 1944).
- Chambers, John Whiteclay: *The eagle and the dove, the American peace movement and United States foreign policy 1900–1922* (1976).
- Chatfield, Charles: *Peace movements in America* (New York 1973).
- Chickering, Roger: *Imperial Germany and a world without war* (Princeton 1975).
- Cinar, Meral Ugur & Cinar, Kursat: "The Second International: The Impact of Domestic Factors on International Organization Dysfunction", *Political Studies* (2013).
- Clark, Christopher: *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (London 2013).
- G.D.H. Cole: *A History of Socialist Thought (Vol. 1). The Forerunners 1789–1850* (London 1953).
- Cole, G.D.H.: *A history of socialist thought. Vol. 3, The Second International, 1889–1914, Part I & II* (London 1956).
- Conti, Fulvio: "The Masonic International and the Peace Movement in the Nineteenth and Twentieth Centuries" i Olmstead, Justin Quinn (red), *Reconsidering Peace and Patriotism during the First World War* (Cham 2017).
- Cortright, David: *Peace. A history of movements and ideas* (Cambridge 2011)
- Conrad, Sebastian: *Globalhistoria – en introduktion* (Lund 2015).
- Cooper, Sandi E., *Patriotic pacifists. Waging war on war in Europe, 1815–1914* (Oxford 1991).
- Day, Richard B. & Gairdo, Daniel (red): *Discovering imperialism. Social Democracy to World War I* (Leiden 2012).
- Doyle, Michael W.: *Ways of War and Peace – Realism, Liberalism and Socialism* (New York 1997).
- Durand, Roger (red): *Elie Ducommun 1833–1906* (Genève 2002).
- Egefur, Fredrik: "Internationella fredsbyrån och Nobels fredspris. Debatter i fredsfrågan på kongresser och i Nobelstal före 1914" i *Historisk tidskrift* 139:3 (2019).

- Eklöf Amirell, Stefan: "Den världshistoriska vändningen. Möjligheter och problem i relation till svensk historisk forskning." *Historisk tidskrift* 128:4 (2008)
- Eley, Geoff: *Forging democracy – The history of the left in Europe 1850–2000* (Oxford 2002).
- Ettinger, Elzbieta: *Rosa Luxemburg* (Oslo 1896).
- Evans, Richard J.: *Comrades and sisters: Feminism, socialism and pacifism in Europe 1870–1945* (Brighton 1987).
- Eyffinger, Arthur "A Place in Valhalla. A Portrait of Elie Ducommun Retraced in The Hague" i Durand, Roger (red) *Elie Ducommun 1833–1906* (Genève 2002).
- Fernandez, Alberto: "Socialism and Esperanto" i *Weekly worker* #409 (2001).
- Fink, Leon: *Sweatshops at sea: merchant seamen in the world's first globalized industry, from 1812 to the present* (North Carolina 2011).
- Fogelström, Per-Anders: *Kampen för fred – berättelsen om en okänd folkrörelse* (Stockholm 1971).
- Galtung, Johan: "Violence, peace and peace research" i *Journal och Peace Research*, 6, 167–191 (1969).
- Galtung, Johan: "Cultural violence" i *Journal och Peace Research*, 27, 291–305 (1990).
- Gellner, Ernest: *Nations and nationalism* (Oxford 1983).
- Gihl, Thorsten: *Om freden och säkerheten. Nationalism och internationalism* (Stockholm 1962).
- Gustafsson, Bo: *Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar* (Uppsala 1969).
- Gustavsson, Martin och Svanström, Yvonne (red): *Metod. Guide för historiska studier* (Valmiera 2018).
- Gramsci, Antonio: *En kollektiv intellektuell* (Staffanstorp 1967).
- Grass, Martin: "Arbetarrörelsens plats är i spetsen av fredsrörelsen", *Arbetarhistoria* 33 (1985).
- Grass, Martin: "Från arbetarkongress till samarbetskommitté. Om Skandinaviska samarbetskommitténs bildande", *Arbetarhistoria* 42 (1987).
- Grass, Martin: "Konferensen kom aldrig till stånd. Stockholmskonferensen 1917. Den offentliga diskussionen i Social-Demokraten", *Arbetarhistoria* 43 (1987).
- Grass, Martin: "'Socialismen är en makt som ingen kommer förbi' Internationellt i Hjalmar Brantings arkiv" (2014).
- Gruber, Helmut & Graves, Pamela (red), *Women and socialism, socialism and women – Europe between the two world wars* (New York 1998).
- Guettel, Jens-Uwe: "The Myth of the Pro-Colonialist SPD: German Social Democracy and Imperialism before World War I" i *Central European History* 45 (2012).
- Hammar, Ingrid, "Ned med vapnen! Antimilitaristen Bertha von Suttner och Alfred Nobels fredspris" i Eva Österberg och Marie Lindstedt Cronberg (red) *Kvinnor och våld* (Lund 2005).
- Haupt, Georges: *Socialism and the Great War – The collapse of the Second International* (Oxford 1972).
- Heffermehl, Fredrik S.: *Nobels fredspris* (Falun 2010).
- Hilferding, Rudolf: *Finance capital: a study of the latest phase of capitalist development* (1910/2006).
- Higgins, A Pearce: "The Hague Peace Conferences 1899 and 1907" (1909).
- Higonnet, Margaret Randolph: *Behind the lines. Gender and the two world wars* (Westford 1987).
- Hilferding, Rudolf: *Finance capital: a study of the latest phase of capitalist development* (Oxon 1910/2006).
- Hobsbawm, Eric J.: "Working Class Internationalism", i Fritz van Holthoon och Marcel van der Linden (red), *Internationalism in the labour movement 1830–1940* (Leiden 1988).
- Hobsbawm, Eric J.: *Nations and nationalism since 1780* (Oxford 1990).
- Hobsbawm, Eric J.: *Imperiernas tidsålder* (Kristianstad 1989).
- Hobson, J. A.: *Imperialism: a study* (1902/1908).

- Hochschild, Adam: *Aldrig mera krig. Lojalitet och motstånd 1914–1918* (Stockholm 2012).
- Howard, Michael: *Fred och krig: hur freden uppfanns och kriget återuppfanns* (Stockholm 2004).
- Hucker, Daniel: "Our expectations were perhaps too high: Disarmament, citizen activism, and the 1907 Hague peace conference", *Peace & Change*, vol. 44:1, January 2019 (2019).
- Ingram, Norman: "Pacifisme ancien style, ou le pacifisme de l'Association de la paix par le droit" i *Matériaux pour l'histoire de notre temps* 1993:30 (1993).
- Iriye, Akira: *Cultural internationalism and world order* (Baltimore 1997).
- Jackson, Robert H & Sörensen, Georg: *Introduction to international relations: theories and approaches* (Oxford 2010).
- Jarrick, Arne/ Myrdal, Janken och Wallenberg Bondesson, Maria: *Methods in world history. A critical approach* (2016).
- Jerneck, Magnus "Krig och fred, anarki och modernitet" i Jerneck, Magnus (red) *Fred i realpolitikens skugga* (Lund 2009).
- Johansson, Alf W: "Förord" i Kant, Immanuel: *Om den eviga freden* (Stockholm 2004).
- Johansson, Roger: *Kampen om historien: Ådalen 1931: sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000* (Lund 2001).
- Joll, James: *The Second International* (Oxford 1955/1974).
- Jonsson, Karin: *Fångna i begreppen? Revolution, tid och politik i svensk socialistisk press 1917–1924* (Stockholm 2017).
- Jordheim, Helge: "Inledning" i Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia – om historiska tiders semantik* (Göteborg 2004).
- Jordheim, Helge: *Läsningens vetenskap* (Gråbo 2003).
- Kant, Immanuel: *Om den eviga freden* (Stockholm 2004).
- Kihlberg, Jakob: *Gränslösa anspråk. Offentliga möten och skapandet av det internationella 1840–1860* (Lund 2018).
- Koebner, Richard & Schmidt, Helmut Dan: *Imperialism. The Story and Significance of a Political Word, 1840–1960* (Cambridge 1964).
- Koselleck, Reinhart: *Futures past. On the Semantics of Historical Time* (New York 1985).
- Koselleck, Reinhart: *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik* (Göteborg 2004).
- Kurunmäki, Jussi: "Begreppshistoria" i Göran Bergström & Kristina Boréus (red), *Textens mening och makt* (Lund 2012).
- Laity, Paul: *The British Peace Movement 1870–1914* (Oxford 2001).
- Lettevall, Rebecka: *En europeisk kosmopolit: en idéhistorisk studie av Immanuel Kants Om den eviga freden och dess verkningshistoria* (Eslöv 2001).
- Lettevall, Rebecka: "Fredsbegreppet: om inre frid och internationella relationer" i Lindberg, Bo (red) *Trygghet och äventyr: om begreppshistoria* (Stockholm 2005).
- Libæk, Ivar, Stenersen, Øivind och Sveen, Asle: *Nobel peace price. One hundred years for peace. Laureates 1901–2000* (Oslo 2001).
- Lindberg, Bo: "Introduktion" i Bo Lindberg (red) *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria* (Stockholm 2005).
- Lindberg, Bo: (red) *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, (Stockholm 2005).
- Lins, Ulrich: *Dangerous Language — Esperanto under Hitler and Stalin* (London 2016).
- Loughlin, Michael Burt: "French antimilitarism before World War I: Gustave Hervé and L’Affiche Rouge of 1905", *European Review of History*: 19:2 (2012).
- Lyons, F.S.L.: *Internationalism in Europe 1815–1914* (Leiden 1963).

- MacMillan, Margaret: *The War that ended peace: How Europe abandoned peace for the First World War* (London 2013).
- Mason, Paul: *Postkapitalism. Vår gemensamma framtid* (Stockholm 2017).
- Mazower, Mark: *Governing the world– the history of an idea* (New York 2012).
- McMeekin, Sean: *July 1914. Countdown to war* (New York 2013).
- Miller, Paul: *From revolutionaries to citizens. Antimilitarism in France, 1870–1914* (Durham 2002).
- Misgeld, Klaus (red): *Socialdemokratins program 1897–1990* (Stockholm 2001).
- Moyn, Samuel: "Giuseppe Mazzini in (and beyond) the history of human rights", i Pamela Slotte & Miia Halme-Toumisaari (red.), *Revisiting the Origins of Human Rights* (Cambridge 2015).
- Mulholland, Marc: "'Marxists of strict observance'? The second international, national defence and the question of war". *The Historical Journal*, vol. 58:2 (2015).
- Mårald, Bert: *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst, ideologi, propaganda och politiska yttringar från Krimkriget till den svensk-norska unionens upplösning* (Göteborg 1974).
- Mårald, Bert: "Från Krimkriget till unionsupplösningen" i *Arbetshistoria* 33/1985.
- Nation, R. Craig: *War on war: Lenin, the Zimmerwald left, and the origins of the communist internationalism* (Chicago 2009).
- Nehring, Holger: "Peace movements", i Stefan Berger & Holger Nehring (red), *The history of social movements in global perspective* (London 2017).
- Nerman, Ture: *Första internationalen* (Karlstad 1964).
- Neunsinger, Silke: "Cross-over!: om komparationer, transferanalyser, historie croisée och den metodologiska nationalismens problem" i *Historisk tidskrift* 2010:1 (2010).
- Nishikawa, Masao: "Socialists and International Actions for Peace 1914–1923" (Berlin 2010).
- Nordin, Svante: *Det politiska tänkandets historia* (Lund 1999).
- Olmstead, J (red): *Reconsidering peace and patriotism during the First world war* (Cham 2017).
- Olsen, Niklas: *History in the plural. An introduction to the work of Reinhart Koselleck*, (New York 2012).
- Olsson, Lars: "Betplockarna och första världskriget. Om arbetsvandringar och uppkomsten av en internationell arbetsmarknad som bakgrund till första världskriget." i *Historisk tidskrift*, 1991:1.
- Osterhammel, Jürgen: *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century* (Princeton 2015).
- Ottosson, Mikael och Sörensen, Thomas (red): *Borgerlighet i vapen. En antologi om 1800-talets miliströrelse* (Malmö 2008).
- Parrot, Michelle: "1914: Great Feminist Expectations" i Helmut Gruber & Pamela Graves (red), *Women and socialism, socialism and women – Europe between the two world wars* (New York 1998).
- Persson, Lennart K.: *Syndikalismen i Sverige 1903–1922* (Göteborg 1993).
- Peterséns, Lovisa af: *Formering för offentlighet: kvinnokonferenser och Svenska kvinnornas nationalförbund kring sekelskiftet 1900* (Stockholm 2006).
- Peterson, Abby: *Women as collective actors. A case study of the Swedish Women's Peace Movement, 1898–1990* (Göteborg 1992).
- Pierson, Ruth Roach (red): *Women and Peace. Theoretical, Historical and Practical Perspectives* (London 1987).
- Porta, Donnatella della & Diani, Mario: *Social movements: an introduction* (Blackwell 2006).
- Rappoport, Charles: Jean Jaurès. *Människan, tänkaren, socialisten* (Malmö 1916).
- Rodogno, Davide, Struck, Bernhard & Vogel, Jakob (red): *Shaping the Transnational Sphere: Experts, Networks and Issues from the 1840s to the 1930s* (New York 2015).

- Rucht, Dieter: "Studying social movements: some conceptual challenges", i Stefan Berger & Holger Nehring (red), *Social movements in a global perspective* (London 2017).
- Sandelin, Bo: *Esperanto. Drömmen om ett världsspråk* (Stockholm 2013).
- Santi, Rainer: *100 years of peace making – A history of the International Peace Bureau and other international peace movement organisations and networks* (Genève 1991).
- Salvadori, Massimo: *Karl Kautsky and the socialist revolution, 1880–1938* (London 1990).
- Scott, Joan: "Rewriting history" i Higonnet *Behind the lines. Gender and the two world wars* (Westford 1987).
- Slotte, Pamela & Halme-Toumisaari, Miia: (red.): *Revisiting the Origins of Human Rights* (Cambridge 2015).
- Sluga, Glenda: *Internationalism in the age of nationalism* (Philadelphia 2013).
- Sluga, Glenda: *Internationalisms – a twentieth century history* (Cambridge 2017).
- Smith, Sharon: *Women and Socialism: Class, Race, and Capital* (Chicago 2015).
- Sohlman, Ragnar: *Ett testament – Hur Alfred Nobels dröm blev verklighet* (Malmö 2001).
- Somers, Margaret R.: *Genealogies of citizenship: Markets, Statelessness, and the Right to Have Rights* (Cambridge 2008).
- Stargardt, Nicholas: *The German idea of militarism. Radical and socialist critics, 1866–1914.* (Cambridge 1994).
- Stenson, Gary P.: *After Marx, before Lenin: Marxism and socialist working-class parties in Europe, 1884–1914* (Pittsburgh 1991).
- Stenson, Gary P.: "Not one man! Not one penny!" German Social Democracy, 1863–1914 (Pittsburgh 1981).
- Stråth, Bo: "Introduction. Production of Meaning, Construction of Class Identities, and Social Change", i Bo Stråth (red) *Language and the Construction of Class Identities. The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800* (Göteborg 1990).
- Stråth, Bo: (red) *Language and the Construction of Class Identities. The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800* (Göteborg 1990).
- Stråth, Bo: "Historievetskapskapen och minnet av det förflutna", *Historisk tidskrift* 123:4 (2003)
- Targ Brill, Marlene: *Women for peace* (United States 1997).
- Tarrow, Sidney & Tilly, Charles: *Contentious Politics* (Oxford 2007).
- Tarrow, Sidney: *Power in Movement – Contentious Politics and Social Movements* (Cambridge 1998).
- Tasheva, Rossitza: "Jean Jaurès – An Apostle of Peace in Pre-War Europe, 1905–1914" (2013).
- Tidman, Yngve: *Spräng Amalthea! arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870–1914* (Lund 1998).
- Thompson, E.P.: *The making of the English working class* (London 1968)
- Tretnow, Helmuth: *Karl Liebknecht, 1871–1919: A Political biography*, (Hamden 1984).
- Tinne Vammen, "Kanonkvinnorna fostrade sina söner till soldater", *KVT* 1992:4 (1992).
- van der Linden, Marcel: "Transnationalizing American Labor history", i *The Journal of American History*, vol. 86:3 (1999).
- van der Linden, W.H.: *The international peace movement 1815–1874* (Amsterdam 1987).
- van Holthoon, Fritz & van der Linden, Marcel (red): *Internationalism in the labour movement 1830–1940: I* (Leiden 1988).
- Wennerhag, Magnus: *Global rörelse: Den globala rättviserörelsen och modernitetens omvandlingar* (Stockholm 2008).

- Werner, Michael & Zimmermann, Bénédicte: "Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity" i *History and Theory* vol. 45, No. 1 (2006).
- Wickert, Christl: "Kvinder, valgret og fred", i *Arbejderhistorie* nr 29 (1987)
- Winter, Jay: "Workers" i Jay Winter & Antoine Prost (red) *The Great War in History: debates and controversies, 1914 to present* (Cambridge 2005).
- Winter, Jay & Prost, Antoine (red) *The Great War in History: debates and controversies, 1914 to present* (Cambridge 2005).
- Östberg, Kjell: *1968 – när allting var i rörelse: sextioårsradikaliseringen och de sociala rörelserna* (Stockholm 2002).
- Österberg, Eva & Lindstedt Cronberg, Marie (red): *Kvinnor och våld* (Lund 2005).

Uppslagsverk

- Martel, Gordon (red): *The Encyclopedia of War* (2012).
- Iriye, Akira & Jauner, Pierre-Yves (red): *The Palgrave Dictionary of Transnational History* (Basingstoke 2009).

Internetresurser

- "Acte final de la Deuxième Conférence de la Paix. La Haye, 18 octobre 1907" <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=C622F37C78B8E54BC12563BD002B9F02>> (10/1–2019).
- Albert Gobat – "Biographical" <<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1902/gobat/biographical/>> (4/6–2019).
- Albert Gobat - Nobel Lecture: "The Development of the Hague Conventions of July 29, 1899" <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/gobat-lecture.html> (20/4–2018).
- Alfred Nobel – "Biographical" <<https://www.nobelpeaceprize.org/History/Alfred-Nobel>> (8/10–2019).
- "Alfred Nobels testamente" <http://www.nobelprize.org/alfred_nobel/will/testamente.html> (8/5–2018).
- "Amsab-Institute of Social History" <<http://www.amsab.be/index.php>> (22/10–2019).
- "Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek" <<http://www.arbark.se/se>> (22/11–2019).
- "August Bebel" <<https://www.britannica.com/biography/August-Bebel>> (10/8–2019).
- "August Bebel" <<https://www.marxists.org/glossary/people/b/e.htm#bebel>> (13/6–2019).
- Bertha von Suttner – Nobel Lecture: "The Evolution of the Peace Movement" <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/suttner-lecture.html> (22/10– 2019).
- "Bertha von Suttner – Biography" <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/suttner-bio.html> (31/8–2018).
- "Chartismen – Program" <<http://www.chartistancestors.co.uk/chartist-petitions-full>> (7/7–2019).
- Élie Ducommun – Nobel Lecture: "The Futility of War Demonstrated by History" <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/ducommun-lecture.html> (14/3– 2018).
- Elihu Root – Nobel Lecture: "Towards Making Peace Permanent" <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1912/rootlecture.html> (9/4–2018).
- Emile Arnaud: "International code- Côte de la paix" <<https://www.peacepalacelibrary.nl/pmfiles/C38-10-001.pdf>> (5/4–2018).
- Ernesto Teodoro Moneta – Nobel Lecture: "Peace and Law in the Italian tradition" <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1907/moneta-lecture.html> (12/1–2018).

- "First International Conference of Socialist Women at Stuttgart, Liederhalle, 1. Resolutions on Woman Suffrage" <<http://library.fes.de/zweiint/f04.pdf>> (11/1–2019).
- "First International Conference of Socialist Women at Stuttgart, Liederhalle: 2. Establishment of regular communications between the organized Socialist Women of all countries" <<http://library.fes.de/zweiint/f04.pdf>> (11/1–2019).
- Fredrik Bajer – Nobel Lecture: "The Organization of the Peace Movement" <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1908/bajer-lecture.html> (27/5–2018).
- "Frédéric Passy – Biographical" <<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1901/passy/biographical>> (4/6–2019).
- "Henri La Fontaine – Facts" <<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1913/fontaine/facts/>> (26/10–2019).
- "International Institute of Social History" <<https://socialhistory.org/en/archives>> (22/10–2019).
- "Jean Jaurès– biography" <<https://www.britannica.com/biography/Jean-Jaures>> (9/10–2019).
- "Karl Liebknecht Internet Archive" <<https://www.marxists.org/archive/liebknecht-k/>> (23/10–2019).
- "Kväkare – artikel i NE" <<http://ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/kv%C3%A4kare?ihword=kv%C3%A4karna>> (22/8–2019).
- "L'attentat de Sarajevo" <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k253869c/f3.image.langFR>> (14/12–2019).
- "Ludwik Zamenhofs tre mål" <http://www.genekeyes.com/Dr_Esperanto.html> (26/3–2018).
- "Manifesto of the International Socialist Congress at Basel" <marxists.org/history/international/social-democracy/1912/basel-manifesto.htm> (30/9–2019).
- "Marxists Internet Archive" <www.marxists.org> (23/10–2019).
- "National Archives Currency Converter" <<http://www.nationalarchives.gov.uk/currency-converter/#currency-result>> (11/12–2019).
- "Nobels fredspris" <www.nobelpeaceprize.org> (22/10–2019).
- "Nomination for Nobel Peace Prize" <<https://old.nobelprize.org/nomination/archive/show.php?id=2217>> (31/3–2019).
- "Peoples' History Museum" <<http://www.phm.org.uk/archive-study-centre>> (22/10–2019).
- "Permanent court of arbitration" <<https://pca-cpa.org/wp-content/uploads/sites/175/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>> (16/4–2019).
- "Randal Cremer – Biographical" <<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1903/cremer/biographical>> (4/6–2019).
- Randal Cremer – Nobel Lecture: "The Progress and Advantages of International Arbitration" <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1903/cremer-lecture.html> (14/3–2018).
- "Reports to the first International Conference of Socialist Women in Stuttgart on Saturday 17. August 1907, Report of the Women's Committee of the Social Democratic Federation of England." <<http://library.fes.de/zweiint/f07.pdf>> (11/1–2019).
- "Resolution. By the German delegation, the Austrian delegation, Socialist Women's Bureau (British)" <<http://library.fes.de/zweiint/f20.pdf>> (11/1–2019).
- "Riksdagsvalet i Tyskland 1912" <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=3215> (12/6–2019).
- "The Carnegie Endowment" <<http://www.carnegieendowment.org>> (22/10–2019).
- "The Convention for the Pacific Settlement of International Disputes" <<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0230.pdf>> (29/10–2019).

”The Nobel Peace Prize 1905”

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/speeches.html> (29/9–2014).

”Theodore Roosevelt – Biography”.

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/roosevelt-bio.html> (29/10–2019).

Theodore Roosevelt – Nobel Lecture: ”International Peace”

<http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/roosevelt-lecture.html> (9/4–2018).

”Volapük” i Encyclopedia Britannica <<https://www.britannica.com/topic/Volapuk>> (4/12–2019).

Doktorsavhandling från Nationella forskarskolan i historia/historiska studier

Denna avhandling är tillkommen inom ramen för Nationella forskarskolan i historiska studier (tidigare Nationella forskarskolan i historia). Forskarskolan grundades hösten 2000 och är ett samarbete mellan Lunds universitet, Göteborgs universitet (från 2011), Linnéuniversitetet (tidigare Växjö universitet), Malmö universitet (tidigare Malmö högskola) och Södertörns högskola, med Lunds universitet som värkhögskola. 2014 breddades forskarskolan till att även inkludera ämnena idé- och lärdoms historia, etnologi och historisk arkeologi samt från 2016 antikens kultur och samhällsliv. Nationella forskarskolan i historia bytte namn 2016 till Nationella forskarskolan i historiska studier.

Doktorsavhandlingar från Nationella forskarskolan i historia/historiska studier skrivna av doktorander till största delen finansierade av forskarskolan:

Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*, historia, Lunds universitet 2005

Sara Edenheim, *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*, historia, Lunds universitet 2005

Mikael Tossavainen, *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness*, historia, Lunds universitet 2006

Henrik Rosengren, *”Judarnas Wagner”. Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*, historia, Lunds universitet 2007

Victor Lundberg, *Folket, yxan och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap, 1887–1902* historia, Lunds universitet 2007

Tommy Gustafsson, *En fiende till civilisationen. Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*, historia, Lunds universitet 2007

Jesper Johansson, "Så gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här". *Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945–1981*, historia, Växjö universitet 2008

Christina Jansson, *Maktfyllda möten i medicinska rum. Debatt, kunskap och praktik i svensk förlossningsvård 1960–1985*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2008

Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige. Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2008

Cecilia Riving, *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*, historia, Lunds universitet 2008

Magnus Olofsson, *Tullbergiska rörelsen. Striden om den skånska frälsejorden 1867–1869*, historia, Lunds universitet 2008

Johan Östling, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, historia, Lunds universitet 2008

Christian Widholm, *Iscensättandet av Solskensolympiaden – Dagspressens konstruktion av föreställda gemenskaper vid Stockholmsolympiaden 1912*, historia, Lunds universitet 2008

Ainur Elmgren, *Den allra käraste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939*, historia, Lunds universitet 2008

Andrés Brink Pinto, *Med Lenin på byrån. Normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939*, historia, Lunds universitet 2008

Helena Tolvhed, *Nationen på spel. Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2008

Lennart Karlsson, *Arbetarrörelsen, Folkets hus och offentligheten i Bromölla 1905–1960*, historia, Växjö universitet 2009

Stefan Nyzell, ”Striden ägde rum i Malmö”. *Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2009

Louise Sebro, *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770*, historia, Lunds universitet 2010

Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2010

Vanja Lozic, *I historiekansons skugga. Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2010

Marie Eriksson, *Makar emellan. Äktenskaplig oenighet och våld på kyrkliga och politiska arenor, 1810–1880*, historia, Linnéuniversitetet 2010

Anna Hedtjärn Wester, *Män i kostym. Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2010

Malin Gregersen, *Fostrande förpliktelser. Representationer av ett missionsuppdrag i Sydindien under 1900-talets första hälft*, historia, Lunds universitet 2010

Magnus Linnarsson, *Postgång på växlande villkor. Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2010

Johanna Ringarp, *Professionens problematik. Lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2011

Carolina Jonsson Malm, *Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2011

Fredrik Håkansson, *Standing up to a Multinational Giant. The Saint-Gobain World Council and the American Window Glass Workers' Strike in the American Saint Gobain Corporation in 1969*, historia, Linnéuniversitetet 2011

Christina Douglas, *Kärlek per korrespondens. Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2011

Martin Kjellgren, *Taming the Prophets. Astrology, Orthodoxy and the Word of God in Early Modern Sweden*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2011

Anna Rosengren, *Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2011

Åsa Bengtsson, *Nyktra kvinnor. Folkbildare och politiska aktörer. Vita bandet 1900–1930*, historia, Lunds universitet 2011

Anna Nilsson, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck*, historia, Lunds universitet 2012

Anna Alm, *Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880–1940*, historia, Lunds universitet 2012

Rasmus Fleischer, *Musikens politiska ekonomi. Lagstiftningen, ljudmedierna och försvaret av den levande musiken, 1925–2000*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2012

Andreas Tullberg, *"We are in the Congo now". Sweden and the Trinity of Peacekeeping during the Congo Crisis 1960–1964*, historia, Lunds universitet 2012

Matilda Svensson, *När något blir annorlunda. Skötsamhet och funktionsförmåga i berättelser om poliosjukdom*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2012

Peter K. Andersson, *Streetlife in Late Victorian London. The Constable and the Crowd*, historia, Lunds universitet 2012

Mikael Häll, *Skogsrädet, näcken och Djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talens Sverige*, historia, Lunds universitet 2013

Johan Stenfeldt, *Dystopiernas seger. Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, historia, Lunds universitet 2013

Maria Nyman, *Resandets gränser. Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2013

Kajsa Brilkman, *Undersåten som förstod. Den svenska reformatoriska samtalsordningen och den tidigmoderna integrationsprocessen*, historia, Lunds universitet 2013

Isak Hammar, *Making Enemies. The Logic of Immorality in Ciceronian Oratory*, historia, Lunds universitet 2013

Emma Hilborn, *Världar i Brand. Fiktion, politik och romantik i det tidiga 1900-talets ungsocialistiska press*, historia, Lunds universitet 2014

Pål Brunnström, *Ägare och kapital. Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939*, historia, Lunds universitet 2014

Joakim Glaser, *Fotboll från Mielke till Merkel – Kontinuitet, brott och förändring i supporterkultur i östra Tyskland*, historia, Malmö högskola 2015

Bonnie Clementsson, *Förbjudna förbindelser. Föreställningar kring incest och incestförbud i Sverige 1680-1940*, historia, Lunds universitet 2016

David Rosenlund, *History Education as Content, Methods or Orientation? A Study of Curriculum Prescriptions, Teacher-made Tasks and Student Strategies*, historia, Malmö högskola 2016

Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, historia, Lunds universitet 2016

Robin Ekelund, *Retrospektiva modernister. Om historiens betydelse för nutida mods*, historia, Malmö högskola 2017

Vahagn Avedian, *Knowledge and Acknowledgement. The Politics of Memory of the Armenian Genocide*, historia, Lunds universitet 2017

Johannes Ljungberg, *Toleransens gränser. Religionspolitiska dilemman i det tidiga 1700-talets Sverige och Europa*, historia, Lunds universitet 2017

John Hennessey, *Rule by Association: Japan in the Global Trans-Imperial Culture, 1868–1912*, historia, Linnéuniversitetet 2018

Björn Lundberg, *Naturliga medborgare. Friluftsliv och medborgarfostran i scoutrörelsen och Unga Örnar 1925-1960*, historia, Lunds universitet 2018

Emma Severinsson, *Moderna kvinnor. Modernitet, feminitet och svenskhet i svensk veckopress 1920-1933*, historia, Lunds universitet 2018

Katarzyna Herd, "We shall make new history here." *Rituals of producing history in Swedish football clubs*, etnologi, Lunds universitet 2018

Martin Andersson, *Migration i 1600-talets Sverige: Älvsborgs lösen 1613–1618*, historia, Södertörns högskola 2018

Bolette Frydendahl Larsen, *Opdragelse og diagnosticering. Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup pigehjem 1908–1940*, historia, Lunds universitet 2019

Studia Historica Lundensia

Skriftserien innehåller följande volymer:

1. Irene Andersson, Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940, 2001
2. Elisabeth Reuterswärd, Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle, 2001
3. Anna Lindberg, Experience and Identity. A Historical Account of Class, Caste, and Gender among the Cashew Workers of Kerala, 1930–2000, 2001
4. Per Göran Johansson, Gods, kvinnor och stickning. Tidigindustriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750–1870, 2001
5. Bodil Persson, Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne, 2001
6. Charlotte Tornbjer, Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft, 2002
7. Karl Bergman, Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70, 2002
8. Solveig Fagerlund, Handel ochandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709, 2002
9. Andreas Linderöth, Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972, 2002
10. Martin Alm, Americanitis. Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939, 2003
11. Jens Lerbom, Mellan två rikena. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700, 2003
12. Curt Åke Olsson, Tidningsmakt och politiska organisationer. Den borgerliga samlingsrörelsen i Fyrstads-kretsen 1962–1968, 2003
13. Eva Bergénlöf, Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800, 2004
14. Mathias Cederholm, De värjde sin rätt. Senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland, 2007

15. Louise Sebro, Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770, 2010
16. Anna Rosengren, Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975, 2011
17. Carolina Jonsson Malm, Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik, 2011
18. Anna Alm, Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880–1940, 2012
19. Andreas Tullberg, “We are in the Congo now.” Sweden and the trinity of peacekeeping during the Congo crisis 1960–1964, 2012
20. Maria Nyman, Resandets gränser. Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet, 2013
21. Martin Ericsson, Exkludering, assimilering eller utrotning? ”Tattarfrågan” i svensk politik 1880–1955, 2015
22. Per Höjeberg, Utmaningarna mot demokratins skola. Den svenska lärarkåren, nazismen och sovjetkommunismen, 2016
23. Erik Bodensten, Politikens drivfjäder. Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken, 2016
24. Marianne Sjöland, Historia från tidskriftsredaktionen. En komparativ studie av Populär Historias och History Todays historieskrivning, 2016
25. Kristoffer Ekberg, Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö, 2016
26. Valter Lundell, Det omstridda arvet. Den kommunistiska erfarenheten i dansk och svensk historiekultur, 2017
27. Agneta Edman, Between Utopia and Home. Swedish radical travel writing 1947–1966, 2017
28. Erik Bodensten, Kajsa Brilkman, David Larsson Heidenblad och Hanne Sanders (red.), Nordens historiker. En vänbok till Harald Gustafsson, 2018
29. Lars Edgren (red.), Historia och historiker. Om Lunds universitet genom 350 år, 2018
30. Emma Severinsson, Moderna kvinnor. Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920–1933, 2018
31. Helén Persson, Historia i futurum. Progression i historia i styrdokument och läroböcker 1919–2012, 2018
32. Bolette Frydendahl Larsen, Opdragelse og diagnosticering. Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pige hjem 1908–1940, 2020
33. Fredrik Egefur, Gränslösa rörelser för fred 1889–1914 – aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism, 2020

